

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK.

SZERKESZTETTE

BERECZ ANTAL,

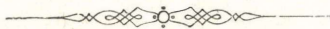
A BUDAPESTI EV. FŐGYMNASIUM R. TANÁRA S A MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSULAT ELSŐ TITKÁRA

KIADJA A

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT.

HARMADIK KÖTET.

A MAGAS TÁTRA TÁJKÉPÉVEL.

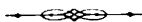

BUDAPEST, 1875.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSULAT TULAJDONA.

T A R T A L O M.

Jelentés a földrajz körében 1874-ben tett munkálatokról Vámbéry Ármintól.	1
Az <u>Oxus</u> hajózhatósága. Vámbéry Ármintól	21
A <u>Jaxartes</u> alsó folyása Vámbéry Ármintól	25
Utazási jegyzetek Szerbiáról ethnographiai és földrajzi tekintetben (táblával) Szabó Jozseftól	75
Muhammedán utazásokról Goldziher Ignácztól	91 148
A karthographia a bécsi világtárlaton Déchy Mórtól	102
Jelentés a Magas Tátrában tett utazásomról. Déchy Mórtól 2 fametszet és egy nagy mü-melléklettel	120
A kataszteri felmérésről. Tomsits Istvántól	185 313
Dalmáciáról. Király Páltól	204
Gyász-hírek. Dr. Andree Károly Tódor. Dr. Peschel Oszkár	249
Jelentés a földrajzi tudományok párizsi kongresszusának tárgyalásairól. Dr. Hunfalvy Jánostól	252
Jelentés a párizsi nemzetközi földrajzi kiállitásról. Déchy Mórtól	266
Herczegovina. Dr. Erödi Bélatól	326
Az orosz Amu-Derja kerület. Vámbéry Ármintól	350
Kövárvidék. De Gerando Attilától	355

KÖNYVÉSZET.

Az 1874-ben megjelent földrajzi irodalom köréből	46
Bolletino della societa geogr. italiana	180
Olaszország topographiai térképe.	181
Arabs cosmographia a XIII. századból	182
Az Izlam a XIX. században	183
A hémonti térkép	184
L Explorateur	185
Györmegye és város egyetemes leirása	222
Boletin de Ia Sociedad geogr. Mexicana	228
Kleine Beiträge zur Länder und Völkerkunde von Oesterreich-Ungarn.	236
Donau-Bulgarien und der Balkan	296
Geographie. Par Onésimé Réclus	303
A magyarországi kárpát-egylet évkönyve	414

TÁRSULATI ÜGYEK.

Magyar földrajzi társulatról.	35, 45, 120, 288.
---------------------------------------	-------------------

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

Az izlandiak gyarmata Kadjak szigetén	30	Marche es Savorgnan de Brazza	175
Gordon ezredes nilusi vállalatáról	31	Romaniai földrajzi társulat	175
Statisztikai adatok Ausztráliából és Uj-Zeelandból	31	A Matebelles-törzs királysága déli Afrikában	175
Moszkva templomai	32	A Galopago szigetek	176
Az osztr.-magyar éjszaksarki expedíció	32	Felfedezések Éjszakamerikában	177
Orosz karaván utazása Meshedbe	112	A földrajzi társulatok statisztikai átnézete	178
A párizsi földrajzi kongresszus 1875	113	A skandinaviai hamueső 1875 márczius végén	237
Dél-Ausztrália benszülöttei	114	Az ujseelandi aranymezők	238
A suezi csatorna	114	Vadai királyság	238
Bolgária terményei	114	A télizöld puszpáng	242
Az okhoszki és japán tengeráramlatai	115	Az asrefi paloták az asztrabadi öbölben	242
Stanley Henry M.	115	Tudományos utazás keleti Afrikákan	244
A nyugat-austrál gyarmat	116	Orosz expedíció Középázsziába	247
Nagybritannia ásványtermelése az 1873. évben	116	Madaccái félsziget lakóiról	247
Török vasutak	116	Uj tengeralatti huzai	248
Finland nagyhercezség kereskedelmi tengerészete	117	Norvégiai uj expedíció	248
Az 1774. évi tibeti követség	117	Oates †	248
Az egyiptusi vasutak	117	Utazás a Felső-Nilus és Niam-Niam vidékén	306
Japán külkereskedése 1873-ban	118	Livingstone sirja	309
A smyrnai kikötő	118	Francia-sinai gőzhajózási vállalat	310
A vörös tengerről	118	Utazás a Szaharában	310
Trebizand és Erzerum	119	Uj-Guinea	416
Alagut a Manche csatorna alatt	119	A régi Trója helye	416
Vasut Európából Indiába	120	Kokhinkhina	417
A párizsi földrajzi kongresszus	170	Mandsuria	417
Az olaszországi vasut-hálózat	171	Madagaskar	418
Neva-csatorna	171	A halál völgye	418
A lappokról	171	A Zirknitzi tó	419
Egyesült államok	172	Elefántcsont-kereskedés	419
Angol sarkexpedíció	173	Mekka	420
Perzsiából	174	Kirándulás Közép-Ázsiába	421
A földmivelés Khivában	174	Chaillé-Long-bey ezredes	423
Az osztrák magyar tengerészeti állásáról	175	Az Egyesült-Államok	423
		Nyílt tér, De Gerando Artilla	423

Jelentés a földrajz körében 1874-ben tett munkálatokról. *)

A lefolyt évet a földrajz történetében nem annyira korszakalkotó felfedezések tüntetik ki, mint kitünő részletes munkásság és fáradhatatlan buzgalom földünk egyes pontjainak tudományos pontossággal véghez vitt megvizsgálása és leírásában. Magánosoknál és a kormányok körében, külön és általán véve mindenütt megvan és működik azon hatalmas törekvés, mely földgömbünk minden sarkának és zugának, a szárazföldeknek és az óceánnak alapos megismerésére tör. Az egyes polgár kész örömet járul filléreivel földrajzi utazások és buvárlatok költségeihez és a közvélemény a kormányokat is kényszeríti, hogy szárazon és vizen szereljenek fel expedíciókat és ezen téren is erélyesen mozdítsák elő századunk szellemi érzését és igyekezetét. A mult évben Angolország-
nak, az orosz birodalomnak és Németországnak nemes versengését láttuk a felfedezések mezején. Az oroszok különösen Ázsiát szemelték ki működésük színhelyének és ott valóban figyelemre méltó eredményeket vivotak ki. Németország Afrika ismeretlen belsejére fordította figyelmét, míg a mindenben nagy Brittanía tettek után szomjazó

---

*) Forrása im: 1) Slip of Meeting of the Royal Geographical Society. 2) Proceedings of the Royal Geographical Society. 3) The Geographical Magazine. 4) Turkestanzkija Vjedomosztie. 5) Russische Revue. 6) Petermann Geographische Mittheilungen. 7) Globus. 8) Ausland.

hajósait bocsátotta a tudomány rendelkezésére és annyi becses lappal gazdagította a szárazföldek és tengerek tudományos felvételének könyvét. A földközi tengerben Sicilia partjain Taormina tervrajzán kívül a Castellamare és Milazzo között elterülő partvidéket, a palermoi öbölt és Ustica sziget környékét is felvették. A vörös tengerben különösen a könnyek kapujához (Bab el Mandeb) közel fekvő részeknek viszonyait állapíták meg. Tovább délre elvégezték Zanzibar szigetének és az átellenben fekvő szárazföldnek, Pungany öblétől a Púna fokig felvételét. Mellőzve a Nyugat-Indiában és Newfundlandban, Japánban, Ausztrália nyugati és déli partjain: Queenslandban és Viktoriában véghezvitt hasonló munkáikat, első sorban azon tudományos eredményeket emeljük ki, melyeket a Nares kapitány vezérlete alatt szorosán tudományos célból kiküldött „Challenger“-nek köszönünk. Ezen hajónak utazása, mely bátran hasonlítható egybe Cook és Ross utazásával, már elejétől fogva magára vonta a tudósvilágnak figyelmét. Útra kelésétől kezdve a jó remény fokához éréséig 8610 tengeri mérföldnyi utat tett meg és különböző vidékeken mérte meg az óceán mélységét. Utóbbi helyből kiindulva a déli sarkkör tengerei felé hajózott, hogy ama nagy terjedelmű ismeretlen vidékeken folytassa buvárlatait. Nares kapitány a Prince Edward, Crozet, Kerguelen és Heard szigetek felé tartott, visszafelé pedig Melbourneben kötött ki, miután 7601 tengeri mérföldnyi utat tett meg. Ezen utazás legfontosabb eredménye, nyílt tengernek felfedezése a déli szélesség 68-ik és a Greenwichől számított keleti hosszúság 78° alatt, folyó év február havában. Azon kérdés, melyet Rosznak és Wilkesnek 1840 és 1848. évi expedíciója óta nyílnak kellett tekinteni, t. i. vajjon az általok felfedezett, a 68° alatt fekvő szárazföld csakugyan szakadatlan egésszet képez, vagy több szigetsoportból áll-e, most meg van oldva. Még sokkal nagyobb és fontosabb kérdések megoldását

várhatjuk a múlt évi december 9-iki Vénus átvonulás megfigyelésére kiküldött tudományos expedícióktól. Hogy úgy mondjuk szerencsés véletlen hozta magával, hogy ezen astronomiai tekintetben oly nagy fontosságú tüne-
mény nagyobbára csak földünknek a műveltség székhe-
lyeitől legtávolabb eső, legismeretlenebb részeiben lesz
csak látható. Nem csak az eddigieknél sokkal pontosabb
hosszúsági meghatározásokat köszönünk majd a csillagá-
szok ezen ünnepének, hanem annyi tudományos ember-
nek útja a legtávolabb tengereken át és tartózkodása Szi-
béria vadonjaiban, Polynesia szigeteiben és különösen a
déli indiai és nagy óceán eddig ember által alig látogatott
szigeteiben, a tenger és lég áramlásainak pontosabb meg-
ismerése és annyi félig ismeretlen vidék lelkiismeretes ki-
kutatása által megfogja örökíteni ezen évet, tudományunk
évkönyveiben. Figyelmet érdemel a „Palaestina Explora-
tion Fund“ munkássága is, mely a múlt év folytatában 1750
angol □mérőföldnyi terület felvételét csatolta előbbi mű-
ködéséhez, úgy hogy az idáig elkészült térképek a Beth-
lehem és Nazaret, a holt tenger és Jordán felső folyása
közötti több mint 3000 angol mértföldnyi területet ábrá-
zolják. Teljes geologikus térképet is készítettek, az egyes
kerületek szerint. Többnyire angolok és amerikaiak vesz-
nek részt ezen munkálatokban és belső elégtétellel látjuk,
mennyire válik itt a szent földért buzgó vallásos lelkese-
dés a földrajzi tudománynak javára.

Ha ide vetjük még azon jelentékeny haladást, me-
lyet Indianak felvétele ez évben tett, különösen Taylor
kapitány munkálatai által, ki Pakcsantól, Tenasszerim
déli részétől kezdve a Szonmiani öböl, Karácsítól nyu-
gotra bevégezte a parti felméréseket és azon magassági
méréseket, melyek a nagy Ind-birodalom éjszakeleti ré-
szén mentek végbe, hol Forsyth úrnak legújabb utazása
folytán, a Künlün óriási csúcsain keresztül az angol-indiai
„Trigonometrical-Survey“ érintkezett az orosz mérnökök-

kel, kik dél felé menve hajtották végre ugyanazon munkát, tisztelt hallgatóim belátják, hogy nem túlzok, ha azt állítom, hogy az elmúlt év egyike volt azoknak, melyeknek földünk felületének alapos megismerése tán legtöbbet köszönhet.

Ha most az egyes pontokat részletesebben tárgyaljuk, minden esetre azon fontos felfedezés ragadja meg kiválóan figyelmünket, melyet monarchiánk hős fiainak köszönhet a tudomány. A geográfia évkönyveiben eddig hallatlan részvétellel kísérték nem csak a szaktudósok, hanem az egész művelt világ ezen eseményt. Uraim és hölgyeim! volt szerencsénk a XIX. század ezen Argonauta utazásának két hőstét körükben üdvözölhetni, saját ajkaikról hallák heroikus vállalatuk viszontagságainak elbeszéléset, és minthogy ez már a második nyilvános felolvasás volt ezen tárgyról, fölösleges volna az osztrák-magyar éjszak-sarki expedíció részleteiről bővebben szólnunk. Csak a következő megjegyzést tesszük. A „Tegethoff,” mely a Petermann által hitt nyílt sarki tenger felfedezésére indult, ezt nem találta ugyan, de e helyett nagy sarki földet, — Ferencz József földjét — fedezte fel. Különös méltánylásnak örvendenek Payer úr szánutazásai, ki az Austria Sundon át Rudolf trónörökös földjén a 82°-ig előhaladva és a 83°-ig látva a vidéket, földgömbünkön szárazföldön legtávolabb hatolt északra. Ezen tekintetben megoszlanak ugyan a nézetek a mennyiben több tudós Hall kapitány expedíciójának adja az elsőbbséget, sőt szerény hőseink hasonlóan nyilatkoznak, de kitünő angol szakembereknek nyomós szava a mieinknek nyújtja az érdempálmáját, minthogy az Atlantis túlsó részéről jövő hírekhez nagyon könnyen fér kétség és az erre vonatkozó adatok nagyon is kihívják ezen kétséget. Természetesen csak később fog kiderülni a tények valódi állása és akkor fogja megoldását nyerni azon tudományos vita is, mely a ten-

geren való-előnyomulás ügyében még folyvást folyik. Az osztrák-magyar vállalat eredményei mindenesetre szilárd alapul szolgálnak az ezen vidéken való további előnyomulásnak. Legyen bár az ujonnan felfedezett sarki föld összefüggésben Gillis földével vagy azon földdel, melyet Baffin már 1614-ben látott, a nyert eredmény mindig biztos támpontjául fog szolgálni a jövődõ kutatásoknak. Még nagyobb tán a vállalat morális sikere. Nagy Brittanía, mely a mult évtizedek sarki felfedezéseiben a fõszerepet játszotta, utóbbi években teljesen vonakodott résztvenni újabb ilyenmû vállalatokban, míg Payer úr fellépése a londoni geogr.-társaságban a jelen konzervatív miniszteriumot új éjszaksarki vállalat felszerelésére indította. A „Challenger“ derék vezetõjének, Nares kapitánynak parancsa alatt két hajó indul útnak. Már azon körülmény, hogy eddig az angol hajósseregnek több mint száz tisztje ajánlkozott részvételre, nem kevésbbé az expedícióra fordított nagy költség némi siker reményére jogosítanak. Elég lesz itt megemlítenünk, hogy az egyik megszerzett hajónak ára, 250000 frt, tehát jóval nagyobb, mint az egész osztrák-magyar expedíció költsége. Angolországban, a gyakorlati eszmék ezen hazájában, anyagi haszonra is számítanak az éjszaksarki vállalatok nyomán, Hudsonnak, Edgenek és Davisnak felfedezéseire utalva, melyek nagyon nyereséges halászatra nyújtottak alkalmat. Ross első utazására hivatkoznak, mely a czethalászoknak új utat nyitott Baffin öblébe. Felhozzatik továbbá, hogy Oroszország is jelentékeny elefántcsont kereskedésre tett szert, sarki expedíciói által stb. Mindez csak a nagy közönség csáló étke, mert merész s halál megvetésével járó utazások eredménye kiválóan szellemi, tisztán a tudománynak szolgáló és egészen méltó üdvözetünkre és szerencse kívánatainkra.

A sark örök jegével borított vidékektõl, melyekben a tudomány új világossága ragyog, dél forró övéhez ve-

zetem t. hallgatóimat, azon helyre, hol a halál Dr. Livingstone Dávidot, a földrajzi felfedezéseknek érdemekben ragyogó elsőrendű csillagát tüntette el a tudomány bajnokainak sorából. A múlt év afrikai felfedezéseit azon nevezetes meneten kell kezdenünk, melyben a nagy utazó szolgálai uruk holttestét Ilalából a keleti partvidékre vitték. Valóban bámulandó bátorság Lobiszától Zanzibarig több mint 1000 angol mértföldnyi utat tenni meg, az éhen halás folytonos veszélye által környezve, azon törzsek ellenségeskedésével és babonás félelmével szemben, melyeknek területén átvonultak. Mindenkinek el kell ismerni hogy Csuma és Wainwright Jakab, rendkívüli bátorságot és áldozatkészséget fejtettek ki. Dr. Livingstone földi része most már Westminster apátságában, Brittanianagy férfiai pantheonjában nyugszik, de ő eddigi munkálkodásán kívül még halála után is kiszámíthatatlan hasznot hajt Afrika földrajzának. Eltekintve megtalált 17 teleirt jegyzőkönyvétől és térképvázlatától, melyek most legidősebb fiának, Livingstone T. S. szerkesztése alól kikerültek és közép Afrika földrajzához becses részleteket szolgáltatnak, — sok érdekes kérdés megoldásának nézhetünk elébe a Livingstone felkeresésére és segélyezésére indult expedíciók részéről. Ezen vállalatok közt különösen kettő érdemli figyelmünket. Az egyik Cameron hadnagyé, kit a londoni kir. földrajzi társaság küldött oda 2300 font sterling költséggel, mely összeghez magán aláírások útján még 1000 font gyűlt össze. Ő most a Tanganyika tavának partjai vidékén időz. Tudvalevőkép ezen utazás célja volt, Livingstone néhány fontos iratát és azon térképét megszerezni, mely a partvidéken levő Kitangoli és a Nyassza tó között elterjedő ez ideig ismeretlen földet ábrázolta. Cameron ezeket Udsidsiben meg is találta és elküldötte Zanzibarba. A Tanganyika tavon való mulatása azon nézetkülömbőségnek megoldását igéri, mely e tó hydrographiai összefüggése körül egyrészt Livingstone

és Stanley, másrészt Baker és Findlay közt merült fel. Lehet, hogy a Tanganyika és az Albert Nyanza tava közötti kapcsolatról is nyerünk bővebb felvilágosítást, valjon az előbbi tó lefolyása a Kaboga hegyeken át a Lualaba folyóba, vagy Ruficsi név alatt a másik tóba veszi-e útját. Épen midőn e sorokat irtam, vettem azon hírt Londonból, hogy oda Camerontól tudósítások érkeztek, melyekben ez meglehetősen biztossággal állítja a Tanganyika tónak összefüggését a Lualabával és ez által a Kongóval. Ezen nézetet azonban távolról sem tarthatjuk még megczáfolhatatlannak. — A felkereső expedíciók közt második helyen áll, Grandy hadnagy útja, kit Sir Young James saját költségén szerelt fel. Feladata volt Livingstoneval egyesülni és ezzel együtt a Kongó folyamán a tenger felé jutni. Ez természetesen nem történhetett meg, mert Grandy a Kongó mentén alig haladhatott annyira, mennyire Tuckey kapitány már 1816-ban haladott. Utazásának tényleges eredménye nagy területnek megismerése e folyótól délre és éjszakra. Tapasztalatait még ez év folytában közlendi a tudós világgal.

Ugyanezen terület Stanley úr, ezen afrikai kalandjairól nevezetes amerikai hirlaptudósító tevékenységének színhelye; kit legújabban a „Daily Telegraph“ és a „New-York Herald“ lapok tulajdonosai küldöttek oda. Stanley először az ú. n. Herodot forrásokat akarja felkeresni és azoktól Katanga bányái és Rua föld alatti lakásai felé intézendi lépteit. Később a Lualabához s ha lehetséges a közép Afrika még névtelen nagy tavához, az egyenlítő alatt, szándékozik eljutni. Sokféle véleményt kötnék az illető hírlapok czéljaihoz, de ha meggondoljuk, hogy a londoni már előbb nagy költséggel mozdította elő Ninive romjainak kikutatását, és az amerikai Stanley első utazásának költségeit is viselte és ez által a tudománynak nagy szolgálatokat tettek, okunk van örülni azon, hogy a földrajz terén versenyre száll a 6-ik nagy hatalom, a mint a

sajtól nevezni szokták, a kormányokkal. Mindent egybevetve, Afrika belsejében még nevezetes felfedezéseket várhatunk, de bárminő legyen az eredmény ez Livingstone nevéhez lesz kötve

Afrika éjszaki és éjszakkeleti részeinek ismerete valamivel jobb lábon áll ugyan, de itt is új kincseket csak a jövőtől várhatja a földrajz tudománya. Gordon ezredes, kit más hasonló nevű utazótól megkülönböztetve a khinai Gordonnak nevezhetünk, minthogy előbbi években a Taiping lázadók ellen khinai parancsnok volt, most Gondokoro tóvidékének felvételével van elfoglalva és Sir Rawlinson Henrik újabban úgy nyilatkozott, hogy Gordon vizsgálataitól becses adatokat vár az Albert Nyanza kiterjedése és alakulata körül. Csak futólagosan említhetjük itt, hogy minden mi most Afrika ezen részében tudományunk érdekében történik, mint már Sir Baker Sámuel előbbi utazásai is, Aegyptom alkirálya példátlan bőkezűségének köszönhető. Mesés összegeket fordítanak itt, állítólag földrajzi célokra. Nyugat humanus érzelmeinek is áldoz a Nilus melléki mohamedán uralkodó a mennyiben egész tevékenységét ezen környéken, a rabszolga kereskedés megsemmítésének szenteli. Ezen szándékból hódította meg a múlt hónapokban Dar Furt, egy lépés még és a Czad tó mellékén, mesze túl a faraók birodalmának déli határain fognak lobogni a khidiv zászlói vasútat is akarnak vezetni azon vidékbe és folytonos vasúti összeköttetést teremteni Alexandria és Sendi közt. Ismael basa minden áron modern Sesostris akar lenni. — Nagyon sajnálom, hogy itt nyíltan ki kell mondanom, hogy sem az alkirály rabszolga ellenes ötleteivel sem Nagy Brittaniam, mely teljes komolysággal munkálkodik a rabszolga kereskedés megszüntetésén, Afrika területén nem fogják elérhetni céljukat. Az emberiség ezen gyalázatának főforrását nem Afrikában kell keresni, hanem a moszlím, sőt az egész ázsiai élet társadalmi viszonyaiban. Mert míg szükség lesz rabszolgákra, bizonyára

meg fog nyílni az egyik forrás, ha a másik bedűgul. — Dar-Fur meghódításához köthetjük annak említését, hogy Dr. Nachtigal, ki t. elődöm jelentése szerint a múlt évben Kukában időzött, honnét tudósításokat is küldött Bagirmibe és a szomszéd tartományokba, most szerencsésen Khartumba érkezett. Az őt néhány helyen fenyegető ropant vészélyeknek daczolja ezen merész ember, Schweinfurtnak, Rohlfsnak, Heuglinnek és Mauchnak méltó földije, oly vidékekbe is hatolt, melyeket eddig európai embernek lába nem ért. Csak azon felfedezését említem meg, hogy azelőtt a Csád tavának északkelet felé volt lefolyása mely a bodetei depressziót kitöltött nagy tóba ömlött. Ide tartozik továbbá a Sary hydrographiájának megállapítása, egy szóval: egész tartózkodása a fanatikus Vadaiban, hova eddig egy európai sem tette lábát, a legmerészebb tettekhez számítható. Hasonló fényben tündököl Rohlf Gerhardnak és bajtársainak vállalata is, kik északnyugati irányban indulva a libyai sivatagba, 15 napi járás után, a nagy sivár homoktengeren át, szerencsésen elértek Jupiter Ammon oázisába, Szivába. »A napforráson itattuk majd szomjan haló tevéinket,« írja a ma expediciónak egy szellemdús tagja, »azon dűledező, hieroglyphokkal diszített templomba léptünk, melyben egykor N. Sándort isten fia gyanánt üdvözölték Ammon papjai. Elértük tehát Libya oázisainak legszebbikét, gyönyörködtünk a szép zöld növényzet szemlélésében, megszemléltük Szivah lakóinak regényes, kastélyhoz hasonló házait, seikhjeik ünnepélyes sorban jöttek elénk; de mind ennél érdekesebbek voltak az ezen szegény elhagyatott helyhez kötött történeti emlékek. Azon helynek látása, melyet kiolthatatlan dicsőséggel környezett a classikus kor első hőséneke látogatása, gazdag jutalma volt 36 napi tartózkodásunknak a szomorú libyai sivatagban.

Ha megemlíjtük még St. Vincent Erskine angol hadnagy útját Afrika délkeleti részében, ki Inhambanéból, a

keleti parton kiindulva Umsaila udvarához ment a Limpopo és a Zambezi tavai közt, meglehetősen kimerítettük az afrikai utazások sorát. A legélénkebb érdekekkel kíséri a művelt világ ezen bűvárlatokat; Afrika most a tudomány és kaland-keresőknek Mekkája. Hogy azonban ezen óriási erőlködésekkel járó küzdelemnek valjon lesz-e gyakorlati haszna, hogy t. i. Afrika alkalmas-e oly mérvű gyarmatosításra, mint Amerika vagy Ausztrália, azt csak a jövő döntheti el.

Elődöm a múlt évben szakértően és bőven fejtegette azon tevékenységet, mely Ausztráliában a földrajzi vizsgálódások terén uralkodik. Itt jelenleg P. Egerton Warburton halál megvető vállalata vonja leginkább magára figyelmünket. Ezen utazó 14 társával és több tevével 1873. évi április 15-én indult el az ú. n. Alice forrásoktól. (a Stuart hegység főhegylánczának közelében), hogy ezen földrésznek eddig ismeretlen nyugati részeit átkutassa. Útja eleinte a Mc. Donnel hegyláncz éjszaki lejtőjének hosszában vezette el és végre több, mint tizenkét hónapi, kimondhatatlan kínnal és bajjal járó vándorlás után elérte a Oakover folyót, a De Grey folyó egyik mellékvízét, melynek partjain települtek le nyugati Ausztráliának legtávolabb keletre hatolt gyarmatosai. Minthogy ezen vállalat eredményei csak kevés idő óta ismeretesek, rövid kivonatban közöljük Warburtonnak jelentését a londoni földrajzi társulatnál a múlt év december havában. Ő Adelaidéből indult ki és 1100 angol mértföldnyi útát tett a távíró mellett az Alice-forrásokig és oda 1873. évi decemberben ért. Április 15-én vette kezdetét a hosszú út nyugat felé. A Mac Dougall hegyláncz első, 200 m. f. hosszú sorain még nőtt fü, azontúl borzasztó sivatag terül el. A bennszülöttek mindenütt elmenekültek az utasok elöl, kik buzgóan követték nyomukat, hogy vízre tehesse nek szert. Egyszer egy leányt találtak, kit fához kötöztek,

de ez mindjártátrágtá a kötelet és elfutott. A bennszülöttek a műveltség legalacsonyabb fokán állanak, nincs ruházatuk sem kunyhójuk és ha a férfi orrán atszúrta a Wallabi csontját, már teljes díszében ragyog.

A tevén kívül egy állat sem bírta volna ez útat. Ezen állat nagyon türelmes és mindenbe belé törődik. Warburton ezredes és társa közülök meg is ettek hetet, de ezek oly soványok és kiászottak voltak, hogy egy hússal telt kosárból egyetlen csepp zsírt sem voltak képesek kifőzni. Minthogy a társaság csak hat hónapi élelemmel volt ellátva, az út pedig több mint 9 hóig tartott, több ízben mindnyájan ki voltak téve az éhen halás veszélyének. Legveszedelmesebb volt az útnak utolsó 160 angol mértföldnyi része a Oakover folyóhoz. Élet és halál között forgott a koczka. És midőn végre eljutottak a De Grey folyó melléki telephez, már csak két tevájük élt és egyikük sem mehetett volna még 100 lépésnyire. Megemlítendő, hogy Warburton ezredes utazásának költségét két magán ember viselte, Elder F. és Hughes kapitány.

Petermann chronologikus adatai szerint az utolsó 34 évben mindössze 39 vállalat működött közre Ausztrália belséjének megvizsgálásában. Tudomány szomjuk és önfeláldozásuk kiválóan csak a tudománynak hajtott hasznót, minthogy nagyon csekély azon remény, hogy ezen ropant földön, melynek talaja legnagyobb részt kopár és terméketlen, gyökeret verjen az európai műveltség. Előbb azt hitték a Stuárt hegység lejtői szerint ítélve, hogy jobban nedvesített és művelésre alkalmas területekre is fog-nak akadni, de nem csak hogy ez csalódásnak bizonyult; a kelet és nyugat között tervezett szárazföldi út is lehetetlennek mutatkozott.

A múlt évi jelentés Új Guineát illetőleg is felmentett az legújabb felfedezések bővebb megbeszélésének kötelessége alól. Csak azt említjük meg, hogy Moresby kapitány, a sziget délkeleti végének megvizsgálása után, az

éjszakkéleti részre is kiterjesztette munkálkodását. Miklukho-Maklay úr, az orosz Robinson a papuák közt, a hogy méltán nevezhetjük, legújabban visszatért második útjából és a Sz. Pétervári földrajzi társulatban nagyon érdekes felolvasást tartott ezen nép ethnológiájáról. Úgy látszik, hogy a Papuák divatos néppé kezdenek válni, mert D'Albertis úr, Dr. Beccari olasz természettudósnak kísérője is megígérte, hogy közzé teszi ezen nép körében gyűjtött tapasztalatait.

Legnagyobb eredményeket Ázsiában arattak a földrajzi kutatások, noha itt is a részletező munkásság áll első helyen. De ezen részletes munkásság régi hézagokat tölt be Ázsia leírásában. A főkülönbség, mely az ázsiai és a többi világrészbeli földrajzi felfedezések közt fenn forog, az, hogy itt politikai czél, tisztán anyagi előnyök hajhászása a főindok s nem az önzetlen tudományra törekvés. Mars, Pallas Athénének incognitó ruhájában jár ott, de a háború istenének útja eddig is nagyon gazdagította a geográfia múzsáját, minekutána most már nem szokás, mint még néhány évtized előtt, az állami levéltárban hetszeres zár alatt tartani a kutatások eredményét.

Az ó világrész éjszakkéleti részén kezdve, különösen Dr. Fritschenek, a pekingi observatórium igazgatójának útja érdemel figyelmet. Pontosan leírja a mongol föld keleti részét és sok fontos részletet közöl a Peking és Nercsinszk közötti útról. Az egész tartomány emelkedése a tenger színe fölött 2000 és 5000' között váltakozik, a hegyek 6500—10000'-nyi magasságot érnek el. Ugyanazon területen emelkedett a jézsuiták szerint Peh-csák hegye 15000'-nyi magasságra, mely hegynek külömben Dr. Fritsche nem találta nyomát. Miután Hailarba, az éjszakkéleti mongolföld és a mondzsúföld főközlekedési pontjába eljutott, a Khinganon túl, Tsurukhaitunál orosz területre lépett. Ezen vidékeknek általa készített térképe

az újabb utazók buvárlásainak alapjául szolgál. Tovább, a mongol puszta nyugati részében azon érdekes utazás érdemli méltánylásunkat, melyet Paderin, egy fiatal orosz tudós tett Urgából Uliasszataiba. Utazásának főczélja volt Karakoram, Dsengizkhán és utódjai néhai fővárosának romjait megtalálni. E tekintetben nem nyertünk ugyan biztos tudósítást, de ezért becses kárpótlást nyújt az Argun és Szelenga felső folyásának megvizsgálása. Ezen vidéktől északra Veszszelkov kereskedő vállalkozó szellemének érdekes híreket köszönünk Koszogol eddig ismeretlen környékéről. Ő Minuszinszkből, Szibériában a sinaiak határállomásához, Dzindelikbe utazott a Tesz folyó felső folyásánál. Veszszelkov az első európai ember ki a sinaiak Agari állomását meglátogatta.

A puszta belsejéből az Altai hegység délkeleti kiágazásai felé menve a fekete Irtis völgyében, Szosznovszky, Mirosnicsenko és Matusovszky urak expedícióját találjuk, kik Uliunghur tómedenczéjét vizsgálták meg, és megállapították azon tényt, hogy ez idő szerint ezen tó és a fekete Irtis közt nincs semminemű vízrajzi összefüggés. Azelőtt létezhetett ilyen, most azonban az Irtis a tótól 2—3 versztnyi távolságban folyik és a közöttük levő tér mocsáros kövecsekkal és kagylókkal fedett talaja tisztán mutatja, hogy ezen terület nem rég óta ment a víztől. Szosznovszky úr az Irtis mély és erős folyásáról elterjedt előbbi téves nézetet is helyreigazította; szerinte e folyó csak időnkint és szakaszonként hajózható. Egy szóval: az említett orosz expedíció felvétele ezen majdnem teljesen ismeretlen vidéken, egyike a földrajz legbecsesebb újabb vívmányainak. Említést érdemel még Barabás ezredes útja az orosz felsőség alatt álló mandzsúk földjén. Ő a Szongari folyó mentén a Muoni torkolatáig és ezen folyó partjait követve Csicsikárba, az északi mandzsúk fővárosába jutott, innen a két folyón lefelé menve Szanszingba, a Hurka folyó torkolatához ért és a Suifin medenczéjét kör-

nyező hegységeken áthatolva, Nikolszkban végezte útját. Idevetve még Csekanovszki utazását, ki az orosz geogr. társaság megbízásából a felső és alsó Tunguszka medenczéjét vizsgálta és nagyon számos csillagászati, delejességi és geologiai észleleteket tett, röviden ugyan, de jóformán mindent megemlítettünk, mi a lefolyt évben az orosz birodalom óriási ázsiai birtokainak keleti részében a földrajzi tudomány szolgálatában történt.

Oroszország geogr. működésének oroszlánrésze azonban Közép-Ázsiában keresendő, mely tartomány mindinkább az orosz tudományos világ vessző paripájává nővi ki magát. El is tekintve a bevezetésben érintett politikai és kereskedelmi versengéstől, itt valóban nagyszerű problémák fognak kérdésben, oly problémák, melyeknek megoldása egész revolútiót fog előidézni az Oxus és Jaxartes hydrographiájában, az Aral és a Kaspi tó egymáshoz való viszonyában és a századok óta használatos kereskedelmi útakban. Az itt rendelkezésemre álló tér sokkal szűkebb, az idő sokkal rövidebb, semhogy a fontosabb problémákat részletezhethetném t. hallgatóim előtt. Itt lehető röviden említem a következő főkérdéseket: 1. Az Oxus hajózhatóságának megismerése és ezen folyó torkolata vidékének kikutatása. Ezen munkában Stoljetov ezredes vezetése alatt Bogdanov, Barbot de Morny, sőt egy angol tiszt, Wood őrnagy is vett részt, ezen év nyári hónapjaiban. Ezen vizsgálások eredménye egyelőre az, hogy jelenleg Közép-Ázsia ezen legnagyobb folyójának keleti ága a Jengi szű a hajózásra legalkalmasabb, míg 1859-ben, a Butakov által vezérelt vizsgálások szerint a Kidzskine Derja nevű ág és még előbb a nyugati Taldik ág képezte a főcsatornát. Stoljetov ezredes a Jengi szűn menve, a Döv-Kara tóhoz, vagy inkább mocsárhoz ért (e név értelme: ördög-fekete; teljesen hibás tehát úgy írni: Daukara), melynek keleti végén a Kovandzs Jarma (öröm csatornája) folyik el, az Oxusnak szélső keleti ágát a főággal összekötve.

Míg a folyam csorgájának legkisebb mélysége a Jengi szúban 15'-nyi, a »Perovszky« gözös a Döv-Karában alig talált 7'-nyi mély vizet. A Kovandzs Jarmában mind nehezebb lesz a hajózás és Wood azt hiszi, hogy ezen csatorna a számos, folytonos áramlás közremüködése folytán mint járhatatlanabb lesz és végre a Jengi szú nevű 50 geogr. mértföldnyi hosszú ág is haszna vehetetlené válik. El is tekintve tehát az Oxus deltájában előforduló egyéb bajtól, nagyon kétséges itt a hajózás. Az expedíció tagjai, kik minden áron jó eredményre akarnak jutni, ezt csak félig meddig ismerik el, de biztósíthatom t. hallgatóimat arról, hogy az Amu Derjából soha sem lesz oly hatalmas közlekedési ér, minőt tervfőzők akarnak belőle csinálni. A felszín hirtelen ereszkedése a keleti hegységtől a kaspi tó síksága felé, nem kevésbé a folyó mindkét partján elterülő homokpuszták, a folyam rendszerében mindig roppant változásokat és fölforgatásokat okoztak. A föld minden folyama közt ő hordja a legtöbb homokot és ha sikerül is nyár derekán, legmagasabb vízálása idején legfőlebb 4' mély járatú hajókkal bejárni, — az év többi részében semmi esetre sem szolgálhat a közlekedés útjával.

Sokkal valószínűbb azon másik vízrajzi problema, melynek megoldását elhatározták az oroszok. Ez az Oxusnak a Kaspi tóba vezetésére vonatkozik. Bizonyára tudják t. hallgatóim, hogy a történeti hagyományok és csalhatatlan természeti tanúságok szerint az előtt ama nagy tóba ömlött az Amu. Mint Gluchovski ezredesnek erre vonatkozó tanulmányaiból kitűnik az Oxus régi medrében Szari-Kamis taváig még most is, miután több százzadon át északkelet felé vezették el erőszakosan a folyamot, sok helyütt több láb mélységű víz van. A Sor-Göl tava is, melyet én láttam először — az Oxusból nyeri vizét és tekintetbe véve a föld színének folytonos süllyedését Üszt — jurttól a Kaspi tó felé; nem kétséges és semmi esetre

sem nehéz munka volna az Oxust a Kaspi tóba vezetni. Csak a már meglevő kész csatornákat kellene a homoktól megtisztítani és szélesbíteni. Ugyanazon elmélet jut érvényre az Oxus és Jaxartes egybekötésének tervében. E szerint a Perovszky erődje környékén a Jaxartes balpartján kiágazó, délnyugatra tartó és az új felfedezések szerint a pusztába mélyen benyúló Jengi Derja folyamág volna a közvetítő. Ha ezen Jengi Derját a Döv-Karáig vezetik, mi semmi esetre sem járna nagy nehézségekkel, helyre van állítva a régi kapcsolat a Jaxartes és Oxus közt. Az előbbi folyó hajdan az Oxussal együtt ömlött a kaspi tóba, mert, mint Rawlinson Henrik helyesen megjegyzi, alig 400 éve annak, hogy az Aral tava mostani kiterjedésében és alakjában meg van. Így nyilatkoznak legalább a bennszülött történetírók és geographusok, kik a helyszínén éltek és az Aral tóról, mint eltűnről szólnak.

A harmadik hydrographikus problema, mely kalandosnak látszik ugyan, de egyáltalában nem lehetetlen az Aral és Kaspi tavaknak egybefűzése. Ezen célból a kormány költségén több helyszínmérést végeztek az illető vidéken. Tillo ezredes, ezen munkálatok vezetője csak azt jelenti, hogy az Aral tó színe 250'-al magasabb, mint a Kaspi tónak Mertvi Kültük nevű öble, tehát 165'-al magasabb, mint a tenger színe. Tekintettel ezen viszonyokra és azon körülményre, hogy a két tó közt természetes csatornák is ajánlkoznak, senki sem tagadhatja ezen munka véghezvitelének lehetőségét.

Az oroszoknak ezen minden esetre fontos munkásságához sorakoznak délfelé az angolok földrajzi felfedezései. A Jarkendba indult expedíció, melyről a múlt évben már halottunk, időközben már haza tért és eredményei, habár még csak dióhéjban még is a tudós világ előtt már ismeretesek. Eltekintve a Johnson, Hayward és Shaw által már látogatott karakorumai és csangcsenmói hágók alapos leírásától és keleti Turkesztán népességi viszonyainak bővebb

ismeretétől, három főmozzanatot lehet az angolok ezen expedíciójában megkülönböztetni: 1) Gordon ezredes útja Csatir Köl tavához, Kasgártól éjszakra, Oroszország és Turkesztán határán. Néhány év előtt Osten-Sacken báró, az ellenkező irányban, éjszokról dél felé menve ért ezen tóig, és az angolok munkái az ő tudományos felvételeihez csatlakozva, bezárják a magasság mérések azon lánczát, mely Ázsia egyik végétől a másikig ér. Gordon a Turgat szoros gerinczét 12.800'-nyi magasnak találta és szerinte maga a Csatir-Köl tava képezi itt a vízválasztót kelet és nyugat közt, mert az ezen tájon eredő folyók, az Akszu és Arpa közt az első keletre, a másik nyugatra tart a Narin felé. 2) Biddulph kapitány útja kelet felé az Akszúba vezető úton. Ezen várost nem érheté ugyan el, de becses felvilágosításokat nyújtott a Kizil és Japcseng folyók rendszeréről. A legszélső pont, melyhez az angolok eljutottak Maral basi, melynek közelében 2500' magas basalt szikla emelkedik ki a síkságból és a körülakók tisztelő imadásának képezi tárgyát. 3) Az egész angol expedíciónak kétség kívül legnagyobb eredménye, a Pamir pusztaságának, Ázsia ezen a mesék ködébe burkolt terra incognitájának megvizsgálása. Ezen expedíció is Gordon vezetése alatt állott és bár a nagy hó miatt, mint velünk el akarja hitetni, nem érheté el célját; a Pamiron és Afganisztánon át eljutni Indiába, mégis joggal helyezhetjük ezen válatot, Elphinstone, Burnes és Malcolm utazásai mellé. Gordon márczius 17-én hagyá el Kasgárt és Jengi-Hiszaron át a Szari Köl tava, az Oxus forrásai vidéke felé tartott, mely vidékről már Woodtól is birunk tudósításokat. Április 13-án Kala Pendzse helységibe ért, melyeknek közelében egyesül az Oxus két főforrás pataka. Azon sok geogr. kérdés megoldása közt, mely ezen expedíciót korszorúzta, kiemeljük, hogy itt, Kizil járt síkságán találták a fővíz választót. Keleti Turkesztán folyamrendszerét azon dombosvidék forrásai táplálják, mely a fensíkot kelet felé

környezi, míg a fensík magaslatán elterülő számos tónak és folyónak az Oxus képezi lefolyását. A Pamir fensíkját újabb időben az angol kormány megbízásából több indiai utazó látogatta meg, így: Szeid Menphul, Abdul Medzsid és mások. Adataikat most tudományosan vizsgálták át és igazították ki. A »föld fedelén« — a hogy a keletiek ezen fensíkot nevezik — uralkodó félig független tartományokat szegényeknek és ínségeseknek rajzolják az angolok. A nagy bátorsággal sok viszontagság közt előnyomuló expedíciónak még azon fontos eredménye is volt, hogy kimutatta, hogy Vakhanból az Oxus színe felett alig 1000'-nyira emelkedő út vezet Csitalba, továbbá, hogy az odább keletre eső Is-Kaman, és Karambar hágók alkalmas közlekedési útnak szolgálhatnak Kasmir felé. Kilátásunk van tehát arra, hogy itt a Künlün elmellőzésével is jöhet létre forgalom keleti Turkesztánnal és Khina belső tartományaival. — Ismét azon utat fogja venni Közép-Ázsia forgalma, melyet az az ókorban és a középkor elején vett.

Hogy a britt buvárlások képét teljessé tegyük, említünk kell még a Perzsia éjszakkeleti részén folytatott utazásokat. Itt a legújabb politikai viszonyok ismét javára váltak a földrajznak, Irán északi szélei, melyeken eddig csak oroszok utaztak és melyeket nagyon homályosan ismertek csak, most Gill és Baker érdeme folytán sokkal közelebb jöttek tudásunk láthatárához. Ezen utazók meglehetősen messze nyomultak előre a Damen-i-Kuh északi lejtősödésén és nagyon becses tudósításokat hoztak a turkomán várak vonaláról és az Etrek folyó forrásvidékéről. Ha munkáikhoz, Napier kapitány khoraszáni útjának eredményeit hozzá adjuk, bizvást remélhetjük, hogy a Perzsia éjszakán elterülő turkomán pusztavidék ismeretében eddig tátongó nagy hézag, teljesen ki lesz töltve. A Galkin, Blocqueville által és magam által ezen vidékekről hozott hírek csak hallásból voltak merítve; sokkal többet

várhatunk oly utazástól, melynél theodolit és anaeroid légsúlymérő is működnek közre.

Végül azon kísérleteket sem hagyhatjuk említés nélkül, melyeket az angolok tettek az India és Khina közt létre hozandó szárazföldi közlekedési út érdekében. Meltóztatik tudni, hogy ez irányban már ezelőtt is sok kísérlet történt, mindeddig minden eredmény nélkül. Az utolsó e célból indított expedíciók közt Slade-é Indiából, Cooperé Khinából indult ki. Ép most új expedíció készül Brown ezredes vezetése alatt, mely úti levelekkel és engedélyekkel ellátva a sinai kormány részéről, Kalkuttából Mandalaiba, Birma fővárosába és innen Momeinon át Talifuba nyomúl majd előre. Sok kilátás van arra, hogy ezen vállalat az előbbieknél nagyobb sikert fog aratni.

A mindenütt pezsgő és buzgó geographiai munkásság dicső látványától, a nagy geographiai társaságok nagy eredményeinek felmutatása után, forduljunk kis, szűk körünk tevékenységéhez. Mint első beszédemben, melylyel székemet e társaságban elfoglalni szerencsém volt, kiemeltem, nem versenyezhetünk a régibb és nagyobb geographiai társaságok anyagi és szellemi eszközeivel. Csak kisebb szolgálatokat várhat tőlünk a földrajz tudománya. Hogy ezeket teljesítjük, hogy a földrajzi nagy felfedezések ismeretét az illető hazai körökben terjeszszük és olvasóinkat a földrajz terén kivívott nagy eredményekkel megismertessük ezen cél felé mondhatom lehetőség szerint törekedtünk, és a mennyire tőlünk kitelik, ezen várakozásnak továbbra is megfelelni főiparkodásunk. Néhány részletes búvárkodáson alapuló eredeti felolvasást is volt szerencsénk körünkben hallani és közleményeinkben olvasni. Különösen becsesek ezek közt Hunfalvy Pál úrnak »Látogatása Norvégiában«, mint ethnographiai tekintetben érdekes munka, és Molitor úr »Kalifornia le-

írásába« című értekezése. Bálint Gábor úr mongolföldi utazásaiból oly részleteket közölt, melyek bármely geographiai egyesület elismerésére méltók. Dr. Goldziher I. úr »Az arab geographusok« című felolvasásában sok érdekes adatot találunk, melyek tudtomra ily terjedelemben még nem jutottak nagyobb közönség elé. --- Tulajdonképeni célunkat, hazánknak és szomszéd tartományainak pontos megismerését, is némileg megközelítettük. Merész hegymászónk Décsi Mór úr a Magas Tátrában tett körútjának köszönjük a Viszoka csúcs közelebbi ismeretét, melynek ormára ő jutott fel először. Erödi Béla úr vonzó modorban írta le Máramaros megye földjét és népét. Morgenstern Henrik úr szakismerettel írt »A földrajzi viszonyok befolyásáról Magyarország történetére,« melyben hazánk physikai viszonyainak teljes képéből vont sok érdekes adat által iparkodik megvilágítani történetünk fejlődését. — A szomszéd tartományokat illető bűvárlatok közt Erödi Béla úr felolvasása »A Rilo Dag és környéke« sok újat nyújt, míg Szerbiának Szabó József tanár úr által festett képe gazdag oly részletekben, melyeket eddig közel szomszédunk ismeretében nélkülöztünk.

Egy arab közmondás azt mondja: „ne tette, hanem szándéka szerint ítéljük meg az embert“ és ezen mondást némiképp kis társaságunk munkásságára is alkalmazhatjuk. Földrajzi működések, az újabbkori tudomány értelmében, még messze túlszárnyalják csekély anyagi és szellemi eszközeink hatáskörét, de szándékunk talán még is kiküzdí számunkra a lét jogát. Nehéz a kezdet, de meg van törve az út és meg vagyok győződve, hogy t. hallgatóim, valamint a tudomány minden barátja velem tartanak, ha a magyar földrajzi társulatnak jövőre is sok szerencsét kívánok. Vivat! floreat! crescat!

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Az Oxus hajózhatósága.

Azon geographiai kérdések közt, melyek az oroszoknak Khiva elleni hadjárata után megoldásuknak néznek elébe, első sorban áll az Oxus hajózhatóságának kérdése. Oly kérdés ez, melyhez a tisztán tudományosan kívül, nagyfontosságú politikai érdekek is kötvék, minthogy tudvalevőképen ezen folyamban akarják a belső ázsiai közlekedés főerét megtalálni. Ezért orosz részről legelőször is ennek fejtegetéséhez fogtak. Valjon az Oxus vagy Amu derja (nem darja a hogy a modern geographiák nevezni szeretik), használható vízi út-e, oly kérdés, melyre a tényleges történeti és jelenkori viszonyok kielégítő felelettel szolgálnak. Még a khareزمi fejedelmek korában is élénk forgalom volt e vízen, de ezen forgalom inkább csak völgynek ment, mint hegynek, és csak árukat és élelmi szereket közvetített, ritkábban szolgálva hadi testek szállítására. Így állott a dolog az újkorig. Az Oxust lapos fenekű, hosszú, legfőlebb 15'-nyi széles és alig négy lábnyi mélységű hajók járták, a melyek legnagyobb megterhelhetőségük esetén is csak 1 1/2'-nyira mennek a vízbe. Hajózhatóságának határai sem változtak, nagyon régi idő óta. Mindig olyan hajókat említenek, melyek Kharezm, valamely pontjából Amujéig vagy később Elcsigig közlekedtek, de sohasem jutottak tovább délkelet felé, mint mostanában sem. Csarsui és Kerki közt már nagyon kevés hajó jár és az utóbbi helyre a folyó felső vidékeiről érő járművek legnagyobb részt csak tutajok, melyek építő és tüzelő fát szállítanak a fában szegényebb vidékekre.

Azon kérdés, hogy az Oxus hajózható-e, tehát ipso facto el-esik. A körül forog a dolog: hogy ezen, már az őskorban nevezetes folyamon járhatnak e modern vízijárműveink, mert magától érthető, hogy sem kereskedelmünk, sem hadügyünk igényeinek nem tesznek eleget a most ott meglevő sekély járatu kicsiny és primitiv alkotásu dereglyék. Az európai élet ezen tényezői minden esetre itt is meg fogják kísértetni az otthon divó folyami hajózás előnyeinek és ujtásainak alkalmazását. Az erre vonatkozó kísérletek sorsa kérdéses maradt. Minthogy ezen a múlt évtizedekben

több ízben fölvetett kérdésre néhányan igennel, mások pedig nemmel válaszoltak és én az utóbbiak véleményéhez csatlakoztam, itt röviden elő akarom adni ezen kérdést illető nézetemnek motívumait. Annak, ki az Oxuson hajózott, partvidékein több ideig tartózkodott és folyamvidékét bizonyos kiterjedésben ismeri, bizonyosan azon meggyőződésre kell jutni, hogy Közép-Ázsiának a mieinktől annyira eltérő égalj- és talajviszonyai ezen folyamra hatalmas befolyást gyakoroltak mindig és fognak mindig gyakorolni. Ennél fogva soha sem fogja alkalmazni a folyamainkra nézve érvényes teoriákat az Oxusra. Mindenek előtt meg kell fontolnunk, hogy ezen folyamat azon ponttól kezdve, hol Amunak kezdik nevezni, azaz a hajdani kunduzi khánság határától kezdve torkolataig, balpartján megszakadás nélkül elvonuló széles, süppedékes homok pusztaság határolja. Ennek következtében mélysége sehol sem egyenletes, kevés kivétellel jobb partja felé mindig mélyebb, mint a balpart mellett. Másodszor az Oxus oly homoktömegeket sodor magával, minőket a föld egy más ismert folyama sem. Ezen víztömeg szemlátomást gyarapodik azon mértékben, a mint az Oxus a keleti magasabb vidékektől az Aral tava felé siet. Én úgy találtam, hogy Kerkiben egy korsó folyóvíz kevesebb, mint fél annyi idő alatt válik ihatóvá, azaz annyszor kevesebb idő alatt ülepedig le a homok, mint Khankában. Ugyanezen viszony áll a főfolyamnak és több mellékcsatornájának vízére nézve is. Azonfelül több heti tartózkodásom idején Kerkiben azt tapasztaltam, hogy itt legroszabb esetben 3 óráig tart az átmenet a folyamon, míg 6—8 óra, sőt néha egész nyári nap szükséges, ha Khankából akarják elérni a túlsó partot. Feltűnő minden esetre, de tény, hogy még Khodzsa Salihban, Kerkiben, Csihardzsuiban és Khankában, a főátjáróknál sincs révész, a ki a folyam csorgájára és áramlására vonatkozó egy évben tett tapasztalatait, a következő évben érvényesíthetné. Egy hajós sem mondhatja előre, még megközelítőleg sem, a folyamon fölfelé való útjának időtartamát, a folyamról szerzett ismeretei alapján. Az Oxus medrének átalakulása minden évben a tavasz második hónapjának vége felé újra kezdődik midőn t. i. a felső folyását kísérő bérczeken olvad a hó és víznek színe egy órában gyakran több lánnyival emelkedik. Ekkor szigetek pusztulnak el és ujak keletkeznek, az áramlások iránya megváltozik és mondják, hogy több helyen úgy megváltozik ilyenkor a part alakulata, hogy reá sem lehet többé ismerni. Valamint a mult században oly áradások is fordultak elé, melyek egész tartományokat, városaikkal és falvaikkal tettek tönkre, úgy most is

évről évre egész partdarabokat ragad magával a víz. Magam is szemtanúja voltam, midőn a jobb parton, nem messze a Surakháni csatorna torkolatától, hirtelen több ölnyi hosszú part dőlt a folyóba és tűnt el habjaiban. A bennszülöttek ezért mindig nagyon óvatosan közelednek a magas parthoz, valamint általában nagy respektussal viseltetnek a folyam irányában és inkább tesznek hosszabb útat lóháton, mint rövidebbet a vízen. Ha a mondottakhoz még azt is hozzáteszem, hogy a hószegény tél kétségbe ejti a hajósokat a jövő nyár előre láthatóan alacsony vízállása miatt, továbbá, hogy a roppant hőség folytán az Oxus színe sokkal gyorsabban apad, mint akármely más folyóé, mert vízének gyors elpárolgásán minden közép-ázsiai utazónak el kell bámulni, nem lesz feltűnő, ha 10 év előtt, futólagos észrevételek és gyér adatok alapján, az Oxusnak hajózhatósága ellen, a hajózást európai értelemben véve, nyilatkoztam.

Más tapasztalatokat tett a legújabbán Stoljetov ezredes vezetése alatt az Oxus hajózhatóságának megvizsgálása végett Pétervárból kiindult expedíció, melyben egy angol tiszt, Herbert Wood is részt vett. Ezen urak tudniillik azt állítják, hogy az Oxus, bár nagy bajok és nehézségek közt, hajózható. Ámbár pusztán véleményem alig állítható szembe tudományos felvételeken alapuló nyilatkozatukkal, mégis kötelességemnek tartom szemügybe venni néhány általuk eddig közzétett adatot.

Mint t. olvasóim tudják Stoljetov ezredes a múlt év június havában indult el Kazalinszkból az Oxus tokolatai felé. A mennyire tudjuk az Oxus több az Ai-bögurtól keletre eső ágban szakad az Aral tavába. A legnyugotibb a Taldyk, aztán következik az Ülken-Derja (nagy folyó), a mely ismét két ágra szakad, a Kicskine Derjára (kis folyó) és a Jengi szúra (új víz). Midőn Butakov admirál 1859-ben az Amú torkolatait megvizsgálta, a Kicskine Derján át ömlött a legtöbb víz és Stoljetov ezen körülményt ismerve, szinte ezen ágon át vette utját. A »Perovsky« már tiz német mértföldnyire haladt ezen ágon, midőn azon meggyőződésre jutottak, hogy a víznek folyton növekedő sekélyisége meghiusítja a tervet és visszatértek, hogy a Jengi szú bejárását kísértsék meg, mely 1859 óta főággá fejlődött. Batakov már akkor megkíséرتette ezt, de akkor a folyó egész szélességén át huzódó gát-alakú mészkő-szirt volt az akadály, mely állítólag most teljesen eltűnt. A Jengi szúból a Döv-Kara tóba, jobban mondva mocsárba ért az expedíció (Döv-Kara annyit jelent: ördög fekete, ezért rosziul írják Daukarának), melynek keleti végénél a Kovandzs Jarma csa-

torna (öröm csatornája) folyik el az Oxusnak ezen szélső keleti ágát a főfolyóval összekötve. Míg a Jengi szű csorgójának legkisebb mélysége 15', a »Perovsky« a Döv-Karában csak 7'-nyi mélységet talált. A Kovandzs Jarmában t. i. folyton növekednek az akadályok és Herbert Wood azt hiszi, hogy tekintve a folytonos változásnak alávetett áramlásokat, ezen csatorna egy szép napon járatlanná lesz és ennek következtében hasznavehetetlenné válik a Jengi szű 50 n. mértföld hosszú ága. Emberünk ehhez még hozzá adja, hogy semmi esetre sem lehet pontos teoriát felállítani ez ügyben, míg nem tesznek új kísérletet a nyár derekán.

Belátjuk, hogy ezen nyilatkozattal még egyáltalában nem fér meg az Oxus hajózhatóságának állítása. Látjuk mindenekelőtt, hogy ezen folyam torkolatai, vízbőségüket és szélességüket tekintve, a legnagyobb idő szerinti változásoknak vannak alávetve, melyek mindig akadályai lesznek a hajózásnak. Míg 1848—49-ben a Jengi szűt tartották a leghatalmasabb ágnak. Butakov 10 évvel később az Ülken Derját nézte annak. Khivában időzésemkor a Taldykot említették főcsatorna gyanánt. Most ismét a Jengi szűt vitatják, nem kérdéses-e melyik lesz az holnap vagy holnapután? Lehet-e ily körülmények közt hajózhatónak mondani az oly folyót, melynek torkolatai ily roppant átalakulásoknak vannak kitéve, melyeket illető minden számvetés, a szoros értelmében homokra épült? Az Oxus Nökusztól fölfelé eső folyásának hajózhatósága körül is tán nagyon is sangvinikusok Stoljetov észrevételei. Nem szabad elfelednünk, hogy ez urak juniusbán, tehát midőn vízének állása a legmagasabb, jártak az Oxuson. A Kazan-kitkeni rohanat Kipcsak mellett (melyet hibás fordítás következtében, tévesen tartottam zuhatagnak), rájuk nézve oly kevésbé létezett, mint más akadályok, p. o. a számtalan zátony, melyek még a legtapasztaltabb hajósoknak is lehetetlenné teszik az éjjel völgynek menést; de kíváncsi vagyok azon urak ítéletére, ha szeptember vége vagy október közepe felé megújítják e kísérletüket. Mindenesetre nagyon alá fog szállani a mostani expedíció sikerének reménye. Az oroszok be fogják látni, hogy az Oxus még sokkal kevésbé felel meg belé, mint közlekedési eszközbe helyezett reményeiknek, mint a Jaxartes.

Nem annyira a tüzelő szereknek most annyira érezhető hiánya, — mert a Saxault: végre is Közép-Azsiának köszénbányái ki fogják pótolni, — hanem egyedül csak az Oxus folyásának századok óta tapasztalt példátlan rendetlensége fogja mindig nehezíteni és az év nagy részén át lehetetlenné tenni a gőzhajóknak járását. Tévednek az oroszok, ha azt reménylik, hogy kitisztítás és egyéb

folyam szabályozó munkák által elejét fogják venni a bajnak. Az ily eljárás tán csak a suezai csatornánál alkalmazható és mily csekély az elhomokosodás veszélye az Ázsia és Afrika közötti földnyelven, ahhoz képest, melylyel a turáni pusztaság az Amút fenyegeti. Még a legnagyobb költségek is aránylag csak csekély előnyöket nyújtanának. Meg kell jegyezni, hogy bár korunk oly szívesen foglalkozik roppant terveknek kivitelével, mindig agyrém marad Európa óriási spekulációja Ázsia térein. Midőn évekkel ezelőtt Lesseps úr legifjabb szellemi szüleményének az Orenburgból Taskenden át Pisaurba vezető vasútnak, kivihetősége ellen nyilatkoztam, egészen magán kívül volt a tüzes öreg ur és a »Turquie« nevű konstantinápolyi ujság a cikkeknek egész sorozatát szórta ellenem, par ordre du mufti. Lesseps úr és fia, ki Kasmirban vizsgálta a talaj viszonyait, eddig meggyőződhetek véleményem helyességéről, mert az egész terv, úgy a hogy Lesseps ur először fogalmazta, teljesen dugába dőlt. Az Oxus hajózhatóságához kötött reményeknek is ez lesz sorsa. Az oroszok kik most egy gőzöst és két barkaszt készítenek a teherhajóknak az Oxuson való vontatása végett és az Aral taván levő flottilájkát épen Stoljetov észleletei folytán 15 vas naszáddal akarják gyarapítani, meg fognak győződni arról, hogy várakozásuk nem teljesülhet és az Oxus európai értelemben véve nem tehető hajózhatóvá.

VÁMBÉRI ÁRMIN.

A Jaxartesz alsó folyása.

Nemcsak azon kutatásokkal, melyek a legújabb időben az Oxus alsó folyásánál orosz részről tétettek, hanem ezen folyamnak régi, a sivatagon át a Balkán-öbölbe vezető medrébe tervezett visszavezetésével is szorosan összefügg a Jaxartesz alsó folyásáról való kérdés. És pedig annál inkább, mivel nagyon valószínű, hogy a Szir-Derja, a Jeni-Derja ezen a balparton legfontosabb ág, segítségével egybeköthető. Ily lehetőséggel szemben mindig több és több érdeket nyer a két közép-ázsiai folyó torkolatvidéke, és nem lesz felesleges, orosz kutatások nyomán a Jaxartesz alsó folyásáról itt némelyeket felemlíteni. Ezen folyó vidéke két különböző részre oszlik. A felső folyása többnyire hegyes vidékeken megy keresztül, folyása szokatlan gyors, és a víz kulturcélokra csak csekély mérvben alkalmazható.

Egész másképp áll a dolog ott, hol a Jaxartes a síkságba tör, névszerint a hol az Ariszt magába felveszi, mely utóbbi folyó egyszersmind mint a Karatau-hegységből eredő folyók utolsója a sivatagvidék tulajdonképi határának tekinthető. Az Arisztól kezdve, tovább egészen Turkesztan városáig a Szir-Derja befolyása ugyszólva folytonos czivódásban van a Karatau-hegység befolyásával, miután az előbbi az itt találtató szántóföldeknek még mindig öntözöül szolgál, ámbár a nedvesség melyet szolgáltat, nem különös nagy mértékű. A Karatau-nak mely itt nem épen magas, hóban és erdőségekben szegény azonkívül még nincs bizonyos számú vízforrása, mely az öntözésre egész éven át elegendő lenne. Egészben véve ezen vidékre csak négy kis patakot bocsát ki t. i. a Bugun-t Tsajan-t Bur-dasar-t és Ikan-t, a melyek közül csak a Bugun és Ikan némileg gazdag vízben és az előbbi is csak tavasz kezdetén. A többieknek zavaros vizük van és már áprilisban egészen kiszáradnak. Turkesztanon túl még három patak folyik, a Kara-Itsik, a Szauran és a Kara-Jaltak, a melyeknek márczius közepe táján mély és gyors folyásuk van, de április hónapig csupán a Kara-Itsiknak van még egy kis vize, míg a többi kettő teljesen kiszárad, kivéven talán a hegyek közvetlen közelében lévő helyeket, a hová néhány benszülött letelepedett. Ha már most éjszakyugoti irányban tovább indulunk Szauran felé, akkor egyetlen egy hegyipatakkal sem fogunk találkozni, a mely vizét a Jaxartesbe vezetné. A mivelhető föld itt két legfeljebb 10—15 verszt széles darabból áll, mely Dsulekig terjed el, melylyel szemben a Karatau-hegyláncz, Kara-Murum fokkal, teljesen végződik és vele együtt a Szir-Derja medencze mivelhetősege. Dsuleken túl csak a Szir közvetlen partvidékei mivelhetőek, mely azonban innen kezdve többé nem nevededik és egész végig sivatag vidéken át húzódik. Az egész térség Szauran és Dsulek közt semmi különös jelentőséggel sem bír, miután a víz csak két orosz öl mélységű kutakból nyerhető. A sivatag némely része megtartja a hóvizet valamivel tovább, mely vékony sókéreggel fedve a széles síkságokon szétömlik, míg más része a Szir-Derja által öntöztetik természetesen csak tavasszal és ekkor is rövid időre. Ezen vizfoltok Derjalik névvel jeleltettek. Olyanok, mint a vékony folyóiszapkéreggel fedett sík a mely helyeken ugyanis később a víz visszavonulása után a nap éltető befolyása alatt kítünő legelők keletkeztek, melyekre az Ikindsi (a földmivelő kirgiz) marháját kihajtja. Itt heverí ki a télnek nehéz és kemény nélkülözéseit, és gyűjt új erőt a nyári munkára. Különben a Jaxartes ezen részén a partvidék nem mindig volt megöntözés nélkül. Tum-su-Arik állomásról még most is két főér vehető észre, a melyhez nem sokára egy

harmadik csatlakozik, és mind a három, három verszt-tel az említett állomáson alul kiömlik, egy teljes csatornarendszert mutat, a mely csak Szurakh-ata romjainál végződik. Ezen csatornák némelyike még tökéletes jó állapotban van, hanem víznélküli, mert először maga a Szir tért el körülbelől ötven ölnyire előbbi torkolatától és mert másodszer a víz előbbi színvonalától körülbelől $1\frac{1}{2}$ arsinnal apadt. A kirgiszek ugyan többször tettek kísérletet a csatornák mélyebbítése által vizet nyerni, de mivel ez a vízszintezési rendszer minden tekintetbe vétele nélkül történt, munkájuk eredménytelen maradt. Hogy az orosz kormány aránylag csekély költséggel ezen czélt elérhetné és nagy, most parlagon heverő darab földet mivelhetővé tehetne, talán alig szükséges felemlíteni.

A mi a Jaxartes partját illeti, ez Csinasztól kezdve Jengi-Kurgan hajdani erőség romjai-ig többnyire vegyített agyagföldből áll, innen kezdve hovatovább sótalaj váltakozik homokbuczkákkal, mely utóbbiak által csak itt ott szakittatik félbe a partvidék egyformasága, de a melyek másrésről magas vízállás mellett a gátnak egy nemét is képezik a kiáradás ellen. A hol ezek hiányoznak, ott a Jaxartes Dsulek és Kazalinszk között évenként nagy területeken a víz állva marad, s melynek elfolyása vagy elpárolgása után a föld jól termékenyítő iszappal marad fedve. Miután tudvalévőleg a Jaxartes kiáradása idején nem minden viz vonul vissza a mederbe, azért gyakran 25—30 verszt-nyire a partról találkozhatni számos kisebb tóval, és hogy mennyi értékes nedvesség jut tönkre ezen az uton, legjobban látható a Kara-Uziak, Kuvan-Derja és Jengi-Derja kiterjedéséből. Ezen kiáradt vizek majdnem tökéletes tórendszert képeznek, és majdnem valamennyi magas sással van borítva, melyben tigris és párducz tanyázik. Az említett tavakon kívül léteznek még a jobb parton a Kalali, a Szariköl, a Szaritsaganak és a Ber-kazan név alatt ismeretes tavak. A bal parton találhatik a Dseran-tai, Khan-köl és még számtalan más, nyereg alakukról Igerkül-nek nevezett tó. Ezen tavak, a kirgiszeknek annyiban hasznosak, a mennyiben vitzartóul és legelőül szolgálnak, míg a sást, mely azokban nő, tüzelőszernek használják, sőt azokban még nagy mennyiségű halat is u. m. csukát, harcsát, sügért, fogast, kárászt és másokat találnak, melyek a kiáradás idején a folyókból a tavakba jutnak.

A mint már említettük, a Kara-Uziak a tavak egész rendszeréből áll, melyek a Szir-Derjából kapják vizüket, tizenkét verszt-nyi kiterjedésben Perowszkitól egész Kubasz állomásig. A főfolyamból 5—7 patak ömlik ki, melyek közül vízben leggazdagabb és Perowszkitól legközelebb eső Tentek-Uziak nevet visel. A patakok táplálják

a legszélsőbb tavakat, melyek a perowszki-i legelők $\frac{2}{3}$ -át öntözik, míg a többi rész a Szari-Karali csatornából tovább folyik. Ezen tavak a Bis-arna patak segítségével Berkazan vizeibe könnyen egyesíthetők volnának, és akkor Perowszki úgyszólván szigeten fekédnék. Ha az említett város és Kubasz között fekvő csatornák elzáratnának, akkor a szélső tavak néhány év alatt kiszáradnának, és ezek egyútt a Bisarna csatornája. Más részről nem kell elfelejteni azt, hogy a tőrendszer túlságos elterjedésének megakadályozása magának a főfolyamnak nagy előnyére válnék, mivel ez által a Jaxarteszen való hajózás tetemesen könnyebbíttetnék. Hogy ezen utóbb említett cél eléressék, már többször felmerült az orosz kormány körében azon eszme, hogy a Dsui folyó, a mely ugyis a Samal-köl tónál a homokban elvész, csatorna által összeköttessék a Jaxarteszzsel; mindazáltal körülbelül igaza van Zagrzajki úrnak (a kinek a Turkesztani Vjedomosztie-ben közlött cikkének köszönöm ezen adatokat) a midőn azt állítja, hogy sokkal könnyebb és kevésbé költséges volna, ilyen célt a Kara-Uziak átásása által elérni, Bis-arna megett lassanként fogynak a tavak, és kezdődik a Karakum és Ariszukum viznélküli sivatagvidéke.

Fordítsuk már most figyelmünket a Jaxartes bal partjára, hol a Jengi és Kuwan-Derja két főággal találkozunk, mely utóbbi ág Dsaman-Derja-tól való kifolyásától Altin-Kurgan hajdani erősség romjaiig Tsirkül nevet visel. Ezen két patak, helyesebben mondva a Jaxartes folyó ezen két mellékfolyója előbb az Aral tóba ömlött és pedig ismeretes a Jeni-Derjáról, hogy az Aktse-Tengiz tavon mely még akkor édes víz volt, és a Döw-karán keresztül vette útját. Azon időben, a midőn az oroszok a Szir-Derja vidékét hatalmukba kerítették, aláásatott ezen két mellékfolyó azon szándékkal hogy a khivai nomádoknak egy életere elvágassék; a víz nem a tóba ömlött, hanem jobbra és balra nagy vízterületekben széledt el. Számptalan tó keletkezett, a közöttük lévő tér benőtt sással, mely benszülötteknek téli szállásul és legelőül szolgált. Ez által természetesen megkárosult Perowszki két járása és Kazalinszk egy része, miután ezen részek víz nélkül maradtak. Még ma is csak kútvíz áll rendelkezésükre, és a szegény embereknek gyakran egész nap kell barmaik megítatására. Tekintve a nagy veszteséget, melyet a vízhiány okozott, a kirgizek többször fordultak az orosz hatósághoz azon kéréssel: hogy ezen természetes csatornák, nevezetesen a Kuwan ismét megnyitassék, mely kérelem azonban mostanáig teljesítetlen maradt, mert tartottak attól, hogy ez által a Dsaman-Derján való hajózásnak ártanak. Ezen félelem természetesen egészen alaptalan volt, mivel a két ág körülbelül nyolczvan verszt-nyire torkolatától elzáratván most is egészen

haszon nélkül vesztí el vizét és a helyett, hogy jókora darab földet éltetne, csak rövid időre képez néhány mocsárt és posványt.

Nem 'mesze Berkazan állomásától egy másik patak húzódik a Jaxartesből Taisz kül mélyedése felé. A viz azután éjszaki kanyarulatban folyik tovább és végződik nem messze Bis-arnától. Itt egyesülnek a vizek a hatóságok figyelmetlensége és a kirgiszek gondatlansága következtében a Kara-Uziakkal, és pedig a Bis-arna patak segítségével. A khokandi uralom idejében itt sokkal jobb és gazdagabb legelők voltak, míg ma sás is alig található. Ezen hanyatlás a Berkazan gyors és mély folyása következtében állott be. A Dsulekkel való közlekedés végett hidat kellett volna építeni, e helyett azonban aláásták a patakot és ily módon átváltoztatták ezen termékeny darab földet pusztasággá.

A Dsaman-Derja és Kara-Uziak közt fekvő sziget nyolczvan verszt-nyi hosszúságban húzódik délkelettől éjszak-nyugat felé, legnagyobb szélessége negyven werst. A Kara-Uziak felé eső része sással benőtt, míg a másik tiszta és kis csatornákkal átszelt. Az utóbbiak között a legjelentékenyebbek a Ketken-Szu, a Kara-Arik és az Arik-Ketken-Szu, a melyet természetesen igen kis mérvben járultak a Dsaman-Derja nagyobbítására. Ezen sziget éjszak-nyugati része azelőtt szaxaullal volt fedve, a mely azonban jelenleg a 2-dik számú erősség őrségétől mint tüzelőszer teljesen felhasználtott. Már csak néhány törzse látható ezen oly hasznos növénynek, de ezek is csakhamar el fognak tűnni, a mi mind a gyarmatnak, mind a gözhajózásnak nagy kárára lesz. Kazalinszkban már most is száz werstnyi távolból kell a tüzelőanyagot szerezni, és Perowszkban is ezen tekintetben a Kuwan-Derjára utasítvák a lakosok.

VÁMBÉRI ÁRMIN.

Rövid közlemények.

Az Izlandiak gyarmata Kadjak szigetén. Az évek előtt Minnesotába, az Egyesült-Államokba kivándorolt izlandiak és magának ezen szigetnek több ezer lakója, Alaskában akarnak megtelepedni, érezvén földük segédeszközeinek elégtelenségét. Az ezen cél elősegítése végett kiküldött bizottságot az unió kormánya is gyámolította.

A bizottság tagjai voltak : Oloffson testvérek és Björnson ; mult év szeptember 15-én indultak el San Franciscóból Kaliforniában, az Egyesült-Államok »Portsmouth« nevű hadihajóján, Alaska partvidékei felé. A hajó ezen partvidéket egész hosszában kísérte, hogy a bizottság a sziget több különböző helyét vehesse szemügyre. Október 15-én ért a hajó Cook öblébe. A fjordalakú öböl mindkét oldalán főmeredő hegyeket hó borította és az Illimna nevű impozáns tűzhányó-hegy javában működött. A hajó 15 mértföldnyire tovább hajózott, az é. sz. 60° 21'-ig, a hol St.-Nikolasnál horgonyt vetett. A bizottság kiszállott és több mértföldnyire kikutatta a tájékat. Az eredmény nem volt kielégítő. Erős éjszak-nyugati szél fásasztotta a társaságot és alkalmilag hóviharak is beköszöntöttek. A föld puszta és mocsáros. A kenai indiánusoknak két telepje van a szigeten, de a társaság nem bírta magának megmagyarázni, mikép tengetik azok éltüket. A bennszülöttek nagyon műveletleneknek és rondák. A bizottság reményeiben csalódva folytatta utját. Október 22-én indult el a gőzös Kadjak szigete felé, dél felé, mely 50 mértföldre esik és 24-én ért oda. St.-Pál mellett kötöttek ki és már két órányi időzés meggyőzte a bizottságot arról, hogy ez volna a legalkalmasabb hely telepük részére ; a további vizsgálatok pedig megerősítették ezen véleményüket. Mindenütt roppant legelők terjednek el. Az ég alj enyhe marad. Az öböl csak úgy pezsgett a töke-halaktól, és a sziget számos tavában és folyójában rendkívüli számban fordulnak elő a pisztrángok és lazacok. A kacsák és ludak oly számosak, hogy szinte pónával lehet azokat agyonverni és a ptarmigán (sarkkörüi lúd) nagy seregekben száll ide, tojásainak kiköltése után. A szomszéd száraz

földön sok jávor-szarvas legel. A szigeten több prémkereskedő ügynökség áll fönn és a bennszülöttek és azon ügynökségek hivatalnokai a medvéket, farkasokat, vidrákat és menyéteket szakadatlan üldözik. Ezen foglalkozás nagy nyereséggel jár, és mivel az ügynökségek eddig mintegy monopoliumot gyakoroltak, a szándékolt gyarmatosítás nem igen van ínyükre. A bennszülöttek két törzse azonban örömmel néz elébe az új telepnek. Az egyik törzs az alent már századok óta lakja a szigetet. Tőle termetre és szokásokra nézve lényegesen különbözik a kogakun törzs. Azelőtt Sitka partjain laktak, onnét kiülzelve itt telepedtek le. A tavaszt mindkét törzs a főkahalászáttal tölti, az év többi részét henyeléssel.

A bizottság tagjait annyira kielégítette a hely, hogy az egyik Oloffson és Björnson mindjárt ott maradt, hogy előkészítsenek mindent a jövő gyarmatosok részére. A másik Oloffson nov. 26 án ért San-Franciscóba és mindjárt tovább utazott kelet felé, honfiait az új Kanaanról tudósítani. (Globus.)

Gordon ezredes nilusi vállalatáról. A bécsi földrajzi társulat ajánlatára Marno Ernő úr is részt vesz Gordon ezredes nilusi útjában. Gordon azon igyekezett, hogy vállalata nemzetközi jellegű legyen. Angolország, Franciaország, az Egyesült-Államok és Olaszország már képviselve voltak az expedícióban és ő a khartumi osztr. consulnak azon ajánlatot tette, hogy ajánljon neki kísérőül osztrák természetvizsgálót. Berberig késznek nyilatkozott a költségek fődözésére. Marno úr, kit a bécsi földrajzi társulat ajánlott, kiválóan alkalmas ezen állásra. Beszél arabul, jól ismeri Khartum vidékét és a bennszülöttek jellemét és sok évi tartózkodás által megszokta a klimát; tudományos készültsége pedig minden kétségen fölül áll. Utazásának előmozdítására 6000 forintot irtak alá. Marno Suezbe indul, honnan a vörös tengeren Suakinba utazik, onnan pedig Berberbe a karavánok közönséges útján. Berberből gőzös fogja elvinni Gondokoroba, Gordon főszállására. (Geographical Magazine.)

Statisztikai adatok Ausztráliából és Új-Seelandból. A következő statisztikai adatok nagy gondal szerkesztettek és általában megbízhatók. A u s z t r á l i a l a k o s s á g a 1.825,692-re megy, a legnépesebb gyarmatban, Viktóriában 790,492 ember lakik; új déli Walesben 560,275, déli Ausztráliában 198,257, a királynő földjén 146,690, Tasmaniában 104,217 és nyugati Ausztráliában 25,761. A g y a r m a t o k j ö v e d e l m e 9,754.671 f o n t s t g r e r ú g. A g y a r m a t o k á l l a m i a d ó s s á g a ö s s z e s e n 31.754,671 f o n t s t g e t t e t t; a

bevétel értéke 1873-ban 35.738,295 fontot, a kivitelé 36.407,428 fontot. Az egész ausztráliai kereskedés azon évben 72.145,723 fontnyi értéket képviselt. Összesen 1364 mile (körülbelül 320 mértföld) hosszú vasutak állottak készen, 1505 mile (350 mértföld) volt készülőben, a táviratdrótok hossza 18,448 milere (4100 mértföldre) ment. Összesen 3.085,214 hold föld állott művelés alatt. A lovak száma 737,511, a szarvasmarháké 5.123,458, a juhoké 45.796,770 volt.

Uj-Seelandot 310,437-nyi angol népesség lakja, a jövedelem 1.420,216 fontra ment, az államadósság 12.509,546 fontra; a bevétel 7.241,062, a kivitel 5.521,800-nyi értéket képviselt; az egész kereskedés 12.667,862 fontnyi értéket hozott forgalomba. Összesen 1.226,222 hold állott művelés alatt. A lovak száma 81,028, a szarvasmarháké 436,592, a juhoké 9.700,629-re ment. (Geographical Magazine.)

Moszkva templomai. Azt szokták mondani, hogy Moszkva városában annyi a templom, a hány nap van az évben. A következő adatok mutatják, hogy ez nem túlzás. »Moszkva anyókat«, úgy nevezik többnyire dalokban és költeményekben, összesen 389 keresztény egyház ékíti, melyek közt 382 görög-keleti, 2 lutheránus, 1 református, 2 katolikus (egy francia és egy lengyel), egy angol és egy örmény. A 382 görög-keleti közt van három székesegyház (az épülőfélben levő megváltó székesegyházán kívül), 21 zárda-templom, (14 barát és 7 apácza), 237 községi egyház, 6 udvari egyház, 59 házi-templom, 8 temetőben levő egyház és 23 imaház.

Az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció bizottsága beküldötte végszámadását, melyből a következőket tartjuk érdekesnek a közlésre.

Azon felhívás következtében, melyet a bécsi földrajzi társulat 1872. január 23-án kibocsátott, ezen társulat u. a. évi febr. 14-én tartott rendkívüli gyűlésén külön társulat alakult az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció előmozdítására, melynek elnökévé Wüllersdorff-Urbair Contre-Admiralis, alelnökeivé pedig Kuhn és gróf Zichy Ödön választattak meg; a védnökséget pedig Rajner főherczeg vállalta el. — A közvetlen intézkedések megtételére a következő tagokból álló szűkebb bizottság neveztetett ki: Becker M. A., Cassian Márton, Dr. Friedländer Miksa, Hofmann Lipót, Dr. Hochstetter Nándor, Kübeck Miksa, Kuhn Ferencz, Ladenburg Lajos, br. Rothschild Albert, br. Todesco Hermann, br. Weber Miksa, gróf Wurmbbrand Béla, gróf Zichy Ödön.

A bizottság pénztárnoka br. Todesco, jegyzője Becker M. A. udvari tanácsos volt.

Ezen bizottságnak volt feladata az expedíóra beérkező adakozásokat elfogadni, kezelni s azokat a célnak megfelelőleg felhasználni, szóval az expedíó létesítésére s felszerelésére minden lépést megtenni.

1872. febr. első napjaiban érkezett az első adakozás a bizottság kezeihez. Ő felsége a király részéről s már május 14-én az expedíó fel volt szerelve s június 13-án »Tegetthoff« Bremerhafenből elindult, július 14-én pedig Tromsoet elhagyta.

Midőn 1874. szept. 3-án Vardoeből azon örvendetes távirat megérkezett, mely az expedíó szerencsés visszaérkezését jelezte, a bizottság majdnem két évi szünetelés után, tevékenységét ismét megkezdette, melyet u. a. év december 12-én végzett be, midőn az említett számadást a nyilvánosságnak átadta.

A bevétel volt:

a. Adakozásokból	205,928.72
b. Egyebekből	16,687.98
összesen:	<u>222,616.70</u>

Ehhez adakoztak magyar részről.

Herczeg Eszterházy Miklós	1000.—
gróf Zichy Ödön	3000.—
ifj. gr. Zichy Ödön	100.—
gr. Zichy Eugen	100.—
gr. Zichy Livia	100.—
gr. Bathány Arthur	200.—
gr. Festetics Taszilo	500.—
gr. Szécheny Kálmán	300.—
Jalics Fer. és társa	500.—
Anglo-Hungarian Bank	200.—
Pesti bizt. intézet	150.—
Pester Lloyd	200.—
Pest-budai takarékpénztár	100.—
Harkányi Frigyes	100.—
Ung. Lloyd	50.—
Pesti keresk. bank	200.—
»Természet« szerk.	19.—
Magy. bizt. társ.	500.—
Lévay Henrik	100.—
A Ungr. Lloyd gyűjtése	34.21
Societa Adria Fiume	65.—
összesen:	<u>7518.21</u>

Ezen kívül Gr. Zichy Ödön 1000 frtot adott ezüstben a legénység jutalmazására, továbbá 30 üveg tokai bort; bort adott még Jálics Ferencz és gr. Zichy Henrik, br. Wenkheim Béla pedig pálinkát.

Megjegyzendő, hogy itt az adakozók névsorából csak azokat vontuk ki, kiktől biztosan tudtuk hogy magyarok vagy nevük mellett ki van téve hogy »Pestről.«

Kiadatok:

»Tegetthoff«-ért	59,950.08
Annak gépeért	32,317.53
A hajón és gépnél elhasználandó cikkekért	7,904.44
Tüzelő anyagért	3,726.57
Csónakok felszerelésére	994.95
Szánkákért	871.50
Élelmi szerekért beértve 37000 drb. szivar árát is 980 frttal	31,634.10
Ruházatra	23,205.80
Fegyver és töltényekre	2,007.07
Tudományos eszközökre	3,172.32
Gyógyszerekre	2,457.47
Eszközök, edények és különfélékre	5,691.76
Személyzet fizetésére	31,634.—
Utazási és szállítási költség	10,894.15
Kutyákért	1,417.—
A kiállítás költségei	1,807.71
Vegyes kiadások	2,912.74

Összesen: 222,599.19

Maradt tehát a bevételből 17.51

Ezen kiadások közt mint látjuk nincsenek beszámítva azon expedíció költségei, melyet az »Isbjörn«-ön tett gróf Wilczek János, hogy az expedíció számára Novaja-Szemlyán eleséget tegyen le. Ennek költségeit maga gróf Wilczek viselte, mi pedig 20,451.96 frtra rug. Ezen felül gróf Wilczek saját zsebéből Woronin orosz kapitánynak, ki az expedíció tagjait Novaja-Szemlyáról Vardoebe hozta 1000 frt jutalmat adott; ugyan ezen nemes gróf az expedíció költségei fedezésére 30,000 frtot adott! Gróf Wilczek tehát ezen expedícióra az előttünk fekvő kimutatás szerint 51,491.96 frtot költött, mi azon összegnek, mibe az expedíció került, közel egy negyed része!

TÁRSULATI ÜGYEK.

---

*A magyar földrajzi társulat 1875. január 21-én tartott
3-dik rendes közgyűlése.*

Elnök: Vámbéry Ármin. Jegyző: Berecz Antal.

1. Vámbéry Ármin jelenti, hogy a társulat igen tisztelt elnöke súlyos betegsége miatt a mai közgyűlésen meg nem jelenhetvén, helyette a mai ülést ő fogja vezetni s miután a társulati tagok elegendő számmal jelentek meg, a magyar földrajzi társulat 3-dik rendes közgyűlését megnyitja.

2. Vámbéry Ármin társulati alelnök felolvassa jelentését a földrajzi tudomány körében 1874. évben tett munkálatokról. (Lásd a jelen szám első cikkét.)

A tudományos jelentés közleményeink 3-dik kötetének első füzetében fog közzététetni.

3. Elnök a jelen ülés jegyzőkönyvének hitelesítésével Pechata-Argay Anasztázia úrnő és Reitz Frigyes úr tagtársakat bízta meg.

4. A jelen közgyűlés egyik feladata levén a társulati tisztikar megújítása, elnök figyelmezteti a közgyűlést, hogy ez alkalommal egy elnök, egy alelnök, 12 rendes és 3 pót-választmányi tag 1875-re; egy első-titkár, egy másod-titkár és egy pénztárnok pedig 1875, 1876 és 1877-re választandó. A szavazatok összeszedésére Vámosy Mihály elnöklete alatt, Dr. Hohenauer Ignác és Jablonszky János tagtársakat felkérvén, az ülést azon időre, míg a szavazatok benyújthatnak felfüggeszti.

5. Elnök az ülést ismét megnyitván Berecz Antal, társulati első-titkár, felolvassa következő jelentését a magyar földrajzi társulat 1874. évi működéséről és beléletéről:

Tisztelt közgyűlés!

A magyar földrajzi társulat 1874-dik évi munkásságáról s beléletéről van szerencsém a következő jelentést tenni.

1. A társulat ügyei vezetésével megbízott választmány a lefolyt évben 9 rendes ülést tartott, melyeken a társulat folyó ügyei intéztettek el. A választmány legfontosabb intézkedései közé tartozik mindenestre az, hogy hírét vevén, hogy az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció viszontagság teljes, közel harmadfél évi távollét után, nevezetes földrajzi felfedezést téve, szerencsésen visszaérkezett Európa északi partjaira: a merész felfedezőket nem csak távirati uton sietett társulatunk nevében üdvözölni, hanem gondoskodott arról is, hogy társulatunk a hazatérő expedíció m. évi szept. 26-án Bécsben történt ünnepélyes fogadtatásánál képviselve volt. A választmány ezen intézkedésének kettős eredménye volt, mert ez által létünkről nyilvános jelt adván úgy itthon, valamint a külföldön társulatunk iránt figyelmet ébresztettünk, továbbá az expedíció két kitünő tagját Payer Gyula és Dr. Kepes Gyula urakat szerencsések voltunk megnyerni, hogy társulatunk ülésén felolvasást tartsanak.

Az expedíció említett két tagja, valamint gr. Wilczek János és gr. Zichy Ödön urak a főváros által vendégekül meghivatván, társulatunk tisztviselői s a választmány felhívás folytán élénken vettek részt azon fővárosi bizottság működésében is, a mely a földrajzi tudomány körül nagy érdemeket szerzett jeles vendégek fogadtatása rendezésével volt megbízva.

2. Társulatunk mult évi tudományos működését a megtartott felolvasó ülések s kiadott közleményeink tartalma tükrözi vissza.

Felolvasó ülés tartatott 7, (tehát egygyel több mint tavaly) febr. 26-án, marc. 26-án, april. 23-án, május 21-én, okt. 19-én, nov. 19-én és decz. 17-én; s ezen hét ülésen összesen 12 tagtársunk, 14 felolvasást tartott, nevezetesen;

Bálinti Gábor, »155 nap a Khalkha-mongol-földön;«

Berecz Antal »Samoa és Yap szigetekről;«

Déchy Mór »Jelentés a Magas-Tátrában tett utamról;«

Erődi Béla »Rilo-dag és vidéke« és »Kirándulás Mármarosba;«

Dr. Goldzieher Ignác »Régi és újabb mohamedán utazókról;«

Hunfalvy János »Jelentés a földrajz körében 1873-ban tett munkálatokról« és »A vaskapu-szorosról;«

Hunfalvy Pál »Egy látogatás Norvégiában;«

Jablonszky János »Kirándulás a Babiagurára;«

Dr. Kepes Gyula »Az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció történetéről;«

Molitor Ágost »Alsó-Kaliforniáról;«

Payer Gyula »Az éjszaki sarkvidéken felfedezett Ferencz-József földről;«

Dr. Szabó József »Utazási jegyzetek Szerbiáról ethnographiai és földrajzi tekintetben.«

A felolvasó ülések rendszeresen az akadémia heti ülés-
termében tartattak az október 19-diki ülés kivételével,
melyen Dr. Kepes Gyula és Payer Gyula tartották felolvasásaikat. Ezen ülés bizonyára sokáig marad emlékezetes és páratlan társulati életünkben. Előre látható levén hogy ezen ülésre tagok és nem tagok tömegesen fognak megjelenni, a váiasztmány által ezen ülés rendezésére kiküldött bizottság, mint legalkalmasabb helyiséget a városi vigadó nagy termét szemelte ki s miután ez a főváros részéről ez alkalomra díjtalanul átengedett, az ülés itt tartatott meg. Ezen ülésen száznál több tag, s ezernél több vendég vett részt, kik közt gróf Wilczek János és gróf Zichy Ödön ő nagyméltóságaik az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció protectorai, a főváros polgármesterei és számos képviselője, mint társulatunknak ez alkalommal különösen meghívott vendégei is jelen voltak. Ezen ülés alkalmával a nem tagok, s kik a társulat által vendégül külön meg nem hivattak, belépti díjt fizettek.

A befolyt összegből fedeztetett az ülés jelentékeny költsége, az ezen felül maradt 1100 frtnyi tiszta bevétel pedig azon 2000 frttal együtt, melyet nagyméltóságú gróf Zichy Ödön úr társulatunknak szintén e célra rendelkezésére adott, a felolvasóknak tiszteletdíjúl nyújtatott át.

Égyébiránt a többi felolvasó üléseket is szorgalmasan látogatták úgy a tagok, valamint a földrajzi tudományok iránt érdeklődő vendégek.

Társulatunk közlönye »Földrajzi közlemények« czim alatt az elmúlt évben is hat időhöz nem kötött füzetben jelent meg, de tetemesen bővebb tartalommal; mert míg 1873-ban csak 20^{1/2} ívnyi nyomtatványt nyújthattunk a t. tagoknak, addig 1874-ben közleményeink 29 nyomott iven jelentek meg, egy színes nyomatu táblával. A tartalom is változatosabb és tömöttebb, mint az előbbi évfolyamé volt.

3. A rokon és hasonló czélú társulatokkal való összekötetésünkre nézve is tétettek lépések a lefolyt társulati évben.

Csereviszonyba léptünk a magyarországi kárpátgyalattal, sőt a m. é. decz. 17-én tartott ülésre, melynek egyik tárgya a Magas-Tátráról szólván, ezen egyeslet tagjait különösen érdekelhette, a rokon egyeslet meg is hivatott s az említett ülésre annak több budapesti tagja meg is jelent.

A párizsi földrajzi társulattal azon indokból, hogy Párizsban a jelen évben nemzetközi földrajzi congressus fog tartatni, élénk levelezésben állottunk s mindazon intézkedéseket megtettük, melyeket a congressus ügyének előmozdítására a párizsi földrajzi társulat saját körünkben teendőkül kijelelt.

A mexikoi földrajzi társulattal ez idén is kicseréltük füzeteinket, az amerikai földrajzi társulat pedig díszes kiadványait társulatunknak megküldvén, ezt mi is viszonzottuk s az állandó barátságos viszony fenntartását kértük.

A bécsi földrajzi társulat és a csász. s kir. katonai földrajzi intézet vezetőinél azon küldöttség, mely az éjszaksarki expedíció üdvözlétére Bécsben járt, szintén tisztelgett, és sikerült is azoknak jóakarátát társulatunk részére megnyerni, mi már is kifejezést nyert azon tényben, hogy az utóbb említett földrajzi intézet Közép-Ázsiának általa kiadott nagy térképét, társulatunknak ajándékkul megküldötte.

4. A tagok létszáma a következő:

Tiszteletbeli tag van	13
Alapító tag	9
Rendes tag	360
	Összesen 382

A múlt évhez képest tehát a tagok szaporodása: 43 mi $12\frac{0}{100}$ -t tesz.

A lefolyt év alatt felvétetett összesen 80 új tag, meghalt 3, kilépését bejelentette 8, az alapszabályok 8-ik pontja értelmében kitöröltetett 29.

A halál elragadta körünkből:

Novák Károly tanítót Szarvason.

Lampel Róbert könyvkereskedőt Budapesten.

Gerevich Sándor polg. iskolai tanárt u. o.

5. Vagyoni állásunkat illetőleg azon kedvező helyzetben vagyok, hogy a t. közgyűlésnek azt jelenthetem, hogy daczára annak, hogy az évdíjából előirányzott 2000 frtnyi bevétel helyett körül belül csak 1750 frt. folyt be s daczára annak hogy közleményeink kiadása az előirányzott 1300 frt helyett 1700 frtnál többbe került, (mivel 25 nyomtatott ív helyett 29 ivet adtunk) múlt évi kiadásainkat még is teljesen fedezhettük, úgy hogy az új évbe minden teher nélkül lépünk át. Reményünk csak egy pontban hiusult meg t. i. abban, hogy a 484 frtnyi bevételi fölöslegünk nincs meg készpénzben, hanem künn levő tagdíj hátrálékokban, minek azonban legfőbb oka az, hogy t. pénztárnokunk már hosszabb idő óta betegeskedik. A

jöbbire nézve az azonnal előterjesztendő pénztári kimutatás fog részletesebb felvilágosítást nyújtani a t. közgyűlésnek.

6. Társulatunknak az elmúlt évben is voltak lelkes pártfogói, kik részint erkölcsi támogatásuk által társulatunk tekintélyét emelték, részint pedig anyagi áldozatok által annak vagyonát öregbitették.

Első sorban kell itt felemlítenem *Salvator Lajos* főherczeg ö cs. és kir. fenségét, ki »*Levkozia die Hauptstadt von Cypern*« czimű munkáját diszkiadás és kötésben könyvtárunk számára megküldötte, pénztárunkat pedig évenként 50 frttal gyarapítani ígérte.

Nagyméltóságu gróf *Zichy Ödön* úr társulatunk iránt kitűnő figyelmet tanusított az által, hogy az éjszaksarki utazók számára szánt 2000 frtnyi adományát társulatunk által juttatá a kitűzött helyre.

Budapest főváros főpolgármestere mélt. *Ráth Károly* úr, nem különben ngs. *Kammermayer Károly* polgármester és tek. *Gerlóczy Károly* alpolgármester urak, társulatunk különös köszönetét érdemelték ki az által, hogy az osztr. magyar éjszaksarki expedíció néhány tagja a főváros vendégeül meghivatván, ezek fogadása és a tiszteletekre rendezett ünnepélyek alkalmával társulatunkat mindig különös figyelemre méltatták.

Nagy hálára kötelezte társulatunkat gr. *Zichy Ferencz* ö nagyméltósága konstantinápolyi nagy követségünk, ki társulatunknak 9 ázsiai törökváros ritkaságként tekinthető becses tervrajzát ajándékozá.

A *fiumei m. k. tengerészeti hatóság* közleményeink 4-dik füzetében megjelent színes nyomatú táblát, 700 példányban ingyen adta rendelkezésünkre. *Aigner Lajos*, *Cristoforo Negri* t. tag, *Déchy Mór*, *Erődi Béla*, *Gervay Mihály*, *Dr. Hohenauer Ignác*, *Miavec*z László, *Dr. Szombaty Ignác* tagtárs urak, a haágai osztr.-magy. követség,

a csász. és kir. közös hadügyministerium, az amerikai földrajzi társulat, Plinio Cortesi, Stefanovics lovag urak, részint könyvtárunkat, részint térképgyűjteményünket becses ajándékaik által szaporították; Fanda és Frohna könyvnyomdája pedig az egész év alatt szükségelt kisebb nyomtatványokat ingyen készítette el társulatunk részére.

Kérem a t. közgyűlést, hogy a társulat ezen nagylelkű pártolóinak sziveskedjék köszönetet szavazni.

Ezek után még azon kellemetes hírrel lephetem meg a t. közgyűlést, hogy választmányunk egyik buzgó és befolyásos tagja közbenjárása folytán, nagyon valószínű, hogy a jelen évben társulatunk már saját helyiséggel fog birni, melyben a t. tagtársak számára úgy folyóirataink valamint csekély könyvtárunk is használatra készen fog állani.

Az előadottakból a t. közgyűlés láthatja, hogy társulatunk a lefolyt évben is buzgón törekedett kitűzött célja felé, s ha tekintetbe vesszük, hogy társulatunk még csak alig harmadfél éves, hogy tagjaink száma még a 400-at sem üti meg, az eredménynyel úgy hiszem megelégedhetünk, de itt még meg nem állapodhatunk. Bátran állíthatom, hogy a tudományos eredmény, melyet harmadfél éves létünk után felmutathatunk, olyan, minőt alig mertünk volna társulatunk megalapításakor remélni. A létre jögsítő szellemi erővel tehát csakugyan rendelkezünk, már most csak a t. tagtársak buzgóságától függ, hogy tagjaink száma s így a társulat anyagi ereje is gyarapodjék!

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, a közgyűlés köszönetet szavaz mindazoknak, kik az első-titkár által mint a társulat pártfogói és jótevői bejelentettek.

6. A pénztárnok súlyos betegség következtében a gyűlésre meg nem jelenhetvén, helyette az első-titkár olvassa a következő pénztárnoki jelentést:

A magyar földrajzi társulat pénztári kimutatása az 1874. évben.

I. B e v é t e l e k :

1873-diki pénztári maradvány	1214 frt 65 kr.
Tagdíjakból 105 frt 20 kr. behajtási díj levonásával befolyt	1639 » 80 »
Déchy Mór letéte	16 » — »
Felolvasásokból	3 » 25 »
Kamatokból	46 » 75 »
Összes-bevétel :	2920 frt 45 kr.

II. K i a d á s o k :

»A földrajzi közlemények« nyomtatása (29 ív), boríték, fűzés és expedíciója	1106 frt 5 kr.
Írói tisztelet-díjak	610 » 46 »
Titkári fizetés	300 » — »
Ülések költségei	69 » 68 »
Térképek	12 » — »
Szolgák, irodai költség, posta s egyéb vegyes kiadások	138 » 69 »
Összes kiadás :	2236 frt 88 kr.
Pénztári maradvány 1875-re	683 » 57 »
Összeg :	2920 frt 45 kr.

Budapesten 1875. Január 20-án.

Aigner Lajos, s. k.
társ. pénztárnok.

A jelen számadásokat megvizsgáltuk, az okmányokkal összehasonlítottuk s teljesebben rendben találtuk.

Budapesten 1875. Január 20-án.

Vámossy Mihály s. k.   Dr. Glück Izidor s. k.
Dr. Császár Károly s. k.   Berecz Antal s. k.

7. Az 1874. évi közgyűlés által megválasztott számvizsgáló bizottság részéről Dr. Glück Izidor indítványozza, hogy miután az előterjesztett számadás a bizottság által megvizsgáltván rendben találtatott: a pénztárnok az 1874. évi számadás terhe alól mentes-sék fel.

Ezen indítvány értelmében a közgyűlés Aigner Lajos társulati pénztárnokot az 1874-dik évi számadások terhe alól felmentette.

8. Az első titkár jelentést tesz a könyvtár állásáról; mely szerint az a lefolyt évben 20 kötet, 7 füzet és 17 darab térképpel szaporodott. Egyszersmind felolvassa azok névsorát, kik a könyvtárt a a mult évben ajándékaikkal szaporították.

A jelentés tudomásul vétetik s az adományozóknak ismételtlen köszönet szavaztatik.

9. Az első titkár a társulat vagyonállásáról a következő jelentést terjeszti elő:

A magyar földrajzi társulat vagyonállása 1875. jan. 20-án.

Készpénzben: A takarékpénztárban. 500 frt.

Kézi pénztárban . . . . . 83 » 57 kr. 583 frt 57 kr.

Értékpapírban: Egy földhitelintézeti

100 frtos kötvény . . . . . 100 » — »

Künn levő követelés: Budapest főváros

100 frtos alapítványa s ennek két évi kamatja . . . . . 110 frt

Évdíj hátralék 1873 és 1874-ről. 500 »

Uj tagok felvételi és 1874. évi

díja . . . . . 140 » — kr. 750 frt — kr.

Összesen: 1433 frt 57 kr.

Nyomatványokban: A földrajzi közlemények első kötetéből 170, a második kötetből 180 teljes példány és 114 darab-ból álló könyv- és térképgyűjtemény.

Ingóságokban: Egy üvegajtós nagy könyvszekrény, 2 darab pecsétnyomó, pénztári és tagsági könyvek.

Tudomásul vétetik.

10. Felolvastatik a választmány által megállapított következő költségvetés 1875. évre:

Bevétel: Elkölthető pénztári maradék a 800 frt

alaptőkét ide nem számítva . . . . . 18 frt 57 kr.

350 rendes tag évdíja 5 frtjával. . . . . 1750 » — »

30 uj tag után 7 frtjával. . . . . 210 » — »

Az évdíj-hátralékokból valószínű . . . . . 300 » — »

Kamatokból . . . . . 50 » — »

Összesen: 2328 frt 57 kr.

Kiadás: A »Földrajzi közlemények« kiadására

6 füzetben 25 ívnyi tartalommal	1524	frt.
Titkári fizetés	300	»
Irodai költség	100	»
Ülések költségei	70	»
Szolgáknak	50	»
Folyóiratokra	50	»
Vegyes kiadások	50	»
Előre nem látható költségre	100	»

Összesen: 2244 frt.

A bevétel valószínűleg több lesz a kiadásnál 84 frt 57 krral.

Ezen előterjesztett költségvetés helyeslőleg tudomásul vétetik.

11. A választmány indítványára:

Payer Gyula éjszaksarki utazó,

Gróf Wilczek János és

Gróf Zichy Ödön az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció volt protectorai a magyar földrajzi társulat tiszteletbeli tagjaivá,

Ignatio Altamirano a mexikói földrajzi és statisztikai társulat első titkára és

Dr. Delitsch Otto tanár Lipszében, társulatunk levelező tagjaivá egyhangúlag megválasztatnak.

12. Az 1875. évi számadások megvizsgálásával és a pénztár ellenőrzésével Vámosy Mihály elnöklete alatt Dr. Császár Károly, Dr. Glück Izidor, Rubin Simon és az első titkár bizatnak meg.

13. A szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén elnök saját s az egész tiszti kar nevében a rájuk bizott tisztelet a közgyűlés kezei közé letévén, a gyűlés tovább vezetésére közfelkiáltással mélt. Reitz Frigyes úr kéretik fel.

14. Vámosy Mihály a szavazatszedő bizottság elnöke felolvassa a választás eredményét, mely a következő:

Beadatott összesen 31 szavazat.

Megválasztottak:

Elnökké: Dr. Hunfalvy János 31 szavazattal.

Aelnökké: Vámbéry Armin 30 szav.

Első titkárrá: Berecz Antal 30 szav.

Másod titkárrá: Erődi Béla tanár 30 szav.

Pénztárnokká: Aigner Lajos 31 szav.

Rendes választmányi tagokká:

1. Dr. Cherven Flóris főgymn. tanár 28 szav.

2. Déchy Mór magánzó 30 szav.

3. Dr. Floch Henrik pénzügyi tanácsos 30 szav.

4. Gervay Mihály orsz. főpostaigazgató 30 szav.
5. Hunfalvy Pál akad. könyvtárnok 30 szav.
6. Király Pál ref. tanár 29 szav.
7. Körösi József a fővrosi statistikai hivatal igazgatója 29 szav.
8. Péchy Imre az államnyomda igazgatója 30 szav.
9. Dr. Szabó József egyet. tanár 30 szav.
10. Takács János orsz. távirtdaigazgató 30 szav.
11. Xantus János muzeum ör 21 szav.
12. Zsigmondy Vilmos bányamérnök 30 szav.

Választmányi póttagokká:

- Báró De Gerando Attila magánzó 29 szav.
 Laky Dániel ref. tanár 23 szav.
 Sámi Lajos minist. fogalmazó 30 szavazattal.

Ezekon kívül az alelnökségre: Dr. Szabó József 1; az első titkárságra: Tankó János 1; második titkárságra: Dr. Cherven Flóris 1; r. választmányi tagságra: Laky Dániel 9, Vámosy Mihály 3, Dr. Goldzieher Ignác 2, Morgenstern Henrik 2, Visontay János 2, Dr. Glück Izidor 1, br. De Gerando Attila 1, Hentaller Elma 1, br. Kaas Ivor 1; választm. póttagságra: Xantus János 2, Dr. Bereczky Endre, Garami Rikárd, Sajóhelyi Frigyes, Vámosy Mihály egy-egy szavazatot kaptak.

15. A korelnök a választás eredményét kihirdetvén az elnöki széket az ismét megválasztot alelnök V á m b é r y A r m i n foglalja el s a közgyűlés bizalmáért az egész tiszti kar nevében meleg köszönetet mond s fölkéri a jelenlévő tagokat, hogy társulatunk iránti érdeklődésüket főképen az által iparkodjanak tanusítani, hogy az üléseken minél nagyobb számmal jelenjenek meg. Ezzel a tárgysor ki lévén merítve a közgyűlés berekesztetett

Felolvasó ülés.

Jan. 7-én. Dr. Szabó József folytatta és bevégezte következő című igen érdekes felolvasását: »Utazási jegyzetek Szerbiáról ethnographiai és földrajzi tekintetben.« Ezután Palóczy Lipót olvasott kirándulásáról az ampezzói völgybe.

Választmányi ülés.

Jan. 14-én. A közgyűlésre tétettek előkészületek. Rendes tagokul felvették: Fillinger Károly keresked. akadémiai tanár Budapesten, Hudra János k. r. tanár Nyitrán, Monte Dego Albert kir. tanfelügyelő Egerben. Pelikán Ede távirtda főnök Szegeden, Thiringer Zsigmond távirtda tiszt Baján, Vasvári Benő reál-tanár Budapesten. Összesen 6.

Könyvészet*)

az 1874-ben megjelent földrajzi irodalom köréből.

Általános irodalom és világotutazások.

- Behm (E.) und Wagner (H.)** Die Bevölkerung der Erde. Jährliche Übersicht über neue Arealberechnungen, Zählungen u. s. w. (Supplement, Nr. 35 of „Petermanns Mittheilungen“) Maps. 4-o., pp. 110. Gotha, 1874.
- Eyries et Jacobs (A.)** Voyage en Asie et en France, d'après les recits des derniers voyageurs. 8-o., pp. 700 Paris, 1874.
- Giglioli (E. H.)** Zoologia della Magenta. I cetacei osservati durante il viaggio intorno al globo della R. Pirocorvetta Magenta. 4-o., pp. 106. Map. Naples, 1874.
- Guthrie (Mrs)** Trough Russia, from St.-Petersburg to Astrakan and the Crimea. 2-vols. 8-o., pp. 600 London, 1874.
- Harrisse (H.)** Les Colombo de France et d'Italie, fameux marins du XV-e siècle, 1461—1492, d'après des documents nouveau ou inédits tirés des archives de Milan, de Paris et de Venise. 4-o., pp. 140. Paris, 1874.
- Hübner (A. von)** Ein Spaziergang um die Welt. 2-vols. 8 o., pp. 830. Leipzig, 1874.
- Hübner (Baron)** A Ramble round the World. Translated by Lady Herbert. 2-vols. 8-o., pp. 960. London, 1874.
- Keller-Leuzinger (F.)** Vom Amazonas und Madeira. Skizzen und Beschreibungen aus dem Tagebuche einer Explorationsreise. Illustr. Folio, pp. 166. Stuttgart, 1874.
- Merewether (H. A.)** By Sea and Land, being a trip through Egypt, Judia, Ceylon, Australia, New-Zealand and America. 8-o., pp. 346. London, 1874.
- Pacini (Prof. S.)** Elementi di geografia antica. 16-mo. pp. 316. Florence, 1874.
- Simpson (W.)** Meeting the Sun: a Journey all round the World, through Egypt, India, Ceylon, Australia, New-Zealand and America. 8-o., pp. 591. Philadelphia, 1874.
- Siebert (Dr. W.)** Die geographischen Entdeckungen und Kolonisationen in unserem Jahrhundert, und unsere jetzige Kenntniss des Erdoberfläche. Vorlesung. 8-o., pp. 54. Kassel, 1874.
- Tableaux** de population, de culture de commerce et de navigation, formant pour l'année 1870. la suite des tableaux inserés dans les notices statistiques sur les colonies françaises 8-o., pp. 209. Paris, 1874.
- Varnhagen (F. A.)** Amda Amerige Vespucei: novos estudios e aellegas. fol. pp. 8. Plate. Vienna, 1874.
- Yelverton (Therese)** Teresina Peregri-na; on 50.000 miles of travel round the world. 2-vols. 8-o., pp. 704. London, 1874.

Afrika.

- Bastian (A.)** Die deutsche Expedition an der Loango — Küste, nebst älteren Nachrichten über die zu erforschenden Länder. Vol. I. Map, 8-o., pp. 394. Jena, 1874.

*) Geographical Magazine és más földrajzi folyóiratokban időnként megjelenő adatok nyomán összeírta és a b c rendbe szedte Vámbéry Ármin.

- Brackenbury** (H.) *The Aschanti War*: a narrative prepared from the official documents. Maps and plans. 2-vols., pp. 786. London, 1874.
- Forbes** (A. G.) *Africa: Geographical Exploration and Christian Enterprise*. 8-o., pp. 430. London, 1874.
- Fromentin** (E.) *Un année dans le Sahel*. 8-o., pp. 415. Paris, 1874
- Fromentin** (E.) *Un été dans le Sahara*. 8-o., pp. 404. Paris, 1874.
- Gordon** (A. G.) *Life on the Go'd Coast (1847—8)* 8-o., pp. 82. London 1874.
- Henty** (G. A.) *The march to Coomassie*. 8-o., pp. 466. London, 1874.
- Jottings en route to Coomassie. 8-o., Map. London, 1874.**
- Lafitte** (Abbé) *Le Dahomé souvenirs de voyage et de mission*. 8-o., pp. 252. Tours, 1874.
- Marno** (E.) *Reisen im Gebiete des blauen und weissen Nil, in Egypten. Sudan und den angränzenden Negerländern, 1869—73*, 8-o., pp. 522. 3 maps. 36 plates, etc. Wien, 1874.
- Renard** (L.) *Notice sur les mines de fer de cuivre argentifère des Beni Aquil (cercle de Tenes, Alper)* 8-o., 4 plates, pp. 76. Paris. 1874
- Reade** (Winwood) *The story of the Aschantee Campaign*. 8-o., pp. 440. London, 1874.
- Roberts** (J. S.) *Life and exploration of David Livingstone*. 8-o., pp. 314. London, 1874.
- Rohlf's** (G.) *Adventures in Marocco and journeys through the oases of Draa and Tafilet. With introduction by Winwood Reid*. 8-o., pp. 380. London, 1874.
- Rogers** (Capt. E.) *Oampaigning in Western Africa and the Aschantee invasion*. 8-o., pp. 204. London, 1874.
- Rohlf's** (G.) *Quer durch Africa. Reise von dem Mittelmeer nach dem Tschadsee und zum Golf von Guinea. Vol I.*, 8-o., pp. 362. Map. Leipzig, 1874.
- Seddall** (Rev. H.) *The Missionary History of Sierra Leone*. 12-mo., pp. 256. London, 1874.
- Skertchley** (J. A.) *Dahomey as it is: being a narrative of eight months' residence in that country*. Illustr. 8-o., pp. 544. London, 1874.
- Stanley** (H. M.) *Coomassie aud Magdala: the Story of Two British Campaigns in Africa*. Illustr. Maps. 8-o., pp. 514. London, 1874.
- Schweinfurth** (Dr. G.) *Im Herzen Africa's. Reisen und Entdeckungen im centralen Acquatorial-Afrika während d. J. 1866—71*. 2-vols. 8-o., pp. 1185. Maps and illustrations, Leipzig, 1874.

Amerika.

- Andrews** (J. W.) *Manual of the Constitution of the United States, designed for the instruction of (preocivus) American youths in the duties and rights of Citizieuship*. 12-mo., pp. 370. Cincinnati 1874.
- Annual Report** of the Chief of the Bureau of Statisties on the commerce and navigation of the United States for the fiscal year ended June the 30 th, 1873. 8-o., pp. 984. Washington, 1874.
- Astronomical and Meteorological Observations** made during 1871, at the United-States Naval Observatory. 4-o., pp. 941. Washington, 1874.
- Bulletin** of the United States Geological and Geographical Survey of the Territories. 8-o., pp. 28. Washington, 1874.
- Byrne** (Rev. S.) *Irish Emigration to the United States*, Map. 12-mo., pp. 165. London, (Trübner), 1874.
- Fabian** (B.) *Statisties concerning the Territory of Utah for the year 1872—3*. 8-o., pp. 16. Utah, 1874.
- Fleming** (S.) *Canadian Pacific Railway; Report of Progress of the Explorations and Surveys up to January, 1874*. 8-o., pp. 302, Ottawa, 1874.
- Gardner** (Mrs. H. C.) *Glimpses of our*

- Lake Region in 1863, and other papers. 12-mo., pp, 420. New-York, 1874.
- Greatorrex** (Elvia.) Summer Etchings in Colorado. 27. illustrations. 4-o., New-York, 1874.
- Gravier** (G.) Découverte de l'Amerique par les Normands au Xe siècle. 8-o., pp. 290. Maps. Paris, 1874.
- Horetzky** (Ch.) Canada on the Pacific, being an account of a journey from Edmonton to the Pacific. 8-o., London, 1874.
- Howard** (G. W.) The Monumental City ; its Past History and Present Resources. Illustrated. 8-o., pp. 314. Baltimore, 1874.
- Hutchinson** (T. J.) Two Years in Peru ; with explanations of its antiquities Map and illustr. 2-vols. 8-o., pp. 690. London, 1874.
- Jahn** (A.) Wichtige Beiträge zur Einwanderung und Kolonisation in Brasilien. 8-o., pp. 168. Berlin, 1874.
- Krummacher** (Rev. H.) Deutsches Leben in Nordamerika. Reiseeindrücke. 8-o., pp. 164. Neusalz, 1874.
- Levy's** South American, Asiatie and Oceanie business directory of the principal cities and towns in Cuba, Mexico, Central and South America, Australasia, India, China, Japan and British. Columbia. Also the products of each country, imports and exports, customs' tariff, etc. 8-o., pp. 734. New-York, 1874.
- Marmier** (X.) Les Etats-Unis et le Canada. 8-o., pp. 247. Tours, 1874.
- Monchez** (E.) Les côtes du Brésil, description et instructions nautiques, 1-re section. Cap San Roque à Bahia. 8-o, pp. 178. Paris, 1874.
- Mourié** (J. F. H.) La Guyane Française ou notices géographique et historique sur la partie de la Guyane habitée par les colons, au point de vue de l'aptitude de la race blanche à exploiter les terres de cette colonie. Map. 12-mo., pp. 360, Paris, 1874.
- New-York** Illustrated. 8-o., pp 56. Map. New-York, 1874.
- Nordho** (Ch.) Northern California and the Sandwich Islands for Health, Pleasure, and Residence. Illustrated, 8-o., pp. 256. London, 1874.
- Poussin** (Major) Les Etats-Unis l'Amerique. Moeures usages et coutumes politiques Force militaire, etc. 8-o., pp. 144. Paris, 1874.
- Pachmayer** (J.) Leben und Treiben der Stadt Neu-York und Hinweis auf die Einwanderung u. d. deutsche Elements. Kulturhist. Bilder. 8-o., pp. 164. Hamburg, 1874.
- The Englishman's** Illustrated Guide Book to the United States and Canada. Especially adapted to the use of British Tourists and Settlers, etc 16-mo, pp. 262. London, 1874.
- The Yearbook** and Almanac of Canada for 1874, being an Annual Statistical Abstract of the Dominion, and a Register of Legislation and of Public Men in British North América. 8-o., pp. 222. Ottawa, 1874.
- The Year Book** and Almanac of Canada for 1874, being a Statistical Abstract of the Dominion and a Register of Legislation and of Public Men. 8-o., pp. 224. Ottawa, 1874.
- United States** Register on Blue Book for 1874: with political and statistical information relating to the separate states and territories of the continents of America ; also the census of the United States, etc. 8-o, pp, 176. New-York, 1874.

Australia és Uj-Guinea

Campbell (F. A.) A year in the New Hebrides, Loyalty Islands and New Caledonia. Illustr. 8-o., Geelong (Victoria), 1874.

Directory ofor Shires, Districts, Boroughs, Cities and Towns in Victoria, for 1874. 8-o., Melbourne, 1874.

Johnstone (Capt. J. C.) Maoria: a ske teh of the manners and customs

- of the aboriginal inhabitants of New-Zealand. 8-o., pp. 214. London, 1874.
- Missionsgeschichte in Heften** (by Rev. Schwarzkopff). Heft 8, Labrador. 8-o., pp. 88. Berlin, 1874.
- Missionsgeschichte in Heften** (by Rev. Schwarzkopff.) Heft 7. Polyne-sien, oder über Tahiti nach Erromanga. Map. 8-o., pp. 362. Berlin, 1874.
- Statisties of New-Zealand**, for 1872, with Agricultural Statistics of the Colony in February, 1873. And statistical summary, 1853—72. Folio Aukland, N. Z. 1874.
- Stoddard** (C. W.) Summer cruising in the South Seas Illustrated by W. Mackay. 8-o., pp. 314. London, 1874.
- Smytk** (B. Brough) Geological Survey of Victoria (Mineral Resources of Ballarat, by R. A. F. Murray; Coal Fieds of Loutit Bay, etc.) 8-o., pp. 140. Melbourne, 1874.
- Trollope** (Anthony) New-Zealand, being a portion of a work entitled „Australia and New-Zealand.“ 12-mo., pp. 166. London, 1874.
- Trollope** (Anthony) Victoria and Tasmania; being a portion of a work entitled Australia and New-Zealand. 12-mo., pp. 196. London, 1874.
- Ázsia**
- Adams** (F. O) The History of Japan from the earliest period to the present time. Vol I. 8-o, pp 560. London, 1874
- Backer** (L. de) l'Archipel Indien Origines, lanques, religions, morale, droit public et privé des populations. 8-o., pp. 552. Paris, 1874.
- Bavier** (E. V.) Japan's Seidenzucht, Seidenhandel und Seidenindustrie 8-o., pp. 104. Map and 7 plates Zürich, 1874.
- China.** Commercial Reports from H. M's Consuls. Nr 3, Part II. (Parl. Paper. 862. I. Session 1873) London, 1874.
- Corbeth** (A. F.) The climate and re-sources of Upper India, and sugges-tions for their improvement. 8-o., pp. 104. London, 1874.
- Dallet** (Rev. Ch.) Histoire de l'eglise de Corée, précédée d'une introduction sur l'histoire, les institutions, la lan-que, les mocurs et coutumes coréen-nes. Map and plates. 2-vols., 8-o., pp 1184. Paris, 1874.
- Duret** (Th.) Voyage en Asie. Le Japon, la Chine, la Mongolie, Java, Ceylan, l'Indo 18-mo., pp. 374. Paris, 1874.
- Fedchenko** (A) Travels in Turkestan. Vol. 2, part 3 (Fishes) 4-o., pp. 68, 8 plates. St.-Petersburg, 1874. (orosz nyelven)
- Frere** (Iir Bartle C) On the unpending Bengal Famine: how it will be met, and how to prevent future famines in India. Map. 8-o , pp. 120. Lon-don, 1874.
- Frere** (Sir Bartle) Eastern Africa at a field for Missionary Labour: Four Letters to the Archbishop of Canter-bury. Map 8-o, pp. 122. London 1874.
- Garnier** (Abbé L F) Mon pèlerinage aux lieux saints. 3-vols., 12-mo., pp. 1494. Laugres, 1874
- Gath to the Cedars: Expeperiences of Travel in the Holy Land**, by S. H. K. Illustrated. 8-o., pp. 390. Lon-don, 1874."
- Groneman** (J) Bladen nit het dagboek van een indisch geneesher. Met een voorreede van Dr. P. J. Veth. 8-o., pp. 352. Groningen, 1874.
- Grimm** Reiseeindrücke eines russischen Militärarztes während der Expedition nach Chiwa. 8-o., pp. 48. St-Peters-burg, 1874.
- Gravier** (G.) Il pilotanei maro della China. 4-o , pp 636. Genua, 1874.
- Gerlach** (A J A) Nederlandsch Ost Indie. 8-o., pp 320. The Haque, 1874.
- Girard De Rialle** Instructions authro-pologiques pour l'Asie centrale rap-port présenté à là société d'anthro-pologia dans la séance du 2 Iuillet, 1874. 8-o., pp. 46. Paris, 1874.

- Goldsmid** (Col. Sir F. I.) *Telegraph and Travel: a narrative of the formation and developments of telegraphic communications between England and India, with notices of the countries traversed by the Line. Maps and illustrations.* 8-o., pp. 688. London, 1874.
- Heilwald** (F. von.) *The Russians in Central Asia.* Translated by Colonel Wirgman. Map. 8-o., pp. 332. London, 1874.
- Hodder** (Edw.) *On Holy Ground; or, scenes and incidents in the Land of Promise.* 8-o., pp. 354. London 1874.
- Hunter** (W. W.) *Famine Aspects of Bengal Districts.* 8-o., pp. 204. London, 1874.
- Jaarboek** van het mijumezen in Nederl. Oost-Indie. Nitgeg op last van den minister van Kolonien f. 2-e. jaargang, 2-e. deel. 1873. 8-o., pp. 206. 8 maps. Amsterdam, 1874.
- Jaccoliot** (L.) *Les mœurs et les femmes de l'extrême Orient. Voyage au Pays des Perles.* Illustrated. 18-mo., pp. 352. Paris, 1874.
- Ker** (D.) *On the road to Khiva Illustrations and Map,* 8-o., pp. 370. London, 1874.
- Khiva and Turkestan.** Translated from the Russian by Captain H. Spolding. Map. 8-o., pp. 252. London, 1874.
- Kudriaffsky** (E. von) *Vier Vorträge. nebst Anhang Japan.* Original-Prædigten, 8-o., pp. 208. Wien, 1874.
- Labrosse** (F.) *Indicateur des routes maritimes de l'ocean Pacifique, des mers de Chine et de l'Australie, etc.* 8-o., pp. 458. Vannes, 1874.
- Letters** from India and Kashmir, written 1870. Illustrated and annotated in 1873. 8-o., pp. 252. London, 1874.
- Le Bas** (Ph.) et **Waddington** (W. H.) *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure fat pendant, 1843 et 1844.* Parts 18 and 82. Paris, 1874.
- Lith** (P. A. van der.) *Nederlandsch oost-Indië beschreven en afgebeeld voor het nederlandsche volk.* Illustrated. 8-o., Doesborgh, 1874.
- Lochnis** (H.) *Drei Monate im Orient,* 1874. 8-o. pp. 310. Map. London 1874.
- Markovsky** (E.) *Traveller's Guide for the Crimea.* 12-mo., pp. 165. Map. St.-Petersburg, 1874. (In Russian.)
- Macgahan** (J. A.) *Campaigning on the Oxus, and the fall of Khiva.* Map. and illustrations. 8-o., pp. 446. London, 1874.
- Macgahan** (J. A.) *Campaigning on the Oxus, and The Fall of Khiva.* 8-o., 2-nd. edition. London, 1874.
- Manning** (Rev. Sam.) *Those Holy Fields: Palestine illustrated by pen and pencil.* 8-o., pp. 222. London, 1874.
- Mossman** (S.) *New Japan, the Land of the Setting Sun; its animals during the past twenty years; recording the remarkable progress of the Japanese in western civilization.* Map. 8-o., pp. 488. London, 1874.
- Petzhold** (A.) *Turkestan. Auf Grundlage einer 187 unternommenen Bereisung des Landes.* 8-o., pp. 99. Leipzig, 1874.
- Radde** (Dr. J.) *Vier Vorträge über den Kaukasus.* Supplement Nr. 36. of Dr. Petermann's „Mittheilungen.“ Maps. 4-o., pp. 78. Gotha, 1874.
- Regerings-Almanak** voor Nederlandsch Indie, 1874. 8-o., pp. 1066. Batavia, 1874.
- Renan** (E.) *Mission de Phenicie.* 4-o., pp. 887. and Atlas of 70 plates in folio. Paris, 1874.
- Roesler** (Rob.) *die Aralseefrage noch einmal geprüft.* (Repr. f. Proceedings of Vienna etc.) 8-o., pp. 88. Wien, 1874.
- Sachot** (O.) *Pays d'extrême Orient. Siam, Indo-Chine, Chine, Corée. Voyages, histoire, géographie mœurs, ressources naturelles.* 8-o., Paris, 1874.
- Sachot** (O.) *Pays d'extrême Orient. Siam, Indo-Chine. Chine, Corée. Voyages, histoire, géographie.* 8-o., pp. 222. Plates. Paris, 1872.

Sepp (Dr.) Jerusalem und das heilige Land. Pilgerbuch nach Palaestina Syrien und Egypten. 530. Illustration und Karten. 2-te Ausgabe. Schaffhausen. 1874.

Schmidt (Dr. Emil.) Die Expedition gegen Chiwa im Jahre 1874. nach den Quellen bearbeitet. Petersburg 1874.

Taylor (A. D.) The India Directory for the guidance of commanders of steamers and sailing vessels. Founded upon the work of the late Capt. I. Horsburg. Part I. (East Indies and adjacent parts of Africa and South America) Charts. 8-o., pp. 7. London, 1874.

Taylor (Bayard.) Travels in Cashmere, Little Thibet. and Central-Asia. 12-mo., pp. 365. New-York, 1874.

Tagebuchblätter eines Orientreisenden. 8-o., pp. 116. Detmold, 1874.

Vámbéry (A.) Central Asia and the Anglo-Russian frontier question. 8-o., pp. 386. London, 1874.

Vial (Capt. P.) les premières années de la Cochinchine, colonie française. Vol I., 8-o., pp. 410. Map. Paris, 1874.

Vladikin (M. Travellers' Handbook for the Caucasus. 8-o., pp. 518. Map. Moscow, 1874.

Weil l'Expedition de Khiva. 12-mo., pp. 72. Paris, 1874.

Wenjukow (Colonel) Die Russisch-Asiatische Grenzlande. Leipzig, 1874.

Willibaldus (S.) Descriptiones terrae sanctae ex saeculo VIII, IX, XII et XV. Commemoratorium de casis Dei. Bernardus Monachus-Innominatus VII. Johannes Wirziburgensis. Innominatus VIII. La Citoz de Jherusalem Johannes Poloner. Nach Hand- und Druckschriften hrsg. v. Titus Tobler. 8-o., pp. 539, Leipzig, 1874.

Wijk (J. E. van der.) Aardrijkskundige beschrijving van Java. 2-e vermeerderde druck, Map. 8-o., pp. 232. Zalt-Bommel. 1874.

Éjszaki sarkvidék

Die zweite deutsche Nordpolfahrt in 1869 und 1870, unter Kapitain K. Koldewey. Vol. i., plates, maps. 8-o., pp. 734. Leipzig, 1874.

Herr (O.) Die Schwedischen Expeditionen zur Erforschung d. hohen Nordens, 1870—73. 8-o., pp. 46. Zürich, 1874.

Heuglin (M. Th. v.) Reisen nach dem Nordpolarmeer in 1870—1. Vol. III. 8-o., pp. 360. Brunswick, 1874.

Markham (A. H.) A Wahling Cruize to Baffin Bay and the Gulf Boothia, and an account of the resene of the Polaris. 8-o., pp. 336. London, 1874.

Europa.

Agricultural Returns of Great Britain, with abstract returns of the United Kingdom etc., for 1873. (Parl. paper, 873. Session 1873.) London, 1874.

Amthor, (Dr. E.) u. **Jabornegg-Gamsenegg** (M. v.) Kärnsner-Führer. Reisehandbuch für Kärnten etc. 16-mo., pp. 230. Maps. Gera, 1874.

Alpine Journal By Members of the Alpine-Club. Vol. 6. 8-o., London, 1874.

Archiv für die naturwissensch. Landesforschung von Böhmen. Red. von Dr. C. Koristka und J. Krejci. 2 Bände, 2 Abth. 4-o., pp. 740. Map. und Illustr. Prag, 1874.

A Satchell Guide for the Vacation Tourist in Europe: a compact Itinerary of the British Isles Belgium and Holland, Germany ad the Rhine, Switzerland, France, Austria, and Italy. Maps. 12-mo., pp. 360. London, 1874.

A Trip to Norway in 1873. By „Sixty-one.“ Illustrated by F. and A. Milbank. 8-o., pp. 122. London, 1874.

Aubel (H. und K.) Ein Polarsommer. Reise nach Lappland und Kanin. Map and Woodcuts. 8-o., pp. 424. Leipzig, 1874.

Ausserer (Rev. P.) Pilger-Führer oder

- Wegweiser nach Rom und durch d. Heilighümer d. Heiligen Stadt. Map. 8-o., pp. 552. Mayence. 1874.
- Ausweise** über den auswärtigen Handel der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie, 1872. Hrsg. v. d. stat. Central-Comission. 4-o., pp. 294. Wien, 1874.
- Augerot** (A. d') Souvenirs d'un voyage à Francfort. 8-o., pp. 140. Illus. Li-moges, 1874.
- Blawacek** (Dr. E) Karlsbad in geschichtlicher, medicinischer und topographischer Beziehung. II-ed. 16-mo., pp. 344. Map. Karlsbad, 1874.
- Beschreibung** des Oberamtes Brackenheim. Hsg. von statistisch top. Bureau (Württemberg). Map and views. 8-o., pp. 458. Stuttgart, 1874.
- Boistier** (D.) Guides des Alpes maritimes et de la principauté de Monaco. 8-o., pp. 672. Nice, 1874.
- Bühler** A. Führer durch Salzburg, den Pinzgau und den Salzkammergut. 8-o., pp. 116. Reichenhall, 1874.
- Carrington** (Geo) Behind the Scenes in Russia. 8-o., pp. 240 London, 1874.
- Celesia** (E) Savignone e Val di Serivia. Passigiate Apennine. 16-mo., pp. 140. Genoa, 1874.
- Central-Bericht** über die Europäische Gradmessung f. d. 7. 1873. Zusammen-gestellt v. d. Central-Bureau. 4-o., pp. 50; 6 plates. Berlin 1874.
- Census of England and Wales**, 1871. Vol. IV. General Report. Parl. Paper 872. I. Session 1873. Folio, pp. 450. London, 1874.
- Census of Ireland**, 1871. Vol. I. Province of Leinster Summary Tables. Parl. Paper, 562. XIII., Session 1873. London, 1874.
- Cinquins** (A.) Cenni Storici e geografici d'Italia sull' età media e moderna ad uso delle scuole liceali. 2 parts. 8-o., pp. 512. Biella, 1874.
- Census of England and Wales**, 1871. Vol. III, containing the ages, civil condition, occupation, and birth-pla-ces of the people. (Parl. paper. 872, Session 1873.) Fol. pp. 738 London, 1874.
- Cook's Handbook to Venice**. 12-mo., pp. 78 London, 1874.
- Conty** (H. A. de) La Belgique en poche, guide. Ed. Belge. 18-mo., pp. 252. Paris, 1874.
- Conty**, Spa en poche Bains et eaux minérales, plaisirs et promenades, etc. Map and illustrations 18-mo., pp. 72 Paris, 1874.
- Cowie** (R.) Shetland, Descriptiva and Historical. 12-mo., pp. 340. Edinburgh, 1874.
- Cook's Tourist Handbook for Holland, Belgium, and the Rhin.** 12-mo., pp. 188. London, 1874.
- Collins's Illustrated Guide to London and Neighbourhood** Illustr. 12-mo., London, 1874.
- Czoernig** (C. v.) Görz, Oesterreichs Nizza. Nebst Darstellung des Landes Görz und Gradisca 2 Bd 8-o., pp. 146. Map. Wien, 1874.
- Davillier** (Baron C.) Viaggio in Ispagna; (with 300 desigus by Doré) 4-o.. pp. 624. Milan, 1874.
- Darraud** (M. C.) ed. **Nogaret** (N.) Viaggi in Danimarca e nell interno dell Islanda. 8-o., pp. 232. Illustr. Milan, 1874.
- Da Scorno** (F.) Nouvo guida di Pisa storica statistica, commerciale. 24-mo., pp. 292. Savona, 1874.
- Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im J. 1873.** 1. Theil (Tabellen) hsg. vom Ackerbau-Ministerium. 8-o., pp. 60. Wien, 1874.
- De Amicis** (E.) Ricordi di Londra. 8-o., pp. 108. Illustrated. Milan, 1874.
- De Macedo** (J. A.) A Guide to Lisbon, and its environs, including Cintra and Mafra. 8-o., pp. 334. Map. London 1874.
- Die Gletscher der Schweiz nach Gebieten und Gruppen geordnet.** Auszug aus dem Gletscherbuche der Schweiz-Alpenclubs 8-o., pp. 112. Luzern, 1874.

- Du Camp** (M.) Paris ses organs, etc. Vol. V. 8-o., pp. 528 Paris, 1874.
- Driou** (A.) Naples son golfe et ses rivages, excursions du Vesuve, etc. 8-o., pp. 312. Limoges, 1874.
- Fetridge** (W. P.) Harper's Guide Book for Travellers in Europa and the East. 12-mo. 3-vols. Maps. New ed. New-York, 1874.
- Feret** (Ed.) Statistique générale topographique, scientifique, administrative, industrielle, commerciale, agricole, historique, archeologique et biographique, du dép. de la Gironde. II. Division. 242 illustrations. 8-o., pp. 938. Bodauux, 1874.
- Fischer** Reise nach Italien bis zum Vesuv und Pompeji. Vorgetragen im Gewerbeverein zu Erfurt. 8-o., pp. 24. 7 Plates. Erfurt, 1874.
- Fouquet** (A.) Guides des tourists et des archeoloques dans le Morhiban. Nonv. ed. profondement modifié. 18-mo., pp. 204. Vaunes, 1874
- Friedrich** (Dr. O. O.) Geognostische Beschreibung der Süd-Lausitz und der angrenzenden Theile Böhmens und Schlesiens. Map. 4-o., pp. 100. Dresden, 1874.
- Fulton** (Ch. C.) Europe viewed through American Spectacles. 8-o., pp 312 Philadelphia, 1874
- Gastaldi** (B) Studi geologici delle Alpi occidentali 4-o , pp 64. Plates Florence, 1874.
- Galignani's** Paris Guide for 1874 12-mo , pp. 472 Plates Paris, 1874
- Geographie** du pays d'Aosta, par la petite société Alpine de Cogne. 32-mo., pp 344. Aosta, 1870—74.
- Gottschalk** (F) A Guide throug Saxon Switzerland 16-mo, pp. 94 Map Dresden, 1874
- Grube** (A. W.) Alpenwanderungen. Fahrten auf hohe und höchste Alpen spitzen, nach Originalberichten, für alte und junge Freunde der Alpenwelt. 2-vols. 8-o. pp 498. Illustr. Leipzig, 1874.
- Gregorovius** (F.) Wanderjahre in Italien 2-vols 8-o , pp 734. Leipzig, 1874.
- Guide** de l'Aranger dans Paris et ses environs, il, lustré de 190 gravures sur bois d'après A. de Bar, H Clerget. etc. pp 372 Paris, 1874.
- Guide** complet des étrangers à Lyon. 12-mo , pp. 194. Map. Lyon, 1874.
- Guide** du voyageur en Suède et Norwège, précédé d'un aperçu historique et de notices statiques. 3-rd. ed 16-mo., pp. 354. Stockholm, 1874.
- Hannover und Umgegend.** Entwicklung und Zustände seiner Industrie und Gewerbe Vom Han Bezirksverein deutscher Ingenieure Maps. 16-mo., pp. 294. Hannover, 1874
- Hauer** (Dr. F. v) die Gelogie und ihre Anwendung auf die Kenntniss der Bodenbeschaffenheit der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie. 8-o , pp. 80. Wien, 1874.
- Hack** (C.) Statistische Mitthe lungen der Stadt Mühlhausens 1872 8-o.. pp 160. Mühlhausen, 1874.
- Hellbach** (Dr. R.) der Führer durch ganz Oesterreich. Handbuch für Reisende in Oesterreich-Ungarn. 8-o., pp. 440. Karten und Illustr. Wien, 1874.
- Heath** (F. G) The English Peasantry. 8-o , pp. 280. London, 1874
- Hellbach** Dr R.) Reisehandbuch durch das südliche Oesterreich und Steuermark, Salzburg, Tirol, Kärnten, Krain und Küstenland. 8-o , pp. 296 Maps Wien, 1874.
- Italien** Eine Wanderung von den Alpen bis zum Aetna In Schilderungen von K. Stieler, E. Paulus und W. Kaden, mit Bildern von G. Bauernfeind, A. Calame und A. Stuttgart, 1874.
- Jardin** (E) Vayage géologique autour de l'Islande, fait en 1866. sur la frégate la Pandore. 8-o , pp. 40. 2 plates. Paris, 1874.
- Jackson** (Lady C. C.) Fair Lustiania Illustrated 8-o , pp. 400. London, 1874.
- Jahrbuch** des steirischen Gebirgsverei-

- nes für 1873. Red. v. J. Frischauf und A. Martiner. 8-o., pp. 124. Plates. Graz, 1874.
- Jauke** (Lient A.) Reiseerinnerungen aus Italien, Grichenland und dem Orient 8-o., pp. 528. Berlin, 1874
- Jahrbuch** für die amtliche Statistik d. bremischen Staats. Hrsg. von dem Bureau für Statistik. (Miscellaneous Statistics for 1872, with a hypsograph) map 4-o., pp. 248. Bremen, 1874.
- Joanne** (A.) Géographie du département de Saône-et Loire. Map. 24 illustration pp 64. Paris, 1874.
- Joanne** (A.) Géographie du département du Nord. 48 illustrations 12-mo, pp 58 Paris, 1874
- Joanne** (A.) Géographie du département de l'Allier Map. 29 illustrations Paris, 1874.
- Joanne** (A.) Pyrénées (Guide Joanne) Maps. 32-mo., pp. 344 Paris, 1874.
- Joanne** (A.) Géographie du département de la côt d'or. Map and 29 Illustr. 18-mo. pp 76 Paris, 1874
- Joanne** (A.) Géographie du département de l'Aube. Map and Illustration 12-mo., pp. 58 Paris, 1874.
- Joanne** (A.) Géographie du département de la Loire. Map. and Illustrations. 12-mo., pp. 66. Paris, 1874.
- Joanne** (A.) Géographie du département de Seine-et Oise Map and Illustrations. 12-mo., pp 63. Paris, 1874.
- Joanne** (A.) Géographie du département des Bouches-du-Rhône 12-mo., pp 72. Map and Woodcuts. Paris, 1874
- Jeanné** (A.) The Diamond Guide for the stranger in Paris. 126 illustrations and map 32-mo., pp 420. Paris, 1874.
- Jourdan** (J.) Atlas-guide historique et descriptif des Pyrénées de l'une à l'autre mer. 18-mo., pp. 278. 12 maps. Paris, 1874.
- Kaden** (W.) Wandertage in Italien. 8-o., pp. 482. Stuttgart, 1874.
- Kinkelín** (Dr. H.) Statistic des Unter-richtswesens in der Schweiz im Jahre 1871. I. Theil 4-o., pp. 32. Basel, 1874.
- Kleiné** (E.) La France agricole, industrielle et commerciale. Cours de géographie. 2-o. ed. 12-mo., pp. 463 6 maps. Paris, 1874.
- Kurz** (Dr. P. Th.) Führer durch die Dolomitgruppen von Euneberg, Sexten, Ampezzo, etc. 16-mo., pp. 114. Map. Gera, 1874.
- Lamaïressé**, Etudes hydrologiques sur les monts Jura 4-o., pp 176. Plates. Paris, 1874
- Larne** (A.) Manuel des voies navigables de lan France. 8-o., pp 334. Paris, 1874.
- Les nouveaux forts de Paris** (loi du 27. Mars 1874) avec une carte par Erhard. 8-o., pp. 351. Paris, 1874.
- Local Taxation** (England and Wales); Returns for 1871—72 Parl Report, 344 London, 1874.
- Lower** M. A. Wayside Notes in Scandinavia. 8-o., pp. 292 London, 1874.
- Martin** (J. A.) La Russie actuelle. Map. 32-mo., pp 175. London. 1874.
- Matthai** (F.) Der auswärtige Handel Russlands 8-o., pp. 254. St-Petersburg, 1874.
- Maurer** (K.) Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats. 8-o., pp. 490. München, 1874.
- Macquoid** (Katherine S.) Through Normandy. Illustrated 8-o., pp. 576. London, 1874
- Major** (P.) Statistische Tafel der landwirthschaftlichen Verhältnisse Ungar s Imp fol. Wisn, 1874.
- Montegut** (E.) Tableau de la France. Souvenirs de Bourgogne. 18-mo., pp. 414. Paris 1874.
- Morford** (H.) Short Trip Guide to Europe (British Islands. France, Germany, Switzerland, Italy, Spain, etc.) 16-mo., pp 437. Boston, 1874.
- Nielsen** (Y.) Norwegen. Ein Handbuch für Reisende 16-mo., pp. 222. Map. Hamburg, 1874.

- Osborne** (C. J.) A few pages from Real Life; or, a Guide Book from Notes of Impressions received from well-known places (Vienna Constantinople, Athens, Rome etc) 2-vols 8-o. London, 1874.
- Oberth** (A.) The indispensable companion to Vienna, a Hand-book for Vienna, its suburbs and environs etc. 16-mo. pp. 146. Maps. Vienna, 1874.
- Payot** (V.) Géologie et minéralogie des environs du Mont Blanc etc. 8-o., pp. 84. Basil, 1874.
- Peak** (Elizab.) Ten Pictures of Europe Illustr. 8-o., pp. 591. Philadelphia, 1874.
- Peyrer** (C.) Fischereibetrieb und Fischereirecht in Oesterreich. Verfasst im Auftrage des Ackerbauministeriums 8-o., pp. 160. Wien, 1874.
- Pontani** (F.) Italia. Trattatello di geografia nazionale. 16-mo., pp. 192. Milan, 1874.
- Pritchard** (H. B.) Tramps in the Tyrol. 8-o., pp. 276. London, 1874.
- Rasch** (G.) Touristen-Lust and Leid in Tirol. Tiroler Reisebuch. 8-o., pp. 405. Stuttgart, 1874.
- Ratzel** (F.) Wandertage eines Naturforschers 2. Theil Schilderungen aus Siebenbürgen und den Alpen 8-o., pp. 292. Leipzig, 1874.
- Reclus** (O.) Géographie de la France, et de l'Algerie et des Colonies. 2-e ed. revue et augmentée. 18-mo, pp. 520. Paris, 1874.
- Renz** (Dr. W. Th) das Wildbad im Königreich Württemberg, wie es ist und wie es war. Map. and plans. 8-o., pp. 572. Wildbad, 1874
- Roth** (A.) Thoune et ses environs. 8-o., pp. 178. 2 maps 39 woodcuts. Bern, 1874
- Railman** (W.) Am Genfersee. Bilder und Skizzen aus Montreux und Umgebung 8-o, pp. 158. Zofingen, 1874
- Sandringham**; A complete Description of the Royal Residence and Estate, and its Surroundings. 12-mo, pp. 18. London, 1874.
- Schricker** (Dr. A.) In den Vogesen. Ein Führer 8-o, pp. 208. Maps. Strassburg 1874.
- Schelbert** (J) das Landvolk des Allgäus in seinem Thun und Treiben dargestellt. 16-mo, pp. 200. Kempten, 1874.
- Smiginowicz-Staufe** (L. A.) die Bodenplastik der Bukowina 8 o, pp. 46. Kronstadt. 1874
- Sollohub** (Connt A. W.) Statistics of Russian Railways up to 1-st. January, 1874. 3-rd edition. 4-o., pp 121. Map. St.-Petersburg. (In Russian and Freuch.)
- Statistique** de la France. Resultats généraux du dénombrement de 1872. 8-o, pp. 148. Nancy, 1874.
- Statistica** de regno Italiana. Amministr. pubblica Bilanci comunali 4-o, pp. 208. Rome, 1874.
- Statistica** generale del regno d'Italia Centimento digli Italiani all' estero 4-o., pp. 266. Map. Rome, 1874.
- Statistische** Mittheilungen über Elsass-Lothringen Hrsg. v. Stat. Bureau in Strassburg. Part 2. 8-o. (area, statistics of cattle.) Strassburg, 1874.
- Statistica** del commercio speciale 1873, pubbl. dal Minist. delle finanze. (Dir generale delle yabelle) 4-o, pp. 30. Florence, 1874.
- Stark** (K. B.) Nach dem grichischen Orient. Reise-Studien. Map. 8-o.. pp. 420. Heidelberg, 1874.
- Statistique** des pêches maritimes, 1872 8-o, pp. 132. Paris, 1874.
- Schweizerische** Eisenbahn-Statistik, 1868. Hrsg. vom Stat. Bureau. 4-o., pp. 142. Map. Zürich, 1874.
- The Geography and History of the Counties of England, a Companion Volume to Philip's Handy County Atlas.** 12-mo. London, 1874.
- Thomassin**, Pilote de la Manche côtes nord de la France. 2-e partie (Ile de

- Bas aux Héaux de Bréhat.) 8-o, pp. 418. Paris, 1874. (Dépôt de la marine.)
- Viscaya**; a Life in the Land of the Carlists at the Outbreak of the Insurrection, 1872—73; with some account of the Iron Mines in the vicinity of Bilbao Map and Sketches, 8-o., pp. 206. London, 1874
- Vollert** (Dr. A.) Statistik der Rechtspflege im Jahre 1872. für Sachsen-Weimar, etc. 8-o., pp. 112 Jena, 1872
- Wanderungen** durch Deutsch-Lothringen. Kurzer Beitrag zur neuern Landeskunde. 8-o, pp. 116 Stuttgart 1874.
- Werner** (Dr.) Bad Kissingen und seine Umgebung. Rathgeber und Wegweiser für Kurgäste. 8-o., pp. 160. Würzburg, 1874
- Winter** at the Italian Lakes 12-mo, pp. 306. London, 1874.
- Württembergische** Jahrbücher Statistik und Landeskunde. Hgb vom dem statist. topogr. Bureau. Jahrg. 1872 4-o, pp. 445. 2 plates. Stuttgart, 1874
- Zittel** (E.) Rings um die Jungfrau Touristenblätter aus dem Berner Oberlande. 16-mo, pp. 164. Karlsruhe, 1874.

Utazási jegyzetek Szerbiáról,

ethnographiai és földrajzi tekintetben.

Szerbiát alkalmam volt már több ízben beutazni geologiai tekintetben, különösen annak vulkáni képleteire terjeszkedvén ki, melyek Magyarország déli részén helyenkint csupán a Duna által megszakítva Szerbia földjére csapnak át, más helyeken pedig Szerbia területe épen úgy veszi ki magát, mint a nagy Magyar-Alföld magas szegélye délről, úgy hogy azt, orographiai tekintetben Magyarország területéhez tartozónak mondhatjuk.

Míg olyan országban, melyben az utazót a gőz ragadja, csupán a végpontok nyújtanak alkalmat annak viszonyaival közelebb megismerkedni, nem úgy áll a dolog oly országban, melynek talpalatnyi vasútja sincs; itt a locomotió lassúbb s primitív nemei mellett az ember akarva nem akarva sűrűbben érintkezik a néppel, a hatóságokkal, s így főfoglalkozásom mellett ethnographiai s geographiai adatok gyűjtésére nekem is bő alkalmam nyílt, a melyeket egybeállítani s nyilvánosságra hozni annál inkább tartok érdekesnek, sőt szükségesnek, minthogy oly országra vonatkoznak, melynek tőzsomszédai vagyunk, melylyel sokfélekép érintkezünk, de a melyről kellesténél kevesebbet tudunk.

A ki csupán nagyszabású tájakat s meglepő természeti szépségeket akar látni, ne menjen Szerbiába; vannak ugyan ott is bájos vidékek, de a közepes mértéken túl nem emelkednek. Ne menjen oda a ki a keletet óhajtja tanulmányozni; Szerbiától a valódi kelet még távol van, tán oly távol, mint a valódi nyugat. Hanem igenis menjen oda, kinek föladata ethnographiai tanulmányokat tenni; talál ott ős jellemű népfajt, melynek szellemi röptében sok a költői, a mely multjának jeleseit a jávor-guszla nemzeti monoton hangszere kíséretében megéneкли; a melynél a nyers külső gyakran férfias önérzetet és vonzó bensőséget takar. Különösen pedig menjen oda minden magyar: először meggyőződni, hogy anyagi érdekeink előmozdítására a dél és a kelet felé nyílik kiváló tér; másodsor hogy ellen-súlyozását tapasztalja azon érzetnek, mely bennünk keletkezik, vala-

hányszor a nyugatról térünk haza; mert ámbár hosszabb időzés után meggyőződünk, hogy ott sem minden arany, a mi fénylik, de egészben véve leverőleg tapasztaljuk, hogy hátra maradtunk; míg ellenben a keletet vagy Szerbiát utazván be, ámbár ott is van egy-két institutió, melyet bármely állam is megirigyelhet, de haza jövén egészben véve, azon kellemes érzés fog el, hogy előbbre vagyunk.*)

Jegyzeteimet a következő fejezetekben foglalom össze:

I. Népesedési viszonyok és a nemzetiségek.

II. Gazdasági viszonyok, különös tekintettel a földművelésre.

III. Szerbia kereskedelmi viszonyai.

IV. Szerbia bányászati viszonyai.

V. A rendes turista utazása.

VI. Vásár és szüret egy szerb városban.

VII. A rendkívüli utazásmód vázlata.

*) Szerbiára vonatkozó nevezetesebb közlemények és munkák, melyekről részletesebb tudomásom van, a következők:

Szerbia és a forradalom kezdete Kállay Bénitől. Kitűnő cikksorozat olyan magyar szerzőtől, ki mint osztrák-magyar főconsul azon országban lakik. Megjelent a „Budapesti Szemlének” 9., 10., 11., 12., 13. dik számaiban 1874.

Itinéraire descriptif, historique et archéologique de l'Orient par le dr Emile Isambert. Première partie Grèce et Turquie d'Europe. Deuxième édition. Paris, 1873. Ezen kiadásban Szerbiáról bővebben emlékezik mint az elsőkben, s újabb adatokat hoz föl, részben Kanitz munkáját használva. (Szerbie 617—642. l.)

Kézikönyv az Al-Dunán, Szerb-, Oláh- és Bolgárországban utazók számára. Irta Boleszny Antal. Ó-Or ova, Handl Józsefnél, 1870. Nem szorítkozik egyedül az Al-Duna vidékeire, hanem azon országok s nemzetek viszonyaira is kiterjed, melyek a Duna mentében terülnek el. Legbővebben tárgyalja Szerbiát. (176 lapra terjed.)

Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—1868. Mit 4 Illustrationen im Texte, 20 Tafeln und einer Karte von F. Kanitz. Leipzig, Verlagsbuchhandlung von H. Fries, 1868 4-to. 774 oldal. Ez a legkimerítőbb és legkitűnőbb munka Szerbiáról. A szerző, ha rem is teljes nyelvismerettel, de kiváló archeologiai és művészeti képzettséggel tíz éven át időzvéen a nép között, gyűjtötte össze az adatokat.

La Turquie D'Europe ou observations sur la Géographie, la Géologie, l'histoire, naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'État politique de cet empire; par Ami Boué. Paris, 1840. Ha tekintetbe vesszük a harminczas évek viszonyait Törökországban, valóban nagyszerű munka ez, a melyben a többi tartományokkal együtt Szerbia is foglaltatik, megismertetve ily különböző irányokban a tudós utazók egész csapatja által, kiknek eredményeit Boué, mint némileg azok vezére, egyesítve adja.

I.

Népesedési viszonyok és a nemzetiségek.

Az 1840-ben véghezvitt népszámlálás' szerint Szerbia összes lakosságának száma 830,182-t tett. Ezen idő óta 1866-ig még 7 ízben történt népszámlálás. Az utolsónak (1866) eredménye 1.216,125 lakos volt. Ezen 26 év alatt tehát 385,943 fővel szaporodott, mi $46\frac{1}{2}\%$ -nak felel meg. Az évi szaporodás e szerint körülbelül $1\frac{8}{10}\%$. Miután eddig legalább a népesedés növekedése Szerbiában meglehetősen egyenletes haladást tart, föltéve, hogy e részben 1866. óta sem állott be változás, az utolsó népszámlálás (1866.) főntebb említett eredményét (1.216,125) vévén alapul, s $1\frac{8}{10}\%$ évi szaporodást számítva, 1874. végén Szerbia lakossága 1.391,233 vagy kerekesszámmal 1.400,000 főre tehető.

Szerbiában csak úgy mint majdnem valamennyi európai országban különböző nemzetiségek alkotják az összes népességet. Három faj és nyelv különböztethető meg leginkább: a szerb, a bolgár és az oláh. Ezeken kívül még a cigányok és a zsidók érdemelnek némi figyelmet; egyéb nemzetiségű lakosok mint magyarok, németek, görögök, olaszok stb., egyszersmind idegen államok alattvalói is, és számuk oly csekély, hogy nincs ok azokkal tüzetesebben foglalkozni.

A) A szerbek. A tulajdonképeni szerbek, kiknek ős hazája valószínűleg a mai Magyarországot Lengyelországtól elválasztó Kárpátok északi lejtőin túl keresendő, a VII-ik század első felében költöztek át jelenlegi lakhelyeikre. Mindenekelőtt a Balkán félsziget legnyugatibb tájait (Dalmácia) szállották meg és innét terjeszkedtek kelet és dél felé. A tiszta szerb elemet jelenleg találjuk Dalmáciában, Hercegovinában, Montenegróban, az úgynevezett Ó-Szerbia' egy részében, Boszniában és Szerbiában, de ez utóbbiban tulajdonképen csak a nyugati kerületekben körülbelül a Moraváig, pontosabban pedig azon képzeleti vonalig, melyet Belgrádtól déli irányban Kragujeváczon keresztül, Krusevácz és Karanovácz között Novi-Bazar felé vonhatunk. Ezen néprajzi vonalon túl keletnek már csak nemzetiségi egyveleget találunk a szerb, oláh és bolgár fajokból, a két utóbbi mind nagyobb és compactabb tömegekben jelenvén meg, a mint az ország keleti határa felé közeledünk, s majdnem egészen kizorítva a már csak szórványosan mutatkozó szerb elemet.*) A

*) Különösen gyéren vannak szerbek e 3 kerületben: Pozsarevácz, Krajna és Tjupria, hol keresztülutaztomban nagyon sokszor oly falvakba jutottam, hol csak a fogadós és pópa voltak szerbek. Ezek azon megyék, melyekkel Szerbia Romániával közvetlen érintkezik. Kanitz munkájában térképileg is, noha hiányosan ki vannak mutatva az említett viszonyok

tiszsa szerb faj magas nyulánk termet, szabályos arcz, erőteljes, mértékletes természet, józanság és kiváló vendégszeretet által tűnik ki; a munkát azonban nem igen kedveli, s ennek egyik következése, hogy vagyonosodás tekintetében épen nem mutat haladást. Szerbiában, a szerb faj az uralkodó, ez szolgáltatja az államhivatalnokokat, s általában a nyilvános élet összes tényezőit. Az állam hivatalos nyelve a szerb, ez egyszersmind a községek és népiskolák nyelve is minden tekintet nélkül a különféle nemzetiségekre: Ebből látható, hogy a nemzetiségi kérdés, egy, a szerb-állam érdekében fekvő egyszerű módon következetesen és erélyesen van megoldva.

B) A bolgárok. Ezek is, mint a szerbek a nagy szláv család tagjai. Úgy látszik, hogy a mai Szerbia keleti részei és Bolgária már jóval a szerbek beköltözése előtt nyertek volt szláv telepítvényeseket, kik észrevétlenül, csendben szállották meg e tartományokat, a byzanti uralom alatt, mint földművelők élvén ott. Később a hódító finn tatár eredetű bolgárok hatalma alá kerültek, kiknek uralkodása idejében a bolgár birodalom nagy terjedelmet nyert s győzelmes csatákat vívott nem csak Byzanz, de még a szerb fejedelmek ellen is. Lassankint azonban hatalmok enyészett s őket hódították meg úgy, hogy önállóságukat elvesztvén, egykori uralmokból egyéb, mint a bolgár név örökségül nem szállott rájuk. A bolgár nép noha szintén tisztán szláv, de a szomszéd szerbektől sok tekintetben különböző faj. A különbség már a két nyelvben is észlelhető, s elég szembeszökő arra nézve, hogy azok ne egymás dialektusai, hanem valóban különálló, habár rokon nyelvek gyanánt tekintessenek.

A bolgárfajt inkább kicsiny és zömök termet s a szerbekétől eltérő arczvonások jellemzik, különösen kitűnik pedig e faj munkássága és hangya szorgalma, valamint azon készsége által, hogy inkább a legnagyobb nélkülözéseket tűri, csakhogy vagyont gyarapítsa. Eredeti tisztaságukban találni a bolgárokat knyazseváczi és alexináczki kerületekben, különösen a határokon, továbbá Krusevác és Karanovácztól délre Ó-Szerbia felé. Különben a fejedelemség keleti és délkeleti határszélétől kezdve egész a fentebb említett néprajzi vonalig mindenütt találkozunk bolgárokkal, kik ugyan többé kevésbé már elszerbesedtek, de azért még mindig magukon viselik a megkülönböztető jelleget. Belgrádot környező falukat is legnagyobb-részt bolgárok lakják. E falúsiak jelenleg szerbül beszélnek ugyan, de használnak egyszersmind még számos bolgár szót és fornát, úgy hogy nyelvük a szerb és a bolgár keveréke gyanánt tűnik fel. Híven megőrizték nemzeti viseletüket s nem örömet házasodnak össze a tiszta szerb faluk lakosaival, azért, hogy mint a nők mondják ne

kelljen lemondaniok nemzeti viseletükről, tényleg azonban kétségkívül a nemzetiségi kizárólagosság öntudatlan érzéke által indíttatva. A szerbiában lakó bolgárok számát mintegy 100,000-re teszik. Szerbiában a törvény a szerben kívül nem ismervén el más nemzetiséget, természetes, hogy a bolgárok sem iskolákkal nem bírnak, sem pedig nyelvüket hivatalosan nem használhatják.

C) Az oláhok. Ezek szintén a keleti részeket lakják s már sokkal tömörültebben fordulnak elő, mint a bolgárok. Pozsarevác, Negotin, Kladova, Zajcsár a nevezetesebb városok, melyeknek lakossága túlnyomólag oláh. Az oláhok részint e vidékeket lakták már a szerbek beköltözkedése előtt, részint pedig később vándoroltak be Oláhországból. Számuk jelenleg már mintegy 175,000. E faj, miként egyebütt is, rendesebb és szebb vonások által tűnik ki az öt körülvevő többi fajok közül. Ezenkívül a szerbiai oláhok szorgalmasak, munkakedvelők, takarékosak és nagy szívósságot tanúsítanak úgy a nemzeti viselet, mint a nyelv dolgában. A míg a bolgárok közül már sokan elszerbesedtek, a mi a nyelvek rokonságánál fogva nem is csodálható, az oláhok híven megőrzik saját nyelvüket s nem csak hogy nem cserélik fel azt a szerbvel, sőt gyakran lehet a szerbek részéről a panaszt hallani, hogy ha egy oláh nő szerb családba házasodik, ez utóbbi nem sokára egészen eloláhosodik.

A szerbiában élő oláhok állapotát és viszonyait illetőleg érdekes adatok birtokába jutottam egy czikk sorozat alapján, mely a folyó év nyarán a Belgrádon szerbnyelven megjelenő »Budutynoszt« (Jövő) című lapban volt közölve, s melyek annyival inkább érdemelnek hitelt, mivel egy szerb lap közölte azokat. Legyen szabad itt azokból egynehányat felsorolnom. Az oláhoknak aránylag kétszer annyi iskolájuk és templomuk van, mint a szerbeknek, melyeket a községek a kormány által meghatározott terv szerint, saját költségükön építettek. De a falúsi nép-iskolákban kizárólag csak szerb nyelven történik az oktatás, sőt a gyermekeknek meg is van tiltva oláhuul beszélni. Ezen elemi iskolákban a tanítók mindenütt szerbek, a kik csak felette ritkán tudnak oláhuul s így az előadott tantárgyakat nem képesek a tanulóknak megmagyarázni, a kik egy szót sem értenek szerbül. Innen van, hogy az oláh gyermekek 3—4 évi iskolába járás után még olvasni és írni sem igen tanulnak meg s a szülők az eredmény gyarlósága felett elkedvetlenedve gyermekeiket tovább nem iskoláztatják, hanem a gazdaságban alkalmazzák. Ebből fejthető meg azon körülmény, hogy Szerbiában (talán 4—5 egyén kivételével) semmiféle nyilvános pályán nem találni oláhokat alkalmazva, holott az oláhok természeti adományok tekintetében éppen nem alább valók a

szerbeknél, számra pedig a fejedelemség összes népességének körülbelül egy hetedét teszik. A papok is majdnem kizárólag szerbek, ezek között pedig vajmi kevesen vannak, a kik oláhul is tudnának. Az isteni szolgálat tehát ó-szláv, a prédikáció pedig tisztán szerb nyelven történik s miután a hívek ezt nem értik, a legtöbb oláhfaluban a pap nem is prédikál. A hivatalnokok szintén szerbek és pedig többnyire a nyugoti kerületekből küldetnek az oláhok által lakott vidékekre, tehát gyakran olyanok, a kik azelőtt még azt sem tudták, hogy oláhok egyáltalában léteznek. Természetes, hogy ily viszonyok mellett a hivatalnokok és a nép között minden közlekedés lehetetlenné válik, amazok nem tanulván meg a nép nyelvét, emez pedig a hivatalos államnyelvet. És így az ügyes bajos oláh sokszor egyszerűen elutasíttatik a hivatalnok által, mert nem tudja kérelmét a hivatalnok által értett nyelven előadni, sőt ez utóbbtól tudatlansága miatt még szidalmat is kell tünie. Pár év előtt az esküdtszéki intézmény hozott be Szerbiába némely bűnesetekre nézve. Az oláh kerületekben elkövetett bűnök azonban csak a legközelebbi szerb kerület esküdtszéke előtt tárgyalathatnak (a mi olykor meglehetősen messze van), mert az esküdtszék csak a szerb nyelvvel élhet. Ezen viszonyoknak tulajdonítható, hogy az oláh nép Szerbiában némikép idegennek érzi magát s hogy nem csügg szülőföldjén vagyis inkább a fennálló államintézményeken oly szeretettel, mint az kívánatos volna. Mindazonáltal tagadhatatlan tény gyanánt állítják, hogy Szerbiában az oláhosodás terjed, a míg alig találni egy-egy oláht a ki elszerbesedett volna.

Az oláhokhoz számíthatjuk még az úgynevezett **C z i n c z á r o k a t** vagy Kuczo-Vlach-okat is, ezen az egész európai török-birodalomban annyira elterjedt élelmes fajt. A Czinczárók a makedóniai oláhoktól származnak, kik azzal dicsekszenek, hogy ők a rómaiak közvetlen utódai. Bármint legyen is ez, a Czinczárók jelenleg oláhul beszélnek bolgár és görög vegyülékkel; innét őket félgörögöknek is hallottam nevezni. Szerbiában számukat mintegy 20—25000 teszik. Belőlük kerülnek ki az építésszek, kereskedők, korcsmárosok, szatócsok, házaló kereskedők, és uzsorások is, általában ők Szerbiában gyakran azt a szerepet játsszák, melyet Magyarországon némely helyt, de kivált Lengyelországban a falúsi zsidók, csak hogy még sokkal nagyobb mértékben értenek saját érdekeik előmozdításához.

A **c z i g á n y o k** száma 25—30000 közt ingadozik. Mindnyájan megtelepítvék, sőt vannak egyedül cigányoktól lakott, felette nyomorult faluk is. Egyik általános foglalkozásuk a téglá- és cserép-zsindely-készítés, minek használata egész Szerbiában el van terjedve

A zsidók száma felette csekély, alig másfél ezer. Belgrádot kivéve, a törvény tiltja az ország más helyein való megtelepedésüket, de még az üzletet is, és ezért nem is szaporodhatnak. Azon spanyol zsidóktól származnak, kik az inquisitio elől menekülve hagyták volt el egykor hazájukat, s még most is spanyolul beszélnek.

Az idegen államok alattvalói, kiknek száma az egész országban mintegy 10,000-re tehető, legnagyobb részint az osztrák-magyar monarchiából származnak. Ezenkívül vannak még francziák, németek, angolok, görögök, olaszok, lengyelek, romániai oláhok, török mahomedánok, stb. összesen alig pár száz. Az osztrák-magyar állampolgárok legnagyobb részint horvátok és szerbek, továbbá németek és legcsekélyebb számban (mintegy 700) magyarok. Ez utóbbiak kézművekkel, korcsmárossággal, fuvarozással foglalkoznak vagy pedig a hajók kirakodásánál mint hordárok s egyébként, mint a legkedveltebb cselédek nyernek alkalmazást.

Szabadjon itt röviden megemlíteni, hogy a szerbek szeretnek Magyarországból házasodni, alig utaztam Belgrádba, hogy násznép ne lett volna a hajón. Ámbár Zimony és Ujvidék leányai nyújtják a legnagyobb contingenst, de találkoztam zombori, szabadkai, bajai nőkkel is, kiket szerbek vettek el, sőt egyikében a legdélibb városoknak Karanováczon a fuvarosom neje szegedi magyar nő volt. Munkásabbak s miveltebbek lévén, mint az odavalók, gyakran az üzletben is támogatják férjeiket.

A fentebbiekhez képest a nemzetiségi viszonyok a következőképen alakúlnak:

a) oláhok a czinczárokkal együtt, mintegy . . .	200,000
b) bolgárok	100,000
c) cigányok, és spanyolzsídók, mintegy . . .	30,000
d) idegenek	10,000

Összesen: 340,000

ez összeget levonva az összes népességnek 1874 végére nyert számából 1400,000-ból, marad a tisztán szerb lakosságra 1060,000. E szerint Szerbiában a szerbek az összes népességnek mintegy 75⁰/₁₀₀-át, a más nemzetiségűek pedig együtt 25⁰/₁₀₀-át teszik, ebből esik az oláhokra 14¹/₄⁰/₁₀₀, a bolgárok 7¹/₈⁰/₁₀₀ s a többiekre a fennmaradó 3⁵/₈⁰/₁₀₀; mindez természetesen csak megközelítő számítással.

II.

Gazdasági viszonyok különös tekintettel a földművelésre.

Szerbiában az ipar teljesen hiányik s még a házi kézműipar is felette alacsony fokon áll. A népnek majdnem kizárólagos foglal-

kozását a földmivelés és az állattenyésztés képezi. Még ezek is igen fejtetlen állapotokról tanuskodnak.

Nagy birtokosság épen nem létezik, s még azon földvásárlási ösztön is, mely más országokban oly jótékonyan hat egyrészt a birtokviszonyok fejlődésére másrészt a földmivelés emelkedésére, teljesen hiányzik. A ki a vidéken egy kis pénzre tett szert, elhagyja faluját s valamely kis városba költözik, hol aztán tőkét nagy kamatokra kölcsön adván, természetesen sokkal több jövedelemre tesz szert, mintha továbbra is földmiveléssel foglalkoznék. *) Ily körülmények között nagyobb birtokok nem is képződhetnek s az összes földbirtok végtelenül feldarabolva a parasztek kezeiben marad. A parasztek pedig, miként mindenütt, úgy Szerbiában is ellensége az újításoknak, s csak akkor hajlandó azokat elfogadni, ha gyakorlati hasznosságukról meggyőződött. Az épen a nagyobb birtokosok legszebb hivatása, hogy nagyobb jövedelem felett rendelkezhetvén, költségbe kerülő újításokat kísérhetnek meg, melyek ugyan ha sikerülnek első sorban önmaguknak használnak legtöbbit, de másrészt azok elfogadására a népet is indítják, mely különben a legjózanabb elméleti oktatás daczára is megmaradna régi szokásai mellett. Emlékezzünk csak mily kevésbé voltak még 1848 előtt is Magyarországon elterjedve a vaskék s most már minden parasztki olyannal szánt; valóban csak azért, mert azok előnyéről a nagyobb birtokosnál meggyőződött. Ismeretes mily ellenszenvet tanusított nálunk a nép a gőzcsepplőgépek alkalmazása iránt s most már vannak községek, melyek ily gépeket maguk számára hozattak. Így van ez Szerbiában is. Hiányozván a gyakorlati példa, mely egyedül a nagyobb birtokon létesíthető, a nép körülbelül még ott áll földmivelés tekintetében, a hol ősci századok előtt állottak. A földmivelés csekély fejlettségének okai között fel kell sorolni még az ország majdnem teljes elszigeteltségét a külvilágtól a közlekedési eszközök hiánya miatt, a minnek következtében a gazda a legjobb akarat mellett sem értékesíthetné terményeit. Akadályozza a földmivelés fejlődését az adórendszer is; Szerbiában ugyanis földadó nem létezik, az összes egyenes adókat egyedül az úgynevezett fejadó képezi. Mindenki (bizonyos feltételek beálltával) tartozik ez adófizetésben 6 tallért = 12 ezüst forintot fizetni. Ez összeget a községek osztják fel az illető adófizetők vagyoni viszonyaihoz képest, úgy hogy az egyes többit vagy kevesebbet fizethet 6 tallérnál, csakhogy minden községből annyi hat tallér szolgál-tassék át a kormánynak, a hány adófizető fej van. Hatvan tallérnál

*) Ezen tárgy bővebb eszetezésére szabadjon visszatérni a kereskedelmi viszonyok leírásánál.

azonban senki sem fizethet többet, bármily vagyonnal birjon is. Kétségtelen, hogy ha a nép minden darab földjétől adót fizetne, annak kellő megmunkálására is indíttatnék, így azonban elesvén a kényszer, a földmivelés is csak ímmel-ámmal történik. Akadályozza a földmivelés fejlődését továbbá a kataszter és tagosítás hiánya, nem különben az ünnepek sokasága, miként ezt a görög nem egyesült egyház rendeli. Az egyházi ünnepeken kívül van még számos családi ünnepély u. m. a ház védszentjének napja (slava), a családfő nevénapja, a keresztelesek, esküvők stb., melyeket mind két-három napi vendégeskedéssel szokott a nép megülni. Legfőbb akadály azonban azon csekély miveltségi fok, melyen a nép áll, minek következtében a szükségletek is oly egyszerűek és oly könnyen kielégíthetők, hogy a nép csak kevés munkával s birtoka egy részének megmivelése által is fedezheti azokat. Ha végre még meggondoljuk, hogy a szerb nép már természeténél fogva nem igen kedveli a munkát s épen nem szorgalmas, nem csodálkozhatunk a felett, hogy földjeit csak igen hiányosan miveli s hogy Szerbiában több mint fele a mivelhető talajnak parlagon hever. Nem lesz talán érdektelen a földmivelés módozatáról is egyet-mást megemlíteni. Gazdasági gépekről alig lehet szó; 1874-ben egész Szerbiában csak 7 cséplőgép volt, ezek közül 6 járgánygép, 1 pedig kézi cséplőgép. Két gazdasági eszköz van csak, melyek a földmivelési munkákat majdnem mind végezik, u. m. az eke és az úgynevezett ralicza. Mindkettőt szántásra használják. A Szerbiában készített ekék nehézkes faalkotmányok, melyek elébe rendszeren 6—8 ökröt fognak s ezek is csak nagy fáradsággal képesek azt tovább mozdítani. A ralicza inkább szaggatja mint szántja a földet, mindazáltal a hegyes vidékeken alkalmasabb a szerb ekénél s ezért a parasztok inkább is kedvelik. Ezeken kívül még a tövis borona van használatban. Az aratás leginkább sarlóval történik s csak itt-ott alkalmazzák a kaszát. A föld javítását trágyázás által nem ismerik, valamint a különböző termények vetési sorrendjét sem, hanem minden gazda azt termeszt, a mire épen abban az évben szüksége van és pedig azon a darab földön, a mely kényelmének leginkább megfelel. Rendszeren csak egyszer szántják a földeket s csak nagyon felületesen, sőt megtörténik az is, hogy kukoricza tarlóra, hol a száruk megmaradtak, búzát szórnak s úgy szántják le az egészet. A szántóföldek a még nem rég létezett őserdők irtása által származván, ez irtás csak igen tökéletlenül teljesítetett, minek következtében a dülők mindenütt tele vannak fagyókerekkel és ledőlt fatörzsekkel, melyeket ott hagynak elkorhadni. Szántáskor az ily törzseket és gyökereket az ekével messzire kell kikerülni, miáltal igen

sok, még pedig éppen a java föld marad használatlanul. Többnyire igen későn aratnak, midőn a mag már túl érett s egy része ki is pergett. Napszámosok nem igen lévén Szerbiában, midőn az aratás ideje elérkezett, minden gazda összehívja a szomszédokat és rokono-
kat s ezekkel együtt végzi az aratást, rendesen csak este felé menvén ki a földekre, mert nappal a nagy melegben, ha csak lehet, kerüli a munkát. Így jár aztán az ily arató társaság, melyet m o b á -nak hívnak, egyiktől a másikhoz, a míg mindenkinek le nincs aratva a termése. Az illető gazda pedig csak bort és pálinkát osztogat a m o b a tagjainak. Aratás után a kévéket néhány napig hagyják heverni, azután kis csomókba rakják, s így maradnak a nyomtatásig, úgy hogy a szem gyakran csirázni kezd. Az idén (1874) például igen szép búzatermés ígérkezett, a késő aratás és a kévék hevertetése következtében pár száz ezer forintnyi kárt szenvedett az ország. Nem csépelnek, hanem csak nyomtatnak. A szérűt künn a földeken vagy az udvaron készítik el egyszerűen úgy, hogy a burjánt kissé eltisztítják s aztán az egész háznépet felültetik egy kétökrös szekérre s ezzel néhányszor keresztül járnak a szérűnek szánt tért. Ez meg-lévén, magas czölöpöt vernek le a tér közepére, körülrakják kévékkel s egy kötelet kötnek rá, a kötél másik végére pedig lovakat vagy ökröket fognak, melyeket egy asszony vagy egy gyermek hajt körben mindaddig, míg a kötél a czölöpre egészen fel nem tekeredik. Ekkor ellenkező irányban fogják be és hajtják, míglen a kötél ismét letekeredett, s így megy ez tovább, míg a nyomtatás tart. Az ekként nyert magot csak akkor szelelik meg, ha éppen kedvező szél fú, különben napokig a földön hagyják. Végre a kész magot nagy fonott kosarakba (szerbül: k o s) öntik, s azokban tartják, mignem elhasználják. Vászonzsákok, mint nálunk, vermek vagy éppen magtárak nincsenek. Nem csoda aztán, hogy a magot az ily kosarakban a kár-tékony rovarok néha majdnem egészen tönkre teszik. Általában a lakó házon kívül alig találni egyéb gazdasági épületeket s már nagyon jómódu gazda az, a kinek istállója is van udvarán. A marha közönségesen télen-nyáron szabad ég alatt tanyáz; a sertéseket ellenben a lakházban, sőt nem egyszer a cseléd által lakott szobában helyezik el. Ezen általános gazdasági viszonyok alól csak a Száva és a Duna melléke képez némi kivételt, a hol az osztrák-magyar parttal való sűrűbb közlekedés folytán valamivel észszerűbb gazdálkodás honosult meg.

A rétek, mezők sőt minden darab szántóföld is kerítéssel van körülvéve. Ugyanis községi pásztor Szerbiában nincs s ezért mindenki saját földjére vagy rétéjére hajtja a marhát s hogy ne kelljen azt

öriznie, kerítéseket állít fel. E kerítések gyakran az országutakat is átszelik, a midőn kapu van rajtuk. Az utasnak pedig le kell szállni szekeréről vagy lováról, a kaput kinyitni s maga után ismét betenni mi valóban kellemetlen és bosszantó. E kerítések bükk vagy tölgy fából hasított 10' hosszú s 3—4" vastag husángokból állanak, melyek 4—6' magasságban végeikkel hosszában egymásra fektetve szög-zúgban veszik körül a bekerítendő területet. E szerencsétlen kerítésrendszer a legszebb erdők elpusztítását vonta maga után, mert a parasztok a kerítés-husángok végett a legnagyobb fákat kivágták. Általában az utóbbi néhány évtized alatt iszonyú pusztításokat vittek véghez az erdőkben. Jelenleg törvény szabályozza ugyan az erdőirtást s a fajzást is, de a faírtás már annyira szokásává vált a népnek, s a házépítésre, a kerítésekre s a tüzelésre oly roppant mennyiségű fára van szüksége, hogy a rendszertelen, okszerűtlen faírtás mellett nem-sokára végkép el fognak tűnni az erdők Szerbiából, hol a nyugat-európai turista még mértföldekre terjedő őserneteket képzel találhatni. *)

Nem lesz talán érdektelen, ha ide igtatjuk a nevezetesebb termények művelési területeit vagy évi mennyiségét. Termesztenek:

Kukoriczát	252,480	osztrák holdon
Őszi búzát	123,150	" "
Őszi rozsot	16,779	" "
Tavaszi búzát	17,740	" "
Pohánkát (tatárkát)	1,700	" "
Kölest	470	" "
Kendert	18,640	" "
Lent	2,113	" "
Dohányt	2,360	" "
Szőlőt	41,069	" "

a selyembubó évi termelése mintegy 112,000 kilogrammra tehető. A termelt mennyiségekről itt nem szólok bővebben, úgyszintén nem az állattenyésztésről sem, mindez igen messze vezetne és roppant sok fásasztó számidézését tenné szükségessé. Csak egy táblázatot mellé-

*) Egy esetet tudok reá, hogy egy kipusztított erdőt újra beültettek, s ez azon sok történeeskék egyike, melyek Milosról oly nagy számban beszéltetnek. Ugyanis, midőn másodszor lett fejedelemmé, Belgrádból Kragujevac felé utaztában az Avala oldalán haladott el s az öt kísérő Nacsalniktól kérdezte mi csoda hegy ez? csodálkozva jegyezte ez meg hogy már elfelejtette volna a fejedelem az Avalát? Oh nem, mondá Milos, jól emlékszem az Avalára, az egy sűrű erdővel benőtt hegy volt, ezen pedig semmi fa niucs. Bosszankodása kifejezését azzal végezte: ha 14 nap alatt újra be nem lesz ültetve, 25-öt kapsz. — Az Avala ismét erdős lett.

kelek, mely a különböző termények vetési és aratási időszakát tünteti elő az ország 17 kerületében.

(Lásd a mellékelt táblázatot.)

Végre legyen szabad még egy általános érdekű körülményt megemlítenem, mely felette jellemző Szerbia gazdálkodási viszonyaira nézve. Minden tavasszal 70—80,000 bolgár jön Bolgáriából (tehát azokon kívül kik állandóan Szerbiában laknak) az országba, ott tölti a nyarat és őszt s a tél kezdetével ismét hazájába távozik. E bolgárok legtöbbször kertészkedéssel foglalkoznak vagy kibérelvén a földeket vagy napszámban. Ha e bolgárok nem jönnének évenként, a szerbeknek még kedvencz eledelüket a hagymát és paprikát is nélkülözniök kellene, mivel ezeket majdnem kizárólag a bolgárok termelik. E szorgalmas faj nélkülözési hajlama mellett, melynek következtében egész nyáron nem eszik egyebet kenyérenél, hagymánál és uborkánál, majdnem egész keresményét megtakaríthatja s úgy biztosítottak engemet, hogy minden egyes munkás évi nyeresményét 5 aranyra tehetni. Ez pedig 80,000 főnél tesz 400,000 aranyat vagy mintegy 2 millió forintot. Ennyit vesztenek a szerbek hanyagságuk által, mert ez összeg egészen az országban maradhatna, ha a nép szorgalmasabban dolgoznék s nem fogadna inkább bolgár munkásokat, csakhogy henyélhessen. Nyolczvan ezer munkás Szerbiára nézve annyi mint Osztrák-Magyarországra nézve körülbelül 2 millio. Gondoljuk meg csak mi volna az, ha nekünk évenként 2 millio idegen munkásra lenne szükségünk, kik leginkább csak kerti vetemények termelésénél foglalkoznának.

Ugyanezen népfajt, mint jeles kertészt, már a pesti piacon is ismerjük, azok Magyarországból is fel egész Esztergamig kezdenek kertészkedni, s ismerem le délkeletre egész Konstantinápolyig, melynek piacát zöldséggel szintén ők látják el.

A talajnem általában nyirkos agyag, olyforma mint a Tokaj-Hegyalja, vagy a Mátra déli tövében, igen jó, erőteljes, de kissé nehezen munkálható. Kivételesen van ritkásabb is; székes talajt sehol nem láttam.

Lehetetlen itt szó nélkül hagynom, hogy Kállay Béni úr osztrák-magyar főconsul Belgrádban egy igen teljes ethnographiai gyűjteményt állított össze Szerbiáról, s ebben a földművelés minden stádiuma is illusztrálva van. E gyűjtemény rövid idő múlva Budapestre jön a nemzeti múzeumba, melynek egyik díszleendő. Annak adatait nagyrészt itt felhasználtam.

III.

Szerbia kereskedelmi viszonyai.

Ha szerbia térképére egy pillantást vetünk, könnyen beláthatjuk, hogy annak külkereskedéséről csak a Duna felé lehet szó. Mi-

dön én szerbia déli határszélein azon kérdést intéztem, hogy Ó-Szerbia felé visznek-e ki valamit, s általában vannak-e sűrű összeköttetésben, azt felelték: nem; azok is csak oly szegények, mint mi és így nincs mit venni egymástól. Szerbia, mint tisztán földművelő ország természetes, hogy csak nyers termékekkel kereskedhetik; és ezen viszonyait legjobban kitünteti kiviteli czikkeinek összeállítása 1872-ik évről, miként azt az osztrák-magyar consulátus a külügy-miniszteriumnak hivatalosan bejelentette.

Á r ú n e m	D a r a b mázsa	É r t é k keresked. piasterekben
Buza és tengeri liszt . . . . . mázsa	5.413	209.231
Buza . . . . . "	79.767	4,522.814
Tengeri . . . . . "	10.627	431.255
Árpa . . . . . "	6.401	215.341
Zab . . . . . "	792	21.870
Rozs . . . . . "	1.958	59.694
Bivaly . . . . . darab	14	8.470
Marha . . . . . "	30.615	20,401.836
Tehén . . . . . "	11.649	4,358.220
Borjú . . . . . "	256	43.264
Sertés:		
" kővér . . . . . "	60.607	17,436.634
" sovány . . . . . "	409.356	58,885.429
" malacz . . . . . "	2.740	82.200
Juh . . . . . "	13.439	524.793
Kos . . . . . "	28.998	1,410.853
Bárány . . . . . "	16.438	329.660
Kecske (nőstény) . . . . . "	6.928	240.055
Bak . . . . . "	1.803	77.890
Gödölye . . . . . "	6.131	98.096
Juhbőr . . . . . "	535.136	6,345.740
Báránybőr . . . . . "	828.136	8,364.740
Kecskebőr . . . . . "	104.780	1,294.033
Bakbőr . . . . . "	133.343	1,385.159
Abrons . . . . . "	566.217	566.217
Fa . . . . . öl	4.813	180.515
Gubacs . . . . . mázsa	54.819	3,179.508
Aszalt szilva . . . . . "	57.664	6,044.529
Dió . . . . . "	6.083	422.577
Dohány . . . . . "	533	208.247
" erős . . . . . "	1.998	179.957
" gyenge . . . . . "	50.886	3,336.073
Bor . . . . . "	2.759	165.828
Viasz . . . . . "	712	708.967
Gyapju . . . . . "	9.340	5,115.174
Faggyú . . . . . "	3.131	930.217
Marhazsír . . . . . "	476	183.441

Á r ú n e m	D á r a b mázsa	É r t é k keresked. piasterekben
Disznósír	mázsa 109	41.752
Méz	" 1.482	200.433
Sajt	" 122	22.280.

Az itt elősorolt cikkek közül Magyarországra nézve különösen kettőt mondhatunk fontosabbnak, a sertés-kereskedést és az aszalt szilvát.

Sertés-tenyésztéssel a gazdák csaknem minden vidéken foglalkoznak Szerbiában, de különösen az ország közepén, a Sumadiának nevezett és azelőtt sűrű erdőséggel benőtt tájékon. A kereskedők összeszedik a birtokosoktól és csapatokban hajtják le leginkább a Morava völgyön, a szendrői vagy a dubroviczai gőzhajózási állomásokra, honnét aztán vagy a Dunán vagy még gyakrabban Baziástól a vasúton jönnek Kőbányára, vagy közvetlenül tovább Bécsbe, Hamburgba. Ha jó a termés, akkor egy része hízott állapotban érkezik fel s az összes kivitt mennyiségnek mintegy $\frac{1}{5}$ -ét, sőt olykor csak $\frac{1}{6}$ -át teszik, a többi $\frac{4}{5}$ vagy $\frac{5}{6}$ sovány állapotban vitetik ki s leginkább Kőbányán hízlaltatik az ismert szállásoktan. Érdekes látni a Morava völgyben a sertés kivándorlást, ezen völgy igen alkalmas arra, mert van benne folyó, Szerbia legnagyobb folyója, és annak partjain gyakran makkos erdő; a hajtás azonban például Karanovácztól heteket vesz igénybe, a hízott sertésnél pedig hónapokat is; ezen utóbbiakat illetőleg, néha látni, hogy szekérre teszik s úgy szállítják a Dunához; ez akkor van, ha Kőbányáról táviratozzák, hogy a kövér sertés ára hirtelen felment. Egészben véve a sertés-kivitel évről-évre csökkenést mutat, a mit a következő hivatalos számokból is kilehet venni:

A kivitel tett:

1867	209012	darabot
1868	419307	"
1869	442475	"
1870	386784	"
1871	369085	"
1872	472703	"
1873	296831	"

A látszólagos kivitel 1872-re nézve, hol nagyobb szám tűnik elő épen oda mutat a consulsági jelentés értelmezése szerint, hogy a nép a roszt esztendő miatt kénytelen volt magához a törzs nyájhoz is nyúlni, hogy pénzt kaphasson. Mellesleg szabadjon megemlíteni, hogy Szerbia ámbár főhazája a sertéseknek, de ők maguk, sem szalonná-

val sem sódarral nem élnek oly általánosan, mint mi, illetőleg nem értenek annak elkészítéséhez.

Szilvát igen sokat termesztenek; valamint mi nálunk a szerbek és oláhok szilvásokat tartanak, úgy találjuk ezt egész általánosságban szerbiának minden oly helyén, melyen a gyümölcs megterem. A szilvának egy részét pálinkára fordítják, melyet rakiának neveznek s a mely korántsem oly jó, mint a szrémi szilvórium; azonban még nagyobb részét aszaltják s az egy biztos jövedelmi forrásul szolgál, sőt némileg szabott ára van, a mennyiben több helyen hallottam, hogy száz okkért négy aranyat kapnak. Az aszalt szilvát két úton viszik ki: egyik a Száván Sziszekre s onnan vasúton Triestbe, másik a Dunán Budapestre, s úgy tudom hogy nagyobb része jön ide, s e tekintetben Budapest világforgalmi piac képét nyújtja októberben s novemberben a Duna-parton, hol roppant mennyiségek vannak felhalmozva. Legnagyobb contingenst nyújtja Bosnia, aztán Szerbia, ezután Bulgária s keveset Szrém.

Az összes mennyiség Budapesten 1873-ban vagy 330,000 mázsát tett ki, s ekkor Bosniát illette meg az orosz-lán-rész, míg Szerbiából, hol a termés rosz volt, igen kevés jött. 1874-ben Bosniában rosz termés lévén, összesen csak vagy 100,000 mázsa jött hozzánk, és ennek körülbelül felét Szerbia szolgáltatta. Innét Németországba, néha Franciaországba (ha ott nem termett) is megy. Hamburgon, Bremán és Stettinen keresztül aztán Amerikába szállítatik.*)

A kereskedelmi viszonyok felderítésére szolgáljon a következő adat Szerbia kamatviszonyairól. **) A törvényes kamatláb 12°/_o, de ennyiért még a legjobb házak sem kaphatnak pénzt; Belgrádban rendszeren 18—24 ^o/_o fizetnek. Benn az országban néha hihetetlen magasságra megy a kamatláb esetenként 50—200°/_o. A ki magának egykét aranyat megtakarított, miként már a gazdasági viszonyok ecsetelésénél említve volt, gazdaságát eladja vagy elhagyja, a falú féle kis városok egyikébe húzódik, hol magát a legtúlzóbb uzsoráskodásra adja. Ezen uzsorásokat a nép Zelenasinak nevezi és számok elég nagy. A nép sok lakmározása hozza többi közt magával, hogy az uzsorás tőkájére szorul; ez készpénzt ad, a visszafizetést azonban

---

*) Érdekes látni a nemesített és nem-nemesített faj között a különbséget. Franciaországi aszalt szilvából 44 szem megy egy ¹/₂ kilóra, a legjobb boszniaiból 115 kell, a szerbiaiból még több. Az oláhországi pedig oly silány hogy azt nem is veszik.

**) Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr aus dem statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium. VB. IV. Heft. Mittheilungen der k. k. österr.-ungar. Consulats-Behörden. Wien 1874.

természetben kívánja. Könnyen felfogható, hogy ezen rendszer következtében a szegény paraszt mindenkor hátrányban van, és eltekintve a szörnyű kamattól, melyet a hitelezőnek fizet, kénytelen gabnáját vagy barmát a Zelenasi-nak potom áron épen akkor eladni, midőn ő maga is legjobban bírná értékesíteni. Ennek következése, hogy a paraszt gyakran jó aratás daczára is ősszel kénytelen magát ismét adósságba verni, mennyivel inkább rossz aratás alkalmával. Nem egy, hanem több esztendei folytonos jó aratás állíthatná elő talán az egyensúlyt, mi azonban rendesen nem üt be és így azon szomorú tapasztalatra lehet jutni, hogy az országban a jólét az utolsó 6 év óta látszólag alászáll.

Erre szolgálhat a be-, ki- és átvitel főszámainak össze-állítása 1866 — 1872.

É v	K i v i t e l	B e v i t e l		Á t v i t e l
		osztrák	ezüst forintokban:	
1866	7,599.246	8,670.662	2,131.614	
1867	9,924.862	10,580.298	3,192.301	
1868	15,009.663	11,985.068	3,050.756	
1869	13,546.284	10,534.558	2,877.145	
1870	12,238.168	11,238.168	2,172.152	
1871	11,050.952	11,092.716	2,827.749	
1872	11,392.368	11,302.824	2,708.617	

A vasút mindenesetre javítana a kereskedelmi viszonyokon, a mennyiben a természetényeket gyorsabban juttatná a vevőhöz, ezt a kereskedők különösen érzik és azok a vasút meghonosítás eszméjének apostolai is. A sertéskereskedők beszélik a népnek, hogy miután otthon hetekig hajcsároltak, Baziáson beülnek vánkosos kocsikba, melyek noha roppant gyorsasággal haladnak, még sem ráznak, az ember elalszik s reggel azt mondják, hogy egy nagy város-hoz érkeztek, melynek neve Pest. A nép azonban általánosan ellene van, attól tartván, hogy idegenek fognak letelepedni, földeket vásárolni és őket lassankint nemzetiségökből kivetkőztetni. Ez utóbbi aggály némileg való, de az ellenállhatlanul legalább bizonyos részben meg is fog történni, a mint az első vonal Törökországból Nizsen keresztül a szép Morava völgyet átszelve fog a Dunára kijönni; ezen közlekedési eszköznek kozmopolitai nivellálása kétségtelen, de abban nemzetiségi veszély nincs, mert az általa előidézett változások lényegtelenek, az anyagi haladásnak pedig hatalmas lendületet ad. Most is látni már kis mérvben azt, a mit a vasút nagyban fog előidézni. A minden tekintetben eredetinek mondható szerbet ruhájára és szokásaira nézve csak olyanok között látni, kik a falun élnek és nem utaz-

nak. A tanárok, orvosok, mérnökök, ügyvédek, a kereskedők mind az európai civilizáció ruháját viselik. A hivatalnokok között találni a vidéken olyakat, kik épen nem, és másokat, kik részben szerbesen ruházkodnak; amazok a külföldön képezték ki magukat, emezek nem. Már a fuvarosokon is látni, hogy letesznek a tökéletes szerb viseletről, ha ruhájuk még nemzeti is, de a felette czélszerűtlen fezzel helyett, mely a szemet sem a nap, sem az eső ellen nem védi, mind széles karimájú kalapot viselnek. A vasút mindezt gyorsabban fogja eszközölni, a szerb nemzetiesség külsején változást idéz elő, de a műveltségen és az anyagi jóléten fog lendíteni, és így a nemzetnek csak javára szolgálni.

IV.

Szerbia bányászati viszonyai.

Krassómegyei érczeléireink éjszokról délre húzódnak, s ezen vonalon Boksán, Dognácska, Oravicza, Szászka és Moldova bányahelyek fekszenek; ugyanannak folytatása Szerbiában is megvan Majdan-Pek és Majdan-Kucsajna bányahelyeken, melyek elsőjén különösen rézérczek, másodikán horgany és ezüsttartalmu ólomérczek fordulnak elő. A múlt században osztrák birtok lévén, az oraviczai kerülethez tartozott és a bányászat Majdan-Peken, miként ezt a bányászati archívum iratai mutatják, virágzó állapotban volt; de visszaesvén Törökországra, a művelés megszűnt. Szerbia önállósága ideje óta ismét elővették, hol a kormány, hol magántársulatok, de csekély sikerrel. Én 1872-ben látogattam meg Majdan-Peket, akkor épen egy angolokból álló új társaság vette át az előbbeni megbukott francia részvény-társaság után. Három napot töltöttem ott, az oda csöppent kis Angliában, mert egy utcát egészen angolok lakják, hol a mennyire lehet, mindenben az Old-England tükröződik vissza; megismerkedvén, mindent megmutattak úgy a bányákban mint a kohókban és meggyőződtem, hogy elég bőven van ércz és a helyi körülmények primitív állapotát tekintve, czélszerű módszert léptettek életbe, — a réz kiolvasztásra nézve is, mely utóbbit csak az u. n. rosetta rézig állítanak elő, s mint ilyet Angliába küldik a tiszta kész réz előállításra. A roppant terjedelmű erdősegre nézve nagyon panaszkodtak, hogy faszénnek használható anyagot csak a legnagyobb távolságból kaphatnak, mert az előbbeni társaság, mely a rezet abban hagyva vasat akart termeszteni, de evvel sem boldogulván, utoljára hordó-dongákat készített Franciaország számára, a kohászat legnagyobb hátrányára. Majdan-Pek még hosszú ideig tart-

hatja magát s ez Szerbiának a legfontosabb, s mondhatni az egyedüli némileg berendezett bányászati helye.

Majdan-Kucsajna szintén a Pek völgyben, Majdan-Pektől kissé D.-Ny.-ra fekszik, azt 1872-ben egy részvény-társaság birta, melynek tagjai csaknem kizárólag pesti tőkepénzesek voltak; horgany-oxyd-érczek földolgozására volt az üzlet berendezve és egy ideig igen jól ment, de az ilyetén vegyületek rendesen csak fölületesen lévén képződve s messze le nem igen szoktak tartani, itt is bekövetkezett, hogy az érczek kifogytak, úgy hogy én épen csaknem teljes szünetelésben láttam e bányahelyet. Vezetője Hoffmann Bódog úr hazánkfia, ki azelőtt Uj-Moldován bányászkozott; azonban ernyedetlen szorgalommal tanulmányozta a telérek viszonyait és ólomérczekre jött. Ezen lelet alapján eladták a jogot szintén egy angol társaságnak, a mely 1874-ben úgy hallom kitünő üzletet csinált. Az érczeket nem tudván haszonnal ott értékesíteni, Kucsajnáról Báziasra s onnét vasúton az országon keresztül Freibergbe, — Szászországba szállították. Hogy a jövőre nézve mi néz ki ezen bányából, az újabb föltárásokat nem látván, nem mondhatom.

Szerbiának uralkodó kőzetei között a Trachyt is helyet foglal épen úgy, mint Magyarországbán, és valamint nálunk annak környékében jönnek elő ércztelepeink legnagyobb részt, épen úgy érczes e képlet Szerbiában is. Nem csak az imént említett vonalban, hanem attól függetlenül az ország különböző pontjain vannak kisebb-nagyobb nyomai az egykori bányaművelésnek.

A kormány ezen nyomokra már régebben fordítja figyelmét és külföldi szakembereket időről-időre megkért azok megtekintésére, kik közül némelyek véleményöket közzé tették, úgy hogy általánosan nyujtanak tájékozást a bányászati viszonyokra nézve; legnevezetesebb ezek között báró Herder szászországi bánya-kapitány Pesten, Hartlebennél 1835-ben megjelent füzete. (136 lap.)

Bergmännische Reise in Serbien in Auftrag der Fürstlich Serbischen Regierung, ausgeführt im Jahre 1835, von Siegmund August Wolfgang, Freiherr v. Herder, kön. sächs. Oberberghauptmann. Kivonatban a szerb kormány szerb nyelven is kinyomatta.

Ezen munkában a bányászati kör-utának, mely tiz hétig tartott, minden mozzanata le van írva egy utazási napló alakjában, a melyben a szorosán vett szaktárgyon kívül az utazás módja, az egyes állomások és föltünőbb népszokások is megemlíttetnek; a ki bányászati, sőt általában geologiai szempontból akarja beutazni, ennek Herder munkája jó utikönyv. Összehasonlítván némely részletet, az ő munkájából Szerbia jelen állapotával, igen föltűnő, hogy az azóta

elmúlt 40. év alatt nagy változás történt, haladó irányban. A jelen (1874.) évben megtekintettem azon pontokat, a melyekre nézve bányászati tekintetben a kormány szándékozik a művelést ujra elővenni, hogy legalább is előkészítve legyenek netaláni kibérlésre magánosok által. Az első hely Belgrád szomszédságában van attól két és fél órányira délnyugati irányban az Avala hegységben, hol trachýt-képletben ezüsttartalmu ólomérczek jönnek elő; a kutatás a régiektől visszamaradott nyomokon történik. Egy másik pont Szerbia közepén a rudniki hegységben van, hol nagyobbyszerű egykori műveletnek nyomai maradtak fön. Egész falu volt egykor lakva bányászok által, s most csak rom és pusztaság van ott, s a föltámasztással uj életre különösen Hoffmann Bódog hazánkfia van megbizva, ki ott többedmagával ernyedetlenül működik, s kinek szivességében és széles gyakorlati ismeretein alapuló közléseiben itt is szerencsés voltam részesülni.

A szénbányákat is megtekintettem. A jelentéktelenebb barnaszéntelegeket, melyeknek legfőlebb csak helyi fontosságok van, hallgatással mellőzván, olyan kőszénről szólok itt, mely egykor kiviteli cikké is válhatik.

A tjupriai kerületben van ez, a Morava völgy keleti hegységében, Tjupriától vagy egy órányira Szenje falu határában, jelenleg az éllam birja. A kőszén régibb fekete szén, minősége jó, mennyisége nagy.

Eddig úgyszólván nem használtatik, más fogyasztója nem lévén, mint Kragujeváczon az ágyúöntöde. Ezen telepnek folytatását is ismerem észak-keletre Szenjétől Zsidilje falunál, hol azt egy magántársulat nyitotta meg, ezektől senki sem vesz, csak föntartják jobb jövő reményében. Tovább délre is ismeretes Parakjun városka táján, de ott még nem bányásszák. Ha egyszer a Morava völgyön vasút huzódik keresztül, ezen ásvány-kincs utat fog magának törni még túl is Szerbia határán.

A bányászati tárgyak között még megemlítenő, hogy Szerbiának sótelepe nincs, ennek hiányát igen érzik és több izben lett az ország sótelepek fölfedezése végett átkutatva; már Herder kapott megbizást bányászati kör-utja alkalmával, hogy a sóra is legyen figyelemmel. 1856-ban Breithaupt az ásványtan tanára Freibergből volt megbizva egy körutat tenni, hasonló szempontból, s azt meg is tette Hantken Miksa a magyar földtani intézet jelen igazgatója társaságában, kit a kormány mint akkor annak szolgálatában Majdan-Peken működő bányamérnököt rendelt ki utitársul, az eredmény akkor is igen sovány reményt nyújtó, (minthogy az ország keleti

részében levő mészkőbarlangokra, földszüppedésekre és némely forrás natricumchlorid kémhatására vezette vissza) — helyesebben tagadó volt. Azonban e kérdés a vidéki parasztok állítása következtében újra meg újra fölmerült, és így nyomozások ismételve történtek, s történt 1874. folytán is egy porosz bányamérnök által, kinek működése azonban belátóbbak tanácsolására meg lett szakítva. Utamban nekem is volt alkalmam a nép között hallani, hogy itt és itt titokban ismernek sóforrást, melynek vizéből főznek, vagy pedig a barmot tartják, de az illetők mindig csak azt felelték, hogy ők magok nem látták s csak hallomásból tudják; más esetben pedig olyan helyen állították lenni, melyet magam is ismertem, és melyről tudtam, hogy annak előjövése ott geologiai lehetetlenség.

A só tehát külföldről hozatik be, leginkább tőlünk és Romániából, jelenleg a magyar hitelintézetnek van a monopolium haszonbérbe adva. Egyike a volt bérlőknek, kinek a haszonbér különösen kedvező föltételek mellett volt kiadva, Major Misa név alatt legismertebb s leggazdagabb embere Szerbiának. Ő ugyan nem lakik már Szerbiában, hanem Romániában, hol tetemes földbirtoka van, de Belgrád legpalotaszerűbb épületét ő emelte, és azt a nemzetnek ajándékozta s jelenleg abban van a főiskola és szerb tudós társaság elhelyezve.

Aranybányászata Szerbiának szintén nincs.

Kövei között nevezetes a fehér márvány, melyet Sztudenica tájékán több helyen fejtenek, és a mely vasúton tán kiviteli cikké is válhatik, minthogy vékonyabb, vastagabb táblákra fejjik, és így nagyon használható. Ott főleg keresztekre használják deszka helyett. Megemlítenők még Krusevácz és Karanovácz között Trsztenik város mellett Popin és Dublje faluk határában előjövő quarcz malomkövek, a melyek szintén kitünő anyagnak mondhatók.

V.

A rendes turista utazása.

A ki Szerbiát az utolsó évtizedben ismételve látogatta meg, lehetetlen azon meggyőződésre nem jutnia, hogy a haladás megindult s ezt az utazó különösen észreveheti, ha magát oly körutrá szánja, mely ezen ország 17 kerületének székvárosait összeköti. Nem épen kényelmetlen gyékényfedelű szekerek s gyakorlott fuvarosok állanak a nagyobb forgalmu városokban rendelkezésre és 1874-ben már azt lehet mondani, hogy minden kerületi székvárosba csinált s többnyire jó karban tartott országút vezet. A kerületi mér-

nökök, kik nagyobbrészt csehek vagy németek vagy pedig magyar-honi szerbek s eddig igen kis arányban bennszülöttek, főleg a közlekedést könnyítő új útvonalak kitzzésével s megkésztésével vannak elfoglalva. A robot még fennállván a kézi munka az állam pénztárát nem terheli. Ugyanezen vonalakat telegraf is összeköti. Hasonlóan haladást mutatnak a kerületi székhelyek; ezek közt olyan is van, nevezetesen Gorni Milanovacz a rudniki kerületben, mely terv szerinti egy külön kiválasztott alkalmas helyen épült Brusznicza a régi székváros helyett, mely egy alkalmatlan szűk völgyben volt s most Gorni Milanovaczban ifjodott meg. Más székvárosoknak egyes részei épültek terv szerint újonnan, többi közt Karanovacz, Krusevacz, hol különösen a főtér mutatja az újabb tervezet részarányosságát s czélszerűségét.

Haladásról gyöződik meg az ember nemcsak egyes városokban, hanem gyakran egyes falvakban is a leginkább kiváló újabb épületek által, melyeknek egyike rendszeren az iskola, másika a templom, harmadika a fogadó. Ezek két elseje szintén közmunkával létesítetik a kormány parancsára. A kerületi városoknak legnagyobb részében van az elemi iskolákon kívül vagy gymnásium vagy reál-iskola; noha távol állanak a hasonló nevű iskoláktól nálunk (például van reáliskola 2 évfolyammal is), de tagadhatlan, hogy életbe vannak léptetve, és hogy azok tökélesbítése már most a további föladat. Krusevácson, Karanovácson tekintélyes emeletes épületet készíttetek a gymnásium számára, olyat, minövel semmi magán, de még nyilvános hivatali helyiség sem dicsekedhetik, szóval megkezdették a tudományt palotákba helyezni, mi arról tanuskodik, hogy fölfogták hatalmát, s annak meghódolnak. Templom eddig fölötte gyéren van; még a kerületi székvárosok némelyikében is, csak épülőfélben láttam, a falvakban pedig (a dunai vonalt kivéve) épen a legnagyobb ritkaság, sőt meglepetés templomot látni.

Ellenben a föltünőbb épületek közt igen gyakori a fogadó, mit törökösen mehána vagy meánának neveznek. Ott, hol gazdag, szegény, lóháton vagy gyalog utazik s így sűrűbben szorul a fogadókra, nem csoda, hogy maga a törvényhozás is kiterjesztette azokra figyelmét. A meána-rendszer Szerbiában csakugyan ezen ország egyik sajátsága közé tartozik. A kormány tervrajzokban s leírásban 3 fokozatú meánát állapított meg, melyek közül az első a nagyobb, a második szerényebb, a harmadik a legszerényebb igényeknek felel meg. Minden birtokos, kinek jogában volt a korcsmatartás, köteleztetett néhány év alatt azt lerontatni, s helyébe a kitüzött fokozatú meánát építeni. A föbb vonalokon ezt csakugyan keresztül is vitték, s ezen

intézkedés az utazóra nézve jó hatással van. Az épületek mindenkor az országút közvetlen szomszédságában vannak, s az utas a haladásban nem annyira a falvakhoz, mint inkább a meánákhoz tartja magát. A mellékvonalokon még meg vannak a régi s olykor igenis kezdetleges korcsmák, sőt vannak kevésbbé látogatott oly vidékek is, melyeken a meánának hire sincs. De nemcsak az épületekre terjeszkedett ki a hatósági fölügyelet, hanem az ételekre s azok áraira is. Minden meandzsia köteles tartani ezen 3 ételt: kiszela-csorba, paprikás és pecsenye, mi mellett mindig megvan turó, szlatkó s fekete kávé. A kiszela-csorba egy savanyú leves, melyről azt hallom, hogy honunk némely vidékein a ciberének felel meg. Ezen ételeket egyaránt kapja az úr s kocsisa, azon különbséggel, hogy az utóbbi csak félannyit fizet érte. A kenyér általában búzakenyér, ezt otthon soha sem sütik, még a falvakban is süttö szolgáltatja azt; hol pedig süttö nincs, ott egy egyszerű vajt vasedényben, ugyanolyan tésztából nagy pogácsákat készítenek. Általában jó ízűnek mondható. A fekete kávé igen nagy mennyiségben fogyasztják, s készítmódja egészen utánzása a törökösnek. Annyira olcsó, hogy egy piaszteren, mely a mi 10 krajczárunknak felel meg, háromszor ihatni. Nehány év előtt csak még Belgrádban kapott az ember szurrogátot, az ország belsejében ellenben a mocca járta. Az idén (1874.) arról győződtem meg, hogy mindenütt a szurrogát uralkodik. Megemlítendő még a roppant mértékben fogyasztott vöröshagyma s paprika, zöld s vörös állapotban, úgyannyira, hogy a szerb sokkal paprikásabb mint a magyar; de valamint minket nem óv meg a láztól, úgy a szerbeket is nagy mértékben bántja e betegség.

Utolsóelőtti utamban 1872-ben a bíró lakot a falukban még a deres jelezte, egy a férfiak, s egy másik saját szerkezetű a nők számára, most 1874-ben többé nem láttam, a testi büntetés eltöröltetvén, megszűntek a bírói hatalom symbolumai gyanánt szolgálni, a kmetek (birák) nagy panaszára, mert azóta, miként közülök néhánytól hallottam, a nép nem fél tőlük, s nehezebben fékezhető.

A pénznemek forgása sajátságos vegyüléket árul el, s az ma merőben különbözik attól, mint midőn vagy tiz évvel ezelőtt legelőször voltam Szerbiában. A kiváló pénznemek az osztrák-magyar arany, az orosz ezüst rubelek és kopekek, végre a szerb réz-aprópénz. Ezek járnak az egész országban. Belgrádban s néhány dunaparti városban, a mi összes pénznemeink csakúgy mennek, mint nálunk; de már valamivel beljebb, papírpénzünket nem fogadják el, csupán csak ezüst 10 s 20 krajcinkat; még beljebb ezek sem járnak. Az arany frank pénznemek is csak Belgrádban s a nagyobb dunai

városokban fogadtatnak el; ellenben az ezüst tallér s a régi huszas mindenütt ismeretes, de már ritkasággá vált. A hivatalnokok fizetése (2 frtos) tallérok szerint neveztetik.

1 osztrák-magyar arany annyi, mint 3 rubel = 60 piaszter.

1 rubel = 20 piaszter.

25 kopek = 5 piaszter 20 kopek = 4 piaszter. 5 kopek = 1 piaszter.

1 piaszter = 40 para, s 1 garasnak is mondatik.

1 osztrák papir-forintot elfogadják 11 piaszterben.

1 piaszter gyanánt örömet veszik a mi 10 kros váltópénzünket.

1 20 frankosért adnak 101—101 $\frac{1}{2}$ piasztert a cursus szerint.

VI.

Vásár és szüret egy szerb városban.

1872-ben a hathéti kirándulásomat Szerbia keleti részén fejeztem be, Zajcsárról Negotinba, a Krajna kerület székvárosába jutván, hol püspök is lakik, s egy algymnasium is van, melynek egyik tanárával, ki magyarul jól beszélt és egyszersmind igazgató is volt, megismerkedtem. Innét Radujeváczra szándékoztam, hogy ott hajóra szálljak Orsovára, onnét Mehádiára menendő a magyar orvosok és természetvizsgálók akkor ott tartott vándorgyűlésére, de a hajó érkezésének ideje néhány napot engedett Negotin környékén széjjel nézni, szabadjon itt egy képet nyújtani egy vásárról, megemlékezni a szüretéről, s ezzel kapcsolatban a szerb borról.

Vásár volt Negotin városkában, vagyis inkább a város mellett elterülő térségen. A közel hegláncz felé kigyózdó országút mellett a legtarkább tömeg hullámzot, tánczolt, danolt, kiabált, egy szóval a legnagyobb élénkség uralkodott mindenfelé. Vagy 4—5000 ember gyűlt itt össze, még távolabbi vidékekről is, s annak legnagyobb része nem annyira vásárolni, mint inkább mulatni jött. A számtalan szekér majd szorosabban, majd egymástól távolabb, festői rendtelenségben foglalt helyet, némely már üresen, más még megakva árúkkal. Az ökrök kifogva a gyepen heverték, kérődzve s a körülöttök zsbongó tarka mozgalmon mintegy elmerengve. Néhány szekéren asszonyok ültek csevegve és gyermekeiket ápolva. Gyékényeken vagy a nélkül a különféle árúczikkek szerte szórva heverték a földön. Itt óriási hordók és fölhalmozott dongák, ott vasárúk és házi eszközök; majd egy rakás törött só, gyapjú és bőrök, majd népies öltözetek egész halommal. Itt garmadában a sok vörös fez, ott durva cserépedények, korsók, tálak és tányérok, szóval minden a mi egy falusi háztartás szükségleteinek megfelel. Nem szabad megfeledkeznünk az ódon szerkezetű puskák és pisztolyokról, a kisebb-

nagyobb késekről, az üveggyöngyökről és apró bronz, agát s jáspis csecsebeesékről, a szerb nők e kedves ékszereiről. De ki tudná mindazon ezernyi tárgyat, a kezdetleges ipar és kézművesség terményeit elészámlálni, melyek itt a vásárlókat vevésre csábították. Vásár volt ez, a szó régi jó és kedélyes értelmében, miként az a nyugaton a közlekedés és forgalom fejlődésével mindinkább ismeretlenné válik. Földbe vert karók befödve galyakkal kisdud kalibákat képeztek, melyek némelyikében szintén igen primitív asztalokon apró fényűzési czikkeket, színes szappandarabokat stb. árultak; legtöbbször azonban egy-egy laczi-konyha ütött tanyát. És ekkor a két oldalt elnyúló padon, sűrűn egymás mellett az étkezők vagy ivók lármás csoportja foglalt helyet. A konyha közvetlenül a konyhó előtt szabad ég alatt volt fölítve, vagyis inkább a földbe ásva. Egy gödör képezte a tűzhelyet, ebben ropogott a tűz, mely mellett nagy tазekakban főtt a hagyma, paprika és húsdarabokból álló keverék; a parázs fölött pedig egy gyerkőcz fanyársat forgatott, melyen egy egész bárány vagy malacz sült, lassanként kellemes pecsenye-illattal töltvén el az egész környéket. A borral telt hordók és vizes-kancsók a kaliba mögött foglaltak helyet. És mily mozgás, mily élénk jövés-menés mindenfelé. Oláh és szerb a legjobb egyetértésben mulatott egymással. A nők kettesével, hármassával járkáltak szerte-szét, s már öltözetük elárulta nemzetiségüket. Az oláh nők, úgy mint nálunk, színes tarka rövid katrinczát viselnek, mely alól hosszabbra ér le a fehér ing; vastag harisnyáik szintén sok színű pamutból vannak készítve; czipőik idomtalanok, sokan csak bocskor-talpat hordoznak. Hajuk közé csinált virágok s kisebb-nagyobb pénzdarabok vannak fűzve. A szerb nők öltözete hasonló ehhez, csakhogy szoknyájuk hosszabb, s van még színes kötőjük és gömbölyűre szabott kis mellényük, vagy e helyett a szoknya folytatása gyanánt széles fűzőövük, mely a mellet föl és előre szorítja. Az öltözék gazdagságát a nyakra és a haj közé fűzött arany s ezüst pénzek képezik. Némelynek lebontott haját a különféle ezüst pénzekből összerakott egész pánczél borítja, mások több sor aranyat viselnek nyakukon. A fiatal menyecskéket csinált virágból készített üveggyöngygel s pénzecskekkel diszített toronyalakú magas fejék különbözteti meg. A férfiak viseletében is meg van a különbség a két nemzetiség között, mely leginkább a főveg különféleségében nyilvánul. Az oláhok roppant terjedelmű lombos bárányszőrt-hordanak, mi a fejhez lapul, mintegy második külső hajréteget képezvén; színe egyiknél fekete, másiknál fehér vagy barna. Ezen vad kinézést kölcsönző nagyterjedelmű fővegnek éppen ellentéte a vörös fez, mit a szerbek hordanak. Ezt a nők otthon csinálják, s

nem oly ékes mint a török fez, mi Németország s ujabban Franciaország gyáraiban készül s importáltatik. Az oláhoknak fehér inge hosszabb, a szerbeké rövidebb, s többnyire még szűk vászon-gatyát viselnek, s az inget derékon szíjjal kötik össze. A főmultság természetesen a táncz s mindenfelé vígan és élénken foly a koló. Egy furulyás rákezd annak monoton nótáját, két-három legény derékon összefogódzik s elkezd ugrálni; csakhamar mások is csatlakoznak hozzájuk, majd ismét többen, s már leányok és menyecskék is lépnek be, s pár percz mulva készen van az óriási kör, melynek közepén sebes léptekkel jár föl s alá a furulyás, bámulatos kitartással fúva a csak néhány ütenyből álló nótát. Körülötte aztán tombol, ugrál, kiabál és izzad a tánczoló sereg. Midőn a zenész elfárad, fölhagy a furulyázással s a koló fölbomlik, de csakhamar más zenészszel új koló képződik s foly a multság tovább lankadatlanul reggeltől estig.

A koló-tánczon kívül olykor egy más is járja, mely Parakjin vidékéről terjedt el, s innét parakjinkának nevezik; de ez nem oly általános.

A vásárban nem hiányzott a guszlár sem, a szerb rhapsod. Ezen énekesek minden nyilvános népösszejövetelel megjelennek s keresztbe font lábakkal többnyire egy fa alatt ülve, az egy-húrú guszlán vagy tamburán kísérik recitativszerű méla dalukat, melynek tárgya mindenkor a szerb történetből van merítve.

A szüretre nézve Negotin annyiból nevezetes, hogy Szerbiában ott terem a legjobb bor. Én szeptember 9-én (1872.) voltam szüreten Jovan Mišu nevű termelő és borkereskedőnél, s kóstoltam borait, azok között oly kitünők is voltak, hogy bármely inyenc asztalán méltón foglalhatnának helyt; különösen dicsérhetem az 1866. és 1868-ki vörös borokat. Az alap-íz után némileg a ménesi aszúra, de még inkább a portugali (Oporto) vörös borokra emlékeztetnek. Ezeknek nagy keletök van, s ki is viszik, különösen Romániába és Törökországba. Ó bort nem tartanak, mert az ujat elfogyasztják. A pinczekezelés a legprimitivabb állapotban van; sőt pinczék is fölötte ritkák, úgy hogy hosszabb időre bort nem is volnának képesek eltartani.

Maga a szüret elég csöndesen folyt le, noha a város a szüret napjaira egészen a szőlőbe vándorolt.

Még Zsupa vidéke nevezetes Szerbiában kitünő boráról, ez Krusevácztól délre esik. Ott jó fehér borokat kóstoltam. A bort olykor kecske-bőrben szállítják, sőt tartják is, mitől saját, fölötte kellemtlen ízt kap. Ha hordóba átöntik, hosszabb idő mulva azt ugyan nagyrészt elveszti, de én jártam úgy, hogy közvetlenül bőrben tar-

tott borral szolgáltak, mi megihatatlan. Ezen szokás Olaszországban és Spanyolországban is megvan, de csak a szállításnál; a hordóba átöntve, a fölvelt idegen íz azután egy sajátságos piquans zamattá változik át, melyet a spanyol amontillado borokban a belföldiek igen szeretnek. Bor sok helyen terem Szerbiában, de csak házi szükségletre s az mind elfogy. A törkölyből szorgalmasan pálinkát főznek

Ujabb időben a sörfogyasztás is kezd lábra kapni, több kerületi városban (Zajcsár-Alexinác stb.) vannak már német sörfőzők megtelepedve, s az embert meglepi, hogy minő kezdetleges készülékekkel tudnak iható sört előállítani.

VII.

A rendkívüli utazásmód vázlat.

A ki a rendes országútról letérve utazik, főleg pedig ha mint természetbuvár akar az ország beljében ide s tova szétnézni, már Belgrádban kell hozzá készülni. Első a miniszteri ajánló levél a kerületi hatóságokhoz, mert ilyen nélkül az embert mint gyanust elfoghatják és sok kellemetlenségnek lehet kitéve. A belügyminiszter Csumics úr ki a nem rég hírül vett miniszteri válságot nem csak hogy ki nem állotta, hanem az új miniszterium alakításával is megbizatott, éppen úgy mint a pénzügyminiszter hivatalos ajánlattal láttak el, s szóval is mondták, hogy ha valami kívánságunk lesz az úton, telegrafozzunk. Társam az 1874-ki utazásom alkalmával, a mely ezen fejezet anyagát különösen szolgáltatta, Popovits Sándor úr volt, néhány év előtt tanítványom, most mint a szerb főgymnasium egyik tanára Ujvidéken, fiatal collegám, ki azonkívül hogy a geologiai kutatásokban segített, a mélyebbe ható ethnografiai észleleteknek lényeges eszközlője volt. Mint szerbet a szerbség érdekelte, a nyelvet bírván, a nép szokásait ismervén, szavára megnyiltak a bizalom kapui és nem csoda, ha ennek folytán épen a nép-életbe pillanthattam be mélyebben, mint az előbbi utazásom alkalmával történhetett, hol leginkább csak idegen nemzetiségű kalauzok szíves vezetése mellett tettem kirándulásaimat s magával a néppel csak felületesen jöttem érintkezésbe.

A rendkívüli utazás leginkább a határszélek felé bir sajátságokkal, és én itt először is egy geologiai kirándulást írok le Szerbia délkeleti részében a Knyazseváczi kerületben, honnét az ide benyuló Balkánra s nevezetesen a Rasszovati Kamen nevű csúcsra mentünk fel.

Belgrádból az országot DK irányban átszelve Zaicsár a Crnarekai kerület székhelyének tartottunk. Belgrádból a Merkur gözös vitt le, elhaladva Szendrő (Smederevo) és a széles Morava völgy mellett, a még annak alsikján fekvő Dubrovicza nevű dunagőzhajózási állomásnál kiszállottunk. Az elhagyott szendrői, és ez, a sertéskereskedés fő állomásai. Dubroviczáról a Morava terjedelmes alsikján tölgyerdőkön keresztül szekeren érkeztünk Pozsarevácra a hasonló nevű kerület székvárosába, mely történelmi tekintetben is nevezetes az ott (1718. július 18.) megkötött béke által, mit azonban sajátságos corruptióval passarevici békének neveznek. Ezen a városon látszik, hogy Magyarországhoz közel van, rendesebb, csinosabb s nagyobb értelmiség helye. Szerbiának egyedüli gazdasági intézete itt van, melyben Radics úr szabadkai születésű szerb hazánkia különös tevékenységet fejtve működik, s kinek működése eredményeit az egyes gazdasági ágakra nézve nemcsak számokban, hanem térképekben is kimutatva volt alkalmam Belgrádban látni. Ide nem járván Magyarországból más mint sertés vagy marhakereskedő, bennünket szekeresünk is ilyennek tartott és egyenesen azok fogadójába vitt, a melynél ezen sajátságos czég állott a szerben kívül német felirással: »Gasthaus zum Schapinacz«.

Pozsarevácrról, mely a Morava völgy keleti szélén fekszik, egy fensík féle vízvázalstón keresztül kelet felé csupa oláh falukon keresztül a Mláva völgybe jutottunk Petrovác városkába. A Mláva völgye szintén termékeny, lapályos, helyenkint hullámzatos. Egész Zdrelo faluig tartott ez így, hol a keleti magas hegység nevezetesen Vukán és a Jezsevai hegyek egy szorost képeznek, a melybe egy 1869—72-ben épült, kicsiben olyanféle sziklaút vezet, mint a Szécsényi-út az aldunán. Magas szoros, vadregényes és benne van Szerbia egyik legkiesebben fekvő kolostora Gornjak, igen tisztán tartott épületével. Szekéren Zsagobicza helységig mehettünk csak, hol a kapetán (járásbíró) székel; e helynek van, Popovics úr feljegyzése szerint, 400 adófizető lakója, kik részint szerbek részint oláhok. Ezen helységnél van a Mláva forrása, a mely szende, de mégis elragadó szépségű látványt nyújt; a hely három negyedig mészkő hegyek által magasan zárva van, befolyásáról pedig egy malom végett gáttal lévén elzárva, a víz megfeszül s valóságos tavat képez, melynek közepén minden zaj és légbuborék nélkül az igen tiszta és nagyon jó víz nyomul fel hatalmas tömegben. Tükre fölött és körül csupa szikla, tükre alatt a hegységben a legszebb vízi növényzet mint zöld korállpad tenyész; ha közepe felé nagyobb kődarabot hajítunk, a felhatoló víztömeg által gátoltatván, csak lassan billenve

száll a fenék felé, melynek mélységét eddig nem sikerült kötél által meghatározni.

Az utat Zsagobiczáról az általunk kitűzött irányban nem lehetett többé székéren folytatni. Ajánló leveleink folytán úgy a politikai hatóság mint a város bírása (egy kereskedő) segédkezet nyújtottak, hogy lovakon és ügyes kalauz vezetése mellett indulhassunk tovább csupa erdőn és magas hegyeken keresztül, a mely utóbbiak között az 1200 meter Crni Vrh is volt, geologiai tekintetben ez felette nevezetes vidék reám nézve, mert csaknem kizárólag vulkáni képletekből áll, a melyek között ércztartalmuakat is találtam, illetőleg azoknak felfedezője voltam. Tizenegy órai legkevesébbé sem kényelmes felszerelésűnek mondható lovaglás után Bresztovaczka Bánjára, egyik legnevezetesebb fürdőhelyre jutottunk, hol a Trachytból sok meleg forrás buggyan ki. Ezen fürdőhelyet a Karagyegyevicsek kedvelték, s innét érthető, hogy a mostani kormány annak hátat fordít s romlásnak menni engedi. Szerbia fürdőhelyein a víz használata ingyen van, azokra az állam felügyel politikailag és orvosilag;*) ezen fürdő orvosa Dr. Mácsay, ki azonban a Crna Reka kerület fővárosában Zajcsáron lakik, hova Bresztovaczka Banjáról mi is mentünk. Utunk szintén érdekes helyeken vitt keresztül kizárólag vulkáni területen; egyike ezeknek Zlot tisztán oláhfalú (csak 3 szerb lélekkel), van 900 adófizető fő, 2 lelkész, 2 tanító és 1 tanítónő. A Mehána tisztasága azonnal figyelmeztetett, hogy a fogadónak utazott embernek vagy idegennek kell lenni s kérdésünkre csakugyan ki is derült ez, mert ő egyszersmind marha- és terménykereskedő is, ki Magyarországból sokszor és messze járt. Egy másik érdekes hely a Timok (Timachus) folyó hullámos alsíkján fekvő Gamzigrád római erősség még elég jól megtartott romja, valamint az innen gyönyörűen kivehető és Szerbia legnevezetesebb izolált csúcsai közé tartozó Rtánj mészhegy.

Zajcsár egészen új város, oláh, bolgár és szerb lakókkal, hol Dr. Mácsay István kerületi orvos hazánkfia, ki már több mint 20 éve tartózkodik Szerbiában, volt szíves nemcsak tanácscsal a további utazást illetőleg, hanem sok, a vidékre vonatkozó népismeji és természettudományi adatok közlésével is ellátni; nem mondhatom milyen jól esik találkozni idegen országban egy olyan közvetítővel, ki csüng még régi honán, de egyszersmind új hazáját is felkarolta;

---

*) Ugyanezen évben Zsigmondy Vilmos úr a szerb kormány által meg volt kérve a főbb gyógyforrásokat megnézni s azokról véleményes jelentést adni; mit ő meg is tett, és valószínűleg megbízást fog kapni a legpártoltabb Kiszela Woda nevű fürdőhelyen furatást eszközölni.

ilyen Dr. Mácsay. Tagja a pesti tudományos egyleteknek, ezek közleményeit valamint néhány politikai nagy lapot is járát; ezek alapján ismertetésekert juttat szerb lapokba, sőt egyes vidékeket természettudományi tekintetben önállólag dolgoz fel s a belgrádi tudós társaság tagjává is lett. Közvetlenül az ő unszolására történt Szerbia legfélre esőbb kerületének a Knyazseváczinak beutazása, ő azelőtt ott működven és azt leírván, sok geologiai és ethnografiai adatot tudott arról közleni.

Zajcsárról, Knyazsevácra, mint a szomszéd kerületi szék-városba jó szekérrel s jó úton mentünk; utunkban Novi-Hánban megállottunk Agolics kapetánt meglátogatandók, kinek Mácsay szerint közetgyűjteménye volt. Ezt magában nagyon primitivnek találtuk, de annál kellemesebben lepott meg azon érdekeltég, melyet Agolics úr utazásunk célja iránt mutatott; tőle elbúcsúzáván ígerte, hogy nyomban követni fog Knyazsevácra.

Knyazsevácz fekvése igen kies; a legkiválóbb épület a Naesalniki emeletes palota, egy kiváló dombon, honnét a kilátás valóban bájoló. Kiepert régibb térképén ezen város Gurgusovác néven jön elő, az volt a régi neve, mely azonban a török járom lerázása után annyiból gyűlöletessé vált, hogy itt volt a bastille, melybe a török a szerbeket záratta. Az erélyes Milos e börtönt földig rontatta és a várost ujra keresztelte. Knyazsevácz annyi, mint fejedelmi város.

A nacsálnik nem lévén hon, annak segédéhez fordultunk, de ugyanegyütt ott találtuk Agolics kapetánt is, kinek közbenjárása mindenesetre tényező volt, hogy egyikét a legérdekesebb kirándulásoknak innét tehattuk meg. Rendelkezésünkre adott két lovas pandurt, kik a balkáni falukban születtek, s kik bennünket az egész több napig tartó kirándulásban a legnagyobb becsülettel, ügyességgel és érdekeltéggel szolgáltak ki; a pandurok öregebbike Csicsa Antonije, az ő hosszú ősz bajuszával, vörös ingével, pisztolyaival és handzsárjával kis szürke török lovat nyargalva, festőileg is érdekes alak volt, s mindig mellettünk maradt, míg a fiatalabb előre ment megrendelni szükséglet szerint enni valót vagy hálást. Utunk kelet felé vitt, olyan helyekre, hol már szekérrel nem történik közlekedés, hanem csak lóháton és gyalog; fölötté szép és érdekes hegyi utakon és szorosokon áthatolva, Radisevczi faluba jöttünk, hol bennünket az előre ment pandur a falu birájával s a község tagjaival fogadtak, egyszersmind tudtul adván, hogy a község vendégei vagyunk. Az ebéd fölötté sajtáságos volt, nem csak a kiszolgálásra, hanem az ételekre nézve is; két helyen terítették, egy külön asztalon kettőnknek, egy

másikon a falu előkelőinek; minden szerb házban van a tornác egyik végében egy emelkedett hely, ott volt számunkra készítve szénából, erre terített szőnyegekkel és vánkosokból hely. Ennek közepére hozták az asztalt az ételekkel. A mi engem meglepett az volt, hogy az asztal még egészen törökös, gömbölyű deszka, vagy két láb átmérővel és vagy öt hüvelyk magas lábakkal, úgy hogy körülte okvetlen törökösen kell ülni az étkezőnek. Mi ketten meghívtuk még a falu biráját hozzánk, úgy hogy hárman ettünk együtt, és Popovics barátom élénk társalgása folytán kiderült, hogy egy igen józan eszű emberrel van dolgunk, ki által a népelet számos mozzanataiba lettünk bevezetve. Leültek egy egész bárányt, szakács a fiatalabb pandur volt s az ételek így következtek: először a Rakia (szilvápálinka), azután turó vörös hagymával, ezt követte a kiszela-csorba (czibere-leves), csirke aprólékkal és erősen fűszerezve apróra vágott zöld paprikával; erre paprikás-csirke vörös paprikával, utána báránypecsénye, melyben különösen a vesék voltak kihívólag állítva. Báránymáj tojásnyi darabokra vágva, vesszőszálra szurva és cigánypecsénye módjára szabad tűzön sütve. Utána jött a bárány feje a velővel; erre a híres belmos: jüh-turó, melyet lábasban tűzre tesznek, s midőn a vajrész olvadni kezd, lisztet kevernek bele. Ez egy ritkás nyulós vajjas eledel, mely nagyon eteti magát. Erdélyben bámos név alatt volt alkalmam a Detunáta bazalt oszlopai alatt hasonlót enni. Az utolsó eledel volt jüh-tejföl hidegen, mire csak még a fekete kávé következett. A falu biráját Stefanovitj Pávunnak hívták, mert apja István volt; fia már nem lesz Stefanovitj, hanem Pávunovitj, a népnél nincs családi név, a fiu az apja keresztnéve után nevezi magát. Fialat utitársam az öreg pandurnak itt lakó fiához ment, s az uralkodó szokás szerint a felköszöntésen kívül a fogadás czeremóniája abból állott, hogy a leánytól egy bokrétát, csókot, a testvériesség csókját és egy pár csarapát (kecskeször-harisnya), mit a leány maga készített, kapott. Ebéd után fizetésre került a sor, mire a tanács visszahúzódott és jó $\frac{1}{4}$ óráig tartotta a számítást, a reánk eső igen jutányos összeget megtudván, lefizettük és mindenkivel kezét fogva távoztunk; a biró és néhány társa velünk akartak jönni lóháton tiszteleti kíséretül, mi azonban megkértük, hogy azt hagyják abba. Az uton megtudtuk pandurainktól, hogy ilyenkor az ebédet hárman fizetik, egy részét a vendégek, másodikat a kerület a pandurokért és a harmadik részt a község. Hogy a községből aztán ilyen ebédén annyian részt vesznek, tán némileg ebből is magyarázható. Szerbia beljében és különösen itt, a török szokásra feltűnően figyelmezteti az embert a fejbólintás is: a szerb »igen«-re úgy bó-

lint, mint mi a »nem«-re és fordítva, midőn úgy bólint, hogy nálunk igent jelent, nála az nemet tesz. Utunk egyik pontján egy sajátságos ős szokás nyomára jöttünk egy paraszt családi körben; megkérdezvén ugyanis minden tagját a családnak, hogy micsoda, egy férfira a házigazda azon megjegyzést tette, hogy *p o b r a t* (féltestvér.) Ez egy egészen idegen vagy harminczas évű ember Herczegovinából, kivel a házigazda valahol találkozott, egymást megkedvelték és halálig hűséget esküdvén egymásnak, a család tagjává lett beavatva; közreműködik mindenben és részesül is minden jövedelemben. Ezen sajátságos egység leginkább husvét táján köttetik, még a pap áldásával is szentesítetik. Kánitz említést tesz ezen szokásról, és mondja, hogy 2 nő között szintén előfordul. A féltestvérnek avatott férfi nem veheti el a családhoz tartozó leányt, a testvériesség fogalma tiltván, hogy abba bele szeressen és kedvese gyanánt tekintse. Ezen ős szokásnak a török uralom és különösen a fogság alatt lehetett mélyebben gyökeredző jelentősége, most csak mint a mult idők megőrzött maradványa érdekes. Utunk késő este juttatott csak föl bennünket a Balkánra, Törökország közvetlen határán, honnét meglepő kilátást élveztünk Bolgária Duna felé nyuló lapályára, valamint Oláhország síkságára és a Balkán hegylánczra kelet felé. Hálási helyünk a legmagasabb csúcsok egyikén a Raszováti kamen nevű karaula volt, közvetlenül a török határszélen. Az idegenre sajátságosul hat, hogy Szerbia, ott hol vizi határ nincs, a szomszéd országoktól, úgy mint valamely szomszéd ember a szomszédjától sövénynyel van elkerítve, melyet a szomszéd falunak kötelessége föntartani. Napokig lovagoltunk ilyen sövény vonalon, az szakadatlanul tart és e kerítés mellett vannak a szerb oldalon épen úgy, mint a török oldalon őrházak, törökösen karaulák. Míg a török karaulák valóságos kis véd-helyecskék kőből, cserép tetővel és lőrészekkel, addig a szerb oldalon levők nagyon szegényesen fából vannak készítve és gyakran még kéménynyel sincsenek ellátva. A török őrség katonai egyenruhában jól felszerelve mutatkozik, míg a szerb pandurok mindegyike saját paraszt öltönyében van. A karaula főnökét buljuk basának mondják, szintén törökösen, mi körülbelől káplári minőség, a társai pedig gyalog pandurok, s vannak hárman, öten, nyolczan a hely veszélyessége szerint; ugyanis a határokon gyakran megtörténik, hogy török részről Szerbiába s viszont betörnek, s barmot meg egyebet lopnak és túllépve a határt az üldözéstől megmenekülnek. Ezen karaulában voltunk meghálándók, mit a fiatalabb pandur előre jövén bejelentett, a buljuk basa előnkbe jött kézzorítással fogadott, valamint emberei is; leszállván lovainkról, mutatták azon ügyesen készített lomb-

kunyhót, melyet számunkra csináltak, valamint azon előzékenységről is értesítettek, hogy míg az ő lovaik csak fűvet legelnek, a mieink számára szénát voltak több irányban lopni, mert egytől elvéve a szükségelt mennyiség föltűnő lehetett volna. A meghálás egy ilyen karaulában sajátságos: közepén nagy hasáb farakás ég, köröskörül deszka-ágyak, melyek közül kettő rendelkezésünkre adatott; ha az ember áll, feje füstben van, ha lefekszik, egyik oldalról sül, nehéz volt az egyensúlyt eltalálni; hét-nyolcz ember feküdt ezen szűk kunyhóban, fele ágyban, fele a tűz körül a földön. Reggel megfizetvén azon csekélységet, mibe a meghálás és ellátás került, karauláról karaulára mentünk, az illető buljuk basák által kísérve; délre szintén a Balkán egy másik nevezetes csúcsára az Ivanova livada karaulájához értünk, hol ebéd készült számunkra egy itt is ügyesen rögtönzött lomb-kunyhóban. A völgyből feljött két falunak bírása, mondván, hogy a kapetántól megtudták, hogy a karaulában vendégek vannak, kötelességüknek tartották azoknak tiszteletére jönni; ebébre a két kmetet (bíró) a mi asztalunkhoz ültettük, s az ételek között cicvara is volt, mi a belmushoz nagyon hasonlít, hanem azonkívül egy balkáni patakban fogott pisztrángokkal is megleptek bennünket. Minden karaulában föltűnt nekem az ágyak alatt fekvő sókő nagy mennyisége, későbbben hallottam, hogy evvel nagy csempészetet üznek a török határ felé. Szerbiába tölünk jóval nagyobb mennyiségű só importáltatik, mint Szerbia fogyasztani képes és ezen fölösleg török földre csempésztetik. Ezen utolsó karaulától ismét leszállottunk a lakott völgyekbe, s panduraink utasításából egy kolostorban Szveta-trojca (szt. háromság) késő este megszállottunk s vacsorára turót, vörös hagymát és kenyeret kapván, nagy fáradtan lefeküdtünk. A kolostor kicsi, épületei, valamint temploma ronda, van egy hegumenje (igumanja) és egy kaludjere; reám nézve a hegumen annyiból nevezetes, hogy geologot csináltam belőle, kérdezvén, vajjon kövült csigák jönnek-e elő a környéken? igennel felelt, s előmutatott egyet és reá állott, hogy a hely színére kísér. Vagy öt óráig fáradoztunk jó eredménnyel. Olyat, a minőt mutatott, nem leltünk, s épen ez sarkalta őt a keresésben, s az eredmény az volt, hogy sok más igen érdekes példányt kaptunk. A legtüzőbb napfénynél erősen megterhelve a geologiai prédával tértünk vissza a kolostorba ebédre. Uton a heguman mint jó hűtöt nyers paradicsomot evett. Az ebéd paszuly- és lencse-leves volt, hozzá túró, hagyma, rakia és vörös bor. Ezután visszatértünk Knyazsevácra kiindulási helyünkre.

Egy másik kirándulás Szerbia legmagasabb hegyére a Ko-

paonikra történt, az ország legdélibb vidékén, a mely nyolcz napot vett igénybe, egy olyan tájon, mely talán még jobban félre esik országutas helyektől, minek befolyása minden lépten-nyomon tapasztalható volt; s ha ezen kirándulásról itt megemlékezem, épen ennek felderítésére akarok adatokat összehozni. Erre vannak a legnagyobb fenyvesek, közlekedésre sem út sem szekér nem lévén, lóháton történik a faszállítás; egy lóra négy szál deszkánál többet felrakni nem lehet, melyből kettő jobbról, kettő balról csüng a hátán. A nagy fákat ennél fogva nem is értékesíthetik, hanem, igen is pusztítják, baltával vágásokat tévén a gyanta kifolyására. A ledült és korhadásnak indult nagy fának a száma tetemes; lóháton is terhes menni ilyen helyen, nem csak e miatt de a galyak miatt is, melyek a lovas fejének táján minden lépten alkalmatlankodnak. Üvegtáblát erre már nem használnak, a mehánákban, helységházakban, annál inkább a parasztoknál üveg helyett fehér író papír van ragasztva; az öntött gyertya szintén nagy ritkaság, mécscsel világítanak, melybe időnkint darab faggyut tesznek. Másszor a fenyű legszurkosabb részeiből vágnak hasábot, mit már kiindulási helyünkön, Karanovácson, is láttunk és egyik hasábot a másik után meggyújtva világítanak. A mehánák nagyon meggyérülnek és egyszerűsödnek, az ágyat mindenütt egy lejtős deszka képezi, melyet plaidünk nagyon puhává tenni nem bírt.*) A Kopaonik nem csak a legmagasabb (5000'), hanem a legtestesebb hegye is Szerbiának meredekebb része Törökország felé fordulván a kilátás a Suvo Rudiste nevű legmagasabb csúcsáról nagyszerűbb délre és nyugatra mint éjszakra Szerbia belseje felé; mondják ugyan, hogy tiszta időben onnét nem csak a Duna vonalát, hanem a szerémi Frusca Gora hegységét is kivehetni, én a láthatár kissé ködösen végződván, csupán a közelebb fekvő hegy-csoportozatokon legeldettem szemeimet, melyek déli Bosznia, Herczegonina, Montenegro és Albania területén nyultak fel. Szerbia legmagasabb hivatalnokával találkoztunk itt, tréfásan így nevezvén a Suvo Rudistei karaula bulyuk basáját. Itt is karauláról karaulára mentünk, a lovas panduronkon kívül, ki bennünket már

---

*) Néha lát az ember egy tehén fogatot szánka előtt, melylyel a hegyről le apróbb darab fákat minden út nélkül szállítanak. A teheneket megpatkolják vaslemezzel, úgy mint Törökországban a lovakat is általában; a tehének patkolására egész egy gépezet van, a mely megengedi, hogy az állatot nyugodtan a levegőbe emeljék és hátára fektessék, úgy hogy a lábai az ég felé álljanak; ilyen helyzetben teszik reá a patkót. Én egy esetben sem láttam, hogy az állat ezen operatiót nyugtalanul tűrte volna.

napok óta kísért, két-három fegyveres ember által is védve, mint-hogy ezen a vonalon nagyobb a veszély és a feszültség a két országbeli hatóságok között. Valahányszor a geológiai nyomozás megkívánta hogy megálljunk, leszálljunk, a kőzetet vizsgáljuk, megállott az egész csapat, előlépett a lovas pandur, ki magát egész büszkeséggel még a geológiai nagy kalapácsommal is felfegyverezte s ütött a hol kívántam s a hol a többi ember nem tett óvást. Voltak ugyanis olykor a kőzetben benyomások, melyeket az én profán szemeim künállási szomorúságoknak tartott a trachyttömegben, míg a nép abban Kraljevitz Markó hősnek a szerb történelem Toldy-jának lábnyomát tiszteli; ilyen helyeken a Trachytot természetesen én sem bántottam. Végre Raska városkába értünk, a Novi Bazartól Szerbiának tartó Ibar folyó bal partján, itt van az átjárás megengedve Albániába. Alig van 300 lakosa ezen városkának és igen távol esvén egyéb városoktól, idegenek megjelenése nagy feltűnést okoz. Így történt, hogy a kapetán s irnoka nyomban látogatásunkra jöttek, az előbbeni kerület pandurja helyett újat adván mellénk, kívül azután a regényes Ibar völgyön a legnagyobb kolostorok egyikének helyére Sztudeniczára mentünk. Ezen pandurnak ismét voltak olyan sajátosságai, minők a többinél nem tűntek fel; így például a falukon keresztül menve reá rivalgott a Kmetre, a kapetán nevében megparancsolván, hogy az adót siessen beszédni, tehát hivatalos funkcióját végezte; a fogadósnak szintén a kapetán nevében meghagyta, hogy bennünket úgy fogadjon, mintha maga a kapetán volna, valamint Sztudeniczán is az Archimanditát sugva szintén arra kérte, hogy mindent mit kívánunk teljesítsen. Sztudeniczáról szabadjon röviden annyit mondani, hogy ez Szerbiának legnagyobb, legpompásabb és leggazdagabb kolostora, innét a büszke neve: Csarszka lavra (császári kolostor); itt egy Archimandrita és nyolcz kaludjer van igen szerény miveltségi fokkal.

A fogadás, a segítség és közreműködés tudományos cél elérésében a hatóságok s az egyesek részéről is általában oly jó volt, hogy annyit nem reményelvén folyvást a meglepetés kellemes érzetével voltunk eltelve, s a biztonság, melyet egész utamban éreztem ellentétesen felköltötte bennem annak emlékét, hogy a legmiveltebb nemzetek között kétszer London utczáin és egyszer Róma mellett Frascati s Albano közti erdőségekben forgott életem olyan veszélyben, hogy a menekülést alig magyarázható véletlenségnek kell tartanom.

Igy fejezvé be a kopaoniki kirándulást, tudományosan tájképiesen és népszokásilag vonzó vidéken, nem csoda, hogy kirándulásaimra Szerbiában kellemesen emlékszem vissza.

SZABÓ JÓZSEF.

Muhammedán utazókról.

I.

A keletiek régóta részesülnek azon kiváltságos sorsban, hogy róluk egynehány általánosan jellemző phrázis fordul meg közzsájon, melyeket elődeinktől örököltünk és melyek daczára annak, hogy a keletet és lakóit évről-évre jobban és behatóbban ismerjük mind ethnographiai, mind irodalmi tekintetben, nem vesztik el szerepüket azon inventárban, melynek összletét épen ezen általános jellemzésre célzó phrázisok képezik.

Ez szokott lenni hibája minden oly törekvésnek, mely nagy és magában véve a legkülönfélébb elemekből álló tömeget egy vonással, egy összefoglaló eszmével akarja felkarolni. Ez sok előítéletnek és hamis nézetnek lett kutforrása. Pedig tagadhatatlan, hogy épen ezen generalizáció a jellemzésben, egy kiváló tendenciája az emberi szellemnek. Főléje szeret emelkedni a részletek kicsiszerűségének és egy magas nézpontról felölelni az egész látkört. Ha utazunk, nemde jobban szeretjük egy hegy csúcsáról élvezni azon összes hatást, melyet egy ezerszínű kicsiségekből álló táj lelkünkre gyakorol, mint sem vesződni ezen kicsiségekkel egyenkint? Pedig ezen összhatás csak akkor fog értékkel bírni ismeretünk tágulására nézve, ha a részletek tanulmányozása előkészítette lelkünket annak befogadására.

Az összehasonlító ethnographia, vagy mint újabb időben inkább szeretik mondani a *n é p p s y c h o l o g i a*, már több ízben talált alkalmat az elhamarkodott általánosítások káros voltáról meggyőződni, bármiképen hízelegették be magukat ezen általános nagybani jellemzések találós, frappans voltuknál fogva a közönségnél.

Midőn például *R e n a n E r n ő*, a genialis francia akadémikus, kimondotta azon théziseit, melyekben a sémieknak és az árja fajnak általános jellemvonásait vélte összefog'alhatni és belőlük megmagyarázhatni a sémieket és az árja népek egymástól eltérő világtörténeti működését és hivatását: első hallásra bámúlta a világ ezen apodiktikus bizonyossággal és az általános érvény praetentiójával felállított kategoriákat. De alig kezdték a részletekre alkalmazni ezen »v u e g é-

n é r a l e « - t, azonnal kitűnt az, hogy R e n a n theziséből több a kivétel, mint azon esetek, melyeknek lényegét az említett általános jellemvonások tökéletesen fődöznék.

Azért említettem meg mindezt, mert még mai napig sem szűnt meg a művelt közönség ajkáról egy osztályzás, mely persze a tudományból már körülbelül harmadfél század óta eltűnt. Szólnak t. i. az emberek nyugati nyelvekről és keleti nyelvekről épen úgy, mint a hogy egymással ellentétbe helyezik a nyugati és a keleti embereket. Ezzel összeköttetésben aztán a keleti ember áldozatává lesz egy általános jellemzésnek, melyet reá alkalmaznak és melytől elválaszthatlannak tartják őt. Pedig hát ma könnyen érthető, hogy reá illik a nagy keleti emberiség egy részére az, a mi egy másik, tán nagyobb részlettől tökéletesen idegen. De azok, kik egy bizonyos válaszfalat mégis felállítanak p. o. a chinai ember és a perzsa ember között, legalább is a muzulmán t szokták egy zsákba vetni és azt mondani, hogy a muzulmán embernek jelleméhez tartozik ez vagy amaz, ámbár a muhammedán vallás az eddig felállított ethnographiai és nyelvészeti osztályok mindegyikében képviselve van egy jó contingens által.

Igy pl. akárhányszor olvashatunk a keleti ember kiváló tunyaságáról, tompaságáról, temperamentumának phlegmájáról; arról hogy hiányzik belőle a szellem rugékonysága; azt, hogy lelkének iránya főképen subjectiv, hogy nincs meg benne az a fáradhatlan érdek a saját körén kívül eső iránt, a mely a művelt nyugati embert jellemzi és hogy ezen érdek, ha egyáltalán nyilvánul, legfeljebb gyermekies kíváncsisággal helyezhető egy vonalra; egészben véve pedig az a p á t h i a az, mely jelleme fölött uralkodik.

Persze a dohánytőzseink homlokán czégérül kiaggatott festett törökök, a mint puha pamlagra dülve önmegelégedést kitejező arczczal és tömött szájjal eregetik a csibuk kéményéből feltoluló füstfellegeket a Dorottya- és Váczi utcza sétáló közönségére, tökéletesen megfelelnek ezen jellemzésnek.

Máskép mutatja magát a keleti vagy közelebbről a muhammedán emberiség egy jókora része az életben, a historiában és az irodalomban.

Ha az volna célom, hogy ezen tekintetben azon jellemi különféleégeket mutassam ki, melyek a muhammedánságot valló különféle fajok között észlelhetők és ki akarnék terjeszkedni azon részint physikai, részint lélektani okokra, melyek ezen jellemi különféleeséget tényeszték és annak történeti fejlődésben irányt adnak, kétségtelenül érdekes és fölötte fontos dolgot végeznék. De engedjék

bevallanom, hogy ezen feladatra nem vállalkozhatom, mert sokkal mélyebb tanulmányokat kíván, mint a melyeket végezni hatalmam-ban állott. A témához, melyet ez úttal Önök előtt megpendíttem csak igen mellékes mozzanatahoz fogok most hozzászólni.

Van két dolog, a mit egy népről egy füst alatt lehetetlen elmondanunk a nélkül, hogy ellenmondásról ne vádolhassanak. Azt tudniilik, hogy van nagy földrajzi eredeti irodalma, a melyet a nemzet részvétellel fogadott és ápolt — és azt, hogy ugyanezen nemzet apathicus érdekhánylyal és egyoldalú subjectiv önmegekörlátolással viseltetik a világ mindazon részei iránt, melyek közvetlen látköréhez nem tartoznak.

Pedig az arab nemzetnek igen nagy és sok tekintetben figyelemre méltó földrajzi irodalma van. A földrajz theoreticus kérdéseire nézve ugyan mind máig nem haladták meg Ptolemaeus álláspontját, a ki a földrajzi íróknak csalhatatlan apostola, sőt némely tekintetben és pedig még hydrographicus kérdésekben is, a traditió legendaszerű alapján állanak. Különösen örökölték át magukat a legkésőbbi időig a h é t k l i m á r ó l (iklim) szóló mesék, melyeknek megőrzését és a nép tudatában való megerősítését nagyrészt a bőven képviselt k o s m o g r a p h i c u s irodalomnak kell rovására írunk. Csak a legújabb időben kezdik megérteni az őt világrészt és hogy mily sürgösen kapják fel az új dolgokat, ha egyébként vallási dogmáikkal nem ellenkeznek, arról e téren mindenki meggyőződhetik, ki a kegyes arab emberek fogadó szobáinak falait a korán versekkel tele pingált táblák mellett, egészen az európai kartographia színvonalán álló mappákkal látja tele aggatva. Ezen mappák nagyrészt Európában készülnek, de Kairóban már rajzolnak földabroszt saját becsületükből is, természetesen egyelőre európai emberek útmutatása mellett.

De a mennyire hátramaradt földrajzi irodalmuk az elméleti kérdéseket illetőleg, ép oly korán fejlődött ki náluk egy igen gazdag irodalom a topographicus földrajz körül. Tudjuk, hogy Ritter és Kiepert nem egyszer vonatkoznak az arab geographok adataira és különösen az utóbbi tudós csupa földrajzi érdekből érdemesnek tartotta az arab nyelv elsajátítását is, mert a legtöbb német arabistának még nincs annyi emberszeretete, hogy általánosabb érdekű szövegeket, a mint a kéziratokból kiadják, egyszersmind modern fordítással kísérjék. A francia tudósok már régóta belátták ennek szükségét. Hogy mily korán kezdődött az araboknál a geographia művelése és hogy mily csodálatos tevékenység fejlődött ki köztük e téren, annak kimutatása egy külön munkát igényelne. Reinaud már 1848-ban

igen gazdag készlettel törekedett egy quart kötetet szentelni ezen irodalomtörténeti kérdésnek, bevezetésül *Abulfeda geographiai munkájához*, melyet a nevezett tudós 1840-ben a »*société asiatique*« megbízásából *Mac Guckin de Slannel* együtt kiadott és nyolcz évvel később egy második kötetben az említett bevezetés mellett lefordított.*) Ámbár 1848 óta ezen irodalomra nézve is gazdagabb anyaggal rendelkezünk, a mely részint kiegészíti, részint helyre igazítja *Reinaud* kimutatásait, mégis mind máig ezen tudósnak, ki oly sokat foglalkozott az arabok földrajzi irodalmával,**) épen megnevezett bevezetése a legtanulságosabb útmutatás maradt mindazon az arab irodalomtól távolabb állók számára, kik a geographiai irodalmat e téren is megakarnák ismerni.

Újabb időben az orosz orientalisták és a hollandiaiak közül a szorgalmas *de Goeje*, leydeni tanár, ki épen most foglalkozik egy »*Bibliotheca geographorum arabicorum*« fordításokkal kísért kiadásával (már 2 kötet meg is jelent belőle), szerettek legtöbb érdemet az arabok geographiai irodalmának ismertetése körül; a németek közt *Wüstenfeld*, gottingai tanár az, ki több kisebb kiadványon kívül halhatatlan érdemet szerzett az arab irodalommal foglalkozókra nézve azért, hogy *Jâqût* nagy geographiai szótárát adta ki az eredeti szövegben,***) de még nagyobb szerezhett volna a geographusokra nézve is, ha e nagy fáradsággal és feláldozással végbe vitt kiadványt egy fordítás által teszi a földrajzi tudományra nézve termékenyebbé és nagyobb kihatásúvá. *Jâqût* ezen geographiai szótára, oly ízléssel és sokoldalúsággal van írva, hogy egy fordítása könnyen meggyőzné azokat, kik még mindig azon tévnézetnek hódolnak, hogy az arabok irodalma egy kis költészetten kívül csupán csak a Koránból indul ki, arról hogy van ott egyéb hasznavehető anyag is. Meggyőzné egyszer mind azokat, kik az arabokot csak a vallásháborúk oldaláról akarják

*) *Introduction générale à la Géographie des Orientaux avec 3 planches* (Paris 1848).

**) Különösen fontosak: „*Relations des voyages faites par les Arabes et les Persanes dans l'Inde et à la Chine dans le IX. siècle de l'ère chrétienne* fordítással és bevezetéssel (a szövegek *Langlès* által adattak ki 1811-ben) 2 kötet (Paris 1845) és két munka az araboknak Indiáról szóló irodalmáról (mindkettő Paris 1845).

***) *Jacuts geographisches Wörterbuch auf Kosten der deutschen morgenländischen Gesellschaft, herausgegeben von Ferdinand Wüstenfeld* 5 kötet (Leipzig 1866–73) A négy első kötet tartalmazza a szöveget, az utolsó a kritikai és nyelvészeti jegyzeteket és a szükséges indexeket

ismerni, arról, hogy mily magaslatán állott egy egyszerű arab tudós a XII. században azon irodalomágnak, mely Európában csak a XVI. században indult meg. És mégis, mily sovány az első geographiai szótár, mely Európában megjelent, a belga *Ortelius: Lexicon geographicum* (Antwerpen 1578) a *Jâqûté* mellett! Pedig *Jâqût* nem volt a legeslegelső képviselője ezen irodalomnak az arabok között; már száz évvel ő előtte indult meg.*)

II.

A földrajzi irodalmat az arabok között egy igen fontos mozzanat segítette elő, és úgy gondolom megteremtésében is legfőbb tényezőül szerepelt. Ezen mozzanat, az arab nemzetnek régi utazási kedve és ingere. Ha a keleti emberek közül ki akarnók választani azon fajokat, melyekre semmi esetre reá nem illik az a jellemzés, melyet bevezetőleg mint közszájon forgót megemlítettünk, úgy bizonyosan az arab fajt is ki kellene választanunk.

Ezen fürge, rugékony elméjü, mindig sürgő forgó emberekben minden megvagon inkább mint az a nyugalmas tanyaság. Neki mindig dolga van, ő folyton foglalkozik, minden érdeklí őt, és inkább van útközben, mint csendes ház tüze körül. Innen van utazási kedve és ha utazik intelligenciával teszi azt. Nem mozogni, levegőt változtatni, világlátni akar csupán, hanem tanulni, okulni, ismeretekben bővülni. Jellemző erre nézve az, a mit Syriában igen sokszor hallottam arabok társaságában, hogy egy koránverset összefüggéséből kiszakasztva, isteni parancsnak nézik az utazást. »*Járjatok be minden földet*« így szól tudniillik a korán. (Sûra IX. v. 2.)

A muhammedán szent traditio is melegen ajánlja az utazást a hiveknek és a prófétának erre vonatkozó mondásait, hogy nekik annál több tekintélyt biztosítson, Mózesre vezeti vissza. Egy lípcsei kéziratban, mely a Józseflegendát tárgyalja (az egyetemi könyvtár kéziratái *Supplém. Nr. 7, Fol. 29. verso*), a traditiónból a következő mondás említettik: »Az utazásnak háromszoros haszna vagon; »először is: új élelmi forrásokot nyit meg az embernek a mint a »Tôrâ is mondja: »Szolgám! Vállalj mindig új utat és én új élelmi

---

*) *Abû 'Ubeid al-Bekrî* (megh. 1094-ben) által (*Kitâb mu'gâma maista'gâma*). Nevezetes, hogy valamint az európai geographiai szótárok *Abbé Baudrand* második munkájáig (*Dictionnaire géographique et historique* 1705) csupán csak a classica irodalomban előforduló földrajzi nevekkel foglalkoznak, úgy az arabok e legelső geographiai szótára a maga részéről csak az arab költőkben előforduló földrajzi tulajdonnevekre terjeszkedik.

»forrásokat nyitok meg neked.« Második haszon, mely az utazásból »háramlik az emberre az, hogy utazás alkalmával sok dolgok tapasztalására nyílik alkalom, melyek például szolgálhatnak; az Ur Isten »Mózesnek azt mondta: ,Végig vasból való sarukat és vasból való botot, és utazd be a világot mindaddig, míg sarúid elkopnak és botod »széttörik.« A harmadik haszon az, hogy az ember hasznos dolgokat »tanul; mert azt tapasztalhatod, hogy ha valaki útra kel, útközben »szép alakú és nemes jellemű emberekkel találkozik.« Azért is az arab hittudósok és erkölcsitanítók munkáiban nagy szerepet játszik ez a fejezet: »u t a z á s«; és ha nem félnék attól, hogy a tisztelt hallgatóságot ily fejezetből szedett mutatványok által nem igen bírnám hállára kötelezni, lettem volna oly bátor e pontnál hosszasan időzni. *) De egy mondást, mely igen jellemző az arabok világnézetére nézve, még sem mellőzhetek hallgatással: Ali khalifának tulajdonított azon mondást, hogy »az utazás a férfiak mérlege.«

Mínt hogy a muhammedán emberek minden mozdulatát, akár a legprivátabb jellegűeket is, a codexek szabályozzák, igen természetes, hogy a theologiai munkákban állandó fejezet: az utazás is. De a költők sem mulasztják el az utaztatást a nemzetnek szívére kötni. Ha bírnám a múzsák azon kegyadományát, hogy keleti költők gondolatgyöngyeit költői alakban tolmácsolhatnám elég híven anyanyelvünkön, anélkül hogy azon költők jó hirnevének ártsak, egy pár példát ezen utazásra buzdító költeményekből szivesen fordítottam volna le másképp mint egyszerű prózában. De mivel ama szeszélyes istennők megvonták tőlem azt, prózai fordításom ügyetlensége által arab költőimet azon veszélynek kell kitennem, hogy tisztelt hallgatóim szemében azoknak költői becsét nem igen emelem.

Egy Szurruddur nevű költő így szól:

»Koptasd lábad sarkát a sivatagokban,
 »És hagyd a palotákat az énekes leányoknak;
 »Mert a kik mindig honn üldögélnek
 »Olyanok mint azok, kik a föld alatt temetve nyugszanak.
 »Ha mindig egy helyen maradnának a gyöngyök a tenger fenekén, ki becsülhetné meg azokat?«

'Omar ibn al-Wardi' az arabok között híres tanköltményében, a vége felé ekkép oktatja olvasóit:

*) A legeslegérdekesebb ezen értekezések között a híres arab theologus al-'Gazâli értekezése: „az utazás erkölcséről“ nagy munkájának (Ihja) harmadik részében.

- »Hogy hazádon függsz, nyilvános gyöngeség,
- »Menj inkább idegen helyekre, hogy változatosságot lelj az emberekben,
- »A víz, mely mindig egy helyen áll, büdössé lesz
- »Mig a hold vándorlásai között lesz tökéletesség.«

És egy másik :

- »Fel, fel! járj be idegen földeket fáradhatlanul
- »Mert megvetendő az, ki folyton országában henyél
- »Hiszen a p a r a s z t sem emelkednék ki (a sakkjátékban) megvetett rangjából,
- »Mig ha indul, még királyné is lehet belőle.«

Az arabok legnagyobb nyelv művésze, az eléggé ismert H a r i r i is megpróbálta az utazgatás ajánlását, feldicsérését. A XXXI. makáma eleje ezen témával foglalkozik. De ennek fordítását már meg sem akarom kísérteni; mert H a r i r i csupa prózai áttételét bűnnek tekinteném a nagy mester szelleme ellen.

A keleti és különösen a muhammedán világ régi idő óta többféle körülmény által volt utalva nagy utak megtevéseire. Különösen négyféle mozzanatra, melyek közül a három utolsó szorosán összefügg a muhammedán vallási és társadalmi élet sajátos jellegével, lehet visszavezetni az utazásnak szükségét.

Először, és ez a régi őskorban gyökerezik, a kereskedelemnek sajátos módszere utalta őket olyféle utazásokra, melyeket mi már valóságos expedíciónak nevezünk. Mindenki által ismerve van a k a r a v á n o k intézménye és az, hogy mily nagy szerepet játszottak és játszanak azok az arab kereskedelem és az ázsiai, sőt mondhatnám a világkereskedelem történetében általában. A arab karaván, mely Syriából Egyptomba kereskedelmének illatos árucikkeit szállítván, utközben a szép ifjával Józseffel bővítette raktárát, a világkereskedelem történetében mint még soká fennmaradt tényező szerepel, melynek fontosságát és kizárólagosságát csak a hajózásnak finomult kifejlése csökkentette és egészen talán csak azon ázsiai vasuti hálózat fogja megszüntetni, melyet rossz speculánsok egy pár év óta építenek agyvelejükben. A karaván a kereskedelemnek — a műveltség tényezői között a legprózaibabbnak — poezisa, természetesen nem annak számára, a ki benne részt vesz, hanem a néző számára. Épen midőn Smyrnában partra keltém, száz meg száz többnyire jól megrakott tevé már félig nyögve és kiesve ama béketűrő phlegmából, mely ezen jó állapotot jellemzi, érkezett meg Kisázsia és Kurdistán legtávolibb pontjairól és átkelt amaz ismeretes hidon, melyet az utazási kézi-

könyvekben ez oknál fogva a »K ar a v á n h i d j á n a k« kereszteltek el. Nyakukat büszkén és, mondanám, öntudatteljesen nyújtogatták, mintha tudnák, hogy ők e pillanatban factorai egy művelődési emeltyűnek, mely az egész világot egy érdekből egyesíti; de mégis elég melancholiával, semhogy a szemlélő azon reflexióra ne csábíttassék: »Szivesebben hordod hátadon a puszták hős fiát, a csillapíthatlan beduint, midőn céltalan kalandjaira indul társaival, hogy dicsőséget keressen; szivesebben 'Antarát, midőn bebarangolja a végtelen pusztát, hogy a kard élével és emberek vérével mossa le arczáról azt a piszkot, melyet törzstársai reá szórtak, hogy véres verejtekével kiérdemelje szive királynéját, az asszonyok gyöngyét, Ablát!« ...

És valóban bámulatos, mily nagy összeköttetést létesített a karavánok intézménye a kelet mindenféle vidékei között. Ázsia, nevezetesebb városaiban, mint a régi íróból tudjuk, már régi időkben képviselve voltak a kelet mindenféle nemzetiségei, és kétségtelen, hogy őket csupán kereskedelmi érdekek birták ily nagy utak elvállalására, hogy H o r a t i u s szavait használjam:

„Impiger extremos currit mercator ad Indos

Per mare pauperiem fugiens, per saxa per ignes.“

A B e l u s ünnepén Babylonban 600 mázsa tömjént fogyasztottak, a melyet csak Délarabiából hozhattak; Délarabiában a babyloni talentum volt az érvényes pénznem. A délarabiai kereskedők eképen élénk kereskedelmi összeköttetést folytattak Babylonnal; épen úgy voltak Egyiptommal, Afrika keleti partjával sőt Indiával is. *)

Hogy mily szoros összefüggésbe helyezték a régiek a kereskedelem fogalmát a nagy utazásokkal, azt abból is láthatjuk, hogy a héber nyelv a kereskedőt s z ô c h ê r-nek nevezi, a mi annyit jelent: utazó (különösen csak szárazföldön utazó; a görögök kiknek kereskedelme tengeri út közvetítése által történt, a kereskedőt ἐμπορός-nak nevezi v. ö. περίω transeo, trajicio). A karavánok a keleten, a mennyire európai befolyás nem hozott oda divatosabb közlekedési módot, mind mai napig virágoznak.

Rendesen a partvárosok képezik gyűpontját; de fontosak épen úgy egyes csomópontok, melyek a partvárosok piaczat képezik, mint pl. azelőtt K a i r ó Alexandriáét, D a m a s z k u s Beirutét, A l e p p o

*) Lásd D u n c k e r, Geschichte des Alterthums IV. kiadás (1874.) I. kötet, p. 234-6.

Iskenderúnét, M e k k a Dzsidaét stb. A M e k k a említése azonnal reávezet a keletiek utazási indokainak m á s o d i k á r a.

Míg a karavánok által eszközölt kereskedelem nem szoritkozik bizonyos felekezetre, addig a következő három pont már szorosan összefügg a muhammedán étellel és az iszlámmal. Tudjuk, hogy az iszlámmal járó öt főkötelességeknek egyike »el-hagga« a Mekkába való zarándoklás, mely kötelességnek minden muhammedán legalább is egyszer köteles megfelelni és pedig személyesen. A helyettesítés csak kivételesen van megengedve és nem is valamennyi hittanár (imám) által. Minden igaz muhammedánnak, ki e kötelességnek még eleget nem tett, legfőbb óhaja, felkereshetni a szent helyeket, Mekkát hol a próphéta született és hol a szent Kába épült, Medinát hol a próphéta tanított, az Arafát hegyét, melynek legendája visszanyúl a legelső emberpár történetére. E kötelesség alól fel nem menti senkit, sem az út távolsága, sem uti költség hiánya, sem az út bizonytalansága. Zarándoklás közben meghalni fényesebb helyet biztosít a paradicsomban és az élve hazatérőt egy tiszteletteljes cím kíséri az életen keresztül a hágié. Igaz, hogy e címet már útközben szokták felvenni a kegyes zarándokok. Midőn mult ősszel valami 60 rumilii zarándok candidatus társaságában éltem át Konstantinápoly előtt a quarantaine sanyaru napjait, zarándokbarátaim mindegyike már is háginak mutatta be magát nekem, ámbár csak két napnyira voltak távol hazájuktól. Arra emlékeztetett ezen anticipált hágiczim, mint a fiatal rigorosansnak már per Herr Doktor N. czimezi a szabó és cipész a számlát.

Az utazás tehát a muhammedánnál vallási kötelesség és nem fogjuk feltűnőnek találni, ha épen ezen utazási kötelesség, mely egy évezred óta évenként százezreket gyűjt Mekka köré, az arabok geographiai irodalmának egy előkelő tényezője volt. Igen sok utazási munka ezen zarándoklásnak köszöni eredetét; többek között egy, melyet bátran mondhatunk az arab utazási irodalom gyöngyének: I b n B a t ú t a utazási munkája. Ezen tehetséges és vállalkozó ember Éjszakafrikából való volt (T a n g e r b e n született), és a higrá VIII. századában élt (megh. 779). Mekkába való zarándoklását legjobban úgy vélte felhasználhatni, ha egyuttal megnézi a világ jó nagy részét. Be is járta Középáziát, Indiát, a szigeteket, hosszú ideig tartózkodott Sumatrában és Jávában, Borneóban és Ceylonban, volt Chinában, nem is említve Előáziát. Utközben hittársai között nagy szelleme és tudománya által mindenütt feltűnést okozott és többek között Delhiban a Maldív udvarában mint Kádi is működött. Hosszú újat, mely sok évet vett igénybe, meg is írta egy

nagy munkában, *) melynek minden egyes lapja a tárgy érdekességénél fogva lebilincselő, eleven előadásánál fogva vonzó, egyszerűsége mellett meggyőző. Tele van a legtanulságosabb ethnographiai és történeti adatokkal, melyeket még ma is haszonnal értékesíthet mindenki. E fontos és megbecsülhetlen munka ma mindenkinek hozzáférhető. Miután már 1840-ben Lissabonban Pater Santo Antonio Moura kivonatossan fordította le anyanyelvére **) 1843-ban de Slane és Defrémery fordították le francziára a belső Afrikára és Java s Sumatra szigetekre vonatkozó részeket ***), továbbá ugyancsak Defrémery és utána Cherbonneau közölték általános utazási folyóiratokban a Közép-ázsia, Kisázsia, Éjszakafrikára és Egyptomra vonatkozó részeket, †) 1853-ban a párizsi Société asiatique ezen mutatványok nyomán meggyőződván ezen munka nagy fontosságáról, két tudós tagját bizta meg annak kiadásával és teljes francia fordításával. Az érdekes vállalat hat év alatt négy kötetben belőn fejezve, ††) és ma minden művelt ember olvashatja Ibn Batûta élvezetes utazását. — A Mekka felé történt zarándoklás alkalmából keletkezett utazási irodalom rovatában még felemlítésre méltó egy újabb utazási munka is: egy Abd-ul-Kerim nevű arab emberé, mely az eredeti perzsából angol nyelvre van lefordítva és ebből francziára Langlés által. †††)

Látjuk ebből, hogy Mekkába zarándoklásoknak van egyéb haszna is mint az, hogy általa egy pár millió igazhitű közelebb jutott a hetedik paradicsomhoz, hogy e zarándokutazásokat a tuczat muhammedán (mert oly emberek mint Ibn Batûta természetesen csak a ritka kivételek közé számíthatók) ne használná fel egyéb célra mint épen szent kötelességének teljesítésére. A fekete kő, melyről soká azt mondták, hogy a Kába falainak magneticus állapotánál

*) melyet nem a szerző maga adott ki. Halála után valami Ibn Gozay al-Kelbi szerkesztette össze az utazó kézíratait.

**) *Viagers extensases dilatadas do celebre Arabe Abu Abdallah mais conhecido pelo nome de Ben Batuta.* (Lisabon, 1840)

***) *Journal asiatique* 1843. márcziusi füzet p. 243. kk. és májusi füzet p. 241.

†) *Nouvelles annales de voyages* 1848—52

††) *Voyages d'Ibn Batoutah. Texte arabe, accompagné d'une traduction par C. Defrémery et le Dr. R. B. Sanguinetti* (Paris, 1853—59).

†††) *Voyage de l'Inde à la Mecque extr. et trad. de la version anglaise avec des notes géogr. littér. etc par L. Langlés* 2 kiad Paris, 1825. (12 rét.)

fogva a légben lebeg, a maga részéről annyiban véve is nagy mágnes sok jámbor muszlimra nézve, a mennyiben van elég eszük, hogy tudják, miszerint pl. Bag'dád és Mekka között, oly nagy embertömeg összecsiszódulása alkalmával van alkalom elég a »gschäftelésre« is. *) »Ezért sokan syriai, aegyptomi, persai sőt még európai termékeket is, nevezetesen Algierből és Aegyptomból, magukkal visznek az útra, és Arabiából viszont mokkalavét, strucztollakat, datolyákat, illat- és kenőszereket, indiai selyemneműeket és musselineokat hoznak haza. Utközben a beduinoknak eladnak pamutból való kaftánokat, vászon- ingeket, övöket, köpenyegeket, kuffiákat (a napheve ellen használt fejre valók; különösen a higâziakat becsülik nagyra), ollókat, késeket, dohányt vagy cserébe vesznek tőlük abrakot a tevék számára, gyümölcsöt, marhákat, tojást és baromfit.«

És a mint ezen kereskedő szentek e dolgokban a legegyszerűbb nemzetgazdasági törvények szolgálatában állnak, úgy másrésről megvan historiai folytonossága is a kereskedelemnek ez alkalommal. Mert hiszen a mekkai zarándoklás legősiebb alakja az volt, hogy az arab félsziget lakói törzskülönbség nélkül az év bizonyos szakában oda gyültek nem csupán imádságra, végtelen processiókra és egyéb ceremóniákra, hanem azért, mert akkor volt a nagy mekkai országos vásár.

Látjuk, hogy mily mérvben mozdította elő és tette szükségessé ezen második mozzanat az utazást a keletiek között. Sőt még azok is, kik a szent helyek közvetlen közelében laknak, is útra, hosszú útra indítatnak a zarándoklás idejének közeledtével.

Nem mindenki tudós és theologus, sem pedig próbált practikus ember, a ki távol országból Mekkának indul. A mekkai ünnep pedig oly bonyolódott ritussal jár, hogy nem egykönnyen tanulhatja el elméletileg az, ki a muhammedán vallási élet törvényével nem foglalkozott. Okvetlenül tehát útmutatásra szorul az, ki ezen szertartást legelőször végzi és e célra mintegy önmaguktól kínálkoznak a szent helyek környékét lakó emberek, kik a szertartást majdnem évenként végezvén, gyakorlatból igen jól ismerik kisszerű detailjait. De ezek az urak nem várnak, míg az ember oda jő. Már Aegyptomban találjuk őket nagy számmal, egymásnak concurrentiát csinálván a minél correctebb módon üdvözölni akaró igazhitűek kizsárolásában.

„Mutva ffi“-nak hiják e szent hivatalt. A ki megakarja ismerni ez urak telhetetlen kapzsiságát, alávaló jellemét és istente-

*) Lásd: Stefan Henrik könyvet: Das heutige Aegypten. (Lipscse, 1872.) p. 352.

lenségét, azt most legjobban utalhatom Maltzan báró előadására*), ki maga is 1860-ban, harmadik az európaiak között (előtte: Burkhardt és Burton) mint muszlim zarándok látogatta meg az izlám legszentebb helyeit.

Csak azért hoztam fel a mutvaffikat, hogy reá mutassak arra, miszerint a mekkaiakat is útra indítja a hazájuk felé irányuló zarándoklás.

(Vége következik.)

A kartographia a bécsi világtárlaton.

A bécsi világtárlat több pontban érintkezett a földrajzi tudománnyal és a ki átment a kiállító épületnek csarnokain, meglátogatta a körülötte lévő építményeket, megszemlélte az egyes népek kulturétét, a mint ezt a tárlat visszatükrözte: legalább praktikus úton volt kényszerítve földrajzi eszmékkel foglalkozni. De ezen kiváló és némileg külső földrajzi jellege mellett volt a bécsi világtárlatnak tudományunkkal szorosabb összeköttetése is, és ez az általános művelődés ezen ágára vonatkozó tárgyak kiállításában nyilvánult. Mindamellett, hogy a világtárlat berendezése egyes kiállított ágak komoly és behatóbb tanulmányozására nem igen volt alkalmas, mégis igyekeztünk, ha nem jegyezhattünk is fel mindent, a legnevezetesebbet kiszemelni és figyelemmel kísérni. Tárgyunkat itt csak a topographiai térképek, a földrajz tanítására vonatkozó kartographiai segédeszközök képezik. Mellőzzük, vagy legalább rendszeresen nem tárgyaljuk azon, ugyan a kartographia körébe vágó anyagot, mely az említettük két főcsoport alá nem tartozik, u. m. a földtani térképeket és szelvényeket, közlekedési, bányászati és községi térképeket, pénzügyi, egészségügyi és erdészeti, úgymint statistikai és közrendészeti abroszokat sat.

Tekintsük a kiállított topographiai térképeket az egyes államok szerint.

A belgiumi osztályban a »depôt de la guerre« több rendbeli térképet állított ki és első sorban említésre méltók a

„*Carte de la Belgique ou reproduction des planchettes minutes*“

cím alatt közzé tett eredeti fölvételek. Ezek mértékviszonya 1 : 20,000. Ott voltak »Dinant« és »Namur« lapjai fekete színben és photocznokographiai úton előállítva. A rétegek 1 méternyi távolságú vonalokkal vannak kitüntetve; úgy látszik, hogy a rétegvonalok közti ezen csekély távolság a legszélső határt jelzi, melyen túl menni alig lehet a nélkül, hogy a világosság ne szenvedjen. Minden ötödik

*) *Reise nach Südarabien etc von Heinrich Freiherrn von Maltzan* (Braunschweig 1873) 33—45. lapon.

rétegvonal többnyire vastagabban van húzva. Vizek kék elmosással (Lavirung), rét mező és kert zöld, erdő sötétzöld és a sűrűség arányában több vagy kevésbé tömör vonalakkal, a vasútak fekete és az országutak vörös színzetben tüntetvék föl. Ezen térképek külseje nem mérközhetik ugyan a metszett térképekével; de feltűnő olcsóságuk kárpótlást nyújt e hiányért. Ugyanezen mértékben volt kiállítva Waterloo harczmezejének és környékének színes nyomatú térképe.

Ezen eredeti felvételek nagyobbított mérték-viszonyában (1 : 10,00) voltak a »Dinant« és »Namur« lapok fekete cinkographiában, és azon felül a »Dinant« színes nyomásban is. Az egyenközü rétegek szintén 1 méternyi távolságú vonalakkal voltak jeelve, melyeknek minden ötödike vastagabb.

Belgium különleges abrosza, az 1 : 40,000 mértékű

„*Carte topographique de la Belgique levée par ordre du Gouvernement a l'échelle de 1:2000 et gravée a l'échelle de 1:40,000*“

köre van metszve és igen ízléses külsejű. A földszín (terrain) öt méternyi egyenközü rétegekkel van feltüntetve. Színezete fekete. Csak igen éles metszés teheti ezen térképeket, melyek a földszín említett ábrázolása mellett sok részlettel és adatokkal bővelkednek, érthetőkké és világosakká. Már pedig ezeknek némely részei nehezen olvashatók, mely lényeges hiba kevésbbé jól metszett lapoknál azonnal szembe tűnik.

Jelen volt még Belgium általános, abroszának legújabb kiadatott első chromolithographirozott lapja. A használt mérték: 1 : 160,000. A vízszintes rétegek 20 méter magasságra vannak vonva; minden ötödik vonal vastagabb s a fekete vázlat sötét barnával (bistre) van színezve. Igen sok a magassági szám. Minden hadászati tekintetben kiváló pont jelekkel és külömböző színzettel van nagy figyelemmel kitüntetve.

A dán táborkar Dánia topographiai térképét

„*Generalstabens topografiske Kaart over Danmark*“

állítá ki. Mértéke 1 : 80,000. Az eredeti felvételek (1 : 20,000) néhány színzettel lapját is láttuk ott, többféle reproductióban. A topographiai térkép, mely az eredeti felvételek négyszeres kisebbítése, azon hibában szenved, hogy a tiz lábnyi magas egyenközü rétegvonalak sem nem világosak, sem nem érthetők eléggé, még ha oly tiszta és finom is a kivitelük, mint az előttünk fekvő lapokon. Nem annyira érezhető ezen hiba Jüttland kétszeresen nagyított mértékű (1 : 40,000) és csak nem régen közzé tett térképen, melynek czíme :

„*Generalstabens Kaart over Iydland*.“

Technikai kiállítása ezen rézmetszetű térképnek kitűnő és sok részlettel bővelkedik. De nagyon elősegítené a földszín alakzatának fölfogását is, ha a tiz láb magas rétegek minden tizedike vastagabban volna húzva. Meg kell még említenünk a tenger fenekének a part mellett elvonuló négy rétegvonal által való ábrázolását, melyek hat lábnyi egyenközü távolságban húzóvák.

Dánország általános abrosza:

„*Generalkaart over Sjaelland, Møen, Laaland og Falster*“

1 : 160,000 reducált mértékben jelent meg, és háromféle kivitelben volt kiállítva. Az első módot, t. i. a földszín fekete színezését és harmincz láb magas rétegekkel való feltüntetését, valószerűleg a közönséges kiadásnál használják. A 30 lábnyi egyenközü távolságban eső rétegvonalak, nem elégitenek ki és nem adhatják a téralakzat természetű képét. Valamivel világosabb a második kivitel, hol minden harmadik rétegvonal vörös színezettel van kitéve. De jóval világosabb képet nyújt a harmadik, a tarka módszer szerint készült abrosz, melyen a függélyes emelkedés első 90 lába fehér marad és minden további 90 láb sárga, barna és vörös-barna színárnyalattal, tehát a »mennél magasabb, annál sötétebb« elv szerint van jelölve. E térkép gondosan van elkészítve; de úgy látszik, hogy ezen módszer használata az általános abrosz árát nagyon is megrágítaná.

Áttérünk a francia-osztály kartographiai tárgyainak jellemzésére. Azt a benyomást tette a »depôt de la guerre« kiállítása, mint ha különösen megakarta volna ismertetni a térképek előállításában használt módszereit. A kiadásában megjelent térképek gyűjteménye igen hézagoss volt és a kiállított lapok csakis a különböző módszereket demonstráló mellékletek gyanánt szerepeltek.

Különösen érdekelt bennünket a

„*Nouvelle Carte de France, exécutée par ordre du Gouvernement au Dépôt de la guerre*“

két lapja a magas hegységből: Modane és Bardonnécke környéke. Ezek is ott voltak, mint: »Applications diverses du procédé.« A »Nouvelle Carte« Franciaország különleges térképe. A használt mérték 1 : 80,000 és az eredeti 1 : 40,000 szerint történő térképezésének kisebbitése.

Rézben metszetik és vonalzással (Lehmann-féle módszer szerint) jelöltetik meg a téridom. A hol ez nem igen változatos, ott a térkép gazdag adataival és éles metszettel válik ki. De a magashegységben a vonalzás nem tükrözi vissza annyira a földszín formáit, mint az eredeti fölvételekben, melyekben az sok magassági méréseken alapuló egyenközü magasságú görbék által van kifejezve. Ezen abrosz egyes lapjai közönségesen fekete színezéssel jelennek meg; ez esetben pedig új, tarka módszer szerint készültek.

Mint átnézeti abrosz, ott függött az

„*Extract de la Carte de France, tiré en couleurs par une combinaison de reports et de gravure sur pierre*“

1 : 800,000 mértékben. A terrain 100 méternyi rétegvonalok által ábrázoltatik, melynek minden negyediké vastagabb. A mint címe mondja, köre metszetett, melyre photolitographiai úton vitétt át. Színezete barna és kék; írás és vizek hiányzanak.

Ott volt még egy új chromolitographiai módszer magyarázatára Algir egyik részének gyönyörűen színezett térképe.

A német-alföldi országos topographiai hivatal különleges abroszát:

„*Ministerie van Oorlog: Topographische en militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*“

1 : 50,000 mértékben állítá ki. A litographirozott térkép igen sok részlettel bővelkedik; s a művelésnemeket, közlekedési vonalakat, stb. tartalmazza. A földszín vonalozva van, a tengeri mélységeket pedig számok jelelik. Ezen szép kivitelű térkép az eredeti 1 : 25,000 mértékben véghez vitt felvételeken alapszik. Ezeknek két lapja photolitographiai és chromolitographiai előállításban volt szemlélhető. Az egyik lap még a topographiai hivatal elnöke, Eckstein használta módszer szerint készült. Ezen érdekes módszerben még több más térkép is volt kiállítva és bővebben magyarázva.

A német-birodalom osztályában a bajor táborkar topographiai hivatala régibb és újabb felvételeket közölt. Az utóbbiak közé tartozik a Freising sectió, mely a catasterlapnak (1 : 5000) kisebbitése és 1 : 25,000-féle mértékben volt kiállítva. A rajz Lehmann módszerét követi, s a földszínt egyenközű vonalak és magassági pontok ábrázolják rajta. Ott függött mint fali abrosz Bajorország topographiai atlaszából több lap, melyek a bajor erdő és a felsőbb Dunavölgy vidékét tüntették fel.

Bajorország különleges térképe e cím alatt jelenik meg:

„*Topographisches Bureau des königl. bayer. Generalstabes: Grosser topographischer Atlas von Bayern*“.

A térkép mértéke 1 : 50,000; a földszín Lehmann-féle vonalzással van jelölve. De a rézmetszet nem éles és tiszta annyira, hogy e módszer hiányait ne éreztetné velünk. Ezen atlasz egyik lapja (Nürnberg), mint réznyomat és Albertotypicus, az új híres müncheni photographiai módszer szerint is látható volt.

Ott volt továbbá Bajorország hypsometriai térképének két lapja, igen csinos chromolitographiai kivitelben. Mértéke 1 : 250,000. Az egyenközű görbék, melyek a földszín kifejezésére használtaknak, 50 méter magasságra vonvák, 700 méterig minden száz méteres köz, azon túl pedig minden kétszáz méteres más-más színezettel van kitüntetve. A térkép ezen kívül a a helyszínrajz és közlekedés fekete vázlatát is tartalmazza.

Ezen térkép közelében láttuk közép Európának Reymann-féle ismeretes térképét, mely Flemming glogauai (Poroszország) intézetének kiadásában jelent meg. Használható lehet ugyan ez a térkép sok tekintetben; de azon részeket illetőleg, melyeket első sorban ismerünk, t. i. az Alpokra vonatkozólag egészen elavúlt; a magassági számok, valamint az elnevezések is hibásak, a vonalzott terrain a valósággal nem egyező, sőt az atlasz egyes lapjainak kivitele és kelte is nagyon különbözik.

Forduljunk most az orosz osztályhoz. Oroszország kitünő tevékenysége a kartographia terén nagy érdeket keltett. Azonnal szembe tűnik azon kiváló szerep, mely különösen a legújabb politikai események által Oroszországnak Ázsiában osztályrészt jutott

és hogy mennyire fel tudta ezt a tudomány érdekében használni. Nemcsak hogy ott majdnem ismeretlen vidékeket nyitott meg a kutatásnak, hanem ernyedetlenül dolgozik európai birodalmának kartographiai ábrázolásán is. Az orosz császári topographiai térképivatal által kiállított térképek közt első helyen említjük európai Oroszország topographiai térképét:

„*Európai Oroszország hadi s topographiai térképe.*“

Mértéke 1 : 126,000 és az eredeti felvételek kisebbítése. Rézre van metszve és szabatos kivitelével jó benyomást tesz. A földszín Lehmann-féle rendszer szerinti vonalzással van feltüntetve. De volt ott néhány lapja terrain nélkül is. A művelésnemek jelöltetnek és a felírásoknál cyrill-féle betűk használatnak.

Ott volt az

„*Európai Oroszország új különleges térképe.*“

Az egész mű 144 lapból áll. Mértéke 1 : 420,000 és, a mint címe mutatja, Strelbicky ezredes a szerkesztője. Ezen térkép több kiviteli mód szerint volt kiállítva. Az első módszer réznyomat és a fekete vázlaton a földszínt kifejező vonalzás barna színezetű. Láttuk még egy tarka módszer szerint készült litographiáját is e térképnek. Habár mind a két módszer kivitele igen gondos, a földszín a kis mértékhez viszonyítva mégsem eléggé általánosítva van kifejezve. Nem külömben a sok apró írás is túlterheli a lapokat, a mi által az olvashatóság szenved.

Finnország helsingforsi geodetikai hivatala általános egy, 1 : 400,000 mértékű abrosz

„*Öfverstyrelsen för landmäteriet: Karta öfver Storfurstendömet Finland*“

néhány lapját állítá ki. A földszín kifejezése nagyon túlterhelt és írása nagyon apró.

Láttuk ott a Kaukaszus közlekedési térképét, 1 : 840,000 mértékben, barna vonalzással és chromolitographiai úton előállítva.

Voltak ott továbbá gazdag választékban photographiai reproductiók (Taskend, Khiva és Samarkand tervei), heliogravurok (a finnlandi térképezés néhány lapja, barna rétegvonalokkal és kék vízzel; Bessarabia eredeti felvételének a kisebbítése), chromolitographirozott tervek (Szt. Pétervár, Tzerskoe Selo dúsgazdag színezettel), különböző fali abroszok (köztük Turkestán vidéke, az Amudarja és Közép-Ázsia nyugoti része: Oroszország Közép-Ázsiai politikai működésének eredményei).

Svédország eredeti felvételének néhány photografirozott másolatát, (1.50,000) nemkülömben különleges abroszának

„*Topografiska Corpsens Karta öfver Sverige*“

czímű néhány lapját állítá ki. — E térképek mértéke 1.100,000. Örülünk, hogy, habár első ízben, ezen mértékkel foglalkozhatunk, mely a tizedes rendszerre van fektetve, és mely a térkép tudományos használhatóságát illetőleg egyedül ajánlatos. Rézre van metszve és jellemző modorban készült. A magassági számok svéd lábokban adat-

nak. Vázlata fekete és a földszin vonalzással (Lehmann rendszere szerint) fejeztetik ki. Hiányzik rajtuk a művelési nemek föltüntetése, valamint az erdők megjelölése is.

Svédország általános abroszának :

„*Topografiska Carpsens General - Karta öfver Sverige*“

harmadik, déli lapja, mely déli Svédországot az upsalai egyenközig tartalmazza, szintén ott volt látható. Mértéke 1.1.000.000. Rézre van metszve és szerencsés általánosítása által válik ki.

A svéd tengerészeti hatóság többféle tengeri és parti térképet állított ki különböző mértékben, mely térképek a tenger fenekét függőleges kiterjedésében egyenközű rétegvonalokkal és annak physikai tulajdonságát (szikla, por, iszap stb.) tarka nyomattal s többféle árnyalatban állíták elő.

Nagy meglepéssel szemléltük Svájcz cartographiai kiállítást is, hol a földképzítés igen magas fokon áll. Már a rotundében találkoztunk a Dufour-féle világhírű és legkitünőbbnek állított abroszszal, melynek 25 lapja, mint fali abrosz volt kiállítva és minden művelt néző figyelmét magára vonta.

Ez Svájcz különleges térképe ; czíme :

„*Topographische Karte der Schweiz, vermessen und herausgegeben auf Befehl der Eidgenössischen Behörden unter Aufsicht des Generals G. H. Dufour.*“

Habár lehet kifogás ezen térkép kiviteli módszere ellen is, de annyi áll, hogy ezen ország kiváló téridomát remekül tükrözi vissza. A térkép mértéke 1 : 100.000. Rézre van metszve és a földszin oldalvilágítással van előállítva. A földszin ilyen jelölése ott, a hol a téridom oly hatalmas kiképzéssel bír, mint a svájcz Alpokban, azon előnnyel bír, hogy jellemző és gyorsan felfogható. Nem tagadható, hogy a magassági és lejtőzési viszonyok biztos megítélését nehezíti; de ezen kissé festői ábrázolással egy mindenki által megérthető művészi munka hozatott létre.

E mellett találkoztunk ott a svájcz földképkészítés egy másik nemével is, mely minden igényeknek megfelel és páratlan tökélyre mutat. Ezen térkép az eredeti felvételek kiadása, melyet a svájcz táborok, részint a svájcz Alpes-egylettel szövetkezve, részint az egyes cantonok közbenjárásával és segélyezésével létesít. Czíme :

„*Eidgenössisches Stabs-Bureau: Topographischer Atlas der Schweiz, im Maassstab der Original-Aufnahmen.*“

Mértéke a magashegység számára 1 : 50.000, a síkság és a Jura számára : 1 : 25.000. Az első könyomattal készült, a másik pedig rézmetszetben. A téridom előállításánál kizárólag az egyenközű magassági görbék módszere használtatik, még pedig úgy, hogy a vonalak az 1 : 50.000-féle mértéknél, 30 méternyi egyenközű távolságra, az 1 : 25.000-féle mértéknél pedig 10^m egyenközű távolságra húzatnak. A terrain ezen előállítása az ország minden pontjának a tenger feletti magasságát azon két görbe magassági száma szerint adja, melyek közt a rajzban fekszik. Minden tizedik rétegvon-

nal pontozott és magassági számmal jelöltetik. A magassági görbék barna vonalokkal húzatnak a nem sziklás területnél és az ott található azon térképződés, melyet a görbék egyenközü távolságai nem fejezhetnek ki, barna vonalzással jelöltetik. A föld és vegetatio nélküli való sziklás tér, a meddig a lejtőzési fok engedi, fekete egyenközü görbék által fejeztetik ki, míg a sziklatömegek és sziklafalak fekete vonalzással jellemeztetnek oldalvilágítás mellett. A gletscherterületen a rétegvonalok kék színezetűek. A magassági görbék különbözőn színezett vonalrészei igen jól illenek egymáshoz, és kivitelükben kitünő gondról tanúskodnak. A világosságot nagyon elősegíti a három színű nyomat; t. i. az irás, a magassági számok, a közlekedési hálózat, helységek és egyes épületek, határok, erdők és sziklatömegek feketén; a földszín görbék, a mint említettük, barnán; a vizek kékkel jelöltetnek. Az irás nagyságára és nemére nézve álló vagy fekvő; változik a tárgyak fontossága szerint. A magassági számok méterben fejeztetnek ki.

Svájcz általános térképe:

„*Generalkarte der Schweiz*“

1 : 250,000, az előbbieknél kitünő kivitelű és jól tervezett kisebbítése. A térkép vonalzott és oldalvilágítással készült.

A svájci térképezés főntebb említett páratlan tökélyesbítésének az eredeti felvételek meglepő pontosságának és helyességének, a földképkészítés technikai művésziességének az volt a közvetetlen következménye, hogy a Svájcban több kitünő és a topographiai térképek közé számítható térkép készült, mint a világ akármelyik országában. Ott szerepeltek a berni Leuzinger, a winterthuri intézet (Wurster, Randegger et Comp.) és Müllhaupt kiadványai. Első helyen állanak azon térképek, melyek a svájci Alpes-egylet minden évre kijelölt kirándulási területét ábrázolják és az évkönyvek mellékleteiként jelennek meg. Ezek között ott láttuk Dél-Wallis térképének második lapját is. Ez technikai kivitelére nézve valódi mestermű. A földszint 30 m. távolságú egyenközü görbék jelelik, melyek a szerint, a mint földlejtőzést, sziklacsoportokat vagy gletschertömegeket érintenek, barnásan vagy feketén, illetőleg kéken nyomtatnak. A kiválóan meredek sziklafalaknál, gerinczeknél és sziklatetőknél vonalzás használtatik és pedig oldalvilágítással, mely mint itt is bebizonyul, az alaki benyomást hathatósan fokozza. Igen sok magassági szám határozza meg az emelkedési viszonyokat. Erdők zölddel, vizek kékkel vannak színezve. Ugyanezen térkép szerzőjétől, Leuzingertől volt ott még a svájci Alpes-egylet egy más térképe is, t. i. a Trift-csoport, meg az egylet 1871-ki kirándulási vidékét (Szt. Gotthárd) ábrázoló térkép az eredeti felvételek modorában.

Odább ismét gyönyörű térképre akadunk, melyet Ziegler, a híres topograph, Glarus kantonról készített és a mely a Wurster et Comp. winterthuri intézetében jelent meg. Mértéke 1 : 50,000 s világos és kitünő kivitelű. A földszín egyenközü görbékkel van kifejezve, melyek 30 méter magasságyira húzatnak és minden tizedik vonal eltérő jellekkel van kiemelve. Az alaki kép fokozására vonalzás

van alkalmazva. A térkép a földszínek jellemző képét mutatja, melyen nagyon fölismerhető a szerző mesteri keze, a ki egyaránt megfelelően a topographiai igényeknek, a geológiai képződést is figyelemmel kíséri és úgy nagyban elősegíti, hogy a téralakzat külső physiognomiája is szerencsésen előtűnjék.

A spanyolországi osztályban láttuk

„*Frc. Coello, Atlas de Espanna y sus Posesiones de ultramar*“-t,

mely Spanyolország különleges térképe. Ez az eredeti fölvételek szerint, melyek 1:20,000 mértékben eszközöltetnek, készült. Mértéke 1:200,000; kivitele gondos; csak orographiai részében nem volt képes a technika némi homályosságot leküzdeni.

Ott volt még a spanyol: „*Deposito de la guerra*“ kiadványa:

„*Cuerpo de Estado Major del Ejercito: Mapa itinerario militar de Espanna.*“

Mértéke 1:500,000; husz lapból áll és szöveggel van el látva.

Nagy mértékben magára vonta figyelmünket az ausztriai osztály, melyben és az ehez járuló függelékes (additionell) kiállításban az ausztriai földképkészítés jelen álláspontjáról beható tudomást szereztünk magunknak.

Itt első sorban tűnnek szembe a legújabb térképezés eredményei. Az eredeti fölvételek 1:25,000 mértékben eszközöltetnek, és ezek alapján a különleges térképet 1:75,000 mértékben állítják elő, az általános térkép pedig 1:300,000-féle mértékben készül. Nem akarunk e mértékrendszer czélszerűségének vitatásába bocsátkozni; de sajnálatunkat kell kifejeznünk, hogy semmi tekintettel nem volt azon mértékrendszerre, mely Svájc-, Olaszország- és Szászországban már közdivatú, s mely ausztria többi szomszéd tartományaiban már szintén meg van honosítva, mi által meggátolja, hogy Közép-Európa politikai határok által szét nem szakított térképének birtokába jussunk és különösen, hogy azon alakzata által kitűnő terület, mely a bécsi erdőtől a tengeri Alpokig húzódik és az európai alpesi lánczolatot képezi, egy mértékű ábrázolásban álljon szemünk előtt.

Ezen újabb térképezésen alapuló térképekből elénkbe állítá a tárlat Tirol különleges térképének, heliogravure által reproducált két lapját, mely többszörösítő módszert az intézetben nagy tökélyre vitték. A földszín vízszintes rétegvonalakkal van rajzolva, melyek 100 m. magasságra húzatnak és sok magassági számmal bővelkednek. A művelési nemek és a közlekedési vonalak gondosan be vannak vezetve. Egy másik lapja (Bormio környéke) nagyobbított mértékben és két más lapja (Laasi csoport és Glurns vidéke) photolithographiai reproductióban volt ott látható. Technikai kivitelre nézve ezen térképek kitűnők, bár a különleges térképnél talán nagy azon magasság, a melyre az egyenközű rétegvonalak húzatnak és a vonalzás nem eléggé jellemzően és szabatosan tükrözi vissza a magashegység legfelső részének physiognomiáját. De lényeges hiba az,

hogy a magashegységben sok helyt részint maguk a felvételek is tévesek a földszín topographiai ábrázolásában, részint pedig a nomenclatura is hibás. Ezen sajnos körülményt, a mint alkalmunk volt róla meggyőződni, nagy részben a kisebbités okozza.

S most áttérünk a kiállítás egy másik csoportjára, a régibb felvételeken alapuló térképekre és a régibb abroszokra. Ezek közt említendők:

Erdély eredeti fölvételeinek egy sectiója (1 : 28,800 mértékben, mint rézmetszet) és ugyan a függelékes kiállításban szintén annak egy lapja, mely egyenközű rétegvonalokkal volt ellátva és a 7864 láb magas Retezat jellemző szikla- és omladék-tömegeinek kitünő képét adá.

Csehország, Dalmácia és Magyarország különleges térképe 1 : 144,000-féle mértékben. Jellemző, jó metszet, de hiányzanak a magassági görbék. A mi Magyarország térképét illeti, ebben a nomenclatura következetesen német, minden tekintet nélkül a magyarság jogos igényeire, még ott is, hol erőltetés és ferdítéshez kellett folyamodni.

Ott volt délnyugoti Németországnak, Erdélynek és Gácsországnak litographirozott általános abrosza (1 : 288,000); az utóbbi a földszínt helyesen mutatja.

Ott láttuk Schedának Közép-Európa térképét, rézmetszetben és ugyan annak, mely eredetileg 1 : 576,000-féle mértékben készült, 1 : 300,000-re való kisebbitését, mely heliogravuri úton volt előállítva.

Bosznjáról Roskiewitz litographirozott térképe; mértéke: 1 : 43,200. Ezen térképen hiányzik a fokhálózat; a földszín jelölése felületes; szóval az egész minden becses volta mellett is csak vázlatnak tekinthető.

Nagy haladást mutatnak és jó kivitelűek az Adriai tenger parti térképei, melyeket a táborkari intézet készített s a cs. kir. hadi tengerészet adott ki.

Ha végre felemlítjük még azon térképeket, melyek több főváros környékét ábrázolják; (1 : 14,400 és 1 : 28,800) a Semering (1 : 43,200) és Wiener-Neustadt (1 : 25,000) térképét, Buccari és Portore kikötőjét igen nagy mértékével és kitünő színnyomatával, az anastati módszerrel reproducált Közép-Olaszország térképének két lapját, az adriai tenger hydrographiai atlászát: akkor elsoroltuk a legnevezetesebbeket, mik az osztrák táborkar kiállításában szemlélhetők voltak, mellözvén az ausztriai földképkészítés eredetére és történetére vonatkozó gyűjteményt, mely a függelékes kiállítás pavillonjában volt kitérve. A mint láttuk, dúsgazdagon voltak képviselve a földképkészítésnek egyes előállítási nemei, melyek a cs. és kir. katonai intézetben használtatnak és a melyek által az intézet nagyon kiválik.

De lehetetlen föl nem említenünk Raskiewitz ezredes értekezését: »Terrain Darstellung mit Rücksicht auf Erzielung von Einheitskarten» sem, mely indítványt tartalmaz a geo- és topographiai

térképek egyforma jellemzésére, meghatározott értékkel bíró vonalzási skála elfogadására, s noha kész eredménnyel nem szolgál, a földképkészítés jövőjére nézve messze ható reformjavaslatot foglal magában.

Sajnálattal tapasztaltuk, hogy Európa többi állama vagy épen nem, vagy csak nagyon hézagosan volt képviselve. A török osztályban függött és a török birodalom európai részét ábrázoló általános abrosz csak vázlatnak tekinthető. A kiállító épület azon csarnokai-ban, melyekben az Európán kívüli országok tárlata volt, leginkább a newyorki földrajzi társulat kiadványai váltak ki. Volt ugyan ott több más érdekes kartographiai tárgy is látható, úgy mint a pacific vaspálya óriási falis abrosza, Paraguay eredeti térképe, a Chinai és Japán osztályban függő térképek, sat.; de ezeket inkább ritkaságuk, mint valódi becsük tette érdekessé.

A térképezésen alapúlnak azon térképek is, melyek a szerint, a milyen célokra szolgálnak, a kartographia többféle osztályaiba tartoznak, habár a topographiai térképek közé nem számíthatók. Átnézetünk másik felét azon kartographiai kiadványok képezik, melyek a földrajzi oktatás és a művelődés kellékei. Nehéz ugyan a két csoport között határvonalat húzni, mert találkozik több olyan, az utóbbi csoporthoz tartozó térkép, melyet a főntebbinél már elsoroltunk; de amabban is van több olyan, mely már sok tekintetben a következőbe vág, s melyekről egy másik cikkben fogunk szólni.

DÉCHY MÓR.

Rövid közlemények.

Orosz karaván utazása Meshedbe. Azon karaván utjáról kaptunk híreket, melyet Glukhofsky ezredes szervezett mult évi aprilisben, hogy éjszaki Perzsián át Kabulba menjen és vissza, Balkhon és Khiván keresztül. Ezen kísérlet főadata volt, minden lehető adatot megszerezni, keleti Perzsia, Afganisztán és a Felső-Oxus körüli kisebb államok kereskedelmi, közlekedési és termékenységi viszonyai felől. Már aprilisben akartak elindulni, de annyi nehézség akadályozta azon vidékek kereskedését illető adatok megszerzését, hogy csak júniusban kelhettek utra. Moszkvából Nisni-Novgorodba mentek, onnét a Volgán völgynek Asztrakhánig, hová június 28-án ért a karaván. Julius 8-án indultak el ezen városból Baku felé, honnan hajón mentek Gezbe, mely csekély város néhány romba dőlt karaván-szeraival a kaspi-tenger dél-keleti partján van és onnan Asztrabadba értek. Egy pudnyi (40 font) áru szállítása Moszkvából Asztrabadba $1\frac{1}{2}$ rubelbe került, és mivel ezáltal az czukorjuknak ára 40 kopeknyivel több volt, mint a mennyin a tífiszi czukor kelt a vásáron, kénytelenek voltak árújukat itt hátrahagyni. Asztrabádból Sáh-rudba öszvérháton szállították az árukat. Az út eleinte síkon vezet át, de nemsokára hegyes, sziklás vidékre visz, melyen ledőltek és egyéb akadályok nehezítik a járást. Az út, mely körülbelül 40 verst (5 mértföld) hosszú, csak kis helységen vezet át. Mindenfelől tölgy- és mogyoró-fákkal beültetett hegyek veszik körül. Más, hosszabb út is vezet Asztrabádból Sáh-rudba, csak hogy ezen gyakorta portyáznak rabló turkomán csapatok. Julius 29-én értek Sáh-rudba. Ezen hely kereskedelmi és hadászati tekintetben nagy jelentőségű, karaván szeraik és bazárok élénkítik és a kereskedelme meglehetősen virágzó. Egy régóta ott megtelepedett orosz kereskedőnek Baumgartennek nagy igyekezete mellett sem adhatták el árúikat egy tömegben, és miután minden pud után 2 rub. 80 kopeknyi vámot fizetett, engedélyt nyert Szebzevárba mehetni. Augusztus 20-án értek ezen városba, melynek környéke kiválóan gyapot és selyem-

termeléssel foglalkozik. A selyemgyártás hanyatlík, most csak három selyemszövő áll fönn, míg a mult évben még 70 működött. A francia czukornak, mely Tiflisz felől jött, kisebb ára mutatja, hogy Szebezevárban nem igen vetekedhetik vele az orosz czukor. Jelenleg néhány amerikaiak kezében van az egész kereskedés, kik sokat nyerne rajta; van ugyan néhány kandahári afgán kereskedő is, de ezeknek nem igen jól megy dolguk. Végre augusztus 23-án Mes-hedbe ért a karaván, melyhez útközben, Sáh-rudban egy angol, Mr. Napier is csatlakozott. A »Journal de St.-Petersburg« további tudósításokat is ígér közölni ezen vállalatról. (Geographical Magazine.)

A párizsi földrajzi congressus 1875. A porosz-francia háború óta feltűnően élénk mozgalmat fejtenek ki a francziák a földrajz terén. A párizsi földrajzi társulat e tudományágat jobb lábra állította a közoktatásban, új iskolakönyvek kidolgozását szorgalmazta, a párizsi kereskedelmi kamarákkal egyetemben egy bizottmányt alakított, melynek feladata az iparosok és kereskedők közt a kereskedelmi földiratot népszerűsíteni, részt vett a kormány által összeállított bizottmányban, mely a tudományos utazások támogatását tette feladatává. E példákön buzdult Lyon városa is, és alapított egy új földrajzi társulatot, továbbá Bordeaux, hol a kereskedelmi földirat számára társulat alakult. Franciaország mindenestre nagy hasznot fog látni az ez évben tartandó földrajzi congressusból, melyet a párizsi földrajzi társulat tervezett és léptet életbe; növelni fogja ez a földirat iránti érdekeltséget a francziák közt első sorban; de az idegen országok és nemzetekre nézve is tanulságos és hasznot ígérőnek mutatkozik e vállalat. Haszon ígérkezik egyrészt a nagyszámu utazók és szakemberek szóbeli jelentéseiből és vitatkozásaiból, másrészt a kiállított szakmunkákból, térképekből és földrajzi segéd-szerekből.

A párizsi földrajzi congressus tervezetét, a tárgyalás, illetőleg tudományos eszmecsere alá kerülendő kérdéseket már egész részletességben közöltük olvasóinkkal; tudtul adtuk azt is, hogy az eleinte tervbe vett márczius 31-ike helyett, augusztus óra halasztott a congressus megtartása.

A kérdések között, melyek eszmecsereül kitűzettek, vannak mindenestre olyanok, melyek kevésbbé alkalmasok arra, hogy zöld asztal körül vitatkozva döntsenek felettük, hanem inkább írásban intézethetnek el; mindazon által az egyes tárgyak felett kifejlen lő vitatkozások kétségtelenül tanulmányosak és érdekesek lesznek. Nem is lehet czélja a nagy számból álló congressusnak, hogy ott minden felmerülő kérdés behatóan tárgyalassék; mert ez a végte-

lenségig vinné a tanácskozásokat, főleg annyi tárgynál, mint a megnyit a párizsi congressus megoldás végett maga elé kitűzött: megelégszik a congressus azzal, ha egyes kérdések szóba hozatva, nagyjában megállapottak felettük s a részletesebb és behatóbb eszmecserét később írásilag folytatják. A főczél az, hogy az érdeket és érdeklődést felébreszsze és további munkálkodásra megnyerje. Lehetnek azonban a congressusnak még előre be nem látható előnyei is a földrajz tekintetében. Nagy czélt tűzött ki maga elé az antwerpeni congressus is, de ha azt nem is érte el egészen, mégis tagadhatlanul nagy hasznót eredményezett a földrajzi tudománynak. A párizsi congressus eszméje is tulajdonképen az antwerpeninek kifolyásául tekintendő.

Dél-Ausztrália benszülöttei az 1861-ik évben még 5046-ra még pedig 2642 férfi és 2404 nősüzülöttre rúgtak és az 1871 ik évben 3372-re 1833 férfi és 1539 nőre apadtak. Tíz évben tehát számok 1674-el kevesbült. Valószínű, hogy már a következő generáció folyamában az egész nemzedék ki fog halni. Az austral-szerecsenek a civilizatio irányában kevésbbé fogékonyak és ép azért fognak elveszni. Természetes, hogy a német gyarmatosok is lehetőleg elősegítik ez utóbbi körülményt.

A suezi csatorna hajózása folyton növekedőben van. A múlt év november havában a hivatalos kimutatások szerint 104 hajó evezett át rajta 214,834,485 tonna tartalommal. A szállítási díjából november hóban 2,069,978 frank jött be. Deczember havában a csatornán 121 hajó ment át 165,433 tonna tartalommal. A hajók 2.407,234 frnyi vámot fizettek. Az 1874. évben összesen 2.031,380 tonna tartalmu hajók hajóztak át a csatornán, melyek vámjából 25.218,580 frt bevétele volt a csatornát építő társaságnak.

Bolgária terményei közt fontos szerepet játszik a rizs, melyet Egyiptomból hoztak először Sztaninhba (Filippopol mellett fekvő görög helység) Bolgáriába. Ma a bazardsiki kerületnek a Marica mentén legfőbb terménycikkét képezi. E vidék földjei csatornákkal vannak ellátva, melyeken a vizet termő talajra évenként négyszer rávezetik; mert a rizs csak bő iszapolás alatt fejlődik és jut tökélyre. Szeptember hóban ültetik és harmadfél hó alatt már megérett. A kerület munkás népe ilyenkor nem győzi az aratást maga végezni, hanem a szomszéd kerületekből is nagy számmal sereglenek ide a napszámosok, jobbára nők. A bazardsiki kerület maga évenként 2 $\frac{1}{2}$ millió oka (oka = 2 $\frac{1}{4}$ font) rizset termeszt. A dohányon kívül, melyet legjobb minőségben a Vardas vidékén termesztenek, nevezetesen a rózsao-laj gyártás, mely különösen a Balkan déli oldalán nagyon

jövedelmező kereset forrást képez. Mértföldrekre terjedő rózsakertek és ligetek terülnek el, melyek pompás illattal árasztják el a vidéket. Leghíresebb a kizanliki rózsaoaj, melyet kis üvegekben szállítanak a kereskedésbe. Ujabb időben a pasák igen önkényüleg járnak el a rózsaoaj megadóztatásában (gülsági), mi miatt annak gyártása igen sokat szenved, különösen sok hamisítás fordul elő azóta, mit jobbára gevanium olajjal eszközölnék. Igen nagy mérvű és nyereséges a dió-termesztés. Egész dióerdőket lehet Bolgáriában találni, melyeknek fái nagyság és lombkorona tekintetében a kis-ázsiai diófákat is felülhaladják. A fákat francia műasztalosok vásárolják össze és drága áron fizetik meg. A dió évenként három millió piasztér jövedelmet hajt; a kormányzók azonban erre is igen nagy adót róttak ki, melyet ujabban okájától 24 parára (6 kr.) emeltek.

Az okhoszki és japán tenger áramlatai ismét kimerítőbb kutatás tárgyát képezik. Már az 1867-ik év előtt a Japánnal szemben fekvő kelet-chinai part, rendkívüli halgazdagságából, az uszó fa és a jég déli irányából, és bizonyos éghajlati anomaliákból következettek éjszokról jövő hideg áramlatokra. Mindazonáltal csak Dr. Schrenk tett pontosabb vizsgálatokat és azt találta, hogy ezen áramlatok eredete nem a sekélyes Bering-tengerben, hanem az okhoszkiban van, mely némileg az atlanti tenger irányában a jeges-tenger helyét foglalja el. Az okhoszki tengerből három hideg áramlat ered, még pedig az első a pensizki és gisinszki öbölből jöve Kamcsatka nyugati partja mellett a Kuruli szigetekig haladva részben Japan keleti partjáig foly, részben pedig — oldalt eltérve — a két kurili uton keresztül az óceanba. A második áramlat az okhoszki-tengerből délnyugatnak indul. Ez utóbbinak egyik ága Sahalin keleti partja mellett a Türelem-fokig terjed, míg egy másik mely kisebb az előbbinél a Santar szigetekig nyomul. Ezen ágból folyik a harmadik áramlat, mely a kelet-chinai part mellett, az Amur-Limauval egyesülve a Japántengerbe ömlik és Korea partjain tűnik el. E három hideg áramlattal szembe jő a korea- és krusensterni útról egy meleg, ellentett irányban.

Stanley Henry M. 1874-iki szeptember 30-án »Wave« kis hajójával Zanzibart elhagyván két angol POCOEC és FRANCIS kíséretében a körülbelül 25 mértföldnyire délen eredő RUFISI folyam deltájába hajózott. Ennek két ága hajózható, s a »Wave« akadály nélkül KISU-ig ért, oly pontig, melyet a bennföldről jövő rabszolgakaravánok rendszeren megérintenek. Csónakok, mint Stanley hallotta 50 mértföldnyire mehetnek a folyón fel felé, és így elefántcsonttal, kopal mézgával, fűszerárúkkal és gabnával élénk kereskedés fejlődhetnék:

a rabszolgakereskedést pedig meglehetősen lehetne akadályozni. Miután Stanley a Rufidsi torkolatával szemben fekvő Monfia szigetet még meglátogatta Zanzibarba tért vissza és mint október 19-dikén írta, elkészült a Taganyikán túl fekvő bennföldre való utazásra.

A Nyugat-austrál gyarmat az 1872-ik év december 31-ikén 25,724 főnyi lakossággal bírt (24,785-tel 1870-iki márczius végén). A fennemlített év be- és kivitele összesen 8,717,040 márkát, vagyis 388-at jövedelmezett fejenként, a nyilvános bevétel 2,106,000 márka volt. Gyapjában 3,354,000, szantálfában 960,000, gyöngyagylóban 53,1200, ólom-érczekben 227,880 márkányi összeg vitetett ki.

Nagybritannia ásványtermelése az 1873-ik évben hivatalosan 1190,000.000 márkára tétetik; ebből 950,000,000 márka a köszönet illeti, melynek kiaknázása (2450,000,000 mázsa) még eddig el nem ért magasságára emelkedett. Az említett évben feldolgozott fémek értéke 430,000,000 márkára becsültetik.

Török vasutak. Az 1873-ban építtetni megkezdett Tirnova-Jamboli vasút a lefolyt évben befejeztetett. A 105 kilometer hosszúságu hálózatból mintegy 22 kilométert, kiindulási pontjától Kermenkiig már átadtak a forgalomnak. — A várnai vasúttól Sumlau át egy mellékágot terveznek Jamboliba: egyelőre azonban csak a Kaszpicsant Sumlával összekötő 37 kilometer hosszúságu összekötő vonalat kezdik kiépíteni. Az előmunkálatok már annyira haladtak, hogy közelebbről egy bizottság fog összeülni, mely az e vonalba eső földbirtokok kisajátítását fogja kieszközölni. — Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy az 1869-ben tervbe vett és az 1870-ik év tavaszán munkába vett rumeliai és bolgárországi vasutnak Szófiánisi ágait a török kormány végre elfogadta. E kérdés eldöntése sok időbe és sok alkudozásba került. A török kormány érdekei első sorban a Szamakov-dubniczai vonalat kívánták volna kiépíttetni; de itt részben a természeti akadályok, az áthághatlan magas hegységek, részben más mellékérdekek működtek közre, hogy a vállalkozók a török kormányt a boszniai vonal kiépítésétől elvonják. A török kormány csökönösen ragaszkodott a tervezetthez s éveken át hallani sem akart a Szerbiát összekötő vasutvonalról, míg végre a sok rábeszélésnek és meggyőző érveknek engednie kellett. Nisnél, illetőleg Alexinátznal fog tehát a török vasut a szerbiaival találkozni s így összeköttetésbe jő a középeurópai hálózattal. A munkálatok megkezdését azonban a pénzügyi munkálatoktól teszik függővé, mi által a török kormány az építésre megkívántató pénzt szándékozik beszerezni.

Finland nagyhercezség kereskedelmi tengerészete a 1874-iki január 14-ikén tett hivatalos felvétel szerint 1607, összesen 259,530 tonnás hajóból áll. Ezek közül 78 gőzhajó, 426 vitorlás tengeri hajó és 1103 kis vitorlahajó (csónak, marthajó, kirakó sajka). Tíz évvel ezelőtt különben 440 nagy vitorlahajója volt, de csak 36 gőzhajója és 1084 vitorlása, összesen tehát 1560 hajója, melyek nagysága 208,480 tonna volt. Ennél fogva Finland tengerészete 47 hajóval és 51,050 tonnával növekedett; mint rendesen, a tonna mennyiség inkább növekedett, mint a hajók száma.

Az 1774. évi tibeti követség. Azon időben midőn Buddha tanai a Ganges völgyéből áterjedtek Bod fagyos felföldre, gyakorinak és akadálytalannak kellett lenni a forgalomnak India és Tibet között. Most a khinai politika véget vetett e közlekedésnek és szoros felügyeletet gyakorol a hágóknál. Warren Hastings erélyes és előre látó uralkodása alatt közelítették meg legjobban ezen forgalom ujra feléledését, mióta egyáltalában az angolok megvetették lábukat Indiában. Ezen nagy államférfiu, az egyetlen angol kormányzó, kinek emléke maig is él az indok szellemében, két ízben küldött követséget Tibetbe, azóta pedig egy sem jutott az országba. Az első jelentékenyebb követségről napjainkig nem jelent meg hivatalos tudósítás, minthogy az expedíció vezére, Bogle 1782-ben családjának hazaküldötte az utjára vonatkozó jegyzeteket és okmányokat. A mostani birtokos csak most egyezett be közzétételükbe.

A munka elején Tibet és a Himalaya földrajza van röviden tárgyalva, azután felvannak sorolva az előző és későbbi hasonló célú vállalatok. Az első fejezet előadja az expedíció okát és Warren Hastings utasítását is tartalmazza. A másodikban le van írva az utazás Tassisudonba, Bután fővárosába, a következő öt fejezetben a követség ottani tartózkodásának története 9 hónapon át 1774—1775, Bogle beszélgetései a Deb Rajával és jelentése Warren Hastingsnál vannak közzétéve: A VIII. fejezet a Tassisudonból Deserípgébe, a tibeti láma akkori székvárosába vivő utazást beszéli el, a következő fejezeteknek a lámával folytatott alkudozások, Tibet kereskedelmi és politikai viszonyairól szóló jelentések és a Tisu-Lumbui tartózkodás és a visszautazás elbeszélése képezik tartalmát. A könyv mellé Tibet térképe lesz mellékelve a legujabb felfedezések szerint.

Geographical Magazine.

Az egyiptusi vasutak. A Kahirától a Niluson felfelé vezető vasut Siutig, Felső-Egyptus fővárosáig már elkészült, a sudani vasut kiépítése még körülbelül öt évet igényel. Ezen vasuti vonal hosszát 1750 kilométerre (230 mf.) költségét 1.400,000 ft. sterlingre

(15.000,000 ft.) teszik. Azt hiszik, hogy e vasut, mely a közép afrikai termékek szállítását annyira megkönnyíti, a legjövedelmezőbbekhez fog tartozni.

Japán külkereskedése 1873-ban. A japáni vámigazgatóság kimutatása szerint 1873-ban a Japán kivitele 21.217,482 arany Yenre (Yen 2 ezüst forint), a bevétel 29.105,057 arany Yenre ment. Az egész 50.322,539 Yen értékű forgalomból 36.078,244 Yen esett Yokohamára, 8.490.588 Hiogora 1.328,565 Yen Osakára, 3.936,677 Yen Nagasakira, 480,430 Yen Hakodadira és 7736 Yen Niogatára. Az osztrák-magyar monarchiába menő árúk 12.376 Yennyi értéket képviseltek az osztrák-magyar monarchiából bevitték, 5908 Yent. Az elsőnek a nyers selyem, a másodiknak a fél pamutárúk képezik legnagyobb részét.

* **A smyrnai kikötő.** Smyrnából írják: Az 50 napos majd szakadatlan esőzés következtében a Gedyse vagy Hermos folyó annyira megdagadt, hogy a m e n e m e n i lapály nagy részét elárasztotta. A Hermos vize nagy homoktömegeket szállít a tengerbe, melyek a torkolatnál a smyrnai kikötő előtt feltorlódtak és a hajózást veszélyeztetik. Ha a török kormány elmulasztja ezen homoklerakódásokat kotró gépek által eltávolítani, vagy ha a folyó medrének irányát nem változtatja, nemsokára a homokgát teljesen el fogja zárni Smyrna kikötőjét. Nagyon szükségesnek látjuk a technikus szerek alkalmazását, mert különben a már most is nagyon keskeny bejárás teljesen bedugulna.

A vörös tengerről. A Suez-csatorna megnyitása lehetővé tette a török kormánynak J é m e n és A s s y r tartományok visszaszerzését. Az egyiptusi kormány is felhasználta a jó alkalmat, katonákat és hadi szereket szállítani Afrika keleti partjára. Most a vörös tenger egész nyugati partvidéke tényleg az egyiptusi alkirály birtokában van. M a s s a n a a khediv gőzöseinek rendes állomása és alapja a Nilus forrás vidékei gazdag tartományainak az egyiptusi uralom alá hozására célzó műveleteknek. Ott M u n z i n g e r b e y működik, ki már annyiszor tanusította, hogy felfogja és át van hatva megbízatásának civilizátori fontosságáról. Már épülő félben van a vízvezetés, mely a kikötőt jó vízzel látja el a parti hegység forrásaiból. B e r b e r i - y é h, Aebentől egyenesen délre, van kiszemelve e vidék kereskedelmi központjának. Az egyiptusi őrség ott vár és rendes rakodó helyek építését kezdette meg és a mindenütt uralkodó terméketlenségnek vízvezetés által akarnak véget vetni. Bár a Suez-csatornán átmenő hajóknak alig tizedrésze megy az a d e n i kikötőbe, azon kikötőnek kereskedelmi fontossága mégis növekszik napról napra.

A főkereskedelmi cikk a szén. A kereskedelem leginkább a parsik kezében van és még angol kereskedő házak is parsik által képviseltetik magukat. Kívánatos volna ha a török kormány Hodeidára a Jémen természetes kikötőjére több figyelmet fordítana. Most az árúkat Adenben szállítják ki és onnan kis hajókon viszik Hodeidába, mi nagyon kényelmetlen és sok költséggel jár*)

Trebizand és Erzerum közt kitűnő közlekedő utat építettek újabban. Mielőtt ez út elkészült nagyon nehéz volt a közlekedés és a kereskedés és pangott e vidéken, mely különben a legnagyobb forgalomnak örvendene. Ez az út mondhatni az egyedüli Európa és Ázsia között, s hogy erre is csak most kezdenek gondot fordítani, az a török kormány helytelen gazdálkodásának rovandó fel, mely nagyon keveset tesz a kereskedés emelésére és felvirágoztatására. A fekete tenger és Ázsia között ez úton foly a kereskedés és közlekedés. A málhákat keskeny, alig járt ösvényeken, töretlen úton és hegyek között csak nagy akadályokkal szállíthatták rendeltetésök helyére. A karavánok sokszor csak nagy veszélyek között juthattak el kitűzött céljukhoz, s akkor is igen nagy károkat szenvedtek szállítmányaik. Most azonban ez út elkészültével e bajon segítve lesz, mi a kereskedésnek nagy emelésére szolgálанд.

Alagut a Manche csatorna alatt. Lesseps tenger alatti alagutat tervez, Francia- és Angolország között. A francia lapok egy idő óta élénken foglalkoznak az eszmével s az »L'Explorateur« bővebben s részletesen ír e tervezetről. Lesseps nem maga találta fel ez eszmét, hanem Thomé de Gamóndnak köszöni, ki életének harminczöt évét szentelte arra, hogy e terv életrevalóságát kimutassa. Lesseps részletesen szól a furatásokról, a csatorna mélységéről, melybe ha belesülyesztenék a párisi Notre-Dame tornyát, 12 méter a víz felett maradna s a harangokat meghúzhatnák benne; a csatorna csak félig oly mély, mint a mily széles a Szajna a Corp legislativ hidja előtt. Vállalkozók már összeadtak bizonyos alaptőkét, melylyel a munkálatokat megkezdhetik. A két kiinduló ponton, t. i. a francia- és angol-parton 150 méter mélységű és

*) Ezen közleményt az *Oesterreichische Monatschrift für den Orient* című folyóiratból vettük át, mely az osztrák-magyar külügyi ministerium támogatásával az első orientalisták közreműködése mellett jelenik meg. Célja a keleti viszonyokat szem előtt tartva a monarchia kereskedelmi és politikai érdekeit keleten tekintetbe venni. Egyletünk érdemdús másod elnöke Vámbéry Ármín úr is munkatársa e nagyon ajánlható lapnak.

és 8 méter átmérőjű kutakat fognak ásni s ezek aljában aztán a tenger alatt vízszintesen haladó utakat fognak fúrni. Egyelőre igen keskeny csatornát fúrnak, melyen egy kocsi és egy ember haladhat végig, s ha ez sikerül, akkor szélesítik ki minden oldalról. A Mont-cenisi alagut furatása előtt ez a terv agyrémnek látszott, ma azonban közel áll a megvalósuláshoz. Az alagutban a levegő hiányától tartván a tervező Gamónd, kéményeket tervezett az alagutból a tengeren át felvezetni. Azt is tervbe vette, hogy az alagutban egy vendéglőt építsen. A munkálatok befejezése a Brunnton-féle géppel két évre van kiszámítva. Ha e terv létesül, a tudomány egy új vivmányal szaporodik.

Vasut Európából Indiába. Lesseps, e lángeszű tervező, ki daczol a természeti akadályokkal, Európát Ázsiával összekötő vasut tervét is bemutatta legújabbán. E vasuti hálózat, mely Angolországból indulna el s a tervezett alaguton átlépve Franciaországba, innen Oroszországba s Indiába hatolna. Ennek egyik ágát képezné tovább a Caszmból tervezett vonal, mely Thibeten, Khinán, Mongolországon át Kamcsatkába vonulna. Ugyanezt a vasuti hálózatot a tenger alatt Amerikába tervezni átvezetni, így akarván összekötni az ó-világot az új-világgal.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Felolvasó ülés febr. 18-án az akademia heti üléstermében. Erődi Béla felolvassa Molitor Ágost ily című útleírását: „*Hét hó a tengeren.*“ Ezután Vámbéry Ármin bemutatja és ismerteti a bécsi katonai földrajzi intézet által kiadott „*Középázsia térképét,*“ egyúttal áttekintést nyújt Középázsia kartographiájára, vázolja az új térkép keletkezésének történetét s kiemeli annak előnyeit.

Márcz. 18-án a főpósta-palota tanácstermében. Jelen van közel száz tag és vendég. Elnök Vámbéry Ármin jelenti, hogy mélt. Gervay Mihály választmányi tag közbenjárása folytán a társulat titkári hivatala a főpósta-palotájában helyzetetett el s a nagymélt. kereskedelmi, ipar és gazdasági minister úr engedelmével a társulat ülései a főpósta-palota tanácstermében fognak tartatni, miért úgy a nm. minister úrnak, valamint méltóságos Gervay Mihály orsz. főpósta-igazgató úrnak a társulat nevében meleg köszönetet mond. Ezután felolvasást tartott báró De Gerando Attila v. tag „*Kövár vidékéről.*“

Választmányi ülés febr. 18-án és márcz. 18-án tartatott.

Jelentés a Magas Tátrában tett utazásról.

Részben fölolvastatott 1874. decz. 17-én.

Társulatunk alapszabályainak azon pontja, mely szerint különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani egyik főczélja, birt engem arra, hogy a lefolyt nyár alatt a Magas Tátrát beutazzam. E terv kivitelére azonban nemcsak társulatunk buzdított, hanem a magyarországi Kárpát-egylet által is meghivattam. Örömmel vállalkoztam ez útra, melyet már alpesi utazásaim alkalmával is czélul tűztem ki magamnak, és a melyben az Alpokban való több éven át tett utazásaim alatt szerzett csekély tapasztalataimat hazám számára hasznosítani reményeltem. A következőkben van szerencsém ez útról jelentést tenni. Nem óhajtottam észleleteimet rendszeresen összesítve előadni, ezt később, más alkalommal és újabb utazásaim által kiegészítve szándékozom közrebocsátani, itt csak utazásom folyamát, — melyet különben is csak előzetes utazásnak méltóztassék tekinteni — és pedig a már bejárt és ismeretes vidéket röviden és csak a mennyire az egész utazással szoros összefüggésben áll adom elő, az általam először bejárt utakat bővebben fogom leírni; itt-ott a topographia és a természettani földrajz körébe vágó észrevételeket beleszurván, úgy a mint azok utazásom közben kínálkoztak.

Vándorlásaim területét hazánk éjszaki határán elvonuló központi Kárpátok azon tagja képezte, mely a Magas Tátra név alatt ismeretes. *) A központi Kárpátok hegyszerét a Dunajecz, fekete Árva, Vág és Poprád völgyei határolják körül. E lánczolatnak azon részét, mely a bobróczai völgytől a kotliniai völgyig terjed (hol az eocen szepesi Magura csatlakozik hozzá). »Tátra-hegységnek« nevezzük. A hegység, mely nyugati határától a Csuba goriczáig**)

*) Ezen hegycsoport körülírásánál sem a geologia, sem a tiszta orovagy hydrographia nem vezérel, mert akármelyik szempontot követném kizárólagosan, a másikkal ellentétbe kellene jönnöm. A hegység látható idoma szerint fogjuk a határképző vonalakat huzni és ezen természetes vonalak hol gerinczet, hol folyót követnek és szorosabb szükségleteinknek legjobban megfelelnek.

***) A térképeken „Goriczkowa Berg,“ „Piara,“ „Kasparow wrch,“ „Csuba goriczkowa,“ „Csuba goricza.“

hullámzatos, széles hátat és kupformájú csúcs-képleteket képez, e ponttól kezdve mindinkább emelkedik és külső domborformája és jellege hirtelenül változik. Egy individualitása által önállóan megkülönböztethető hegláncz lesz uralkodóvá, melynek főgerince a Csuba gorriczától nyugatra eső bemélyedéstől keleti folytatásában félkör alakban délnek és ismét éjszának kanyarodván, a mélyen bevágott rézaknai völgyig húzódik, hol a bélai mészhegység csatlakozik hozzá. E heglánczban nyerték legfőbb tipikai kifejlődésüket a kárpáti jegőczes központi tömegek. A Tátra hegységből ezen így körvonalazott, központi granittömeget hasítjuk ki és a szorosabb értelemben vett »Magas Tátra«-nak nevezzük; ez a központi kárpátok leghatalmasabb emelkedése, kiválóan a magashegység jellegével bír, keleti és nyugati kiszéledései azonban már elvesztik e jellegüket.

Meredeken és egyszerre emelkedik a Magas Tátra, minden előhegység nélkül, a Vág és Poprád fennsíkja felett. Ezen előhegyekben való hiány jellegző a Magas Tátrára nézve, mert ebben kiválóan különbözik az Alpoktól, melyek nem egyszerre, hanem lassanként emelkednek és előhegyekkel vannak körözve. A keskeny és szaggatott főgerincz, élesen kihegyezett csúcsképleteivel,*) nagy közepes magassággal bír, melyből csodálatos zordonság és repedezettséggel kitűnő gerinczek sugárként válnak ki. Azon meredekségnél fogva, melylyel a hegység a lengyel lapályokból, de különösen a szepesi fennsíkiből magaslik fel, természetes, hogy ezen mellékgerinczek közt bezárt völgyek keskeny és meredek torkok, egyenes ellentétben állanak az Alpokkal. Sebes vizeiket a Dunajecz, Vág és Poprád folyamrendszereibe küldik.

Előre bocsátom, hogy a térképek, melyek a Magas Tátrát ábrázolják ellentétben, tudományos leírásai ellenmondásban vannak

*) Több helyen olvasható, hogy a Magas Tátrában ezen élesgerinczű és csúcsképletű alkat csodálatos, mert a gránit rendszeren csak kupformájú tetőket, lejtős ereszkedésű hegyeket szokott képezni. Ezen téves állítás, úgy látszik, kézről-kézre járt, mert több a Tátrát tárgyaló cikkben találkoztam vele. A mi a gránit szelid formáiról mondatik áll, ha csekély magasságokat képez, úgymint egyáltalában a jegőczös tömegközeteknél is. Ott pedig, hol a gránit nagy magasságra emelkedik, gerince éles, a falak meredeken ereszkednek le a mélyen bevágott völgyekbe, csúcsképletei (a kőzet nagy össztapadási erejénél fogva) élesen kihegyezett ormok, sőt tornyokat, szálak és tűformákat képeznek és hogy ez úgy mint a Magas Tátrában rendszeres tulajdonsága a gránitnak, ha jelentősen magasra emelkedik és nem kivételes az alakzata, csak a berni alpok merész és nagyszerű formáira, (melyek nagy része gránitból áll) a Montblanc csoport híres aignille képződményeire (Protogin), a rhäti Alpokban a Bernina csoport főbb emelkedésére (hol Syenit is fordul elő) sat. utalok.

egymással. A földszín topographiai rajzát és különösen a nomenclaturát mindegyik másképen tartalmazza.

Nem fogok itt minden hamis elnevezést czáfolni vagy minden uralkodó ellentétet kiemelni, hosszú és fárasztó érvelés lenne az, melyet más alkalomra halasztok, csak itt ott fogom a legfőbb eltéréseket jelezni. Noha szükségtelennek tartom tisztelt hallgatóim előtt azon nagy fontosságra utalni, hogy mennyire kívánatos volna a magas Tátra egy oly térképének és topographiai leírásának birtokába jutni, mely a földszín visszatükrözésében hű volna, és melynek nomenclaturája állandóan elfogadtatnék; mégis e tekintetben legyen még szabad hazánk viszonyaira nézve azon fontos irányelvet teilemlítenem, mely az Alpok topographiájával való foglalkozásom eredménye és melyet ott ugyanezen irányban érvényesítettem. Tény, hogy a hegylakó az, ki a környező hegység egyes pontjai elnevezésének első csiráit szolgáltatja, de ő csak a közel fekvő, többnyire csak a még míveléssel bíró és őtet érdeklő részét a hegységnek nevezi el. A mívelésnemeken és legelőn túl, a hegység zömében csak néhány vadász vagy a hol az politikai határképző, csempész ad nevet egyes pontjainak. De ezen elnevezések vajmi ingatagok, sokszor az illetők elhaltával egészen eltűnedeznek. Továbbá az elnevezések a hegység úgy a művelt részein, mint azon túl is, az illetőknek birtokukban levő nyelvkincs gazdagsága szerint többé vagy kevésbé változatosak és így el nem kerülhető, hogy az aránylag kis hegycsoportban is, sok hasonló hangzású nevekkal ne találkozzunk. Még fokozza ezen bajt, hogy a hegység ellenkező oldalán, de még majdnem minden két völgyet elválasztó hegyhát egyes pontjainál is más-más elnevezés dívik és a synonym neveknek egész sora származik. Itt a topograph feladata nemzetének és a hegylakók jogos igényeiknek szembevételével a nomenclaturát tisztázni és állandósítani. Irányadója a magas hegységben a célirányosság léssen ott, hol több elnevezés van egymással ellentétben, alkalmazkodni fog, a mennyire lehet a vidéken uralkodó nyelvhez, de nemzetének igényeit is szem előtt fogja tartani, különösen ott, a hol ő vizsgálja meg legelőször tudományosan a vidéket és egyes pontjait elnevezi. Ha ez így történt és az állandósított nomenclatura az utazóktól mindinkább terjesztetik, csakhamar gyökeret ver az illető vidék hegylakóinál is.

Ezen a téren pedig még sok teendőnk van. A magas Tátrában a térképezést az ausztriai táborkar eszközlé*), elavúlt és nem felel meg egy topographiai térkép igényeinek, nomenclaturája nyelvi te-

*) 1822. és 23-ban; 1 : 28,800 mértékben.

kintetben pedig az akkori idők természetes következménye szerint, minden csak nem magyar. Reductiója a különleges (Spezial) térkép még kevésbé sikerült,¹⁾ Fuchs térképvázlatán²⁾ a németesedés és Koristka tanár térképén³⁾ a szláv irány vehető ki. A nevek egyoldalú fordításával sem boldogúlhatunk, mint az a magyar államnyomda térképén,⁴⁾ minden rendszer nélkül és csak a hegység egyes részeinél történt, míg némely már elfogadott magyar elnevezést egészen figyelmen kívül hagyott. De a zűrzavar meg lenne koronázva, ha a magyarországi Kárpátégylet által kiadatni szándékolt térkép létre jönne, mely még ide is a dualismust rántva, a hegység déli részén a neveket németül és magyarul, éjszaki részén pedig lengyel nyelven és német fordítással tartalmazná.

1874-ki augusztus végén utaztam a Tátrába, Rutkáról jöttem; már alkonyodott, midőn a fehér és fekete Vág összefolyásánál egy-egy pillanatra a magas Tátra hegytömege tűnt fel előttem és már teljesen besötétedett, midőn a fehér Vág völgybe és a magas erdői fennsíkra eljutottam, mely a Vág és a Poprád között lévő vízválasztékot képezi. Ezen sajtóságos európai fővízválaszték a fekete és balti tenger között, a völgy fenekének lassanként 930 meter magasságra emelkedő dűzzadása. Poprádig a kilátás mindinkább tágult, habar a hegység csak mint silhouette rajzolta le magát a csillagos égen. Nem voltak ismeretlenek előttem e körvonalok, mert már 1871-ben beutazván a Kisuczva völgyet és a Vág vidékét a Streceseni szorosig, felmáztam decemberhó közepén — az egész környék nagy rémületére és ellenmondása daczára — a Fáttra Kriván (1666 met.) akkor

¹⁾ Csak 1870-ben jelent meg; nomenclaturája még zavartabb mint az eredeti felvételekben; mértéke 1 : 144,000.

²⁾ Sok helyen a földszínrajz egészen hamis. Mértéke egyenlő a táborkari különleges térképével.

³⁾ A táborkari felvételeken alapszik; javításokat tartalmaz; mértéke 1 : 100,000.

⁴⁾ Mértékaránya 1 : 57,600. Rétegvonalakkal van ellátva, melyek 200 lábnyi egyenközü távolságra húzatnak. Két kiadásban jelent meg; az egyikén a rétegek sárgával vannak színezve, azon rendszer szerint: minél magasabb, annál sötétebb; a másik kiadásban a művelésnemek zöld színskála szerint és a kőszirtes talaj szürkével van színezve. Örömmel üdvözljük a rétegrendszer behozatalát a magyar kartographiában és különösen ilyen hatalmasan domború földszínén. Kár, hogy a magassági számok öiben adatnak és nem tudták magukat azon rendszertől emancipálni, melyet a használt forrásokon alkalmaztak. Mindazonáltal e térkép a Tátrának eddig megjelent térképeit minden tekintetben felülmúlja. E térkép szerint készült a k. magy. államnyomdában Péchy Imre vezetése alatt, azon réteges dombormű, mely a bécsi világtárlaton ki volt állítva szabatos kivitele által meglepet és sok tetszésben és kitüntetésben részesült.

vastag hólepellet fedett csúcsára*). Ott pillantottam meg először, a hóborította magas Tátrát, a mint óriási sziklaszigetként emelkedett ki az öt környező lapályokból és alacsonyabb hegycsoportok közül.

Éjfél volt, mikor Tátrafüredre (1016'5^{met} M. A. T.***) érkeztem. Az utolsó hét esős és havas napjai a vendégeket szétugrasztotta. Kisebb kirándulásokkal múlt el az idő; az utolsót aug. 31. a nagy hideg-(Kohlbach) völgybe tettem, meglátogatván a hátulsó részében fekvő tavakat. Megfigyeltem vizeinek hőmérsékét és a kirándulás eredménye a tóvidékről felvett vízszintes projectióból állott.***)

Terveim közt első helyet foglalt el a Gerlachfalvi csúcs megmászása. Kétes volt, vajon megmázták-e már ezen csúcst. Eluta-

*) A Krivánról a kilátás délre és keletre dombos vidékre nyílik, melynek külseje szomorú nemzetgazdasági állapotra mutat, főleg a minden rendszer nélküli erdőirtásra. Földje repedékes és szegény, mivelése hiányos és szűk térre szorítkozik, csak legelőmezők és kiirtott erdők tűnnek fel a láthatáron és a tavaszi vagy őszi romboló vízárak nyomai még csak sivárbábbá teszik e különben is szomorú képet. E szegény vidéken — az Árvát tekintve különösen — okszerűen foganatosított erdőmivelés a legelső feladatok közé tartozik; az erdő, mely a sivár kárpáti homokkőt, növénytakaróval, kéreggel vonja át és azt az atmoszfériaiak ellenséges romboló hatásaitól megvédi, kedvezően hatván egyszermind a légnyrkosságára és egyáltalában a klímára is, megóvhatja a vidéket a végső elszegényedéstől. — A Krivánról a lemenet a vratnai völgyoszoroson keresztül, Tyerhovára vezetett. Meg nem állhatom, hogy ezen érdekes völgyet fel ne említsem: torkolata felé szorost képez, mely bizzar sziklaképződményekkel díszlik, melyek a krétadolomittal határos nummulitákból állanak.

**) M. A. T. = Magyar államnyomda térképe. Az ölben kifejezett magassági számokat méterre 1 bécsi öl = 1,8964843 méter (lg = 0,2779493) szerint átszámítottam.

***) Ezen tavak elnevezésüket, illetőleg az eddig megjelent térképek és leírások közt ellenmondás uralkodik. Köztük különösen három érdemi meg az elnevezést, a többiek inkább kisebb és valószínűleg időszakos tavacsok. A táborkar eredeti felvételein az első, horpadásban — a kalántormagódörben — fekvő tó, melyhez érünk „Weisser See“ név alatt szerepel. De ugyanezen tó Koristka térképén „Wasser See“-nak nevezetik, mi talán tollhiba. Hunfalvy „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása“ című munkájában ezen tavat „kalántorma-tónak“ nevezi el, mely nevet az ottani vidéken és a vadászok közt elterjedtnek találtam és elfogadásul ajánlható. Magasabban egy fal mögött fekszik a második, nagyobb tó. Az eredeti fölvételeken és a táborkar különleges térképén „Langlichter See“-nak nevezték, de Koristka „Länglichter See“-nak nevezi, mi helyesebb, mert a tó formájának megfelel és ennél fogva bátran „Hosszúkás-tónak“ nevezhetjük. Utunk még több tavacsoknál vezetett el és azon dombost, mely az imént említett horpadáson felül emelkedik éjszakra kerültek meg, lefelé mentünk kissé a völgyön és a harmadik tóhoz értünk, mely az eredeti felvételeken, mint „Blauer See“ szerepel, de „Körtó“ név alatt ismeretes és ezen elnevezés formájához illő, fekvése a magyar államnyomda térképen helytelen.

zásom előtt a Kárpátegyelet évkönyve került kezembe és abban láttam, hogy ez ugyan mostanig még nem sikerült. De Tátrafüreden az ellenkezőjét állították. Magam olvastam az idegenek könyvében ez év aug. 7-én történt megmászásnak rövid jelentését, melyben még azt is említették, hogy a csúcson üvegpalaczkban névjegyet hagytak hátra. Mindazonáltal voltak sokan, kik még ezen szabatos közlemény valódiságát is kétségbe vonták. Így tehát, ha az elsőség nagyon is bizonytalan volt, még is első nagyobb kirándulásnak a Gerlachfalvi csúcsot választottam, hogy elérésével azok állítását vagy megerősítsem vagy pedig megczáfoljam és »mellette saját bölcseségemet kellő világosságba helyezhessem.«

A Gerlachfalvi csúcsot nem tartották mindig a Magas Tátra legmagasabb pontjának, csak újabb mérések alapján (2654^{met} M. A. T.) fosztották meg a Lomniczi csúcsot ezen dicsőségtől.

A Magas Tátrában, úgy mint az Alpok néhány csoportjában azt tapasztaljuk, hogy legmagasabb pontjai nem a főgerinczben, hanem annak mellék ágaiban emelkednek fel. A Magas Tátra főgerincze félkörű hajlásának legdélibb pontjától ágazik ki azon rövid mellék gerincz, mely a felkai és a batiszfalvi völgyek közt délkeletnek vonul, a Gerlachfalvi csúcscsal meg van koronázva és lejtőzésében két ágra szakad, melyek gyorsan leereszkedvén a gerlachfalvi görgeteg-tömkeleggel telt katlant zárják be.

A Gerlachfalvi, a Magas Tátra főgerinczéből elváló és délnek huzódó mellék gerinczek legjellegzőbb példáinak egyike. E mellék gerinczek függélyesen állanak a főgerinczen és félkörű hajlásának következménye, hogy azok sugárként és többnyire nem egy meghatározott világiránynak nyúlnak ki. Ezen rövid haránthátak különösen a hegység déli oldalán a Magas Tátra legmagasabb csúcsaival díszlenek, és azon feltűnő sajátsággal bírnak, hogy majdnem soha se folytatódnak a hegység ellenkező oldalán. Külső alakjuk, ugymint a köztük bezárt hegyzúgok kiválóan kimosási tevékenységre mutatnak. Sokkal szaggatottabbak, hasadtabbak és hatalmasabb görgeteg halmazzal vannak fedve, mint a földgerincz, mely mint a hegység erősebb magva, vázaként tartotta fenn magát.

A tervezett hegyi útra a lesznai öreg tanitót, Still urat, kértük fel, ki az utolsó megmászást is vezényelte. Döller őrnagy úr, a magyarországi Kárpátegyelet buzgó pénztárnoka, ki engemet meglátogatni jött Tátrafüredre, lelkesülten, noha semmiképen sem volt elkészülve, hogy első hegyi partienak a hírhedt Gerlachfalvit válaszsza, hozzám csatlakozott és egyszersmind örömmel fogadtam két a fűrdőigazgatósághoz tartozó úr kérő ajánlatát, hogy hajlandók a kirán-

duláson részt venni, már azon okból is, hogy mennél többen legyünk ezen úton és így végleg elhárítsuk azon kételyeket, melyek folytán a Gerlachfalvi csúcsot még mindig meg nem mászottnak tekintették.

Still elmondotta, hogy mindig nagy körutat tenni voltak kénytelenítve, mert a csúcs déli lejtőit körözték és a nyugati oldalról történt a felmászás. Én ezt azonnal elleneztem, kijelentvén, hogy meg kell kísérlelnünk a hegy keleti oldalán, a felkai völgyből a gerinczre feljutnunk. Azonkívül a felkai völgyben háltak, a nap munkáját rövidítendő. Én a távolságot és magassági különbséget Tátrafüreddel nem tartottam oly nagyknak, hogy ez szükségessé vált volna.

Aug. 31-én indultunk el Tátrafüredről; hatan valánk. Elkéstünk az elindulással, már 4 óra 20 percz reggel volt, mikor a fürdőhelyet elhagytuk. A keresztthalmon (1378·3^{met} M. A. T.) át a felkai völgybe és tavának (1684^{met} M. A. T.) zöld vizéhez értünk. Útunk a völgyben keresztülvágó reteszen vezetett felfelé. A Gránátfal parkányzatáról lecesepegő »örök eső« keresztül és a völgyrekeszen leomló Felkapatak vízese mellett jutottunk fel a magaslatra. Alattunk a felkai tó tükre csillogott, előttünk pedig a völgy sík feneké, »a virágkert« nyult el dús bújá növényzetével. *) A talajképződés szembetünőleg korábbi tómedenczére mutat. A nyugati völgyoldal a Gerlachfalvi gerinczhez tartozik és vad, szaggatott meredélyeit magasra felérő görgeteg lerakódások borítják el.

Ezen repedezett falak felé tartottunk és a hőmpölyökön át (7^h 52^m) feltűnő ereszhöz értünk, melyet maguknak vízerek vájtak. Észrevettem itt és a Tátrában több más helyen is, hogy a görgeteglejtők, ott a hol ilyen vízcsatornát képező ereszek nyílásán terülnek el, a görély a szűk ereszt elhagyva sugárként omlik ki abból és eléggé szabályos omlékkúpokat állít elő, melyek aljához a kötuskok legnagyobbjai gördülnek, míg a kisebb köromok feljebb rakódnak le.

Az elért zúgot meredek, majdnem függélyes sziklafalak rekesztik be, melyeken fel kellett hatnunk. »Lám hová jutottunk«, mondá vezetők, ki még a felkai völgyben tervemnek ellenszegült és a biztosabb, habár hosszabb út követését ajánlotta, és ezen meredélyek látványán és a kérdésre »merre fel« azt tévé hozzá, »hogy lássák az urak, merre érnek czélt«. Egyikünk kedvezőtlen oldalon kezdte meg az ostromlást, de ezen kísérlet meghiúsult. Kiszemeltem a fal azon részét, hol kedvezőbb eredmény volt elérhető és azon irányban czélhoz is jutottunk. Ketten a meredek falon felértünk a magaslatra, hol

---

*) Tátrafüredről 2 óra 15 percz alatt érkeztünk a felkai tóhoz, és innét 15 percz alatt a virágkertbe.

a nehézség véget ért. Mindaddig vezetünk — ki egyébiránt öregségének daczára egész nap elég derekasan viselte magát — és hordárunk szép csendesesen várták be fáradozásaink eredményét. Azután a többiek is utánunk jöttek és 8 óra 40 perczkor együtt voltunk. Majdnem egy óra feláldozásába került ezen akadály leküzdése; okául különösen nagyszámú társaságunkat tekinthetjük, mely különben is az egész napon az előrehatolást nagyon meggátolta, úgy hogy a hegy magasságához arányban nem álló időt igényelt megmászása.

Még lassúbb volt előhaladásunk a falakon, melyek kopárságát csak kezdetén szegény növényzet takargatá. Hosszas késedelem és másfél óra eltelte után az út végén az eresz hóval telt csatornáját követvén, elértük a gerincz magaslatát. Szemünk most az erdő borította Batiszfalvi völgyet pillantá meg. Tíz perczig maradtunk a gerincz behajlásán, mely idő alatt az aneroidot és hőmérőt észleltem és kis rajzot készítettem. A hőmérő 3° C. mutatott. Az elért pont rést képezvén a szaggatott gerinczben, azon átmentünk a nyugati oldalra, traversáltuk a magasban a lejtőket és $10^h 50^m$ a kis Gerlachfalvi csúcsnál voltunk.

Alattunk a batiszfalvi katlan tátongett óriási görgeteghalmazal. A gerincz folytatása fenn a magasban kis körhajlással húzódtott legmagasabb pontjához, számtalan tornyok és tűformájú tetőkre szaggatva, a mélységbe leereszkedő falak pedig ugyan azon félkör alakot öltöttek fel. Befelé hajlottak és számtalan sziklabordák hasították át, melyek kiszögellő sziklaélel lefelé húzódtak és köztük meredek görélyes lejtőket zárták be. Folytonosan veszítettünk az elért magasságból, mivel többször pontot kellett keresnünk, a hol a sziklabordákat áthághatjuk. Végre a katlanfalak túlsó végén érmederhez értünk, mely hóval volt megtelve, és mely felért a gerincz magaslatáig. Azonnal ráismertem, hogy itt a legkényelmesebb út van előttünk, habár kezdetben vezetünk és a többiek a havon nem akartak követni. A hó nem volt megfagyva, de elég sűrű volt, hogy a talaj egyenetlenségeit kiegyenlítse. Elérvén a gerinczet, csak néhány lépés kellett és annak legmagasabb pontján, a Gerlachfalvi csúcson álltam; 12 óra 35 percz volt.

A Gerlachfalvi csúcs délről éjszakra nyúló szaggatott gerinczből áll, és legmagasabb pontját, alig egy méternyi széles, kőtuskó képezi. A gerincz fűrészelten, élesen hegyezve húzódik éjszaki végpontjához, mely — a mint lejtőmérő szerem segítségével észleltem — majdnem oly magas, mint a legmagasabb pont, és onnét hirtelelenül lecsik.

Most az augusztus 7-én felért utasok palaczkának keresésére

indultunk és meg is találtuk. Ott volt egy papíron két német, Steinberg tanár és Elsner theologus rövid jegyzete. De volt ott egy másik üvegpalczk is, melyet Tátrafüreden, savanyú vizes üvegnek használnak, és melyről Still nem tudott semmit. Ezen kérdés legujabban azáltal nyert még több érdeket, hogy a Petermann-féle földrajzi közleményeinek 1874-ki XI. füzetében az 1874-ki aug. 7-én történt megmászás említésének alkalmából felhozzatik, hogy előbbi megmászásokról minden autentikus hír hiányzik, és így Steinberg úr megmászása az elsőnek tekintendő, melyet művelt ember végrehajtott. A megindítottam kutatások, melyekben Döller őrnagy is segédkezett nyújtott, eredménye, hogy valóban hitelt érdemlő előbbi megmászásról (kivéve az Elsner-félét és az említett üvegpalczk által bebizonyítottat) nem tehetek jelentést, és hogy a két egyedüli utazó, kiről híresztelték, hogy 1871, ille'öleg 1872-ben a csúcson megmászának volna, arra fel nem értek. Tehát csak az Elsner-féle megmászás bizonyult be, de azt megelőzte az, ki az említett üvegpalczkat a csúcson hagyta. Ez valószínűleg 1869-ki évből és a felvevő mérnökötől származik, de eziránt mostanig se szerezhettem kielégítő bizonyítékot.

Érdekes volt a látvány, mely szemeim előtt feltárult. A Magas Tátra vad zordonságával és sziklászaggatottságával a formák oly gazdagságát mutatá, mely meglepett. Sor, sora után következett ezen kifaragott és sziklás tetőkkel koronázott gerinczeknek, míg Gácsország síksága, a Rézaknák mély bevágásához, (hol a mészkő szelidebb képződményei csatlakoznak hozzájuk) vagy a szepesi rónasághoz és az éjszaki dombos lapályokhoz értek, melyek őket körülövedzik. De ezen hegylánczolatok csúcsképletei közt feltűnően vált ki a Magas Viszoka. Kettős orma függélyesen meredek és itt-ott fehér omladékkal vagy hóvonalokkal barázdált sziklafalakkal nyúlik fel az égbe. Mindkét oldalán mélyen be van vágva a hegygerincz, melyből a Kárpátok méltó Matterhornja különváltan magaslik fel. Gondosan lerajzoltam magamnak e csúcs körvonalait, a melyre feljuthatni czélomnak tűztem ki (lásd 1 ábrát). Ha a szem átfutotta a láthatárt, visszatért a közelbe, lepillantott azon meredélyeken, melyek a felkai völgybe ereszkednek le, nyugpontot a Batiszfalvi völgy zöldellő fenekén és csendes tótükrén talált. Az egész felett ama feltűnően kék égboltozat terült el, mely sajátságos a Tátrában és gazdag ozontartalomra következtet.

A Gerlachfalvi csúcson az uralkodó közet a quarczban gazdag Tátragranit. Megvizsgáltam műszereimet (Auer: 516^m hőmérő 30 l.), egy kőcemberkét építettünk, melybe utunk rövid jegyzetével

egy palaczkot rejtettünk és egy órai tartózkodás után a lemenéshez láttunk.

Következett a katlanfalak sziklabordáin ugyanazon fel- és le-
mászás, melyhez a talaj ezen képződése minket már a felmászás al-
kalmával kényszerített. Csakhogy most a társaság több részéről
ismét akadályok állottak be; hordárunk már betegen ért fel a
csücsra, állapotja mindinkább rosszabbult és előre haladásunk nagyon
lassú volt. Ketten előre siettünk, de más irányt követvén, vissza
kellett és ismét felfelé másznunk. A régi utat követtük most és (4^h
50^m p. m.) áthágtunk a gerinczen a Gerlachfalvi katlan felett emel-
kedő lejtőkre. Omladékon mentünk lefelé és óvakodnunk kellett, ne
hogy utólérjenek azon köromok, melyek a magasabban lévőktől
mozgásba hozatván lefelé gördültek. A katlan szélében keskeny
párkányzaton mentünk át és ismét a gerincz egyik délnyugati ki-
ágazására értünk, melyről szép kilátást élveztünk és a csorbai tavat
megpillantottuk.

Áthágtunk három leereszkedő gerinczen és útunk, körözvén a
hegy délnyugati részét, még tovább is a kisugárzó gerinczeken — a
szálkán még a löszéken való fel- és le-
mászásra kényszerített, míg
azon kősvatagnak rekeszét értük el, mely a gerlachfalvi gerincz
déli lejtőit borítja. Egyik köromról a másikra ugrádozva haladtunk
előre.

A törpefenyű övénel már alkonyodott, néhányan köztünk
mindinkább hátramaradtak és a társaság széteszlott. Ketten már
sötét éjjel (7^h 45^m) keltünk át a felkai patakon. Magam se tudom,
a körom meg sűrű törpefenyű közt, hogyan találtuk meg az irányt,
a sötét éjszakán vezető nélkül, az előttünk teljesen ismeretlen hegy-
ségben. Most már a többiekről nem hallottunk semmit. A hűvös
estszellőben várva, könnyű nyári öltözetünkben csakhamar átfáz-
tunk. Sokáig hasztalanul vártunk; elvégre fenn a magasban hangok
hallatszottak. Kiáltottunk és jeleket adtunk; de a hangokat némely-
kor közelebről vehettük ki, némelykor ismét, mintha távolabbról
jöttek volna. A csendet egyszerre puska-
lövés zavará meg és még jó
magasan fenn a hegyoldalon világlott. Végre a hordár utólért ben-
nünket, de a többiekről mitsem hallottunk többet. Így tehát (8^h 50^m
p. m.) Tátrafürednek mentünk, netalán segítséget hozandó, ha a
többiek sokáig vissza nem térnének. 10 óra 10 perczkor érkezünk
Tátrafüredre, a többiek a mint hiszem, csak is éjfél körül.

Ezúttal nagyobb hegyi utat terveztem, melynek kezdetén a
Magas Viszoka megmászása lett volna kísérlendő. Blásy Ede fürdő-
igazgató úrnak, ki a hegységet, mint zergevadász kitünően ismeri,

nagy köszönettel tartozom azon szivee, becses adataiért, melyekkel szolgált.

A Vizokáról keveset szoltam és Blásy úr azt csak mint a Tátrának azon előrendű hegyét említé fel, melynek csúcsát eddig ember nem mászta meg és sejteté, hogy se én, se másik arra fel nem juthatunk és ennél fogva nem is tűztük beszélgetésünk napirendjére. De figyelemmel kísértem Blásy úr közlését a főgerincz azon pontjairól, melyeket eddig áthágni sikerült, hol hiúsult meg az, vagy a hol, a mint ő azt biztonsággal állítá, nem is fog az sikerülni. Ezen becses, reám nézve nagy fontosságú közlemények szerint alkotám tervemet, főtekintettel arra, hogy eddig még nem járt utakat választaszak.

Vándorlásaim területe a hegység nyugati részét foglalta magában. Röviden topográfiai viszonyait körvonalozni fogom.

A Magas Tátra főgerinczének a Csuba goriczától délkeletnek irányuló folytatásában azon pont magaslik fel, melytől északkeleti vonulással egy jelentékeny mellékgerincz — a Voloszinláncz — ágazik ki. E pont az eredeti felvételeken, mint „Beszkyd Berg“ a táborkar, az államnyomda és Fuchs térképein mint „Swinia skala,“ Koristka térképén pedig mint Beszkyd tüntetik fel. A főgerincz ismét délre kanyarodik és mint szmercsinai gerincz (M. A. T.) egyenesen húzódik. (A rosztoki és felső koprovai völgyek közt) a 2193^m. (M. A. T.) magas ponthoz, mely a térképeken ismét különböző nevek alatt fordul elő. Innen ágazik ki északi vonulással egy mellékgerincz, mely az előbb említett oldalággal a Rosztoka völgyet zárja be és nyugati völgyfalát képezi a Bialkavölgy halaspataki ágának, aljár pedig a két patak a Bialkába ömledezik. A főgerincz folytatása, mely most délnek egy igen jelentékeny, több ágra szétágazó mellékgerinczet bocsájt el, válaszfalat képez az éjszakra vonuló Bialkavölgy legfelsőbb (halaspataki) ága és a déli menguszfalvi völgy közt. Az említett délnek irányuló mellékgerincz (Bástyaág) nyugati völgyfalát alkotja a főgerincz déli oldalán eredő, igen jelentékeny menguszfalvi völgynek, melyet éjszokról és északkeletről a főgerincz folytatása veszi körül, és délkeleten az abból elváló Tupaág zárja be. A főgerincz folytatása pedig délnek hajlott félkörben állja körül a Tengersizem katlanát és északi fordulatában a Tengersizem csúcs magaslik fel.*) E név alatt csak Fuchs térképi vázlatán találjuk,

*) A Tengersizem csúcsot és e pontról nyíló kilátást különösen Hunfalvy érdekesen és szokott alaposággal irt úti rajza tette ismeretessé.

Koristka leírásában szintén Meeraugenspitzenek nevezi, a magy. álmannyomda térképén itt egy szláv névvel „Waga“ találkozunk, a többi térképeken pedig nincsen jelezve. A Tengersizem csúctól északi iránynyal ismét egy mellékág válik el, mely a Bialka völgy két felső ága, a halaspataki és a poduplaszki völgyek közt húzódik. A főgerincz a Tengersizem csúctól közvetlenül délre vonul és ott a Magas Viszokában*) tetőpontját éri el. A Magas Viszoka a főgerinczen álló csúcsok közt 2558^{met} (M. A. T.) magassággal a Jégvölgyi csúcs után sorakozik, tehát másodrangú, az egész hegységben pedig negyedrangú. A Viszokától a főgerincz mindinkább délre hajol, hirtelen veszítve magasságából, míg északi kanyarulatánál ismét emelkedik.

rajz. Déchy M.

A Magas Viszoka a Gerlachfalvi csúcsról.

Szeptember 2-án reggel 6 órakor útra keltem és 2 óra 20 percznyi gyalogolás után, az erdőkön át, Hágiba, a Stola melletti erdészlakhoz értem. Blásy úr kíséretül Spitzkopf Márton ó-lisznai zergehajtót ajánlá, Hágiban pedig egy fiatal zergevadást Stolából Román Jánost, hívtam. Azonkívül még egy hordárom volt velem, kit azonban délután vissza szándékoztam küldeni. Tudva volt előttem, hogy Márton a hegység északi oldalán a lengyel nyeregről való jötteben csak a Halastóig ment, Román pedig utazásom területének

*) „Magas“ melléknévvel jelöltük e Viszokát, megkülömböztetésül a térképeken előforduló több hasonló névű ponttól. (Azon ellenetést illetőleg, hogy „Viszoka“ szláv nyelven „magast“ jelent, megjegyzendő, hogy a „Viszoka“ szót, mint tulajdonnevet nem is fordítjuk le más nyelvre; különben pedig a „nagy“ melléknévet ajánlhatnók.)

csak kezdő jelentéktelen részét ismerte. Így hagytuk el négyen Hágit 9 óra 46 perczkor.

Erdőn mentünk felfelé és áthágván egy hegyhátot, mely a térképeken, hol mint Smerkovec, hol mint Kobularky fordul elő, ismét lefelé ereszkedtünk: a menguszfalvi völgybe. Délben (12^h 40^m) a poprádi tó (1519^m M. A. T.) partján valánk; sötétzöld vizét a tóra nyíló mellékvölgy oldalfalai érintik, éjszokról a Kopa és délről a két csúcú Oszterf sziklafalai. A Tupaág a főgerinczczel félkört képez, mely felé rövid és keskeny völgyzúgok vágják be magukat, a főgerincztől kiágazó mellékágak által elválasztva egymástól. A menguszfalvi völgy ezen oldalúgjainak legdélebbike előtt álltunk. Barázdájának háttere hólejtőkkel végződik és éjszaka a Magas Vizoka tornyosul fel. A Kopa a Magas Vizokából kiágazó gerinczből emelkedik ki, míg az Oszterf folytatása a Tupában magaslik fel és a Batiszfalvi csúcscsal van összekötve. A magyar államnyomda térképe az Oszterf gerinczének folytatásában felmagasló pontot Klin-nek és ennek délre nyúló előfokát Tupának nevezi. A táborkar eredeti felvételein csak az Oszterf megjelölése, Fuchs vázlatán csak a Tupa, Koristkánál mind a kettő, a táborkar különleges térképén egy se található. A magyar államnyomda térképe továbbá a Batiszfalvi csúcst, mely a Gerlachfalvi csúcscsal párhuzamban és a Batiszfalvi csúcs nyugati oldalként vonuló gerinczben magaslik fel, Koncsiszta-nak vezeti be és a főgerinczen egy Batiszfalvi csúcst alkot. A Koncsiszta név synonym elnevezése a Batiszfalvi csúcscnak és bizonyos, hogy a Batiszfalvi csúcs-féle elnevezés az imént körülrajzolt gerincz tetőpontját illeti, tehát csak zavart okozna, ha ezen elnevezést a főgerincz egyik pontjára alkalmaznók.

A tó keleti partjához mentünk, hol a patak beleszakad és hosszabb időzés után (2^h 45^m p. m.) azon völgyzúgnak irányoztuk lépéseinket, mely, a mint említettük, éjszakkéltre huzódik. Egy hatalmas torlaszon mentünk felfelé, mely két menedékesebb fokra volt elválasztva. Erről a visszpillantás, a most sötétkéknek látszó, körformát felöltő tóra gyönyörű volt és engem az idén a Tiroli Staller-sattal magaslatáról megpillantott Antholzi tóra emlékeztetett. Kezdetben búján csirázó növényzet közt mentünk fel, azután elmaradt az erdő és egy halmon két magányosan álló fa jelölte annak szélső határát. Azután hatalmas omladékrakások és törpefenyők következtek, míg a törpefenyű övén is túlhatottunk és (3^h 50^m) kopár sík térre jutottunk, melyet a patak átszel, és ide-oda kanyarodván, görlyeivel eláraszt. A meredek és repedezett oldallejtők szintén gőrteteggel borítják el a teknős medenczét, melyet éjszakra egy másik

torlasz zár el. Az oldalfalak nyílásán a Viszokának kétcsúcsos előhegye tűnik fel.

Itt telepedtünk le az éjszakát töltendő. Megkezdettek az előkészületek a bivouac számára. Felállítottuk a sátort és mindent elkészítettünk a vacsorához, melynek szakácsa én voltam. Embereim lementek törpefenyőt tüzelőnek hozni, nyughelyünk közelében a patak csörgedezett. Alkonynyal egy pár lépésnyire a rekesz felsőbb határához visszamentem, átpillantván a völgy futását, melynek rengeteg erdősége fölött az éj sötétedett és tövében a poprádi tó síma tükre csillámlott. Ezen szelidebb külsejű látványtól a zord és rideg környékhez fordultam vissza, hol tanyáztunk és a hol néma csend uralkodott.

Észrevettem, milyen könnyelműen bánnak embereim a törpefenyővel és magam részéről elleneztem is azt. A törpefenyő ezen kevésrebecsülése általánosan elterjedt a Tátrában, noha ott ezen öv, eltérőleg az Alpoktól igen szélesre terjed és az alatta elterülő erdő hatalmas megvédője az athmosphäriák romboló hatása és a Tátra jelentékeny görgetegei ellen. De szomorú jelensége, hogy ott, mint hazánk sok más helyén is, az intő szózatnak vajmi kevés eredménye van; a törpefenyőöv mindig pusztíttatik és látszik, hogy az erdő is nem keveset szenved alatta.

Másnap reggel hajnal hasadtakor keltünk fel és 5 óra 45 perczkor útnak indultunk. Az éjszaki völgypart oldalnyílásának irányoztuk lépéseinket, mely oldalt tűformájú sziklaképződéssel van szegélyezve. Óriási köromokon, melyek közt egy-egy elsatnyult törpefenyőt láttunk, kellett felfelé mennünk, míg egy hullámzatos magaslatra értünk, mely a kis sárkánytó teknyője felett huzódik. Most az elhagyott völgy egyik lépcsőzetén pillantottuk meg a jegestavat. A Viszoka még mindig nem volt látható, hanem fedve volt a már éjjeli tanyánkról feltűnő kétcsúcsos előhegytől.

Egyszerre feltűnt a Magas Viszoka előttünk. Látványát legjobban Hunfalvy jellemző és szép szavaival ecsetelhetem: »A Viszoka sajtáságos, fenséges alkotású hegy; mint óriási fölfelé erősen megnyulánkuló és éles csúcsú kúp emelkedik szabadon és büszkén, rémítő meredekséggel és oldaltámok nélkül. Egy fűszáll sem zöldel rajta, egy ember sem állott még tetején, sőt ezt, úgy tartják, a zergék sem mászhatják meg.«

Látásánál elhatároztam, hogy a hegyoldalon és nem a gerinczen hatolok fel és a falakon, a romboló vizektől vájt csatornákat követem. Ha az egyik véget ért, a sziklafalon egy másiknak irányában másztunk és abban folytattuk utunkat. Román leveté bocskorát

és biztonság kedvéért az éles sziklákon és görélyein mezitláb ment; nem használt semmi ellenvetésem és nevetve emlékeztem azon alpesi mondára, mely szerint a havasi zergevadász, keskeny sziklaszalagon a mély örvény felett járván, leveté czipőjét és lába talpát felvágta, hogy a vérrel jobban tapadjon a sziklához.

Már közel a csúcshoz a Viszoka egy hátulsó, éjszaki tetője meredezett fel és magasabbnak látszott azon csúcsnál, melyre igyekeztünk. Ezen bizonytalanság sietteté lépteinket és mikor (7^h 45^m a. m.) felértünk a csúcsra, lehütötte a különben természetes öröömöt. »Magasabb az éjszaki csúcs«, mondám és elővett lejtőzési szerem megerősített véleményemben. Mikor aztán azt mondám, hogy oda kell mennünk, embereim persze más véleményben voltak. Egy negyed órát töltöttem a csúcson, hogy az aneroidot és hőmérőt észlelhessem. Nyolcz órakor feladatunkhoz láttunk. A két csúcsot mély bevágás választá el, és ha azt el nem érhetjük azon veszély fenyeget, hogy messzire le kell ereszkednünk. De ha ez sikerül is, még mindig kérdéses volt, vajjon felérhetünk-e az éjszaki csúcsra azon falakon át, melyekkel a bevágásra támaszkodik. Megkíséreltük a csúcs falain kissé lemászni és azután a bevágás irányában azokon áthatni. Ez már nem volt könnyű feladat, és hol a falak szögleteznek keskeny párkányon kellett fordulnunk a bevágáshoz. Itt már se a csúcsról lejöő gerincz, se a falak sok reményt nem adtak. Jobb kinézése volt a hegy éjszakkéleti falainak. Hogy ezeket pedig elérhessük a bevágásról éjszakra kellett lemászunk, noha ott a lejtő meredeken ereszkedett le a mélységbe, melynek feneké a lejtőzés nagy szöge miatt nem volt látható. Kibontottam manilla kötelemet, megkötöztem Románt, körülbelül 30 lábnyi távolságra magamat és valamivel közelebb hozzám Mártont. Az egész experimentum, úgy látszott, embereimnek nem igen tetszett és mikor Mártonhoz jöttem a kötéllel, ő azt mondá, hogy ő azon a falon le nem megy és felkért elégedjem meg egy áldozattal, ő majd itt megvár, míg mi ketten visszajövünk. Tudtam, hogy nem fenyeget semmi veszély, tehát röviden megmagyaráztam neki a kötél használatát és mentő erejét, különben szabadságára hagyván, ha Román és én leértünk, visszamaradni. Román csakhamar lefelé kezdett mászni; midőn biztos helyre talált megállt; utána jöttem én, de fele úton megvártam most Mártont, ki bátorságot vőn, követett és nem sokára együtt voltunk azon párkányon, mely a csúcs falaihoz vezetett. Azokon felkapaszkodtunk és 8 óra 20 perczkor a Magas Viszoka legmagasabb pontján először állott ember.

A svájcz hiros Matterhorn csúcsának hazám számára való békés elfoglalásának alkalmával, nemzeti zászlót tűztem ki. Adomány

volt az női kezektől, mely győzedelemre vezetett. Ezen zászló egy része megmaradt és arra szenteltem, hogy a Viszokán lobogjon. Mártonnak kék kötényét vettem a lobogót nagyobbítandó; magunkkal hoztunk törpefenyő darabkát, arra rászegeztük a lobogót, felnyitottam egy palaczk pezsgőt és háromszoros éljen közt kitűztük a zászlót.

A hegység jellemének megfelelőleg, melyhez a Magas Viszoka tartozik, legmagasabb csúcsa hosszúkás, keskeny, fűrészelt gerinczélből áll; összerogyott körom, melynek egyik halmazán kőtuskó jelzi a legmagasabb pontot. Műszereim megerősítették ítéletemet, mely szerint az éjszaki tetőt legmagasabbnak tartottam. Aneroidom az először elért ponton többletet mutatott, mint azon csúcson, hol most voltunk, ezen számok tehát a magasabb hőmérsék tekintetbe vételével is az éjszaki csúcsot magasabbnak tüntetik fel. *)

Most körültekinték. A nap kezdetén az ég kissé borult volt, de a felhők széteszlottak és a délre eső messze láthatárt ritka fátyol rekeszté be. A légkör nem volt tökéletesen tiszta, átláthatóságát kissé a széteszlott felhők zavarták meg. Az Alpokban többször észrevettem, hogy a légkör ezen állapota a kilátás képeinek egyes részeit szabatosan elválasztja egymástól, tisztán kivehető távlati fokokat eredményez és így a benyomást is fokozza. De ezen világítás a Tátrában különösen, hol a sok közel egymásután következő majdnem egyenlő magasságú és kevésbé bevágott mellékgerinczek összetódulnak és a közbeneső völgyek még irányuknak megösmérését és követését is nehezítik, a gerinczsorokat tisztán elválasztja egymástól és körvonalait egymással ellentétbe állítja.

A körszemle átkarolta a Tátra gerinceinek szakadatlan koszorúját és belehatolt zord, alig ismert zúgjaiba. Keleti részében a Késmárki és Lomniczi csúcs, a Középorom, a Nagy-Szalóki és Gerlachfalvi csúcsok váltak ki; álláspontunkhoz közel a Tengersizemcsúcsa magaslott fel; nyugatra a Bástyacsúcsok és a Kriván látszottak. A szem leszáll a délfelé vonuló menguszfalvi völgybe és zord oldalzúgjaiba. A völgy középső fokát a torkolata felé mindig sűrűbb erdő takargatja és a fenyvesek sötétében a poprádi tó síma víztükre ragyog. A főgerincz vad és kopár meredélyei alatt a hinczói tó egy része látható, a völgy mellékágaiban pedig szürke hömpöly közt a békás tavak és a sárkánytó. Elhagyott magányban terül el e vízmedenczék sötét és csendes felszine. Ezen merev kövilágot imitt, amott egy

*) A Magas Viszoka délkeleti csúcsán 8^h a. m. 537.5^m m, 4° C., éjszaki csúcsán 8^h 30^m a. m. 534.7^m. m., 8° C.

szirtöbölben vagy a sziklafalak egyes repedéseiben keskeny hóvonalok szakítják félbe, védett helyeken sivar gyep takargatja, bár mind a kettő elmosódik a táj általános képében. A merre a szem fordul, sivatag romtorokra, kopár szirtre akad.

Ha éjszakkal fordulunk, ezen Tátraképet varázsként váltja fel egy alpesi táj látványa. Ott huzódik az erdős hegyek övezte Poduplaszki völgy; patakja a felső részében fekvő tavakat elhagyván ezüst szalagként kigyózik virító zöld réten át és nyiltabb vidékre siet ki. Az északnyugati bércsorok közt a halastó és az öt tó barázdája tűnik fel, de a szem nem éri a völgyek fenekét, csak egy magaslaton tündöklök egy víztükör, valószínűleg a hátulsó tó a Rosztoki völgyben.

A hegység déli alján a csorbai tó csillámlik és a szepesi fennsíkon túl emelkedik az Alacsony Tátra lánczolata, melyből a Királyhegy magaslik fel. Éjszakra pedig a láthatárt Lengyelország dombos és falvakkal telt vidéke rekeszti be.

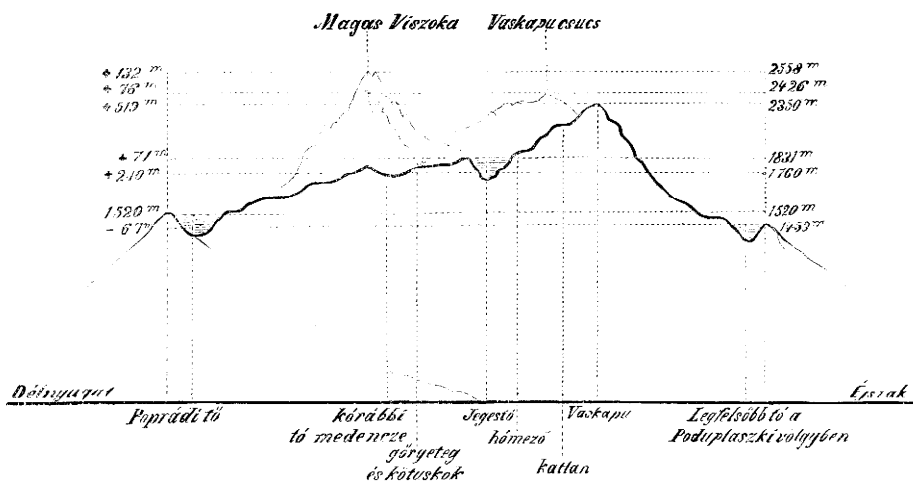
A Viszokáról nyert szemle általános jellegére nézve nem tér el azon látványtól, mely a Magas Tátra többi csúcsain tárul fel és közös sajátságait hordja magán. A lejtők meredek és fokok nélküli leereszkedések, a gerinczek szaggatottsága, a csúcsok formái és szerkezetük, a kőzet szétbomlása és a hatalmas görgetegek halmaza, a gyér növényzet búskomor színezete, jellemző vonása e képnek és annak a fagyasztó zordonság és az ijjesztő vadság jellegét kölcsönzi, minőt az Alpokban ritkán találunk.

Építettünk egy köemberkét, elhelyeztük viaszvásznon borítékban rövid jegyzetemet, megfigyeltem a műszereket és egy óra húsz perc eltelte után elhagytuk a csúcst. A falakon le és ismét felmászva a két csúcs közti bevágásra jutottunk és az onnét meredeken levonulól széles vizcsatornán keresztül másztunk lefelé. A csatorna részint hóval volt telve, részint pedig a víz által csiszolt sziklából állt. Vigyázni kellett. A hótakarón részsút menvén, fejszémmel a fagyott hóba lépcsőket vagdaltam. A csatorna a sárkánytó feletti magaslatra nyílt. Mi azt elhagyván a hegy falai alatt a jegestő irányában folytattuk útunkat. Elértük a görgeteg omlásokat, melyekkel a lejtők a jegestői völgy fenekéhez huzódnak és itt elváltam embereimtől, kik elhagyott tanyánkhöz siettek, hogy az ott hátrahagyott tárgyakat magukkal hozzák, én pedig egyenesen a Jegestónak tartottam, melynek partját 11 óra 45 perczkor értem el. A tó (1831^{met.} M. A. T.) éjszakkéleti része be volt fagyva és a smaragd zöld vízbe letöredezett a havas zátony, az ottani partján pedig hómező terült el. Erős vízer hagyta el a tavat, öntözvén akis síkságot, mely ellentétben a téli éjszakai parttal, gyepel zöldelt és eltűnvn, lezuhant a meredek torlaszon a völgy alsóbb lép-

csözetére. Megvizsgáltam az előttem igen érdekes hóképződményt, megfigyeltem aneroidot és hőmérőt és 1^h 25^m. p.m. folytattuk utunkat.

Czélom volt a főgerinczen át, a Poduplaszki (podieplaszki) völgy-be jutni. Eddig a menguszfalvi és poduplaszki völgy közt ilyen összeköttetés nem létezett. Fontos volt ez és reám nézve annál érdekesebb, mert azt lehetetlennek állították azon okból, mert a főgerincz északi oldalán függélyes, be nem járható falakkal ereszkedik a mélységbe.

A tavat körözvén és átmenvén a hómezőn, felmáztunk azon torlaszon, mely a Jegestő medenczéjét északkeletről elzárja. Elérvén e torlasz magaslatát, egy katlan fogott körül: középső sík tere hóval volt fedve, mely felfelé is húzódott, iszonyú görgeteges lejtők körözték és meredeken nyúltak fel a főgerinczig. Visszapillantván a völgyképződés kitünő példáját észlelhettem, a mint a medenczék sora, vagy korábbi tómeder vagy még most is vízzel telt, fokonként és torlaszok által elválasztva, fölhuzódnak a hegység főgerinczéig. Álláspontunk, a főgerincz mellett, a kimosás leghatalmasabb munkálkodásának színhelyén volt, hol meredek oldalfalak körözik egyikét azon katlanformáknak, melylyel a Magas Tátra völgyei végződnek.

Tervezte és rajz. Déchy M.

A Magas Tátra völgyei a víz kimosó hatalmát mutatják és bizonyos, hogy a kimosás a Tátrában nagyon és hathatósan működött. A kőzet egyenlőtlen ellentállhatósága a víz működésének egyes részeiben gátot emelt és annak eredményeként a völgyek több fokát létesítette. A patak vizeinek kimosó erejére döntő befolyású a sziklaretesz rétegeinek állása és keménysége, a kőzet szerkezete és he-

lyezkedése. Erősebb közetorlaszok elősegítették a medenczeképződést, ellentálló retesz után vízzel telt medence foglalt helyet. De a kimosás ezen stádiuma nem végleges. Utunkon láttunk vizétől megfosztott medenczét is — a virágkert a felkai völgyben és éjjeli tanyánk — és az ily kiürítéseken szintén a kimosó processus folytatása működött. Ez a tavak közös sorsa, és hogy ezen munka a Tátrában még nem ment legalább hatályosabban végbe, azt részint a közet nagy ellentállhatósága és a völgyek csekély esése okozta. Megsemmisülésük pedig úgy történik, hogy vagy a patakok a medencze szintáját kifolyásuknál mindinkább leássák, míg a tó eltűnik, vagy magukkal hordják a folyásuk közben elragadott anyagot, a hegység elmállása is járul hozzá és így a tó ki is töltődik.

A völgyképződésben gyors növekedés időpontja fölváltja az aránylagos szünet időszakát és abban a jelen geologiai működés is részt vesz. Tényezői a felhő és köd, mely leereszkedik és a sziklát és gyepet áthatja, a fagy, mely követi, a záporosó és hólavínák romboló ereje, a többi atmoszfäriák működése. Oly tevékenység ez, mely a közet elmállásában, a görgeteg hatalmas tömegeinek lerakódásában nyilvánul és a Magas Tátra jellegző vonásaként jelenik meg. A lejtők meredeksége, a növénytakaró hiánya elősegíti a görgeteg képződést. Az elmállás, a mélyen beható repesztés végső enyészettel fenyegeti a csúcsképleteket. De még ezen romboló tevékenységben is rendszert vettem észre, mely szerint a közet ellentállhatósága az elpusztulás menetét irányozza, a csúcsokat törvény szerint dúlja össze és a falakon a repedező vízcsatornákat szabályszerűen osztja el.

Szóltam most a légnemű és folyékony vizek hatásairól, de előttem a víz még más halmazati állapotban szerepelt szilárd alakjában, mint hó, mely a katlanban elterült. És ime egy másik kérdés előtt állunk, melynek fontossága a Magas Tátrára nézve elvitázhatatlan és széles körökben nagy érdeket költött. Voltak-e a Magas Tátrában azon időkorszakban, melyet jégkornak nevezünk, gletserek, és mily mértékben volt ott ezen oly jelentékeny tünemény kifejlödve? Phisikai törvények szerint van-e jelenleg helye a gletserképződésnek a Magas Tátrában és vannak-e most a Magas Tátrában gletserképződések?

Nincs időm, se kellő alkalmom, hogy ezen jelentés keretében e kérdések kimerítő tárgyalásába bocsátkozhassam, bármennyire hajlandó volnék ezen alpesi tanulmányaim által kedvenczczé vált tárgynál hosszasabban időzni; de reményelem, hogy egy második huzamosabb utazáson ezen tüneményt kiválóan megfigyelhetem és így

észleleteimet kiegészítve, e kérdésről más alkalommal bővebben szólhatok.

A katlanból a görélyes falon való fölmászás a főgerincz magaslatára vezetett. A főgerincz egy keskeny, alig tíz lépésnyire széles bevágására értünk (2^h. 25^m. r. m.), mely mindkét oldalán magas sziklával volt szegélyezve. Éjszaki oldalán a Poduplaszki völgy felé meredek falak alatt kopár sziklatalaj néhány hófolttal volt látható, alatta pedig minden közvetítés nélkül a völgy fenekének csak kis része tűnt föl.

A nyeret »Vaskapunak« neveztem; külső domborformája is megfelelő a »Kapu« elnevezésnek. A magyar államnyomda térképén ezen elnevezést egy közelálló csúcs viseli; nem különben a főgerincz ottani része e név alatt ismeretes. Tizenöt perczig időztünk a hágón és az alatt megfigyeltem a műszereket; magassága előleges számítás szerint 2352^m. (Aner. Déchy.)

Keskeny görélyes kéményen át ereszkedtünk le, melyben az első néhány lépés nem volt épen könnyű. Görgeteg lejtőkre jutottunk és onnét menedékesebb lapályra. Gyönyörű kilátás nyílt e pontról az alattunk fekvő eleven pázsittal és sötétzöld erdővel díszlő poduplaszki völgyre, csillogó víztükrével, kanyarodó patakjával. Jobbra az ormok szép hajlással huzódnak lefelé, balra pedig függélyesen fölmeredező sziklafal tűnik föl, míg a távolban kéklő domborok hullámos síkságot határolnak, mely fölött a nap már rézsútos sugarainak özöne oszlott szét és aranyos fátyolt szőtt.

A lapály mindinkább lejtősebb lett. Zöld, élénk színezetű és bársony-lágy mohvánkások vonják be a sziklaszalagokat, melyeken át jobbra és lefelé tartottunk. Egyszerre el volt vágva útunk, — függélyes falak ereszkedtek le a völgy fenekéhez. Lehetetlenné vált a lemenet, hasztalan minden keresés: Blásy úrnak látszólag igaza volt. De a dolgok ezen állapota oly könnyen vissza nem riasztott: nem hátráltam. Vissza és fölfelé kellett másznunk, hogy a lejtők jobb (keleti) részéhez közeledhessünk, ott kísérleendő a lemenetet. Hosszú le és fölmászás után egy csörgedező vizér utat mutatott. De a víz kopár kőtáblákon vagy azok közt folyt lefelé, ki kellett tehát bontanunk a kötelet. Román mászott le a meredek falon, utasításom szerint arczával a falhoz fordulva. Én követtem; útközben meglehetősen állásontra találván, megálltam. Márton most podgyászunkat ereszté le és azután reá került a sor. Sokáig tartott, míg elhatározta magát, hanem itt nem kínálkozott más út és elvégre jött. A kötelet mindig feszítve tartottuk, két helyen ör lesett, úgy hogy még elsiklás esetére sem érhetett volna nagy baj. Mikor közeledett lábait helyes po-

sitiókba helyeztem Mártonnak, mint ez szokás, de a szegény fiú úgy reszkedett, mint a nyárfalevél.' Utolsó része e lemászásnak szük és vizes sziklaereszen történt, a melynek végét elérve csakhamar a lejtőkön siettünk lefelé, míg (5^h 10^m p. m) a völgy fenekére és egy sötétzöld tóhoz értünk.*)

E tavat, mely a poduplaszki völgy egyenes meghosszabbításában fekszik az eredeti felvételeken »zelony staw«-nak van elnevezve, a táborkar különleges térképén egészen hiányzik, Koristka térképén helyesen van rajzolva, de névtelen, a magyar államnyomda térképén mint »fekete tó« szerepel, Kolbenheyer tanár**) a »Czeski staw« (cseh tó) elnevezést tartja helyesnek, Fuchs térképvázlata itt pedig egészen hamis.***)

Visszapillantván láttuk azon majdnem függélyes falazatot, mely a völgy egész háttérét elzárja és nekünk oly jelentékeny gátot emelt.

A lögerincz előreküldött orographiai vázlatában megemlítettük hogy a Tengersizem csúcsnál éjszaki irányban ágazik ki egy mellékgerincz, mely keletnek egy rövid oldalágot bocsájt. E mellékgerincznek éjszakra irányuló főága a térképezésen és a táborkari térképen mint »na glatke,« Fuchsnál hol mint „Sieben Granatenberg,“ hol mint »Sieben Kronenberg,« Koristkánál mint „Granatov sedem,“ Kolbenheyernél mint „Siedem Granatow“ fordul elő, keleti mellékága pedig ugyanott, az eredeti felvételeken, a táborkar térképén és Koristkánál mint „Szkorusznik,“ „Szkorusznyák“ szerepel, míg a magyar államnyomda térképe mind a kettőt névtelenül hagyja.

A tó partjánál már a törpefenyű övébe léptünk. Siettünk, mert az idő későre járt és célunk még messze volt; 6 órakor este az úgynevezett kosárhoz értünk. A vidék egész alpesi szint ölt; a bújja zöld pásztitot lengő fenyvesek szegélyezik és csörgedező patak hasítja át. Balra egy völgyzúgot magas sziklaretesz zár el, melyen ezüst szalagként zuhann alá a hegyi patak, a háttérben pedig a Magas Viszoka jelenik meg. Jobbra azon erdőborította völgytorok nyílik, mely a lengyel nyereghez vezet. Az egész táj felett csend és béke honol.

*) A Vaskaputól a lemenet a völgy fenekére 2 óra 20 perczbe került, tehát sokkal több időt vőn igénybe, mint a szintáj különbözeténél fogva vártuk volna.

**) Beiträge zur Kenntniss der Hohen Tátra von Carl Kolbenheyer, Petermann földrajzi közleményei 19 és 20-ik kötetében.

***) Ezen tótól nyugatra alacsony gát által elválasztva fekszik két tó, mely ismét hol „zamarzly staw“-nak, „Zamarzly Seen pod Mlynarzem,“ hol „cestky staw“-nak, „Eissee“-nak, „jegestó“-nak van elnevezve.

A hétgránátoshegy és a Szkorusznik közötti zúgban két tó terül el, melyek hol mint „nad mlinarom,“ hol mint „zaby stawi“ „Froschseen,“ „békás tavak“ vagy névtelenül fordulnak elő. Az e tavakból eredő vizér beleszakad a poduplaszki patakba, melyet közel az egyesülés után (6^h 50^m) léptünk át.

Ős erdőn kezdtünk felfelé menni. A Viszoka és Vaskapu után ezen új hegymászás, a harmadik ez napon — embereimnek nem igen tetszett. E részét a poduplaszki völgynek Márton ismerte; egyszer járt ő ezen az úton a Halastóhoz. Egy kis félóra alatt a hétgránátoshegyhát magaslatán voltunk. Az est közeledett. Az alacsony környezet felett a távolban megláttuk a magas sziklás háttért, mely a halastó fekvését jelzé, az est fátyolába burkolva. Csakhamar eltűnt. Elvesztettük az utat. Sötétedett. Végre mégis elértük a halastóból eredő patakot; egy kis salto-mortaléval átugrándoztunk a vízmederben fekvő köveken és elértünk a Javorináról a Halastóhoz vezető utat. 8 óra 20 percz este volt, mikor a Halastó partjához érkeztünk*)

Az éjszakán át nagy szélvész dühöngött, mely bennünket a feltűnően meleg esti levegő káros következményeitől megóvott. Másnap september 4-én reggel legtisztább nap sugárzott a gyönyörű tóra, bár a szél még nem csendesült le végképen.

A Halastó**) — Riby Staw — 1427·5^{met.} (M. A. T.) magasságban fekszik és a Tátrai tavak legnagyobbika. Terjedelme 25 □ Kilometer. Legnagyobb mélysége déli oldalán 60 metert tesz és egyedüli a Magas Tátra tavai közt, melynek mélységéről biztos tudomásunk van.***) Kerületformájú medenczéjét tiszta átlátszó zöld, közepe felé mindinkább sötétedő víz tölti be. A főgerincz élesen ki-rovátkolt falai a „Barát“ pittoresk sziklaképlettel közvetlenül a tó déli partját érintik. Jobboldali partján, hol törpefenyű sűrűsödik, és a déli falaktól a tó partjához húzódó görgeteges lejtőkön kerültük

*) A Vaskapútól majdnem hat órán át szünet nélkül, folyvást előrehatoltunk. Az egész napi utazás 14 órát 35 perczet tőn, melyből 11 óra 15 perczet gyalogoltunk.

**) A Bialkapaták jelzi a határt Magyarország és Gácsország közt; a határvonal a Halastavat keresztül metszi, felhúzódik a főgerinczre és azt a Barát-hegy pontnál éri el. Különös, hogy csak is a magyar államnyomda térképe az, mely ezen határvonalat Magyarországra nézve szűkebbre szorítja; tudjuk, hogy a határkérdés fölött vita folyt, de ha az osztrák táborok 1870-ben közzé tett különleges térképén a fent említett határvonalat tartotta meg, annál inkább feltűnő, hogy mink ettől eltértünk.

***) A hegység déli oldalán a tavak mélysége teljesen ismeretlen, a nép szép mondája pedig e tavakat a tengerrel összeköttetésbe hozza.

meg a tavat és azon meredek torlaszon mentünk felfelé, melyről már rég egy kigyozó vizér tünt fel, mely most gyors száguldással a sziklákon at zuhatagként tör le. Nemsokára a Tengersizem partjánál, 1611.5^{met} (M. A. T.) magasságban voltunk. A sötét, most a szél által felháborgatott víztükör szürke és hóbarázdált körfalaival, melyek függélyesen és mereven emelkednek az égbe, magányos elhagyatottságában mély benyomást tesz. Néma csend uralkodik, melyet a mormogó habok visszhangja, a szél süvöltése csak ritkán szakaszt félbe. A két tavat elválasztó gát magaslatáról egy vas kereszt mellett a pillantás mindkét tavat egyszerre karolja át. A Magas Tátra tőjeleneteinek legszebbike ez.

8 óra 30 perczkor búcsúztunk a Halastótól. Szándékom volt a felső Bialkavölgy és a Rosztoki völgy közti húzódó Miedzani hegyhátan át az utóbbi völgybe jutni.

A Miedzani hegyhát egyike a Magas Tátra főgerinczéből éjszakknak kiágazó mellékgerinczeknek. Ezen éjszaki mellékgerinczek egy közös központ felé hajolnak, hosszabbak és menedékesebbek, mint a déli mellékágak. A lengyel dombos fennsíkra támaszkodnak, melyre vagy szintén végső részükkel meredeken töredeznek alá, vagy mint jelentéktelen hegyhátak folytatódva, alacsony hullámokban végződnek a lapályokon.

A főgerincz azon pontját, hol a Miedzani mellékág eredetét veszi, a táborkari térkép »Medzianı«-nak, Koristka térképe »Hruby«-nak nevezi, míg a magyar államnyomda térképén névtelen; Hrubı név alatt pedig az utóbbi térképen a mellékgerincznek a főgerinczhez majdnem közvetlen közelségre eső legmagasabb pontja fordul elő, lejtező hátát a térképezés és Koristkával egyetemben Miedzani-nak nevezi, míg Fuchsnál »Opaleni wrch« névvel jelöltetik.

Messzire követtük a halastóból eredő patak folyamát, később a völgyutat elhagytuk és erdős lejtőkön fölfelé menvén, noha teljesen ismeretlenek voltunk a vidéken, a hegyhátan átmenetet találtunk és a Rosztoki völgyútra bukkantunk ott, hol az a patakon átvezet.

Erdős fokok zárják el a völgy háttérét, melyből a széles patak rohan elő. Többnyire erdön huzódik át az ösvény. Az erdőtől, melynek sűrű sudárboltozata a nap égető sugarai ellen, kellemes hűs árnyékot nyújtott, kilépvén, ismét megpillantjuk a völgypatakot, mely a völgy némely részeiben szélesen ágazik szét és fenekét görélylyel árasztja el. Rohamosan száguldoz óriási kötuskókon át, melyek medrében ideiglenes fekvő helyet találtak és hófehér habbá törve az alpesi patakokhoz hasonlít; maga a Rosztoki völgy ezen középső része is sok tekintetben alpesi jellegű. Délre a törpefenyű

régiójában, a patak híres vízeséséhez értünk. A patak 25^m. magasból azon reteszfalon szökik alá, mely a völgy középső fokát a felsőbb tómedenczétől rekeszti*el. Közvetlenül a vízzuhatag mellett, hol gyöngyelő cseppjei a görélyes talajon csodálatos, bűja növényzetet fakasztottak, másztunk fölfelé. Elértük a magaslatot, hol majdnem vízszintesen folydogál a patak és azt átlépve néhány percz mulva váratlan kép tárult föl előttünk.

A keskeny völgy után, melyet hosszú időn át követtük, egy nyílt térre léptünk, mely nagyobbbrészt hullámzó vízzel volt telve, és melyet háttérben és oldalvást kopár, sziklás hegygerinczek és ormok köröztek. A »wielky staw« (nagy tó) partján (1589^{met} M. A. T.) valánk;*) egyike ez az öt tónak, mely a Rosztoki völgy háttérében terül el.

Másfél óráig időztünk e tó partjánál, közvetlen vize mellett, fekete áfonyabokrok alatt. (Levegő 17° c.)

Utunk folytatásául most egy átmenetet választottam, melyet szintén mint lehetlent irtak le, t. i. egy direct átmenetet a Rosztoki völgyből a Szmercsinai tavakhoz. Alig észrevehetőleg emelkedtünk és most a katlansíknak, melyet alacsony térhullámok szakaszának félbe, második és gyér gyeppelel takart felsőbb lépcsőzete tűnt föl előttünk, alattunk pedig és tőlünk egy alacsony földhát által elválasztva a harmadik tó. Azonnal észrevettem, hogy a gerincz azon bemélyedése, mely felé lépéseinket irányoztuk, czéломhoz nem vezetne és a térképek szerint a harmadik tó déli partját képező falakon fel, a főgerinczen át kell hatnunk. Megváltoztattuk tehát a követett irányt, kissé visszafelé és le a harmadik tó partjához mentünk. E sötétkék és mély vízmedenczét nyugati és déli partját a főgerincz határolja, nyugaton függélyesen meredek sziklafalait közvetlenül a síma, redőtlen vízlápnak bocsátván, míg délről hol sziklás, hol görgeteges lejtők huzódnak lefelé. A főgerincz két pontban magaslik föl leginkább, melyek közt ismét bemélyedik. A keletre fekvő bevágást választottam átmenetül. A tó fölött délre emelkedő falakhoz mentünk, ezeken föl a Szmercsinai gerincz behajlásának irányozván lépéseinket. Minden nehézség nélkül a nyereg magaslatára értünk (3^h. 15^m. p. m.); a hágót »Szmercsinai nyereg«-nek neveztem.

Most az egyik oldalon alattunk a két Szmercsinai tó tűnt föl, és szemünk átfutotta a patakkal áthatított és erdő borította Koprovai völgyet és a déli falazatát képező hegyképleteket; másik olda-

*) 12^h. 30^m p. m volt; a Halastótól útunk négy órába került, melyből egy negyed órai pihenés lerovandó.

lon pedig a kilátás az öt tó vidékére nyílt. Megpillantottuk az első tavat is, mely egy keleti oldalzúgban fekszik és azon sajátsággal bír, hogy patakja a völgynek befelé és csak a mögötte fekvő nagy tó vizével egyesülve a Rosztoki völgynek folyik. Éjszakketle a völgyet berekesztő Voloszin hegylánczolat emelkedik, melyen túl kék leplében a távol messzeség merengett.

Megfigyeltem a műszereket (előleges számítás szerint a hágó magassága 1764^m. [An. Déchy.] és (3^h 40^m p. m.) lefelé és egyenesen az alsó nagyobb tónak tartottunk. Fél óra mulva minden nehézség nélkül partjánál (1659·5^{met}. M. A. T.) voltunk. A tó színezete zöldes. A Csubrina leereszkedő lejtői a Koprovai völgy felső keleti folytatása és a két szmercsiniai tó öblözete közt húzódnak és éjszaki meredek, kopár falai közvetlenül érintik vizét. A második most nem látható tavat egy igen alacsony gát választja el az elsőől.

Öt percznyi időzés után, melyet embereim megelőzése által nyertem, és az aneroid és a hőmérő megfigyelésére fordítottam, útat folytattam. Nem szerettem volna sokat az elértük magasságból veszteni és ennél fogva nem mentünk le a völgy fenekébe, melyből egy meredek lépcsőzet vezet felső keleti torkába, hanem azt, a Csubrina falait körözve akartuk elérni.

Rövid ideig sikerült a terv kivitele, de csakhamar következett részint gyepes, részint görélyes lejtőkön való föl és lemászás, részint a törpefenyő sűrű bokrain kellett áthatnunk. Jó sokat veszítettünk az elért magasságból és ismét föl kellett másznunk. Tikkasztó meleg volt és a nap égető sugarainak voltunk kitéve. Szerencsénkre fekete áfonya bokrokra, reánk nézve most igen kedves fölfedezésre akadunk. Azután egy rengeteg ős erdő sűrű lombja vett körül és a sziklazuzadékon, mely a talajt földé, és melyeken hatalmas zuzmó virány fejlődvn csöndes és eredményteljes tevékenységet fejt ki, kellett át-gázolnunk. Örültünk, mikor elvégre a völgy ösvényére jutottunk és hűsítő forrásra bukkantunk.

Öt perczcel hat óra előtt a törpefenyő öv szélső határánál állapodtunk meg, itt töltendő az éjszakát. Következtek az előkészületek az éjjeli tanyázásra. A sátort fölállítottuk, két óriási kötuskó oltalmába. Embereim már megszoktak a teendőkben segédkezet nyújtani. Fölnyitottuk főzőszeremet, tüzet raktunk és főztem a levest. Volt még egy palack bor, bár az utolsó, azt is fölnyitottuk. Élet és vidámság uralkodott a kis körben. Embereim büszkélkedtek tetteiken. Sötétedett és az alkony nyál felhők és hűvös estszellő jött. Még egy ideig maradtam örtüzünknel, mely kísértetiesen világítja be az elhagyott környéket. Embereim a szabadban kötuskók mögött hata-

mas tűz mellett maradtak, én sátromban lefeküdtem és azt gondosan bezártam. Harmadik éj volt ez. Az éjszakán kissé fásztam — a szél dühöngött és a hőmérsék bizonyosan tetemesen sülyedt. Alászállását az éj alatt nem ismerem, mert minimum hőmérőm eltört, de még reggel 4 órakor a hőmérő csak 5° C. mutatott, nyári öltönyben csak könnyű plaiddal ellátva, nem épen kellemes temperatura.

Sept. 5-én reggel valamivel négy óra előtt bújtam ki sátromból. Nem kellett sok toilette: negyedik napja volt, hogy ruhámból ki nem vetkőztem. Jól esett a meleg thea, melyet főztem. Hogy szokta meg Román ezt a barna vizet, különösen ha rhumból exportiót kapott.

Az idő kedvezőtlen volt; az ég felhős, nedves szél emelkedett a völgyből. 5^h 30^m reggel úton voltunk. Hosszúra nyúlik a koprovai völgy e leghátulsó, egyhangú, rideg zúgja, menedékesen emelkedvén a gerincz alatti völgyöblözetig. A köd utólért bennünket és ezen omladéksivatagnak még merevebb kinézést kölcsönzött. Rövid felmászás után (6^h 45^m a. m.) elértük a gerincz mély bevagását, a Csubrína és a Bástyahát legfelsőbb éjszaki része közt. Az átmenetet (2188^m. M. A. T.) »koprovai nyeregnek« nevezem.

Alattunk a hinczói tavak a menguszfalvi völgy legtetsőbb öblözetében terülnek el; felettük a főgerincz ködborongta, szaggadozott falzata huzódott, melynek éjszaki lejtőjét a halastó tükrözi vissza. Egy pillanatra megjelent a Magas Viszoka óriásan felnyúló csúcsa és a körülötte csoportosuló ormok kibontakoztak a tellegekből, de csakhamar ködfátyol borította el.

Tíz percz és a műszerek megfigyelése után lefelé mentünk. Embereim nem követtek a hinczói tó partjához (1956^m. M. A. T.), melyet húsz percz alatt értem el. Érdekes látványt nyujt a tó sötét vizeitükre, mely felett az egyes tűformájú tetőkre széthasított gerincz hatalmas falakkal tornyosúl fel. Egyes hólejtők a tó partjáig huzódnak; sima vizeitükrét néhány kiálló körom szakítja félbe, mi igen pittoresk benyomást tesz.

Rövid időzés után tovább mentem. Most már ismeretes és sokszor látogatott területen vagyunk. A kopár talaj után, a törpefenyő öve következett és a völgyrelesen lefelé a poprádi tó feletti gyepes magaslatra jöttem (8^h 30^m a. m.). A Kopa a völgyfenekéhez lejtésülő falainak hátralépésével nyílt a pillantás a tündöklő vizeitükörré és a mögötte húzódó lépcsőzetes oldalvölgy barázdájára, sziklás, hótakart hátterével. E völgynek irányoztam lépéseimet négy nappal azelőtt; akkor e táj ismeretlen volt előttem és mint kísérteties talány jelent meg a völgy ormos partja felett a Magas Viszoka

gyönyörű tüneménye. Azóta saját erőmből tűztem ki a Kárpátok e méltó és féltett Matherhornján a győztes zászlóját, belehatoltam részint még nem járt utakon hazánk e kiváló és első helyen álló hegység elrejtett, majdnem ismeretlen zúgjaiba és feltárultak előttem vad szépségei.

Háromnegyed órai időzés után a Bástyaháton át a Csorbai tóhoz (1348^{met} M. A. T.) mentünk.*) Kies tájképét ezen az erdő régiójában fekvő tónak ismerik. Egy órai gyalogolás a magas erdői vasúti állomáshoz vezetett, a hova 1 óra 45 perczkor délután jöttem. Vasúttal és kocsival félhatkor, négy napi távollét után Tátrafüredre érkeztem.

A Lomniczi csúcs (2631.5^{met} M. A. T.) megmászásával tátrai útam véget ért. E hegyi út sokkal ismeretesebb, ne hogy hosszasan tárgyalnám azt ez alkalommal.**)

Terveim szerint a Lomniczi csúcstról nem szándékoztam Tátrafüredre visszamenni, hanem útam a hegység északi oldalán folytatni. De a mindinkább rosszbuló idő és a csúcson való időzésünk után nemsokára beállt köd a visszatérésre kényszerített.

Tisztelt hallgatóimnak nem kedveskedhettem hajmeresztő kalandok elmesélésével, nem beszélhettem veszélyek leküzdéséről vagy a kitartó erő tetteiről, a milyenekkel az Alpok nagyobbszerű magashegységében elvállalt elsőrendű gletserutakon és hegymászásokon találkozunk. Csak ki akartam tüntetni, hogy hazánk a Magas Tátrában a természeti szépségek gazdag kincsével rendelkezik, mely a látogatót levarázsolja, hogy a gondolkodó figyelőnek a természet történetéből és működési erőinek jelenéből számtalan érdekteljes példa kínálkozik, és hogy ott a tudományos kutatásnak még számos teendője van.

DÉCHY MÓR.

*) Egy óra negyven percbe került ezen út, mely időből 15 percnyi tartózkodás a Bástyaháton levonandó.

**) Tátrafüredet 5^{h.} a. m. és a kis hidegvölgyi tüzelő követ 7^{h.} elhagyván, 8^{h.} 20^{m.} a Lomniczi gerincz magaslatára értem, onnét (8^{h.} 25^{m.} forrásnál fél óráig reggeliztünk) 47 perc alatt jöttem a csúcusra; az út csakis utolsó részében a fenyegetően fölszálló köd és felhő siették lépéseimet. Tátrafüredről a csúcs rendes lépésben 3 óra 45 perc alatt elérhető.

Muhammedán utazókról.

(Folyt. és vége)

Mint harmadik tényezőjét a keletiek sok utazgatásának a dervis-intézményt említtem.

Itt a dervis szót tágasabb értelemben veszem és nem csak azon kószáló s különben tudatlan koldusnépet értem, mely a mint az egyes keleti városok utczáin rongyos öltözetökben (néha még a nélkül is) félőrülten kóborol, úgy szintén városból-városba, országból-országba vándorol mindig valami szent ürügy alatt (többnyire zîâra), hanem bele foglalom főképen azon emelkedett szellemű de többnyire cynicus jellemű bölcseket, kik a vallásos gondolkodásban a pantheisticus theosophiához tartoznak és az iszlámban nem annyira a törvényszerű rituales életmódot keresik, hanem valami sublimált vallásrendszert, a miért is az orthodox iszlám mindig eretnekségnek tekintette, ámbár közülük is sok jeles férfiú vallotta, bár mértékelve egy kissé, a szűfismus tanait.

E szűfik egy nagy részét folytonos utazás között találjuk. Célztalanul, terv nélkül kelnek útra, és évtizedeken keresztül nem térnek vissza hazájukba, megismerni akarják az embereket és gyengeségeiket. 'Alî al-Chauvász, egy híres szűfíró az azt beszél, hogy soha negyven napnál többet egy városban nem töltött. Ilyen volt némi tekintetben a híres tanköltő Szá'di is, kiről egy életirója — Garcin de Tassy — azt mondja, hogy utazásai őt oly nagy nyelvismerettel gazdagíták, miszerint még a latin nyelvet is ismerte. Sokan legalább soká azt akarták állítani, hogy a híres „Gulisztán“-ban sok van kölcsönözve Senecából; én nem igen hiszem.

Magában e munkában is igen sokszor vonatkozik megtett utazásaira és még kiadatlan divánja egy nagyobb költeményt tartalmaz, melyben körülbelül 20 nyelvre vonatkozik. Legnevezetesebb példa a szűfik óriási utazásaira nézve valami Haszan al 'Irâki, ki 20 éves korában hagyta el szülőföldjét és miután ötven éven át Indiát, Persiát, Chinát, Afrikát, az európai törökséget bejárta, mint 70 éves

aggastyán tért ismét vissza hazájába*). A szûfik ezen nagy kiterjedésű utazásai sem maradtak terméktelenek az arab utazási irodalomra nézve, de azon ábrándos, exaltált lélekállapot, mely az embereket jellemzi, legtöbb esetben elvonja őket a közvetlen világtapasztalatoktól és transcendentális irányt ad minden körülmény közt irataiknak.

Ezelőtt vagy négy évvel itt Budapesten egy persa ember jelent meg, ki hazájában szintén a szûfismus emlőjén nevelkedett. Utazási ingere őt is elvoná szülőföldjétől. A mekkai zarándoklás után, melyet megtett, beutazta Európa egy nagy részét, mindenütt elsajátítván az országok nyelveit. Én Vámbéry úr házában láttam, a hol két napi itt tartózkodás után már egy pár magyar mondatot is képes volt összeállítani. Mestere volt a persa irálynak a művészi prózában épen úgy, mint a költészeti alakításban. Naplójából, melynek egyes czafatjai, a mint alkalomszerűleg arany irányával firkálta tele, hol mellényzebeiben, hol inge alatt voltak szétszórva, egy pár helyet hallottam tőle felolvasni. Többek között felejthetlen maradt előttem egy tombola leírása, a melynek Velenczében volt szemtanúja. Itt azért említtem fel, mert igen jellemző azon irányra nézve, melyben ezen szûfitanítványok a világ rendes tüneményeit szemlélik és melynek aztán munkáikban kifejezést adnak. A legabstractabb bölcselmet fejtette ki a tombolából és a pantheisticus iskola legfinomabb tételeit szórta egy oly előadás közé, mely egy világi tárczairó keze alatt tán épen ellenkező szempontokat idézett volna fel.

De ilyen a szûfik világnézete. Azon utazási munkák között, melyet ezen gondolkodó emberek utazásai eredményeztek a muhammedán irodalomban a legnevezetesebb az arabok közt híres 'A b d a l 'G a n î a l N â b u l s z i-nak eddig kiadatlan könyve, mely annyiban is megérdemli a rövid megemlézést, mintbogy czíme egy nevezetes véletlent tüntet elénk. Ezen munkát tudniillik szerzője szóról-szóra ép oly névre keresztelte, a milyenre G ö t h e háromezáz évvel később híres ö n é l e t r a j z á t : »Wahrheit und Dichtung.«

Hátra van még a muhammedán utazók egy n e g y e d i k n e m é r ő l megemlékezni, melynek az európai középkorban egy megfelelő hasonmását látjuk „a z u t a z ó i s k o l á s o k“-ban (fahrende Scholaren).

Mióta tudniillik a muhammedán iskolatudomány kifejlődött és vele együtt a nagyobb városokban, illetőleg azok mecseteiben egye

---

*) Lásd egy dolgozatomat a szûfik irodalmáról. (Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft) XXVI. kötet 772. lap.

központok képződtek, melyekben az iszlám legjelesebb seikjei előadást tartottak, azóta látjuk egyszersmind a tudományt keresőket a legtávolabb eső vidékről ezen központok felé utazni és ott bizonyos időt betölteni, azután pedig ismét más központot felkeresni sat. Az iszlámban kiválólag van érvényre emelve a mi közmondásunk, hogy „jó pap holtig tanúl“ és nem ritkaság, hogy vén ember életrajzaiban találkozunk azon adattal, hogy meglehetősen meglelt korában oda hagyta ismét hazáját valamely híres tudóst távol országban felkeresendő. Még mai nap is, midőn az iszlám tudományának központjai óriási mód fogytak és mondhatni, hogy ezen tudománynak majdnem csak egyetlen főgyűpontja az *Azhar-mecset* Kairóban, hol a legtávolabb szigetekből és Középázsziából százak számára vannak a hallgatók, nem épen kivételes tünemény, hogy ott látunk a fiatalok között egy-egy ősz embert.)*

Rége az iskolások sokkal többet utaztak, mint ma, midőn az iszlám tudománya hanyatló félben van és már is elvesztette minden életét és productivitását. Az iszlám 3. és 4. századából, midőn épen a traditió megállapítása volt a napikérdése a tudománynak, birjuk azon adatot, hogy azok, kik e tudománynyal foglalkoztak, némelykor hetedhét országot bejártak, csupán csak azért, hogy egy mondat hitelességét vagy helyes szövegét constatálják.**)

Legjobb átnézetét láthatjuk annak, hogy mily nagymérvűek voltak a VI.—IX. században ezen tudományos utazások, a *l-Makkari* történetírónál, ki Spanyolországnak történetét az arabok uralma alatt írta meg. Ezen négy kötetre terjedő munkának egész második kötete nem foglalkozik egyébvel mint felsorolásával azon embereknek, kik részint Spanyolországból a legtávolabb ázsiai iszlám iskoláiba, részint pedig innét a spanyolországi akademiákhoz vándoroltak a tudomány felkeresése céljából. »A tudomány« ugymond az arab közmondás »fa, melynek gyökere Mekkában van és ágai Bucharába terjednek«, és »keresed a tudományt, akár Chinában volna is csak megtalálható«.

És a muhammedánok tudományvágyának dicsőségére legyen elmondva, hogy tudománytörténetük tökéletesen igazolja ezen közmondásokat és az iszlám tudomány története legelső kezdetétől fogva egészen azon időig, midőn délpontját elérte, tele van ily tuda-

*) Lásd czikkeimet az *Azhar-mecsetről* a „Pesti napló“ tárczájában (1874-iki április).

***) *L. Jelentésem* a m. akad. számára keletről hozott könyvekről stb. (Budapest, 1874.) 15. lapon.

mányos utazásokkal. Már a Mohammed után következő generáció emberei között említetik valami Gábir b. 'Abd Alláh, ki tíz társaival együtt Medinából egészen Egyiptomig utazott, csupán csak azért, hogy egy kétes tradíció mondat fölött szerezzen biztos tudomást. *) És így történt ez századokon keresztül.

Az utazási irodalom azonban ilyféle utazásoknak nem igen sokat köszönt. Én legalább ezen pillanatban nem vagyok képes egy utazási munkát felemlíteni, mely az eféle indokból vállalt utazásnak köszöni eredetét. És ez igen természetes. Az »utazó scholarisok« uti célja nem az utazás volt, hanem a mecsetekben és akademiákban való letelepedés.

III.

A keletnek legújabb története ezer fonállal van egybeszöve azon befolyás történetével, melyet Európa mind politikai, mind művelődési tekintetben a keletre gyakorolt. Ezen befolyás alatt álló pontjai a muhammedán keletnek — ezen cikkemben csak a muhammedánságot tartom szem előtt — különösen hárman vannak: India, Syria és Egyptom; némi tekintetben a francia uralom alatt levő Éjszakaafrika is. Az elsőben az angol hódítás, a másodikban a lassan de hatályosan működő missiótársulatok, a harmadikban a dynasztia sajtószertű culturiránya voltak hordozói és megindítói azon mélyreható európai befolyásnak, melynek gyújtó pontjai a muhammedán kelet ép nevezett részein képződtek. — Az angol befolyás Indiában, a hódító nép ismert tapintata és — mi fő — történelmi érzéke folytán, csak áldásosnak nevezhető; alkotott, de nem rontott, fejlesztett, de nem erőszakolt, művelt de a nélkül, hogy a bennszülöttek önérzetét elölte volna. — A szyriai missiótársulatok, melyek egyelőre csak a bennszülött keresztényen felekezetekre hathattak, már annyiban is csak egyoldalú és egyáltalában véve a valódi műveltséget nagyban elő nem segítő irányban működtek, a mennyiben első sorban dogmatikai szórshasogatásokra és a keletiek organismusába be nem illő intézmények meghonosítására fordították idejüket. Igen sokat nem nyomhat a kelet művelésének történetében, hogy a Van Dijk tudor vezetése alatt már évtizedek óta működő amerikai missiótársulat egy pár maronitát áttértett az amerikai protestantismushoz, ámbár a Libanon gyermekei alig emészthetik meg a germán szellem ezen vallási termékét. — Egyptom művelődése pedig —

*) A l - G a z á l i I h j á II. p. 225.

ha ezen destructiót egyáltalán művelődésnek nevezhetjük — oly eszmétlen és annyira van összenöve egyes pénzhajhászó európai szédelgőnek ambíciójával, hogy az új Egyptom története, ha kendőzetlenül leszen megírva, nem fogja épen dicskőrét növelni Európa befolyásának keleten*). A francia befolyás Északafrikában inkább militáris irányú és a keleti culturtörténetbe csak kis részben tartozik.

Igen természetes, hogy az európai befolyás, a mint a muhammedán keletnek épen megnevezett részeiben oly mélyen — akár áldásosan akár károsan, de mindenesetre mélyen — behatott; azon új művelődési kategória, mely a muhammedán szemeiben e szóval »Európa« egybefűződött; azon ellentét végre, mely ezen új művelődési kategória képződésével, a kelet és Európa között a gondolkodó muhammedán ember lelkében megfogamzott: hogy mindez elvonja figyelmét Mekkától és a mecseti akadémiáktól és egy új utazási célzt tüzessen ki vele: Európát. Európa sok tekintetben nemcsak a mekkai és az iskolázó utakat (láttuk, hogy szufiutazóval is találkozhatunk Európában) kezdi képviselni, hanem még a keletiek utazásának legelső indoka, a kereskedelmi karavánok, is talált surrogátra Európában. Kereskedelmi összeköttetések, sok keletit hoztak közelünkbe. Budapesten a vácziút mentében már egy arab betűkkel írott czéggel találkozunk, és Párisban**) sok muhammedán arab kereskedő telepedett le; Damaszkusban egy ilyen párisi arab polgárral ismerkedtem meg, ki minden évben a ramadán hónapot a nemes Damaszkusban tölti el; Párisban — úgymond — igen közel van az alkalom a szent böjt-hónap szokásainak megsértésére.

A művelt muhammedán ember Európába utazik, hogy kútforrásánál ismerkedjék meg azzal, a mit otthon a polgárosultság eszményképének és netovábbjának tart. Hazatérte után egy-egy útleirással (rihlâ) gazdagítja meg nemzeti irodalmát. Az újabb muhammedán és különösen az arab utazási irodalom főképen Európával foglalkozik. Mindenesetre érdekelní fog bennünket azon szempontok előadása, melyek alatt egy művelt muhammedán a mi culturánkat nézi és azon ítéletek megismerése, melyekre földrésznk egy muhammedán utazónak alkalmat ad.

*) Lásd: Egyptom új korszaka. (Athenäum (1874.) VI kötet 18. 19. 20. számában).

**) Az olasz partvárosokban már a múlt században találkozunk persa és hindu kereskedőkkel, kik ott letelepedtek.

Ezen fejezetében kis dolgozatoknak tehát az újabb azaz Európára vonatkozó utazási irodalommal akarok foglalkodni, bemutatván egyes utazókat az európai befolyás fenntemléített három főtüzhelyéről.

Evlija Efendi-vel kellene ugyan kezdenem az európai útleírók sorát; ő, egy művelt török ember a XVII-dik században, nyitotta meg azon keletiek sorát, kik Európában utaztak és ezen idegen világrészről utazási munkát irtak. De munkája, melyet Hammer-Purgstall angol nyelvre fordított le *) nem fogja Önöket annyira érdekelni, hogy ezen könyvre nézve egyebet is tegyek, mint annak pusztá constatálását. Áttérek tehát az érdekesebbekre.

Valamint India volt a muhammedán keletnek chronologicis is legelső országa, hol az európai befolyás hazára és alkalmas talajra talált, úgy Indiából való a legelső muhammedán utazó, ki Európáról kimerítő könyvet írt. Ezen könyv majd csak nem már feledésnek indult és nem árt ha emlékét itt felújítom. Előttem fekszik a persa eredetiből fordított angol szövegnek francia fordítása után készült német áttétel. Címe:

„Reise des Mirza Abu Taleb Khan durch Asien, Afrika und Europa in den Jahren 1799, 1800, 1801, 1802 und 1803. Nebst einer Wiederlegung der Begriffe, welche man in Europa von der Freiheit der asiatischen Weiber hat.“ (Wien, 1813.)

Mindenekelőtt előre kell bocsátanom, hogy ezen könyv nem tartozik egy rovatba Montesquieu szellemteljes »persa levelei«-vel (Lettres persanes), vagy az eléggé ismeretes »Hádzsi Baba« című könyvvel, sem pedig a legújabb időben megjelent egy szellemtelen munkával, mely a persa sah-val beszélteti el úti kalandjait és tapasztalatait (Bécs 1874). Mirza Abú Talib nem egy európai író fictiója, hanem valósággal létezett személyiség, kit e század első éveiben Londonban minden gyerek ismert e név alatt »a persa herczeg,« és ki Bengáliába való visszatérte után (1808) gyűjtött utijegyzeteit egybeállítá és a munka megírása után azt régi keleti módra számos másoló által leiratá, mely másolatokat barátai között szétosztott. Egyike ezen

*) Narrative of travels in Europe, Asia and Afrika in the 17-th century translated from the Turkish by I von Hammer London 1850. 4°.

másolatoknak (három nyolczadrét kötet) Taylor József kezeibe jutott, ki abból új másolatot eszközöltetett, melyet az angol fordító Stewart Károly használt. »Oly személyek« úgymond Stewart, „kik e munka valóságát kétségbe vonnák, mától három hónapig Longmann londoni könyvkereskedőnél az eredeti munkát megsemlélhetik.“

Mirza Abû Tâlib európai útjának legközvetlenebb indoka nem tudományvágy vagy épen utazási inger; hanem kétségbeesés, élete untság. A múlt század végefelé úgyszólván anarchikus Indiában volt hivatalnok, és azon eléggé ismeretes összekocczanások között, melyek a „keletindiai társaság“ és a belföldi nábobok között szüntelenül fennforogtak, a szegény belföldi hivatalnok, ki az angolok pártja felé hajtott, a rémitő jogfosztások, zaklattatások, helyváltoztatások és egyéb igazságtalanságok áldozata lett. Szívesen kapta fel az épen Indiából távozó tudós Richardson ajánlatát, ki őt egy európai utazásra buzdítá és magát lekötölte, hogy útközben megtanítsa az angol nyelvre. „Mittán úgymond Abû Tâlib“ (20. lap) „ezen ajánlatot kellően megfontoltam, és azon reménnyel kecsegtethettem magamat, hogy valamely véletlen ezen hosszú és nehézségekkel összekötött útközben véget vethet életemnek és felszabadíthat a világ bajaitól és az emberek hálátlanságától: elfogadtam Richardson kapitány baráti ajánlatát és elhatároztam, hogy megteszem vele az utat.“

Sok baj és viszontagság után, melyet különösen az afrikai part körülhajózása alatt szenvedett, Angliába érkezett el. Nagyszerű volt azon behatás, melyet az angol városok, melyeket legelőször látott, reá gyakoroltak. Dublin elbájolta őt és Londonban nem hitte el önmagának, hogy ugyancsak azon világban maradt, melyben Ázsiában érezte magát. Mirza Abû Tâlib értelmes ember volt. Ezen körülményről tanúskodik azon mód, melylyel földieit elötte bemutatja az angolokat és szokásaikat. Olvasóim ismerik ezeket; minek mondanék tehát e bemutatás jellemzésére többet, mint azt, hogy azon érdekes naivság vonul rajta keresztül, mely a keletit jellemzi, ha saját látkörén túl helyezük őt és saját szempontjából itél az idegen szokások és emberek fölött. Természetesen sokat láthatott, a miről azelőtt fogalma nem volt. Már Dublinban is feltűnt előtte a muzeum látogatása alkalmával az, „hogy ezen országban, úgymint egész Európában kőből készült szobrokat egészen az istenítésig tisztelnek. Így láttam egy nap Lon-

donban egy szobrot, melynek se feje, se karjai, se combjai nem voltak, és mely tulajdonképen semmi egyébből nem állott, mint pusztá derekából azon személynek, melyet ábrázolt és melyért a vevő mégis 40.000 rupiát ajánlott. Csakugyan feltűnő, hogy oly emberek, kik annyi ismerettel bírnak és oly értelmesek . . . . . hogyan fecsérelnének egy darab kötuskéért oly szép pénzt.“ (81. lap). Korcsolyázást természetesen Indiában soha sem látott; se havat sem és általában nem érezhette előbb azt a hidegséget, melyet utazási munkájában oly didergő hangon ír le. De másrésről nevezetes az a történetbölcsészeti elmélete, mely szerint az angolok egész haladása és józan gondolkodása azon hideg klímával függ össze, mely náluk honos. (98—99. lap).

Parlamentet se látott Ázsiában soha sem és természetesen rendkívülig hatott lelkére, midőn legelőször hallotta, hogy az országgyűlés intézi az állam sorsát a nemzet képviselteképen. Épen azon időben járt Angliában, midőn Pitt és Fox között folyt a versenygés és midőn az előbbi kénytelen volt lemondani állásáról és az ellenfélnek engedni át a tért. »Midőn« úgymond (169. lapon) legelőször volt alkalmam az alsóház egy gyűlését megnézni, eszembe jutottak az indiai kajdácok, melyek egymás átellenében ülve, egymást kölcsönösen szidalmakkal illetik épen úgy, mint itten a világ két legnagyobb kiabálója Pitt úr és Fox úr.«

Nagyon hatott lelkére azon válaszfal, mely a világi és vallási uralmat egymástól elválasztja; igen szívesen emlékezik meg az angol magas clerusról, melynek igazságszeretét emeli ki. »Azon különös szerencsében részesültem« így beszél egy helyén könyvének (174. lapon) »hogy megismerkedjem a lincolni püspökkel, ki nek szelid bölcsészeti jelleme van és ki szívesen beszélgetett velem vallási dolgokról. Egy nap e főpappal Muhammed próphétánkról beszélgetvén, azt mondtam róla, hogy megérkezését maga Krisztus jövendölte az új testamentom valódi*) szövege szerint. Ezen állításomat a leghatározottabban ellenezte, de megígérte, hogy átvizsgálja a kútföket és egy hét múlva felelettel szolgál. Ezen idő eltelte után az új testamentom egy igen régi fordítását hozta el, hol a kérdéses vers csakugyan található; hozzátette azonban, miszerint hihető, hogy soká Muhammed fellépése után, Konstanti-

---

*) Tudva van, hogy a muhammedánok a zsidókat és keresztényeket szentírásaik meghamisításáról vádolják. A hamisítatlan ós új testamentomban — úgymondanak — az arab próphétáról minduntalan szó vagyon.

nápolyi renegátok csempészték be.« Miután szerzőnk ezen állítás valószínűtlenségét akarná bebizonyítani, a püspök nevetve: „Ugy hiszem, — úgymond — hogy azért jöttél Angolországba, hogy az iszlámra térítsed és vallásától elcsábítsad Anglia népét.“

Egy észrevételt lehet tenni mindazon keleti utazókra nézve, kik Európáról könyvet írtak. Azt tudniillik, hogy leginkább tünik fel előttük Európában két dolog: az étkezés módja, és az asszonyok szeretetre méltósága és szépsége.

Az elsőt illetőleg szerzőnk váltig sajnálja, hogy Európában azon bolond kényszernek kell magát alávetnie, hogy saját keze helyett kést s villát használjon. Sőt egyszer egy nagy és előkelő társaságban visszautasíthatlan indokokkal bizonyítja a „sajátkezűleg való étkezés“ hasznosabb és természetszerűbb voltát.

Az asszonyokról pedig alig győzi elég szépet mondani. Különösen úgy látszik, hogy európai útjában tanulmányainak legkedvesebb kérdése volt az európai asszony jellege és társadalmi állása. A legmagasabb körökben volt azonban csak alkalma tapasztalatokat tenni, mert azokban fordult meg leginkább. Minthogy persa herczegnek nézték, hivatalos volt Anglia legmagasabb arisztocrátiájához; a királyi udvarban számos alkalommal fordult meg, a walesi herczeg különös kitüntetésekben részesítette, a lordmayor ünnepélyein ő volt a közérdekeltség központja és a legelőkelőbb királyi herczégek és az ország legelső lordjai páholyaiból nézte az operákat és balletteket, melyeknek, különösen az utóbbiaknak, Indiában csak nyers prototyponjaival (a bajaderekkel) ismerkedhetett meg.

Ezen magas körökből szedte azon tapasztalatait, melyet a nőkre nézve könyvében előad. Értett ő, úgylátszik az udvarláshoz is, de finom bókjait nem mint valami európai Don Juan prózában, hanem költészeti alakban mutatta be angliai szépjeinek a halhatatlan Háfiz nyelvén. Számos lady lett tárgyává poeticus ömlelézéseinek, és ugyanazon toll, mely 'Ali és Huszejn dicséretére írta azon költeményeket, melyeket a szent sírok őrzői méltónak tartottak arra, hogy örök időkre a síri kápolnák falaira függeszszék (376. lap), ugyanazon tollból kerültek ki azon költemények, melyekben angol ladyk kecssei magasztaltatnak, „de oly tökéletlen módon“, mondja utazónk (122. lap) »hogy alig fejezék ki szavaim azon bámulatot, melylyel mennyei tulajdonságaik iránt viseltem.«

Mes z ne vi nek czimezte azon költemény füzért, melylyel a myla d i k at vezette be a keleti költészetbe; ugyanazon névvel

a melylyel hatodfélszázaddal előbb a halhatatlan Dzsélál ed-Din Rûmi nevezte el azon költeményeit, melyekben az isteni eszme iránt táplált égő szerelmét énekli.

Utazónk ugyan első, de nem volt utolsó, ki az angol dá-mák szépségét énekli a keleti költők berkében. Hatvan évvel később, Chalil al-Chûri egy ma is élő és általam személyesen ismert modern arab költő (Beirutban), egy költészeti gyűjteményében, melynek címe: »Új korszak« (al-'asr al-gedîd) szintén egy pár angol ladvának szenteli ugyanazon költői alakokat, melyekben Imru-l-Keis, Antara sat. a rideg Uneizát, a kecses 'Ablát és egyéb zivatagi Dulcineákat énekeltek meg.

Utazónkban van egy kis szemtelenség, melyet úgy látszik a turbános curiositástól felvettek, de melyért egy belföldi költőnek bizony nem tapssal, de korbácscsal köszöntek volna. Azonban Mirza Abû Tâleb, midőn kaftanjában karöltve járt a ladykkal és turbánnal fején vezette őket a tánczterembe, sokkal érdekesebb alak lehetett, semhogy ne alkalmazták volna irányában azon horatiusi mondást, mely régi idők óta a költők iránt elnézést ajánl. Néha disputációkba is bocsátkozik a nőekkel, azon théma fölött, hogy hol szabadabbak az asszonyok Európában-e vagy pedig Ázsiában?

Abû Tâlib ezen kérdésre nézve azon paradox tételnek bebizonyítását vállalta el, hogy az ázsiai nők több szabadságot élveznek, mint az európaiak és akárhányszor vállalkozik ezen tételnek bebizonyítására. Persze utazónk a napfénynél világosabbnak tartja azt, hogy »minthogy angol törvény szerint a férjnek jogában áll feleségét bottal átdöngetni, feltéve, hogy ezen ütlegezés komolyabb veszélylyel nem jár, azért tetszés szerint szobába is zárhatja nejét; a nők tehát jól vigyáznak nyelvükre és nem engednek neki kelleténél több szabadságot« (157. lap.) Hogy az ázsiai nők szabadsága nincs kevésbé korlátolva, mint az európaiaké, az egyik kedvencz eszméje Abû Tâlebnek; de igen könnyen érthető, hogy nem igen találhatott hívőkre európai körökben, ha ezen nézetét hangoztatá. Különösen egy angol nő, kit névleg nem említ, tartozott a naiv persa úr oppositíójához. »Minden fáradságom daczára, őt téves eszméjébl kigyógyítani és neki épen ellenkezőjét bizonyítani annak, a mit valónak hitt, nem volt lehető e nőt az igazságról meggyőzni. De tétovázott véleményében és arra kért, hogy — minthogy már kérkedni kezdett — véleményemet tegyem papírra, hogy jobban megérthesse azt és hogy könnyebben juthasson a

tévedésből az igazsághoz“. (411. lap.) Engedett is a szerző a szép kérőnő felszólításának és utazási munkája függelékében az ázsiai nők szabadságát és az európaiak szolgai állapotát bizonyítgatja. Szívesen mutatnám be szerzőnknek e tekintetben esze járását; de hisz még egyéb is hátra vagon.

Ugyancsak egy angol nő, Lady Spencer felszólítására írta könyvének egy másik excursusát. Ezen nő arra kérte fel őt, nyilatkozzék az angol nép jelleméről egész nyíltszívűséggel és tartózkodás nélkül, derítse fel hibáit és jó oldalait a mint tapasztalta azokat. E felszólításnak is engedett Abù Táleb — hogy is tagadhatott volna meg valamit az általa annyira tisztelt angol hölgyek egyikének? Kritikája élesebb, mint tán Lady Spencer maga várta volna. „Az angolok legelső és legnagyobb hibája melyért megróvást érdemelnek, vallástalanságuk és nagy ragaszkodásuk az atheismushoz.“ (208. lap.) Nem kevésbé rója meg hiúságukat, szemtelenségüket, anyagi telhetetlenségüket, önzésüket, és tudományos praeventióikat. „Alig szerzett valaki valamicske gyenge fogalmat bizonyos tudomány elemeiről, vagy valamely idegen nyelv alapszabályairól, már is neki megy könyvet bocsátani a sajtó alá, melynek nincs több értéke, mint a gyermek játékszereinek, és mely csak tudatlanokat mulattat, anélkül, hogy tanult ember hasznot vonhatna belőle . . . . . De az angolok önhittsége oly nagy, hogy azonnal meg vannak győződve a szerző mély tudományosságáról, és megveszik a könyvet.“ (215. lap.)

Különösen az angolok közül az orientálistákra alkalmazza ezen ítéletét és névleg az öreg tudós William Jones persa publicatioit veszi dorgatorium alá. Lehet, sőt valószínű, hogy ezen animositását fokozta azon körülmény, hogy midőn Londonban keleti nyelvekben való oktatás által akart egy pár fontot zsebre tenni, nem igen jelentkezett tanítványa. (108. l.)

Mirzánknak a történelem úgy látszik nem volt erős oldala. A persa-görög háborúk szerinte Nabukodonozor alatt folytak és Homér Trójában született (284. lap). Mégis arra intvén az angolokat, hogy mérséktelenségükkel hagyjanak fel, a történelem példáira utalja őket. Természetesen a tatár és arab történet egy pár mérsékletes hőst (Timürt és Alit) hozza fel. (213. l.) Pontosan kiszámítja, hogy a nap 24 órája közül az angol embernek csak hat szabad órája marad meg a test ápolására szánt időből, és e hat órát is látogatásokkal és az üzleti dolgok elvégzésével tölti ki.

Legyen ennyi elég muhammedán utazónk jellemzésére és

tegyünk hozzá még csak annyit, hogy miután két évnél többet töltött Angliában, jó ajánló levelekkel ellátva, sőt egy Kabulba szóló diplomaticus küldetéssel félig meddig felruházva, Francia- és Olaszországon keresztül, Konstantinápolyba ment. Itt a török nagyok sőt a szultán is nagyon kitüntetőleg fogadták, míg Kiszászián és Kurdisztánon keresztül Bagdadig ért, honnét a siita szent helyeket, különösen Kerbelát kereste fel. Itt ébredt fel benne ismét vallásos hangulata, melyet Európában elvesztett, és nem hagyá el őt, míg ismét Indiába, Kalkuttába érkezett, a hol még most is élne, ha meg nem halt volna.

India után az európai befolyásnak a muhammedán keleten legnevezetesebb gyúpontja: Egyptom. Azzá lett különösen a mai vicekirályi dynasztia alapítójának, Muhammed Ali basának hajlamai, nevezetesen azon rögeszméje által, hogy alattvalói anyagi és szellemi állapotát csakis úgy emelheti ki a porból, ha átülteti Franciaországot, műveltségét, és intézményeit a Nilus völgyébe.

A basa sokkal kevesebb műveltséggel bírt, semhogy beláthatta volna, hogy a művelődés történet bizonyosága szerint az átültetések, magának a nemzetnek szelleméből és történetéből ki nem nőtt, hanem minden praedispositió nélkül idegen földről áthozott intézmények, bármily áldásosak legyenek amott, itt nem fognak tényezhetni egyebet, mint romlást.

Az úgynevezett »Mission égyptienne« volt az, melylyel a basahelytartó művelési mütétét megkezdte. A francia Jomard felügyelete alatt egy sereg fiatal aegyptusi embert küldött Párisba, hogy ott francia módon neveltessenek, a francia társadalmi élet finomságait elsajátítsák és különféle tudományokban képezzék ki magukat.*) Külön házban laktak együtt, és külön oktatásban is részesültek. Leginkább csak nyelvképességre és hadászati tudományokra, valamint olyanokra, melyek e tudományokat elősegítik, volt a fösúly fektetve. Szigorú felügyelet alatt állottak, időről-időre rapportot kellett személyesen írniok a kormányfőhöz, vizsgálataik eredménye pedig mindig azonnal elküldetett hozzá. Néha, ha elégtelen volt a basa a vizsgák eredményével és rapportok tartalmával, egy kis atyai intelem menesztetett Párisba a fiatalokhoz, kik Franciaország fővárosában a felláhok verejtékéből hiztak.

---

*) L. Dor: Instruction publique en Égypte. Paris, 1872.

Ezen »missión egyptienne« egy igen tehetséges tagja volt Rifá (a al-Tahtâvî, egy felső egyiptomi ifjú, ki akkor, midőn a kiküldendő ifjak sorába vétetett fel, muhammedán értelemben már befejezte volt tanulmányait.*)

Miután hazájában, Felső-Egyiptomban több helyütt már kora ifjúságában nyerte a vallástudomány elemeiben a kellő kiképezte-tést, később Kairóba vándorolt, hol az Azhar mecset akkor leg-híresebb seichjeinek kedvencz hallgatója volt. A fiatal Rifá'a oly buzgzommal élt ott tanulmányainak, hogy — mint életirója mondja — egyidejűleg több cursust hallgatott, melyeket rendszeren több évre szoktak felosztani. Az Azhar mecsetből kilépvén, mint tábori hitszónok nyert alkalmazást, miglen a Franciaországba induló ifjakkal együtt elküldték Európába, hogy az arabokból embert csináljanak. Párisban nem adott alkalmat az élegületlen-ségre, sőt mindig a leghizelgőbb bizonyítványokat küldtek róla a vicekirályhoz.

Többféle francia történelmi és természetrajzi munkát fordított már Párisban léte alatt anyanyelvére, és utazási munkáját is már ott készítette. Ennek kiadására buzdították őt nemcsak arabs barátai, hanem a párisi arabisták is, kikkel munkája kézira-tát közölte, köztük első sorban a híres B á r ó de S à c y Sylvestre és C a u s s i n de P e r c e v a l. Az elsőről igen elismerőleg és va-lóságos kegyelettel nyilatkozik, és neki köszönhető, hogy az arab tudósok elismerik, miszerint itt Európában is léteznek férfiak, kik az iszlám tudományába ép oly alaposan merülnek, mint a kelet seichjei. C a u s s i n de P e r c e v a l pedig még Rifá'a könyvének megjelenése előtt egy ismertetését közölte a Journal asiati-que-ban. **)

Hazatérte után, mint tanár és fordító nyert alkalmazást. A basának az volt a kedvencz eszméje, hogy Egyiptomnak nevelni kell egy a francia és angol nyelvben járatos generációt, mely az európai könyveket átteszi arab nyelvre a bennszülöttek számára. Azonban e fordítások megint legnagyobbbrészt a hadászati ismeretek körül mozogtak. Így kellett Rifá'ának is legszebb erejét hadászati könyvek fordításában felemészteni. Mint a nyelvek iskolájá-

*) Éppen most jelenik meg életrajza arab nyelven, a kairói hivatalos lapban. Midőn Kairóban gyakran megfordultam ezen életrajz szerzőjének (Szejjid Szàlih bcy Megdi) házában, az ékes nyelven írt kimerítő életrajz több passusát olvasta fel előttem a conceptusból.

**) Relation d'une voyage en France (Journ asiat. XI. 1833. d. 222—251.)

nak igazgatója egy egész seregét nevelte a nyelveket ismerő ifjaknak, kik ma zömét képezik azon józanabb irány képviselőinek, hogy a francia nyelv ismerete még nem egyértelmű azzal, hogy az illetőnek ki kell vetkőzni arab bőréből. Rifâ'a életirója, ki mint tanítója is, Muhammed utódaiból való, egyik legjelesebbike e tanítványoknak és egyszersmind az arab nemzeti irány fáradhatlan híve. Azért kellett buknia, és helyet csinálni egy idegennek, ki Egyptom iskolaügyét igazgatja ez idő szerint.

Ugyanazon nap, midőn Beirutban partra keltem (1873. szeptember végén) olvastam az arab lapokban Rifâ'a nekrológiát. Si-ratta őt minden barátja az arab nemzetiségnek.

R. élete végeig seikh maradt s magas műveltsége daczára nem átállotta bevallani azt, hogy a nemzet nem saját valójának odahagyása, hanem okszerű fejlődése által, nyeri vissza életképességét és létjogát. Ezen irányt képviselte ő életében és némely irataiban, különösen egy halála óta elcsenevészesedett tanügyi folyóiratban (rôdat al madârisz), melyet so'â ő szerkesztett. Ezen folyóiratban az ő tollából sok mesterileg írt értekezés olvasható, mely tökéletesen az arab tudomány régi szellemében van tartva.

A keleti ember képes csak arra, hogy ily ellentétek közvetlenül éljenek lelkében. Ha volna köztük culturmozgalom és ha az önálló teremtés helyébe nem lépett volna az az eszmétlen majmolás, melyet Egyiptomban újjá születésnek neveznek; akkor azon műveltek között, kik mai nap még az arab nemzeti lelkületet nem sorolják a főbenjáró bűnök közé, létesülhetne azon harmonicus és a nemzet történetére támaszkodó tudatos culturfejlődés, melynek elemei öntudatlanul élnek egyes jelesek lelkében.

Ezen ellentétekkel tele rakott nemes arab lelkek közé tartozott a Rifâ'a bég-é is. Már utazási munkájában*), ezen ifjúkori irodalmi termékében is, lépten-nyomon találkozunk a szerző határozatlanságával Európa iránt. Iszlám és modern műveltség örökösen párbajt vívnak Európáról tett nyilatkozataiban. Midőn a világ felosztásáról szól: »Első helyre kell helyeznünk — úgymond (3. fejez.) — Ázsiát, a vallások bölcsőjét, az iszlám keletkezési helyét, a próphéták és a négy imám hazáját, az arabok anyját, és azon világrészt, a melyben Mekka és Medina találtatik. — Azután jö rangra nézve Afrika, mert Ázsia után e világrészben van elterjedve leginkább az iszlám és ez hozta elő az iszlámnak

*) Megjelent a büllaki állományomdában 1250. (1834)

legtöbb jeleseit és ez részesül azon kitünőségben, hogy Egyptom tartozik provinciái közé. Harmadik helyen következik Európa, mert ott lakik az igazhitűek fejedelme, a legnagyobb imám; negyedik helyen vannak a déli tenger szigetei, melyeknek lakossága részben muszlimokból áll; végre a teljesen hitetlen Amerika zárja be a foksorozatot.« Minden közvetítés nélkül ép említett nyilatkozatát ezzel toldja meg: »De az ismeretek tekintetében Európát illeti az elsőség a világ valamennyi részei fölött, Franciaország és Angolország pedig e tekintetben legkitünőbb tartományai Európának. Ezek a világnak legelőrehaladottabb országai a pozitív tudományokban; a régieket túlhaladják a physikai és mathematicai tudományokban, sőt a metaphysikában és bölcsészetben is. . . . A francziák a legnagyobb tolerantiának barátai. Senki sem háborgatná a muszlimot ha mecsetet, vagy a zsidót ha zsinagógát akar építeni, sőt szeretik, ha mindenki azon vallása mellett marad, melyben született.«

Mind untalan elbeszéléséből ki-kitör a muzulmán orthodox és az arab nemzetiség híve. Kevesen az itjak közt őrizték meg Franciaországban e kettős kvalitást. — A »mission« főigazgatóján kívül az ifjak ellenőrzésére még egy pár arab ember is melléjük adatott; köztük valami Hadzsi Haszan. »Az iszlám nemes traditiója szerint ott a hol 40 muzulmán együtt van, közöttük okvetlenül egy szent egyén is találatik. Közöttünk a jámbor Hadzsi Haszan volt kétségkívül ezen szent ember. Álmai mindig teljesedésbe mentek. Midőn Párisban tartózkodtunk, nagy figyelemmel követtük az igazhivők fejedelme és az oroszok között folyó háború fejlődését. Haszan eltelve azon tudattól, hogy Alláh az igazhivőket el nem hagyhatja, álmaiban gyakran látá a mint a szultán győzelmesen hagyja el a harcztért. Az igazhitűnek álomlátása igazság. Nemsokára Mahmud szultán visszanyerte minden jogát.« (IV. fej.) Páris hőmérsékéről szólván, leírja a kályhák institutióját, melyet a scikh Egyptomban nem láthatott, leírja miképen csoportosulnak télen a tűzhely körül, hogy átmelegítsék átfázott tagjaikat. »Nem csodálatos, — úgymond — hogy a tűz felé vonzódnak. Kérjük Alláht, hogy mentsen meg bennünket a pokol tűzétől.«

A Szajna vizéről szólván, rakpartjairól, hidjairól, szigeteiről: »Mi mindez — úgymond — a Nilushoz viszonyítva. Rôdha szigetéhez és a nilometerhez (mikjász)! Valóban nem lehet semmit sem hasonlítani Rôdha szigetéhez. Mily különbség van a Nilus és a Szajna vizei között, ha e két folyam izét hasonlítjuk össze. A

megtisztított nilusi víz a betegségek ellen leghathatósabb gyógyszer lehetne.« Ez a középkori Egyiptusbeliek valóságos nilomaniájától egy cseppet sem különbözik.

Miután a francziák vallástalanságáról szólott volna és előadná azt, hogy ők csak névleg tartoznak valamely felekezethez, különben pedig szabadonczok, kik a dolgokat csupán csak az ész mérlegével vizsgálják, kiemeli nagy előhaladásait a »gyakorlati tudományok« terén és a csillagászatban. »Azonban — úgymond — ezen tudományokhoz sok oly eretnek eszmék vegyítettek, melyek a mi szent könyveinkkel ellenkeznek, mint pl. a föld körmozgása st. Ezen eszméket oly érvekkel erősítik, melyeket nehéz megczáfolni. . . . . A tudományos munkák tele vannak ily paradoxonokkal. Azon muzulmánna tehát, ki a francziák munkáit tanulmányozza, erősen kell ragaszkodnia a korának és a vallási hagyományok szavaihoz, hogy megóvja magát az elcsábítástól és hogy hite ne ingadozzék. Ezen óvszer nélkül, annak teszi ki magát, hogy hitét elveszti.«

A párisiak jelleméről és tulajdonságairól szólván, kiemeli azon kétszínűséget és hízeglő modort, mely a beszéddel nem nyilvánítatja a benső gondolatot. »Csak szavaikban emberbarátok ők; nem tagadnak ugyan meg barátaiktól, ha ezek megszorulnak, egy kisebb-nagyobb kölcsönt; de csak úgy adják, ha elég a biztonság, hogy a kölcsön adott összeg ismét visszakerül. Valósággal inkább mondhatni őket fősvényeknek, mint bőkezűeknek. A nemeslelkű bőkezűség az arabok öröksége.«

Láthatják e kivonatokból, hogy milyen gyökeres arab és muhammedán utazónk gondolatmenete, a mint vallása és nemzetisége tolul előtérbe. De mindamelllett bámulja a francziák politikai és társadalmi intézményeiket s könyvének egy jó részét szenteli a politika bemutatásának, és mint senki az arabok között előtte és utána az egyiptomi kormánynak a sajtószabadság behozatalát meri ajánlani, miután elmondaná azon jótékony hatást, melyet egy szabad sajtó gyakorol az álladalomra és társadalomra; nem lát a szabad sajtóban semmit a mi a muhammedán vallással ellenkeznek. Bizony nagyot fogott Muhammed Alin ilyen érveléssel! Nekik nem kell az egyének szabadsága! Ők mai napig is, midőn nyíltan bevallják azt, hogy nekik nem kell egyéb, mint franczia szokás, mindig még fogságra hurczolják azon arabot, kinek véleménye van.*) Ez a legnagyobb bűn a parlamentáris Egyiptomban.

*) I. Athenäum VI. kötet (1874.) 1221. lap.

Mint minden Európában utazó keleti, úgy Rifá'a is kicsi-szerű csekélységre fecsérli el lelkesedő bámulatát. Az oly apró dolgok, melyeket először itt látott, egészen kihozzák sodrából, és oly fontossággal szól róluk, mintha ezekből állana Európa műveltségének lényege. Egy marseillai kávéház tükörablakai, és üvegfalai ép annyira ragadják el, mint a párisi jótékony, betegápoló és művelődési intézetek. Evés, ivás, és annak rendje, módja nála is, mint indiai elődénél főszerepet játszanak. Épen úgy a nők kérdése; de ezen tekintetben más eredményre jut, mint Mirza Abû Tâlib. »A tánczvizalom — úgymond — nem egyéb mint összejövetele több férfiúna kés nőnek egy kiválogatott és különösen a nők számára rendelt székekkel körülvelt teremben. A férfiak csak akkor ülnek le, ha mind a nő már helyet foglalt. . . . A nők iránt ezen összejövetelek alkalmával nagyobb figyelemmel vannak mint a férfiak iránt. . . . Nevezetes, hogy a táncz a francziáknál nincsen úgy mint nálunk a nőkre korlátolva, hanem hogy a férfiak is részt vesznek a tánczban, valamint a nők. Sőt úgy látszik, hogy ezen művészet náluk a jó modornak egy feltételét képezi. Azért is mindig az illedelem korlátai között marad meg. Egyiptomban ezen művészet csupán csak asszonyok által gyakoroltatik és czélja, a szenvedélyt felébreszteni. Párisban ellenkezőleg a táncz csak bizonyos neme a testmozgatásnak, melynek nincs semmi szemérmetlen czélja. . . . . A tánczos mindig bizonyos különös mód szerint fogja körül tánczosnőjét, ki sokszor oly karcsú, hogy a tánczos két karjával körülfogja a nő derekának egész terjedelmét. Ily dolgokat a keresztények nem tartanak illetleneknek. Minél nagyobb kellemell szól a férfi a nőhöz és minél inkább dicséri őt, annál finomabb és neveltebb embernek tartják őt.« Jól tanulmányozta, úgy látszik, világrészünket. A franczia nőknek toilletjét a legnagyobb részletességgel írja le, 'párhuzamot vonva közte és az arab nők ruházata között. De egyáltalán az európai nőkről nem nyilatkozik igen hízegőleg, megrója szerénytelenségüket és a férjeknek nagyobb mérvű féltékenységet ajánl. A nők társalgásának kelleme és modoruk ízlésteljessége ép úgy ragadja őt el, mint elragadta Abû Tâlib uramat.

Látjuk e mutatványokból, hogy R. bég nem tartozott azok közé, kik európai viszonyainkat lenéznék, de mindenütt az iszlám mértékével méri azokat. Egy az iszlám dogmáiba és törvényeibe nem ütköző Európa: ez volna R.-nak eszményképe. Persze, ez még otthon Egyiptomban is hiába kereste.

Hátra van még a syriai Európautazók egy példányát bemutatni. Maguk a syriai emberek, különösen a keresztyének — mert a muhammedánok az imént jellemzett Rifâ'a könyvét szokták elolvasni — valami Szelim Biszteris utazási munkáját, mely Európára vonatkozik*), szokták forgatni, Magam is olvastam, de oly együgyűnek találtam, hogy nem igen tarthatom alkalmasnak arra, hogy ez alkalommal szóljak róla. Sokkal több érdekléssel kelt, egy másik utazó, kiről bátran elmondhatjuk, hogy azon keleti muhammedán férfiak közül, kik vallás- és polgártársaik művelésében és a haladás terén való előreléptetésében részt vesznek, a legérdekesebbek egyike. Neve: Ahmed Efendi Fârisz. Ezen embernek egy igen viszontagságteljes biographiája van.

Keresztyénnek és pedig maronitának született a Libanon hegy-ségben, hol családja: a Sidják család, igen előkelő helyet foglal el a Libanon törzscsaládai között. Egyik tudós tagja a családnak, valami Tanus al-Sidjak egy könyvet is írt a Libanon hegység ethnographiai és statistikai viszonyairól.

Utazásom alkalmával Zebdânîban**) a család egyik ágának szeretetreméltó vendégszeretetében volt alkalmam részesülni, és csudálkozással tapasztaltam, hogy a keresztyén Antûn Sidják mily büszkeséggel szólott rokonáról Ahmed Efendi Fâriszről. Azért mondom csudálkozással, mert a libanoni keresztyén nem igen szokott dicsekedni az iszlámra áttért rokonával. De egész Syriában megvan minden keresztyén győződve arról, hogy Fârisz áttérése csak névleges, a kényszerítő körülmények által bekövetkezett és hogy ő még ma is jó keresztyén. Midőn a kelettől Alexandriában búcsút vettem, egy ottan tartozkodó syriai könyvkereskedő útján előfizettem egy pár arab lapra, és minthogy a muhammedán új év épen csak 12 nappal múlt vala el akkor, míg a keresztyén évben már a harmadik hónap végén voltunk, jobbnak láttam úgy szerződni a könyvkereskedővel, hogy a muharrem 1. (a muhammedán új év) óta megjelent számokat átvevén, előfizetésem a jövő év muharremjéig terjedjen. Minden lapra nézve ráállott e feltételekre csak az Ahmed Efendi által kiadott hetilapért kellett januártól januárig előfizetni »mert« — úgymond 'Garzûî a könyvvarus — »a G'awâ'ib (Ahmed lapja)

*) Czíme: a „Szelim utazás“ (al-rihla al-szelimijja) Beirut 1859.

**) Lásd „Pesti Napló 1873-iki 281. szám (deczember 6.)

keresztyén újság, ámbátor szerkesztőjéről az a hír jár, hogy jó muszlim, a mi merő hazugság.«

Fârisz úgy látszik már régtől fogva táplálta azt a voltairiamismust, mely még mai muhammedán igazhitűséggel írt könyveiből és cikkeiből is kisugárzik. Nem volt tehát reá nézve nehéz dolog, egyik felekezetből a másikba átlépni. Megkezdte a protestantismussal; de melyet nem vallott úgy, hogy előbbi felekezete ellen aggressive ne lépne fel. Egy munkája, mely sajátképeni hírét mint arab nyelv-művészet megalapította*), telve van a pápista papság kigúnyolásával; sőt egy helyén maga a pápaság intézménye ellen is kikel, felizgatva azon körülmény által, hogy testvéröccse, ki egy cikket írt, mely nem egészen correct katólikus álláspontot foglal el, felekezetének patriarchája által börtönbe vettetett. — F. életének legnevezetesebb időszaka összefügg azon meghívással, melyet az angol bibliaterjesztőtársulat részéről vett és mely abból állott, hogy fordítsa le a bibliát arabs nyelvre.

Ezen meghívásnak, mely a legfényesebb feltételekkel volt egybekötve, engedett is, és miután a társulati bizottsággal minden módozat iránt tisztába jött, egy jó idő után, melyet Malta szigetén, mint az ottani főiskola tanára töltött el, Angliába indult. Ez utazása körülbelül ugyanazon időre esett, midőn Páris, hol ép akkor volt a világkiállítás, az idegenek és utazók gyűlhelyévé lett. Fârisz is a bibliafordító társulat költségén lerándúlt Franciaországba és huzamos időt töltött ott el; majd pedig bibliai munkálata bevégezése után visszatért a keletre. Itt neki, a hitehagyottnak, azon körökben, a hol ifjú korában mozgott, nem jó dolga lehetett; ambíciója, mely őt vezérszerepfelé vonta, nem talált kielégítést Syriában és a keresztyének között. Elhatározta magát tehát arra, hogy „el megy töröknek.« El is ment és úgy látszik nem bánta meg; mert mindenben oly erős oszlopaként mutatkozik az iszlámnak, mintha csakugyan szülei választásából nyerte volna az Ahmed nevet, melyet az iszlámra való áttérése alkalmával vett fel. Áttérése után nemsokára Kairóban letelepedett, hol oly arab férfiaknak, kik idegen, azaz európai nyelvet is értenek és elég szolgálai lelket éreznek arra, hogy tehetségeiket az Iszmael basá czéljának szenteljék, rossz dolguk soh'se volt. De F. Egyiptomban nem alkalmaztatott közvetlenül a reform munkálatok szolgálatában

---

*) Francia czíme: „La vie et les aventures de Fariak, relation de ses voyages avec ses observations critiques sur les autres peuples“ (Páris, 1855.)

Arab vére, még nem volt eléggé kihülve, semhogy ezen keretben helyre juthatott volna. Egyiptomi alkalmaztatása tökéletesen megfelelt tudományos képzettségének. Mint az arab nyelvnek kortársai között legművészebb kezelője és ennél fogva legalaposabb ismerője — ilyennek ismeri el minden arabs mióta felvette a Muhammed hitét — jó és megfelelő állomás volt reá nézve az, a melyet reá ruháztak: a bulaki államnyomda correctorsága. Mint ilyen legjobban és legaldásosabban érvényesíthette egyelőre ismereteit*). Á De nem soká maradt Kairóban. 1860. óta Konstantinápolyban találjuk őt, hol journalistikai tevékenységet fejt ki, mint szerkesztője az arab nyelven megjelenő al-Gavàib című folyóiratnak, melynek mostan már XIV. évfolyama van megjelenőben**) Sok arabtól hallottam, hogy a folyóirat az egyiptomi vicekirály subventiója mellett jelenik meg. Én szívesen elhiszem; mert bizony ingyen nem dicsérné minden számban mértéket nem ismerő hízélgéssel a szultán hűtlen helytartójának minden egyes műveletét és intézkedését. Ezen folyóirat, teszi nevét az össze-arabság között ismeretessé, míg a szorosabban vett tudományos világban különösen szótárírodalmi és nyelvészeti működése által foglal el első rendű helyet.***)

Bennünket e helyen ezen tágas és gazdag irodalom működésnek természetesen csak egy iránya érdekel közelebről: az, mely európai utazásával függ össze. Európáról mondott ítéletekkel majd csaknem valamennyi munkájában találkozunk, de különösen mégis sajtóképeni utazási munkájában, melynek címe: »A rejtélyeknek felderítése az európai dolgokat illetőleg« (Tuniszban jelent meg az akkori bék költségén, ki a szerzőnek specialis protectora) és folyóiratának általánosabb cikkeiben. Toll alatt már oly hosszúra nyúlt e cikkem, hogy alig merném e folyóirat szerkesztőségét és olvasó közönségét ezen utazó saját szavaiból közlött bővebb kivonatokkal fárasztani. Beelégszem tehát Ahmed Fârisznak Európáról hozott ítéletének általános jellemzésével; tán más alkalommal, midőn bővebben szán-

*) Lásd: Jelentés sat. tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten. Budapest, 1874.

**) Saját cikkeinek nagy részét, melyeket folyóiratába írt, a múlt évben külön 2 kötetben is kiadta újra; az első kötet általános, szépirodalmi, társadalmi sat. cikkeit, a második a német-francia háborúra vonatkozó politikai cikkeit tartalmazza.

***) A fönntebbi rövid életrajzi adatokat azokból közlöm a miket hiteles arab emberek szóbeli tudósításaidól merítettem, Fârisz életrajza nem lévén megírva.

dékozom foglalkozni ezen íróval, az utazási munkáját is kimerítően fogom jellemezni.

Fenntebb azt mondtam: hogy Ahmed Fârisz „erős oszlopoként mutatkozik az iszlámnak.” Ezen pár szó közelebbi megmagyarázása az, mi Ahmed F.-nak Európáról való nézeteit jellemzi. Mindenki ismeri az úgynevezett ó-török pártot és tudja, hogy iránya nem áll, mint sokan hibásan vélik abban, miszerint a török régi sajátságai mögött elsáncolja magát, és ne vegyen tudomást arról, hogy hogyan megy és halad a világ, miszerint hasznára fordíthassa; hanem abban, hogy daczára annak, hogy a törökség is részt vegyen a világ művelődési haladásában, ne veszítse el egyéni életét, ne mondjon le arról, hogy mint nemzet létezik, és szorgosan örködjék a fölött, hogy egyénisége ne söpörtessék el akkor, midőn ezen európai művelődést magába felveszi. Én részemről ezen törekvésben nem találok olyat, a mit bárki, a ki saját hazáját és nemzetét ugyanazon irányban szeretné haladtatni, okvetlenül nevetséges és hátramaradt álláspontnak tekinthessen; csak hogy ezen ó-török iskola nem bír a szellem azon kapacitásával és a fennt formulázott törekvés azon művelt öntudatával, mely e törekvést többnek tüntethetné fel, mint utopicus légvárnak.

Ahmed F. ezen állásponton áll, csak hogy álláspontja nem a török nemzetre, mely mindinkább csak fogalomná sublimálódik, vonatkozik, hanem az a r a b r a, mely, bár hogy tagadja is X és Y, objective létezik. F. nem gyűlöli, nem gúnyolja Európát, és ha a muhammedánok között befolyást gyakorlólag látja működni, nem féltékeny irányában. Ő a mennyire a Libanon gyermekétől kitelik, európai műveltséggel bíró egy ember. De úgy vélekedik, hogy van az arabs nemzetnek sok conserválni valója mindamelllett. Első sorban, épen az iszlám, és az arabok literaturája, melyből az arab népek haladásának kell, hogy kiinduljon. Ez azon gondolat, mely utazásán végig vonul, és azért nem osztozik utazó elődeinek azon bámulatában, melylyel épen az európai intézményeket nagyban kísérik. Bámulata csak azon dolgokat illeti, mely az európai emberek kényelmét segítik elő. Ellenkezőleg kifejti, hogy a civilizáció nagyon relativ dolog, és hogy sok tekintetben el lehet mondani, miszerint a keleti emberek között nem találni sok barbár szokásra, mely Európából még mindig nem vezett ki. Természetesen túlbuzgósága némelykor nevetséges dolgokra csábítja. Így ha pl. nagy bűnül rója fel az európaiaknak, hogy a szakáll növesztése nem tartozik minden tisztességes ember tulajdonságai

közé, úgy hogy némely kopasz arczáju európai majd csaknem majomhoz hasonlít sat. Épen úgy kineveti az európaikat azért, hogy közülük senki sem képes az 'ajn hang kiejtésére „ámbar a bárányok is képesek azt helyesen kiejteni.“ Reá mutat arra, hogy mily viszás dolog a keleti ruházatot absolute izléstelennek mondani oly nevetséges öltözékkel szemben, minő az európaiak frakkja, sat. Sőt az európai nyelvek irányát is bolygatja és azt mondja róla, hogy az arab jó iránylyal összehasonlítva töredékszerű és nincs meg benne az a plastikus egyöntetűség és összefüggés, mely az arab irányt tünteti ki.

Egyszóval minden törekvése: azon gondolatot ébreszteni fel honfitársaiban, hogy nem minden dolog rossz, mert az arabok közt keletkezett, és nem minden dolog feltétlenül jó, már csupán csak azon oknál fogva, hogy Európából való. Mindenütt hangsúlyozza a szokások jogosultságát és azt, hogy nem lehet valamely szokást absolute jónak mondani, hanem hogy értéke és becse mindig függ azon országtól és azon világrésztől, a hol gyakoroltatik.*)

De van a muhammedán életnek egy pár mozzanata, a melyeknek elítélésében a leghatározottabb állást foglalja el. Különösen három pontra nézve áll ez; ugyanis: a rabszolganők tartására, a gyermekek nevelésére és a nő társadalmi állására nézve. Különösen az utóbbit illetőleg nem átkodik kimondani, hogy egyedül a nők oktatása és művelése az, mely méltóvá teendi őket arra, hogy más állást foglaljanak el a társadalomban, mind a minőt elfoglalnak**), egyenesen veszélyesnek nevezi azt, hogy mind a gyermekek ily tudatlan anyák felügyelete alatt álljanak és bátran mutat Európára, az ottani nőnevelésre, a nőknek abból következő társadalmi állására, és a gyermekek nevelésére.

Mint minden keleti ember, ki Európáról utazási könyvet írt, úgy Farisz is a nőkről sok helyütt igen bőven szól; sőt ő még párhuzamot is von, az angol és a francia nők között. Amott az asszonyok, emütt a lányok szebbek. A női toilette nagyon visszatevett neki, különösen az álhajnak nagy ellensége: „mire való“ — úgymond — „hogy eleven ember holtak hajaival díszíti magát?“

A muhammedánoknak újabb utazási irodalmát, a mennyiben

*) Különösen behatóan foglalkozik e kérdésekkel a „Gyűjtött cikkeken 1. kötet. 3., 87. 144. lapjain.

**) Igen bőven szól minderről a Gyűjtött cikkeken I. 81. 22, 170, 194.

Európára vonatkozik, csak legfőbb képviselőiben mutattam be. Vannak ezeken kívül még számos alsóbb rendű és kevésbé olvasott munkák, melyek arab nyelven világrészünkkel és szokásainkkal foglalkoznak. Ezek mellett újabb időben, különösen Egyiptomban le is fordítottak többféle európai utazási munkát arabra, de ezen fordítások, melyek egyébként Amerikára is vonatkoznak, távolról sem örvendenek oly általános elterjedésnek; mint Rifá'a és Fârisz könyvei.

Dr. GOLDZIHÉR IGNÁCZ.

Rövid közlemények.

A párisi földrajzi kongressusra nagyban folynak a készülődés s nagy érdekeltséggel néznek a szakférfiak e kongressus elé, melyből a földrajzi tudományok mindenestire hasznot fognak meríthetni. A kongressus elnöksége felhívást intézett minden földrajzi társulathoz, hogy saját körében a kongressus földrajzi kiállítása érdekében mentől nagyobb propagandát csináljon s mentől több kiállítót szerezzen.

A kiállítás számára a Tuillériák palotájának szárnyépületei vannak berendezve s a termék az egyes országok és nemzetiségek szerint már fel vannak osztva s csak a kiállítók tárgyaira várnak. A kiállításba elfogadnak mindennemű könyveket, földabroszokat, műszereket, gyűjteményeket és tárgyakat, melyek a földrajz körébe tartoznak. A termeken kívül az udvaron is fognak elhelyezni oly tárgyakat, melyek térfogatuk vagy minőségüknél fogva — szabad ég alatt is elhelyezhetők. A kiállításra beküldendő tárgyak bejelentési határideje május elseje, a beküldés határideje június 30-ika, mely időn túl több tárgyat már el nem fogadhatnak. A kiállított tárgyakról részletes tartalomjegyzéket fognak szerkeszteni a kiállítók neveinek és a tárgyak betűrendes megnevezésével. A kiállítás hét csoportra lesz osztva; a csoportok következők:

1. csop. Mennyiségtani földrajz, geodésia, topografia.
2. csop. Hydrografia, tengerészeti földrajz.
3. csop. Természettani földrajz, általános meteorologia, általános földtan, növénytan és állattani földrajz, általános anthropologia.
4. csop. Történeti földirat és a földirat története, népisme, névelvészet.
5. csop. Nemzetgazdászati, kereskedelmi és statisztikai földirat;
6. csop. A földirat tanítása és elterjedése.

7. csop. Fölfedezések, tudományos, kereskedelmi és népies utazások.

A kiállítók a kiállítási helyért, akár a termekben, akár a szabadban semmit sem fizetnek. A tárgyak szállítási terheit a szállítók maguk fedezik. A tárgyak a kiállításon kiállítóik neve alatt szerepelnek s az eladási árat tetszés szerént ráfüggeszthetik a tárgyakra; az eladott tárgyakat a kiállítás berekesztéseig nem lehet a helyszínről elvitetni.

A kiállított tárgyak később meghatározandó jutalmakat nyernek, melyeknek odaitélésére a hét csoportozatnak megfelelőleg 7 jury-testület fog kineveztetni.

A kongressus tiszteletbeli bizottságába február elsején Magyarországból a következő tagok választottak be: Hunfalvy János, Pulszky Ferenc, Szécsen Antal gróf és Vámbéry Armin. E.

Az olaszországi vasut hálózat 1874-ik év végén 7372 kilométer hosszúságot tett. Az 1873-ik év végén csak 6881 kilométer hosszú volt, egy év alatt tehát 491 kilométerrel gyarapodott. A vasutak jövedelme 140,965,558 frankra rugott s az 1873-ik évhez képest 5,272,269 frank többletet tüntet fel. E.

Néva-csatorna. Szent-Pétervár és Kronstadt között egy 20 láb mélységű csatorna ásatását határozta el a szent-pétervári hatóság, hogy a hajók közvetlenül átevezhessenek a Neva vizébe. Ezáltal jelentékeny hasznot nyer a kereskedelem és közlekedés, mely eddig főleg a hosszas átrakodás miatt késedelmes volt és sok hátránnyal járt. A munkálatokat egy angol társaságnak adták át s öt év lefolyása alatt be lesznek fejezve. A költségek az előirányzat szerint 7 millio rubelnél többre nem rugnak. E.

A lappokról Nemirovics-Dancsenko orosz utazó, ki közelebről utazta be a lapp földet, igen érdekes felolvasást tartott Szent-Pétervárott.

A lappok igen szelid és becsületes nép. Veszekedés és lopás nagyon ritkán fordul elő náluk. Egész Lappország több törzsrre van felosztva s egy törzs sem élhet vagy vadászhat a másik törzsnek földjén. Minden családnak van egy kis folyója vagy tava, melyben halászhat. A lappok minden 10 évben gyűlést (szuima) tartanak, melyen a földet újra felosztják maguk között. A lappok igen erkölcsösek; a házafelek közt a hűtlenség igen ritka. A családi egyenetlenségeket nem ismerik, jóllehet fiatal emberek nagyon gyakran igen idős nőket vesznek el s viszont. Az ifju orosz lányok szívesen mennek lappokhoz nőül, a lappok azonban sohasem

vesznek el orosz nőt. A lappok igen babonások; de a nevelés újabb időben ritkítani kezdi a babona ködét. E.

Egyesült Államok. Simonin francia írótól egy földrajzi munka jelent meg közelebről e cím alatt: *A travers les Etats-Unis, de l'Atlantique au Pacifique*. A szerző, ki e tárgyról előadást tartott a párisi földrajzi társulatban, többször utazott az Egyesült Államokban s könyvében ezen utazásainak eredményét közli az olvasó közönséggel. Első ízben 1868—1869-ig, második ízben 1870—1874-ig utazott e vidékeken. Érdekesen írja le a mormonok furcsa szokásait, melyek közt a többnejűség játsza a legfőbb szerepet, a mi egyszersmind vallásuknak alapját is képezi. A mormonok állama különben kitűnő jólétnek örvend. A Nagy-Pacifique vasut építése alkalmával az egész Egyesült-Államokban attól tartottak, hogy a mormonok akadályt fognak gördíteni a vasut építése elé; de ellenkezőleg, főpapjuk maga is a vállalkozók közé lépett s jelentékeny hasznot hozott ez által államára. Rendkívül gazdag bányák vannak a mormonok földén, többek közt az Emma nevű bánya, melyet 25 millio frankért adtak el az angoloknak. A nevadai ezüst-bányák folyton növekedőben vannak; évi jövedelmük 80 millio frankról 130—140 milliora emelkedett.

Kaliforniában pár év óta nagy változások történtek. Ez állam történetének három nevezetes mozzanata van. 1848—58-ig kalandorok egész tömege lepte el földjét, kik a világ minden részéből arany bányászásra özönlöttek oda, magukkal vivén a zavart és vizsályt. 1859—1860-ig az emberek már okszerűbben kezdtek munkálkodni; az aranykeresők a föld turás nyers és nehéz munkáját a szépészet és tudomány mezejére fordították. A kik az arany-keresésből semmi hasznot sem láttak, most szőlőt ültettek és gabonát vetettek. A harmadik nevezetes mozzanat az állam történetében az, hogy a bányászat, mely az előtt e föld lakóinak egyedüli forrása volt, most hanyatlani kezdett a nélkül, hogy az ágnak jövedelme csökkent volna. A bányák jövedelme évenként 125 millio frankot tesz s a mily arányban e jövedelem csökkenést mutat, oly arányban növekedik a földművelés. Különösen a szőlőművelés oly jelentékeny haladást mutat, hogy a kaliforniai borkereskedés a francia borászatnak veszélyes versenytársául-nötte ki magát.

Szerző igen érdekesen írja le a kaliforniai arany-bányászás módját, mit közönséges módon nem lehet eszközölni, hanem különös szerkezetű hidraulikus gépeket találtak fel, melyek a vizet nagy magasságra fellövelve a sziklát kivágják és a földből kimosák az aranyat.

A szerző ezután az európai kivándorlásokról szól, melyek nagy előnyére váltak az Egyesült Államoknak. Európából szakadtak ki Amerikába a földművelők, kik a talajt művelve meggazdagodtak, innen az iparosok és gyárosok, kik a gépészet terén nagy vívmányokat mutattak fel. Az erkölcsi sülyedés azonban napról-napra nagyobb mérvet ölt; az Egyesült-Államokat régen jellemezett erkölcsösség tűnni kezd és tartani lehet tőle, hogy az ó-világ bünei az új-világ talajában is meghonosodnak.

Tavaly nagyon csekély volt a kivándorlók száma, sőt többen, kik az ó-világból kivándoroltak, munka-hiány miatt visszatérni kényszerültek Európába.

Simoninnak ezen érdekes előadását az elnök felhívására hármas tapssal köszönte meg a hallgatóság.

L'Explorateur után E.

Angol sarkexpedíció. A tudományos expedíció, melyet az angol kormány az északi sark-vidék kikutatására kiküldött szombaton, május 29-én délután hagyták el a porstmouthi kikötőt, a visszamaradók szívből jövő éljenzéstől és istenhozzádjaitól kísérve. Az esemény ünnepélyes jelleget öltött már az által is, hogy a királynő születésnapja e napra esett, s az elindulás a kegyelet ez ünnepélyének egy részét tenni volt hivatva.

Reggel az admirális lordjai megvizsgálták az expedíció két hajóját, melyek neve »l'Alert« és »Discovery.« E hajók, két nagy gőzös minden kívánhatóval ellátva, mind szilárdságra, mind mozgási könnyedségre nézve ily veszélyes vizek bejárhatására; minden félig haszontalan tárgy eltávolított belőlük, hogy valami más a biztonság vagy tudománynak hasznosabb tárggyal pótolassék. Egy harmadik hajó, a »Valrous« van hivatva a teher jó részét Discoba, Grönlandba, előreszállítani, hogy az ut odáig gyorsan megtétethessék.

A felszerelés és tudományos készülékek semmi kívánni valót nem hagynak hátra. A kötelek, vitorlák, árboczok legszilárdabb és mégis ruganyos anyagból, a ruhák a legujabb sark utazások tapasztalatai alapján készültek, s így az utazók fagyás ellen teljesen óva lesznek. Különös figyelem fordított a világításra; 24 nagy lámpás rendeltetése ama hónapokig tartó sötétségben a hajó lakóit kellő világossággal ellátni; a lámpák szerkezete igen kitűnő, s az olaj elfogytával, zsír vagy halzsírral is táplálhatók.

Minden hajó 400 kötetből álló könyvtárral, zongorával s más zeneszerekkel bír, van színháza mindegyiknek. Igaz, hogy az ad-

miralitás nem kötötte ki qualificatió gyanánt, hogy a tisztek, kik az expedícióban részt vesznek mindenekelőtt jó színészek legyenek : mégis nem megvetendő tulajdonság ez, s jó hatású a nyomott kedély hangulat ébren tartására ; s nem egyike sarkutazóinknak lett már fenn a sark körül jó színész, míg itthon a komoly, higgadt tudomány embere. Magáról a jelen expedíció parancsnokáról Nares kapitányról mondják, hogy a Challenger expedíciónál igen jól játszott női szerepeket.

Minden hajó személyzete hatvan emberből áll, kutya — különösen megpróbált faj — van 50.

A vezénylő tisztek megpróbált egyéniségek ; a vezető, Nares, a Challenger expedíciójánál tüntette ki magát, melynek szintén vezetője volt ; ő és Markham a l'Alert parancsnoka, a Mac Clintok-féle Franklin expedíció tagjai is voltak.

Az expedíció költségei 2 millió forintra vannak előirányozva, s a tartam három évre megállapítva.

Az expedíció céljára, valószínű eredményeire s utasításaira legközelebbi füzetünkben visszatérendünk ; ma csak megemlítjük, hogy a bucsúzás szívélyes és lelkes volt. A királynő táviratilag küldte kívánatait a jó sikerhez és egy csomagot adatott Nares kapitánynak azon rendeltetéssel, hogy az csak nyílt tengeren nyitassék ki.

S már most uton vannak a bátor előharczosai a tudománynak, hogy még egyszer, a Valrous visszatérte után a közel jövőben hasson hír hozzánk, s hogy azután három évre elzárkozzanak a sarkvidék rejtélyes sötétségeibe a rettegő aggodalmat ébren hagyván a visszamaradottakban, valjon hozandják e a sarkkérdést egy lépéssel közelebb a megoldáshoz s valjon egyáltalában visszatérnek-e? (Explorateur után.)

Bi.

Perzsiából. A postaközlekedés a és pénzláb rendezésére kiküldött bizottság rövid időn befejezi munkálkodását Perzsiában. Az európai pénzlábat fogják elfogadni, de lehetőleg az eddig fenállott Tomán egységgel bíró lábhoz fogják viszonyítani. A perzsa vasut kérdése mindig nagyobb érdekeltséget kelt. Angolország a b. Reutter ajánlatait támogatja egész erélyével, míg más részről Oroszország a Falkenhagen-féle tervezetet szeretné érvényesítve látni. E.

A földművelés Khivában. Az orosz császári földrajzi társulat megbízásából kiadott statisztikai adatok a khivai khanság földművelését illetőleg igen kedvező eredményt tüntetnek fel. A földek gonddal és czélszerűen vannak művelve, a talajt egyenletesen öntözik ; a telkek és szántóföldek gyümölcsfákkal csinosan vannak

elkérte; mind e körülmények élénken emlékeztetnek a délnemetszági földművelési állapotokra, melyekkel a khanság bátran kiállja a versenyt. A földművelési eszközök azonban igen kezdetlegesek; egyáltalán olyanok, mint Közép-Azsiában mindenütt; de a kéznél levő vízmennyiséget tudják tökéletesen és mesterségesen felhasználni, s innen van, hogy a földművelésben kitűnő eredményt képesek felmutatni. A természet által oly gazdagon megáldott országban a rossz termést egyáltalán nem ismerik s csak a nagy mennyiségben vándorló sáskák szoktak pusztítást eszközölni a vetésekben. A termést az országban magában logyasztják el s csak igen keveset szállítanak külföldre. A rizset igen nagy mennyiségben termesztik s ennek művelésében is versenyezhetnek Európának a földművelésben legelőre haladottabb országaival. Áprilisban vetik el és szeptemberben megérik a vetés.

Az elősorolt adatokból kitűnik, hogy Khivának csak jó közgazgatásra és alkalmas közlekedő eszközökre volna szüksége, hogy Európa számára fontos piaczczá válhasson. E.

Az osztrák-magyar kereskedelmi tengerészet állásáról az 1874-ik évben az »Annuario Maritimo« a következő adatokat közli: Volt 7203 hajónk 332,005 tonna tartalommal 27,381 emberrel; e hajók közt volt 105 gőzös 58,704 tonna értékkel 18,515 ló erővel. Építettek a lefolyt évben 15 vitorlás hajót, 4 gőzöst és 194 bárkát 12,553 tonna tartalommal 2,582,784 forint értékkel; kijavítottak 101 vitorlás hajót, 92 gőzöst és 146 bárkát 112,477 tonna tartalommal és 244,289 frt értékkel. E.

Marche és Savorgnan de Brazza urak az Ogové folyam (közép Afrika) tanulmányozására kormány-segélylyel ellátva, a párizsi földrajzi társulat utasításai nyomán vállalkozván, a napokban indultak utnak nagy jelentőségű folyam körül még lappangó kételemek megoldására. (Explorateur). Bi.

Romaniai földrajzi társulat. Bukarestben a folyó év elején földrajzi társulat alakult, mely első ülését az oktatásügyi miniszter elnöke alatt tartotta április 9-én az akadémia ülés termében. Az elnökséggel az uralkodó fejedelem lett megkínálva; a tagok közt látjuk Florescut, Cantacuzenot, Majorexut sat. A társulat három szakosztálylyal bír: egygyel az ethnografiára, egygyel a fizikai, egygyel a matematikai földrajzra. Vezértitkára Capitatio. Szándéka a földrajzi nemzetközi kongressuson is magát már képviseltetni. Bi.

A Matabeles-törzs királysága déli Afrikában. Egy levélből, melyet Griqualand West angol telep kormányzója Suthey, a

Capetown-i főkormányzóhoz intézett, érdekes adatok jöttek köztudomásra ezen királyságról, mely a délafrikai bennszülött államok közt elsőrendű helyet foglal el. E közlemény szerint a királyság a déli szélesség 18° — 20° és a nyugati hossz 27° — 34° közt fekszik és éjszakeről a Zambezi folyam által határoltatik, lakossága a Zoulou-törzs és más honos és rokon törzsek által képeztetik, melyek régibb idő óta egyesülve, Moselikatse király kormányzása alatt álltak, kire fia Lopingula következett.

A törzsek közt, melyek a matabelesek királyának hódolnak, a legértelmesebb és legműveltebbnek a masonas törzs látszik lenni, mely a királyság nyugati szélén lakik. Suthey mutatványt küldött be a rizsből, melyet mint főtáplálékot termelnek s mely igen szépen tenyészik. Nő a pamutfa is. Suthey nem bírja megmondani, természetik-e vagy pedig csak vadon nő, de tény, hogy oly jó, miszerint a bennszülöttek igen tartós kelméket készítenek belőle. A gyémánt földek munkásai nagy részt ezen tartományból szereztetnek, s múlt évben 3000 munkás ment innen az angol telepekre, Suthey az árú forgalmát e királyságnak 1 millió font sterlingre teszi. Bevitel főtárgyai fegyverek és ruhák, a kivitelé strucztollak és elefántcsont. Rabszolgaság még létezik a Matabeleseknél, de remélhető, hogy az angol telepek közelsége megszüntetése iránt jó és gyors hatással leend. Lopingula király irt levelet Sutheynek, melyben óhaját fejezi ki angol missionariusok küldése iránt, s kész nekik ugy mint minden utazónak oltalmát felajánlani. (Explorateur).

Bi.

A Galapago szigetek vagy teknősbéka szigetek Délamerika nyugati oldalán a csendes oceánban egy szigetcsoporthozatot képeznek az északi szélesség $1^{\circ}43'$ egész déli szélesség $1^{\circ}25'$ és a keleti hossz $90^{\circ}24'$ — $90^{\circ}22'$ alatt. A szigetek vulcanikus eredetűek; a kelet felé fekvőknek csak igen gyér növényzetük van, de a többiek igen jó talajjal és gazdag flórával bírnak, úgy hogy bármely kultúrára alkalmasak. Többen közülök szép erdőkkel bírnak és ott található a világ legóriásibb teknősbékái. Vannak közöttük olyanok, hogy két embert elbírnak teknőjükön. Súlyuk 200 kilogram körül forog, melyből 100 k. esik a husra. E teknőös békák kétfélék, szárazföldiek, melyek az egészségnek ártalmasak és tengeriek, melyek igen kitűnők és keresettek. Ez utóbbiaknak zsirja és teknője igen keresett; kivált a zsir, melyből tiszta és átlátszó olajat lehet nyerni. E szigetek rendszeren teriméjük középe táján egy vagy több kráterrel bírnak; az egész csoportban legalább 2000 ily vulcanikus nyílást számlálnak, melyek évszázadok óta pihennek.

Az ismert szigetek száma 22-re tétetik. Ezek közül legnagyobb de legkevésbé termékeny a l'Albemarle című; hossza 25 mfd s szélességi átlaga $6\frac{1}{2}$ mfd; a többi főbb szigetek a Chatham, Norfolk, Floriana, Bindos, Narborough, Cowley, Abington, Hood, Barington, Eure. Lakva egyedül a Floriana vagy Károly szigete van, hol igen szép czukor-nád ültetések, gazdag narancs- és banan-erdők vannak és hol más veteményeket is termesztenek. Ecuador állam előbb ide számüzte az elitelt fegyenczeket, ezek azonban jelenleg Napo földjére vitetnek. A többi szigetek nem bírnak rendes lakosokkal, csak ideiglenes telepek léteznek ott, ha a vadászok, a bivalyok és egyéb állatok vadászására összegyülekeznek, melyek bőreivel igen nagy kereskedés üzetik. Ez állatok vadászása igen sajátos módon vitetik véghez. A vadász-szerek, hordható házak, sátorok s a bőrök kikészítéséhez szükséges szerek az illető szigetre vitetnek, ott a telep, czölöp fallal a vadállatok ellen környezve felállítatik, s azután kezdődik a vadászat, mely egy folytatásban üzetik, míg a kellő számú állat együtt van s mely Európában nem ismert veszélyekkel van összekötve, mert a vad végső rejtekéig üzetik.

A Galapago szigetek nagy jövőnek néznek elébe, mert a mint a czethal vadászatra menő hajók már most is ott vetnek horgonyt, jó kikötők keresett nyughelyet fognak nyújtani minden hajó számára, mely ha majdan az atlanti óceánt a csendes óceánnal összekötő csatorna középamerikában kész leend, az atlanti óceánból a csendesbe át fog hajózni, — bármely pontját messék e földszorosnak keresztül. (Explorateur után). Bi.

Felfedezések Éjszakamerikában. California állam Plumes tartományában egy két mértföld hosszú háromszög alakú tó fedeztetett fel a Harner völgyben, mely 7330 lábnyi magasban fekszik a tenger színe fölött, s így a legmagasb fekvésű nagyobb vízmeder Éjszakamerikában. Vize hideg és kellemes ízű; nevét felfedezője — Harkness — után nyerte. — Mount Saint Elias a legújabb kiszámítások szerint Éjszakamerika legmagasb hegyormo. W. H. Dall jelentése szerint trigonometriai mérés után 19000 lábát túlhalad. — Pinart Alfonz, ki az Aleuti szigeteken 1870—72 években tett vizsgálataiért a párizsi földrajzi társulat nagy díját nyerte el, ez évben Cessac Leon természettudós kíséretében Alaska belsejét, mely egészen ismeretlen, akarja bejárni. Főfigyelmét az ottani tó és folyam rendszerre akarja fordítani és harmadfél évet akar ezen utjának szentelni. Bi.

A földrajzi társulatok statisztikai átnézete.

1873. év végén.

178

Alapítási év	A társulat székhelye és czíme	A rendes tagok száma	Évi bevétel R. Markban	Évi államse- bélye R. Markban	Alapítókéje R. Markban
1821	Páris , Société de géographie	831	29700	—	54000
1828	Berlin , Gesellschaft für Erdkunde	463	8230	—	38100
1830	London , Royal Geographical Society	2719	135080	10000	304000
1836	Frankfurt a/M. , Verein für Geographie und Statistik.	288	4125	—	2570
1838	Rio de Janeiro , Instituto historico e geografico do Brazil	50	20640	16000	22860
1839	Mexico , Sociedad mexicana de geografica y estatistica	26	17670	—	—
1845	Szt. Pétervár , csász. orosz földrajzi társulat.	543	71500	48460	245000
1845	Darmstadt , Verein für Erdkunde und verwandten Wissenschaften	70	510	—	—
1850	Tiflis , a csász. orosz földrajzi társulat kaukázi osztálya	88	9300	6460	12000
1851	Irkutsk , a csász. orosz földrajzi társulat siberiai osztálya	170	10970	6460	22000
1851	Hága , Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde von Nederlandsch Indië	230	8300	1100	18670
1852	New-York , American Geographical and Statistical Society	644	13400	—	—
1856	Bécs , k. k. geographische Gesellschaft	566	6852	6000	4800
1858	Genf , Société de Géographie	88	700	—	—
1861	Lipcese , Verein von Freunden der Erdkunde	297	4869	—	—

Rövid közlemények.

1863	Drezda , Verein für Erdkunde	270	4552	—	—
1867	Turin , Circolo geogr. italiano	116	350	-	—
1867	Wilna , a csász. orosz földrajzi társulat éjszaknyugati osztálya . . .	63	1260	—	2900
1867	Roma , Società geografica italiana	1300	24900	—	31740
1868	Orenburg , a csász. orosz földrajzi társulat orenburgi osztálya . . .	46	2145	—	17400
1869	München , Geogr. Gesellschaft	336	2525	—	—
1872	Budapest , Magyar földrajzi társulat	380	3800	—	1800
1873	Halle , Verein für Erdkunde	80	486	—	—
1873	Kiew , a csász. orosz földr. társulat délnyugati osztálya	90	1560	—	13250
1873	Hamburg , Geogr. Gesellschaft	192	2300	—	—
1873	Bern , Geogr. Gesellschaft	30	180	—	—
1873	Amsterdam , Aardrijkskundig Genootschap	288	2400	—	—
1873	Lyon , Société de Géographie	250	4000	—	—

Az 1831-ben alapított geográfiai társulat Bombayban megszűnt, s a Bombay Branch of the royal Asiatic Society-be olvadt be.

Hasonlóképpen megszűnt a „Verein für Geographic und Naturwissenschaften in Kiel“ s egyesült a „Verein nördlich der Elbe zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse“-vel, s az így alakult új társulat „Naturwissenschaftlicher Verein für Schleswig-Holstein“ nevet visel.

Könyvészet.

Bolletino della società geogr. italiana. (Az olasz földrajzi társulat közleményei) IX. Évfolyam, 1875., január—február. A jelen füzet közleményeit egy igen érdekes tanulmány nyitja meg **Ponzi** tanártól a Tiberis folyam mellékének természeti történetéről. A földtani szempontból igen érdekes értekezéshez három kömetszetű tábla van csatolva, melyek egyike a kérdéses vidéket a pliocen korszakban, másika a tenger alatti vulcánok korszakában, a harmadik a jelen korszakot ábrázolja. — A második minket közelebbről érdeklő közlemény **Cantacuzeno**, a romániai dipl. ügynökség római első titkáranak értekezése Romániáról. Rövid történelmi bevezetés után, melyben igazolja a rokon törzsböli származással azt, hogy a 20-ik szeptember vívmányait a római képviselő ismerte el az első, s melyben a historiai múlt öntudatával kijelenti, hogy Traján oszlopának Romániában kellene állani, ha nem állna Romában, áttér Románia statistikai ismertetésére. Nagyságát 6123 mértföldre mondja. Legmagasabb hegyeinek a Caraímant (2650 meter) a Ceacul-t (2720 m.) Retyezatot (2600 m.) és Parangu-t (2587 m.) jelzi. Az égélj változatok évi átlagban középarányban $\pm 30^{\circ}$ és -18° Réaumur szerint váltakoznak. A népességi adatoknál átnyúl kissé a szomszéd tartományokba; szerinte az osztrák-magyar monarchiában 2690,000, Görögországban 1,500,000, Országországban 1 millió román van. Magában Romániában 5 millió a népesség ezek közt (1874-ben) 2.580 ezer férfi és 2.242 ezer nő. — Romania 33 kerületre oszlik, melynek 164 járása van 63 város és 30 ezer-nél több falú és pusztával. Legnagyobb városai Bukareszt 210,000, Jassy 90,000 Boksani 37,594, Galacz 36,107 lakossal. Halálozási átlag 111 ezer, születési 147 ezer évenként. — Kereskedelmi forgalma, igazságszolgáltatása a Code Napoleon alapján, kormányzata és közlekedésügye a lapok gyakori reflectiói folytán sokkal ismer-

tebbek, semhogy itt újra felemlíteni helyén volna; csak még kettőt vélünk megemlítenednek. Először is oktatásügyéc. Van 1975 népiskolája (909 tanítóval) (?) a tanulók száma 55,985. Van ezen kívül 14 gymnasium, 1 lyceum, 1 kereskedelmi tanoda, 3 műtanoda, két-két tanoda szépművészetek és zene számára. Ezen kívül két egyetem, egy Bukaresztben 4, egy Jassyban 3 facultással.

A másik, mit megemlíteni akarunk, az ehhez csatolt térkép, mely az ideal Romániát mutatja, s hol Kolozsvár Klusu, Nagy-Szeben Sibin, s mely magában foglalja Erdélyt (?), az egész temesi bánsgót (!) Bukovinát, Bessarabiát és a jelenlegi Romániát, természetesen a Dunatorkolatokkal. — A térkép magát régi Dácia térképének mondja, mit azonban historiai szempontból meglehet könnyen támadni, inkább hasonlít azon ideálhoz, melyet vérmes reményűek, Románia jövőjének képzelnek.

A füzet többi tartalma a következő: A londoni, párizsi, pétervári, genfi, lyoni és tolosai földrajzi társulatok működéséről szóló jelentések, apróbb közlemények, nekrologok (Lyell és D'Alizac fölött). Azután következik egy igen kitűnő összeállítású könyvészet az olasz földrajzi irodalomról 1873 - 75 évekből, minden mű, folyóirat és térkép teljes címével és részletes kritikai ismertetésével. Valóban utánzásra méltó példa, mely egyuttal kimutatja, hogy Olaszország irodalma e téren a kor magaslatán áll. Találunk 10 folyóiratot s 200-nál több munkát, hol különösen Olaszországra vonatkozó, hol általános érdekű tartalommal.

A hivatalos jellegnek megfelel a közlemény az 1875. jan. 19-iki gyűléstől, melyben Correnti Caesar elnöklete alatt felolvastak **A n-tinori** az afrikai olasz expeditió célbe vételéről és **Cora** (a Cosmos szerkesztője) egy utazásról Törökországba.

A füzet záradéka Beccari O. levele a keletindiai viszonyokról.

B—i.

Olaszország topographiai térképe. Az olasz hadügyminiszter egy törvényjavaslatot nyújtott be a képviselő kamarának az olasz állam topographiai térképének folytatása és befejezéséről. A javaslat indokolása szerint e munka 1862-ben kezdődött, s pedig több rendbeli, részint gyakorlati, részint politikai okokból a már teljesen Olaszország kezében levő déli tartományokban. E munka teljes befejezéséhez közel áll, s szükséges már most azt a közép és éjszaki tartományokra kiterjeszteni, annál is inkább, mert az ezen vidékekről létező térképek nemcsak hiányosak, de az alap egységre nézve is eltérők. A terv szerint a felvétel kétféle ki-

adásban fogna közrebocsáttatni ; az első kiadás $\frac{1}{50000}$ arányban a másik művészi kivittel és részleteiben is lelkiismeretes pontossággal $\frac{1}{100000}$ arányban. Lesznek azonban közzétételek $\frac{1}{25000}$ arányban is, ha kitűnő topographiai vagy hadászati viszonyok a nagyobb részletességet megkívánják. Az $\frac{1}{10000}$ arányú kiadás, mely a déli tartományok felvételével egyöntetű egészet fog képezni, lapenként 1500 kilométert fog tartalmazni 287 lapon, melyek közül 197 fog teljesen térképi tartalommal birni, míg a többiek szélekre, cím és jegyzetekre fognak fordíttatni. A költség 4.400,000 lírára van előirányozva, s a munkára 15—20 évi tartam van javaslatba hozva.

Bi.

Árabs cosmographia a XIII. századból. Gravier Gábor a párizsi földrajzi társulat egyik legközelebbi ülésén jelentést tőn egy munkáról, melyet Dimiski arab író, ki 1251-ben született, irt ily czim alatt: »Az a mit csodákban véghez vitt az idők folyamában a föld és a tenger«, s melyet Mehren fordított át.

A munka érdekes, mert feltűnteti előtünk a látkört, melylyel az Arabsok akkorban a földrajzra nézve birtak. A szerző nézetei gyakran igen sajtáságosak, gyakran megint annyira közel érnek az igazsághoz, hogy meglepnek. Dimiski előtt a föld egy egyszerű, hideg és száraz elem, mely minden oldalról egyenlően vonzva a lég által megállapodott a világegyetem közepén. Ezen megtisztelő hely daczára alig észrevehető kis pont, ha a legparányibb állandó csillaghoz arányosítjuk. Dimiski nem hiszi, hogy a nap valamely tengerbe alámerül, a láthatár mögé megy vagy lenyugszik, hanem azt mondja, hogy a nap befutja az eget, egy órában 15 mértföldet írva le s lassan lassan megvilágítja az egész földet. Szerző hiszi, hogy léteznek ellenlábások, s ezt matematikai, statistikai és csillag-tani törvényekből vonja le, a földet két részre osztja: lakottra és lakatlanra. Afrikán túl, s attól egy széles tengerszoros, a »zöld-tenger« által elválasztva elismeri még egy világrész létezését, de oda szerinte senki se juthat, a tenger vizének forrósága miatt. Afrikát, népesnek mondja, de a lakosságot, melyet egyedül a szercecsen fajtához tartozónak számít, az emberek sorába be nem tudja, mondván, hogy a hőség kiégette agyvelőjüket és meggörbítette gerinczüket, s arcuknak is állatias kifejezést kölcsönzött. Külömben Dimiski az Európaiakról sem tud, — a mi keveset mond is csak róluk — jót mondani, mert — ugymond — ő csak a civilizált népekkel foglalkozik. Europa pedig hideg, rideg egy föld, hol csak állat és növény tenyészik; az emberek, kiket az Isten haragja

ide vetett, a törökök, frenchik, kazárok és kasgarok úgy élnek, mint az állatok s nem foglalkoznak egyébbel mint háborúval és vadászattal. Vallásuk sincs. Túl azon a határon, hol az Islam uralkodik, Dimiski, ki ugylátszik mindent elhitt, a legfantastikusabb dolgokat zavarja össze. A német királyok királyának Imperator, a római császárnak Caesar a neve, a francia királyt pápának hívják s így tovább. A mint Marco-Polo az indiai tengerben képzel egy férfiak és egy nők szigetét, úgy ő is mondja, hogy van a »zöld tengerben« egy férfi Irmianus és nő Irmianus nevű sziget, melynek lakói csak tavaszkor laknak két hóig együtt s azután az egész évre elválnak. Keleten van a »fénylő kastély« délkör alatt, melyet egy magános sziget közepére építettek géniusok. E csoda és a két előbbi sziget jelzik a világ két végét.

A mily szigorú Dimiski az európaiak és négerek ellenében, annyira elnéző az arab iránt. Előtte szebb és jobb nemzet az arabnál nem létezik.

E hiányok daczára azonban a munka oly hű és bő képét adja mindannak, mit mint arab közvetlen szemléletből vagy elfogultság nélkül tapasztalt, hogy az akkori keleti mohamedan viszonyokra nézve sokban új, megbecsülhetetlen világot vet, s így Mehrennek csak köszönetet kell szolgáltatni, hogy e művet a francia nyelvre áttevén, mindenki számára megközelíthetővé tette.

Bi.

„Az Iszlám a XIX-ik században“ cím alatt társulatunk érdeemes alelnökétől, Vámbéry Armin urtól egy művelődés-történeti tanulmány jelent meg német nyelven.

E műben a szerző több évi tapasztalatát és tanulmányát nyíltan és kimélet nélkül írja le. A mű elején nagy körvonalokban vázolja a keleti művelődés tanulmányozására megkivántató néprajzi és földirati előismereteket, majd áttér a jelenlegi viszonyok ismertetésére és eredeti beható itélettel ecseteli a kelet vallási, társadalmi és politikai életének átalakulását; oly kérdést tárgyal tehát, mely a keleti kulturának a lét vagy nemlét kérdését képezi.

A törökök, kik a nyugati művelődést legközvetlenebbül kapják, azt már mindinkább elhalványuló alakban és elmosódó színben adják tovább keletre. Az európai eszmék és intézmények, melyek Konstantinápolyban már gyökeret vertek, innen lassanként tovább harapódnak. Az európai jelleg e költözködés folytán mind jobban lekopik ez eszmékről és intézményekről, mikor a távoli keletre érkeznek.

Vámbéry azt a reményt fejezi ki művében, hogy keletnek társadalmi és politikai életében előforduló némely aggályos jelenségek dacára sem lehet e népek ujja születésének reményét feladni; de egyszersmind joggal hangsúlyozza, hogy határozott tévedés volna az európai intézményeket egyszerre és mindenben behozni akarni.

Csak lassu és célszerű átváltoztatás által sikerülend az európai civilisatio elemeit egybekapcsolni azzal, a mi jó és életképes az ó-keleti művelődésben találtak.

A mondottak után szívesen elfogadjuk a szerző zárszavait: »Még nem vagyunk feljogosítva egy fél világot a megmenthetlen enyészetre kárhozatni és egy milliókat számító társadalomra a pusztulás bélyegét ráütni.« E.

A hérmonti térkép. A hérmonti főegyházban van egy térkép, mely a főegyház ősrégi építési korából származik; e térkép, mely a földrajz történetére igen nevezetes jelenség és melyet annak idejében a híres d'Avezae ismertetett, jelenleg 6 folió íven lön kiadva kellő értelmező szöveggel.

L'explorateur. Nem egyhamar nyerte meg tudományos folyóirat oly gyorsan az érdekeltek köztetszését, mint e lap, mely folyó év elejétől jelen meg hetenkint egyszer két ívnyi tartalommal. A lap a francia földrajzi társulat és a páriszi sindical kamarák pártfogása alatt jelen meg; feladata a földrajz, különösen a kereskedelmi földrajz tudományos tárgyalása és a francia igényekhez viszonyítása. Az eddigi önálló czikkek, melyeket jó fametszetek támogatnak, s a változatos hírek, melyekkel bővelkedik, nemcsak kellemes olvasás tárgyát képezik, de objectiv és beható tudományosságuk által nagy beccsel és bírnak; úgy hogy e lap ma már Európa elsőrangú hasonirányu lapjai közé sorakozik, s már csak hat havi létezés után is, mint tekintély kezd szerepelni a földrajz terén. Kivánjuk, hogy iránya mindig ily nemes, és nagybecsű legyen. Bi.

A kataszteri felmérésről.

A honunkban működő közigazgatási intézmények egyik legkevésbé ismert, és ép ezért sok tekintetben félre értett, és balul megítélt ágazatát, a kataszteri felmérés képezi.

Ennek okát hajlandó vagyok abban keresni, hogy :

1-ször a közélet, sőt a tudományos munkálkodás azon ágazatai iránt, melyek akár általában véve a földismével, akár pedig annak grafikai módozataival, tehát felmérési ügyekkel, térképezettel, topográfiával, tájjellemzéssel, sőt tudományos értelemben vett tájrajzzal is vannak csatlakozva, eddigelé felette csekély volt az érdeklődés, és ebből kifolyólag csekély a tájékozottság is ;

2-szor mivel a honunkban már 1856 óta működő kataszteri felmérés ügye, a lemult fejlemények folyamában, nem lett kapcsolatba hozva oly közvetlenül visszaható politikai, vagy közigazgatási napi kérdésekkel, hogy utóbbiak érdekében, az előbbi ügygel foglalkozni, a közönségnek mulhatlan szüksége lett volna ;

3-szor mivel a kataszteri felmérés, korlátolt anyagi állapotaink közepette, de a dolog természeténél fogva is, a tudományos világgal direct összeköttetésben nem állhatott, valamint irányai, körülményei és szorosán vett feladatai, nem engedék meg a kebelében gyűjtött nagy értékű kutforrások terjesztéséhez oly mérvben járulnia, mint az valóban kívánatos lett volna. Végre pedig

4-szer mivel mint minden közigazgatási intézmény, mely az állam polgárai elé bizonyos díjtalan prätensiók igényeivel lép, — népszerűséggel nem bírt.

Mivel azonban jelenleg e tekintetben kedvezőbb állapotoknak örvendhetünk, közönségünk a rendezési, szabályozási és közlekedési kérdések gyakori tárgyalása előkészítése és kivétele folytán a topográfiai adatok becsét és közhasznuságát mindinkább megtanulta ismerni, és ehez képest azok természete, alkatrészei, és használata körül otthonosá lett :

Minthogy továbbá közigazdászati és pénzügyi napi kérdéseink egyik legfontosbikát jelenleg a földadó szabályozás képezi, ezzel

pedig a kataszteri felmérés annyiban van legszorosab kapcsolatban, amennyiben ez szolgáltatja a földadó szabályozásnak, a már befejezett felmérésekhez képest, úgyszólván matematikai alapját, t. i. a megbízhatóság legnagyobb mérvével bíró területi adatokat.

Időszerűnek vélem ezen felmérési intézmény egybevont és általános keretben tartott ismertetését megkísérteni; teszem ezt pedig kétszeres örömmel épen együletünk kebelében, úgy lévén meggyőződve, hogy a kataszteri felmérés, mellőzve annak szárazon műszaki és közigazgatási oldalait, inthärens tudományos munkálatainál fogva, együletünk céljaival válrokon kapcsolatban áll, és mivel hinni akarom, sőt reményleni merem, hogy együletünk a t é r i r a t i m o z z a n a t o t saját kebelében kellő érvényre emelve,*) legelső helyen lehet hivatva az idők, körülmények és erősbüléséhez mérve közelebb lépni ama becses kutforrások tárházához, mely a felmérés kebelében létezik, és azt a tudomány és közművelődés érdekében is gyümölcsöztetni.

A kataszteri felmérés eredeti és mondhatni kizárólagos fel-

*) És ezt jól meggondolva hangsúlyozom, mert hogy geográfiai tanulmányaink vagy úti vázlatainknak eddigelé legmostohább gyermeke a szoros értelemben vett terepjellemzés és tájleírás volt azt reméllem kétségbe vonni senki sem fogja.

Ez különben nem csak nálunk, de nagyrészt a német irodalomnál is tapasztalható.

Ama iskola ugyanis, mely jelenleg a tudományok terét uralja, vagyis inkább a divatszerű jelszavát osztja ki, — addig harsogtatá füleinkbe többek között a földirattal rokon szakmáknak és mellőzhetlen correlációját, míg végre oda jutánk, hogy e téren szoros értelemben már a fától az erdőt nem látjuk.

Az úti irodalomban tehát van geologia, növény és állattan fölösen, népisme és nyelvészeti buvárkodás túrendén elég, népszokás, ecsetlés és úgynevezett művelődés, történelmi elmefuttatás majdnem több, mint mennyit óhajtánánk, mi azonban mindennek utóvégre is geográfiai tekintetben főalapját képeznék, a t á j j e l l e m z é s, a t é r t a g o z a t s z a b a t o s f ü r k é s z e t e s l e i r á s a, az igen ritka eseteket kivéve rövid aforizmaszerű és csak mint egy oldalalagosan oda vetett vonásokkal abszolváttatik.

Innét jö aztán, hogy e téren annyira gyakorlatlanok vagyunk, hogy e tárgynak még formaszűrű kezelése és igényei is majdnem teljesen újak előttünk, innt ama közhelyűség, melylyel nyomon-lépten találkoznunk keletetik, a puhás regényesség, — és tárgyilagos és egészséges reflexió hiányában, személyes apró ügyeinknek és eleményeinknek pódiumra állítása, — innt végre azon szomorító tény, hogy tudományos értelemben értékkel bíró t á j r a j z u n k nem létezik, hogy ifjaink előtt azon fogalom, mely szerint egy táj szabatos és hűen jellemző visszaadása, az ästhetikai oldal teljes érvényesítését ki nem zárja, sőt leghathatóbban előmozdítja, — ezen fogalom mondom hívőre alig, kivívőre

adatát, a földadó igazságos megalapításához és kivetéséhez szükséges területi adatoknak előállítására képezte.

Mivel pedig ezen feladat, a földadó evaluáció körül a birodalomban, mint honunkban elfogadott parcelláris és tisztajövedelmi rendszernek megfelelőleg, minden birtok és művelétség parcellának, minden épületnek nem különben minden adómentes és terméketlen területnek végre pedig minden birtokosnak kimutatását teszi szükségessé:

Mivel továbbá ezen munkálatoknak már tervezésénél, azoknak az egész országra leendő kiterjesztését kelle szemügyre venni:

Magától értetik, hogy az ezen adatok anyagát tartalmazó felmérésnek nagy, az-az oly lépték szerint kell eszközöltetni, mely minden, még praktikus érvénnyel bíró föld, száka természetű visszaadását lehetővé teszi; továbbá pedig összefüggő és kölcsönös ellenőrzésbe hozott, végre pedig hézagtalan munkálkodást biztosító elvek és eljárás szerint kelle szerveztetnie, mert csakis ily eljárás mellett lehetett az állam érdekében biztosítható azon

---

pedig még kevésbé találma, és hogy a legjobb akarattal telt ifjú is, — nincs honnant szándokára nézve támpontot és utasítást meríthessen. Izlésünk ilyformán és fogalmi körünk mindig csak a nyájas, lombos, de elmosott és jelleg nélküli Vedutte rónázatán belül mozog — és rajzónunk cserbenhagy, amint merész és nagy formákra bukkanunk.

A hegy tehát mindig marad czukorsüveg, a kúp harang alakú köpeny, a hullámzott tér pedig néhány egymás alá helyezett párhuzamosan dagató és lejtő vonal, csak viszont e staffage az előtérben ne hiányozzék, mert hiszen tudjuk, például sétáló nő, sípoló pásztor, négylovas hintó, vagy végre egy jó ház-csoport nélkül tájkép nem létezhet, — és talán értelemmel sem bírt!

Touristáink tárczáinak főgondját ezen fontos tárgyak képezik, -- mi azon túl netán kívánandó volna, — arra nézve a papír — és izlésünk egyiránt töredelmes! Apró baralítások számtalanszor a természet nagyszerű alakzataira erőltetve!

Ez irányban valóban gyökeres javulásra van szükségünk, melyet természetesen az irodalomnak kellend kezdeményeznie, az ízlés tisztulása és nemesbülése, a felfogás szigorúbb irányai majdan követni fogják azt.

A földirati reflexiók terén tehát bizonyos mérvű egészségese realismust nélkülözők és meg is jó az, ha földirati tanulmányaink és munkálkodásainknál, mint fenebb említém a térirati mozzanatok lehető érvényt szerzünk, más az pedig, ha nem törődve a kezdet nehézségeivel lehetőségig saját ajtaink előtt seprünk — szem előtt tartva azt, hogy ráknézve sokkal tanulságosabb, érdekesebb, de egyszersmind nehezebb is, például a Vihorlát vagy Gutin hegyről, a Mátráról vagy a nagy róna képleteiről szólni, mint Új-Zelandról vagy Coloradoról, — miért? azt közelebb elemeznem felesleges.

czél, hogy az országos adóbevallás alól magát egy talpalatnyi föld se vonhassa ki; továbbá pedig csak ily munkálat nyomán jöhetett az állam mindazon számos egyéb adatok és tények birtokába, melyeket ilyes, minden esetre költséges műveletektől általában véve követelni jogunk van.

A kataszteri felmérésnek tehát mint említve lön, rendeltetése túlnyomólag pénzügyi természetű.

Azonban, mint minden hosszabb évek során átvonuló intézmény már magában véve, úgy a kataszteri felmérés is az időközi fejlemények postulátumától, valamint a szakába vágó tudományok előhaladásától el nem zárkozhatott, sőt épen honunk volt azon helyzetben, hogy késő jövőn csak ezen nagy szabásu munkálkodások érvényesítéséhez, a jelenkornak e téren is felettébb előhaladt módosztatit fokról fokra alkalmazhatta saját kebelében, és tökéletesb szervezés, megfelelő műszaki eljárások, és tökélyesb számolati modorok alkalmazása útján, lehetségessé tette azt is, hogy a felmérés keretében, természetesen a főczél legkisebb csorbulása nélkül, a tudományos t ér ismeretnek mindig több, meg több tényezői vonattak be, oly formán, hogy jelenleg már a szorosabb értelmű »kataszteri felmérés« nevezete helyett, bátrán és inkább volna ezen intézmény az »ország egyetemes felmérésének« nevezhető, mely hivatalos jellegén kívül, a geografia és topografia igényeinek is kiváló mérvben megfelel.

Ezen előhaladás fő mozzanatai pedig, a hajdan érvényben volt munkálkodás modorával szemközt következők:

1-ször, hogy az elébb, a felmérés közvetlen alapjául szolgáló 4-rendű hálózat körül alkalmazott grafikus háromszegelés beszünttetvén, jelenleg le egész ezen részletekig trigonometriai eljárás foglal helyet, melynek következtében minden $\frac{1}{20}$ -ad rész $\square$ mértföldnyi, vagyis 500 holdnak megfelelő területen rendszerint 3 oly új pont soroztatott be, melynek:

- a) távlata a felmérés délkörétől,
- b) földirati helyzete és

c) tengerszínfeletti magassága meg van határozva;

2 szor, hogy a felmérés jelenleg a nagy terjedékű zárt műveletek belsejébe is behatol, felveszi a terjedt erdei complexusokban létező állandó utak, a patakok vonalait, meghatározza a gerinczek menetét, az egyes kúpokát, nyergeket, és vízválasztókat, felveszi a tájékozás tekintetéből annyira fontos, de elébb mellőzött erdei osztó-léniákat, egyszóval a felvétel körébe von minden

olyas térszíni mozzanatot, mely úgy a tájékozásra, mint a terep fizikai konfigurációjára, de egyuttal a műveletek becslésére is okvetlenül és esetleg nagy mérvben befoly. Végre pedig

3-szor utóbbi években általánosan rendszeresítette a felméréssel egyidejűleg végrehajtandó grafikai magasság méréseket, melyek segítségével túlságig bő anyag szolgáltatik arra, hogy hegyes vidékeken 20, 20⁰ ölnyi, rónán pedig 10, 10 ölnyi egyenközü távlatra fektetett magassági rétegvonalak vonassanak a felmért területen, és az által honunk reliefje ezen modorban legyen ábrázolható.

Ezek azon előmenetek, melyeket a kataszteri felmérés, munkálataiban számot vetve egyrészt a kor igényeivel, másrészt pedig a rendelkezése alá eső erők minél sokoldalúbb gyümölcsöt tetését tartva szem előtt, munkálkodásaiba besorozott és melyeket épen kiváló térirati jellegüknel fogva kiemelni indítva érzém magamat.

Szabad legyen már most az intézmény polgári céljaihoz némely balnézetekre, és kételyekre reflektálnom, melyekkel a közönség körében, sajnos, még gyakran találkozunk.

Gyakran hangoztatott ugyanis úgy a sajtóban, mint más illetékes körökben utóbbi időkben azon kérdés, hogy vajon tekintettel a honunkban már nagy mennyiségben létező magán felmérési munkálatokra, szükséges-e? kell-e? és mellözhetlen-e? az államnak külön felmérési intézményt tartania fel, és vajon a magán munkálatok egybeállítása által, nem volna e mindaz, mit a kataszteri felmérés útján elérni törekszünk, egyszerűbb, olcsóbb úton és mégis kielégítőleg elérhető?

Habár erre nézve a fennebb röviden ecsetelt műszaki mozzanatok, melyek hiánya a magán méréseknél azonnal előtolúl, a választ már magukba véve is megadhatnák, mind a mellett tekintve azt, hogy az e téren helyes felfogás szükségét nem lehet eléggé kiemelni, — szabad legyen röviden és tüzetesen vázolnom ama lényeges különbségeket, melyek a kataszteri és magán felmérési munkálatok között fenforognak és melyek elvonatkozva minden közigazgatási szempontoktól, még kérdés tárgyává sem engedik tenni azt, hogy az előbbieket céljai és feladatai, magán munkálatok akár szórványos használata, akár pedig és még kevesebbé egybeférczelése által elérhetőek és pótolhatóek volnának.

A kataszteri felmérés, az egész országra kiterjesztendő tervezet számbavételével szerveztetett, halad tehát a megállapított munkálati csoportozaton belől határról határra, hézagosság és hiány nélkül, egységes terv és vezetés mellett.

A magán felméréseknél viszont tisztán a fennforgó és lokális célok határoznak, melyeknél fogva a műtétel számtalan esetekben még nem is az egész községi határra, de annak csak egy töredékére terjesztetik ki.

Egy esetben felméretik az úrbériség, minden majorsági birtok kihagyásával, máskor megfordítva, — egy helyütt az erdők felmérése, mint a per, vagy egyesség tárgyát nem képező, — szorgosan kerültete, máshol a szőlő, sőt sok esetben a belsőség válik feleslegessé.

A művelési ágak jelölése csak is szorosan a kérdéshez tartozó területeken részleteztetik, még pedig esetről esetre eltérő fel fogás és különböző kathegóriák szerint, — sok más művelétagak. a topográfiai tagozat teljes mellőztével egy üres vonal által záratnak, — községi vagy gazdasági szempontból természetleneknek jelölt területek, folyamok, tavak, kopárok, vízmedrek, vagy épen nem, vagy csak egész általánosságban és inkább simbolice jelöltetnek; — a szomszédhatárokkal való szigorú és következetes egyeztetés pedig, a magán felmérés keretébe egyáltalán nem is tartozik.

A parcellirozás elve, a telekkönyvezés és számítás körül követett rend, teljesen esetleges, minden munkálatban más meg más kiindulási pontból és más meg más modorban eszközöltetik.

Végre pedig a háromszegelési alap nem léteben a szabatos földirati tájékozás nem eszközölhető, ehhez képest elferdülések kikerülhetlenek, és ezen lappangó elferdülések factorai, feltéve, hogy több térképet egybeilleszteni megkísértenénk, határról határra növekszenek, a nélkül, hogy azok bár mi módon kiegyenlíthetők, vagy bizonyos, áthághatlan maximumok közé zárhatók volnának.

Nem szólok végre a magán munkálatok műszaki végrehajtásáról, és a térképek anyagi és alaki előállításáról.

Törvényhozásunknak a birtokjogi rendezések terén, ropant és felette sajnálatos hézaga van.

Mert míg a törvény a tagosítási, elkülönítési és rendezési eljárások juridikus és birtokjogi oldalát, az eljárás formáit sat. kimerítőleg körülírja, viszont az ezek lényegére hasonlóan oly fontos felmérési alapoknak műszaki kellékeit és elengedhetetlen módzatait egy szóval sem érinti.

Nem szabja meg a kérdéshez, vagy a fennforgó helyi viszonyokhoz mért elengedhetlen keretét a geometriai felvételeknek nem a választandó léptékek minimumait, a létező eldaraboláshoz képest, nem szól a technikai kivitel módozatairól, melyektől mégis úgy a felvétel lényege, mint a térkép megbízhatósága oly nagy mérvben feltételeztetik, egy szóval kiaknázza a jog szempontokat teljesen és tökéletesen, de jó formán merő véletlennek, vagy önkénynek teszi ki — a műszaki munkák természetét és alakját.

Ezen oknál fogva felszabadítva érezhette magát az eljáró mérnök, a sok esetben a nélkül is árlejtés útján nyert munkálatát, tisztán magán kereslet szempontjából itélni meg, és a lehető legkevesbre szorított idő és erő alkalmazásával oldani meg.

Minden mérnök más, meg más mértékben dolgozik, dolgozik pedig egyáltalán véve olyannal, minővel feladatának a végső lehetőség korlátain belül még eleget tehetni vél.

Használatnak léptékek, az elszalkázás és térszíni tagozatra, vagy a szomszédhatároknál használtakra minden tekintet nélkül; használatnak olyanok, melyek a hüvelyk alkalmazása vagy sokszorozása által törtek nélkül, sem holdhoz, sem $\square$ -mértőföldhöz nem viszonyíthatók, — végre pedig — és ez különösen szem előtt tartandó, a magán mérnök, minden adott esetben külön-külön eszközrendő lánczali alaplémérésre van utalva, végzi azt pedig mindazon esélyek és zavaró befolyások kíséretében, melyeket a fizikai konfiguráció, a szoros bírálatnak alá nem vetett, esetleg már magában véve is tökéletlen vagy elhasznált eszköz kikerülhetlenül, eredményez és mely tényezők összegei, a megbízhatóság relativ fokát legfeljebb is egy adott határ, vagy complexus keretén belül vindicálhatják maguknak, de átlépve a szomszédos területekre ennek criteriuma iránt teljes kétségbe merítenék.

Tegyük még hozzája, hogy a térképek külső kiállítása, színezése, kivonása, felragasztása körül követett gyakran igen primitiv eljárás, a méretek pontosságát már magában véve is, de különösen a papirnak egyenetlen beszáradása által érezhetőleg átlérálja, továbbá a térképek körül sajnos még országszerte divó nyert elbánás, azoknak rövid idő alatt oly fokú elviseltségét szokta maga után vonni, hogy róluk magasb pontosságra igényt tartó méreteket, vagy kis parcellákra terjedő pontos térszámítást

eszközölni számos esetben ismét nem lehet; — és mindezekkel röviden érintettem volna ama még felesen pótolható mozzanatokat, melyeknél fogva a magán felmérési kútforrások, körülményeink közepette, és az állami célok szempontjából csakis szükségessülte és ideiglenes segédeszközökként tekintendők.

És itten szabad legyen azon, úgyszólván ajkon függő, de számtalanszor nyilvánosan is hangoztatott kérdésre, de csak is lapidáris rövidséggel válaszolnom, hogy tehát mikép jő az, hogy Poroszország, ezen közigazgatási minta állam az 1861-diki évtől 1864-kig keresztül vezetett földadó szabályozás alkalmával minden a kataszteri felmérés jellegével bíró munkálattól elvonatkozhatni vélt, és miért tekinté, a területén találtató magán felmérési adatokat is elégségeseknek arra, hogy ezek segélyével ama nagy munkát keresztül vezetessék.

Történhetett ez röviden mondva azért, mivel:

1-ször Poroszországban a földadó a nemzeti jövedelemnek oly túlnyomó faktorát, mint nálunk távolról sem képezi, — sőt hogy ottan pl. még jelenleg is roppant terjedékű birtokcsoportok (t. i. minden állami, egyházi, községi birtok, a vasutak, és minden egy morgen aluli kertek) földadó mentesek

2-szor, hogy ezen szempontoknál fogva ottan a földadó alkalmazásának elve a mienktől egészen eltér, a mennyiben az évenkint bizonyos, át nem hágható quoziensben (30 millió tallérba) alapíttatik meg, és ebből kifolyólag a földadó evaluazióra, és kiigazításra sokkal kevesb súly volt fektethető, mint nálunk akár jelenleg, akár jövőben is leend az eset, hogy

3-szor a Poroszországban rendelkezésre álló magán felmérések általában véve a műszaki tökély és megbízhatóság sokkal magasb fokával bírtak, és azok általán véve nálunk egészen szokatlan részletességgel, és nagy lépték mellett szoktak végrehajtatni. —

Vége szabad legyen megjegyeznem, hogy a Poroszországi földadó szabályozás alkalmával, daczára minden előre bocsátottaknak és daczára a rendelkezésül álló hasonlítlanul jelesb magán munkálatoknak, ezeknek mégis egy egész hatodrésze recusáltatott az állam részéről és pótoltatott az illetők költségén új munkálatokkal, hogy az illetén egybeállított munkálatnak leginkább az összefüggő háromszögellés hiányából támadt hézagosságát és műszaki tökéletlenségét saját maga az állam tartózkodás nélkül beismerte, és hogy az csakis az ottan létező nemzetgazdasági viszonyok által volt eltűrhető, melyeknél fogva mint említve lőn a megadóztatás

zöme és súlypontja inkább az ipar és forgalom szülte alapokra van fektetve.

Tájékozásul legyen még felemlítve, hogy egész Rajna—Poroszország katasztere a parcelláris rendszerre alapított felmérésen alapszik, melyet, ha nem tévedünk, még a század elején fennállott francia kormányzasi szak inpulsusainak köszönhetni.

Visszatérve most saját hazánkhoz és megfordítva mindezen argumentumok súlyát, bizonyítani nem kell, hogy minél inkább földművelési ország vagyunk és leszünk jövőben is, annál nagyobb fontosságot nyerne mindazon intézmények, melyek a föld jövedelmére utalt adóztatási viszonyaink helyes fejlesztésére és puhatalásának előfeltételeit képezik, és azért, ha a főnebb ecsetelt magánfelmérések aránylagos gyarlósága mellett létesített tagosítási vagy rendezési műveletekre a közigazgatás vagy törvényhozás talán azon elvnel fogva »quod volenti, non fit injuria« megadhatni vélte a sanctiót, nem találhat ezen eljárás további alkalmazást az adó alap ki puhatalására szolgáló mérnöki munkálataknál, hol az egy vagy más oldalon meg-ejtett tökéletlenség nem párolog el, hanem esetleg hibás területek alapján létesített megadóztatást vonhat maga után, vagyis oly állapotokat, melyeket p. o. az adóprovisorium különben lehetőleg szorgalmasan keresztülvezetett munkálatai épen az alapvetett területi adatok hiányai miatt eredményeztek, és melyek alig két decenium multával a jelenlegi új és költséges földadószabályozási munkálatok keresztülvezetését kikerülhetlenné tevék.

A kérlelhetlen és minden melléktekintetektől elvonatkozó területi megalapításban tartalmaztatik tehát a kataszteri felmérések pénzügyi és közigazdasági ismerete, sőt mondhatni birtokjogi indokolása, és ezen okból van ezen felmérési műtét folytatólagos keresztülvezetése, a nemzet legfőbb érdekei által javalva és kívánatossá téve.

De kell-e ezenkívül még mind ama számos nemzeti érdekre utalnom, melyek szintén csak hason műből meríthetik működésük és intézkedéseik alapforrásait?! Kell-e nyilvános hitel a közigazgatás, a gazdaság, a közlekedés földjavítás, a birtok-statisztika, a phisikai tudományok végre a hadászat indigentiáira utalnom, melyek vagy kizárólag vagy nagy mérvben a térszíni alapok ezer irányban értékesíthető ismeretére bazirozvák? — ez valóban felesleges.

Egy korának előhaladt fejedelem foglalta mindezt ama lapidáris mondatba, hogy: »mely országot jól akarunk kormányozni

azt jól is kell ismernünk«, és azt hiszem ezen mondat érvénye a fizikai tényezők ismeretére nem kevésbé terjeszhető ki, mint a társadalmi és lélektaniakra. — A fizikai agensek összegét pedig egy ország általános és egyetemes felmérése legkimerítőbben tartalmazza, azért a reális előhaladás iránt érdeklét államok kebelében az e téren tapasztalt vetélkedés és onnan ama előhaladottság, mely honunkban is utat tört magának, hol csak kevés évtizeddel elébb minden felmérési művelet mint birtok-jogczim veszélyeztető, elvből és rendszeresen nehezményeltetett és lecsillapíthatlan gyanúban részesült, míg jelenleg közéletünk számtalan ütereit éreznék lekötve, nemzetünk számos téren célba vett haladását akadályozva, ha a tanulmányozás, helyes észlelet azon alapjainak nem netán kezdeményezésétől, de csak akadálytalan továbbfejlesztésétől is megfosztatnánk, melynek legtágabb célja a hon térszíni, alapos és kimerítő ismeretében tartalmaztatik, és melynek legfontosb tényezőjét, honunk általános és egyetemes felmérése képezi.

Ezen iránypontok azok, melyekből a tárgyat megitélnünk kellett, és ezek színvonalára állva, leszünk képesítve ama átható különbséget felismerni, mely egy ily munkálatnak organicus és egyöntetű keresztülvezetéséből resultálhat, ellentétben azzal, mit a szórványos, polyglott és a közéletre nézve általánosan nem is értékesíthető magánmunkálatoktól várhatunk, legyenek azok saját keretükön belül bármily érdemteljesek is.

És ez legyen zárpontja hosszas kitérésemnek is, melyre aggódva adtam ugyan egyrészt magamnak engedélyt, de melyhez viszont a tárgy érdeke, — és szabad legyen hozzá tennem — a munkálatok belbecsének kényszeres önvédelme is ösztönzött.

Térjünk most a részletekre.

A kataszteri felmérés alkatrészeit képezi:

- 1-szor: a háromszögelés;
- 2-szor: a határleírás;
- 3-szor: a részletes felmérés, az azzal kapcsolt térképészeti munkák és a térszámítás. Végre
- 4-szer: a kataszter szabályai szerint szerkeztett birtoklati és területi jegyzőkönyvek és egybeállítások.

I. A háromszögelés.

Ugy a kataszteri, mint az ország területén végrehajtott más nagyobb mérvű felmérések (például a folyamszabályozások céljá-

ból teljesítették) háromszögelési alapját, a cs. kir. katonai tábor-
kar és később a katonai földirati intézet által különböző időkben
és külön alpmérések nyomán végrehajtott elsőrendű, ugyneve-
zett sphäricus hálózat képezi, mely azonban magátólértetőleg az
illető munkálatok alkalmával, esetről esetre független utánészlelés-
nek vettetik alá.

Az alsóbbrendű hálózatok berendezése viszont le egészen az
utolsórendűig, melyhez a részletes felmérés közvetlenül támasz-
kodik, már egészen a célba veendő munka természetete által felté-
teleztetik.

Az elsőrendű hálózat tudvalevőleg egy közvetlenül megmért
alapponaltól kiindulva, az egész országot nagyobbméretű 3, egész
5 mértföldnyi hosszú polygonokkal vonja be, más az ország szom-
szédóságában létező hálózatokkal egybekötteti, azontúl pedig ezen
hálózat adja a precis földirati tájékozást is a kiinduló
ponttól választott délkörhöz képest, mely hazánkra nézve a Gel-
lért hegyen volt hajdani csillagda keleti kupja.

Ezen délkörtől, mint az ország geodeticus null-pontjától
osztatik aztán az ország területe ugynevezett összrendezők és
metszők által oly szelvényekre, minőket a célba vett térképe-
zési munkák terjedéke, mértéke és kezelhetősége legcélszerűbb-
nek jelöl.

Az összrendezők által létesített beosztás és az arra alapított
felvételi lapok nagysága tehát p. o. más a kataszternél, más a
hydrotechnikai, és ismét más a katonai felvételeknél; és a föld-
irati és geodeticai feladat mellözhetlenül csak azt kívánja, hogy
bármely beosztás választassék, annak mathematicai tényezői töké-
letesen ismertek és egy rendszerből a másikba legpontosb kiegyen-
lítési számolatok alapján mindenkor, bárhol és bármely irányban
kapcsolhatók és átvezethetők legyenek.

A kataszternél elfogadott szelvénybeosztás oly egyenközü
négyyszögöket képez, melyek ugy hossza mint magassága 4000 öl,
terainje pedig tökéletesen egy osztrák $\square$ mértföld, vagyis 10,000
katasztrális holdnak felel meg.

Ezen beosztást azon tekintet javallotta, hogy a kataszteri
felvétel mértéke mellett, melynél egy bécsi hüvelyk 40 ölnök és
igy minden $\square$ hüvelyk egy-egy 1600-as $\square$ holdnak felel meg, egy-
részt már az asztallapok beosztása (mely kereken 500 $\square$ hüvelyk
vagyis ugyanannyi hold), minden törtet kizárjon; másrészt a hol-
dak és asztallapok sokszorozása egész a legnagyobb mértékegy-

ségig, t. i. a $\square$ mértföldig (10,000 hold) törtek nélkül lehessen eszközölhető.

Az összrendezők és metezők a budai délkörben találkozáskor, onnan kiindulva keletnek és nyugotnak, éjszaknak és délnek, külön haladó számozást nyernek és az ország legkeletibb széle Budától a 75. és 76. dik, a legnyugotibb a 47. és 48. dik összrendező, a legészakibb a 31. és 32. dik, a legdélre a 94. és 50. dik metszővonalak által képezett négyszögbe vagyis $\square$ -mértföldbe esik.

Az alsóbbrendű hálózat célja a háromszögméreti uton meghatározandó pontok oly részletességgel szállani le, mielőtt ismét a felmérési munkát különleges célja tesz szükségessé.

A kataszter p. o. jelenleg ama, csak kivételes esetekben mellőzhető igényt szabja a háromszöggelés elé, hogy minden egy-egy asztallapon vagyis 500 holdnyi területen 3, trigonometriai uton meghatározott pont találtassék, melyből a működő mérnök munkálatait aztán minden lánczccal és különlegesen mérendő alapvonal kizárásával közvetlenül és kétségtelen biztossággal megkezdhesse.

A magyarországi háromszöghálózat alappontját hasonlólag a volt csillagda keleti kupja, a lapoldalát pedig a Gellérthegy és a Vác feletti naszályhegy képezi, melynek földirati helyzete a bécsi csillagdától vezetett le.

A kataszter a lajtántúli tartományok felmérésénél, — azoknak az egyetlen Galiczia kivételével kisebb terjedékét és jól zárkozott alakját tekintve — oly előfeltétel mellett végző munkálatait, hogy azok területe sík, azaz, hogy a fenforgó csekély terjedék mellett, a föld $\square$ gömb alakjából visszaható számolati mozzanatok még mellőzhetők.

Hogy azonban az ezen feltevés mellett a gömbprojectio tekintetében magukat előadó különbözetek lehetőségig elimináltassanak, másként pedig a kataszterre nézve igen kívánatos sík projectio előnye biztosítva legyenek, minden egyes tartományra nézve külön-külön számítási nullpont vagyis délkör és erre fektetett összrendező és metsző beosztás alkalmaztatott.

Igy p. o. Alsó-Ausztriára nézve a kiinduló-pontot a szent István-toronny képezi.

Galicziára nézve a Lemberg mellett levő »homokhegy«, Bukovinára a radauzi alapvonal nyugati végpontja stb.

Ezen tekintetek a magyar korona területére nézve annak kiterjedtsége szempontjából még inkább voltak megfigyelendők és

épen annak nyomán lett nemcsak a szorosán vett Magyarországra, de Erdélyre és Horvát-Szlavonországra nézve is külön-külön kiindulási délkör választva, még pedig az elsőre nézve, mint már említünk, a Gellért-hegy, Horvátországra nézve az Ivanicsi klastrom tornya, végre Erdélyben a nagy-szebeni observatorium.

Azonban már a nagy hálózat befejezése előtt kitűnt, hogy oly terjedék mellett is, minő csak a szorosán vett Magyarország a hálózat rónának már nem tekinthető, hanem a mellett a föld sphäroidális görbületét okvetlen számításba kellett venni.

Ugyanis az 1854-ben Aradmegyében Szent-Anna mellett mért alapvonalnak, a bécsujhelyi, tarnovi és radauzi alapvonalakkal, bár kettős lánczolat utján czélba vett egybeköttetése, a síknak tekintett projectio mellett nem sikerült; és ez indítá az illetékes köröket arra, hogy a sík és sphäroidális projectio között létező különbségeket, a kiegyenlítési számolatoknak az összes hálózatra kölcsönösen és visszahatólag történt alkalmazása mellett és az ugynevezett legkisebb négyyszög elmélete szerint keresztülvezettesse.

Ezen kiegyenlítési művelet, mely kevés hasonnemű európai munkálatok által mulatot felül, szerencsésen keresztül is vitetett, még pedig a föld oly görbületi tényezőjének feltétele mellett, melyet az eddigi véghez vitt fokmérések közül választott 10 legmegbízhatóbbak átmérőleges eredményei felmutatnak.

Érdekes lesz a hasonműveletek által elért correctiókra nézve egy-egy adatott közölnöm, még pedig Budától legtávolabb eső keleti és viszont nyugati pontok közül egyet-egyét választva.

Ugyanis p. o. Pop Iván éj.-keleti Mármarosban fekvő háromszögméreti pont 5200 mértföld függélyes távolság mellett 70 öllel keletnek és 94 öllel délnek lön kiigazítva.

Sonnenberg háromszögméreti pont Kis-Marton felett Sopronmegyében 25.2 mértföld függélyes távolság mellett 8.3 öllel nyugatiabb és 7.7 öl éjszakiabb kiigazítást nyert.

A magyarországi háromszöghálózat csakis ezen munkálatok nyomán lett először biztos és dönthetlen alapra helyezve, és ezen nehéz és nagykeretű számolatok vívmánya most már az, hogy az ország bármely részén is teljés biztossággal a kölcsönös csatlakozásra és a földirati tájékozásra is eszközölhető háromszögelési munkálatok, továbbá pedig, hogy az ország hossz- és keresztshelvényeinek geografikus kiszámítása nyomán, a földrajzi tekintetben is megbecsülhetlen fokosítási térkép elkészülhetett, melynek segélyével az or-

szág bármely magasbrendű pontját, úgy az ittenlétező, mint a szomszéd országok összrendezőinek keretében, úgy sík, mint a földgömb alakjának megfelelő projectióban, távlatra, mint földirati helyzetre nézve beosztani és átvezetni lehetséges.

Ezen eredménynek sikerét és szükségességét csak később lehetett teljes mérvben méltányolni, a midőn p. o. 1869-dik évben az ország közepén levő Szabolcs megyét, 1873 és 1874-ben pedig az eddigi felmérési munkálatok terepétől egészen külön szakadt, volt román és szerb baráti határörvidék területét kellett a felmérést megelőzőleg egész a negyedrendig terjedő hálózattal bevonni, mely feladat a fenebbi csatlakozási és kiegyenlítési számolat nélkül, csakis a biztonság rovására lett volna eszközhető.

A kiegyenlítési számolat a kataszternél egész a negyedrendű hálózatig terjed ki, és csakis ezen utóbbi, melyből mint említvén, már minden egy asztallapra vagyis 500 holdas területre 3 pont jő, tekintetik rónának.

A kataszteri felmérésnek, megelőző geodeticai alapjait az imént körvonalozott munkálatok képezik.

Oly észleletek és számolatok sorozatából állanak azok, melyek az illető egyén egész szellemi és anyagi tehetségét igénybe veszik és mindemellett a végleges munkálatoknak csak propyleumait képezik, oly propyleumokat persze, melyekkel a szűk körre szorított és csak saját maga-magának felelős tagosító vagy legelőt, erdőt osztó vagy majorsági birtokot rendező vagy lejt mérő csatornázó és töltésező mérnöknek természetesen törődnie nem kell, de melyek egyszersmind legkézzelfoghatóbban tanuskodnak a kellemek ama complexumáról, melyeket egy országos és általános felmérés fogalma és szervezete megelőzőleg feltételez.

A háromszögelési műtét, a részletes felmérést mindig egy évvel megelőzi, mely idő az észleletek feldolgozására és kiszámítására fordíttatik.

A háromszögelési pontokból minden község határában rendszeren 3, de a község alakjához és kiterjedéséhez mérve több pont is föld alatt korhodásnak ellentálló anyagokkal, a földszinen pedig erősen beillesztett faoszlopok által állandóan jelöltetik, és ezen pontok szolgálhatnak aztán később bármily felmérési műtétek támpontjául; — a földszin feletti jelzések azonban, említnem sem kell, hogy honunkban kevés állandósággal bírnak, a mennyiben

az oszlopok, pásztoraink és alkalmilag suhanczaink baltáinak egyik legkedveltebb próba tárgyait képezik.

Felette óhajtandó volna, hogy azok mielőbb a törvény oltalma alá helyeztessenek.

A háromszögmérési osztály munkaeredményeit a részletes felmérés személyzetének átadván, azzal egyszersmind időszerű hivatását teljesíté.

A háromszögölő osztálynak fenebb ecsetelt, már magában véve is eléggé bokros feladatai között, a pénzügyminiszterium, hogy a tett észleletek minden irányban értékesíthetők legyenek, egy eminens fontosságu és magas érdekű művelet keresztyülvitelére talált módot és alkalmat, értem az országban függetlenül, a kataszteri háromszögmérési osztály által véghez vitt háromszögmérési magasság-hálózatot.

A háromszögmérési pontok ugyanis 1853-dik évig csak horizontális távlatra nézve lettek megfigyelve; azon évtől azonban a pontoknak egyszersmind magassági észlelete is meghagyott.

Az ilyformán évenként szaporodó és már akkor is roppant hypsometricus anyag, a magasságméréseknek 1871-dik évtől kezdve a felméréssel rendszeres kapcsolatbahozatala által megszámlálhatlan és egymásközöit terepenként szabatosan ellenőrizett magassági adatokkal szaporodott.

A tér relief részletes ismertetésére vonatkozó eme temérek anyag azonban földiratilag kihasználható nem volt, mivel az országban végzett trigonometriai magassági észleletek a tenger színével közvetlenül és ad hoc kapcsolatba hozva nem valának, és így egy általános hasonlítási sík hiányzott, továbbá: a megelőzőtt évtizedekben végzett háromszögeléseknél alapul vetett sugártörési tényező, különösen hazánk rónáira vonatkozólag, a tudomány jelen igényeinek teljesen megfelelőnek nem tekintethetett, és így felette kívánatos volt, mielőtt az egész ország hypsometriai viszonyítása véglegesen megindíttatnék, a tengerszinneli közvetlen és a háromszögelési műveletek modorával és szigorlatával egy színvonalban álló egybeköttetés utján vetni meg ezen roppant fontos térszíni kérdés alapját.

A Duna és Tisza folyamrendszer mentében végzett vízműtani felmérések és térképezések alkalmával ezen medenczék a petronelli dunalejtmérési főpont felett képzelt 10'-nyi magasságra, mint az ország vízrendszerének tanulmányozása alkalmával fölvetett általános hasonlítási pontra viszonyítva, a Duna, Dráva,

Kulpa, aztán a Louiza-ut vonalán át — egybekötetésbe hoztak ugyan a fumei tenger-közép állásával, azonban részint ama nagy terület, melyen át az említett vonalak a tengerszinhez vezettek, részint az akkori háromszögelés további fejlesztésének hiánya, az arra vonatkozó elemek és projectiók eltérő módoszatai, továbbá: mivel vízműtani tekintetben a tengerszín-magasság kipuhatólása azon oknál fogva, mivel folyamaink egyike sem szakad közvetlen a tengerbe, csak alsóbbrendű érdeket képviselt, és a hydrotechnika az ország medenczájén belől létező, és csakis a folyamvonalok mentében, vagy szoroson azoknak rendszerén belől mozgó tehát relativ eredményekkel is tökéletesen beérhette, — végre pedig a katonai földirati intézet által legutóbbi években ilyen általános hypsometricus érdekekben megindított munkálatok vagy még csak az első stádiumokban valának, vagy egyelőre a lajtántúli részek ebbeli szükségére reflektálva hazánkba nem hatottak, — de mivel különben is tovább bizonyíthatni nem kell, hogy egy oly terjedékű műveletet, minő a kataszteri felmérés, szükségkép megillette: hogy munkálatainak minden csoportja, a saját kebelében létesített alapokban és eredményekben találja támpontját:

Mindezen nyomós okok érlelék azon határozatot a pénzügyminiszterium kebelében, hogy a háromszögméreti hivatal előterjesztésére egy külön, független és csakis ezen cél felé irányzott háromszögméreti magassági hálózat keresztülvitelét az egész országra nézve elrendelje.

Ezen munkálat kezdetét vette 1870-dik évben a Buda és Fiume közti területre nézve, még pedig kiindulva a János-hegytől, a Fehérmegyében fekvő szárhegyig egyesített vonalban, onnan pedig közepén hagyva a Balatont két vonalban, melyek ismét Ivanics mellett Horvátországban egyesülvén, haladtak Fiuméig.

Az északi vonalnak főiránypontjai voltak Veszprém, Légrad, Zágráb.

A déli vonal viszont Tolna-, Baranyamegyéket szelve, a drávántúli részeken hatolt előre.

A két irány ellenőrzésére, azonkívül egy külön függélyes vonal szolgált, mely azokat egybeköteté. A végpontot képezé a fumei tengerészeti akadémiában felállított új mérczén, 10 évi észlelés nyomán nyert középvízállás vonala.

1871-ben a munkálatok a buda-csobánczi oldalakat választva,

csatlakozó ponttól tovább folytattattak az ország nyugati és éjnyugi, északi és éjkeleti megyéiben, kihatva egyrészt a Marmaros-Bereg közti Chocs havashoz és a s.-a.-ujhelyi magashegyen, aztán Borsod-, Heves- és Nógrádmegyék keleti részein és a vácsi Nagyszál-hegyen át visszatérve a budai János-hegyi kiinduló pontig.

Ezen alkalommal egyszersmind a Trencsénmegye és morva határon fekvő két hegykúp, t. i. a Lopenik és Kmelova, mely az európai fokmérés keretébe be van vonva, kapcsoltatott a magyarországi magassági hálózattal, miáltal hazánk ez uton is közvetlen egybeköttetést nyert ama a tudomány legmagasb szigorlatával végzett munkálatokkal, és munkálatainak méltánylására és bírálatára nézve, megbecsülhetlen criteriummal rendelkezend, az illető számolatok befejezésével.

1873-ban végre egyrészt Pesttől Szolnokon át keletnek, másrészt 1871-dik évben észlelt s.-a.-ujhelyi magas és helmecki hegy közti oldalból kiindulva, a magassági hálózat délnek haladva, befejezését érte a Bánátban fekvő Szkamien, Mogura és Ruszka pontoknál, melyek a katonai táborok által a fekete tengertől az adriai tengerig vezetett magamérési munkálatokba, már be lettek foglalva és ránk nézve ismét ezen uton biztosítanak ellenőriző összeköttetést.

Mindezen munkálatok részint háromszögsorozatokban, részint mennyiben azt az idő és a többi mérvadó körülmények parancsolák, csak egyszerű látvonal polygonokba létesítettek, ez utóbbi eljárás különösen az utóbbi, kizárólag a magyar nagy rónán haladó munkacsoportnál nyert alkalmazást, hol a légkör a sugártörés által előidézett, és az észlelésre szerfelett kedvezőtlen időjárás által még növelt akadályok és nehézségek miatt, a munka kizárólag háromszegelési láncolatok útján befejezhető nem lett volna.

Hason munkálatoknál, különösen a veszélyes oldalsugártörés kiküszöbölése végett az észleletek közös és szoroson egyidejű eszközle mellőzhetlen lévén, az észlelési idők jelzésére a heliotrop tükör-készlet még pedig igen jó sikerrel használtatott, a mennyiben annak fénypontja az egyik észlelőtől a másikig egy esetben (Zengővár-hegy közt Baranyában és Papuk-hegy közt Slavoniában) kilencz mértfölonyi távolság daczára, még élesen volt megkülönböztethető, és az alkalmazott színes üvegváltozások és a fénypontnak megnyitása és elzárása

által előidézett combinatiók előlegesen megalapított betű értéke segítségével, az észlelésre vonatkozó közlemények kölcsönösen teljes sikerrel váltathattak, mely feltétel nélkül, különösen honunk déli rónarészeiben az észlelések értéke általában kérdésesé válik vala.

A magasságmérési operációk eredménye mindenekelőtt az volt, hogy a János-hegy csúcsának Buda mellett, tengerfeletti magassága lehető pontossággal és közvetlenül levezettetésén, azzal viszont a budaoldali lánczhídoszlopon levő vízmércze pontja hozatott szigorú egybeköttetésbe, és ez utóbbi képezheti majdan az országra nézve végérvénnyel megalapítandó magassági alappontot, melyre fektetve a végbe ment háromszegelési lejt mérés következtében a szoros vett Magyarország, továbbá a volt határörvidékek, Slavon- és Horvátország és a tengerpart területén elégséges támpont lesz adva, hogy abból az abszolút magasságok kiszámítása latba vehető hiba nélkül eszközölthetése a később netán végrehajtandó szűkebbkörű magasságmérési vagy lejt mérési munkálatok esetében.

Hogy pedig ezen, a kataszter által véghezvitt magassági háromszögelés eredményeit, már most abszolút és teljesen bezárt érvényűeknek lenni nem mondjuk, habár minden oda mutat, hogy azok az elért pontossági eredményeknél fogva ilyeneknek lesznek tekinthetők, ennek oka azon illem és ovatosságba keresendő, melylyel a hason téren jelenleg működő tudományos vállalatok irányában tartozunk, és a korunkban uralkodó szellemi solidaritás ama folyamányban, mely szerint munkálatainak belérvényét, kiki a hasonló, bár más kiinduló pontokból végrehajtott műveletek végösszevágásában kell hogy keresse.

Az összevágás és az abban tartalmazott szentesítés a magyar magasságmérési hálózatra keresendő lesz 1-ször: az európai fokmérés céljaiból végzett, és mint említve lőn két ponton, máris egybeköttetésbe hozott geodetikai műveletek számolataiban.

2-ször: a katonai földrajzi intézet részéről végrehajtott, főnebb már szintén említett ilyenmű munkálat csatlakozási eredményeibe a l'ekete-tenger és Trieszt között.

3-szor pedig: ama szabvány lejt mérési (precisions Nevillement) munkálatokban, melyeket ugyancsak a katonai földrajzi intézet, a két ízben lejt mért trieszt-bécsi vonalra fektetve, a monarchia minden részeiben keresztülvezetni tervbe vett, és melybe honunk dunántúli része a bécs-sopron-szombathely-pragerhofi vonallal már 1873-ban a Pragerhof-Csáktornya-Körmend-Grác, végre

a trieszt-fiumei vasutvonallal 1874-ben bevonatott, mely munkálatok folyó évben a kataszteri háromszögméreti hálózattal az ország éjszaki részén végrehajtandó összeköttetéssel, a Galicziában végzett geodetikai munkálatokkal és többrendű Ungvár, Eperjes, Kassa és Késmárk által jelölt végpontokon belől eszközlendő szabvány-lejtmérésű vonalokkal leend kiegészítve.

A magyar magassági hálózat tehát, ezen műveletek lefejlése és számolatai nyomán nyerendi végleges értékét és sanctióját, mely azonban az általa levezetett magassági alaperedményeket, csakis tudományos, nem pedig polgári tekintetben érezhető törtekkel fogja minden valószínűség szerint alterálni.

Szolgáljon addig is tudomásul, hogy az előleges számítások nyomán constatált tengerszíni magassága, a fiumei új vízjelző nullpontja felett a Jánoshegynek 279.015 öl, az ezzel összeköttetésbe hozott lánczíd-oszlopon levő mércze nullpontjának pedig 40.929 öl, mely két tétel nyomán a kataszter háromszögméreti számító hivatala a trigonometrikailag meghatározott pontok tengerszín, feletti magasságának kiszámítását meg is kezdette és az 1873-dik év végeig circa 150 □ mértföldnyi területen, nevezetesen Trencséns, Turócz-, Nyitra-, Nógrádmegyék részében teljesen keresztül is vezetett, időközben pedig a számítás Gömör-, Abauj-, Zemplén-, Szepes-, Sáros-, Ung- és Ugócsamegyék területén is foganatba vétetett.

Ezen műtételek azonban a személyzet által csak kivételesen lévén teljesíthetők, a dolog érdekességéhez képest csak lassan haladnak előre.

Erdélyt a rendszeres magassági háromszögelés keretében eddigelé bevonní nem lehetett, azonban annak területe a Bihar és Vlegyásza közti háromszögoldal által mégis érintetik. Ezenkívül a fenebb érintett fekete tenger és Ádria közti lejtmért vonal, a romániai Csukos és a háromszéki Pilskö közti látvonnallal lép Erdély területére, annak déli határával párhuzamban Fogarasvidékén Szebenszéken, Alsó-Fejér- és Hunyadmegyéken vonul át, és utolsó vonalával a már Szörénymegyében levő Ruszka-ponttal csatlakozik, mely által egyidejűleg a magyar hálózattal egybeköttetett.

Igy tehát az Erdélyben végbeviendő későbbi hasonműveletekre nézve ezen két csatlakozás által elegendő támpont van szolgáltatva.

A császár királyi katonai földrajzi intézet azonban a monarchia új térképének (az úgynevezett foktérképnek) alapját a

legszélesebb heppsometricus észleletekre fektetvén, a reambalatio alá kerülő tartományokat számos, tisztán magasságmérési rajokkal látja el, és mivel a térképészeti munkálatok a monarchia nyugati és keleti határszéleitől egyidejűleg vették kezdetüket, Erdély magassági viszonyai máris époly részletes, mint alapos észleleteknek tárgyát képezik és újból való és külön munkát szükségessé nem is teendének. (Vége következik.)

Dalmáciáról.

— Felolvasatott 1875. május 13. —

Monarchiánk legdélibb tartományáról, Dalmáciáról kívánok értekezni. Tárgyam már magában véve is eléggé érdekes főleg előtünk, magyarok előtt, kikre nézve Dalmácia egy, még mindig elintézetlen közjogi kérdést képez; de különösen érdekessé tette ezt napjainkban azon fejedelmi utazás, melyről uralkodónk épen most van visszatérőben. Európa összes sajtója élénk figyelemmel kísérte ezt az utazást; megragadták ez alkalmat főleg a szláv lapok, hogy nemzeti és politikai aspirációikat ismét napirendre juttassák. Vezér- és tárczazikkék özönével találkozunk mi is naponként saját lapjainkban annyira, hogy az olvasó már-már belefáradt a dalmát dolgok olvasásába, az utolsónak maradt felolvasó pedig csaknem abba a helyzetbe jutott, mint Nagy Sándor az apjával, hogy t. i. alig maradt még valami hódítani valója a már minden irányban tárgyalt anyagból.

Vállalkozásom aggodalmas voltát azonban enyhíti az a körülmény, hogy Dalmácia egységes képét még eddig senki nem bántotta íróink közül; azok a mozaik darabok pedig, melyeket szanaszét közzétettek, inkább szükségessé teszik, mitsem gátolják a bővebb kidolgozást, melyet ezennel meg is kísérték úgy, hogy ismertetésemben mindvégig főtekintettel leszek Dalmáciának egy részről föld- és néprajzi, más részről pedig művelődési viszonyaira, míg politikai és történelmi oldalpillantásokat csak ott fogok megkoczkáztatni, a hol az effélék legszükségesebbnek látszanak.

I.

Dalmácia, *) mint tudjuk, egy 70 mértföldet haladó hosszú partmellék a Balkán félszigetnek délnyugotra hajló oldalán, szégyelvezve az adriai tenger és övezve egy hosszú szigetlánczolat által, mely a száraztól csekély távolságra csaknem végesvégig hú-

*) Ide vonatkozó adataim főbb forrásai: Hunfalvi J. „Magyarorsz. leírása,“ „Új m. Muzeum“ 2. év II. füz., „M. akad. Ért.“ 1847., Revue des deux Mondes“ 1872. 3-ième livr., Noël: „Dalmatien,“ 1870.

zódik a tartomány mellett. A Balkán félsziget egyéb területeitől többé, kevésbé természetes határok választják el, nevezetesen északon a horvát végvidéktől a tenger és beföld között keresztben fekvő Velebit hegység, keleten pedig Törökországtól és Montenegrótól a dinári alpesek láncolata.

Alakját tekintve Dalmácia a legbizarrabb terület Európa politikai földrajzában, lévén az egy hegyes háromszög, melynek 10 mértföldet alig haladó alapvonala északon a Velebit hegyláncra támaszkodik, míg átellenes csúcsa délen Antivari helység közelében Törökország partvidékébe olvad. E sajátos alak különös voltát még az is fokozza, hogy három egyenlőtlen darabra van szakítva a török terület által, mely Raguzán felül és alúl, t. i. Kleknél és Szutorinonál csekély szélességben ugyan, de egészen a tengerig nyúlik át rajta úgy, hogy ha katonaságunk pl. Raguzából gyalog akar átmenni akár az északi, akár a déli darabra: előbb átutazási engedélyt kell kérnie a portától.

A tartomány legnagyobb szélessége a Velebit hegyláncztól a spatatói öbölhöz tart; azon alúl hirtelen megkeskenyedik annyira, hogy aláfelé sok helyt már alig van $\frac{1}{2}$, sőt $\frac{1}{4}$ mértföldnyi széles. Ezért egészen találó egy francia utazónak az a tréfás megjegyzése, hogy Raguzá környékén, monarchiánk teje fölött bátran bombázhatna a török az Adrián haladó valamely hajóhadra a nélkül, hogy a nemzetközi jogot megsértene.

A 232,3 □ mértföldnyi s 442,796 lakossal bíró (Konek), Dalmácia felszíne általában hegyes jellemű. Az egészet a dinári alpesek fő- és mellékágai futják végig úgy, hogy e lánczatok az Adriától befelé többnyire párhuzamosan és lépcsőzetesen emelkednek egymás mögött, s így közeiket inkább többé-kevésbé kiterjedt fensíkok, mintsem tulajdonképeni völgyek foglalják el. Különben a fensík elnevezést is csak egész általánosságban alkalmazhatjuk, a mennyiben azok ismét. rendetlen domsorokból, teknő vagy üstalakú mélyedésekből, egyes elszigetelt lábákból és süllyedésekből stb. állnak úgy, hogy kiképződött völgyeket csakis a nagyobb folyók legalsó folyásánál találhatunk.

A Velebiten kívül leghosszabb és legmagasabb itt a dinári alpesek főláncolata, mely amazzal a Zermagna folyó forrásai közelében, az 5378' m. Vratnik bércznél függ össze. Magában az alpes hegységben legmagasabb az 5700'-at is haladó Dinara. De az átellenes tengerpartokon is több magas hegysor vonúl lefelé, melyek közül legjelentékenyebbek a Moszszor Spalaton felül, azon alúl pedig a Primorje magaslatai, alább Sabioncello

félsziget bércei s végül Cattarónak tengerbe hanyatló vadregényes hegyei.

A hegyek iránya mintegy a Cetina folyóig észak-nyugat és dél-kelet közé esik; a Centinán alúl azonban erősebb a hegylanczok elhajlása egyrésztől nyugot, s másrésztől kelet felé.

Dalmácia minden hegye, sőt mondhatni egész földje oly sivatag mész- és homokkő-képződésű, mint az isztriai Karst-hegység. Egy roppant sziklagát ez az egész terület, melyen itt óriási kőszalag tornyosúlnak egymás fölé, hol rétegesen, hol összedölvé, amott vad szakadások, szédítő hegynyilások, éktelen omladványok, alakatlan üregek és barlangok indítják csodálkozással vegyes félelemre a szemlélőt. A vad fenségnek talán nincs is több ily tájláló képe. A többnyire meredek és mogorva tekintetű partok, valamint a hegyek folytatásait képező, s így azokhoz hasonló alakulású és képződésű szigetek mintegy fokozzák, vagy legalább kiegészítik ezt a kuszált, össze-visszaszakgatott képét a dalmát földnek.

A part vonalát nem annyira a tenger, mint inkább a száraz szeszélyes alakulása annyira beszabdalta, hogy egymást érik a hosszabb, vagy rövidebb földnyelvek közé szorúlt vagy elsülyedt völgyekből alakult s legtöbbször veszélyes bejáratú öblök. A földnyelvek közt leghosszabb a bérczes Sabioncello, mely a Narentán alúl több mértföldnyire benyúlik a tengerbe; az öblök közt pedig legérdekesebb a cattarói ötágú öböl. A ki ismeri Svájcban a vierwaldstädti tavat, s környös-környül mellé tudja képzelni a bódeni tóba hanyatló voralbergi meztelen sziklabérczet: az könnyen alkothat magának fogalmat a sokkal nagyobb és még vadabb szegélyű cattarói öbölről. Dalmácia öblei közül ma mintegy 54 szolgál kikötő és rév gyanánt.

A partvonal és a tévetegszerűen sorakozó szigetek között a tenger egy meg-megszakadó csatornát, vagy helyesebben csatornasort képez, mely néhol oly keskeny, hogy két gőzös csak óvatosan haladhat el rajta egymás mellett, de mélysége oly szerencsés, hogy az év minden szakában és bármily időjárás mellett hajózható. 1809-ben a francziák nagy hasznát vették e csatornának a hatalmasabb angol hajóhaddal szemben.

Az utazók hasonlíthatatlannak mondják az itteni hajózást. Fiumétől lefelé, mintegy 100 mértföldnyire utazhatik az ember a tengeren a nélkül, hogy a száraz csak rövid időre is elveszne tekintete elől. Egyik felől száraz, másik felől szigeti tájképek váltakoznak előtte, folytonosan láttatva mindazt, a mit a nap, a

tenger s a bércek háromszoros összehatása elé tud varázsolni. Itt meredek, sárgás barna, kopár és szakadékos sziklaoldalak, amott zöldelő völgyek, díszes nyaralók, helylyel-közzel avút tekintetű városok és hajóktól hemzseggő kikötők tünedeznek elő, másfelől pedig sűrűn következő, részint kopár, részint termékenyebb szigetek emelik ki a tengerből sziklás oldalait, vagy épen bérceiket, s a távolból nézve olykor úgy összefolynak a csalódó szem előtt, hogy összefüggő száraznak látszanak. Hát még az a tündéri világítás, mely e váltakozó képeket reggel, délben vagy alkonyatkor kiszínezi! Az valóban leírhatatlan.

Különös voltuknál fogva igen sajtáságosak a nagy számmal látható scogliák, vagy apró sziklaszigetek, melyek hol kúpos, hol pedig, és inkább elcsapott tetővel merednek ki a tengerből oly meztelenül, hogy a legtöbbön még vadfü sem található. Némelyik csak néhány □ ölnyi területű s legfőlebb vad madaraknak szolgál pihenő vagy leshelyül. A nagyobbakon ellenben már olaj- és cipruszfák mellett némi legelő, sőt elvétve kevés halász lakosság is található. A gyepesebbek részint egyes parti városok, részint magánosok birtokát képezik és legelőkül szolgálnak az év nagy részét olykor minden felügyelő nélkül ott töltő juh-, kecske- és disznónyájaknak. A tulajdonképeni szigetek már sokkal dúsabbak mind termékekben, mind lakosokban. Az ilyeneknek legtöbbszörre tipikus alakjuk van. Ugyanis a partokat párhuzamos vagy V alakban futó hegyek foglalják el, melyek végnyulványaikkal rendszeren öblöket, belebb pedig többnyire viruló völgyeket fognak közre. Legfontosabb szigetek Brazza, Lesina és Curzola.

De térjünk vissza a szárazra.

Dalmácia felszínét, mint már említettem, mindenütt kő és kavics borítja azon különbséggel, hogy míg a növényzet nélküli, rideg, komor bércek főleg régibb és újabb képződésű mészből (jura) állanak, addig a szigetek egy részén, továbbá a partmellék némely tájain, kivált pedig a belső völgyekben a homokkő az uralkodó, mely könnyen elmállik és termékeny talajjá lesz, ha művelő szorgalom és víz járul hozzá. Csakhogy Dalmáciában mi sincs szűkebben, mint épen ez a két fontos tényező. A politikai, de főleg a társadalmi viszonyok olyanok itt, hogy a munka, még isten tudja, mikor válik a dalmát népnél elvél; a vízhiány pedig oly nagy és általános, mint Európában egyebütt sehol. Van ugyan Dalmáciának négy vagy öt parti folyója, melyek közül a Zermagna és Narenta egy darabon hajózható is; szintén található helylyel-közzel egy-egy patak és forrás is; de mi haszna! A fo-

lyók szabályozatlanok, rövid folyásúak és átlag csekély vízűek; ha pedig az esős időszakokban megáradnak: akkor egyéb károk mellett még terjedelmes mocsárokat is szülnek, melyeknek dögletes kigőzölgése pusztító betegségekkel áraszt el egész környéket. A patakok közül sok olyan, hogy az egyik hegyoldalban előbukkan, s az átellenes oldalon már feneketlen sziklaüregek, vagy mély alagútak sírjába száll. Némelyik kétszer, háromszor is előbukkan a tengerig, mint a Sahâra némely vizei, de csakhamar újra eltűnik, hogy visszaszivárogjon az anyaföldre, vagy titkos menetekén jusson a tengerbe. A források közt kevés a bővízű; a nyári hőség a legtöbbet kiszárasztja. E mellett több vidéken haszontalan erőlködés lenne kútat ásni, még ha a sziklaburok engedékenyebb lenne is. A vízemésztő mészke bizonyosan nem adná vissza, a mit egyszer elnyelt. Ezért a lakosok arra vannak kényszerítve, hogy részint természetes, részint mesterséges víztartóikba eső- és hóvizet gyűjtsenek, ha inni akarnak. Zára környéke forrásokban aránylag leggazdagabb, s nyáron mégis drágább ott a víz, mint a bor. Sebenicoba is hajókon szállítják az ivóvizet a Kerka folyó híres zuhatagai alól. A hűvösebb évszakban azonban megelégszenek a sebenicoiak víztartóik piszkos tartalmával is.

Egészben véve tehát Dalmácia általában köves sivatag; de azért nem mondható, hogy a mostoha természet minden kedvezést megtagadott volna tőle. A tartomány egyes, főleg tengeri vidékei hasonlíthatatlan tájképek, de természetesen csak akkor, ha nem az államférfi, vagy a nemzetgazda szemével nézzük; néhány vidéke pedig épen virulónak mondható. Ez állítás érdekében szükség az egész területen végig tekintenünk. A Velebittől a Kerka folyóig, a scardonai partszél kivételével, nincs mit néznünk. E téren a legjobb részek sem érnek föl csak a mi erdélyi Mezőségünkkel sem; oly zöld sziklahegyet pedig, a milyen pl. a mi épen nem dús növényzetű Gellértünk, egyáltalában nem lehet látnunk. Hanem már a Kerkán alúl, a Sebenico, Dernis és Kliszsa közt terülő Zaworje vidék, különösen a Ciccolo folyó mellékén termékenynek mondható, a mennyiben itt jó talajú szántóföldek és rétek szakgatják meg a sovány kömezőt. Lentebb a spalatói öböl környéke egészen Trauig, valamint beljebb Kliszsa és Szig közt elég szép gabonaföldeket, szőlőket és olajberkeket tud felmutatni. De már a prugowoi fensíkon csak foltonként látunk egy kis zöldtet s néhány facsoportot. Innen aztán messze, egészen Gravozaig kell haladnunk, hogy ne végtelen temetőt,

hanem életet láthassunk. Jókora út, de megérdemli a fáradságot. Ott van a déli pompával diszlő Ombla-völgy s mellette Gravoza szép vidéke, melyen Raguzáig haladni valóságos kéj és gyönyör. Mert itt sem tűnnek ugyan el előlünk a barna, töredezett sziklafalak; de ezek mellett ott virúl előttünk az agave, aloe és kaktusz számos faja, az illatos déli fák, cserjék és fűneműek pompás tarkasága vegyülve itt már a sugár pálmával is, mely e vidéken szépen díszlik ugyan, de gyümölcsét még nem képes egészen megérlelni. Megjegyzendő azonban, hogy az im feltüntetett tenyészlet nem annyira az éghajlatnak, mint inkább az itt-ott felébredt szorgalomnak köszöni lételetét. A szigetek e részben még jogosabban megérdemlik a kiemelést. Mennél alább megy az ember: annál dúsabb s Afrikához annál hasonlóbb a növényzet, melynek gazdag éthertartalma a legkellemesebb illattal tölti be a levegőt.

De nem mehetek tovább a nélkül, hogy az éghajlati viszonyokról is ne szóljak. A föld kopárságával és a vízhiánnyal szoros viszonyban áll Dalmáciának szeszélyes éghajlata, mely általában véve délvidéki és koronként igen kellemes; de különben igen változékony főleg a hűvösebb évszakokban. Vannak napok, melyekben két, háromféle hőmérséket kell kiállani. Januárban pl. olykor nyomasztó a hőség, míg pár nappal előbb, vagy később dideregve érezhető a null-pont s a magaslatokat hó borítja be. A hónapok közt különben legkellemesebbnek tartják márcziust és legunalmasabbnak áprilist, melyben a hirtelen beálló hőség még a júliusnál is kiállhatatlanabb. E hőségért egyetlen kárpótlás a gyönyörű tiszta kék ég, mely, kivált ha egy kis bőra jár, még talán az olaszországinál is szebb és átlátszóbb.

Az évszakok között itt már igen szelíd az átmenet úgy, hogy Sebenicon alúl már inkább csak a naptár szerint van meg a négy évszak, mintsem valóságban. Már Zára környékén sem hal el télen a mezők zöldje, sőt a mandolafák, a crocus, ixia és zászpafélék már januárban virágzanak, a barmoknak pedig határozottan jobb legelője van ekkor, mint nyárban, midőn a nagy forróság mindent kiéget az olajfa és boróka-cserje zöldjén kívül; s ebből Dalmáciában az a visszás helyzet származik, hogy a gazda inkább nyári, mint téli takarmányt kénytelen gyűjteni.

Az évi közép hőmérsék 12—13° R; Az eddig észlelt legnagyobb hideg pedig —3° R, melynél keményebb hideg itt e század folytán csak 1861 telén volt. Hó leginkább csak a magaslatokon esik; a szigetek közül azonban a legtöbb csak hírből ismeri a havat. A hőmérsék egyenletes voltának megzavarásában jelenté-

keny része van a Balkán rideg bérceinek is; de sokkal döntőbb befolyású itt e tekintetben a két uralkodó szél, t. i. a bóra és a sirocco. Előbbi, mint tudjuk, Krajna és Isztria bércein át rohan az Adriára s annak főleg keleti partmellékére, vívén magával dermesztő száraz hideget és oly romboló erőt, mely mindent elsöpör, a mivel csak megbír. Kegyetlenül megtépi ez a házakat, földhöz ver embert és állatot, feldúlja a növényzetet, sőt a partosabb helyekről magával ragadja a különben oly vékony termő talajt is. A bóra, melyet fellegűző szélnek is lehetne nevezni, mivel rá mindig derű következik, valóságos csapása ennek a különben is szegény tartománynak, s egyszersmind réme kivált a scogliák közt járó hajósoknak. A másik uralkodó szél, a sirocco, épen ellenkező irányból, Afrika felől nyomul Dalmáciába. Ennek ereje mérsékeltebb amazénál, s eredményei fojtó hőség és nagy esőzés. Áldás és csapás egyszersmind; mert, a mit a bóra meghagyott, azt a sirocco vagy lepörköli, vagy pedig elmossa zuhogó záporaival. No, de ha az enni valót elpusztítja, legalább ad helyette bő esővizet — inni, s Dalmáciában ez is haszon a kár mellett.

A tartomány sívár és terméketlen voltának különben nem pusztán az elemek az okozói. Hajdan, Claudianus költő korában (IV.—V. száz.), e föld még *Dalmatia frondosa* nevet viselt. De később részint az emberi tudatlanság, részint a folytonos háborúk letépték a bércek lombjait s elgázolták a völgyek és lapályok ültetvényeit; sőt a növényirtás boldogtalan szenvedélye annyira átment a dalmát nép vérébe, hogy, ha valakin boszút akar állni, ma is azzal szerez magának elégtételt, hogy kivágja az ellenfél olaj-, szilva-, mirtusz- és egyéb fát, felgyújtja vetéseit, s így lépten-nyomon meg-meggyilkolja az életre vergődő tenyészet egy-egy tagját. Pedig visszariaszthatná ily vad tettektől az a kietlen szomorúság, mely hazájában oly uralkodó színné vált. 1608-ban az itt akkor parancsoló Velence még megengedhette a töröknek, hogy a dalmát hegyekből annyi fát vághasson, a mennyi 12 nagy hadi hajóhoz kellett, s ma Dalmácia Horvát- és Olaszországban kénytelen hajónak való fát venni, mert saját fájából kis bárkákat is alig tud előállítani. A baj nagy; de gyógyítható lenne, ha a kormány és a csekély értelmiség nem irtóznék az akadályokkal való küzdelemtől, s ha a népet értelmes papság és tanítóikar fékeznék a vadságban, nem pedig a zsandárság. A hegyek jó részét ismét be lehetne fásítani, s a mivelhető földeket részint a kő elhordása, részint pedig a folyók szabályozása által tetemesen szaporítani. Mert Dalmácia még ma sincs oly síralmas helyzetben,

mint pl. Egyiptom volt csak e század elején is, hol egy hatalmas szóra óriási ültetések történtek, minek folytán egy félszázad múlva tizszeresen javult úgy az éghajlat, mint a föld. Nem tudom, mi és mennyi következménye lesz Ő Felsége közelebbi diadalmas utazásának; de igen hihető, hogy nemes lelkű uralkodónk személyes tapasztalatai korszakot alkotó intézkedéseket fognak maguk után vonni.

Dalmáciában ma csak bor és olaj terem bőven, de a tudatlan kezelés miatt ezen termékek is roszak, noha mind a kettő kitünővé lehetne, a mint ez pl. Brazzán és Lesinán tapasztalható. Egyéb termékei füge, mandola, déli gyümölcsök, s csekély mennyiségű gazdasági és kerti növények stb. De hol is teremne itt sok akármiből? Hiszen a gabona neműek csak 24, szőlő csak 12, olaj, gesztenye, borostyán, aztán széna és kerti vetemények csak 2—2 □ mértföldön teremnek; ezeken kívül mintegy 75 □ mértföldre tehető az erdők területe, a többi föld pedig részint igen sovány legelő, részint zöldség nélküli sivatag. S milyen itt a földmivelés, sőt a gazdálkodás általában! A termelő azon helyről, melyet meg akar művelni, kénytelen előbb a követ elhordani, s abból az elemek, állatok és emberek pusztításai ellen magas kerítéseket tákolni össze a birtok körül akár szántóföld az, akár kert, úgy hogy némely vidékeken az egész határ csak e ragaszték nélküli falak oltalma alatt felelhet meg némileg a gazdálkodás céljának.

A földbirtokok leginkább a városi, úgynevezett »urak« tulajdonát képezik, de csak névleg, mert a bérlő vagy telepítvényes paraszt azt teszi a keze alatti földdel, a mi neki éppen tetszik; átalakítja, feldarabolja vagy éppen ugaron hagyja. Kinek mi gondja rá! Van birtok, mely végtelen kis parcellákra van elosztva a bérlőnek fiai és rokonai között a nélkül, hogy ezt a tulajdonos meggátolhatná. Különben sem igen érdemes az ily birtokokkal sokat törődni. A tulajdonos a leginkább nők által művelt föld termékeinek csak $\frac{1}{4}$ -ed részét kapja; a többi a paraszté, kit elkergetni majdnem lehetetlen; vagy különben oly pusztításnak esik a birtok áldozatul, hogy aztán teljesen haszonvehetetlenné válik. Ily viszonyok mellett nem csoda, ha Dalmácia még igavonó barmot és kenyérnek valót is a szomszéd Boszniából és Herczegovinából kénytelen venni.

Az állatország szintén szegény, de változatos e köves országban. A házi állatok közt legnagyobb számmal vannak a juhok, kecskék, disznók és tyúkfélék s kivált a pulykák, melyek

seregestől lelik el a falut és környékét. Ló és szarvasmarha kevés van, de annál több az öszvér és szamár. A vadak közt leg-több a ragadozó madár; csak sólyom van itt vagy 30 féle. Sakál is nagy mennyiségben található. A hüllők közt sok van itt olyan, melyek csak Afrika és Ázsiában honosak. Elég gyakori a görög teknősbéka a mezőkön, a kaspí tengeri teknős pedig a nagyobb folyókban. Sok a tarentumi pók a bérczek szakadécai és oduiban. Említést érdemel itt az úgynevezett raguzai kurta kigyó, mely a morláknak oly kedvelt házi állata, hogy az egerek sikeres pusztításaért asztalához is méltatja. A tenger különösen sok szárdinát, tinnhalat, szárdellát, korallt és szivacsot stb. szolgáltat.

Az ásványország nem volna épen szegény, de nincs kiaknázva. Legtöbb természetesen a mész, de van márvány, gipsz, épületkö és földszurok is, köszén pedig főleg a dernisi és szivercsi bányákból tetemes mennyiségben kerül ki. Sót leginkább a tengerből nyernek.

Iparról alig lehet csak szó is főleg a vidéken; a parti városokban ellenben már találunk néhány gyárat, melyeknek legismertebb terméke azonban csak a rozsólis, vitorlavászon és hajóköté. Ruházatukat és gazdasági ügyetlen eszközeiket leginkább maguk készítik a dalmaták.

Másként áll a dolog a kereskedelemre nézve. Az a néhány tisztességesebb parti város, melyeket még a középkor hagyott örökségül, aránylag elég jelentékeny részt vesz az európai tengeri forgalomban. Zára, Spalató, Raguzá és Cattaró kikötői figyelemre méltó tényezők monarchiánk tengerészetében. De már a többi kikötők és révek csak annyi fontossággal bírnak a tartomány életében, hogy kenyérkereseti forrásokhoz juttatják a környék lakosait, kik úgy is mint halászok, úgy is mint matrózok, vagy hajó-kalauzok igen használhatók. Raguzá és Cattaróban már régóta állnak fenn tengerész társaságok; de ezek is főleg csak a helyi érdekekkel foglalkoznak. A száraz forgalom igen jelentéktelen, noha Zarából egész Raguzáig megy a part mentén egy meglehetősen országút, valamint Obrováztól a horvát végvidékig, meg Cattaróból a montenegrói határig szintén csinált út vezet. A legnagyobb szolgálat, melyet ezek az utak tesznek, abban áll, hogy lehetővé teszik a katonai közlekedést. A mellék utak majdnem járhatatlanok. A meleg évszakban kőtuskóikkal és mély kátyúikkal fenyegetik a szekereket az esőzések idején pedig oly nagy rajtuk a szürkés barna sár, hogy a szabadon menő barom is belédől.

Távíró vonalak már régóta vannak a főbb helyek között; az első vasút azonban csak most van épülőfélén Spalatótól Gravozaig.

II.

E rövid rajz után vessünk most egy általános tekintetet Dalmácia hely- és néprajzára.

E köves tartományt egy oly bolthoz hasonlíthatjuk, melynek tetszős kirakata van ugyan, de oda bent annál üresebbek, szegényebbek a rozsz üzlet folytán kipusztult szekrények. A partokról nézve Dalmáciának is tetszős képe van; sőt meglep a parti városoknak új színnel vegyült középkori tekintete, mely sajátságából csak Zára képez kivételt. A tartománynak ez az olasz modorú fővárosa egészen éjszakon fekszik egy félszigeten, melyet erősítési szempontból egy csatorna választ el a száraztól. Zára különben sem népességénél, sem gazdagságánál fogva nem érdemli meg e kiváltságot, helyzetét tekintve pedig egészen természetellenes, hogy fővárosul szerepeljen. S hogy a kormányzó meg a közigazgatási központ mégis ott székel, az egyenesen a viszonyok történeti fejlődésének az eredménye. Különben erős és csinos város; vannak szép köz- és magánépületei, melyekkel az utcákon ácsorgó, vagy jövő menő rongyos szláv nép lehangoló ellentétben áll. A törzslakosság különben itt is, valamint a többi parti városokban túlnyomólag olasz és ez a műveltségben a mai színvonalon áll. Alább következnek Sebenico, Trau, Spalato, Almissa, Ragusa és Cattaró régi városok. Ezek már sokkal eredetibb tekintetűek, mert hivebben megőrizték azon kor színét, melynek viharai közt Európának e szélső szikláira szorultak. Magas városfalak, apró, szűk, lépcsőzetesen következő utcák fehér kavicsból, vagy nagy sima kövekből készült kövezettel; szilárd, megbarnult durva kőházak vasráccsal kerítve s czímerekkel, domborművekkel és szobrokkal díszítve; egy köztér, melyen a község háza áll; pár templom, melyeket húsz nemzedék halmazott el ajándékokkal; egy-egy tekintélyes vámház, ez a fontos jövedelem-forrás; egy kis, jól elzárt, magas tornyokkal erősített kikötő, melybe csak egy szűk kapu vezet s mely a hajókra nézve valóságos fogháznak tekinthető, ime ezek a részletei e városoknak, melyek főbb vonásaikban oly meglepően hasonlók, s melyek úgy szólván ma is azok, a mik a XVI. században voltak. Az olasz, szláv és keleti elem, a műveltség és barbárság ma is oly vegyest látható e városokban, mint századokkal ez előtt.

Érdekes volna e városokat külön-külön is rajzolni; de a rendelkezésemre álló rövid idő arra int, hogy csak így futtában haladjak el mellettök. Alább azonban még meg fogok emlékezni legalább Spalatoról és Raguzáról.

A mint a parttól befelé tér az ember, azonnal eltűnik előle az európai műveltségnek csaknem minden nyoma; mindenütt csak nagy, elszórt falukat találhatunk rongyos viskókkal, melyek közül a legtöbb teljességgel meg nem érdemli a ház nevet. Vannak még járási főhelyek is, melyek igazában inkább csak földrajzi elnevezések, mintsem helységek. Ilyen pl. Zemenico Zárától befelé. E helységen átmegy az ember a nélkül, hogy egy templomnál s egy katonai őrállomáznál egyebet látna; csak magyarázat után érthetjük meg, hogy az az öt—hat ház amott a magaslaton, aztán egy néhány szétszórt kunyhó lent a völgyben, meg egy harmadik csoport emitt a domboldalon képezi azt a helységet, melyet a magunk erején föl nem tudtunk fedezni, noha benne voltunk. S ez így van majdnem általában annyira, hogy még az erősített Knin, továbbá Obrovatz avagy Scardona is csak némi tekintetben érdemel kivételt. Egy tekintet a házakra és lakóikra meggyőző bennünket arról, hogy egy oly elátkozott országban járunk, melyben kőnél és nyomornál egyéb alig található.

A dalmát faluk házai, melyek közül a legjobbakon sem látható vakolat, vagy épen meszelés, általában kőből építvék, s leginkább két üregből állnak. Ablak és kémény csak nagy ritkán látható. A ki látni akar, kimegy a ház elé, a füst pedig keressen magának utat, a merre tud. Ez különben előttünk, fájdalom, nem újság. Nekünk is vannak oly oláh és tót falvaink, melyekben az ember, a füst, a méh és a netaláni házi állatok szintén egy úton járnak ki a sövényből, vagy fából összerótt kunyhókból. Az ablak azonban nálunk már mégis divatosabb fényüzési cikk, mint Dalmáciában. A dalmát ház két ürege leginkább annyiban különbözik egymástól, hogy az egyikben inkább az emberek, másokban pedig a tűzhelyen kívül inkább az állatok tanyáznak. Bútorféle azonban nem igen van sem egyikben, sem másokban. Egy nagy, olykor faragatlan deszkával borított kötuskó az asztal, egy másik kő, vagy esetleg egy darab gerenda az ülőhely; a nyoszolya még ismeretlen portéka, a helyett egy-egy durva pokrócz, vagy szalmaalom szolgál fekhelyül. A mi netalán kimérendő vagy eltenni való, arra a mestergerenda, meg a falból kiálló néhány szög visel gondot. A konyha egész bútora egy pár fazék- vagy kupa-féle edény. Egyébre nincs szükség. A háznak ritkán van padlása; de minek.

is! Elég jól betakarja azt a kövekkel lenyomtatott gaz- vagy nád-
tető; aztán így legalább egy kis világosság is árad a sötét odúba
a vértelenen meg a szellős eresz alján át.

Az udvart, sőt az egész telket legtöbnyire kő, vagy kő és
dudva borítja, de azért keresetlen kövel az is be van kerítve. A
kapu mellett trágyahalmok éktelenkednek, melyeket a nagyban
tenyésztett pulykák és tyúkók úgy szétrúgnak, hogy vége, hossza
nincs a szemetnek. Némely vidéken, pl. a török határok közelé-
ben már emeletre is építenek, de nem maguknak, hanem bar-
maiknak, melyeket, bár a földtől ott sem igen messze vannak,
nem lehet oly könnyen lelopni az emeletről, mint a földszintről.
Hogy aztán a szegény dalmáta hogy tud ellakni a hidlás alatt;
arról csak ő tudna számot adni.

De nézzük a házak lakóit is. Már említettem, hogy a part-
vidéken az olasz elem van túlsúlyban, de csak műveltségénél
fogva, mert számra nézve az összes olasz lakosság sem tehető 25
ezerre. Hanem azért ennek a nyelve a hivatalos.

Nem mondható, hogy az olasz és dalmát vér teljesen ve-
gyületlen; de annyi bizonyos, hogy társadalmilag e két faj me-
reven külön válik egymástól, az olasz meg az olasz műveltségű
dalmát polgári nemesség képezvén a német hivatalnokok és kato-
natisztek által erősített arisztokráciát, a tulajdonképi dalmát
lakosság pedig a népet.

Ez utóbbi vérre és nyelvre nézve a szláv törzshöz tartozik,
s közelebb a déli szlávságnak képezi egyik erőteljes tagját. Nyel-
vét az értők szerbo-illyrnek szokták nevezni, mely azonban oly
önálló tájszólás, hogy nem könnyen lehetne azt akár a horvát,
akár a szerb nyelvvel egységre vinni. A beföldi népet közönsé-
sen morláknak szokás nevezni; de e bizonytalan jelentésű szót
maga a dalmata csak gúnynévnak tekinti.

A dalmát nép jól megtermett, izmos és edzett általában;
de vidékenként feltűnőleg különböző alkatú. Az éjszakiak közép
termetűek világos bőrrel, kék szemmel, szőke vagy épen szalma-
színű hajjal, kerek arczczal s ritka bajuszzal. A középvidekiek
már barnább bőrűek; szemök és hajuk sötétszínű, arczuk hosz-
szas, termetök magasabb és tartásuk daczos. A déliek még ezek-
nél is merészebb tekintetűek, sötétebb bőrűek s erősebb és ma-
gasabb termetűek. Férfi és nő mindenütt jól kifejlődik itt egy-
iránt. Szép nép is volna a dalmáta, ha a piszok és vadság el nem
rutítaná.

Az alkat különféleségénél még sokkal változatosabb a vise-

let, mely azonban mégis két föcsoportra vihető vissza. A tartomány északi felén a férfi vörös sapkát vagy báránybőr süveget, kurta dolmányt, pitykés tüsszöt, többnyire térdig érő nadrágot, valami harisnyafélét és bocskort visel. A módosabbnak bő kaftánja is van. A tüssző, mely a morláknak öve, zsebe és ládája egyszersmind, a legszegényebbnél is meg van rakva löporral, handzsárral és pisztolylyal, e mellett a kézben is elmaradhatatlan a puska, melyet minden vagyona közt legtöbbre becsül. A női öltözet legtöbbször egy hosszú durva ing, kihimzett mellel és vállal, ezen felül egy tág mellény, a derékon szintén bőrtüssző, alább elül, hátul egy-egy katrinczaféle kötő, s a lábon bocskor. Fején a nő is vörös sapkát hord, mely alól, valamint a nyakból a mellre gyöngy-, korall- és pénzdarabokból álló füzér csüng alá. Az inget és tüsszöt nagy fényűzéssel, olykor arany fonállal himezik ki. De ily czifraságok csak a leányoknak vannak megengedve; a szegény asszonyok ellenben még a szappan használatától is el vannak tiltva, mert az szerintök szépítő szer, mely csak hajadont illethet meg, a kiben nem vétek, ha tetszeni akar.

Déli Dalmáciában már a turbán, kaftán és bő szerb nadrág a divat; a nőknél azonban legfőleg a fejdíszben látható különbség. Szokásos még a férfiaknál az egy ágba font hosszú hajviselés is, mely általában tisztelet tárgya, amennyiben ilyennel csak olyanok dicsekedhetnek, kik nem ültek még börtönben, hol a szép hosszú haját rendesen irgalmatlanul lemetélik, s ez által az illetőt megbélyegzik.

A dalmát nép főjellemvonása a vérmesség, bátorság és kalandkedvelés. Hogy e nép annyira el van vadulva, hogy a jogról, kötelességről s becsületről oly tisztázatlan fogalmakkal bír, azt főleg Velence és a városi gögös polgárság uralkodásának lehet felróni. Igaz, hogy ezt a századokon át tartott uralkodást a francia forradalom győzelme megszüntette; de azért a nemesség és nép közötti roppant válaszfalat le nem döntötte. Jó félszázada mult, hogy Dalmácia úgy mellék úton az osztrák kormány hatalma alá került; de azért a dolog még ma is úgy áll, hogy a szegény morlák keresztet vet magára, ha úgy nevezett »urat« lát.

A nép társadalmi élete oly nyomorult, hogy ahoz fogható legfőleg még Török- vagy Oroszországban található. A szűk körű községi életen kívül fogalma sincs a morláknak sem kormányról, sem államról. A községi élet pedig annyiból áll, hogy egy csomó ember egymás közelében lakik, s ha csak kerülheti, egymást, vagy egymásét nem bántja. A szomszéd helységek iránt

azonban nincs miért ily figyelmet tanúsítani. Hiszen élni kell! A családi élet szintén igen kezdetleges. A férfi nemcsak feje, hanem ura a családnak. Épen ezért vagy épen nem, vagy csak igen keveset dolgozik. Neki fegyvereit kell tisztogatni, vagy vadászni kell mennie. Különösen a mezei munkát nem tartja magához illőnek. Asszonyoknak való dolog az. S csakugyan a szegény nők török, zúzzák a köves talajt, hogy legyen a háznépnek mit ennie. A nő valóságos rabszolgája és teher hordó állata a férfinak. A sok és fárasztó munka mellett neki kell gondot viselnie a gyermekekre is, kik még 10—12 éves korukban is meztelenül járnak; neki kell legeltetnie a barmokat, sőt neki kell hímezett ruhával ellátnia a férfit is.

A női nem lenézett voltát kiáltóan bizonyítja az a közönséges szokás is, hogy a házasulandó férfi hetekre, sőt hónapokra is magához veszi a feleségül kinézett leányt — próbára, s e próbától teszi függővé a házasság megkötését.

A személy- és vagyon-biztonság rossz lábon áll az egész benföldön. Titkos és nyilvános tolvajok barangolnak szerteszét, s oly vakmerőek, hogy sarczot vetnek ki egyesekre, vagy az egész falura, aztán időt és helyet tűznek ki a követelt tárgyak átadására, s ha kivánságuk nem teljesül, kivágják az ültetvényeket, felgyújtják a vetéseket, sőt nem ritkán az emberöléstől sem riadnak vissza. Szokásos módja a rablásnak az is, hogy valamely családtagot elrabolnak, s a családot annak kiváltására kényszerítik.

Az elég jól szervezett osztrák zsandárság mindent elkövet ugyan e féktelenkedés meggátlására; de nem sokra boldogulhat, mert a nép a világért sem árulja el a rablóknak még nyomát sem. Inkább nyögi a kárt, de magát és mindenét ki nem teszi a boszúnak. De meg nincs is biztosítva, hogy panaszára orvoslást nyer. Egy osztrák utazó (H. Noë) maga beszéli, hogy a dalmáciai német és olasz hivatalnokok egy részről könnyen megvesztegethetők, másrészt pedig kisebb gondjuk is nagyobb, mintsem a szegény adózó néppel törődjenek.

A népszokások közül megemlítem itt a két legnevezetesebbet. Egyik a szentelt barátság, s másik a vérboszú. Az előbbi, mely dr. Szabó József úr tudósítása szerint még Szerbiában is megvan, már leginkább csak az óhitűek közt fordul elő, s abban áll, hogy két ember (akár férfi, akár nő) egymással örök barátságra lép, s e barátság jeléül ily célra készített gyűrűt cserél, s azt és a barátságot pap által is megáldatja. Az ilyenek egymást *pobratini*-knak nevezik s egymás családjából e köze-

linek tekintett viszony miatt nem nőülhetnek. A vérboszú még a francia forradalom előtt nagyon divatban volt; azóta azonban ritkán fordul elő, s abban áll, hogy az orozva, vagy másként meggyilkolt embernek családja és rokonai szintén pap előtt megesküsznek, hogy addig sem testöknek, sem lelköknek nyugalmat nem engednek, míg a gyilkoson és családján teljes boszút nem állnak. Erre elkezdik a gyujtogatást, rablást és gyilkolást egymás ellen, míg a boszúlok meg nem eléglük a boszút. Akkor összeszámolnak, a veszteség fölöslegét megtérítik s ünnepélyesen kibékülnek.

Vallására nézve a nagy többség r. katolikus, a kisebbség pedig óhitű; egyéb felekezetűek, kivéven a 4—500 zsidót, nem igen vannak. Vallás dolgában mind a két egyház hívei vakbuzgók, de a nélkül, hogy a keresztyénséggel csak távolról is tisztában volnának. Mennél csodásabb valami, annál szentebb a dalmáta előtt, mi annyival kevésbbé csodálható, mivel a papság maga is tudatlan és babonás és babonáival annyira megtölti a nép képzeletét, hogy az még maig is hisz boszorkányokban, üregekben lakó rosz tündérekben, vampirokban, légben röpkedő és földön járó ördögökben, melyek ellen a papok ereklyéket, papirszeletre írt vagy nyomtatott imádságokat árulnak, füstölést és ráolvasást alkalmaznak, a hol pedig az effélék drágák, vagy nincsenek kézügyben, ott a nép azzal segít magán, hogy naponként keményen bedörzsöli még a gyermekek testét is jó erős foghagymával, melynek pogány bűzétől aztán természetesen még az öreg ördög is világgá szalad. Különben vannak oly asszonyok is, kik a boszorkányok megbűvölése alúl fel tudják az embert oldani; az ilyen nőt *bahornicza*-nak, azaz jó boszorkánynak nevezik, s nem csekély tiszteletben tartják.

Nemzetiségökkel a dalmátok egész 1848-ig nem igen törődtek. Az olasz szokásokkal élő városiak még neveiket is romanizálták, csakhogy kikerüljék a paraszttal való rokonság gyanúját; a parasztság pedig épen nem gondolt semmire. A nemzeti öntudat ébredése akkor kezdődött, midőn Horváthország Jellasich bán alatt fölkelte ellenünk. A horvátok sokat fáradoztak ekkor, hogy a »három-egy királyság« eszméjének Dalmáciát is megnyerjék, de meglepően csekély eredménnyel. Majd más eszközhöz nyultak. 1849-ben létesítettek Cattaróban egy *citonica* nevű, nevelési és politikai célú egyesületet, hogy ez által a szláv eszméket szélesebb körben is elterjeszthessék. Ez az eszköz egészen czélszerű volt; de hatása egy évtizednél tovább elenyészőleg csekélynek

mutatkozott. A mint azonban Ausztria az olasz tartományokat elveszté, s ez által az olasz önérzet Dalmáciában is nagyot csökkent, mindinkább Horvátország felé fordult a dalmát nemesség tekintete. Az elvetett ősi családi nevek ismét előkerültek s a citoniscák mind jobban szaporodtak. A raguzait és spatatóit 1863-ban, a sebenicóit 1866-ban, a trauit 1867-ben alapíták. s ezek példájára aztán főleg 1870 óta majdnem minden város szervezett ily társaságot. E jelenség a régi elvek embereit is tette indítá; azok is megteremték félig olasz, félig német egyesületeiket, melyek Bécs érdekében jó darabig diadalmasan versenyeztek a citoniscákkal; de aztán hátrálniok kellett. A két párt küzdelmét legvilágosabban mutatja a tartományi gyűlés, melyben 1861-ben az olasz pártiak 29-en állottak 13 szláv pártival szemben; még 1864-ben is amazok voltak többségben; de 1871-ben már a szláv párt jutott többségre, s azóta a helyzet nem is változott. Azt azonban a szláv párt még nem bírta kivívni, hogy az olasz helyett a szláv nyelv legyen a hivatalos.

A déli szlávoknak fő-fő törekvése volna az egyesülés; de annak, hogy ők egy külön álló államot alkothassanak, igen hatalmas akadályai vannak magában a szlávok között is. A déli szlávok, mint tudjuk, három különböző államban vannak megoszolva, s a szláv tartományok közül eddigelé még csak Szerbia és Montenegro bír nagyobb függetlenséggel, melyek az egyesülést külön-külön saját javukra magyarázva értik. Ehez járul a vallások és tájnyelvek különfélesége, valamint az körülmény, hogy egy részről Horvátország is vezérszerepet követel magának, más részről pedig a bolgárok és bosnyákok teljességgel nem akarnak százados álmaikból ébredni. Azt meg fölösleges is említenem, hogy az érdekelt nagy hatalmak még teljességgel nincsenek egy nézetben a déli szlávokkal; már pedig ezek jóváhagyása nélkül aligha lesz valami a déli szlávok függetlenségi álmaiból.

Dalmáciában közelebb a Horvátországgal való egyesülés foglalkoztatja a politikusokat; de csakis őket, mert a mellett, hogy a tartományi gyűlésben még jelentékeny ellenzésre talál ez az egyesülési törekvés, az értelmes dalmatáknak sem ez a legelső rendű óhajta. Nem akarom a közelebb lezajlott hódolati nyilatkozatokat mind kész pénzül tekinteni; de aligha tévedek, ha azt vélem, hogy az a tisztán szláv érdekű lelkesedés hőmérőjét bizonyára csökkentette egy pár fokkal.

III.

Már az eddig mondottakból is látható, hogy minők lehetnek Dalmáciában a műveltségi állapotok. De, ha egészen helyes fogalmat akarunk azokról szerezni, szükség, hogy közelebbről is szemügyre vegyük a viszonyokat.

Az egész déli szlávországban Dalmáciának van nemcsak legrégebb története, hanem legrégebb műveltsége is. Igaz, hogy e tartomány már a népvándorlást megelőzőtt időktől fogva mindig hatalmasabb népek uralma alatt állt; de azért soha sem veszítette el önállóságát egészen a francia forradalomig annyira, hogy több kevesebb autonomiával ne bírt volna. A tartomány belsejéről e tekintetben nem sokat lehet mondani; de annál inkább kiemelés érdemelnek a parti városok, melyek részint mint szabad községek, részint mint köztársaságok, külön szabadalmakkal, sőt alkotmányokkal bírtak. Ez és a tengeren való közlekedés bő alkalmat nyújtott arra, hogy e városok mind anyagi, mind szellemi erőiket kifejtsék. Az első helyet e téren folyvást a déli szlávok Athenéjének nevezett Ragusa foglalta el, melynek több jelentékeny tudósa mellett már a XVI. században volt színháza, melyben részint görögökből dalmátra fordított, részint a nemzeti történetből merített eredeti drámákat adtak elő. Itt írta az első hős költeményt Gondola »Osmanide« cím alatt. Az olasz lyrikusok, különösen Tasso és Ariosto is részint fordítókra, részint utánzókra akadtak itt, kik hajlékonyná tették a szláv nyelvet az új, idegen eszmék kifejezésére is. A raguzai költészetben az erő és gyarlóság, a mérész képzelet és rász izlés tarka vegyületével találkozunk ugyan; de nem kell felednünk, hogy ha a raguzai művek fen nem maradtak volna, a déli szlávok irodalom-története alig tudna valamit felmutatni, mivel a népköltés termékei nagy részben feledésbe mentek, s az effélék gyűjtői ma is azon gyarló helyzetben vannak, hogy házról házra kell aláírókat fogniok, ha fáradozásaik gyümölcsét a nyilvánosság elé akarják bocsátani.

Ragusa s részben a többi parti város is jelentékeny levéltárakat őrzött meg. E levéltárak kincseit ma főleg a zágrábi akadémia zsákmányolja ki, mely ez okmányok nélkül igazán mitsem tudna földériteni a déli szlávorságnak részint elveszett, részint feledésbe ment történeteiből.

Irodalmi dolgok mellett igen kitűnő emlékeket őrzött meg a dalmát partmellék úgy a római, valamint a középkorból. Egyebek mellett ott van például a Diocletianus császár óriási palotája

Spalatóban, vagy helyesebben Spalató a Diocletianus palotájában, mely rengeteg építmény Spalatónak több, mint $\frac{3}{4}$ -ed részét képes volt falai közé befogadni. Ott vannak Spalató és a többi városok templomai s egyéb épületei, melyek mind megannyi fényes emlékei a letűnt századoknak, s méltó taulmánytárgyai főleg a régiségbúvároknak.

Mindezek igen érdekes dolgok; de e helyen részletesen nem tárgyalhatók. Ugyanazért áttérek a legújabb állapotokra.

I. Napoleon itteni uralma óta Dalmáciát is megérinté a legújabb kor művelődésének szellője; de csakis megérinté, mert a korról lépést tartó haladás pályájára még ma sem juthatott el.

Egyeteme még maig sincs; ezért ifjai vagy a zágrábi, vagy a bécsi, vagy pedig az olasz egyetemeken szerzik ismereteiket. Gimnásiuma van már hét, melyekben azonban a tanulás nyelve még folyvást túlnyomólag olasz. Pár műszaki és tengerészeti iskolát is alapítottak újabban; de mindez még nem elég arra, hogy a nemzeti művelődésnek egészen megbízható bástyái legyenek. A papi szemináriumok mellett tanítóképző intézetek is működnek már, de oly csekély sikerrel, hogy a létezés tényén kívül egyéb fontossággal alig bírnak.

A tulajdonképeni népnevelés megdöbbentőleg síralmas lábon áll (amennyiben t. i. egyáltalában áll) főleg a belföldön. Van ugyan már összesen 187 népiskolájuk a dalmatáknak; de mi ez oly nagy szükséghez képest! Az iskolaköteles gyermekek száma 1872-ben haladta a 61 ezeret, de a feljárók száma alig emelkedett tíz ezerre. E nagy nyomorúságért nagy felelősség terheli főleg a partvidéket és a papságot, mely a nép művelődését tudva vagy tudatlanul folyvást inkább akadályozta, mintsem előmozdította; de nem csekély vád illeti az osztrák kormányt is, mely a tengerészet érdekei mellett csaknem egészen elfelejtette, hogy e szegény tartományban emberek is élnek, kik igazi emberekké lennének képezendők; holott évről évre tapasztalja, hogy Dalmácia így, a mint van, egy kerek fél millióval kerül többé évenként, mint a mennyit jövedelmez. Föl kell tennünk, hogy mindez így tovább nem maradhat, sem politikai, sem emberi tekintetből, s hogy Dalmáciára a jelen tavasszal egy új, boldogabb korszak fog derülni.

Könyvészet.

Győrmegeye és város egyetemes leírása. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1874-ben Győrvárosában tartott XVII-ik nagygyűlésének emlékül nyújtja dr Kruesz Krizosztom, szerkeszté Fehér Ipoly. Budapest, Franklin-társulat, 1874. Egy negyvenkét ívre terjedő vaskos munka fekszik előttünk, melynek feladata hazánk egyik megyéjét közelebb és tüzetesen megismertetni. Hogy e feladatot a szerkesztő és a munkatársak mennyiben oldották meg, azt a mű ismertetése után lesz alkalmunk tapasztalni. A mű mozaik jelleggel bír, az egyes fejezetek és cikkek más-más kezektől kerültek ki. Ennek is megvannak a maga jó oldalai, de, habár az előbbinél kisebb mérvben, megvannak hiányai is. Előnyei e feldolgozásnak, hogy a szakférfiak által feldolgozott cikkek tüzetesebbek és a tudomány tekintetében több beccsel bírók, mintha azok egy kézről kerültek volna ki, de másrésről éppen ebben leledzik a mű egyöntetőségének és mint compact egésznek hiánya. De az ilyen munkánál, mely annyi és egymástól olyannyira elütő irányt van hivatva felölelni, ez másként nem is lehet. Hol van az a szerző, ki egy ily munkát minden irányban kifogástalanul volna képes összeállítani? Ezt nem a mű mentségeül, mert erre nincs szüksége, csak annak szerkezetére nézve kívántuk megjegyezni. Most térjünk át annak rövid ismertetésére és bemutatására. A mű áll három részből. Első rész: Természeti viszonyok. Második rész: Társadalmi viszonyok. Harmadik rész: Történeti viszonyok.

Az első részben foglaltatik: Földrajzi ismertetés Fehér Ipolytól (szerkesztő), a megye domborzati viszonyai (orographia) ugyanattól; adatok a megye földtani viszonyaihoz dr Hollós Jusz-tiniántól, Pannonhalma közeteinek ismertetése Göttl Ernőtől, a feltalajok alkotása Stollar Gyulától. A megye vízrajzi viszonyai Fehér Ipolytól. A megye éghajlata dr Kruesz Krizosztomtól, a megye viránya Ebenhöch Ferencztől és a megye állatvilága Méry Eteltől.

A megye földrajzi ismertetéséből megemlítendőnek tartjuk, hogy a tábornok 1810-ben különös figyelmet szentelt a megye néhány pontjának, a midőn Magyarországra nézve egy háromszögméreti alapvonalat Győrmegye területén jelölt ki. Az építészeti igazgatóság munkálataiban meghatározta bécsi ölelkekben a háromszögméreti hálózat pontjainak távolságát a budai csillagásztorony délkörétől és szélességi körétől. Az eredeti meghatározásokat táblázatos kimutatásban közli a szerkesztő. A megyének nagysága az adókataszter nyomán 26,64 □ mértföldet tesz. Az emelkedések alig képezik a megyének $\frac{1}{3}$ részét, míg a többi terület termékeny síkot képez; így a pusztai járásnak Komárommegyére hajló része, az egész Tó-, Sziget- és Csiliz-köz, valamint Győr város területe szakadatlan rónaság, melyet a tekervényesen átkígyózó folyók hullámai öntöznek.

A megye területén részint országos intézetek, részint egyesek végeztek magasságméréseket; az előbbieket közül legtöbb meghatározást köszönhet a megye a tábornoknak és az orsz. háromszögméreti hivatalnak; adataik egyrészt a kat. földrajzi intézet, másrészt a m. kir. kataszter térképén vannak feldolgozva, mint az a műhöz csatolt és a m. kir. államnyomda által pontosan és csínnal elkészített térképén is látható. A magasságmérések, melyeket szerkesztő táblázatos kimutatásban összeállított, bécsi lábakban vannak kifejezve és az ádriai tenger színére vonatkoznak.

A megye földtani viszonyaira vonatkozólag dr. Hollósy J. kutatása folytán állítja, hogy a győrmegyei hegyláncz rétegei a Congeria-képlet korszakában keletkezett üledék-közetek. E kutatásait a pannonhalmi főmonostor kutjának ásatása alkalmával tette, mikor is a réteg ötféle tagosulattal mutatott; az első tagosulat homok, a második agyag-márga réteg, a harmadik régebbi homokrég, a negyedik tállyaganyaréteg, az ötödik tagosulat tállyagrég volt. Ugyanily tagosulattal észlelt cikliró a győrmegyei hegyláncz egyéb helyein is, de sőt a hegylánczot környező s a szomszéd megyékbe elterülő rónaságon is és pedig ugyanolyan rendben, a mint azok a pannonhalmi kút ásatásánál egymásután következtek. Ezek alapján világos, hogy a győrmegyei hegyláncz s az azt környező rónaság harmadkori képződménynek tekintendő. Az ezen korszakból eredő üledék-közet a Neogen-képlet harmadik vagy legfiatalabb tagosulattal képez, mely Congeria képletnek neveztetik, s mely képlet korszakában keletkezett a győrmegyei hegyláncz is.

Kimerítő és tüzetes tanulmányban vannak ismertetve a me-

gye vízrajzi viszonyai. A megye egészben véve vizekben túlgazdag, úgy hogy épen ezen elem rakoncátlansága nem ritkán érzékeny csapást mér a megye gazdasági viszonyaira. A megye összes vizei a Duna folyamrendszeréhez tartoznak. A Duna és pedig annak két ágáról a nagy és kis Dunáról, a Rába és Rábczáról közölt részletes és beható ismertetés után a patakokat és mellékvizeket (Marcal, Csiliz, Bakonyfolyás, Pánzsza-ér, Sárdos-ér, Tördemész-ér és Gerencze) tárgyalja, végül a tavakról és mocsárokról (ladaméri-tó, fehér-tó, kónyi-tó) emlékezik meg.

A dr Kruesz Kr. által a megye éghajlatáról közölt adatok hiányosak, a mennyiben azok csak Pannonhalmára vonatkoznak. A földdelejlenség összes ereje 1869-ben 4'616, 1850-ben 4'582 volt. Földrengés volt Győrmegyében 1811-ben, mikor a pannonhalmi székesegyház és főmonostor erős falai is sokat szenvedtek; az 1851-ben jul. 17-én beállott földrengés az előbbinél jóval kisebb volt. A megye változatos virányairól Ebenhöch Ferencz; állatvilágáról Méry Etel közöl részletes áttekintést.

A monographia második része a társadalmi viszonyokat ismerteti. Dr Kautz Gusztáv a megye területe és igazgatása című fejezetben az idevonatkozó adatokat kimerítő pontossággal és rendszeresen feldolgozva közli. A megye közigazgatási tekintetben három járásra: az egyesített tó-sziget-csilizközi, sokorói és pusztai járásokra van felosztva, mely területen 80 falu és 44 pusztatelep van Szent-Márton és Téth mezővárosokon kívül. A népesség számviszonyairól dr Persz Adolf állította össze a megfelelő adatokat. A megye népességi számviszonya Győr városának 20035 lélekből álló lakosságát is beleértve, összesen 103637 lélekre rúg; ebből finemű 50384, nőnemű 53253, tehát a nőnemű népesség száma a finemű népességét mindenütt meghaladja. A városban és a megyében a magyar nemzetiség nemcsak abszolút többségben van, de egyuttal annyira túlnyomó, hogy a többi nemzetiségek külön tüzetes figyelmet alig érdemelnek. E tekintetben Győrváros és megye egész Magyarország és Erdélyben az 5-dik helyet foglalja el. A vagyonállapotot (dr Pisztorý Mór) illetőleg a foglalkozással bíró lakosságnak 30% önálló keresettel bír; 70% ellenben a szolgál- és munkásosztályhoz tartozik. A nem önálló keresettel bíró egyének a megye összes lakosságának 34%-át képezik; a megye foglalkozással vagy vagyonnal bíró lakosságának 66% nem bír önálló keresettel. Győr városában a szegények segélyezésére több humanisztikus intézmény létezik,

melyek a szegények segélyezésében nagy tevékenységet fejtenek ki.

A bűnügyi állapotok (dr Fölkel Istvántól) szomorú képet tüntetnek fel; de évről évre apadni látjuk a bűnügyek számát bizonyosságául annak, hogy a közerkölcsiség fokozatosan emelkedik.

A szellemi műveltség rovatában a római katolika egyház, a pannonhalmi főapátig, a görög nemegyesült egyházközség, az ágostai hitv. evang. egyház, az evang. reform. egyház és az izraelita hitfelekezet vannak ismertetve. Győrmege tanügyét dr Kautz Gusztáv (felsőbb és középtanodák) és Vargyas Endre (elemi tanodák és népműveltségi viszonyok) ismerteti. A győri királyi jogakadémia 1769-ben Mária Terézia által alapítottatott s 1776. évi nov. 6-án megnyitattott; első szervezetében e tanintézetet a hittudományi, jogi és bölcsészeti szakok voltak képviselve. II. József Pécsre helyezte át, míg I. Ferencz 1801-ben Győrbe visszahelyezte. 1850-ben a tanügyi szervezés folytán a győri akadémia beszünttetett s csak b. Eötvös József élesztette fel újra 1867-ben s azóta folytatja működését. A jogakadémia tanulóinak száma 187²/₃-ban 82 nyilvános és 81 magántanulóra rugott. A győri püspöki lyceum tulajdonképeni alapítója Széchényi György püspök volt, ki 1688-ban vetette meg alapját, II. József ezt is eltörölte, míg II. Lipót 1790-ben azt visszaállította. A pannonhalmi főapátsági lyceum áll tanárképezdeből s hittani és gymnasiumi tanfolyammal bir. A sz. Benedek-rendűek kath. főgymnasiuma 1630-ik évben alapítottatott és 180¹/₂-ben ment át a szent Benedek-rend kezei alá. A győri ágostai evang. gyülekezet algymnasiuma már 1749 előtt fennállott, de 1783-ban újra szerveztetett. Van tápintézete is, melyben jelenleg 8 szegény tanuló nyer ellátást. A győrvárosi alreáltanoda 185¹/₂-ben alapítottatott, tanulóinak száma 1873-ban 204-et tett. E tanoda 187³/₄-ben főreáltanodává bővítettetett ki. A népműveltségi adatokból kiemeljük, hogy a megyében és városban az olvasni-írni tudók százaléka 55·93⁰/₁₀₀. Az iskolába járók száma már 1872-ben 77·56⁰/₁₀₀ tett, igen kedvező számarány. Győrmegeének 1872-ben 123 iskolája volt; egy iskolára esik 118 tanuló. A megye és város könyvtárakban nem szűkölködik; kitűnő helyet foglal el a pannonhalmi könyvtár, melynek keretében műgyűjtemények is befoglaltatnak, ilyenek a kép-, pénz-, régiség-, ujjabb műtargyak és a természeti gyűjtemények. A könyvtárban a darabok jelen létszáma 99,025 tesz; a képtárban 220 darab kép van, az éremgyűjtemény 14,709 darabot bir felmutatni. Kisebb könyvtárak a győri papnövelde könyvtára, a győri püs-

pöki, a sz. Benedek-rendüeké, a kir. jogakadémiáé, a győri olvasóegyleté és a karmeliták könyvtára.

A színészetről (dr Kovács Pál) meg kell említenünk, hogy Győrben már e század elején volt rendes színház, de akkor még a németajku muzsa befogadására szolgált, 1812-ben azonban már magyar előadások is tartottak. 1835-ben Abday igazgató játszott ott kevés eredménnyel, míg 1837-ben Fekete Gábornak rendeztebb szintársulata látogatta meg a várost, hol id. Lendvay Márton is fellépett nagy sikerrel. Győrnek több művelődési egylete van. Az irodalom Györmegyében kitünő művelőkre talált; volt már a mult században nyomdája, melynek alapítója a Streibig-család volt; a negyvenes években »Hazánk« című lapot szerkesztett és adott ki dr Kovács Pál, melyben Petőfitől »A kutya-kaparó«, »XIX-dik század költői«, »Falu végén kurta korcsma« először láttak napvilágot. Győrnek jelenleg is van két közlönye.

A megye anyagi műveltsége jó lábon áll. A mezőgazdasági és állattenyésztési viszonyok ismertetése Nedeczky Sándor és Szilágyi Gáspár tollából kerültek ki. Ismertetve van a győri püspökség börcsi gazdasága Szilágyitól, a pannonhalmi főapátság kismegyeri gazdasága Kühn Raymundtól, a szőlőművelés és gyümölcsstermesztés (és nem tenyésztés) Simon Vinczétől, a borászat Bierbauer Lipóttól, az erdészet Strobl Sándortól, az ipar és kereskedelem dr Pisztóry Mórtól. Végül a második rész befejező közleményeiben az egészségügy van bemutatva és pedig következő cikkekben: A népesedési mozgalom dr. Persz Adolfától. Adatok a lakosság éplétének és közegészségügyi viszonyainak megbirálásához dr Buzinkay Gyulától és a kórházak ismertetése dr Sikor Józseftől.

A monographia harmadik része Györmegye és városnak történeti viszonyait tárgyalja, két nagy fejezetre osztva az anyagot, régészetre és történelemre.

A régészet négy kora: az ős-, ó-, közép- és ujkor több cikkben van feldolgozva. Az őskort Ebenhöch Ferencz, az ókort Sztachovics Remig, Hercz József és Ebenhöch F. tárgyalja. Györmegye területén az őskori időszakok leletei igen gyakoriak. A leletek ismertetve és csinos, tiszta rajzokban vannak jobbára bemutatva. Ismertetve vannak az ős és ujjabb kő-kor, a bronz- és vas-kor leletei. A régészeti rajzok száma 55-re megy. A bemutatott leletek között vannak nyilak, késpengék, gyűrűk, csont-amulettek, agyag-korongok, őskori gyermek-játékok, őskori sírok, vé-

sük, balták, csákányok, kalapácsok, buzogány-fejek, furó-eszközök, balta-töredékek, köszörű-kövek; érdekesek az agyagedények. Nagyon nevezetes a menykövekről szóló babonás néphit ismertetése. A bronzkorból nevezetesebb leletek a fegyverfélék, bronzkardok, buzogányfejek, nyilvégek, török, gyilkok, vágószerszámok, bányászcsákányok, tarlók; ékszerek, fibulák, nyakperczek, sodronygyűrűk, karpereczek, bronztekercesek, fülbevalók, gombok, szegek és boglárok, halászhorgok, Venus-szobrocskák. A vaskorból szintén a fegyverfélék említendők első sorban, azután a vaskori sírok.

Az ókori római emlékek sorában ismertetve vannak a kő, téglá- és agyagedényeken levő feliratok, a római utak és a megye területén talált érmek.

A közép- és ujkori régészet körében a következő czikkek vannak: Györvár Méry Eteltől, a györi székesegyház Holdházy Jánostól, a györi székesegyház kincstára Méry Eteltől, Györváros utczái és nevezetesebb épületei, ugyanattól, a györi kath. főgymnasium régészeti gyűjteménye és a megye egyéb műemlékei, ugyanattól, a pannonhalmi székesegyház és főmonostor dr Fuchs Bonifácztól.

Györvára ismertetésében érdekes adatokra találunk. Ismertetve vannak a fellegvár, belső- vagy püspökvár, a vár, domb, káptalándomb, a város (alapított 1271-ben), a várkapuk és a történelmi nevezetességüvé lett »vaskakas«.

A történelem körébe vágó dolgozatok nem elég részletesek és leginkább magukon hordják a hiányosság jellegét. Ennek oka nem annyiban az erőben, mint inkább a feladat nehézségében fekszik. Levéltáraink még kellőleg nincsenek átbúvárolva és még töméntelen sok adat hever átböngészetlenül a poros akták és foliánsok között. Hazánk története mindaddig hiányos lesz, míg e levéltáraknak századokon át érintetlenül heverő adatai napvilágot nem látnak. Ez érdemben rendkívül sokat köszönhetünk a történelmi társulatnak, mely évenkénti vándorgyűlésein e fátyolt szokta szellőztetni s rendszeren sok kincscsel megrakodva tér vissza állandó székhelyére. De a munka, mely még több buzgó és szakértő kézre vár, oly nagy és sok időt igénylő, hogy egyhamar a legnagyobb buzgalom mellett sem leszünk vele készen. E pontot illetőleg tehát még sokat kell majd idővel felvenni e monographiába. A felsorolt adatok itt különösen nyersen vannak felhányva; a rendbeszedés és feldolgozás még később szakértő kezek munkáját fogja igénybe venni.

A levéltárakat dr Surányi és Matusek ismerteti, a megye

kültörténetét Villányi Szaniszló írta meg. A cikk világot igyekszik vetni Györmegyének legrégebb korára s a fonalat a Herodot idejében itt lakott illyreknél kezdé; sok buzgalommal és igyekezettel összeszedett adatot találunk e cikkben s feladatát sikerülten oldja meg. Innen hozza le a megye történetét a római hódításon, a népvándorlás korán keresztül az Árpádok koráig. Az árpádkori térképnek igazolása Sztachovicstól szakítja félbe e közleményt, mely »a megye helytörténete« című fejezetben folytattatik tovább. Az egyes adatok itt pragmatikus összefüggés nélkül vannak egymásmelle állítva. Ezt követi Pannonhalma helytörténete Vaszary Kolostól. A megye és város beltörténetét és helyhatósági életét Karvasi Kálmán és Szavári József ismerteti nagyon sok kívánnivalót hagyó közleményben.

Ezt követi »Az egyházi és vallási állapot a multban« című fejezet alatt a katolikus, a két protestáns egyház és az izraelita hitközség ismertetése dr Surányi János, Karsay Sándor, Liszky József és Wotticz Károly tollából.

E cikkeket követi dr Rösler István által közlött »Adatok a megyében született vagy működött közszereplésű férfiak életrajzához«.

A monographiát berekeszti Győr, Pannonhalma és Hédervár helyrajza Fehér Ipolytól.

A tartalomjegyzéknek részletes felsorolásával és a rövid ismertetésből is belátható, hogy a monographia sok becses adatot ölelt fel; de meggyőződhetünk másrészt arról is, hogy sok benne az ismétlés és szószaporaság. Legnagyobb baja pedig — a mint azt a bevezetésben is megírtuk — az egyöntetőség hiánya. Ha az összehalmozott sok adat és tanulmány egy felelős kézre bízva, kellően összeöntve egy kerek egészben lát vala napvilágot, a különben így is igen becses monographia szerkezet és kiállítás tekintetében és belbecsben is nyert volna. Ezen alakjában is elismerést és méltánylást érdemel a buzgalom és kitartó fáradozás, melyet szakfőriaink e mű létrehozásában kifejtettek. A mű gróf Viczay Héder györmegyei főispán és dr Kruesz Krizosztom, pannonhalmi főapát arczképeivel van díszítve. Nyomatott a Franklin-társulat nyomdájában.

Dr Erödi Béla.

Boletín de la Sociedad de geografia y estadística d. l. rep. Mexicana. (A mexikói köztársaság földrajzi és statistikai társulatának közleményei.)

Harmadik évfolyam I. kötet s köv. 1873. I. Minél távolabb esik valamely ország közvetlen szemlélésünk könnyű szerrel esz-

közölhetésétől, s minél idegenszerűbb a nyelve vagy minél kevésbé szükséges annak elsajátítása a nemzetközi érintkezés céljából, úgy hogy csak kevesen s azok is csak inkább nyelvtanulási vágyból vagy irodalomtörténeti szempontból vélik szükségesnek elsajátítását, annál kíváncsiabban fogadunk mindazok, kik a népek kulturai haladása iránt érdeklődünk, minden tudósítást, mely ily messze vidékről hozzánk hatol.

Növekszik e kíváncsiság, ha e kulturai mozzanat egy oly országból származik, melyből folytonos politikai viszályok és véres forradalmi drámákon kívül vajmi kevés jutott eddig fülünkhöz, a min: ezt Mexikónál mondhatni, melynek földrajzi és statisztikai társulata közleményeivel jelenleg foglalkozni szándékozunk.

Inter arma silent musae, — szól a latin mondás; s így akaratlan vetjük fel a kérdést, lehet e a sok pronunciamento közepette a tudomány kedvelőinek ideje, helye és türelme komoly tudományokkal foglalkozni, megfér-e a béke tolmácsa — a tudomány, kardok csattogása s ágyúk dörgése közt; s ha igennel kell felelnünk az előttünk fekvő munkának megvizsgálása után, ha ki kell jelentenünk, hogy megbeszélésünk tárgyát képező közlemények nem egyes tudománykedvelők kísérletei, hanem egy tömörült, évtizedeket túlhaladó múlttal bíró tudományos testület érdemleges, s az egész világra nyomós jelentőségű nyilatkozatai; be igazolva áll előttünk azon tény, hogy a tudomány cosmopolita, nemcsak hogy megfér a háború zajával, de azt nem is hallja s az archimedések a harcz robajában legfeljebb is azért boszankodnak, ha munka közben háborgattatnak: noli turbare circulos meos! —

A munka nemcsak külalakjára nézve fér meg az európai hasonnemű kiadványok közt — egy füzet finom nagy nyolczad-rétű velin papírra nyomatva nyolcz ívnyi tartalommal bír, — hanem beltartalma is lekötni képes, s már azért is, mert nyelvakadályok miatt csak kevesen fogják hazánkban eredetben elolvashatni, (spanyolul levén írva) bővebb kivonatban ismertetését kötelességünknek és a tudomány érdekében szükségesnek tartottuk.

A harmadik korszak első kötetének 1 és 2. füzete (kettős füzet) bevezetés gyanánt a társulat tisztikarát tartalmazza; elnöke a gazdasági miniszter a törvény értelmében. alelnöke Ramircz Ignác, első titkára Altamirano Ignác (társulatunk levelező tagja). A füzet első cikkei a társulat üléseinek jegyzőkönyvi kivonatai. A társulat hetenkint tart gyűlést felolvasásokkal, melyek azonban

koronkint nem szorítkoznak a földrajz és statistika tárgyaira, így például Santiago R. a második ülésben a metalurgiáról, az ötödik ülésben Epstein tag egy aërolitról olvas, mely Descubridora mellett esett; — ilyektől eltekintve a felolvasások mind a valódi tudományos jelleget viselik magukon, melyekről később lesz szó, miután a Boletinban mind kiadatnak. Mellesleg megjegyezve a hetenkint bejelentett könyv-adományok és egyéb tárgyakkól ítélve a társulatnak igen szép könyvtára és természetrajzi muzeuma lehet.

A közlemények második tárgya az ünnepélyes közgyűlés leírása, melyet a társulat 1872. évi december 21-én Morse Samuel tiszteletére rendezett. A jelentést Morse igen kitünő arcképe előzi meg; az ünnepélyt jelenlétével a köztársaság elnöke is megtisztelé, ki az ülés folyamában indítványt tön, hogy Morzenak emlékszobor emeltessek; egyéb főbb mozzanatait Altamirano emlékbeszédje Morse fölött, Mateos »Morse emlékezete« című hosszabb költeménye, García értekezése a mexikói távirdák fölött, egy másik költemény s egy értekezés a távirászat történetéről képezték. A költeményekről mellesleg megjegyezve, hogy kivált az első igen magasztos ódai jelleggel bír, minket közelebbről Garcia értekezése érdekel, melyhez egy igen jó távirdai térkép van csatolva.

E szerint Mexikóban, hol egykor az aztekek hieiket közről közre felállított emberek által közvetítették, az első villanyos táviró 1850-ben hozatott be Juan de la Granja által. Azóta nagyobb, kisebb erélylyel terjeszkedett a villanysodrony, leginkább Miksa császár idejében és legújabb időben úgy, hogy jelenleg állami kezelés alatt áll 3368·18 kilomaternyi kész és 1321·14 kilomaternyi van készülöben; az egyes szövetséges államok kezelnek 1741·96 kilomaternyt míg magán kezekben 2667·10 kilomaternyi van, mi összesen 9098·10 kilomaternyt tesz ki.

Berekesztik ez ünnepi közleményt az egyes hirlapi cikkek ez ülésről.

Következik egy jelentés az Aguafrica és Jaripeo vulkánok és az azok környékében észlelt földrengések fölött, melyek tanulmányozásával Ramirez és Reyes társulati tagok közvetlen a földrengések észlelése után (1872 december havában) lettek megbízva. Ha e jelentéssel hosszabban foglalkozunk, indokát abban leli, hogy a kérdés nemcsak földrajzilag nagy érdekű, mert a világhirű fumarolák, s az azok körül 1872-ben észlelt földrengések, vulkán képződésekkel foglalkozik, hanem mert e jelenségekről föld-

tani és természettani elemzésük után tudományos megoldást is iparkodik adni.

A megbízottak mindenekelőtt megállapítják a tudományos álláspontot, melyen állnak. Ez a modern földtani elmélet álláspontja, mint azt világrészünkön Lyell, Cotta, Vogt s hasonló megállapították.

Vizsgálatuk tárgyát azon földrengés képezte, mely 1872. október 22-étől november közepéig Michoacán tartományban egy helyen, melynek neve: El Agua fria (a friss víz) Tajimaroa városa mellett, továbbá Guanajuato tartományban Jaripeo környékén és végre sokkal később Maravatió táján nyilvánult, s így 80 négyszög mértföldnyi területre terjedt. A földrengés már akkor véget ért, mikor a természettudósok odaértek, s így csak hallo-másból tudták meg, hogy nagyrésztben, főleg a november 2-iki és 3-iki alkalmával földalatti robaj kíséretében jelentek meg; tartama az egész földrengésnek megbízható tanúk szerint ötven napra terjedt, mely időben körülbelül kétszáz ily rengési roham észleltetett.

A rengési rohamok nem voltak mindenütt egyformák, pld. a palmári magaslaton lóháton nem érezék, gyalogosoknak pedig azon érzést adta, mintha villanyos ütés érte volna a talpakat.

Miután a bizottság a földrengéseket nem tanulmányozhatta közvetlenül, okait a helyszínén levő vulkánokból iparkodott ki-magyarázni, s így azok tanulmányozására adta magát, mi által a földtan és földrajz számára nagy szolgálatokat tettek.

Egy területen, mely agyagos pala és alig megszilárdult márga által képeztetik, emelkedik ki az előbb említett El Agua fria hely közelében a »Cerro de las Humaredas« (füstgomolyok hegy-sora) egy óriási trachyt tömeg, mely nevét az állandó gőzszlopoktól nyerte, mik már messziről árulják el ezen nevezetes fumarolák (így ismeri őket a földtan) létezését.

Ezen füst, melynek hőfoka 82°—85° C. sz., vízgőzből képződik, mely nagyobb mennyiségű kéngőzzel és kénsavas s kénhidrat gőzökkel van vegyítve; ezen gőzök a kőzeteken keresztül hatolván, melyek a krátereket képezik, ezeket tekintettel szomszédságaikra megváltoztatják; közvetlen mielőtt a légkörbe kilép-nének víztömegben hatolnak keresztül, melyet a kráterekben levő források magukba foglalnak; a gőzök bugyogva hagyják el a víz felszínét, a víz egyrészét gőz gyanánt magukkal viszik, és a vízgőz fejlesztés által képezik a kénsavakat és kénhidratokat, melyek közül az első agyagfölddel és vasoxyddal találkozáván, képezik

azon timsó lerakodványokat, melyeket a szbmszédos hegyoldalakon találhatni.

A füstoszlop egy-két méternyire felemelkedvén, a hideg légréteggel találkozik, mely a légmérsék egyensúlyának megzavarása miatt állandó; így a gőzök megsűrűsödnek s lerakodnak a hegy-sorok egész hosszában mint kén, mely a kén-gőz megsűrűsödéséből vagy a sulfhidricus savak felbontásából képződik, és első esetben jegecedve, másodikban poralakban jelenkezik. Innen magyarázható a színkülömbőség, mely első esetben citromsárga, a másodikban szalmasárga.

E gőzoszlopok közül az öt legnagyobb a hegysor éjszakkéleti részén létezik.

A víz, melyből kiemelkednek, kellemes friss ízzel bír, íze vasas, de tekintettel üledékeire könnyen megzavarodik. E fumarolák magassága 2930 m. a tenger színe fölött.

Délnyugatra e fumaroláktól van a Chillador vulkán, mely nevét (Chillador, fűtyülő, sípoló) azon zajtól vett, melylyel a gőzoszlop elhagyja a krátert, akár ha egy gőzkatlanból bocsáttatnék ki. Az orom, melyben ezen kis vulkán nyitva áll, teljesen elvan lepve kénnel és kénes lávákkal, a gőzoszlop három méternyire emelkedik és 91° C. hőfokkal bír. Itt voltak a legnagyobb rengések érezhetőek, nagyobb zajjal kapcsolatosan, mire 80 m.-nyire a régi krátertől és egy vonalban az előbb jelzett fumarolákkal 30 m.-rel alantabb egy új kráter nyílt meg, melyet a körülalakók »El Chillador nuevo«-nak neveztek el: ennél a gőzgomoly sűrűbb, magasabbra emelkedik és a zaj, melylyel a nyílásból távozik, élesebb; a majdnem kör alakú nyílás átmérője 1 m 10- és a kráter közül 15 m.-nyi távolságra szorva fekszik a földön nagy mennyiségű kén és porhanyó láva, honnan következik, hogy e kráter megnyílásával vulkánikus eruptiónak is kellett összekötnie lennie.

Lehet a már jelzett irányban, melyben a fumarolák és a Chilladorok fekszenek, sok helyütt látni, hogy a földszínéről gőz emelkedik. Az ember azt hinné, hogy ez kipárolgás, mely a láva hőségétől ered mit ez szilárdultán is soká megtart, de ez nincs úgy; ha ily helyen szétszedetnek a kőzet göröngyök, a gőzgomoly nagyobbodik és hallatszik a zaj, melylyel a nyílást elhagyja. Sok helyen a földfelület oly puha, hogy a növény, ha rá lépünk benyomódik, s a hőfok oly nagy, hogy mezitláb nem lehet járni. A Chillador magassága 3019 m. 20.

Délkeletre a fumaroláktól is van egy —, már nyugvó —

vulkán, melynek neve El Currutáco, s melytől 15 meternyire E K. felé, 2 meterrel alább van ismét öt vízmedencze, melyek mindegyike a víz ízére, színére és vegyelemeire nézve különbözik. A belőlük emelkedő gőzoszlop hőfoka 78° c. s 3010 meternyi magasságban fekszenek.

Vannak azután még a leirt, délnyugatról éjszakketel felé menő irányban számos, nyugvó kráterek, melyek legkiválóbbjai az El Gallo (magassága 2903 m), El Palmar 3025 m.) és a legvégső a Maritaro (2924 m. 6), mindegyike bír azonban többrendű ily nyílással, rendesen valamivel a hegyorma alatt, melyek vízzel telvék és melyekből 78° — 80° foknyi hőmérsékű gőgomoly emelkedik.

Ezekből a kiküldött tudósok joggal következtetik, hogy az egész vidék, mely az éjszaki hossz $19^{\circ} 46' 30''$ — $19^{\circ} 34'$ közt fekszik vulkánikus természetű; a nagyszámu respirátoron át (200-nál többet számítottak ilyet) a gőzök, melyek a föld beljében fejlődnek, könnyen eltávozhatnak. Azon esetben, ha a föld beljében több gőz fejlődik, mint a nyílásokon egyszerre kihatolhat, a kifejtett nyomás földrengést s új nyílások (respirátorok, mint jelen esetben a Chillador nuevo) keletkezését idézi elő s így vulkánikus kitörések e vidéken igen gyérek és veszedelmes jellegűktől megfosztottan fognak csak nyilatkozhatni. Végül a kiküldöttek a gázok a földfelület alatti fejlődésének székhelyére nézve a gőz alkatrészeiből és hőfokából vonnak következtetést, s miután a gőzök alkatrésze víz és kén, átlagos hőfokuk a kilépéskor 83° C. a vegytan alapján megkísérlik igen érdekes fejtegetés kíséretében megállapítani, hogy a kéngőz a kén elégségből ered s hogy a kén 400° c. hőfoknál olvadván, a vízgőznek, mikor a kénnel érintkezik legalább is 483° -kal kell bírnia, hogy ez utóbbit megoldvassa. Ha már most elfogadjuk, hogy a föld hőfoka 33 m.-nyire növekszik egy fokkal, a gőzoszlopnak 15378 m.-nyi mélyből kell felszínre emelkednie.

Ez érdekes értekezésre következik egy felolvasás a metallurgiáról, erre pedig a mexikói állam statistikai átnézete 1872. évrre, melyből következő közérdekű részleteket vélünk kiemelendőknek.

A mexikói állam az északi szélesség $18^{\circ} 21' 30''$ és $20^{\circ} 21'$ közt és keleti hosszúság $0^{\circ} 44'$ és a nyugati hosszúság $1^{\circ} 14' 30''$ közt fekszik. Nagysága 1485 □ mértföld. Legmagasabb hegyei Popocatepetl (5463 m. Glenier), Ixtacihuatl (5326 m. Almazan), Nevado di Toluca (4623 m. Humboldt).

Legnagyobb folyója a Lerma, mely a hasonnevű tóból ered Toluca völgyében és 2608 m.-nyi eséssel San Blas mellett szakad a csendes Oczeánba; a többi folyó mind másodrendű, a Consulado azért nevezetes, mert a főváros kapui előtt folyik tova. Mexikó tudvalevőleg igen nagy számú tóval bír, melyek közül kiválnak Texcoco 13·58 és Chalco y Xochimilco 10·10 □ mértföldnyi nagysággal; az egész tórendszer 40 □ mértföldet foglal el, s tervelik csatornázás által, mely a földnek a kellő nedvességet meghagyná, kiszárítani. A főcsatorna 39300 méternyi hosszúságú tért futna be méterként 0^m 0022 eséssel, s a mexikói öbölbe ömlene.

Mexikó átlagos égalji hőmérséke 17—18°. Volt eset, de csak rendkívülig, hogy Mexikóban a hőmérő 0° alá szállott. A telek oly kellemesek, mint Nápolyban, télen a rendes hőfok 13—14°, nyáron árnyékban 26°. Toluca vidéken, mely 2500 m.-nyi magasságban fekszik, a tél hideg, rendes hőfoka 6—8°, az oliva nem hoz gyümölcsöt, míg Mexikóban jól terem. Forró égalji hőfokkal csak a Villa de Vale y Temascaltepec kerület bír, hol czukornád és platán terem. Szélirány É. és É. K.

A közlemény egy érdekes archeologiai összesítés után átmegy azután mexikó gazdasági viszonyaira; ásványok közül előfordúl arany, ezüst, ólom, vas, antimon, higany, kén, márvány sat. Az arany- és ezüst-termelés 1871—1872. évben 250,000 pesora emelkedett, bányákban leggazdagabb tartományok az Ixtlahuacan 10, Sultepec 93, Temascaltepec 33, Villa de Valle 27 és Zacoalpa 21 bányával.

Mexikó épen nem tartozik a földmivelő államok közé, de mégis szerényebb korlátok között termeszt a meleg, mérsékelt és hideg égalj legfőbb növényeit; természet például kávét, pamutot, czukornádat, platant, a magueit (egy amerikai fanemet) rizst, melynek évi termése maga 3 millió dollár értéket képvisel, s kiváló minősége miatt kiállván a versenyt bármely más vidéken termettel, a főleséget képezi a fekete bab (frijole) mellett; a buza, rozs, búkköny, bab és burgonya is igen nagy értéket képvisel. Igen nagy szerepet visznek az épületfák, a cézdrus, cser, s mások, de különösen a mexikói szederfa (madroño, Meer Kirschenbaum) által képviselve, mely utóbbi fája minden más legszilárdabb faanyaggal kiállja a versenyt. A földmivelés és erdészet jóvedelmei 1872. évre 5.515.000 dollára voltak tehetők.

A marhatenyésztés igen szépen fejlődik és hacziendákban (pusztáinkhoz hasonló telepeken) kezeltetik; a marha-állomány

mondott évben 2,607.000 dollárra volt tehető, miből a szarvasmarhára 1,407.000 dollár esik 140.000 fő után. Ipara az államnak teljesen parlagon fekszik; kivitelről ez ágban szó sem lehet, már haladásnak jelezhető, hogy a belföldi igények kielégíthetők jó részben belipartermények által. A kereskedelmi forgalom 1872-ben 12 millió dollárt tett ki, miből bevételre 870 ezer dollár esett. Az utakat a jelentés — a külföld hason közleményeitől egészen eltérőleg — jó karban levőknek mondja. Vasút forgalomban csak kettő volt, az államvasút 16 mrtf. hosszúsággal és Chalco—Cuernavacai vasút megnyitva Tlalpamig; építés alatt állott a mexikó-tolucai államvasút, melynek hossza 93085 metert teend, Azcapotzalco - Cuantitláni 23578 meternyi hosszú szárnyvonallal; az építési költségek 2 millió dollára vannak előirányozva; az építési költségek fedezésére egy államkölcsön (sorsolási kölcsön) van hivatva.

Mexikó népessége 1872-ben 650.663 volt, köztük 315.198 férfi, 335.465 nő, kik 21 városban, 678 nagy és 231 kisebb faluban és pusztákon laktak. A születési arány a halálhoz kedvezőtlen viszonyt mutat fel 19399 születésre 21667 halál esett.

Az ország jelenleg egy szövetségi területből és 14 államból áll, melyek megint 107 tartományba oszlnak.

Nyilvános elemi iskola 439 létezett, 24649 tanulóval, s pedig 370 fiiskola 20722 és 69 leányiskola 3927 tanulóval, ennél fogva igen szomorú a tanviszonyok, mert 1677 lakosra 559 gyermekkel esik átlag egy iskola, ellenben csak 67 által látogatatik s így $\frac{1}{5}$ -de a tanköteleseknek minden oktatás hiány van. A költség 64707 pesot (körülbelül 140.000 frt) tett ki. A tanítók fizetése igen különböző; vannak, kiknek havi fizetése 75 peso (1 peso 2 frt 15 kr.), de csak két iskolában, már a legközelebbi 10 iskola csak 40 pesot fizet havonként, 120 iskolában 12 peso, 114 iskolában 6 peso (12 frt 70 kr.!) a havi díj, úgy hogy az átlag 12 peso (25 frt 80 kr.) havi díj. A jelentés igen szomorú következtetéseket von ebből, egyrészt kimutatja, hogy a napszámos többet keres, mint egy mexikói néptanító, de másrészt vádolja is az államot, hogy a törvényileg népiskolai célokra biztosított jövedelmek (a személyadó $\frac{60}{100}$ -része), melyek legalább is 235,900 pesot tesznek ki, csak $\frac{1}{4}$ -részben fordítatnak ily célokra.

Magasabb tanoda az egész államban csak négy van, Sultepecben, Otumbában, és kettő Tolucaiban; ezek közül csak a tolucai Instituto Literario (alapított 1846-ban) felel meg magasabb igényeknek; ez állami segélylyel tartatik fenn, s tanít minden

magasabb tudomány szakot, melyre művelt társadalomban szükség van; évi költség előirányzata 31777 pesora ment.

Az ingatlan vagyonértékét a jelentés 24 millió pesóra (51 millió frt) teszi. Az államjövendelme az 1870/71. hivatalos évben 452,700 pesot (1 millió frt) tett ki, ebből esett illetékekre 121000 p., földadóra 160000 p., személyadóra 140000 p. sat. Az 1869/70. év kiadásai 449067 pesora (965 ezer frtra) rúgtak; ebben a magasabb tételek: közbiztonság 137451 p., adókezelés 108304 p., politikai kormányzat 28761 p., első bíróságok 45507 p., felső bíróságok 15362 p., — a kongressus tagjainak napi díja 22289 p., úti költségeik 404 p., a kormányelnök és titkárának fizetése 5881 p. (12644. frt 15 kr.) volt, az államtitkároké 8972 p. sat.

Az államadóság 565771 pesot tesz ki.

Ezen igen tanulságos és érdekes összeállítás után a kettős-füzet még egy részletes utasítást hoz belföldi tagjai számára a mexikói fanemek gyűjtése és beküldése tárgyában, hogy azok vizsgálat alá vétetvén a belföldi ipar, művészet és tudománynak szolgálat tétessék.

Közleményünk bővebbre terjedt, mint általában könyvismeretéseknél szokás; elébb indokoltuk ezt, s hiszszük, hogy az olvasó a bővebb kivonatok nyújtása iránt azzal fogja elismerését nyilvánítani, hogy e közleményeket érdekeltséggel olvassa.

Legközelebb hozzuk a 3. és következő füzetek ismertetését.

Belányi Ferencz.

Kleine Beiträge zur Länder- und Völkerkunde von Oesterreich-Ungarn. Ily cím alatt Seibert szerkesztése alatt f. év május hava óta Bécsben egy havi folyóirat jelen meg kis negyed-rét alakban, melynek első száma három ívnyi tartalommal előtűnik fekszik. A lap feladatul tűzte ki magának az osztrák-magyar állam földrajzi, népismeit és helyrajzi viszonyairól vázlatokat, jellemrajzokat, értekezéseket a kulturai és iparviszonyokról, újdonságot a földrajz és statistika köréből s koronként visszaemlékezéseket a multról hozni, s ezen igen szép és érdekes feladatnak megoldásához már az első számban is iparkodik járulni hozván: egy értekezést Ausztria adriai szigeteiről a szerkesztő tollából, mely valamennyi szigetet statistikai és földrajzi szempontból tárgyal. Következik egy cikk a Jeska-hegységről Csehországban; szerzője Thomas, ki e hegységről adott vázlatában igen érdekes magassági mérés megállapításokkal szolgál, a hegység főbb pontjaira nézve. A harmadik Doelter »Aus dem siebenbürgischen Erzgebirge« című munkája hydro-orografiai részének bővebb ismerte-

tése. Azután Lamprecht a Bajorországban divó »Hofmark« kifejezésről értekezik, a linczi kereskedelmi kamra közleményeiből, Felső-Ausztria vasiparairól tétetik körülményes jelentés. Végül igen szépszámú apró hír és könyvészeti ismertetés foglaltatik, úgy, hogy a szerkesztő neve és a lap iránya feljogosítanak arra, hogy a »Kleine Beiträge«-ben egy igen szép hatáskörű és szép jövőjű lappal bővült irodalmunk. Üdvözöljük szívből s hiszszük, hogy mindenkor oly meglepéssel fogjuk kiadványait kézhez venni, mint az első számot.

Bi.

Rövid közlemények.

— **A skandináviai hamúeső 1875. márczius végén.** Az »Ausland« a skandináviai hamúesőről egy érdekes közleményt hoz. Norvégiának nyugati partvidékén Söndmör és Romsdaltól Tryssilig és tovább Svédországba Hagaig, nem messze Stockholmtól márczius 29—30-ikáig jelentékeny hamúeső hullott. A szakférfiak, különösen Kjerulf geolog és Fearnby astronom a hóról összeszedett hamút megvizsgálván, azonnal megismerték, hogy a hamú vulkánikus eredetű, s nem más, mint horzsa köpor s azonnal azt a nézetet is kimondták, hogy e hamú vulkánikus kitörés következménye, mely ez időben valószínűleg Islandban a Hekla közelében ment véghez.

Az esőzés ideje alatt este felé oly sötét lett egymás után, hogy a kezet a szem elé tartva sem lehetett kivenni; aztán elkezdett esni, különösen 11 óra felé sokkal nagyobb mérvben, mint előbb. Éjfél felé nagy nyugati szél kerekedett. Az eső reggelig tartott, s midőn világos lett, a tengertől Romsdalig vonuló hegyeken levő hó 2 millimetryni vastagságban hamúféle sűrű állománnyal volt befedve. A hamú az esővel együtt esett volt éjjel s nem fedte a földet mindenütt egyenletesen, hanem pázmánként borította azt el s a hegyeken, a mint látszott sokkal sűrűbb volt, mint a völgyekben. Más vidékeken 27 és 28-án is találtak ilyen hamúesőt. A hamúeső éjszakfelé Helgolandig terjedt.

Mindezen tünetek arra mutattak, hogy e jelenetek okát Islandban kell keresni, a mint hogy később ki is derült, hogy Islandban már karácsony és ujév táján éreztek erős földrengést, s január 2 és 3-dikán Votna Jökul közelében, valamivel nyugatra ama helytől, hol 1867-ben kitörés volt, sűrű és nagy füst- és tűz-

oszlopokat láttak fölemelkedni. A lapok csak a napokban közölték a hírt, hogy márczius 10—29-ikig, aztán ápril 4 én, majdnem a régi helyen nagyszerű kitörések voltak. A tűz világát, a közbeeső magas hegyek daczára is messze ellátták; azon a vidéken 80—160 millimeter vastagságban borította el a hamú a föld felületét, úgy hogy a marhák nyári legelője teljesen hasznavehetlenné vált. Különösen nagy volt a nagy Herdubreid vulkánnak kitörése, míg Hekla és szomszédsága tökéletesen nyugodtan viselte magát. A vulkán nagy mennyiségű hamút és horzsakövet hányt a tengerbe. Egy halászbárka a szigettől 10 mértföldnyire evezvén nagy darab horzsakövekre bukkant a tengerben. A hamúesés alatt a sziget keleti részein oly nagy sötétség uralkodott, hogy a nap el levén sötétülve, nappal is gyertyát kellett gyújtani, míg éjjel a vulkán tüze borzalmasan világított. Míg a kitörés tartott, rémítő dübörgés és tompa morgás hallatszott, mintha a távoli hegyekben nagy vízesés volna. Hosszan elnyúló repedések és hasadások keletkeztek több helyen és a földalaj több helyen három ember mélységnyire sülyedt alá. E hírekből bizton következtethetjük, hogy a skandináviai hamúesőt a márczius 29-ikén kitört Herdubreid vulkán és a Votna Jökul okozta, olyformán, hogy a vulkánikus hamút az uralkodó nyugati szél bámulandó gyorsasággal tova ragadta s lassanként alászállva Norvégiában és Svédországban az esővel a földre lerakta. E.

— **Az ujseelandi aranymezők.** Az ujseelandi aranymezők terményének értéke 1874-ben 376,388 unciára apadt le, az előbbi évnél 505,337 unciájához képest, melynek értéke 1,986,425 font sterlinget tett. Az Otago-aranymezők differenciája egy harmadot képezett. Az ujseelandi aranykivitel 1857-iki ápril elsejétől számítva, mikor a diggingek megkezdődtek 1874. december 31-kéig 7,599,973 unciára rúgott, mely 29,577,616 font sterling értéket képvisel. Ebből egy évre 1,739,824 font sterling esik.

H. G. után E.

— **Vadai királyság.** Dr. Nachtigal, a híres afrikai utazó a múlt hóban érdekes és terjedelmes felolvasást tartott Vadai nevű királyságról. Miután bevezetéképen ismertette a közép afrikai utazás módját és az ottani állapotokat, olvasóinak hű és áttekinthető képet vázolt Vadai királyság politikai, társadalmi és gazdasági viszonyairól, miből átveszszük e rövid kivonatot. Az ország közép vidékeivel nilusi kereskedők tartják fenn a közlekedést; az ország most közelebb áll a kutatásokhoz, s csak pár év szükséges még s minden irányban ismeretes lesz. Vadai királyság határai

északon Borka, keleten Darfur, délen Andoma és Szufum, nyugaton a Fitritó a Sari és Bacsikam folyóval; a király uralma azonban jóval túlterjed e határokon Bagiomni és Kananig. Az északi, keleti és közép vidéken a vadaigok laknak, a legelőkelőbb törzs; a nyugati és déli vidéken lakó népek külön csoportot képeznek. A mohammedánok által lakott emez országnak területe a 13. párhuzamos és a 21. és 22. szélességi fok alatt fekszik. A vadai király uralma azonban jóval túlterjed országa határain a számtalan sivataglakókra egész a Niam—Niamszig. Területe körülbelől 3000 négyszög mértföldet tesz. Ha Vadai királyság népességi arányát a szudánéhoz hasonlóan négyszög mértföldenként 1000 emberre tesszük, akkor az egész ország körülbelől 3 millió lakóst számlál. Mindazonáltal Dr. Nachtigal a népség számát csak $9\frac{1}{2}$ millióra kívánja tenni, mert a népesség csekélyebb mint a szudáni. Az ország lassan emelkedik nyugatról kelet felé, úgy hogy 1000—1500 láb magasságra emelkedik a tenger színe felett. A magasabban fekvő keleti részből sok apró patakocska ered s az ország két főfolyójába, a Bafa és Petekába folynak. A lakók hét kerületre osztják az országot, melyeknek északi, déli, nyugati, hegyi, folyami és legelői elnevezést adnak. Az ország szokásai egészben olyanok, mint a többi mohammedán országokéi, csakhogy még valamivel nyersebbek. A királyt majdnem félistennek tekintik. Megkövetelik, hogy anyja ne származzék alárendelt törzsből, hogy minden testi és szellemi tulajdonokban legyen és foglalkozás nélküli legyen; sört ne igyék, mindig magánosan étkezzék, de szerecsenkölest ne egyék. Szava ő előtte és mindenki előtt szent legyen, soha sem szegheti meg azt, még akkor sem, ha megtartása által a legnagyobb kárt szenvedné. A király korszói szövetekkel vannak befedve, hogy semmiféle gonosz kép meg ne zavarja a víz tisztaságát; a kutak, melyekből számára vizet hordanak, szintén kelmékkal vannak befedve. A vizet szállító nőket és leányokat fegyveres kíséret vezeti a kúttól a palotáig; ha valaki meglátja a vízhordó nőket az utcán, azonnal le kell ülnie. A király az udvar közepén tartja tanácskozásait, az ország főbb tisztviselői egy agyagból készült emelvényen foglalnak helyet körülötte. A király egy szőnyegre ül, mire a királyi jelvényekkel feldisztik; ezek a korona, a strucztoll-legyező, és a családi korán. Ha a királyt egy ilyen ülésen kiáltják ki királynak, akkor előbb hét napra palotájába kell visszavonulnia, honnan csak pénteken mehet ki, hogy a mecsetbe mehessen. Ha e határidő letelt, akkor az ifjú király a néptörzsek küldötteit fogadja, kik üdvözle-

tére jöttek és ajándékokat hoztak. Tolmácsai által vált szót velök, kik ilyenkor nem mulasztják el ügyességüket, tudományukat és elménczkedésüket fitogtatni. A szokásos üdvözetek után, haremébe megy, mely legalább 500 nőből áll, akár legyenek azok valóságos nejei, vagy szolgálói az elhúnyt királynak. A királynők közül azok, kik gyermekekkel vannak megáldva, a háremben maradnak, a többiek a mecsetbe küldetnek, hol az veheti őket nőül a ki akarja. Ha a meghalt király atyja volt az új királynak, akkor mindenik nőnek el kell hagyni a háremet, félvén attól, nehogy az új király olyan nőt találjon megkedvelni, a ki atyjának neje volt. Ha azonban a kimúlt király, testvére volt, azokat választja ki magának a nők közül, kik neki tetszenek. A háremnők leányai az új király költségén kiházásíttatnak; a gyermekek ellenben kegyelem nélkül megvakíttatnak oly formán, hogy tüzes vassal érintik meg szemhéjuk felett a szemgolyót. Miután e borzadalmas eljárás véget ért, a darfuri és bornui küldöttségeket vezetik be, kik a királynak szerencse kívánatukat mondják el; azután ajándékot küld Mekkába és Konstantinápolyba s végül a kikiáltók tudtul adják, hogy az új király a szokásos módon felavattott.

A királyhoz legközelebb álló méltóságok a pénzügykezelők, az udvarnokok, a könyvtárnok és a két első lovász-mester. A királynak minden reggel üdvözetet küldenek az apródok által, s ő megüzeni akkor, hogy akar-e velök találkozni, vagy nem. Ha a király előtt kell megjelenniök, négy kézláb földre szegzett tekintettel csúsznak egész a palota belsejéig. Nagy figyelem tárgya a királyi főfőlovászmester, kinek négy fő-, négy allovászmester és több száz szolga áll rendelkezésére.

A nők száma korlátlan; heréltek örködnek felettök, kik a királynak a legtitkosabb dolgokat is bemondják. Az eunuchok minden pénteken kikapják a harem ételmi szereit. A három fő-ünnepen a nők ruhákat, üveggyöngyöket, korallokat és más dísz-tárgyakat kapnak ajándékol. Az eunuchokat Bagirmiből kapják; Vadaiban e borzasztó műtétet csak büntetésképen hajtják végre. Az ország kormánya teljesen a hivatalnokok kezében nyugszik, kik jobbára bizonyos családokból kerülnek ki s minthogy az igazságszolgáltatás is az ő kezükben nyugszik, tág mezejök van a meggazdagodásra. A nomád törzsök, a királyi házhoz tartozók és kovácsok nem tartoznak e négy főhivatalnok hatásköre alá. E főhivatalnokok töméntelen alsó rendű hivatalnokokkal vannak környezve. A kovácsok egészen megvetett testületet képeznek, mi okból nem lehet tudni, de annyi áll, hogy a »kovács« gúnynevet

csak vér mossa le. Egy vajda kormánya alatt állanak, kinek kötelessége a valódi királynak hetenként egyszer fejét megborotválni; e kovácsvajda egyszersmind a hárem orvosa is, ő végzi a vakítást a királyi ház férfi sarjadékain s a körülmetélés is az ő tisztei közé tartozik. Az egyes törzsek főnökök uralma alatt állanak, kik a főhivatalnokokhoz hasonló hatalommal bírnak, de élet-halál fölött nem rendelkeznek. Ők fővezérek a háborúban s vezetik a rabszolga vadászatot. Nagyon sajtáságos, de jövedelmező szerepe van az úgynevezett »kémkedő«-nek, kinek feladata kikémlelni a sörívókat. A kémkedőnek több kém áll rendelkezésére, kik eljárnak a házakba s keresik a tiltott italt. Ha sört talál, jogában áll a kémnek, a ház minden vagyonát lefoglalni s a nő fejét megberetválni. E végrehajtást azonban gyakran váltságdíj mellett elengedi. A király adószedője természetesen fontos személyiség. A mi a gabonaadót illeti, minden háztartás után két madot kell fizetni s a tulajdonos ezt a királyi palotáig tartozik szállítani; minden más termény, úgymint gyapjú stb. után is adót kell fizetni; minden 10 halból 8 a királyt s csak kettő illeti a halászt, elefántcsontot bizonyos törzsektől 3 évenként mintegy 200 mázsát kap a király, rabszolgát 3 évenként 4000, tevét minden 3 évben 5000, szarvasmarhát minden 3 évben 10,000 darabot kap adófejében. A királyságban találtató minden ménlő, a mennyiben nem használtatik tenyésztésre, a király tulajdonát képezi. Ezekon kívül adó fejében bőroket, szőnyeget, mézet, rizst, strucz- és gyöngytyúktojásokat, vizeskorsókat, sőt, vaját stb. is kap.

A fenyítő ügy, a mennyiben a királyi család, a főbb tisztviselők és a gyilkosok vannak érdekelve, a király kezében van; a gyilkosokat rendszeren a meggyilkolt családjának adják át, mely rendszeren váltságdíjat vesz tőle, vagy kivégezteti. A váltságdíj 100 tevéből és 100 lóból áll. A vidéken a hivatalnokok biráskodnak. Fellebezni nem lehet. Tolvajlást kétszer váltságdíjjal, harmadszor halállal büntetnek. Az ítéletet annak kihirdetése után azonnal végrehajtják a király zenészei; ilyen kavakuk által végeztetett ki Vogel is. A főbelövetés csak főbbrendűek kiváltsága; politikai bűnösöket nyaktekerés vagy megfojtás által, hazaárulókat karóba húzással végeznek ki. A most uralkodó király igen szigorú.

A hadsereget illetőleg, 4000 löfegyvere nem a királynak, de csak 1000 embere, kik azzal bánni tudnak; van továbbá 40,000 főből álló gyalogsága és mintegy 5—6000 főnyi lovassága. Az utóbbiak egy harmada pánczélozott. A háborúban három részre oszlik a hadsereg; a középre, hol a király is van, és a két

szárnyra. Ezek intézik a tulajdonképeni harczot; ha az Vadai államra nézve szerencsétlenül végződik, akkor a király leül egy szőnyegre s bevárja sorsát. Szaladnia nem szabad. E.

— **A télizöld puszpáng** (*Buxus sempervirens*) fája, mely kizárólag szolgáltatja a jó fametszetek készítéséhez alkalmas fát, évről évre ritkább lesz. A legnagyobb darabokat a fekete tenger vidékei szolgáltatják. Nagy mennyiséget szállítanak Poti vidékéről egyenesen Angolországba; de e készlet már majdnem ki van merítve s jóllehet Abchasia erdei megnyitak a kereskedelemnek, ez nemsokára újra megfog szünni. 1867-ben a Poti kikötőjéből elszállított puszpáng mennyisége 2897 tonnára rúgott, melynek értéke mintegy 20,621 font sterlinget tesz; ezenkívül évenként nagy mennyiséget, mintegy 5—7000 tonna legkitünőbb minőségű puszpángot szállítanak déli Oroszországból, a fekete tenger kikötőin át Konstantinápolyba, honnan aztán Liverpoolba szállítják. Kisebb fajtájú fákból mintegy 1500 tonnát szállítanak évenként Számszunból Konstantinápolyon át szintén Liverpoolba. A konstantinápolyi angol követ jelentése szerint a törökországi puszpángerdők már jobbára ki vannak irtva s csak kevés használható fát szolgáltatnak. Oroszországban, hol a kormány az erdővédelemre gondot kezd fordítani, van még igen jó minőségű puszpáng, de ára nagyon emelkedőben van. A tengerparti erdők már jobbára megvannak fosztva legszebb törzseiktől. A puszpáng-kereskedés jelenleg kizárólag az angolok kezében van, míg ezelőtt a görögök bírták azt. A trapezunti erdők fája gyenge minőségű, de ebből is szállítanak évenként mintegy 25—30 ezer mázsányit, azt is leginkább Nagy-Britanniába.

(Nature) E.

Az asrefi paloták az asztrabadi öbölben. Asref egy közszerű falu égetetlen téglákból épülve. A házak fákkal és gyümölcsös kertekkel vannak egymástól elválasztva. Az égetett téglákból épült paloták várakhoz hasonlóan falakkal vannak környezve, úgyszintén a Szefi-Abad palota is, mely a falutól nyugatra egy magaslaton fekszik. A paloták egy nem magas, de meredek és erdővel borított hegylejtőnek lábán épültek. Blaramberg, orosz csász. alezredes e palotákat meglátogatván, az ő úti jegyzeteiből kivonatilag közöljük a következő ismertetést. A kristálytisza források, melyek a hegyből erednek a kiosk előtti főmedenczébe vannak vezetve. Említett utazó a falakon belül 5 palotát számított, melyek közepén emelkedik a nagy pavillon vagy kiosk, e felett pedig, a hegylejtője felé egy kövel kirakott csa-

torna vonul el, mely a vizet a főmedenczébe vezeti. A víz teraszról terraszra esik és a középső csarnokon keresztül foly, honnan gyönyörű kilátás nyílik a Potemkin félszigetre, mely fáival mintegy ködből bontakozik ki.

A második palotában lakik az asrafi gondnok (hakim). A harmadik palota neve Zerd-ab (hideg víz); a víz innen válik szét a park minden csatornáiba, melyek egymást szelik; ez a legszebb palota, de egyszersmind legtöbbet szenvedett. A negyedik a hegy lejtőjéhez közelebb esik. Végre az utolsó, a hárem a legnagyobb, balra esik s az utczára természetesen nincsenek ablakai. A paloták mindegyike égetett téglákból épült, az utolsó gyönyörű díszítményekkel és arabeszkekkel van építve, a magas arkadok fényezett és arabeszkekkel feldíszített téglákkal vannak kirakva.

Az asrafi palotákat a Nagy Sah-Abbas (Persia XIV. Lajosa) 200 év előtt építtette s az ő idejében e paloták méltók voltak azok építőjéhez. 100 év múlva a tűzvész mindeniket majdnem egészen elhamvasztotta s a híres Sah-Nadir (Delhi hódítója) által megújítottak. Némely palota más helyre tétetett át, de a Nagy Sah-Abbasnak fénye és ízlése eltűnt belőlük. Mindazonáltal a mai romok is csodaszépek és az azokat környező természetnek bája még emeli azoknak szépségét. Cyprus-, cedrus-, citrom-, narancs-, gránát-, nyárfa, bükk-, szil-, dió- és fügefák fasorokban, vagy sűrű csoportokba ültetve elvesznek az erdőnek sötét zöldjében. Sötétzöld cyprusok, mint örök állanak a fehérmárványba foglalt vízmedenczék és csatornák körül; a márványlapokon ma is látszanak még a lyukak, melyekbe fáklyákat és lampionokat raktak, mikor Sah-Abbas estélyeket tartott. A palotáknak fényezett téglákból rakott és félig beomlott iveibe gránát és füge-cserjék ékeltek be magukat s mintegy a kék légkörben látszanak függeni; kacskaringós szőlő-indák hajlanak le az ivek csúcsáról a földig. Minden vadregényes és festői e vidéken. Valami rendkívüli látvány tárul fel itt az asrafi kertekben és romok között, midőn az égboltozat sötétkék, a hold bűvös fényét hinti le az egész vidékre; egy juliusi holdas éj a legnagyobb látványok egyike e helyen. A mai persák nem igen becsülik meg e romokat; előtők ezeknek semmi becse sincsen. Az emailirozott téglák között, melyek nagy tömegben hullanak le a falakról, vadul suhogó paták tör magának utat, mintha sajnálkoznék e romok szomorú sorsa felett. A nagy márványmedenczében, melyben egykor Sah-Abbas háremhölgyei fürödtek, ma békák kurutyolnak s a hárem termei és fülkéi ma öszvérek és szamarak istállói lettek. A fala-

kon egykor a korán mondásai és nevezetes jelmondatok díszletek; ma a touristák metszik és írják oda neveiket.

A Szeft-Abad palota valamivel jobb karban van, mint az előbb említettek; mert Feth-Ali-Sah, (a ki 1835-ben halt meg) egy ízben meglátogatván e helyet, ez alkalommal egy kissé megújították azt. A harmadik emelet erkélyéről nagyszerű a kilátás. Az egész asztrabadi öböl görbületeivel, földnyelveivel és öblöcskéivel úgy tünik fel, mintha a kézben szemlélné az ember; északra a káspi tenger terült el; balra pedig a mazendrani hegyek vonulnak el s a hát megett a sűrű sötétzöldből az asrafi romok emelkednek fel.

(Petermann Mittheilungen után)

E.

Tudományos utazás keleti Afrikában. Raffray, a francia oktatásügyi miniszter által tudományos kutatásokra Abessyniába kiküldve igen érdekes közleményeket mutatott be legközelebb a párizsi földrajzi társulatnak ezen utjának, melyet 1873. évi július 20-án kezdett meg, eredményeiről, melyek tárgyát nem csupán Abessyniában, hanem Zanzibar-, Pemba- és Mombaze-szigetek és a Simba-hegyekben tett észleletei képezik. Massauat, az ilyenmő abessyniai utak rendes kiindulási pontját 1873. aug. 13 án hagyván el, Aduát Tigre fővárosát, melyet európai utazók eléggé irtak már le, október 20-án érte el és innen délnek kanyarodott mindenekelőtt az Ueri völgybe, melynek nyugati oldalán van a hírhedt Auclás-hegység, egy lépcsőzetes hegység, melynek ormain vannak a politikai foglyok azon a közép-európai feudal-kor váraira emlékeztető börtönei, melyek egyikében Aucla Salama hegyén tartatik fogva kiszűrt szemekkel, ezüst láncokban Raz-Golassier, Raz-Kassa, Tigre mostani uralkodójának szerencsétlen vetélytársa. Innen az óriási s vad kinézésű gránit-közetű Tébasaid nevű hegység által képezett Tellari völgyön keresztül Sokotába érkezett az utazó, mely város kúpalakú tetőivel és erkélyes házaival nagyon emlékeztet Aduára, s mely igen élénk kereskedésnek központját bennszülött karavánok a Gallasok földje felé űznek, főleg kőszóval, mely koczkákra vágva pénzegységet képvisel, melynek értéke növekszik, minél messzibbe kerül a vidékről, hol terem. — Sokota környékén van Uguere temploma, mely egészen a hegybe van vájva és folyosóival és oszlopaival kézművesek által egy gránit sziklatömegbe vájatott. Sokotából öt nap alatt Raffray Mendigessa városán és Bambur völgyén keresztül elérte a Taccazé folyót, egy rengeteg, de sekély víztömeget, hol a krokodilok nagy bőségben tanyáznak. — Begemedörben, a folyó másik part-

ján, a természetbúvár egészen más vidékre talált. A tájat már nem zord fennsíkok képezik, melyek szűk, de mély völgyek által vannak többrésztre hasítva, hanem terjedelmes völgyek, enyhén hullámzó hegy inkább csak dombsorokkal, melyek sűrű növényzettel fedték, mi a föld bő termékenységét bizonyítja. — A vidék legmagasabb hegyormán fekszik Debratador, azon város, mely János király székhelyét képezi. — Raffray a fejedelmet nem találta honn, mert egy sereg élén egyik fellázadt hűbérese, Raz-Adal, Godjam tartomány kormányzója ellen vonult; tehát utána utazott, el is érte s jól fogadtatván általa, elfogadta meghívását, hogy csatlakozzék hadseregéhez, melynek kíséretében azután az Abbai, a kék Nilus partjaihoz ért. — Krokodilok és vízilovak ezrei töltik be a folyamot és Raffray egy nagyszerű vízesést fedezett fel, melynek zaja órányira is elhallatszik, és hol a Nilus 200 méternyi szélességben 25 méternyi magasból esik le egy óriási cisternához hasonló magas meredek hegyoldalaktól övedzett mélységbe. Raffraynak sikerült egy vízilovak által alkotott csapáson lianból lianba kapaszkodva a banan-erdő által képezett sűrűn keresztül a vízesés aljához érni. — Motával szemközt János király felütötte táborát s itt Raffraynak el kellett hagyi a hadsereget, mely 4000 harcosból és tizszer annyi semmittevőből, asszonyokból, gyermekekből, rabszolgákból és naplopókból állott, ezáltal a hadseregnek több kilométernyi kiterjedést adván. Innen Raffray a király által kellő kísérettel ellátva, éjszak-nyugat felé a Tzana-tónak tartott, melynek partjain antilopák számtalan csordái legelnek, s így az oroszánok is nagy számban fordulnak elő. A tavat megkerülve, az utazó Gondarba ment, Ethiopia régi fővárosába, melynek azonban egykor igen pompás, portugálok által épített épületei nem egyebek most egy romtömegnél. Gondaétól éjszakra fekszik az Uogera tartomány, melynek népe-vallási türelmetlenségéről és féktelen vak, dühétől ismeretes. Uebeim-Muriam faluban kövekkel dobáltattak, s mikor kísérete fegyvereit vette igénybe, annyira körülvették, hogy egy templomba kellett menekülniök és ott elsánczolniok magukat, honnan csak negyednapra sikerült magukat keresztülvágniok. A Tacazzét keresztülhatolva, kelet felé akart Raffray tartani, de a vidék ott egy lázadó, a hirneves Lidje-Kassa, Ubié fia hatalmában lévén, nyugatnak fordult és Axum városát érte el, mely híres romjairól és obeliskjeiről, melyek egyike még ma is egészen épen fennáll. Innen az utazó ismét Aduán keresztül a Csohosz-törzs, egy harczkedvelő független nép országa határai

hosszában Heboba ért, hol a francia missionáriusok által szívesen fogadtatott. Azután meglátogatta e telepről Assati hegyét, honnan a vöröstengert lehet látni, és melynek hegyormja egy kis fennsík; s arról nevezetes, hogy rajta egész évfolytában mindig esik s növényzete rendkívül buja. Massauába az utazó folyó évi ápril 3-án ért, s a gyöngyhalászatokról híres Dalak-szigetek meg szemlélése után Zanzibarba hajózott, hol jun. 30-án kötött ki hajója. Zanzibar szigetét az utazó körülményes kutatás tárgyává tette. Meglátogatott több helyet az afrikai kontinensen, azután Mombaze szigetére ment, hol az angol missionáriusok által igen szívélyesen fogadtatott. Mombaze egy kis sziget, a szárazföldről egy tengerág által elválasztva, ép úgy mint Zanzibar: e tengerág pedig két folyam, a Rabbai és Ribe folyamok torkolatja. A házak mint Zanzibarban, itt is egy pár kőből építetten kívül, földbe vájt viskók, pálmalevelekkel fedve. Egy jó karban levő portugál erőd védi a bejárást a kikötőbe s számos portugál épület romjai rejtőznek a sűrű zöld növényzet mögé. Mombazéból indult ki Raffray nagyobb kísérettel a Simba-hegyekbe, melyek egyik ormán öt szolga visszatartása mellett sátorát egy kókusdió-csoport alján felütötte, néhány kunyhó és manioc-ültetvény közelében. A kilátás gyönyörű volt, s bárha magassága 50 m., mégis a hőség nem volt oly nagy, mint a tengerparton. A hegyek délről éjszakkak vonulnak s a Ribé és Rabai folyamok által széltükben kétszer megszakittatnak, éjszaki részük, mely már az Onanika, egy Gallastörzs földjébe benyúl, Gerima nevet visel. E hegyek igen kevés lakossággal bírnak. A mint Raffray a hegyeket bejárta, alig talált 3—4 kis falúnál többet, melyek 5—6 szétszórt kunyhó által képezettek, mindegyik lakhely maniok-földekkel, e szegény népek egyedüli eleségével környezve. A kunyhók, hol alig lehet felegyenesedve állni, pálmagalyakból készültek s pálmalevelekkel fedvék. Ezekben töltik a bennszülöttek egész életüket teljes tétlenségben pipálva és ittasan a »tembo« nevű bortól, a mezei gazdaság primitív ellátását feleségeikre bízva. Istenről és hitről fogalmuk sincs, mi azonban ki nem zárja, hogy mindenféle babonáságban és boszorkaságban jártasak ne legyenek. Ruházatuk egy pamutövöből áll a lágyékok körül, nyakuk, karjait és térdeik karikákkal és abroncsokkal vannak díszítve, hajuk le van egészen borotválva s nyakukba nehéz gyöngysorok vannak aggatva. Fegyverzetük egy tegez tellve mérgezett hegyű nyilakkal, egy ijj, egy bárd-alaku, rézmarkulatu rövid kard és egy kis buzogány. A nők épen így vannak öltözve, csak hogy hajuk nincs leborotválva, hanem csu-

pán rövidre nyírva. Az Uanika-törzs termetre közép nagyságu s alakjuk nem idomtalan, homlokuk domború, de nagyon hamar meglapulva, a fej hátul kúpalakban végződik. Az igen fiatal lányok olykor igen csinos alakkal bírnak, de a nehéz terhek miatt, melyeket fejeiken hordani kénytelenek, elrutulnak csakhamar. A fehér ember megjelenése nagy mozgalmat idézett elő az ottlakók közt, mert még hírből is alighogy ismertek ilyet, s alig engedték meg a sátor felütését; mikor azonban aztán három hétig szárazság következett, Raffrayt bűvésznek nézték és feltámadtak ellene úgy, hogy fájós lába daczára, mit egy fullánk okozott, egy szép reggelen el kellett gyűjteményeit szolgálai hátán vinni magával, míg sátrát, melyet egy szolgálival visszahagyott, a mombazei arabs kormányzó néhány beludzs katonája szerezte vissza. Raffray Mombazet 15 napi kínos utazás után érte el s innen Zanzibarba indult, hol azután lába egészen helyreállt. Utolsó utja visszatérte előtt Pemba szigetére volt irányozva, bizonyos Cotoni nevű francia kíséretében, ki ottani birtokaira indult a szegfűszeg s más fűszerek gyűjtésére. E sziget sokkal kisebb mint a zanzibari, de partjai meredeken esnek a tengerbe és mély tengeröblei mocsárokat képeznek, melyek láza Raffrayt is elfogván, hazaiparkodott, hol 21 havi távollét után gyűjteményeivel szerencsésen meg is érkezett.

(Explorateur u.) Bi.

Orosz expedíció Közép-Ázslába Hissarba fog indulni legközelebb, mi Skehri-Sebztől délre fekszik és a bokharai emir fensősége alatt áll, habár csak nagyon laza köteléssel fűzve hozzá. E vidék európai utazók előtt teljesen ismeretlen, a mennyiben még egy kutató sem hatolhatott be; Fedtsenkó és Yule ezredes hoznak ugyan munkáikban adatokat róla, azonban mindezek csak hallomás után gyűjtettek. Az orosz expedíció feladata leend e mellett Derwez, Signan, Kulab és Makham önálló fejedelemségeket is meglátogatni s kikutatni, egy szóval a felső Oxus vidékét, azon vidéket, melyre nézve két év előtt az orosz kormány éppen a földrajzi viszonyok nem ismerése miatt volt kénytelen Angolországnak engedményeket tenni. Az expedíciónak, mely Samarkandból fog kiindulni és utját Hissarba a Taktu-Karadzsi szoroson keresztül veendi, vezére Mayeff a turkesztani hivatalos lap szerkesztője leend; tudományos kíséretül csatlakozandnak hozzá: Schwartz csillagász, Weinberg, Bektsurin és Mantusoff.

(Explorateur u.) Bi.

Malaccai félsziget lakóiról. Az orosz földrajzi társulat m. havi ülésében felolvastatott Miklouhko-Maklai utazónak Singapo-

reből keltezett levele, melyben előleges jelentést tesz Malacca félszigetén folyó év elején eszközölt utazásáról, melynek czélja volt kinyomozni, valjon e félsziget lakossága nem-e tartozik a papuasian népfajhoz, vagy nem hordja-e legalább még ezen népfaj nyomait magán. Nyomozásai, melyeket három hónapig folytatott eredményre is vezettek, a mennyiben a három néptörzsnél, mely e vidéket mint vándornép lakja, és melyek nevei Orangs-outang (erdei^k lakók), orangs-boukats (hegylakók) és orang-miar (vad emberek) a malayi jelleg nem tisztán lép fel, hanem kevertnek látszik lenni egy nép jellegével, mely a papuasian népfajhoz tartozik.

Bi.

Új tengeralatti huzal lett juniushó 12-én megnyitva Angolország és Éjszak-Amerika közt, mely »cable direct« nevét viseli s az első mely nem az anglo-amerikai társaság által tétetett le, hanem külön társaság vállalkozásának eredménye. Az árszabás később fog kiadatni.

Bi.

Norvégiai új expeditio. A norvég storting 150,000 francot szavazott meg egy expeditio kiküldetésére, melynek feladata leend a Norvégia, Spitzbergen, Island és Angolhon közti tenger faunáját és floráját tanulmányozni, különös tekintettel a norvégiaiakra oly fontos halvándorlásokra. Az expeditió tartama három évre van megállapítva s az eszme megpendítői Mohn, a krisztianiai csillagda igazgatója és Sars természetrajzi tanár voltak. A szolgálat, mit ez expeditio eredményeiben a tudománynak és kereskedelemnek nyujtand, ki fog hatni az egész földgömbre, s így feszültséggel néznek eredményei elébe.

Bi.

Oates †. Most jött híre, hogy Oates, a londoni földrajzi társulat tagja, ki Dél-Afrikát utazta be 1873. év óta, ez év tavaszán 12 napi betegség után a Makalake-törzs székhelyéhez közel, a hidegláz áldozata lön. Oates a (mult számunkban bővebben megbeszélte) Matabeles királyságon keresztül a Zambei Victoria zuhatagához vezető út és vidék tanulmányozását tűzte ki feladatául s a zuhatagot a roszt időjárás belépése daczára szerencsésen és jó egészségben elérte, de visszatértében, már közel kiindulási pontjához, a Limpopo-folyamnál elérte a betegség, mely halálosan végződött, a tudomány nagy veszteségére. Útjegyzetei és tudományos, főleg állattani gyűjteményei, útban vannak London felé.

Oates az angol földrajzi társulat tagja 1871-ben lön nagy éjszak- és közép-amerikai útjának befejezte után s kora 35 évet számlált.

(Explorateur u.) Bi.

Gyász-hírek.

Augusztus hóban a földrajzi tudományt két nagy veszteség érte, melyek a magyar földrajzi társulatot is érintették, midőn a halál augusztus 10-én dr. Andree Károlyt, a 'Globus' szerkesztőjét és három hét után dr. Peschel Oszkárt, a lipcsei egyetemen a földrajz tanárát, ragadta ki tiszteletbeli tagjainak sorából.

Dr. Andree Károly Tódor

1808-ban október hó 30-án született Braunschweigban. 17 éves korában szülővárosában a legjobb eredménnyel végezvén gymnasiumi tanulmányait, Jenába ment, hogy Luden alatt történelmet tanuljon. 1827-ben Müller Ottfried hallgatására Göttingába ment, de az ottani életet nem tudván megkedvelni, visszament kedves Jenájába. 1830-ban tudorrá avattatván, a tanári pályára készült, de politikai okokból Stuttgartba kellett mennie, hol őt Grund Ferencz Éjszak-Amerikának politikai viszonyaiba beavatván, ez annyira uralkodóvá lett benne, hogy később Amerika tanulmányozására szentelte minden tehetségét és idejét. Ez időtájt lépett fel az irodalom terén Chodzko »Lengyelország« című művének fordításával és kiadta Murat Achillesnek „Briefe über die Vereinigten Staaten“ című művét. Irodalmi munkássága különösen a hírlapírás terére sodorta s ez volt élete fogytáig pályája, melynek üres idejét kedvenc tárgyának tanulmányozására fordította. Résztvett az akkori kor mozgalmas politikai életében s mint hírlapíró nagy szolgálatokat tett a német politikának. Ez irányu munkássága minket nem érdekelvén, áttérünk földrajzi munkásságának bemutatására.

A német mozgalomnak lefolyása után Andree egészen lelépett a politika teréről s kiválóan a földrajzi tudománnyal foglalkozott. 1850-ben kiadta „Nordamerika in geographischen und geschichtlichen Umrissen“ című művét. E kitűnő művét Amerikában is nagyon méltányolták s azt következtették belőle, hogy a szerző több évig lakott Amerikában. 1853-ban beutazta Olaszor-

szágot s ez évtől kezdve főleg Amerikára vonatkozó becses dolgozatai jelentek meg az Augsburger Allgemeine Zeitungban. A kereskedelmi földrajz terén tett tanulmányait Németországban kívül is elismeréssel fogadták, mennyiben e téren ő volt egyike a legkiválóbb szakembereknek. A kivándorlás kérdésével is tüzetesen foglalkozott. Az utolsó években Dresdába tette át lakását, hol több kitűnő művet adott ki. Ezek: „Buenos Aires und die argentinische Republik“, melylyel a dél-amerikai államokban való jártasságát is kimutatta; ezt követte „Geographische Wanderungen“ (Dresda, 1859, 2 kötet), „Forschungsreisen in Arabien und Ost-Afrika“ (Lipcse, 1860, 2 kötet) és „Geographie des Welthandels“ (Stuttgart, 1863.) című kitűnő műve, melyben a kereskedelmi földrajzot az új összehasonlító módszer alapján tárgyalja. Ezeket kívül kiadta „Das Westland“ (Braunschweig, 1851—1853, 5 köt.) című folyóiratot és 1861 óta a „Globust“ adta ki. E folyóiratban csak azt lehet megróni, hogy képei jobbára külföldi clichék után készültek s hogy a szerkesztő különös egyoldalúságánál fogva leginkább csak Amerikával foglalkozott.

Az elhunyt Andree Károly tudományának nagyban felhalmozott anyagát szabadon és önállóan dolgozta fel. Az ő tanulmányai mintaszerűek s gazdag tudománnyal bíró és behatóan gondolkodó főnek mesterművei. Mindehhez hozzájárult a fáradhatlan szorgalom, párosulva kitartó munkaerővel. Mint ember önzetlen, derék, határozott jellemű, a mellett egyszerű és kevésigényű férfi volt.

Dr. Peschel Oszkár

1826-ban márczius hó 17-én született Dresdában. Atyja katonatiszt s az ottani hadapród iskolában tanár volt. 1845-től 1848-ig Lipcsében és Heidelbergában jogot tanult, s vizsgálatait elvégezvén Berlinbe ment s onnan ez év végével az „Allgemeine Zeitung“ munkatársául Augsburgba hivatott, hol 6 évig működött. 1854-ik év végén átvette az „Ausland“ szerkesztését, melyet 1871-ik év végeig megtartott. Ez idő alatt kiadta a következő műveket: „Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen“ 1858, „Geschichte der Erdkunde bis auf A. Humboldt und Karl Ritter“ 1865, mely művekhez csatlakozott később, 1870-ben „Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde“. E munkák alapján szerzett neve a földrajz terén nemcsak Németországban, hanem külföldön is nagy hírnek örvendett. Midőn az utolsó háborúk óta a földrajz ismereteknek becsét mindinkább belátták, méltányolni kezdték

és az akadémiai tanszékekre képzett és névvel bíró földrajzi tudósokat meghívni vetélkedtek. Peschelt egyszerre Grácba, Münchenbe, és Lipcsébe hívták meg. Ő 1871-ben a lipcsei egyetem hívását fogadta el, s ott a földrajzi tudományok rendes tanára lett. Ez időben (1875) látott napvilágot „Völkerkunde“ című legnagyobb és legbecsesebb műve, mely megjelenése után azonnal második kiadást ért, a mi a szorosán vett szakmunkáknál Németországban is ritka jelenség szokott lenni. Ez Peschel életének és irodalmi tevékenységének fő folyamata.

Peschel tollának az Ausland rendkívül és becses dolgozatokat köszönhet, majdnem minden heti számban 10—12 hasáb jelent meg tőle s az ő gyakori munkásságának lehet tulajdonítani, hogy e lap előfizetőinek száma 14 ezerre szaporodott. Az Ausland volt Peschelnek földrajzi műhelye. Munkáival Ritter és Humboldt munkáit ha nem is feleslegesekké, de könnyen nélkülözhetőkké tette s e két nagy geographus munkásságait és érdemeit az Ausland hasábjain a tulbuzgó magasztalókkal szemben igaz mértékkel mérlegelte.

»Völkerkunde« című műve sokoldalú nyelvészeti, természet-tudományi, történelmi és földrajzi ismereteinek eredménye. A ki művét haszonnal akarja tanulmányozni, annak mindezen ismeretekben jártasnak kell lennie. E művét az összes sajtó elismeréssel és magasztalással fogadta. »Peschel büszke lehet e művére, — írta róla a Literarisches Centralblatt, — mert ez megkoronázza egy emberi élet egész tudományos működését.« A kimondott dicséret nagyon találó volt, mert e művével Peschel be is végezte tudományos munkálkodásait.

Peschel irodalmi működésénél nem kevesebb eredményt tudott felmutatni a tanári széken, a tanteremben is, hol előadásait nem csak az ifjuság, hanem felnőtt korúak, tudósok és a tudomány barátjai is élvezettel és haszonnal hallgatták.

Az utolsó félévben tanítványainak szomorúságára már megtört testtel és megerőltető fáradtsággal olvasta fel előadását, de ez nem gátolta őt abban, hogy előadásait az idei téli félévre is kitűzze. A halál azonban közbelépett s kivette kezéből a tollat, melylyel annyi szép és hasznos ismeretet terjesztett. Meghalt augusztus 31-én.

Jelentés

a földrajzi tudományok párizsi kongressusának tárgyalásairól.

Antwerpen városa 1870-ben Ortelius és Mercator tiszteletére emlékszobrokat állít, s ez alkalomból Ruelens, a brüsseli k. könyvtár konservatora, indítványozá, hogy az ünnepély emelése végett a külföld geographusai nemzetközi kongressusra hívassanak meg. Épen akkor lobbana fel Németország és Franciaország között a háboru, melyben a földrajzi tudomány gyakorlati jelentősége nagyon is érezhetően nyilvánult. A kongressus e háború miatt elhalasztaték, de 1871-ben csakugyan megtartatik Antwerpenben, augusztus 14—22-ig. A földrajzi tudományok ápolói és mivelői szép számmal gyűltek össze, s különösen a francziák nagy érdeklődést tanusítottak. Sokféle kérdések tárgyalattak, s a szép siker által indittatva az antwerpeni kongressus elnöke, D'Hane Steenhuyse, már a második közös ülésen nyilvánítá az óhajtást, hogy a megkezdett munka folytattassék s reményét is kifejezé, hogy az meg fog történni. E kongressus bizottsága meg is hatalmaztatott arra, hogy egy új nemzetközi földrajzi kongressus létesítésére törekedjék.

A hollandiai bizottság a kezdett munka folytatására az 1821 óta fenálló párizsi földrajzi társulatot kereste meg. Ez felkarolá az eszmét s a francia kormány és nemzet lelkesedéssel pártolta. Mert meg kell vallanunk, a francziák nemcsak elismerik, hogy a földrajzi tudomány tekintetében az újabb időben elmaradtak, hanem nagy buzgalommal azon hiánynak kipótlásán is fáradoznak.

Folyó évi márczius havában de la Roncière le Noury altengernagy, a párizsi földrajzi társulat elnöke, Maunoir annak titkára, báró Reille főbiztos és Delesse a központi bizottság elnöke körlevelet küldének szét, melyben a geographusokat, utazókat s általában a földrajzi tudomány kedvelőit felhívják, hogy vegyenek részt a Párizsban tartandó második földrajzi kongressusban.

A kongressus céljául a következőket tűzték ki: „Tanulmányozni a földet különböző jelenségeiben, természeti minőségében

s a területén való élet nyilvánulásaiban; megvizsgálni az eszközöket, melyek a föld felmérésére és ábrázolására szolgálnak s meghatározni annak viszonyait az égi testekhez; helyreállítani bolygónknak a különböző időszakokban való egymásutáni állapotait s fellelni a földön a jelenkori tudomány által alkotott történelem nyomait; odatörekedni, hogy a népek közötti közlekedés gyorsabb és könnyebb legyen s hogy ekként lassankint a föld egész lakható felülete az embernek rendelkezésére bocsáttassék; összehasonlítani egymással a tanítási módszereket és egyesíteni a tudomány terjesztésére és gyarapítására irányult törekvéseket; tanakodni a megindítandó kutatások és fölfedezések felett s arról, mikép kellene a dolgot elintézni, hogy az emberi erő az akadályokon győzelmeskedjék; szóval, megállapítani azt, a mi bizonyos, megvitatni azt, a mi kétséges, felfedezni azt, a mi ismeretlen a föld elméleti és gyakorlati tanulmányában.“

A tanácskozások tárgyául számos kérdést tűztek ki, melyek hét főrovat alá foglaltattak. Ugyanannyi csoportra vagyis osztályra oszlott a kongressus. A csoportok következők voltak:

1. a matematikai, mely a matematikai geographiával, geodasiával és topographiával foglalkozott;
2. a hydrographai, melynek tárgyai a hydrographia és tengeri geographia voltak;
3. a physikai, melynek tárgyai a physikai geographia, általános meteorologia és geologia, botanikai és zoológiai geographia s általános anthropologia voltak;
4. a történelmi csoport, hova a történelmi geographia s a földrajz történelme, az ethnographia és philologia tartozott;
5. a nemzetgazdasági csoport, hova a nemzetgazdasági, kereskedelmi és statisztikai geographia tartozott;
6. a didaktikai csoport, melynek tárgyai a földrajz tanítása és terjesztése voltak;
7. az utazások csoportja, hová a fölfedezésekre s a tudományos, kereskedelmi és művészeti célból megindított utazásokra vonatkozó kérdések tartoztak.

A kitűzött kérdések száma 123, sokkal nagyobb szám, mint a mennyit akár hét csoportra felosztott kongressus alaposan tárgyalhatott.

A jelentkező tagok bármelyik csoportba iratkozhattak, egynél több csoportban is vehettek részt. Ez azonban alig volt lehetséges, mert valamennyi csoportban egy időben folytak a tárgyalások, délelőtti 9 órától délig. A délutáni órákban közös ülések

voltak, melyekben az egyes csoportokban történt tanácskozásokról és megállapodásokról való jelentések olvastattak fel és más általános érdekű ügyek intéztettek el.

A kongressus tárgyalásainak részleteiről és folyamáról az egyes tagok csak bajosan szerezhettek maguknak kellő tudomást, mert nem volt napi közlöny, mely az osztályok és közgyűlés tárgyalásait részletesen közölte volna. A párizsi nagy lapok leginkább csak a közgyűlésekről közöltek jelentéseket.

Az egyes tagok több csoportnak tárgyalásaiban nemcsak azért nem vehettek részt, mivel a tárgyalások egy és ugyanazon időben folytak, hanem azért is, minthogy az egyes csoportok tanácskozási helységei nem voltak együtt, s a külföldi ember gyakran azt sem tudta, hol van egyik-másik csoport.

Baj volt az is, hogy a megjelent tagok névjegyzékét nem tették közzé, s így egyik a másikkal csak történetesen találkozhatott. A francia tagok s különösen a főbizottság elnöke és tagjai ugyan a legnagyobb szivességet és vendégszeretetet tanúsították a külföldi tagok iránt, de a hiányos intézkedéseket személyes közbenjárásuk nem pótolhatja.

Hogy kik és hányan vettek részt a kongressusban, azt még nem tudom; csak annyit tudok, hogy a jelentkezett tagok száma meghaladja az 1500-at, s hogy köztük a legjelesebb tudósok és utazók voltak. A nagyobb és országos földrajzi társaságok mind képviselve voltak illető elnökeik által: Rawlinson az angol, Szemenov az orosz, Richthofen a berlini, Hochstetter a bécsi, Correnti az olasz, Weth a hollandiai, Beaumont a svajczi, Schweinfurt az egyiptomi földrajzi társulatokat képviselték. A mi társulatunk általam volt képviselve. A földrajzi társaságok elnökei a megnyitó és berekesztő ünnepélyes ülésen az elnökségi asztalnál foglaltak helyet, mint alelnökök.

Ugyanők a közös üléseken, egymást naponkint felváltva, elnököltek. Az osztályok ülései magok választották napi elnökeiket, de többnyire szintén a földrajzi társulatok elnökei választattak meg.

Az említett elnökökön kívül a francia tagok közül említendő: Delesse, Lesseps, Quatrefages, Vivien de St. Martin, Langle altengernagy, Levasseur, Cortambert, Ujfalvy, D'Abbadic, Grandidier, Duveyrier; a németek és osztrákok közül: Scherzer, Schlagintweit, C. Czörnig, Nachtigal, Wappons, Behm, Griesebach, Meyer, Kiepert, Rohlf, Ravenstein, Dobner

tábornok, Baeyer tábornok; az oroszok közül: Tsihatseff, Khanikov, Jahnson, Szeverczov, Mainikov, Venjukov; egyéb tudósok közül: Negri, Maury, Crawford, Daa, Schmidt Valdemar, Coello, Uricochea stb. Hazánk, rajtam kívül tisztelt barátom Vámbéry és Körösy, meg Déchy Mór kiállítási biztosunk által volt képviselve.

A kongressus augusztus 1-jén, vasárnap, délutáni 3 órakor nyitatták meg nagy ünnepélyességgel, a Tuileriák azon szárnyában, mely a Szajna partján s a kert felé fekszik. Ott van a nagy terem (salle des états), mely ez alkalomra az egyes országok jelenyeivel, szönyegekkel, kárpitokkal és virágokkal igen szépen ki volt díszítve. Ott lengedezett a magyar lobogó is az ország czimerével. A terem ülései, karzatai és páholyai egészen megteltek az ünnepiesen öltözött tagokkal és közönséggel.

Az elnökség, bizottságok és irodai tisztviselők számára egy emelvény volt készítve, melynek lépcsőzetei pompás edényekkel és virágokkal voltak ékesítve. A páholyokban Mac-Mahon, tábornagy, a köztársaság elnöke, Constantin nagyherceg neje, Mária nagyhercegasszony, ministerek, követek s más előkelő urak és hölgyek foglaltak helyet.

Az elnöki asztalnál az antwerpeni kongressus bizottságának tagjai foglaltak helyet, s elnöke d'Hane Steenhuyse nyitá meg a gyűlést beszéddel, melyben röviden elmondá, hogy mi történt az antwerpeni kongressuson s mit tett ennek bizottsága az új kongressus érdekében. S miután a párizsi földrajzi társulat meghívására az új kongressus egybegyűlt, a megbízást annak elnökére, de la Roncière le Noury altengernagy urra, ruházta át, s felhívja, foglalja el az elnöki széket.

Erre az antwerpeni kongressus bizottságát az elnöki asztalnál az új kongressus elnöke, de la Roncière le Noury s a földrajzi társulatok megjelent elnökei válták fel. Az elnöklő altengernagy üdvözlő és megnyitó beszédére a földrajzi társulatok elnökei válaszoltak, kiki a maga nyelvén, s így ez alkalommal a magyar nyelv is megszólalt a Tuileriák termében a díszes közönség előtt.

A megnyitás utáni napon azonnal megindultak a tanácskozások. S most ezeknek eredményeiről akarok rövid jelentést tenni.

Az első csoport különösen azon kérdéssel foglalkozott, vajjon nem volna-e helyesebb a most divatozó fokosztás helyébe, mely szerint t. i. a kör 360 fokra, a körnegyed 90 fokra s a fok 60 perczre stb. osztatik, a százrésztes osztást behozni, úgy hogy

akár az egész kör, akár a körnegyed 100 fokra s minden fok 100 perczre osztatnék?

D'Abbadie, Champourtois, Villarceau, Struve, Stubbendorf és mások szóltak a kérdéshez s az első csoport többsége a szászrészes osztást fogadá el. De szükségesnek tartották, a második és hatodik csoportnak véleményét is megtudni. E két csoport tagjai leginkább gyakorlati hajósok és tanárok voltak, s ők az ujtás ellen nyilatkoztak, leginkább azért, mivel a meglevő készületek, almanakok és más könyvek, melyek tömérdek sok munkába kerültek, a mostani fokosztáson alapulnak s tehát az új fokosztás mellett hasznavehetlenné válnának.

Ugyancsak az első csoportban a magassági mérésekre megkivántató alaponról tanakodtak. Ez alappontul a tenger víztükre szolgál, ámdé a tapasztalás azt mutatja, hogy a tengerek közepes vízállása nem egyenlő, így pl. a földközi tenger s az atlanti oceán vízállása gyakran 73 centimetryivel is különbözik. De a tengerek valódi közepes vízállásának meghatározása sem könnyű dolog. A földközi tenger niveau-ja egészben véve sokkal állandóbb mint az atlanti oceáné, azért legczélszerűbb, azt venni kiindulási pontul, csakhogy szükséges volna annak magasságát pontosan meghatározni.

Az első csoportban a föld alakjáról is szóltak. Ismeretes dolog, hogy a föld a sarkok alatt le van lapulva, s hogy az forgási elipszoid. De a tengely körüli forgás s talán a földkéreg különböző földtani szerkezete is bizonyos szabálytalanságokat okoz, úgy hogy a föld valóságos alakjának meghatározása igen bajos. Erre nézve többi között kívánatosnak tartották, hogy a déli félgömbön új fokmérések eszközöltessenek.

Azt tapasztalták, hogy egy és ugyanazon helyen a föld vonzása is bizonyos ingadozásokat mutat s a függélyes vonal sem állandó. Laussédát a helybeli vonzásokról szólt, melyek a függélyes vonalt helyéből kimozdítják. Felemlítették az oroszok munkálatait, melyek szerint egy délköri ívet Lappországtól a fekete tengerig és egy szélességi ívet Izlandtól Ázsiáig megmértek. Ez utóbbi ívet a sinai tengerig akarják megmérni. Ezek igen becses munkálatok, s annál becsesebbek, minthogy azt tapasztalták, hogy a szélességi fekvésben is bizonyos változások fordulnak elő, melyek nem egészen a hibás meghatározásoknak tulajdonithatók.

A második csoport arról tanácskozott, hogy melyik délkör használtassék fő és első délkörnek, melyen kezdve a hosz-

szúsági fokok számíttassanak. Tudvalevő dolog, hogy e tekintetben a gyakorlat nagy különbségeket mutat. A francziák a párizsi, az angolok a greenwichi, az oroszok a pulkovi, az amerikaiak a washingtoni, a németek többnyire a ferrói, most néha már a berlini délkört veszik elsőnek. Ez sok tekintetben káros körülmény. Azért már az antwerpeni kongressus is tárgyalta e kérdést, a nélkül, hogy végleges megállapodásra juthatott volna. A párizsi kongressus sem volt szerencsésebb e kérdésre nézve. Mert itt nemcsak a tudomány és gyakorlat igényei döntők, hanem a nemzeti hiuság is.

Miután az angolok uralkodnak a tengereken s a legtöbb tengeri földképet, almanakot s más efféle táblázatokat és könyveket ők készítettek, a hajósok által használt legtöbb segédeszközben a greenwichi délkör szerepel. Az angolok tehát már ez okból sem akarnak a greenwichi délkörrel felhagyni.

Magára a tudományra nézve ugyan körülbelül mindegy, akár az egyik, akár a másik délkör használtatik elsőnek, noha mindenestre kívánatos volna, ha közös első délkörben tudnának megállapodni. Az elemi tanulásra nézve minden oly első délkör alkalmatlan, mely a földségeket s az egyes országokat ketté vágja. S azért vagy az Afrika nyugati oldalán elmenő ferróit vagy azt kellene földélkörnek választani, mely a Bering-szoroson megyen át, mert csak ezek nem hasítják ketté a földségeket.

Ugyancsak a második csoport egyhangulag elfogadá Bouguet de la Grie azon indítványát, hogy a tájékoztató fokai balról jobbra számíttassanak 0-tól 360-ig olyformán, hogy éjszakon kezdve nyugatra 90, onnan kezdve délre megint 90 fok s így tovább számíttassék.

Bouguet de la Grie továbbá a folyók torkolatában tett mélységmérésekről szólt, Ploix pedig a hydrographiai térképeken használt jelekről értekezett s azt ajánlá, hogy egyforma jelek használtassanak.

Érdekesek voltak továbbá azon tárgyalások, melyek az áradásokra vonatkoztak. Kevéssel a kongressus előtt nemcsak hazánkban, hanem déli Franciaországban, Német-és Csehországban is pusztító áradások voltak. A sok oldalról tett közlésekből kétségtelenül kitűnt, hogy a rögtöni és pusztító áradások legingább oly vidékeken fordulnak elő, melyekben az erdőket kipusztították. Tehát a kopár vidékek befásítását ajánlották s egyszersmind a nagy vízfogókra emlékeztettek, milyeneket az egyiptomiak (Mörisz-tava), a görögök és rómaiak éjszaki afrikában készítettek vala.

A második csoportban a légáramlásokról is volt szó. A hajózás tökéletesedése sokat köszönhet a szelek járására, vonatkozó tanulmányoknak, s e tekintetben az amerikai Maury nagy érdemeket szerzett magának. Mindezzáltal Langle altengernagy figyelmetetett a Maury térképein előforduló tévedésekre s Brau francia hajóstiszt térképeit ajánlá a gyűlés figyelmébe. Továbbá Langle a vizzsákokról (trombes) és orkánokról, valamint a felhágó és leszálló légáramlás elméletéről értekezett.

A harmadik csoportban Versteeg a keletindiai szigeteken találtató kőszéntelegekről tett közlést, Goutier egy új tudománynak, a geoplastikának, közlé vázlatát. E tudománynak ki kellene nyomoznia mindazon tényezőket, melyek a föld külső alakjára és domborzatára befolyást gyakoroltak és gyakorolnak.

Lalanne, ugyancsak a harmadik csoportban, az általa úgy nevezett természetes sorakozásról (alignement) értekezett. Azt állítja t. i. hogy az országok népesedése, vagyis inkább a népességnek bizonyos helyiségekben való letelepedése természetes törvények szerint esett meg, s így tehát a helységek és városok eloszlása matematikai sorakozást mutat. Ha a helységeket egymással egyenes vonalok által kapcsoljuk össze, majdnem egyenlőszáru háromszögeket kapunk, melyek az országot behálózzák. Ugyanazon eredményre jutunk, akár a járások (cantons,) akár a kerületek (arrondissements) és megyék (departements) főhelyeit kapcsoljuk össze egymással; a különbség csak az, hogy a járási főhelyeket összekapcsoló háromszögek szárai aránylag rövidebbek, mint a kerületi és megyei helyeket összekapcsoló háromszögekéi. Ez pedig nem lehet a véletlenségnek eredménye. Minden család eredetileg központot képez. Ha azután az egyes családi központokból kiinduló egyének tovább költöznek, a közös központból sugárossan terjednek szét s ott állapodnak meg, hol ellenállásra akadnak, vagyis hol a szomszédos családi központból kiinduló egyének utjokban állanak. Ha tehát a különböző központokból a szétterjedő egyének száma és erőre nézve egyenlők, akkor a keletkező új letelepedési központok egyenlő közökben esnek egymástól.

Az állatvilágot illetőleg Beneden a bálnafélék költözködéseiről értekezett. Rendesen azt hiszik, hogy czethalak a halászok elől hátrálnak. Beneden ezt hibás véleménynek tartja s állítja, hogy a czethalak épen úgy vándorolnak mint a fecskék, s más-más helyeken telelnek és nyaralnak. Így történt, hogy hajdan a baszkok a Gascognei tengeröbölben üldözhatték a czethalakat, melyek nyáron Ujfundlandnál tartózkodtak Maury azt állítja, hogy

a bálnák az egyenlítõn sohasem mennek át. Ha ez igaz, hogyan történhetett, hogy Spitzberga mellett s a Bering-szorosban oly bálnákat fogtak el, melyek hátukban a grönlandi halászok szigonyait hordozták? Nem kell-e ebbõl azt következtetni, hogy Grönlandtól és Spitzbergától éjszakra folytonos tenger van s hogy ez a Bering-szoroson át a Csendes-óceánnál közlekedik?

Milne-Edwards azt vitatá, hogy mindegyik állatfaj eredetileg csak egy helyen támadt, s onnan mint központból terjedt szét. Elterjedési köre kisebb vagy nagyobb, a szerint, a mint a megélhetési feltételei s az országok és földrészek folytonossága és összefüggése a költözködést és elterjedést elõmozdította vagy hátráltatta. Onnan van, hogy minél elszigeteltebb valamely tartomány, annál sajátosabb a faunája; az ott találtató állatok ugyan másutt is megélhetnének, de a költözésüket gátló akadályok miatt onnan nem terjedhettek szét.

Leunies ugyancsak a harmadik csoportban a La Manche csatorna halairól értekezett, s kimutatá, hogy mióta a halászati eszközök oly tökéletesek, azóta az ott élõ halak nagyon megfogytak, sõt némely fajok már egészen kivesztek.

A negyedik csoport leginkább ethnographiai kérdésekkel foglalkozott. Vivien de Saint-Martin, Franciaország legtudósabb geographusa, az Ázsia délkeleti országaiban találtató fehér emberfajtaról értekezett. Mások azon nevezetes körülményt tárgyalták, melyek szerint az indo-európai népcsalád mindegyik nagy ágában kétféle testi typus, a barna és szõke, elfõrdul az egységes nyelv mellett. — Szóltak Afrika galla népségeirõl is, melyek a négerektõl lényegesen különböznek.

Bertrand, a Saint-germaini muzeum konservatora, néhány néprajzi térképet mutatott be, melyek szerint a keltek Gallia közepsõ és nyugati tartományaiban, a gallusok pedig leginkább a Duna mellékein laktak volna, a honnan Olaszországba, Galliába és Ázsiába is berontottak. Bertrand véleményét régészeti kutatásokra és Polybius némely állításaira alapította. Ellenkezõ véleményben van Deloche, ki hatalmasan ostromolta Bertrand állításait.

Detjardins Ernõ tanár a római birodalom politikai felosztásáról értekezett s kimutatá, hogy az Augustus által alkotott régiókat utóbb Constatinus provinciákká tette.

Schmidt Valdemárdán tudós az európai õs népek eredetérõl értekezett, s kimutatta, hogy Európa sokkal régibb idõkben volt már népesítve, mint némelyek vélik, kik a történelmi

időszakra, mely csak 3—4000 évre terjed ki, hivatkozva, a 20—30,000 évet is sokalják.

Egy alosztály különösen az anthropologiai és ethonographiai kérdésekkel foglalkozott. Venjukov orosz ezredes Szibéria népeiről, Quatrefages és Cessac a Bogota délamerikai feltérségének népeiről, Hamy az Indiában találtató negritókról, Ujfalvy az uralaltáji népek költözéseiről értekeztek. Többi között kimondatott, hogy Müller Miksa által kigondolt turani elnevezés egészen hamis és csak zavart okozó, azért az ethnographiából kiküszöbölendő. Mainov Szibéria finn és szláv népségeit ismertette meg összehasonlítólág.

Az ötödik csoport inkább gyakorlati kérdésekkel foglalkozott, nevezetesen hosszasan tárgyalta azt a kérdést, vajjon micsoda emberfajta legalkalmasabb arra, hogy a forróövi tartományokban a földmivelési munkát teljesítse. Costa-Rica és Mexikó képviselői ugyan azt vitatták, hogy az európai ember a forróövi tartományokban is veszély nélkül végezheti a kézi munkát, de a többség nézete az volt, hogy az európai fehér ember okvetetlenül az égalji viszonyok áldozatává válik, ha forróövi tartományban erős kézimunkát végez. Az európai származású ember csak arra való, hogy a munkát vezesse s a felügyeletet gyakorolja; a négeren kívül csak a sinai és hindu alkalmas arra, hogy a kézi munkát a forróöv alatt végezze. Némelyek erősen kárhoztatták a rabszolgaság eltörlését, mivel a fekete ember a szabadsággal nem tud élni, s azt vitatták, hogy a rabszolgaságot épen a fekete ember saját érdekében kellene megtartani. Egy missionarius azt is bizonyította, hogy a keresztyén vallás nem tiltja a rabszolgaságot, sőt a papoknak épen megengedi, hogy rabszolgát tartsanak, mert ők jobban bánnak a rabszolgákkal, mint mások. Helwald, az Ausland szerkesztője, azon körülményben, hogy a párizsi kongressus meggyőződött arról, miszerint az európai ember a forróövi tartományok gyarmatosítására s az ottani vidékeken a mezei munka teljesítésére alkalmatlan, — azt találja, hogy az összes gyarmati ügy helyesebb felfogására nézve fontos előlépés történt, s ezt a párizsi kongressusnak nagy érdemül rója fel.

A második fontos kérdés, melylyel az ötödik csoport foglalkozott, a Panamai földszoros átvágása, az Atlanti és Csendes oceánoknak hajózható csatorna által való összekapcsolása volt. Már az antwerpeni kongressuson is megvitattak vala egyik másik tervet. Azóta néhány új terv is készült. Bizonyos Gegerza oly tervjavaslatot készített, mely szerint a csatorna az Atrato és

Thuir a folyók segítségével ásatnék, a két folyót állítólag csak áradmányi rétegekből álló földhátak választják egymástól. Reyd t Lucian, ki hosszabb ideig vizsgálta meg az ottani vidékeket, határozottan kárhoztatja e tervet, mert ott mindenütt nagy domborok vannak. Szerinte legjobb volna a csatornát a Tabela folyón felfelé készíteni, mert ennek forrásai felett csak 46 meter magas emelkedések vannak, melyekről a Darieni földszoros mindkét partját láthatni, s az ottani csatorna csak 153 kilometer hosszú volna s nem kellene zsilipet alkalmazni. Siegfried amerikai ezredes az Atrato folyót a Csendes oczeánnál alagut által akarja összekapcsolni, melynek magassága a tenger felett csak 30 meter volna, de a csatorna néhány zsilipet szükségelne. Blanchet és Gamond. urak a Nicaraguátónak irányában tervezik a csatornát. Mások még más irányt jelöltek ki. Mindebből kiteszik, hogy az eddigi tanulmányok még nem elegendők végleges terv készítésére. Lesseps, rámutatván a nehézségekre, melyeket a Suez csatorna készítésénél kellett legyőzni, szintén a kutatások folytatását tartá szükségesnek, s különösen a zsilipes csatorna ellen nyilatkozzék.

Szó volt továbbá a nagy vasútról, mely Sz.-Péterváráról Pekingig terveztetik, mely tehát Európát Ázsia legkeletibb vidékeivel fogja összekapcsolni. E vasutvonalról az orosz Bogdanovics ezredes közölte tüzévi tanulmányainak eredményét. Javaslatát élénk érdeklődéssel fogadták. A vasut Nisni-Novgorodból indulnak ki, mely Sz.-Pétervárával már össze van kapcsolva. Onnan a vasút Kazánon át az Urál keleti oldalán, levő Jekaterinenburgba menne. Egyik ága délfelé Troiczkon és Szari-Kulon át az orosz Turkesztanba, Taskendbe vinni. A fővonal Jekaterinenburgból keleti irányban menne tovább s Tyumen, Omszk, Tomszk, Krasznajarszk és Jrkuczsk szibériai városokon át Csitában és Dulu-Nórba s onnan tovább Pekingbe vinne. A Nisni-Novgoródból Tyumenig menő, körülbelől 1500 kilometer hosszú vonalnak kiépítése már elhatározottat, Tiumentől Jrkuczsig a távolság mintegy 3250 kilometer tesz. Az egész vaspálya hossza 7800 kilometer. Bogdanovics oly meggyőző érvekkel támogatta nagyszerű javaslatát, hogy báró Lesseps is részére állott, noha Scherzer megjegyéz, hogy azon pálya leginkább csak az orosz érdekeknek szolgálna.

Az ötödik csoport más nagy vállalatok tervezeteivel is foglalkozott. Roudaire tábornoki kapitány javaslatot készített, mely szerint Algeria belsejének sivatag alföldje tengerré alakíttatnék át. Roudaire és Duveyrier állami segílyt nyervén, Algeria azon vidé-

kein, melyeken részint kiszáradt, részint még némi vízzel megtelt tómedenczék és folyómedrek, úgynevezett »Sott«-ok, vannak, számos lejtmeréseket tettek, s úgy találták, hogy az egész ottani vidék, csakugyan mélyebben fekszik, mint a tenger tükre. A szomszéd Tunisz területében is van ily mélységi medencze, melynek viszonyai azonban még nincsenek teljesen kikutatva. Roudaire közlései szerint a víz alá helyezhető algériai medencze 6000 □ kilométert foglal el. Most az egész terület miveletlen pusztaság. Oly mélyen fekszik, hogy ha a tenger vizét beléje bocsátanák, az így támadt belföldi tengerben a legnagyobb hajók járhatnának. Köröskörül magaslatokkal van körülvéve, melyek az új tenger partjait képeznék, s melyek kivált a nyugati oldalon kényelmes kikötők készítésére volnának alkalmasak. A tuniszi medenczében a víz legalább 15 meternyi mélységet érne el. A két medencze együttvéve nyugattól keletre 100 s éjszokról délre 10—12 kilométernyire terjedő beltengert képezne. Megtöltésökre 90 milliárd köbméter víz kivántatnék. E végett a földközi tengert vezetnék be, még pedig egy 80 méter széles és 50 méter mély csatornán. Ezt a csatornát nem kellene egészen kiásni, mert a tenger maga mélyitené ki. Ásatása igen nagy költségbe nem kerülne, mert többnyire csak homokrétegek vannak ott és csak a Gabeszi szorosnál vannak sziklaképletek. Roudaire úgy véli, hogy a tenger három év alatt töltené meg a belső medenczét, mert a csatornán egy év alatt 50 milliárd köbméter víz folyna be, s az elpárolgás egy év alatt csak 7 milliárd köbmétert tenne. — Roudaire ezen nagyszerű tervezetei azonban nem voltak képesek a több oldalról felémeltett kétségeket eloszlatni. Olasz mérnökök is tettek ott méréseket, s az ő vizsgálódásaik eredménye korántsem oly kecsegtető mint Roudaire javaslata; ők azt találták, hogy a földközi-tenger sziklás földhát által van a Sottok medenczeitől elválasztva, s hogy annak átvágása roppant költségbe kerülne.

Hogy Algéria sülevényes pusztaságait egy beltenger egészen megváltoztatná, az bizonyos. A kérdés csak az, vajjon lehetséges-e oly beltengert elővarázsolni, s másodsor, ha az sikerülne is, vajjon nem gyakorolna e káros befolyást Európa égjai viszonyaira. Afrika éjszaki sülevényes és forró sivatagja Európára nézve természetes fűtő. Némelyek azért attól tartanak, hogy ezen fűtő helyét egy nagyszerű hűsítő foglalná el, ha a Zahara egy részét a tenger alá helyeznék, s hogy akkor alkalmasint a jeges korszak állana be ismét.

Ez aggodalom ugyan tulságosnak, sőt alaptalannak látszik,

mert hiszen ha sikerülne is a tenger tükrén alul fekvő vidékeket éjszakai Afrikában víz alá helyezni, az így támadt beltenger mégis aránylag nagyon csekély volna és csak helyszerű változtatásokat okozhatna az égajli viszonyokban. Egy angol ugyan azt javaslá hogy az egész keleti Zahara tengerré alakíttassék, de ez oly képzelenség, melyről komolyan szólni sem lehet. Egyhamar a francziák által tervezett kis beltengeren sem fog gőzhajó rengeni.

A hatodik csoport a földrajz tanításának kérdéseivel foglalkozott. Hosszasan vitatkoztak arról, melyik módszer követendő a földrajz tanításában. Végre a következőkben állapodtak meg: Az elemi iskolákban az ismeretesről az ismeretlenre fokozatosan kell emelkedni, tehát leginkább a topographia adassék elő, a kosmographiából csak annyi, a mennyi okvetlenül szükséges. A középtanodákban a földrajz a történelemtől elválasztva, mindazáltal ennek megfelelő tanfolyamban külön tanárok által taníttassék. A felső tanodákban a földrajz számára is állíttassanak fel tanszékek. A leendő tanárok a földrajzra mint külön szakra készüljenek, s tehát a tanárképző intézetekben külön osztály legyen a földrajzi tanárok számára. Végül kívánatosnak mondatott, hogy a tanintézetekben, úgy mint Oroszországban, föld- és néprajzi muzeumok is állíttassanak fel.

Az osztály eme határozatainak teljesen megfelel a mi új tantervünk, melyet az osztálylyal megismertettem. Középtanodáinkban ezentúl olyformán fog taníttatni a földrajz, mint a kongressuson javasolták. A kérdés csak az, hogyan hajtják majd mégre a tantervet? Mert ha pl. minden osztályban más más tanár adja elő különböző tankönyvek szerint a földrajzt, mint egyik másik reáliskolában most történik, akkor az új tantervtől sem várhatunk jó eredményt.

A földrajzi ismeretek terjesztésével az ötödik csoport is foglalkozott, a mennyiben azon utakról és módokról tanakodott, melyek által a kereskedő világ minél helyesebb és részletesebb ismereteket szerezhetne magának a távoleső országokról. Erre nézve azt javasolták, hogy az ipar- és kereskedelmi kamarák olyformán szerveztessenek, mint Angliában és Kanadában, miszerint két külön osztályból állanának; az egyik osztály a belföldi ipar- és kereskedés érdekeire ügyelne, a másik osztály pedig a külföld- és távoleső országok viszonyairól iparkodnék alapos tudósításokat szerezni. Kívánatosnak jelenték ki azt is, hogy a konzulok minél részletesebb tudósítások beküldésére köteleztessenek, s hogy e tudósítások minél gyorsabban közzététessenek.

A hetedik csoport legnépesebb volt, gyakran a részvevő tagok száma 150—200-re rúgott. Ott t. i. az utazók adták elő tapasztalataikat. Rohlfs a libyai sivatagba s a Csadtava felől Guineába tett utazásairól, Nachtigal Középafrikába, Feszszanból Bornúba, onnan Bagirmibe és Vádaiba meg Darfurba tett nagy utazásáról közölték a legérdekesebb részleteket. Az utóbbi az általa meglátogatott országok népeinek szokásait, erkölceit kegyetlenségeit és iszákosságát írta le. Soeillet francia utazó Goleahból Ain-Szalába tett kirándulásáról értekezett s egyuttal új utazási javaslatot közölt. Goleah a francziák birtokában levő algériai sivatag legdélibb óázisa (az éjsz. szél. 30° 40' alatt fekszik;) Ain-Szala mintegy 140 kilométernyivel odább délnyugatra esik s Goleahtól a pusztá Tademait-felsők által van elválasztva; a Tuat nagy óázishoz számított Tidchelt főhelye. Tuat a Szahara egyik legnagyobb és legnépesebb óázisa s egészen független, noha a márokkói szultán felsőségét ismeri el. L a i n g angol tiszt volt az első európai ember, ki Tuatot meglátogató, s 1825-ben Ain-Szalán át Timbuktuba utazék, de utóbb visszajövet meggyilkoltatott. Rohlfs 1863-ban néhány hetet tölthetett Tuatban és Ain-Szalában.

A múlt évben pedig Soleillet Goleahból Tuat határáig nyomult elő, de onnan visszautasították. Tuat lakosai t. i. attól tartanak, hogy a francziák előbb utóbb megfognák hódoltatni, vallási vakbuzgóságuknál fogva minden európaiat halálosan gyűlönek s minden európai utazóban francia kémeket gyanítanak. Azért Rohlfs nagyon veszélyesnek, sőt kivihetetlennek tartja Soleillet úti tervét, mely szerint Algériából Goleahba s onnan Ain-Szalán át Timbuktuba, onnan végre St. Louisba, a francziák szenegalmelléki birtokainak fővárosába akar előnyomulni. A tuatiak a keresztyén-embert kutyának tekintik, s minden habozás nélkül agyonütnék, mint a kutyát, sőt a keresztyén-ember megölését nagy érdemnek tartják, mely nekik örök jutalmat biztosít. Rohlfs azt hiszi, megfordított irányban, St. Louisból Timbuktun és Ain-Szalán át inkább sikerülhetne az utazás.

Duveyrier Henrik a Hogar tartomány megvizsgálását javaslá. Ezen hegyes tartomány Tafili, Maydir és Ahagar feltérképezésével együtt a Zahara legérdekesebb tartományai közé tartozik, de az ottani lakosok szintén nagy gyűlöléssel viseltetnek az európaiak iránt, mint Tinné Alexandrina s Dournaux Dapéré francia utazó meggyilkoltatásai bizonyítják. Azért Rohlfs azt ajánlá, hogy a francziák szállják meg egész Tuatot,

mely földrajzi tekintetben úgylis Algériához tartozik s akkor sokkal biztosabban fogjuk azokat a vidékeket megvizsgálhatni.

Az Afrikában tett utazásokon kívül az Ázsiában tett nyomozásokról is volt szó. Itt az oroszokat illeti a főérdem s ők közölték ázsiai utazásaik eredményeit, így Venjukov és Szeverczov; az utóbbi különösen a Tian-tan jegeseiről értekezett.

Malte-Brun a sarkvidéki utazásokról tartott igen szellemes értekezést.

Továbbá az utazásokra vonatkozó gyakorlati kérdéseket is tárgyalták. Többi között az a kérdés vetetett fel, vajjon czélszerűbb-e, hogy egyes utazók vagy egész társulatok induljanak el még egészen ismeretlen vidékek kikutatására? A többség úgy nyilatkozott, hogy ismeretlen országok előleges megvizsgálásában egyes utazó inkább boldogul, mint egész társaságok. Babinet azt a kérdést veté föl, micsoda uton módon lehet legjobban a helyek földrajzi fekvését, szélességét és hosszúságát meghatározni. Grandidier, ki Madagaszkart utazta be, az általa használt módszert ajánlá. Kérdeztetett továbbá, a Zaharában a víz szállítására alkalmasabbak-e a vasládák vagy a börtömlők? Rohlf arra azt válaszolá, hogy a vasládák minden körülmény között alkalmasabbak. Továbbá szó volt a távolságok megméréséről. Erre nézve a lépésmérőt (podometert) igen alkalmasnak mondták. Egy francia Auvergneben tett kísérletet a podometerrel, s úgy találta, hogy az általa nyert eredmény igen keveset különbözött a valóságos mérés eredményétől. Csakhogy úgy kell tenni, mint a katonai ezredeknél teszik, hogy t. i. az ember a maga lépéseit nemcsak síkságon, hanem hegyes vidéken is megmérje. Egy francia utazó több fekete emberre alkalmazta a podometert, hogy a megfutott távolság közepes eredményét számíthassa ki. Schweinfurt Afrikában tett utazásain szintén lépései szerint határozta meg a távolságot; oly türelme volt, hogy összesen 880,000 lépést olvasott.

Ezek a nevezetesebb kérdések és tárgyak, melyek felett az osztályok s a közös ülések határoztak és üdvös eszmecserét indítottak. A személyes érintkezések s a társalgásban egymással közlött nézetek talán még gyümölcsözőbb és messzevágóbb hatást gyakoroltak, mint a hozott végzések. S a francziák vendégszeretete bőven gondoskodott arról, hogy a külföldi vendégek velök és egymással, közös lakomákon és estélyeken, minél gyakrabban találkozhassanak és társalkodhassanak. Párizs minden gyűjteményeit és intézeteit szabadon látogathatták a kongressus tagjai, megnéz-

hették a nagy város földalatti építkezéseit is, a katakombákat és csatornákat. Két érdekes kirándulást a vidékre is tettek; egyet Saint-Germainbe, hol a régi rómaiak által használt hadi ostromló eszközök hasonmásait s a velök tett kísérleteket bámulhatták, a mennyiben ezt Jupiter Pluvius megengedte, — s egyet Compiègne-be, Franciaország egyik legszebb és legérdekesebb tartományi városába, hol a nagyon kedvező időjárás, a városi hatóságok igen szíves fogadása, a városháza, a várkastély s a benne levő gyűjtemények, nevezetesen az Utó-Indiából származó mügyűjtemény, mely a Khmér művészet emlékeiből áll, s a nagyszerű park sok élvezetet nyújtottak.

A kongressus augusztus 11-dikén rekesztetett be, Mac Mahon s Konstantin orosz nagyherczeg jelenlétében. A közoktatási miniszter s a kongressus elnöke tartották a berekesztő beszédekét. A tagok meghatottan s rokonszenves érzésekkel váltak el egymástól azon reménnyel, hogy nemsokára ismét fognak találkozni.

HUNFALVY JÁNOS.

Jelentés a párizsi nemzetközi földrajzi kiállításról.

Az Antwerpenben tartott első földrajzi kongressus szervezői ama tárgyakból, melyek a föld tanulmányozására és ismeretére vonatkoznak, kiállítást rendeztek, de a párisi második kongressusnak volt fenntartva, hogy e szerencsés eszmének még nagyobb kiterjedést adjon. A nemzetközi földrajzi kiállítás, mely a jelen évben Párisban a kongressus tárgyalásainak kezdete előtt megnyitott, a beléje helyezett várakozásoknak nem csak hogy teljesen megfelelt, hanem azokat jóval felül is multa. Mindig kellemes dolog valaminek teljes sikerüléséről beszélni, és ez fog kárpótolni engem ama nehézségekért, melyekkel meg kell küzdenem, midőn arra vállalkozom, hogy tisztelt hallgatóim előtt habár csak vázlatos és halvány vonásokban is előtüntessem ama kiállítás képét, mely korunk szellemi termékeit az előtt alig látott menységben tudta összehozni és a melynek tanulmányozására évek s csak fölületes ismertetésére is kötetek volnának szükségesek.

A tudomány folytonosan előre tör; a jelenkor mind nagyobb követelésekkel áll elő e tekintetben és az emberiség lanthatatlan előhaladással dolgozik a művelődés nagy művén. Ez ujjá alakító, egyre terjeszkedő tevékenység terén látjuk a földrajzi tudományt is főleg azon irányban folytonosan fejlődni, mely irány-

ban korunk az exact tudományokat műveli és a mely az emberiség előtt a kutatásokhoz és fölfedezésekhez vivő utat szüntelenül egyengeti. Ezen a gyakorlati tudományok fejlesztésére irányzott működés tette a földrajzot olyanná, a milyennek most előttünk megjelenik; az adta neki azt a terjedelmet, a melylyel ma bir s mely ma már nem csupán a föld tanulmányozását és ismeretét foglalja magában, hanem annak egyszersmind a természetéhez és az emberiség történetéhez való szoros viszonyára is kiterjeszkedik; a földrajz központtá lett a természettudományok különböző ágai, a föld- és népisme, a néprajz, nyelvbuvárlat, statistika sőt még a történelem számára is.

A modern földirat e nagy terjedelmének megfelelően, a kongressus hét csoportja is az emberi tudomány ágaknak igen széles körét fogta át, és azokkal párhuzamban a kiállítás is hét külön csoportra volt felosztva. Ha netalán ama kör, melyen belől a kongressus tárgyalásai mozogtak, némelyek előtt igen szélesnek tünt is föl: a kiállításnak inkább még előnyére szolgált az, mert lehetővé tette, hogy a mai kor értelmi törekvéseiről oly teljes képet nyujtson, a melyet a nemzetközi közkiállítások közül talán egy sem nyujthatott és e tekintetben a párisi földrajzi kiállítás egyesíté is magában a szakkiállítások összes ismert és más-különben is földicsért előnyeit.

Az első csoportba a matematikai (mennyiségtani) földrajz, geodesia (földmérés) és topographia (helyrajz) tartozott. Ez tulajdonképen egy földrajzi kiállításnak leglényegesebb alkatrésze, minthogy e csoport ama tevékenység eredményeit összesítette magában, melynek tárgyát földünk felületének úgy vízszintes mint függélyes irányban történt fölmérése képezi s mely ama minden nemzetnél észlelhető törekvésben nyilvánul, hogy hazája pontos ismeretét minél jobban előmozdithassa. Itt főleg a nagy állami intézetek voltak azok, melyek a tökéletességnek azon magas fokát előtűntették, melyek a háromszögelések, a helyrajzi, katasteri és földmérési munkálatok elértek. Bemutatták továbbá a folytonos javításnak és tökélyesítésnek alávetett műszereket, melyekkel az említett munkálatok végrehajtvá lettek.

A második csoport a vízrajzot és tengerészeti földrajzot foglalta magában. Földünk felületének azon folyékony eleme, mely büvös gyűrüként a régi Európa előtt a földnek bővebb ismeretét oly sokáig elzárva tartotta, a tenger, ma már földrészeket összekötő közzeggé s annak tanulmányozása életszükséggé lett. E tudományág fényes eredményei a hydrographiai országos intézetek és

tengerészeti ministeriumok vizrajzi munkálataiban, tengereket és partokat feltüntető abroszaiban és terveiben feküdtek kitérve előttünk; az eme vizsgálódásokban rejlő jelentékeny tudományos szellemet képviselték szintén a velök rokon búvárlatok is, a tengerek tudományos megvizsgálására kiküldött expedíciók kiadványai. Ezekhez járult a hajózási és vizrajzi mérőeszközök igen érdekes tárlata.

A harmadik csoport a tudományoknak igen tág körét ölelte magába. Ebbe tartoztak ama földképek, kiadványok, műszerek és gyűjtemények, melyek a természettani földrajzra, általános légtümenéstanra, általános földtanra, növény- és állatföldrajzra és általános emberismerre vonatkoznak. Ama jelentékeny befolyás, melyet a természettudományok, mióta a tudós világ nem tekinti azokat többé mostoha gyermekeinek, az általános előhaladásra és a tudomány elméletével s az iparélet gyakorlati oldalával fennálló összeköttetésekénél fogva a nemzetek életképességére gyakorolnak, ma már kétségbe vonhatatlan. A kiállítás az állami és társulati tudományos tevékenységnek és az egyesek törekvéseinek nagy mezejét a maga főbb irányzataiban megszemlélhetővé tette. Az országos földtani intézetek és földtani főlvételek, a bányagazgatóságok és meteorológiai intézetek mind képviselve voltak ott s a földnek és tümenéyeinek ismeretét öregbítő vizsgálódásoknak oly hatalmas hálózatát mutatták be, a mely ma már az összes művelt államokat magába foglalja. A földrajzi, földtani és természettudományi társulatok kiadványai, valamint az egyesek által e téren tett munkálatok is, e csoportot a legtartalmasabbak egyikévé tették.

A negyedik csoportot a történelmi földrajz, a földrajz története, továbbá néprajz és nyelvtudomány töltötte be. A földirat történetéből a művelődés fejlődésének története tükröződik vissza; mert hisz földgömbünk maga szolgál alapul az összes emberi és nemzeti fejlődésnek. A földirat tehát az emberiség történetéhez való viszonyában, úgy szintén a rég letűnt korszakok földrajzi tudománya a maga sokoldalú történelmi fejlődésében, kitűnő és a legnagyobb ritkaságokat képező bizonyítékokkal volt itt elének állítva. Muzeumok és könyvtárak nyitak meg, hogy kincseiket föltárják és egyszersmind a tudósok fölvilágosító, rendszert alakító és határozott eredményeket föltüntető munkálatai is előttünk feküdtek, a melyekhez azon aránylag még fiatal tudományágak vivmányai csatlakoztak, melyek közé a néprajz és nyelvbúvárlat, eme két, a föld lakóinak megismerésére nézve annyira fontos tudomány tartozik.

Ezután következett az ötödik csoport, a gazdasági és kereskedelmi földrajz és a statistika osztálya. Ama jelentékeny rész, melyet a tudomány az államok nemzetgazdasági átalakításában mostanában vesz, ez osztályban világosan vissza volt tükröződve. Az országos statisztikai hivatalok, melyeknek minden kérdésben mindenkor határozott feleletet adó szám csoportjai az államnak, földjének és lakóinak összes életjelenségeiben mutatkozó homályos pontokat megvilágítják és vizsgálódásaik számára mindegyre új még új viszonyokat hodítanak meg, elküldötték oda kiadványaikat és minden gondolkozó ember figyelmét magukra vonó graphikus kimutatásaikat. Még egy más jelenség is kifejezést nyert e csoportban, t. i. ama kísérletek, hogy a földrajzot a kereskedelem és ipar érdekeire nézve hasznosabbá tehessük. Korunk a kereskedelem és ipar fölvirágoztatására törekszik: a különféle emberi kulturszükségletek előtérbe lépése kényszeríti őt erre és így meg kell ragadnia mindazon eszközöket, a melyek e czél elérhetését számára megkönnyítik. De a tudomány a maga hatalmával, e legnagyobb és legvalódibb nagyhatalommal, egyszersmind magának a földnek alakjára is befolyással bír. Annak segélyével furják át az emberek a szilárd sziklatömegeket, hogy összeköttetéseket hozzanak létre ott, a hová a természet tiltó gátakat helyezett, oceánokat kötnek össze és az utjokat elálló akadályokat leküzdve a földet villanysodronnyal hálazzák be; megváltoztatják a folyamok irányát, oda akarják vezetni a tengert, a hol érdekeiknek inkább fog majd szolgálni, sőt lehatolnak a tengerek mélyébe is, hogy ezt is, saját hasznukra fordíthassák. E titánszerű tevékenység mindazon tanujelei, melyek e csoportban elének voltak tárva, elég világosan beszéltek a tudomány hatalmáról imént kimondott állításunk mellett.

A hatodik csoport, mint didaktikai osztály, mindazt magában foglalta, a mi a földrajz tanítására vonatkozik. Fali abroszok és iskolai atlaszok, minták és műszerek a földrajznak iskolai tanítása számára, ég- és földtekék egymással váltakoztak itt. A földrajzi oktatás különböző rendszerei elő voltak tüntetve és az államok versenyre keltek, hogy befolyásukat és tevékenységöket ezen a téren kimutathassák. E csoportba tartoztak ama kiállítási tárgyak is, melyek a földrajzi tudomány terjesztésére vonatkoznak: tehát földképek és topographiai térképek, relieftérképek és főleg a térképek többszörösítése körül kifejtett módszerek, melyek a különböző országos térképészeti intézetekben, de magán intézetekben is oly nagy lendületet vettek s különösen fényképészet fel-

használása és ennek különböző módon egyesített alkalmazása által, melyeket »heliogravüre«, »photolithographie«, »photoczinographie« stb. nevek alatt ismerjük, oly nagyszerű vivmányokat mutathatnak fel. Igen határozottan lépett előtérbe ez osztályban a jelen kor amaz elodázhatatlan követelménye, mely szerint a földrajzi oktatást is részeltetni kell abban a figyelemben és ápolásban, mely egy annyira életbe vágó tudomány érdekében mulhatatlanul szükséges; és előtérbe lépett annak parancsoló szükségessége is, hogy támogassunk minden oly törekvést, melynek célja a földrajzi tudomány előmozdítása és a földrajzi ismeretek terjesztése. A kiállítás eléggé tanuskodott ama — mondhatnám — lázas tevékenységről, mely e terén főleg ott mutatkozott, a hol — s nem épen ok nélkül — annyi keserű tapasztalatnak okait keresték.

A hetedik, vagyis az utazások osztálya szintén a földrajzi tudomány egyik, azt leginkább megillető birodalmát ölelte át. Ama törekvések eredményei voltak itt összeállítva, melyek annak a homálynak földterítését tüzték maguknak föladatul, mely földünk egyik-másik területét ma is elburkolva tartja. A nagy államok támogatása és egyesek áldozatkészsége mozdítják elő e vizsgálódásokat. Semmi veszélytől vissza nem riadva, semmi áldozatot nem kimélve hatolnak be a merész férfiak az emberi életet lehetetlenné tevő éjszaki rideg vidékeire, daczolnak a forróövi tájak halálos égálgával, próbára teszik bátorságukat a vad néptörzsekkel szemben s a földfelület titkainak föltárására irányzott küzdelmeik közepette, ott látjuk őket, a mint a fáradalmakat és veszélyeket ieküzdvé, a földgömbnek örök jégbe burkolt csucsait megmásszák, tengereit áthajózzák, a levegőbe szállnak föl vagy pedig a föld belsejébe hatolnak be. Távol vidékekről, messzire eső tájakról fölvett földabroszokat, fényképeket, rajzokat és leírásokat, híres utazók jegyzeteit és nagyértékű kézirateit, valamint uti készülékeket, fölszerelési tárgyakat és utazásra való tudományos műszereket láthattunk itt együtt nagy mennyiségben, hogy tanubizonyosságot tegyenek ama legyőzhetetlen vágyról, mely az emberiséget a föld megismerésére és arra ösztönzi, hogy saját erejéből urrá lehessen a fölött, a mi tulajdonául adatott és bebizonyítsák azt, hogy a tudományszomj nem ismer akadályokat.

E hét csoporton kívül, melyeket tisztelt hallgatóim előtt habár csak futólag is vázolni szerencsém volt, egy második osztályzat is létezett, t. i. a különböző nemzetek szerinti felosztás. Szerintem az előbbit a kiállítás belső, az utóbbit pedig külső beosztásának lehetne nevezni.

A különböző népek részvétele a kiállításokban, a melyeken azok megjelennek, e kiállításokat valóságos népvándorlásokká teszi. Azonban a kiállítások mulékonyágát jóval túléli azaz utólagosan oktató és buzdító hatás, mely által azok tulajdonképen gyümölcsözőkké válnak.

Most már az volna feladatomban, hogy az egyes csoportokban látott jelenségek állapotát és főirányát, fejlődését és előhaladását előadjam, de akkor jelentékenyen túl kellene terjeszkednem ama határokon, melyek előadásom számára ki vannak mérve. Midőn tehát egy oly jelentésről, mely a kiállítás belső beosztását venné alapul, kénytelen vagyok lemondani, legyen szabad tömör vonásokban legalább azt kiemelnem, a mi feltűnőt és nevezetesebb a különböző nemzetek osztályaiban találtam, hogy így a külső beosztást követve, a kiállításról egy oly, habár csak hiányos képet vázolhassak, mely annak úgy szólva külalakzatát fogja feltüntetni.

A kiállítás a »Pavillon de Flore«-ban, a Tuileriák palotájának déli szárnyában volt elhelyezve, s a több emeletben lévő termek hosszú sorát, valamint a »Salle des États«-ig terjedő hosszú csarnokot is teljesen betölté. Azonkívül ama terrászon is, mely a Szajna partján egészen az Orangerie-ig vonul, több pavillon vala építve.

Magától érthető, hogy Franciaország, mely úgy is ott-hon volt és huzamosb idő óta ritka buzgalommal készült e kiállításra, mennyiségileg leggazdagabban volt képviselve; nem csupán a csarnok, hanem az egymást követő emeletek megfelelő helyiségei is francia kiállítási tárgyakat tartalmaztak; de a minőség tekintetében is tanúságot tett a francia kiállítás a földrajz terén ott mutatkozó ama rendkívüli előre törő mozgalomról, mely az utóbbi évek óta, keserű tapasztalatok után, Franciaországban lábra kapott.

A helyrajzi, vízrajzi, földrajzi, statisztikai és közlekedési földképek, kézi és iskolai atlaszok, fali és relief-térképek gazdagon valának képviselve. A francia »Depôt de la Guerre« ismertebb térkép-művein*) s ugyanannak óriási összképpé egyesített különleges térképén kívül, mely az ülésterem nagy falát díszítette, az oszlopokon egész sorozata volt látható a részletes fölvételeknek s az emte lapoknak megfelelő, pontos méretek után fölvett

*) A topographiai térképeket illetőleg egyáltalában utasítom a tisztelt olvasót a »Földrajzi közlemények« III-ik kötetében megjelent értekezésemre: »A kartographia a bécsi világtárlaton.«

pompás aquarell tájképeknek. A szerfölött érdekes és főleg helyrajzi munkálatokhoz való műszerek, s kivált azok, melyek a térképek többszörösítéséhez szükségesek, valamint a természettudományi kísérletekhez való szerszámok és készülékek is a tökélynek magas fokáról tanuskodtak.

A tengerészet és gyarmatügy miniszteriuma igen gazdag kiállítást rendezett; különösen a térképek ama sorozatát tartjuk kiemelendőnek, a melyek Franciaország partjait a mélységmérétek rendkívüli gazdagságával tüntették elő; továbbá Algier, Cochinchina, Tonking, Uj-Caledonia, Taiti stb. térképeit.

A földtani térkép egy része 180,000-ben és néhány töredék 140,000-ben átmetszetekkel és fényképezett távlatképekkel (perspective) Franciaország földtanát illetőleg nagyon figyelemreméltó vala.

A mint látszik, Franciaország igen helyes érzéket és erélyes eljárást tanusít az erdőkezelés fontos kérdésében is; az erdészeti főigazgatóság igen sok arra vonatkozó tárgyat állított ki. Franciaország erdészeti térképe, a mely földtani színezéssel is el van látva, az állami és községi erdők terjedelmét tünteti föl, az állami kezelésnek alárendelt erdők s más apróbb részletek külön megjelölésével. Igen jelentékenyek a befásítási munkálatok is Drôme-departementben, a melyeket a fölvételek és térképek egész sorozata állított elénk.

Delesse úrnak, a bányák főmérnökének, bányászati kiállítása, továbbá hydrologiai térképei nagyon figyelemreméltók voltak.

Jelesek továbbá az archäologiai bizottság (Commission de la Carte des Gaules) munkálatai. A statisztika terén ama térképek sorozata vonta magára kiváló figyelmet, mely a kereskedelmi és földművelési miniszterium kiadásában Franciaország főbb iparágainak sommás statisztikai kimutatását tüntette elő 1873-ból. Ezekhez a közmunka-miniszterium vasúti és hajózási és a földművelési igazgatóság mezőgazdasági térképei csatlakoztak. Elsőreudük L'Émile munkálatai: statisztikai atlasza a tudományosság, szorgalom és azon geniális tehetségről tanuskodik, melylyel szerzője, a kereskedelmi és iparkamarák közreműködésével, a rendelkezésére álló adatokat fel tudta használni.

Kiváló figyelem tárgyát képezi mostanában Franciaországban a földrajz tanítása és terjesztése. Itt első helyen Hachette kiadványait (Vivien de Saint-Martin, Reclus, Cortambert

művei) fel kell említenünk. Vivien de Saint-Martinnak, a tudós geographusnak és a »Histoire de la Geographie« szerzőjének még bevégetlen kézi atlaszából egyes lapok (különösen Svájc) gondos rajzról és kitűnő metszésről tanuskodnak. Cortambert számos műve a földrajzi oktatásra nézve nagy fontossággal bír. Az iskolai czélokra készült relief-terképek a tökélynek igen magas fokára jutottak Franciaországban; úgy látszik, hogy ott, Bardin hazájában ezeket nagyon tudják méltányolni s különösen Lefebvre-től tünt fel azok közt egy igen jeles dombormű, melyet az Institut e jeles tagja Kleinhaus közreműködése mellett készített.

Egy felsőbb emeletben a közoktatási miniszterium állította össze az 1874. december 9-iki Vénusz-átmenetrevonatkozólag tett észleletek eredményeit. E tünemény észlelésére, mely a nap parallaxisának s ezáltal e csillag földünk-től való távolságának közvetlen megmérése tekintetében annyira fontos vala, Franciaország hat expeditiót küldött ki mindkét félgömbre három-három: Saint-Paulba, Campbell szigetére, Noumeába és Nagasakiba, Pekingbe s Szaigonba. Fényképek, fölvételek, térképek s különösen igen sok vizsgáló műszer voltak ott kiállítva. Hasonlóképen ki voltak állítva a közoktatási miniszterium által kiküldött számos fölfedező expeditiók eredményei is.

Az utolsó emeletben még egy igen érdekes kiállítás volt, t. i. a nemzeti levéltaré, ugyancsak az említett miniszterium által rendezve számos térkeppel és Párizsnak a XVI. és XVII-ik századból való terveivel. A földrajz történetének függelékül szolgált az a kiállítás is, mely a nemzeti könyvtár épületében a nagy Mazarin-csarnokban nyílt meg tömérdek kincseivel. A nürnbergi híres földgömbnek egy másolata, 1492-ből keltezve, s Amerika fölfedeztetése előtt csak pár hónappal bevégezve, Franciaország kézirati térképe 1568-ból, a szerző »Pierre Hamon (Bluesien) écrivain et secrétaire du roy« által IX-ik Károlynak ajánlva, egy portulan a XV-ik századból, mely Európát és Afrikát mutatja, egy másik 1413-ból II-ik Henriknek egy »mappemonde«-ja — mindezek a gyűjtemény legérdekesebb tárgyai közé tartoztak.

Oroszország ugy mennyiség, mint jelesség tekintetében kitűnő kiállítást rendezett be a Tuileriák szárnyában és a Terrasse du bord de l'eau-n levő pavillonban. A földrajz és rokon tudományok terén óriási tevékenység fejlődött ki a nagy birodalomban és Oroszország a maga ázsiai hódításainál is, melyeket egyszersmind a tudomány czéljaira nézve is hasznosítja, meg tudta

szilárdítani a szerzett hatalmat értelmi fölényével. Az ott kiállított érdekes tárgyaknak csak igen csekély részét említhetjük itt föl, első sorban mindjárt a táborok ar nagyszerű helyrajzi és térképezési munkálatait, melyeket a hadügyminiszterium állított ki. E munkálatok az európai Oroszország szakaszára, az orenburgi, tífiszi (Kaukázus), omszki (Nyugat-Siberia), irkutski (Kelet-Siberia) és taskendi (Közép-Ázsia) külön helyrajzi szakaszokra oszlanak s hozzájuk járultak ama helyszínelvételek is, melyek 1873-ban a khivai hadjárat alatt eszközöltettek. Fölemlítjük itt az orosz osztály egyik leginkább megbámult nevezetességét is, t. i. a khivai khán kincseit, melyeket Kauffmann tábornok ejtett zsákmánnyul s a minden oroszok czárjának ajánlott föl ajándéku: ékszerék férfiak, nők és lovak számára, gyöngvökekkel, rubinokkal, smaragdokkal s egyéb drágakövekkel gazdagon s némelyek sok izléssel földszítve.

Jelentékeny előhaladásról tanuskodnak az időnek és széleségi fokoknak, a zenith-távolságok vizsgálata után történő meghatározására szolgáló műszerek, továbbá a pulkovai észleldének alap-méreti készülékei. Vizrajzi tekintetben is az első tengerész nemzetek sorai közé tartozik Oroszország; ott láttuk ama műszereket, valamint a Balti tenger és öblei, a Fehér-tenger és északi Jeges-tenger, a Csöndes-oczeán, az okhoczki és japáni tengerek, a Fekete-, Azovi- és Márvány-tenger s végre a Kaspi- és Ladoga-tó hydrographiai térképeit, melyeket a tengerészeti ministerium hydrographiai osztálya állított ki.

Hasonló előkelő helyet foglal el Oroszországnak szt.-pétervári természettudományi központi észleldéje a maga kiadványaival (1847—1872), a tudományos akadémia meteorologiai kiadványaival (meteorologiai repertorium, utasítások a légtünetvizsgáló állomások számára, műszerek leírásai, jelentések a teljesített munkálatokról és vizsgálódásokról) és a meteorologiai műszerek egész sorozatával.

Hatalmas munkálatok tünnek elénk Oroszország csász. földrajzi társulata részéről is, terünk nem engedi, hogy csak néhányat is fölemlítsünk azon munkálatok közül, melyeket a központ s az ország legtávolabb részeiben föllállított különböző alosztályok véghez vittek vagy munkába vettek. Csak a régi földképek nagy számából legyen szabad Iszkov város tervrajzát kiemelnünk, melyhez egy kép van csatolva s ezen ama csoda van feltüntetve, a mely a nevezett városnak Báthory István

lengyel király által történt ostroma alkalmával 1581-ben ment végbe.

Oroszország statisztikai munkálatai is nagyon jelentékenyek, a gondosan megválogatott anyagok egész halmaza ez, mely a statisztikai munkálatok valamennyi ágát magába öleli és itt a belügyminiszterium »Comité Central de Statistique« nevű osztályának, a Bureau de Statistique-nak, továbbá a földmívelési osztálynak, a kereskedelmi miniszterium statisztikai osztályának s az orosz földrajzi társulatnak kiadványaiban feküdt előttünk (Szemenov, Jahnsen, Tsaszlavszky, Bloch munkálatai).

A földrajzi oktatáshoz értünk, a mely téren Oroszország igen jelentékeny haladást mutathat fel, melynél főleg a katonai iskolák s azoknak paedagogiai muzeuma, továbbá Illine kiadványai állnak első helyen. A földrajzi utazások és felfedezések terén Oroszország földrajzi társulatán kívül Fetsenkó, Middendorf, Prjévalszky, Szeverczov, Venjukov s mások nevei díszlenek.

Sietnünk kell és Oroszországot el kell hagynunk, hogy a szomszéd Svédországba és Norvégiába léphessünk. Mindkét állam külön állította ki küldeményeit s a mint alkalmunk volt tapasztalni, mindkettőnek kölcsönös előnyére. Főleg Svédország kiállítását tarthatjuk teljesen sikerültnek. Ugy a »Depôt de la Guerre« és a földtani intézet (Torell vezetése alatt) fölvételei, valamint a központi meteorologiai intézet és uppsalai észlelde és a statisztikai hivatal munkálatai egészen kitűnőknek mondhatók. Ama tárgyak közé, melyek általános figyelmet ébresztettek, tartozik a tudományos akadémia kiállított meteorit gipszutatban és természetes nagyságban. E meteoritot Nordenskiöld tanár, az ismeretes sarkvidéki utazó találta Ovífokban, Grönlandban; az eredeti körülbelül 20.000 kilogramm súlylyal bír, tehát a legnagyobb meteorit, melyet eddig találtak. A grönlandi kövült fák, valamint ama tárgyak is (mexicói fűgék, fák stb.), melyeket az öbölfolyam Spitzberg partjaira vetett, általános érdekeltséget ébresztettek. Az 1868-ik évi svéd éjszaksarki expedíció eredményeként tűnik föl azon elmélet, hogy a sarkfény nem egyéb, mint villamos folyam, s ennek bebizonyítására igen szép műszer van használatban.

Norvégia, e csekély népességű ország a magas, rideg éjszakon, szintén megtudja állani helyét az európai nemzetek

versenyküzdelmében. Itt első sorban a christiniai norvég földrajzi intézet valóban kitűnő felvételei, térképei és műszerei tűnnek föl. A meteorologiai intézet és statisztikai hivatal szintén jeles műveket állítottak ki.

Dánia igen érdekes néprajzi gyűjteménnyel tudta magára vonni a közfigyelmet. Oly tárgyak ezek, a melyek Grönlandnak és Éjszak-Amerikának a régi skandinávok által történi fölfedeztetésére vonatkoznak; különböző eszközök és tárgyak, melyeket azon korbéli sírokból találtak, mikor a skandinávok Grönlandot begyarmatosították: runakövek, fadarabok, melyeket az izlandi Saga k híres moeseri fájának tartanak, egész gyűjteménye a Grönlandról és Islandról irt régi könyveknek (Torfaeus, Arngrim Jónas, Egede stb.) valamint végül szintén Grönlandból egy téli és nyári ház, hajók, ruhák és egyéb tárgyak, mind európai minta szerint készítve, grönlandi fa és egy baffinöböl-melléki férfi öltözete. Azonban még a Kopenhágai dán tábornokar, kir. tengerészet és meteorologiai intézet is figyelemre méltó munkákat állítottak ki. Mint nemzetközi vállalat nagy figyelemben és elismerésben részesült a »Grande Compagnie des telegraphes du Nord à Copenhague,« mely tengeralatti távirda vonalai által az összeköttetést Európa és Khina-Japán között Oroszországon át létrehozta és fenntartja.

Angolország, azon állam, mely földrajzi fölfedezései által egészen a legújabb időkig az első helyet foglalta el s még ma is csak kevés versenytársnak áll élén, nem birt oly képvisellel a kiállításon, mely ebbeli állásának teljesen megfelelt volna. Ennek oka főleg a kiállítás berendezése céljából rendelkezésére állt időnek rövidségében keresendő. Azonban mégis tömérdek érdekes tárgyat láthattunk ott. Azok a munkálatok, melyeket India háromszögelési és helyrajzi hivatala (Survey of India) bemutatott, első rangúak (Indiai atlasz, eddigelé 28 lap $\frac{1}{4}' = 1$ ang. mfd.) földképek, tájrajzok és hegyprofilok váltakoztak ott egymással. Egy óriási lap a Himalaya helyrajzi fölvételét foglalja magában, a Pendsabtól Jarkand síkjaiig terjedő szakasról. Közép-Ázsia földképe Walker ezredestől angol és orosz fölvételek után készítve; Kashmir földképei India nagy háromszögelési fölvételének alapján tervezve, Montgomerie ezredestől; a madrasi, bombayi és bengáliai elnökségek térképei kitűnő műalkotások. Turkesztán, a szomszédos, részint Orosz-, részint Angolországhoz tartozó területekkel, Walker ezredestől; Brit-India és Nagy-Thibet, az Indus és Sutlej folyók, a punditák utfelvételei alapján

Montgomerie ezredes által tökélesítve, szintén említésre méltók. Ezután egész tájképsorozat következett a Himalaya vidékéről; pompás vízfestmények és jeges-tájképek Uj Zeeland szigetéről dr. Haesttől stb. Igen jelentékeny a híres »Palestine Explorations-Fund« kiállítása is, térképekkel, diagrammokkal, fényképekkel, reliefekkel s Palesztinára vonatkozó egyéb kiadványokkal.

S végre — last not the least — a londoni földrajzi társulat (Royal Geographical Society,) sokféle kiadványaival! Itt főleg a hírneves utazók kézirati térképeit szemléljük őszinte kegyelettel. A fölvételek eredetiei azok, úgy a hogy azok a helyszínen, az európaiak által többnyire először akkor látott vidékekről készítették: Abyssiniában dr. Beke által, a Loandatól a Victoria-vizesésegig s onnan Jétéig dr. Livingstone által, a Pangani folyótól Fugiig, Zanzibartól a Tanganyika-tóig Burton és Speke által, Zanzibártól Gondokoróig Speke és Grant által, Khar-tumból az Albert-Nyanzáig Baker pasa által, Lehtől Jarkandig és Kasgárig Hayward G. H. által stb. — továbbá még több más nevezetes utazó vázlatrajzai is. Mily lényeges részszel járultak-e férfiak a földrajz és földrajzi fölfedezések történetéhez! S valamint hogy Angolországnak mindig büszkesége voltak ők és azok jelenleg is, épen úgy büszkesége valának a földrajzi kiállításnak is!

A hollandi osztályban a topographiai intézet (hadügyminiszterium) által kiállított térképek, Holland táborkari térképének 62. lapja, főleg pedig Jáva helyrajzi térképe mondhatók remekműveknek az utóbbi csodaszép színezett kömetszetben. A második, vagyis vízrajzi és tengerészeti csoportban különösen a holland partok jelen térképeinek sorozata tűnik föl. A harmadik csoportban az utrechti kir. meteorologiai intézet állított ki térképeket, könyveket és műszereket. Ezek közt szerfölött érdekes észleleteket találunk: egy 12. lapból álló atlaszt, melyen az éjszaki Atlanti-oczeán egy részének fölületén, minden négy-szög foknyi területre nézve a tenger vizének havi hőmérséklete van följegyezve; egy másik csomag térkép ugyan ily észleleteket tartalmaz az Indiai- és déli Atlanti-oczeánra vonatkozólag. Egy térképcsoport a Khinai tenger áramlatairól, a szelek irányáról s az Afrika déli partján uralkodó viharokról stb. tartalmaz észleleteket. Ama rendszerek és eszközök, melyeknek segítségével a tengerészek a légkör állapotát megismerhetik, hasonlóképen igen érdekesek. A kincseknek nagy halmazát rejtette magában Holland kiállításának negyedik csoportja: a történelmi földrajz- és

népisme csoportja. Lehetetlen itt habár csak a legfeltünőbb tárgyakat is kiemelnünk azok közül melyeket részint a tudományos intézetek, részint magánosok kiállítottak.

Németország csakis az utolsó napokban határozta el magát a kiállításban lenndő részvételtre s ez okból a földrajzi tudomány terén elfoglalt állásához mérve csak gyengén volt képviselve s főleg az állami intézetek kimaradása volt nagyon is észrevehető; mindazáltal a jelentékeny tudományanyagnak egész gazdagságát tárta ott elének. Mindenekelőtt Justus Perthesnek gothai, Reimernek berlini ismert kartographiai kiadó vállalatait kell kiemelnünk. Kitünők voltak a berlini földtani intézet és kir. bányász-akadémia földtanimunkálatai: Különösen Poroszország és a thüringiai államok földtani térképe az eredeti fölvételek 1.25,000-es mértékében, egyenközü vonalokkal és magyarázó szöveggel. Mint első rangu műveket kell kiemelnünk a dr. Engel igazgatása alatt álló berlini porosz kir. statisztikai hivatal és a bajorországi statisztikai hivatal igazgatója (dr. Mayer) kiadványait is. A sarkvidéki kutatások céljából Brémában fennálló német társulat több kiadványt s Payer rajzai után készült három vízfestményt állított ki, mint az éjszaksarki második német expedíció eredményeit s nem csekélyebb vonzerőt gyakoroltak ama gyönyörű vízfestésű tájképek is, melyeket Schlagintweit készített Magas-Ázsiáról, s melyek ritka földrajzi értékkel bírnak, valamint Rohlf's fényképei a Libyai sivatagra általa vezetett expedízióról. Nagybecsü tudományos munkálatokat állított ki a német tengerek tudományos kutatására Kiel-ben fennálló miniszteri bizottság is. Tegyük hozzá még, hogy a Brémából hajótörések megmentésére szolgáló készülékek voltak kiállítva s ezek közt mint hasonló célra készített minta, egy ágyu is pompázott a német osztály termeiben.

Az Ausztria által küldött kiállítási tárgyak közt, melyek igen tartalmas és fényes csoportozatot képeztek, mindenekelőtt, a közös kiadások terhére eső bécsi katonai földrajzi intézet ismeretes kitünő munkálatait, a többi kiállító közü pedig a bécsi cs. k. földtani intézetet, a meteorologiai intézetet, a tudományok akadémiáját, a Dunaszabályozási bizottságot, a kereskedelmi miniszteriumot statisztikai kiadványaival, Bécsvárosát vízvezetéki művével, a cs. kir. pénzügyminiszteriumot kataszteri munkálataival és a közös hadügyminiszterium tengerészeti szakosztályát tartjuk különösen kiemelendőknek. E munkálatok eléggé ismeretesek s így még csak néhány oly kiállítási tárgyat fogunk

megnevezni, melyek szintén kiválóan feltűntek: ilyenek mindenek előtt *Salvator Lajos* főherceg ő fenségének pompás munkái, a *Baleari* szigetekről írt könyve a szerző rajzai után készült csodaszép színes képekkel; továbbá a *Buccari* és *Porto-Ré* kikötőkről és *Syrt*-utazásáról írott könyvei stb. Hasonló nagy vonzerőt gyakoroltak az osztrák-magy. éjszaksarki expedíció fényképei *Payer* rajzai után, valamint a *Wilczek*-féle expedíció fényképei is. Továbbá *II-ik Fülöp* királynak egy portulánja a *XVI-ik* századból s több csillag vizsgáló műszer a *XV.*, *XVI* és *XVII-ik* századból *Spitzer* ur gyűjteményei *Párisban*, szintén általános feltűnést okoztak.

A *Belgium* által elfoglalt teremben a *belga hadügyminiszterium* (*depôt de la guerre*) ismeretes térképein kívül az ostendei tanár *van Rysselberghe* meteorologiai műszerei tűnnek szembe, főleg »*Enregistreur universel*«-je, a mely a meteorologiai észleleteknek egész sorozatát mutatja. Igen érdekes volt a *brüsseli belga kir. könyvtár* jeles könyvtárnoka *Ruelens* ur) régi földrajzi műveinek, térképeinek és globuszainak gyűjteménye is a *XV.* és *XVI-ik* századból. Legyen szabad még *Borchgrave*-nak egy munkáját fölemlítenem, a mely *1871-ben* jelent meg *Brüsszelben* s melynek czime: *Essai historique sur les Colonies belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les XI-e XII-e et XII-e siècles*. *Borchgrave* ur, ki a *belga külügyminiszteriumban* kabinet tanács e kérdést szorgalmasan tanulmányozta s úgy látszik, hogy hosszabb utazásai következtében hazánkat is jól ismeri.

A *svájcz* osztály első tekintetre szembeűnővé teszi a *svájcz* kartographia gazdagságát. *Dufournak*, kinek a kiállítás tartama alatt bekövetkezett halálát a *svájcz* czimeren fekete fátyol jelezte, nagy térkép műve (egy lapon) s egy másik a már földtanilag fölvetett egyes részek földtani színezésével, úgy szintén az új felvételeknek eredeti mértékben készült és eddig megjelent lapjai eléggé feltűntetik azon előkelő helyet, melyet *Svájcz* térképészete elfoglal. Itt és egy fent levő *svájcz* teremben még *Wurster*, *Randegger* és társai, *Müllhaupt* magán kiadók valamint *Keller*, *Ziegler* és *Leuzinger* térképészek művei vonták magukra a figyelmet. A természettudományi társulat bizottsága által eszközölt földtani felvételek kitűnő munkáit is föl kell itt említenünk. Érdeket ébresztettek a *Szt.-Gottthard* átfurására vonatkozó műszerek, jelentések, hosszszelvények, ásványgyűjtemény és furógép is.

Az *olasz* osztályban a katonai helyszinrajzi

intézet mutat föl kitünő műveket a Szicília és déli Olaszország háromszögelése czéljából tett földmérési munkálataiban és e térképművek többszörösítésében. Igen kitünők a tengerészeti vízrajzi hivatalának az adriai partvidéki alakzatot feltüntető munkálatai. A közoktatási ministerium és az olasz földrajzi társulat kebeléből alakult bizottság a földrajz történetéről Olaszországban jelentékeny életrajzi és könyvészeti tanulmányokat s egy régi térképekből álló gyűjteményt állított ki. Az államgazdasági földrajz és statisztika terén is élénk lendület volt észrevehető a statisztikai hivatal, a Tiberis szabályozó és Fucino tavának kiszáritásán munkálkodó bizottságok kiállításában.

Spanyolország sok érdekes tárgyat állított ki. Az új hivatalos térképezési munkálatot itt először mutatta be Spanyolország földrajzi és statisztikai intézete. A jelen évben a két első lapot (Madrid és Colmenar Viejo) s a czim- és vázlatlapokat bocsátották közre s azok szép színezett kömetszetök által tűntek ki. A talaj domborképe e térképen vízszintes görbékkel van előtüntetve, melyek 20—20 méternyi magasságban vannak vonva; fokmérete 1:50.000. A vízrajzi igazgatóság egy 82 tengerészeti és vízrajzi térképből és kikötőtervekből álló nagy atlaszszal, hajózási és tengerészeti-csillagászati czélokra szolgáló táblák gyűjteményével, évkönyvekkel és a spanyol partokra, az Antillákra, Amerikának az Amazon folyótól a Hatteras-fokig nyuló keleti partjára és a Földközi tenger partjaira vonatkozó routiére-ekkel (utirányok megjelölése) ébresztett figyelmet. A harmadik csoportban a madridi csillagászati és meteorologiai észlelde s a Spanyolország földtani térképének elkészítésére kiküldött bizottság munkálatai voltak bemutatva. Különös érdekeltséget ébresztett a hetedik csoportban is, az utazási munkák gyűjteménye, a spanyolok fölfedezései a XV-ik század végétől kezdve igen sok azokra vonatkozó kiadatlan okmánynyal, melyek Spanyolország rég letűnt korszakának, egy oly kultúr-korszaknak tanubizonyságai, melynek ez ország akkori jelentőségét köszönheté.

Portugál kiállításában, melynek tárgyai közébejött akadályok miatt elkésve érkeztek be, első sorban a földrajzi igazgatóságnak magassági vonalokkal ellátott topographiai térképei (1:100,000) s azoknak fényképezett másolatai tűnnek föl olyanokul, melyek a tökély magas fokán állanak. Jeles munkálatokat állított ki a meteorologiai észlelde is.

Térjünk át Éjszak-Amerika Egyesült-Államaihoz. Mindenekelőtt a hadügyministeriumnak s különösen a hozzátartozó és Washingtonban Meyer tábornok igazgatása alatt álló meteorologiai intézet jelentékeny kiállítását említjük meg. A légtüneti észleletek rendszere Éjszak-Amerikában igen kitünő és nagyszerűen van kifejlődve. A hivatalban használatban levő különböző mintalapoknak egész gyűjteménye volt kiállítva, melyek a napi jelentések s a heti és havi kimutatások közzétételére szolgálnak. E valóban figyelemre méltó kiállításához hatalmas kötetek és térképgyűjtemények, a főnökök évi jelentései, több hónapot magukba ölelő napi tudósítások s három-három napra szóló nagy meteorologiai térképek csatlakoztak. Igen jelentékeny eredményeket mutatott föl úgy tengerészeti, mint meteorologiai tekintetben a Nourse tanár igazgatása alatt álló tengerészeti országos észlelde is. Csillagászati és légtüneti észleletekből állanak ezek az évek egész sorozatáról, melyek közt terjedelmes tudósítás foglaltatik az 1870. évi decz. 22-iki napfogyatkozásról, úgy szintén a delejességről s a hajókon lévő iránytű elhajlásairól tett gondos tanulmányokból, ama nevezetesebb műszerek fényképeiből, melyek az Egyesült-Államok tengerészeti észleldéjénél használatban vannak s végre egy jelentésből a panamai földszoroson átvezetendő csatornáról Davis éjszak-amerikai tengernagytól stb.

A belügyministerium dr. Haydennek 1867 óta tett évi jelentéseit állította ki az Egyesült-Államok különböző vidékeinek földtani felvételeiről. A művelt világ ismeri ama kitünő eredményeket, melyeket a Hayden vezetése alatt állott expedíciók elértek, valamint Éjszak-Amerika természetes parkjának (»Nemzeti park«, a Yellowstone völgyében) általa történt fölfedezését is. Az Egyesült-Államok statisztikai atlasza, melynek térképei a népeségre, társadalmi és ipar statisztikára vonatkoznak, különösen kiemelendő itt. — Törökország kisebbszerű kiállításában a táborokar, a meteorologiai észlelde s az erdő- és bányagazgatóság térképei voltak figyelemre méltók.

A többi nemzetek osztályai, melyekre most csak futó pillantást vehetünk, a valóban fontos tárgyak helyett inkább érdekesekeket tartalmaznak, de mégis tanubizonyságul szolgáltak ama tudományos és kulturtörekvések mellett, a melyek az egész világot betöltik. Bizonyára ritkán kínálkozik olyan jó alkalom arra, hogy a föld legtávolabbi tartományain — Havai, Chili, Argentínai köztársaság, Japán — stb. keresztül ilyen gyors sétautat tehessünk.

Hawai, mely még alig száz év előtt Cook-ra nézve oly

végzetes volt, iskolai atlaszokat s a Kilanea és Mokuawewweo tőbréről (Krater) oly fényképeket küldött, melyeknek kitűnő volta nem igen emlékeztet minket ama sötét eseményekre.

Azon tárgyak közt, melyek Chili kiállításában figyelmet ébresztettek, egy rakás jól készített földtani térképet, több tájképpel s egy halom vízrajzi munkát említünk meg. Nyelvök a spanyol.

Az argentinai köztársaság a kiállítási tárgyaknak feltűnő nagy számát mutatta be. A kiállításnak mind a hét csoportjában képviselve volt. A helyszinrajzi csoportban Buenos-Ayres tartomány kitűnő kataszteri tervezete s az ottani helyhatóságnak és városnak helyrajzi tervképe volt látható, a második csoportban vízrajzi munkák a Rio de la Pla folyóról. 1874 óta tudós társasága is van e köztársaságnak, mely évkönyveinek első számait állította ki. Igen érdekesek az argentinai népfajokról irt tanulmányok is, melyeknek szerzője Lopez Fidel, a buenos-ayresi egyetem rektora. Egy pompás kötetben, mely térképmellékletekkel van diszítve, Columbus Kristófnak a szigetek fölfedezéséről latin nyelven írott levelei vannak közzé téve. Tömérdek állami kiadvány az argentinai nemzet alkotmányáról, az egyes ministeriumok, főleg pedig a közoktatási ministerium emlékiratai, továbbá számos könyv és füzet a bevándorlásról, gyarmatosításról és földmívelő gazdaságról stb. voltak láthatók az ötödik csoportban. Cordoba, San Juan, Santa Fe, Entrerios stb. tartományokról szintén jó helyrajzi térképek voltak kiállítva s Buenos-Ayres városának és környékének madártávlati képe és egy csomó más kép szintén be volt mutatva. Ezek összevéve jelentékeny nyilvánulásai a művelődés utján mutatkozó élénk előhaladásnak.

Még csak egy lépés — s aztán ismét egy oly idegen országban vagyunk, mely ama titokszerű irásjegyek által, melyekkel kiállítási tárgyain találkozunk, még idegenszerűbbnek tűnik föl előttünk: Ja p á n t értjük. A kiállított térképek értésünkre adják, hogy Japánnak és Yeddonak országos földrajzi hivatala is van. Japan special térképeinek gyűjteménye, főleg a partvonalról készítettek, melyek az érdekesebb utakat, helységeket, hegyeket, szigeteket s más fontosabb tárgyakat tüntetnek fel, öt nagy kötetben volt kiállítva. E munkákat ezelőtt valami 50 évvel készült, de csak 1868-ban tétetett közzé. A kötetek nagy sorozata Japánnak részletezett hivatalos leírását tartalmazza a földrajzi hivatal kéziratában.

Már csak e futólagos fölemlítések is a több ezerre menő kiállítási tárgyak közül meg fogták győzni tisztelt hallgatóimat a felől, hogy a kiállítás korunk tudományos törekvéseinek termékeiből oly hatalmas gyűjteményt egyesített magában, mely minden művelt emberre vonzerőt gyakorolt. Hogy azonban a kiállítás rendkívüli sikere és magas tudományos értéke mellett is lehetett némi fogyatkozásokat észlelni, az tagadhatatlan. Jelentékeny hátrány volt például az, hogy a különböző nemzetek részvétele nem volt egyenletes, mert míg némelyek kiállításaikat gondos előkészülődéssel a lehetőleg tökéletessé igyekeztek tenni, addig mások csak igen hézagosan képviseltették magukat. Továbbá lehetetlenség volt az is, hogy a különböző nemzeteknél az egyes tudományágak állapotáról világos tudomást szerezhettünk volna, mint-hogy némely államok bizonyos csoportokba tartozó tárgyakat épen nem állítottak ki. Némely tudomány-osztályoknál nem csupán a jelenkor álláspontja volt előttüntetve, és így az áttekinthetést a mult időkre tartozó anyag kiállítása megzavarta. Oly tapasztalatok ezek, melyek az illető körökben minden esetre meg fogják tenni a kellő hatást és talán oda fognak működni, hogy az illetők igyekezni fognak e hiányokat — legalább a mennyire lehetséges — más alkalommal kikerülni.

* * *

Most már a Magyarország által rendezett kiállítás rövid leírása volna még hátra. Ugy a kiállított tárgyak értékes volta, mint azoknak változatossága és berendezése általános elismerést vivott ki magának.

Ott valának a Péchy Imre igazgatása alatt álló m. k. állami nyomoda (m. k. pénzügyminiszterium) kitűnő térképművei, melyek a legmagasabb fokú kitüntetésben részesültek. Ama többszörözések sorozata volt az, mely a magas Tátra hegycsoportnak 1:57,600 mértékben eszközölt eredeti felvételén alapulnak. Ezen felvétel reprodukciója a Tátra hypsometrikus térképe, 200 lábnyi egyenközi távolságra huzott rétegvonalakkal és egyszínű színskálával azon elv szerint, hogy minél magasabb, annál sötétebb.

Egy másik térkép a különböző művelésű ágak megjelölését tartalmazza és az egyenközi rétegvonalok rendszerének a talajalakzatot feltüntető rajzmóddal való igen jeles és föltűnést keltett kombinációját foglalta magában. Ugyanis a magassági görbék rendszere az egész földszínen (terrain) kereszt-

tül van víve, csakis a magasabb részeken, hol egyenközű vonalak nem tüntethetik föl azt kellő tisztaságban és kifejezéssel — van átlátszó árnyékolás reá vezetve, mely a földképnek az annyira szükséges reliefet megadja. Két dombormű, egyik rétegzetektől, a másik viaszból alakítva, kellő pontossággal adta vissza a Magas-Tátra kitünő téridomát, a nélkül, hogy az eléggé el nem ítéhető túlságos kiemelkedés hibájába esett volna. Egy igen sikerült galvano-plasztikus utánzat is, ezüstben készítve és kék zománczcal tavakat és folyókat tüntetve föl, igen kitünő műkészítmény volt. E pompás egészet képező csoportot a Tátráról készült tájképek és e hegycsoportnak földrajzi becszel bíró körképe egészítették ki.

A m. k. pénzügyminiszterium háromszögelési hivatala egy Árvamegyéről készített és egyenközű görbékkel ellátott mintaalapon 1:36,000 méretben azon magas tökélyfokozatot mutatta ki, melyet fölvételei már is elértek.

Budapest város törvényhatósága háromszögelési és felvételei munkálataival fényes kiállítást rendezett, mely méltó föltünést okozott. Pestvárosának nagy terve mint fali kép külsőleg is ékesége volt a magyar osztálynak.

A fiumei m. k. tengerészeti hatóság a Quarnero relief-képét és az Adria- és Földközi-tenger plasztikus térképeit állította ki számos tengermélységi mérésekkel, a melyek szintén jelentékeny föltünést okoztak.

A m. kir. földtani intézet (igazgatója Hantken Miksa) Esztergom (1:57,000), Budapest (1:144,000) és a Bakony és Vértes hegység (1:144,000) környékéről készített földtani térképeiben és tartalmas évkönyveiben mutatta be munkálkodását, mely az intézet rövid fennállása óta folytonos élénk folyamatban van s általános elismerésben részesültek. Az intézet kiállítását Buda, Esztergom és a Vértes és Bakony talajából került, s az imént említett földtani térképekre vonatkozó szerfölkött érdekes fossil-gyűjtemény egészítette ki.

A m. kir. pénzügyminiszterium bányászati osztálya (főnöke báró Splényi Béla, min. tanácsos) a magyar kiállítás 3. csoportját. Selmech bányászati térképével gazdagította, mely a most készülő nagy térképnek egy része, úgy szintén a nagyági bányáról készült térképekkel, melyek a földtani viszonyokat, az ércz fekhelyeinek szerkezetét tüntetik föl és egy diagrammal, mely az 1748. óta mutatkozott termelés mennyiségét állította élénk. Nagy érdeklődést keltett a nagyági bányából került tellur-ércz is (nagy-

ágit és sylvanit), mely egész Európában e bányának különleges-ségét képezi. Egy földkép Magyarországnak eddigelé ismert és művelés alatt levő sóbányait tüntette föl.

A m. k. meteorologiai intézet (igazgatója dr. Schenzl Guido) évkönyveit és a meteorologiai állomásokat föltüntető térképét, továbbá még egy másik térképét állítja ki, melyen a Magyarország területén eddig eszközölt delej-észleletek voltak fölvéve; mindezek szintén amaz élénk tevékenységről tanuskodtak, mely e hasonlóan fiatal intézetben uralkodik.

A nemzeti múzeum régi földképeket és különösen Magyarországra vonatkozólag meglehetősen teljes gyűjteményt küldött a kiállításra, melyek szintén kiváló érdeket ébresztettek és Magyarországnak a gyűjtés terén tanusított buzgalmáról tanuskodtak.

A térképek egész sorozatával lépett föl az országos statisztikai m. k. hivatal (igazgatója Keleti Károly min. tanácsos), mely térképek a népesedési mozgalomra, a talajművelési ágak miként való elosztására, baromállományra, kolerára, tüzvézsekre s Magyarország egyéb viszonyainak egész sorára vonatkoztak, a magyar kiállítási osztálynak díszé valának és ez intézet munkálatai jelességének ismert jó hírét újból megerősítették s nagyobb körben is elterjesztették.

A Tisza- és Duna-szabályozás nagyszerű vállalatai, melyeket a m. kir. közmunka- és közlekedési miniszterium a térképek, tervek, átmetszetek és graphikus rajzok egész sorozatában állított elő, itt is a legmagasabb kitüntetéseket vívták ki maguknak.

A budapesti kereskedelmi- és iparkamara »Adalékok a magyarországi nyerstermények ártörténetéhez a XIX-ik században« című munkájában és az ehhez csatolt graphikus kimutatásokban igen kitűnő statisztikai munkálatot mutatott be.

Budapest sz. k. főváros statisztikai hivatalának kiadványai tartalomdús és jól rendezett statisztikai anyagot képviseltek. Különösen a pestvárosi községi elemi iskolákról és az adókról összeállított kitűnő tanulmányokat kívánjuk ez alkalommal kiemelni.

Majdnem összes tudományos társulataink, melyeknek működési tere a kiállítás keretébe illett, képviselve voltak ott: a m. kir. földtani társulat, a magy. földrajzi társulat, a magy. mérnök-egylet a maga kiadványaival, a m. k. természettudományi társulat szintén összes kiadványaival és a dobsinai jégbarlangról készített pompás képeivel, a magy. orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése az egyes vidékekről, helyrajzi, statisztikai és ter-

mészettudományi tekintetben készített monographiáival, a magyarországi Kárpát-egylet kiadványaival, a Kárpát vidékének növényvilágával és a Tátráról fölvett igen érdekes fényképezett tájképek gyűjteményével (Divald műterméből, Eperjesről).

Az egyesek által kiállított tárgyak közül mindenekelőtt Hunfalvy János kitűnő földrajzi és statisztikai munkáit kell kiemelni, melyek minthogy szerző mint Magyarország részéről kinevezett juror a nemzetközi bíráló bizottságban működött, a versenyből ki voltak zárva; különösen »Magyarország természeti viszonyainak leírása« című munkája ébresztett nagy figyelmet, mint olyan rendszeres munka, milyenek birtokában kevés nemzet van, és a mely széleskörű ismeretről, mély értelemről és méhszorgalomról tanuskodik.

Péchy Imre, kinek, mint a m. kir. államnyomda igazgatójának működése már a nélkül is fényes eredményekben nyilvánult, Budapest környékének saját fölvételei után készült kitűnő térképével (1:36,000) s annak réteg-reliefben készített szintén jeles utáztatásával, úgy szintén Konstantinápoly relief-térképével gazdagítja a magyar kiállítást.

Föltűnést okoztak még Halácsy Sándor városi főmérnök mérő műszerei is, melyek több saját találmányú javítást tüntettek elő, s melyeknek segítségével a nevezett városi főmérnök szép háromszögelési munkálatai, melyeknek fényes kiállítását rendezte, készültek.

Hantken Miksa és Madarász Ede nummulit-gyűjteménye és az ehhez Hantken által szerkesztett emlékirat szintén megérdemelt nagybecsülésben részesültek. A nummulitok Buda, Esztergom hegyeiben s a Vértes és Bakony területén gyűjtettek, s a szerint voltak rendezve, a hogy a különböző rétegcsoportokban találtattak, s egy rendkívül finom praeparatíó külső és belső szervezőkről nyújtott kellő fölvilágosítást. Az emlékiratban a nummuliták rétegzetes jelentősége, a közép-magyarországi dél-nyugati hegységnek ó-harmadkori képződményében van előtűntetve, s a déli Bakony őslénytani ismeretére vonatkozólag több új adat van fölhozva.

Berecz Antal által a természettudományi és földrajzi ismeretek terjesztése céljából már évek óta önállóan, minden anyagi támogatás nélkül kiadott lap a »Természet« szintén megérdemelt elismerésnek örvendhetett.

Továbbá kiváló figyelmet ébresztettek Hunfalvy Pál nyelvészeti munkálatai, főleg kitűnő tanulmánya az éjszaki osztyák

nyelvről, a konda-vogulok népéről, országáról és azoknak nyelvéről stb.

Horváth Farkas mérnöki osztógépe, Budapest környékének földtani relief térképe Wissingertől, a Magyarországon több éven át tett phenologiai észleletek összeállítása Staubtól, Bubicspátnak szerföltt érdekes régi földképe 1553-ból (mappe-monde, faite à Argoes par Pierre Descelliers, Prebtre), Magyarország postai és távirtdai térképe Némethől, Kollerffy statisztikai helynévtára, Hátsék statisztikai térképei, valamint a magyarországi különböző közlekedési eszközök árszabályai és menet-terveinek gyűjteméye stb., stb., mindnyájan közreműködtek abban, hogy a magyar kiállítás tekintélyét s értékét emeljék.

A kiállítók maguk biztosították első sorban a magyar kiállítás sikerét, és az által hogy hazánk képességeit érvényesítettek, legforróbb köszönetünket érdemelték ki.

Még csupán az a kedves kötelesség maradt fenn számomra, hogy kifejezzem: mily nagy köszönettel tartozunk vallás és közoktatási miniszter úr ö Excellenciájának, ki saját kezdeményezéséből ragadta meg azt az eszmét, hogy a kiállításban Magyarország is részt vegyen és az eszme kivitelét lehetővé is tette. Köszönettel tartozunk azoknak is, a kik a vállalat sikerülését oly kiváló mérvben előmozdították: Tanárky Gedeon államtitkár, Kárffy Titus és Mészáros Ferencz miniszteri tanácsos, Németh Imre és Oetl Ferencz min. osztálytanácsos, Szilágyi Sándor, min. titkár uraknak; a magyar földrajzi társulat választmányának s különösen érdemekben gazdag elnökének Hunfalvy János úrnak, Szabó József és Takács János választmányi tag uraknak, úgy szintén titkárának, Berecz Antal úrnak.

Most még ama támogatásról kell forró köszönettel megemlékeznünk s kell főleg magamnak személyesen, a melyben a jury működését fáradhatlan tevékenységökkel Hunfalvy, Vámbéry és Ujfalvy urak, mint Magyarország részéről a jury tagjai részesítették s ezáltal kiváló módon működtek közre a magyar kiállítás által elért eredmény létrehozásában.

A legteljesebb megnyugvás érzetével tekinthetünk arra vissza, s ha ez alkalommal nem foglalkozhatom részletesebben ama tisztelet parancsoló állással, melyet Magyarország a nemzetek e küzdterén magának kivivott, kérem annak okát ama viszonynak tulajdonítani, melyben a kiállítással állottam. Azonban az általános vélemény és a jury ítéletei nagy megelégedéssel fogják tisztelt hallgatóimat eltölteni és bizonyára nagyban fogják emelni

öntudatunkat, anélkül, hogy elfelednők, miszerint azt öndicsőitessé átváltozni engednünk nagyon veszélyes volna.

Sok tekintetben a jelenkor vívmányainak magaslatán mutatuk magunkat, sok minden a virágzás korszakába lépett már nálunk is, de sok egyébnél csakis a mag van még elhintve s igen sok tér várakozik még az erélyes megművelésre.

Reméljük, hogy a mily mértékben mi ezt a kedvező eredményt kivivtuk, a kiállításnak utólagosan gyümölcsöző hatásaként azon arányban fog növekedni önerönkbe vetett bizalmunk és újabb erőfeszítésekre irányuló önelhatározásunk is.

De lehetetlen elfelejtenünk, hogy igen kedvező fordulatot adott a magyar kiállítás által kivivott eredménynek ama kormányi és országos intézetek sorozata, melyek főnnállásuk idejének rövidsége daczára is élénk működésük által lehetővé tették Magyarországra nézve azt, hogy ama különböző téreken, melyeken az államok kulturtörekvéseiket kifejteni szokták, egyenjogu közreműködő gyanánt jelenhessék meg, és a melyek — mint Magyarország művelődési érdekeinek lényeges tényezői — Magyarország fennmaradásának biztosításában jelentékeny segédeszközöket fognak képezni. Adná az ég, hogy azoknak fennállását, sem rosszul alkalmazott töprengések, sem pedig szükkeblü felfogás, mely tán »a culturállam terheitől« meg akarna szabadulni, meg ne ingassák és hogy ne feledjük el soha, miszerint csakis ama nemzetek létezése van kellően biztosítva, melyek a polgárosodás nagy művében önállóan részt vesznek!

DÉCHY MÓR.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Ünnepélyes ülés október 28-án d. u. 5 órakor a magy. tud. akademia heti ülés-termében.

Elnök előbb V á m b é r y Á r m i n, később dr. H u n t a l v y J á n o s; jegyző Berecz Antal.

Jelen vannak: A vall. és közokt. m. k. miniszterium részéről Tanárky Gedeon államtitkár; a m. k. pénzügyi miniszterium részéről báró Splényi Béla miniszt. tanácsos; a m. k. közmunka és közleked. miniszterium részéről Herrich Károly min. tan.; a m. k. keresk. és ipar- és gazd. miniszterium részéről Keleti Károly min. tan.; a tud. akademia részéről dr. Fraknói Vilmos és dr. Nendtvich Károly kir. tan.; az orsz. közoktatási tanács részéről Horváth Mihály elnök; a budapesti kereskedelmi- és ipar-kamara részéről Kochmeister Frigyes elnök; a

magy gazdasági egyesület részéről Korizmicz László elnök; a kir. földtani intézet részéről Hantken Miksa igazgató; a kir. meteorologiai és földdelejeességi intézet részéről dr. Schenzel Guido igazgató; a magy. földtani társulat részéről dr. Szabó József elnök; Budapest főváros részéről Kammereyer Károly polgarmester, Gerlóczy Károly alpolgarmester, Kőrösi József a stat. hiv. igazgatója; a m. k. államnyomda részéről Péchy Imre igazgató; továbbá dr. Szabó József, dr. Cherven Flóris, Péchy Imre, Laky Dániel, Király Pál, Déchy Mór, Gervay Mihály, Hunfalvy Pál Takács János, Kőrösi József választmányi tagok; dr. Erdődy Béla másod titkár; Kepes Pál, Hentaller Elma, Pechata Argay Anasztázia, Jablonszky János, Hantken Miksa, Palóczy Lipót, Keleti Károly, dr. Goldziher Ignác, dr. Heinrich Gusztáv, Dúshegyi Márton, Batizfalvy István, Serák Károly, Tomsis István, Székely Imréné, Halácsy Sándor, Kőszegi Antal, Grünwald Bernát, Luger Károly, Visontay János, Rubin Simon, Heim Péter rendes tagok; végül mint vendégek: dr. Trauschenfels Jenő, Dúshegyi Mártonné, Schwicker J. H., Emődy Jozefin, Udvardy Jolán, Udvardy Ilka, Udvardy János, Hentaller Mária és számos hallgatóság.

1. Vámbéry Ármin az ülést megnyitván, üdvözli az egybegyülteket s előadja, hogy Párizsban tartott földrajzi nemzetközi kongressuson és kiállításon hazánk is képviselve volt s hogy a kiállítási jury ítélete folytán több hazai kiállító diszoklevelet és érmet nyert s ezek ünnepélyes kiosztása képezi a mai ünnepélyes ülés főtárgyát; mielőtt azonban ez megtörténék dr. Hunfalvy János társulati elnök a kongressusról, Déchy Mór v. tag és kiállítási kormánybiztos pedig a kiállításról fognak jelentést tenni.

2. Dr. Hunfalvy János fölolvassa jelentését a földrajzi kongressus tárgyalásairól. (Lásd 252-dik lapon.)

3. Déchy Mór fölolvassa jelentését a földrajzi kiállításról. (Lásd a 266-dik lapon.)

4. Dr. Hunfalvy János elnök bemutatja a gyűlésnek Tanárky Gedeon államtitkár urat, mint a nagymélt. vallás- és közoktatási miniszter úr képviselőjét és kiemeli, hogy abban, hogy hazánk a párizsi földrajzi nemzetközi kongressuson és kiállításon méltóan képviselve volt, legfőbb érdeme nm. Trefort Ágoston vall. és közokt. miniszter úrnak van, kinek is ez okból a társulat nevében meleg köszönetet mond. (Mit a jelen voltak lelkes éljenzése erősített meg.)

5. Tanárky Gedeon államtitkár úr a következő beszédet tartja:

Tisztelt társulati gyűlés!

T. közönség!

Közoktatási miniszter ur engem bizott meg azon reám nézve legkellemesebb küldetéssel, hogy a földrajzi tudományok nemzetközi congressusának párisi kiállításán a bíráló-bizottság által, a hazánkbeli kiállítóknak oda ítelt kitüntetési jelvényeket itt, a magyar földrajzi társulat gyűlésén — mint arra legilletékesebb helyen — az ő nevében ünnepélyesen átadjam.

Kellemesnek mondtam e küldetést, mert alkalmat nyujt az érdem elismerésének kifejezést adni, és mert a kitüntetések fénye visszatükröződván a hazára, annyi nyomoruságaink közt egy biztató sugárral világítja meg az ösvényt, melyen haladnunk kell a munka és komoly tudomány a törekvés ösvényét; — az elismerés és buzdítás ünnepélyes pronuntiatiója pedig a legkellemesebb kötelesség teljesítése.

Mielőtt azonban a kitüntetési jelvényeket átadni szerencsém lenne, bátorságot veszek magamnak néhány rövid szóval megjelölni az állásponttól, melyből a közoktatási miniszter ur kiindult, midőn e kiállításban való részvételt kezdeményezte.

A természet azon változhatatlan törvénye, melyen az erősebb fölénye alapszik, a gyöngébb fölött, korunkban is érvényesíti magát és érvényesíteni fogja örökké ugy a szellemi, mint az anyagi téren, politikai, gazdasági társadalmi viszonyokban, sőt a tudomány körében is.

Azon fölény azonban, melyet a tudomány a versenytéren gyakorol, nem fejt ki elnyomó hatást; a tudomány, magasabb fokozata árnyékba állítja ugyan kissébbet, de világító hatását szerte terjeszti az emberiség közt, tanít, világosít, javít, s bár rombolja is a tudatlanság és előítélet alkotásait, azonnal épít.

Jól tudtuk, hogy a földrajzi tudományok nemzetközi kiállításán az erősebb s így hatalmasabb nemzetek magasabb fokozatú tudományaival, — s ezen tudományt előkészítő eszközök s az azok által kivívott eredmények óriási kiállításával nem mérkőzhetünk; miként is mérkőzhetnének mi a gazdag Franciaországgal, melynek utolsó császári kormánya által a tudomány minden ágara s különösen földrajzi czélokra is tett bőkezű áldozatok, mondhatni pazarlások felülmulhatnak; vagy Angliával, mely ura a tengereknek, mely uralkodik a földgolyó mindegyik részében, nagyállamok, mint gyarmatok fölött, mely kereskedelmi összeköttetésben áll az egész világgal, hol egyesek és társulatok nemzeti szen-

vedélylyel és kitartással kutatják a föld kevésbé ismert részeit; — vagy a hatalmas orosz birodalomnak, mely maga egy nagy ismeretlen világ, mely katonai térképeinek előállítására többet áldozott, mint mi összes földrajzi szükségleteinkre egy század alatt áldozni képesek volnánk; vagy a művelt nagy Németországgal melynek tudósai fáradhatatlanok a tudomány minden ágában, s mely nemzet kimeríthetetlen a tudósokban?

Mi ezen nemzetekkel versenyre nem kelhettünk, s midőn mégis megjeleni bátorkodtunk, tettük ezt azon célból, hogy az ugyszólván első, tisztán tudományos világkiállításon jelét adjuk azon törekvésnek, miszerint mi is a cultur nemzetek sorába kívánunk felvétetni, — nem vártunk kitüntetés, de reméltünk elismerést; a világ ítélete alá kívántuk bocsátani a tudományok ezen ágában is törekvéseink, haladásunk eredményét, hogy ezen ítéletből utba igazítást, felvilágosítást, tanúságot, s a mennyiben szükség buzdítást, a haladásra ösztönt és kitartást merithessünk.

Átalában ezen és más világkiállításokon való megjelenésünkkel bizonyítványát kívántuk adni azon vágnak — hogy mi nem elégszünk meg többé azon — a politikai constellatiók szerint fel-felmerülő változékony sympathiák nyilvánulásával, melylyel a világ az ugynevezett érdekes nemzetiségeket üdvözölni, s ismét felledni szokta, hanem törekszünk az elismerés és méltánylat azon mértékének elnyeréseért, melyet megérdemlünk.

Mint a t. közönség az imént felolvasott jelentésből értesült, a cél, melyek a megjelenés által elérni kívántunk, valóban el is értük; a földrajzi tudomány körében ez ideig tett törekvéseink elismertettek, és nem azon említett mulékony rokonszenv, de beható bírálat alapján, mint a kiosztandó kitüntetési jelvények sorozata mutatja, méltánylatban sőt kitüntetésben részesítették.

A földrajzi kiállításban való részvétel iránt hazánkban nem nagy érdeklődés mutatkozott, részint azért, mert ezen specialis tudomány ággal még aránylag is kevesen foglalkoznak tüzetesebben; részint, mert még az avatottabbak közül is sokan vagy nem ismerték vagy kicsinylették, a mink van; némelyek pedig általában mindennemű világkiállítást felesleges fitogtatásnak, s a sport egy költséges nemének tartanak, s a bírálatok eredményét inkább a protectió, az élelmes utánlátót, mint a solid valóság szüleményének tekintik.

Nem lehet tagadni, hogy egyes részletekben a mult tapasztalatai szerint ezen pessimistikus nézetnek is van némi alapja, de ha ezen nézet daczára folyton ismételtetnek a művelt nemzetek

körében az ipari, művészeti és tudományos kiállítások azokat ignorálni, s nagy horderejüket elvitatni nem lehet; eltekintve az anyagi és szellemi haladás érdekeitől már csak azért sem, mert alkalmat szolgáltatnak egyrészt az öntúlbecsülés hibáját felismerni, másrészt az ingadozó önbizalmat felkölteni vagy a hol már él, fokozni;

tagadhatják e önök uraim, hogy nekünk mindkét correcturumra szükségünk van?

Nem lehet elvitatni a világkiállítások nagy horderejét azért sem, mert azok nemzetközi békés és vérnélküli, de valódi harcok.

Nem csupán az iparczikk s művészeti termény és tudomány egymás közötti harczi azok, hanem a nemzetek harca iparművészet és tudomány terén, azon sajátos jelleggel, mely megkülönbözteti a véres nemzetközi harcoktól, hogy itt a neutralisok a be nem avatkozás politikáját követők, a meg nem jelenők, eo ipsó legyőzettekül tekintetnek.

S ezért csak sajnálhatjuk elmaradásunkat a philadelphiai világkiállításról; legyőzötték vagyunk, s a vae victis! sorsában osztozni fogunk.

Észlelhette mindenki, ki világkiállításban csak mint szemlélő is részt vett, hogy azok épen nem szolgálnak alkalmul a cosmopolitismus terjesztésére, de sőt az egyes államok nemzeti érzületét fokozzák.

A nemzeti büszkeség érzületének kifejezését lehetett hallani nem egy ajakról, nem azért, mert ez vagy amaz tárgy szép, szebb mint a másoké, de azért, mert azon szép és szebb — francia angol stb. az ő nemzeteé; s mind ezekből tanúságot vonhatna nálunk két nagy számot, sőt tömeget tevő osztály.

Azok, kik európai műveltséggel, legalább annak külszínével bírnak, de mindent kicsinylenek, a mi sajátunk, fitymálva beszélnek mindenről, a mi hazai, és csak annyiban magyarok, a meny nyiben hasznok van belőle, és azok, kik ugyan tőzsgyökeres magyarok, de az európai műveltség elsajátítására nem nagyon törekednek.

A feladat, melyhez mindnyájoknak minden erővel közeledni kellene: legyünk európai műveltségű magyarok!

Ha európai műveltségre emelkedvén, levetközzük nemzeti egyéniségünket, nyom nélkül enyészünk el nem csak a világkiállításokon, de a nagy világban is;

ha az európai műveltség színvonalára nem leszünk képesek emelkedni, nem állhatunk meg nemcsak a világkiállításokon de a

nagy világban sem; ezen, itt csak röviden körvonalozott eszmék adnak irányt a közokt. miniszteriumnak a fel-felmerülő világkiállítások, s azokban való részvét ügyében.

Mielőtt a kitüntetési jelvényeket kiosztani szerencsém lenne, miniszter ur megbízásából és annak nevében köszönetet és elismerést nyilvánítok mind azon közreműködőknek, kik a kiállításban való megjelenhetést elősegítették, és azoknak, kik a végrehajtást oly ügyesen eszközölték.

A m. akadémiának, a m. földrajzi társulatnak, a kiállítói testületeknek és uraknak,

a végrehajtásban tevékenyen működő Hunfalvy János, Vámbery Armin tanár uraknak, mint kik Párisban mint jurorok működtek,

és végre Déchy Mór kiállítási orsz. biztos urnak, ki az egyszerűtet hevétől áthatva fáradhatatlan buzgalommal oldotta meg a nem csekély akadályokkal küzdő feladatot, s nagyrészből elősegítette, hogy ma, annyi orsz. bajaink közt, a tudomány vívmányai elismerésének egy pár derült órát szentelhettünk;

legyen áldás mindazok működésén, kik hazánk kulturájának előmozdításán buzgalommal működnek, s ha egyéb jutalmat nem adhatunk, siessünk elismerésünk kifejezésével, — midőn alkalom van rá — az érdemnek.«

Ezen beszéd után tudatja az államtitkár ur, hogy a francia köztársaság közoktatásügyi minisztere a földrajzi társulat elnökét dr. Hunfalvy János urat a földrajz körül szerzett érdemei elismeréséül francia közoktatási tisztté nevezte ki, s lelkes éljenzések közt átnyújtja a megítiszteltnek a kinevezésről szóló oklevelet és diszjelvényt.

6. Berecz Antal első titkár fölolvasa a kitüntetettek jegyzékét, mialatt az államtitkár úr átnyújtja az illetőknek az érmeiket és diszokleveleket. A kitüntetettek, nevük felemlítésekor a jelen voltak lelkes éljenzéssel tisztelték meg.

Kitüntetést nyertek:

AZ I. CSOPORTBAN.

„Lettre de distinction“-t nyert:

(Legmagasabb kitüntetés elsőrendű érdemek elismerésére.)

A m. kir. pénzügyminiszterium részéről a m. k. államnyomda.
Igazgatója: Péchy Imre.

A Tátra-hegység szép térképeiért.

I-ső osztályu érmet diszoklevéllel:**1. Budapest sz. k. város törvényhatósága:**

R á t h K á r o l y, főpolgármester,
 K a m m e r m a y e r K á r o l y, polgármester és
 K ö r ö s y J ó z s e f, a városi statiszt. hivatal igazgatója.

E városban véghez vitt háromszögelés és felvételekért. Bennfoglaltatik e kitüntetésben a városi statisztikai hivatal munkálataiért az 5-ik csoport által kifejezett elismerés.

2. Halácsy Sándor, városi főmérnök.

Saját találmányu javításokat tartalmazó műszerekért, melyek segítségével szép trigonometriai munkálatokat vitt véghez.

A III. CSOPORTBAN.**I-ső osztályu érmet diszoklevéllel:**

1. A m. kir. földtani intézet. Igazgató: H a n t k e n M i k s a. Magyarországon eszközölt földtani fölvételekért és gyűjteményekért.

2. Hantken Miksa, a m. k. földtani intézet igazgatója, min. tanácsos, egyet. magántanár stb.

Nummulitgyűjteményéhez irt és uj adatokat tartalmazó értekezéseiért.

II-od osztályu érmet diszoklevéllel:

1. A m. k. központi meteorologiai és földdelejtességi intézet. Igazgató: Dr. S c h e n z l G u i d ó.

Magyarország légtüneményeinek meghatározása érdekében kifejtett munkálatokért.

2. A m. k. pénzügyminiszterium bányászati osztálya: Főnök: B á r ó S p l é n y i B é l a, min. tanácsos.

A magyarországi bányákra vonatkozó munkálatokért.

3. A magyar földrajzi társulat. Elnök: Dr. H u n f a l v y J á n o s.

A földrajzi tudomány és ismeretek terjesztésére tett szolgálatokért.

4. Berecz Antal, tanár, a magyar földrajzi társulat első titkára stb.

A természettudományi és földrajzi ismeretek terjesztésére szerkesztett »Természet« című lapjáért.

A IV. CSOPORTBAN.

I-ső osztályu érmet diszoklevéllel.

Hunfalvy Pál, a m. t. akademia rendes tagja stb.

Az osztják és vogul nyelv grammatikájáért és nyelvbu-
várlataiért.

AZ V. CSOPORTBAN.

E csoport nemzetközi bíráló bizottsága a „Lettre de distinction“-t csak négy
internationalis jellegű műnek ítélte oda.

I-ső osztályu érmet diszoklevéllel.

1. *A m. k. közmunka és közlekedési miniszterium.*

A Duna mentének Gutortól Budapestig terjedő szabályozása
tervezeteért és a Tisza-szabályozásnál 1855—1872-ig véghez vitt
107 átmetszetből álló munkálataiért, melyek a folyam mentét
több egy harmadánál rövidítik.

2. *A m. k. országos statisztikai hivatal.* Főnöke: Keleti
Károly, min. tanácsos.

29 statisztikai térképért, melyek az őstermelésre, a bor-
termelésre, a népesség mozgására, a cholera járványra, a mete-
orológiára, a tűzvészekre stb. vonatkoznak.

II-od osztályu érmet diszoklevéllel:

A budapesti kereskedelmi- és ipar-kamara. Elnök: Koch-
meister Frigyes.

Statisztikai munkálatokért, melyek a nyerstermények XIX.
századbeli árák történetére Magyarországon, vonatkoznak.

Mention honorable-t diszoklevélben érem nélkül:

Hátsek Ignác, térképész a m. kir. országos statisztikai
hivatalban.

Mezőgazdasági és borászati térképekért.

A VI. CSOPORTBAN.

II-od osztályu érmet diszoklevéllel.

1. *A m. k. tengerészeti hatóság Fiumében.* Elnök: Gróf
Szápáry Géza.

A tenger fenekét ábrázoló domborművekért.

2. *Péchy Imre*, a m. k. államnyomda igazgatója.

Domborművekért.

A VII. CSOPORTBAN.

Az alpesegyleteknek odaitélt diszoklevélben felemlítést nyert a *magyarországi Kárpát-egylet*. Elnök: Berzeviczy Egyed.

A Kárpátok ismeretét terjesztő működéseiről és kiadványairól.

Könyvészet.

Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860—1875. I. Band. Mit: zwanzig Illustrationen im Texte, zehn Tafeln, einem Gebirgsprofil und einer Karte von F. Kanitz. Leipzig. Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries. 1875.

Egy német államférfi joggal mondta nem régen, hogy jobban ismerjük a déli szigettengert, mint a Balkan félszigetet; mert csakugyan a legközelebbi szomszédságunkban fekvő vidékkel csak nagyon kevés idő óta kezdenek tüzetesebben és behatóbban foglalkozni. A pár év óta e vidékre kiránduló tudósok bámulva néztek e vidékről felvett térképekre, melyek telve vannak a legvakmerőbb hibákkal. Mértföldnyi területek vannak itt egész más alakban felrajzolva, mint azok a valóságban léteznek; főleg a Balkan-félsziget hegyrendszere van hibásan feltüntetve és egyes tagozatai hamisan elnevezve. Midőn pár év előtt Bolgárországban utaztam, még a legjobb tartott Schéda-féle térkép is egész területeken használhatatlannak bizonyult.

Ezt a hiányt már évek óta érezték a földirattal tüzetesen foglalkozó szakemberek, s épen ezért feladatukká tették e nevezetes földterületet behatóbban átkutatni és tanulmányaik eredményét a tudós világgal közölni. Boué, Lejean, Hochstätter és Kanitz, az idézett mű szerzője e tekintetben nagy érdemeket szereztek maguknak. Kanitz évek során keresztül látogatta és tanulmányozta a Balkan félszigetet, s első műve, mely tanulmánya köréből megjelent, Szerbiát tárgyalja tüzetesen. Innen tovább hatolt délkeletre, s a bolgárok által lakott területet tette tanulmánya tárgyává.

E vidéket Kanitz legelőször 1860-ban látogatta meg, s azóta több ízben tett mindenféle irányban kirándulásokat és kutatásokat.

Jelen művében, mely tanulmányának I. kötetét foglalja magában, dunai Bolgárországot és az általa 17-szer beutazott Balkant tárgyalja.

A mű ezen I. kötete két könyvre oszlik; az első könyv a bolgárok politikai és vallási multját, természeti leírását, a török kormányt és a bolgárok nemzeti-egyházi mozgalmát az 1870-ik évig tárgyalja. Az első könyv folytatása a mű végén fog egybe foglaltni következő czimek alatt: Dunai Bolgárország és a Balkán földrajzi, közigazgatási, nemzetgazdászati, közművelődési és statisztikai viszonyai. E kötetnek második részét szerző a Nisava, Duna, Lom és Timok között tett utazásának leírására szenteli. A Lom, Duna, a Fekete-tenger és a Balkan közötti nagy utazásáról a munka alatt levő II. kötet fog terjedelmes ismertetést hozni. Hogy szerző e kötetet nem bocsáthatta ki egy időben az elsővel, annak okául makacs Dobrudsza-lázát hozza fel, mely teljes egy évet rabolt el szerző munkásságából.

Szerző bevezetésében tájékoztatásul felhozta, hogy a Balkan félszigetről kiadott térképek egyáltalán majdnem mind hibásak, s e tekintetben neki egész vidékeket egészen másként kellett az általa készített térképbe bevezetni. Némely városokat, folyókat, hegyeket, melyek eddigelé térképeinken szerepeltek, mint nem létezőket, törölnie kellett, másokat ellenben be kellett iktatnia. Sőt még a Duna vidékének hegy- és folyamrendszerét is egészen újból kellett összeállítania, mielőtt a részletek bevezetésére térhetett volna. Például felhozta, hogy a nagy szerepet játszó »Sveti-Nikola-Balkant« Kiepert térképen nem találta fel, Schéda ezredes térképén pedig mint Szerbia határszélén levő falu szerepel (!)

Ilyen nehéz munka várakozott rá másnemű adatok szerzésében is.

Statisztikai adatok szerzése nagyon fárasztó munkával jár Törökországban. Az adókötelesség tekintetéből összeírják ugyan a férfi nembelieket a 8 évestől kezdve, de az erről készített jegyzék (nufusz) is nagyon hibásan készül, s azért e jegyzékek nem szolgáltatnak hiteles, megbízható adatokat. Bolgárország lakóinak nemzetiség szerinti összeírása egyike a legnehezebb feladatoknak; a beszerzett adatok alapján mégis kitűnik az, hogy Bolgárország népesebb mint Szerbia, s majdnem az osztrák-magyar birodalom déli részeinek népességével áll párhuzamban.

Szerző — mint már említettem — művének I-ső kötetét két könyvre osztja.

Az első könyvben általánosan ismerteti a bolgár államot és társadalmat. A bolgárok történetére egy egész fejezetet szentel. A Balkan hegyláncznak északi és déli részén számtalan kunhalommal, régi utak és sánczok, templomok, várak, vízvezetékek,

fürdők és más nevezetességek romjaival találkozunk, melyek mind arra mutatnak, hogy e vidékek a görögök és rómaiak idejében nevezetes szerepet játszottak. Sok nép lakta e vidéket a kődös ó-kortól kezdve napjainkig. Dárius katonáitól kezdve, kik e vidéket bebarangolták, a hódítók és hódítottak között sok harczot láttunk itt lezajlani. Gaetak, odryzok, kelták és bastarnok, góthok, hunnok, avarok egymásnak kénytelenek e területet átengedni, míg az V. században éjszokról egy nagyobb népvándorlás áramlatát látjuk délfelé özönölni s Mősiát hatalmába keríteni. E néptömeg a bolgárok voltak, kik a finn-ural néptörzshöz tartoznak, s a byzantiaknál »hunogunduri« név alatt fordulnak elő. A nagy népvándorlás alatt beköltözött sok nép közül csak nekik és rokonaiknak, a magyaroknak sikerült itt állandó hazát szerezniök és államot alapítaniok. A majdnem ellenállás nélkül elönyomuló bolgárok nemcsak Mősiát hódították meg, hanem Thráciát és nemcsakára Byzantot is rettegésbe ejtették. A számra csekély és csak háboruskodni tudó bolgárok új hazájukban szlávokat találtak, kiket, minthogy magukat önkénytelévetették a bolgároknak s földműveléssel és baromtenyésztéssel éltek, saját érdekükben megkímélték, s szláv alapon megalkották a bolgár királyságot. A bolgárok életében feltűnő jelenségként kell említenünk azok elszlávosságát. A történelem több példát tud felmutatni, hogy a győző nép a legyőzött elem által idővel annyira előzőnöltetett, hogy abba teljesen beleolvadt, saját lényegét elvesztette, s csak névleg maradt fenn. Ez az eset történt a bolgárokkal is, kik a szlávokba teljesen beleolvadtak, s ma már szlávoknak nevezik magukat.*) A bolgár nyelv és jellegnek teljes beleolvadása a szlávba nagyon csodálatos jelenség, mely azt mutatja, hogy a népismeri talányokat csak a történelem és ethnológiára támaszkodva kell megfejteni. A bolgár királyság történelme századokon keresztül a byzanti birodaloméval olyannyira összeforrt, hogy csak ezzel együtt tárgyalható. Folytonos harczban és folytonos alkuban volt e két állam egymással, főleg mióta a bolgárok Cyrill és Method által a keresztény vallásra térítették, s a szláv nyelvű lithurgiát vették be egyházukba. A bolgárok a magyarokkal is többször jöttek érintkezésbe remcsak a IX. században, mikor birodalmuknak egy részét a győzelmes magyaroknak át kellett engedniök,

---

*) Cankov bolgár történetíró mégis igen messzire ment, midőn azt állítja „Kratka-bolgarska Istorija“ című művében, hogy a bolgárok az ind-európai nyelvtörzshöz tartoznak. E.

hanem később is, midőn a kereszténység közös érdeke egy zászló alatt hívta őket harczba a keresztnek ellensége, a török ellen.

A bolgár királyság, mely hamar növekedett hatalmában, csakhamar enyészetnek is indult. Gyöngülését látván a görög császárak, egymásután intéztek ellene támadást. Leghatalmasabb csapást mért ellenük Basilius, ki birodalmukat 1018—1020-ban megdöntötte, s azért Bolgarokhtonos (bolgárölő) melléknevet is nyert. A bolgár királyság nemsokára megint kikel romjaiból, de most csak tengődő életet él, s pár század mulva végképen megdől, s utolsó idejében az akkor erősödni kezdő szerbekkel küzd egynehányszor Byzancz ellen. A török hatalom a XIV. században vert gyökeret Európában, s gyors léptekkel haladott hódításaival. 1393-ban megdöntötte a Tirnovában székelő bolgár királyságot, melylyel 1394-ben a bolgár-nemzeti patriarchátus is sirba szállt. A XIV. század második felében, midőn a bolgárok és szerbek ereje az oszmánok hatalma alatt megtörött, akkor Magyarország lépett fel Európa keleti részének szabadítójául, s e két népnek élén vezérszerepet játszott akkor. Byzancz bukását azonban meg nem akadályozhatta, s ezzel a Balkan félsziget török kézre került. Mikor a bolgárok csillaga is elhunyt. Kik a bolgárok közül át nem tértek a próféta hitére, azok mint védtelen raják tétlen és nem irigylésre méltó dicstelen életet élnek. A bolgár nép, mint politikai tényező megszűnt élni.

Mai nap is csak mint munkás földnép vegetál. A félholdnak ötszáz éves uralma e nép felett és még más elnyomó és lealázó tényezők átváltoztatták e népet, hogy békeszerető, csendes, jámbor jellege mellett a gyámoltalan, gyáva jellemet is kiérdemelte.

Ujabb időben a bolgárok többször fegyvert fogtak felszabadításukra, de az egyetértés hiánya és az erélytelenség nem volt képes számukra sikert biztosítani. Most csendes, zajtalan és megelégedett életet élnek, s a lázítók minden erőködésének sem sikerül a bolgár népet a törökök ellen fegyverfogásra bírni.

Bolgárország a hatvanas években Tuna vilajet elnevezés alatt egy pasa kormánya alatt egyesítettett, s első kormányzója, Mithad pasa sok jót tett e vilajettel; emelte közlekedését, iskolákat és neveldéket állított fel, szóval az ő kormánya alatt a bolgárok új életet kezdettek élni.

A második fejezetben szerző a bolgárok ethnographiáját közli. Megismertet minket a nép eredetével, társadalmi életével, egyházi és magánéletükben szereplő szokásaikkal, babonáikkal stb. E fejezet különösen érdekes és beható tanulmányon alapszik.

A harmadik fejezetben előadja a bolgárság politikai jogainak eredetét és folyamatát. Mint a törökországi keresztények jogi állapotának leglényegesebb okmányait közli a gül-hanei Hattiserifet, melyet szultán Abdul-Medsid 1839-ben adott ki, s mely okmányra mindannyiszor hivatkozás történik, valahányszor a keresztények jogai és kiváltságai szóba hozatnak. Közli továbbá az 1856-ban kiadott Hatti-humajunt, mely a Hatti-serifnek megerősítése és az abban foglalt engedményeknek részletezése és kibővítése.

A negyedik fejezetben szerző a Tuna-vilajet intézményét ismerteti. Kiemeli különösen Mithad pasa kormányzásának üdvös voltát a bolgárokra. Megismertet a bolgárok sérelmeivel, melyek a török uralom által reájuk nehezednek, s mint philo-szláv túlszigorúan és tulozva adja elő a kihágásokat, melyek török részről a bolgárokkal szemben történni szoktak. Itt helyén tartom megjegyezni, hogy e tekintetben szerző nagyon részrehajló és elfogult, s majd mindenütt kirí művében, hogy nem tud vagy nem akar részrehajlatlan mértékkel mérni mindenik félnek.

Az ötödik és hatodik fejezetben a bolgárok egyházi ügyeivel foglalkozik. Előadja a bolgár patriarchátus történetét, végét és a görög Fanar uralomnak fölülkerekedését a bolgár egyház felett; végül ismerteti a római katolikus és a bolgár nemzeti egyház mozgalmait.

A bolgárok egyházi ügye az, mely minden bajaiknak kutforrása is egyszersmind. Midőn a bolgárok a keresztény vallásra tértek Róma és Byzancz egymással vetélkedve igyekeztek e népet saját főhatóságuk alá vonni. Vegre Basilius Macedo császár rábeszélésének és Mihail Boris bolgár-czárnak küldött ajándékok által sikerült őket a görög egyháznak megnyerni. A patriarchák nem voltak hajlandók független nemzeti bolgár egyházat alakítani; de a bolgárok nagy küzdelem után ezt mégis megalapították s a mai Silisztriában, akkor Dorostolum vagy Cristában székelt az első bolgár pátriarkhátus, míg 1394-ben Bolgárország megdülésével a patriarchái szék is megszűnt létezni s a bolgár egyház a görögökumeniai szék főhatósága alá rendeltetett. Azóta a görögök törekvése oda irányult, hogy a bolgárokat nemzetiségükből kivetköztessék, hogy a szláv nyelv helyett a görögöt vigyék egyházukba, iskolába. Az ellenszegülő és Rómában támaszt kereső bolgárok törekvéseit azzal hiúsították meg, hogy a török hatalommal szövetkeztek ellenök s a szegény bolgár népnek valódi vérszopói lettek a görög papok. A bolgárokat teljes tudatlanságban és

szellemi vakságban igyekeztek tartani; a főpapi méltóságokat a többet ígérő görög papoknak adták el, mert a konstantinápolyi patriárkha maga is pénzen vásárolta székét a portától.

A görög püspökök, hogy az állomásukért fizetett nagy összeget visszakaphassák, a plébániákat szintén pénzen adták el. Ilyenkor aztán némely gazdagabb pap 10—20 plébániát is megvett nyereségre s aztán uzsorás módon adta el. A papok pedig hiveiket zsarolták.

Vegre a bolgárok megsokalva a görög igát, nagy harcztot indítottak független nemzeti egyházuk érdekében s pár év előtt sikerült is óhajukat a porta közbenjárása által megvalósítani, s kaptak önálló nemzeti egyházat.

A bolgárok összes számát öt millióra lehet tenni; ebből 600,000-re megy a mohammedan felekezetűek száma, 60 ezer esik a róm. kath. egyházra és 4.370,000-et tesz a keleti szertartásuk száma.

Bolgárország ethnographiáját illetőleg egy nevezetes tényezőről kell megemlékezni, ez a cserkeszek és tatárok betelepítése Bolgárországba. A török kormány részint a nagy számmal Oroszországba kivándorló bolgárok pótlására, részint politikai okokból tatárokat telepített be Krimből Dobrudsába, mely a Duna és Fekete tenger között Várnáig lenyuló területet képezi. A második letelepítés cserkeszekből állott, kiket a török kormány 1864-ben telepített le a bolgárok közé. A bevándorlott cserkeszek száma 236.718 lelket tesz. A török kormány itt főleg politikai szempontokból indult ki, mert a cserkeszek, mint a szlávoknak halálos ellenségei által folytonosan sakkban tartja a bolgárokat.

A második könyvben szerző utirajzait közli, melyeket a Nisava, Duna, Lom és Timok között tett. Az első fejezetben ismerteti a régi Naissust, mely ma Nis nevet visel. Archäologiai kirándulásokat tesz környékén a régi Naissus helyének meghatározására, s e városnak és erődnek történeti multját és nevezetes szereplését az egyes korszakokban ismerteti.

A második fejezetben Nis és Sar-kőj (Pirót) között tett régészeti és földrajzi tanulmányait adja elő. Különösen a térképekben Stara planina és Szuva planina elnevezéssel előforduló hegyekről ad tüzetes tájékozást.

A harmadik fejezetben foglaltatik a Timok forrásvidéke és a Sveti-Nikola Balkan között tett utazása. E fejezet egyike a legfontosabbaknak földrajzi szempontból. Az eddigi térképeket e vidékről szemügyre és taglalás alá vevén, kimutatja azoknak hibáit. A Zrni-

Vrch nevű hegyet apokryphnak találja s ennek helyén elterülő völgyekben sűrű néptömeg lakik, térképeinken e helyen egy falu sem létezik, holott szerző 98-at talált ott. Szerző e vidékről egy külön térképet készített 1 = 288,000 mértékben. A térképeken előforduló Pirsnik város valóságban nem létezik. Szerző a Sveti-Nikola balkan jelentőségét fejtegeti, melyről a térképeinken nagy számban előforduló városokat kitörli. Ismerteti e vidéknek régészeti leleteit és azok fontosságát.

Az ötödik fejezet a Lom, Arcer és Vitból vidékeire vezet, hol szerző hasztalanul keresi a térképeinken előforduló Smorden folyót és falut, az valóságban elő nem fordul. Szól Arcerről, a régi Ratiaráról és szerepéről az ó-korbán.

Tanulmányozza az Arcer medenczéjét és Vitból forrását. Sok nevezetes ethnographiai adat és ismertetés van e fejezetben, főleg a bolgárok egyházi életére vonatkozólag. Bepillanthatunk a klasztrumi életbe és megismerkedünk a szerzetesek és remeték életével.

A hatodik fejezet egyedül Vidin pasai városnak van szentelve. Ez érdekes fejezetből igen sokat lehetne idézni, ha ismertetésünk szűk kerete megengedné.

A hetedik fejezet Belogradcsikon át Vrska-csuka- és a Dunához vezet, a nyolczadik a Topolovica-, Delena-, és Timok-területtel ismerteti meg, hol különösen népismeit tekintetben találunk érdekes dolgokat.

A kilencedik fejezet a bolgárok kivándorlását és a tatárok bevándorlását tárgyalja; a tizedik fejezet a »Kaukázus a Balkanon« cím alatt a cserkesz letelepítés nagy fontosságát és annak keresztülvitelét tárgyalja.

A tizenegyedik fejezet földrajzi tekintetben különösen fontos, a mennyiben a bolgár Duna terület nyugati részének kartographiáját adja. E fejezetben azt a kérdést fejtegeti »Hogyan keletkeztek bolgárországi térképeinken a költött hegyek, folyók, városok, falvak stb? E kérdés megfejtése kartographiánk tekintetéből fölötte fontos. E célra szerző szabadon használta a bécsi cs. k. udvari könyvtár hadi leltárát s 18 térképet hasonlít össze egymással, hogy a hibákat feltüntethesse. Szerző égető szükségesnek látja tehát e vidékekről egy megbízható hiteles térképet kiadni s e célból ő az 1871, 72 és 74-isi utazásai alkalmával tett tanulmányai alapján egy ilyen térképnek kiadásán fáradozik s »Dunai-Bolgárország és a Balkanról szóló térképét rövid időn, talán még ez évben megjelenő második kötetével egyszerre fogja kiadni.

A tizenkettedik (utolsó) fejezetben magasság-méréseket kö-

zöl, melyeket részint ő, részint Nagy, vasuti mérnök eszközölt. A szöveg közé nyomott 20 illustratio és a 10 önálló kép igen csinos és a szöveg felvilágosítására nagy előnnyel van. Mel-
lékelve van végül a Sveti-Nikola balkan átmetszeti képe és egy
kis áttekintési térkép a szerző által beutazott vidékről, az ő uta-
zását feltüntetve.

A mű velin papíron nyomva díszesen van kiállítva s 330
oldalra terjedt. Ara?

DR. ERŐDI BÉLA.

»Geographie. Par Onésime Reclus 2-éme edition.
Paris. L. Mulo 1873« 778 l.

(K. P.) A czimbeli testes könyv egy 17 lapra terjedő be-
vezető cikk után, mely vajmi gyér magyarázatot ad a földrajzi
tudományról, az öt földrészt tárgyalja főleg politikai tekintetben.
Az egész műről nem kívánunk itt részletes ismertetést nyújtani
annyival kevésbé, mivel a mindjárt kiemelendő rész elég világot
fog vetni Reclus ur adatainak alapos és megbízható voltára.

A 88.—101. lapokon Ausztriát (»Autriche«) ismerteti, de
a nélkül, hogy 1873-ban legalább csak tudomásul is venné
azt, hogy »Ausztria« mint olyan, ma már anachronismus, s
hogy már »Osztrák-magyar monarchiáról« kellene beszélnie, ha
a kétségtelen tényekkel egyezően akar tanítani. De persze mi oly
távol esünk Franciaországtól, hogy innen oda öt év alatt sem
érkezhetnek el a politikai hírek, ennél fogva nem is kívánhatjuk,
hogy egy francia geografus úgy ismerje Magyarországot, mint pl.
Patagoniát vagy Khinát. De, ha már államiságunkat nem ismeri,
legalább tudhatna valamit hazánk természeti és néprajzi viszo-
nyairól. Csakhogy ez nem igen áll érdekében a francia földrajz-
nak, mely arról, a mi nem francia, csak mint a féle kuriózum-
ról beszél, hogy ilyesminek is hallja némi hírét a francia tanuló.

Mindjárt a 92. lapon így ír a magyar alföldről: »A Tisza
és Duna közt, melyek mintegy 3—400 kilometrenyire egészen
párhuzamosan folynak, terül a magyar »Vizköz« (Mésopotamie), a
Pusztá. A Pusztá, mely 80—90 kilométernyi széles és 500 ki-
lométernél bővebb kerületű, egy lapos sivatag, melynek megvan-
nak a maga csodái, mint Egyiptomnak repülő homokja, mint a
homokpusztáknak, szaharai forróságai, sarki hidegei s viharai,
melyek egyszer forráznak, másszor dermedtenek. Fa, forrás, patak
nagy téreken nincs rajta, itt-ott látható ott néhány bokor s hely-

lyel közzel egy-egy sós mező, mint a kiszáradt tavaknak egy-egy maradványa.»

»Egyébiránt azonban a Puszta termékeny és szép szabad útja van rajta egy részről a tekintetnek, mely a Kárpátok kék félköréig uralkodik az egész rónaságon, más részről megvan a bájuk a pusztai természetes nagy rétségeknek is. A csárdák, azok az alacsony vert falu házak, a nomád és barbár pásztoroknak a csikósoknak (»czikos« a lovak őrzői) gulyásoknak (a szarvasmarhák pásztorai) juhásoknak (»juhász« a juhok őrei) és kanászsoknak (»kanasz« a disznók pásztorai) szolgálnak lakásokul. A csikósok Európa ganchói*) A vad (sauvages!) gulyások csúcsos nád kunyhókban laknak; a juhász baltájával és hamis kutyáival védi ropant nyájait a farkasoktól; a kanász a tölgy erdőben legelteti barmait (bêtes) és borzalmas ügyességgel kezeli baltáját.«

93 l. A Kárpátok jelentékeny lánczolatot képeznek úgy hosszúság, mint magasság tekintetében. Ezek választják el részben a germán Európát a szláv Európától.«

96. l. A magyarok (»Les Hongrois ou Magyares«) inkább a magyar síkságon, mintsem a hegységben laknak. Székely név alatt laknak Erdélyben 575.000-en. Nem szaporodnak; azt mondják, hogy e törzs kevésbé termékeny. Barna bőrű, hosszú fekete hajú és nagy bajuszú emberek ezek; szemek ragyogók és büszkék; körülbelül ezekben különböznek leginkább az ő német és szláv honfitársaiktól. Talán a hunok maradékai, de mindenesetre rokonai a finnek és törököknek; mintegy ezer éve, hogy a Kárpátokon átkeltek s a Duna rónaságát ellepték, melyben akkor barbár népek maradékai barangoltak. . . . A mint keresztyénekké lettek, sokkal csendesebben kezdtek élni az ő pusztaságaikon s idővel, a mint a szlávokkal és németekkel vegyültek, megszeliődült rajtuk törzsüknek eredeti rútsága. De a vegyülés daczára is bámulatos kitartással megőrzék nyelvöket, jellemöket és szenvedélyeiket, a magyar büszkeséget, az idegen iránti megvetést, s ragaszkodásukat szép hazájuk iránt, melyet oly szívesen neveznek négy folyam és három hegy közötti paradicsomnak. — Ebben a büszkeségben állott az ő erejük. Nyomatva csaknem megfojtatva a szlávoktól, vererve a törököktől, leigázva a németektől, helyt állottak mindenkivel szemben, s ma politikai tekintetben ők

*) A hasonlat sikerült voltát mutatja az, hogy ganchoknak Argentínában azon pásztorokat hívják, kik spanyol apák és indián anyák maradékai.

birnak túlsúlylyal a császárság keleti részében. A magyarok megőrizték nomád hajlamaikból mindazt, a mit csak a civilizáció megtűrhet. Jobban szeretik a rónát a hegynél, mert kényelmesebb ott lovacskázni (!), szintén többre becsülik a falut a városnál, a pásztori életet a földmivelésnél s a könnyű foglalkozásokat azoknál, melyek sok munkával járnak. Még mindig arisztokraták, barátjai a nagyzásnak, túlzók a becsületbeli dolgokban, hazafiak a nevetségességig, de ennélfogva egyszersmind vakmerőségre és önfeláldozásra is képesek, rajongók s egyszersmind elhatározottak, sok dologban birnak jogászi és gyakorlati értelemmel. Úgy látszik, hogy uralkodásra születtek. Nyelvök alakokban gazdag és zengzetes. Mint mondják ez a keleti spanyol nyelv stb.*

98. l. E század elején Kolosvár igazában német volt. Ma fővárosa az erdélyi magyaroknak; az iparosok és polgárok közt a német nevek uralkodnak, de ezek viselői magyarul beszélnek és magyaroknak tartják magukat.*

101. Pestről mindössze ennyit mond: »Pest (132,000 l.) e században kedődött. Ma Magyarország fő- és legfontosabb városa. Pestet a Duna fölött egy körülbelül 500 métrenyi függő híd köti össze Ofennel vagy Budával, mely a magyaroknak igazi nemzeti fővárosa (métropole) csak 60.000 lakossal bir. E roppant város házai a száraz pusztaságon igazi labirinthját képezik az utcáknak, melyeken a nyár porát a tél és tavasz sara váltja föl.«

Íme ennyi az, a mi egy 43 ivre terjedő és ugyan csak sűrűn nyomott könyvbe rólunk befért.

Nem akarjuk ez alkalommal német szokás szerint szemökre vetni a francziáknak a földrajzi ismeretekben való nagy járatlanságukat; hanem Reclus úrral szemben mégsem hallgathatjuk el, hogy mi öt könyve után igen gyarló geographusnak bélyegezzük, mint olyat, ki megbizhatatlan források után s még úgy is könnyelműen dolgozik, és csak annyi fáradságot sem vesz magának, hogy tudomásul venné azon (bár nem mindig kifogástalan) föld- és néprajzi czikkeket, melyek koronként a »L'Explorateur,« »Revue des deux Mondes« »Journ. des débats.« »Journ. de Genève« stb. lapok- és folyóiratokban ránk vonatkozólag is megjelennek.

Rövid közlemények.

— **Utazás a Felső-Nilus és Niam-Niam vidékén.** Chaillé-Long-bey, az egyiptomi hadseregben ezredes a párisi földrajzi társulatban jelentést tett keleti Afrikában tett útjáról. A khediv által kísérvöl rendeltetett Gordon ezredes mellé, a ki Baker Samuel után az egyenlítő alatti egyiptomi tartományok kormányzójául küldetett ki. 1874-ben február 21-én indulván el a szuezi csatornán, Khartumba a fehér és kék folyó összefolyásához értek. Egy 26 napig olyan területen át folytatott utazás után, hol mind-egyre attól lehetett tartani, hogy a dús növényzet utjokat végkép elzárja, a Gondokoró melletti Bari tartományba értek. Mintegy 1000 mértföldet jártak be, mely vidék teljesen fedve van mocsárokkal és posványokkal, melyekben bivalyok és elefántok csordáival találkozottak. A folyókban krokodilok és vizilovak tanýáztak, mely utóbbiak ordítása zavarta meg egyedül a csendet. Long ezredesnek egy kirándulása Szobat vidékére népismei tanulmányait gazdagította. E vidék lakói elütnek azon tudósításoktól, melyeket eddigelé róluk közöltek. A diuka faj nem imádjá a holdat, hanem a tehenet. A silluk faj, melyről azt állították, hogy Szenaar mezején királyságot alapított, szegénységéről és nyomorult helyzetéről ítélve, ilyen nagy jelentőségű történelmi szereplésre képtelennek látszik. A Bahr-el-Abiad (fehér folyó) körül lakó feketék sűrű ganaj-oszloppal veszik körül magukat, melyet meggyujtanak s melléje fekszenek, lehet azért, hogy a szunyogok csipése ellen védjék magukat, vagy hogy esténként az oroszlánok, párduczok és vizilovak támadásai ellen biztonságban legyenek. Restek és félénkek, s a bizonytalan vadászatban alig találnak elegendő ételmet, s egyedüli életfentartásukat a halászatban lelik. A silluknak egyedüli istene a tehen, s az is csak igen kevés tejet ad a szegény négernek, a ki nem meri megölni a tehenet, hogy husával táplálkozzék. A tehen bírása' a négernek szabadságát biz-

tosítja, mert minden törzsnek seikhje rabszolgájának tekinti azt a négert, a ki legalább egy tehenet nem bír. Így élnek e szegény négerek tétlenségben, a nap sugarai ellen a ganajból felgomolygó füst-oszloppal védve magukat, mely beesett sápadt arcukat és a felső álkapocsból kinyuló hosszú fogaikat még irtózatossabbá teszi. Ilyen életet fogynak majdnem a többi fekete fajok is.

Ápril 18-án visszatérve Long ezredes Gondokoróba, 24-én Victoria N'Yanza tóhoz ment. Magával vitt a Szudanieh ezredből két katonát és két szolgát, egy elsassit és egy berbert (feketét.) Howéeraig, mint az egyiptomi katonai terület utolsó pontjáig katonakisérettel utazott, mely a nevezett helyen azonban elmaradt tőle. A legnagyobb esőszakadásban folytatott 58 napi utazás alatt az utazók a vidék élelmére levén kényszerítve, mindenféle nyomorral kellett küzdeniök, Junius 20-án Long ezredes egy hegy tetején végre feltalálta M'Isé királyt háremétől környezve. A vadak királya és környezete a legnagyobb pompával fogadta az utazót. Lovát, melyet e vidéken alkalmasint legelőször láttak, különösen nagyon megbámulták a benlakók. A tartomány, mely festői és meglepően kellemes, el van borítva banán fákkal.

Long ezredes más nap a feketék királyánál volt fogadtatáson; lován jelent meg előtte. M'Isé, a ki magas termetű, erélyes tekintetű, feszesen fogadta őt egy zanzibari szőnyegekkel fődött gula-alakú ajtó előtt. Miután vendégét maga mellé ültette, mely tiszteletben előtte még senkit sem részesített, bemutatta őt minisztereinek és országa főbjeinek. Az ezredes egy sarokban észrevett vörös és fekete ruhába öltözött 12 férfit hosszú szakállal és mord tekintettel. E 12 férfi tiszte nem maradt sokáig talány az utazó előtt. Egy intésre kirohantak a palota környezetét elözönlő feketék közé és egy pár percz alatt borzasztó zaj és dobok pergetése között hatvan feketét fejeztek le. Az utazó csak nagy nehezen tudott nyugalmat szinlelni e borzasztó látvány előtt, melyet királyi házigazdája tiszteletének és kegyének jeléül véghez vitetett. M'Isé azután bemutatta vendégének az ő háremét, melyben 100 nő volt különféle fák-háncsából és szálaiból készített római toga-féle ruhákba öltözve; a férfiak hasonló ruhát viseltek, csak a minisztereknek van kiváltsága fehér színű ruhát viselni. Másnap Long ezredes a szelamlukra, vagyis a hozott ajándékok átadására jelentkezett, mi nélkül Afrikában soha sem szokás utazni. A villanytelep és a többi apró tárgy annyira megtetszett a királynak, hogy végtelen kegyét biztosította vele magának az utazó. E kegynek köszöni az utazó, hogy a Victoria N'Yanzát megláto-

gathatta, daczára a nép azon babonás hiedelmének, hogy e tavat és folyót az afritok vagy ördögök lakják. A tartomány, mely különben szép és festői, tele van mocsárokkal, honnan veszélyes kigőzölgések terjednek szét a levegőben. A banán képezi a lakók egyedüli élelmét, jöllehet, hogy czukros burgonya, indiai kukoricza és czukornád is bőven terem. A bőr cserzését oly nagy tökélyre vitték, hogy az az európaival is kiállja a versenyt.

M'Isé király 1200 emberből álló kíséretet adott Long ezredes mellé, kikkel fakéregből készült csolnakokon meglátogatta a Victoriát. Hogy a kirándulás sikeres legyen, a király hat vadat lefejeztetett, kiket a nép a tó gonosz szellemei őreinek tartott; mindennek daczára kísérete nem engedte az utazót a tó keleti részére evezni, azt állítván, hogy ott gonosz szellemek tanyáznak.

Long julius 19-én hagyta el M'Isé király udvarát, ki 200 emberből álló kíséretet adott melléje, kik podgyászat vitték, mert Afrika belsejében ez az egyedüli utazási mód. Urondoqué felé vette utját; de a 20 napi utazás tele volt nyugtalansággal és üldözéssel a kísérek részéről, kik így boszulták meg magukat az utazón a királyuk által élvezett kegy miatt. Ezernyi zsarolás után aug. 7-én végre elérték a partot M'Jugoli főnök kalauzolása mellett, ki nem akart tovább menni s magával akarta vinni az utazó értékes podgyászatát.

Long ezredes revolverét rántván elő, a kísérek megfutamodtak. 8-án hajóra ült csekély kíséretével, mely 8 emberből állott, ezek között volt három gyermek, kiket az utazó M'Isétől volt kénytelen elfogadni, ha csak meg nem akarta sérteni; a neki felajánlott 12 nőt visszautasította, azt hozván fel mentségül, hogy nincs helye az elszállításra. 11-én az utazók egy tóban találtak magukat, melyről eddigelé nem történt említés, s melynek Huszein nevet adtak. Hajótörés és éhség volt e kirándulás eredménye, mely őket 16-án kifáradva és összetörve Kooliba vetette. Long itt remélte a M'Isé által ígért élelmi szereket megtalálni, de semmi sem érkezett meg. 17-én 4—500 ember támadta meg az expeditiót, mely oly hőiesen védelmezte magát, hogy 82 embert lelőttek, a többit pedig elkergették. Négy napi fáradságos és nélkülözéssel teljes utazás után az expeditió Hordeirába, az első katonai állomásra érkezett, hol jó fogadásban részesültek és innen Gondokoroba utaztak, hová október 18-án érkezett meg, miután 400 kilométernyi utat tett meg többnyire kések és szuronyok segélyével törve rést a nehezen áttörhető növényhálózaton.

Midőn Long-bey ezen utazásának fáradsalmait kipihente, egy

a Bahr-el-Abiad nyugati részén fekvő Makraka-Niam-Niam tartományba küldendő zászlóalj parancsnokságával bízott meg. A nevezett tartomány földje annyira vastartalmú, hogy vize majdnem ihatatlan. Lakói természetes és harciasak, csak akkor táplálkoznak emberhussal, ha állatokban hiányt szenvednek. A szárnyas hangyák itt is, mint Afrika belsejében mindenütt, nagyban pótolják a hússzükségetet; de nem találhatnak elegendő nagy mennyiségben. Következésképp fogják őket. Az asszonyok körül ülnek a hangya-bolyt, s egy dobféle hangszerre ütve énekelnek. A hangyákat e zaj kicsalja és azonnal foglyokul esnek. E táplálékot nagy inyencz ételnek tartják. Beljebb a banán képezi az egyedüli táplálékot; itt igen jó minőségű és a gabonát pótolja. A talaj nagyon termékeny és ad cukornádot, görög dinnyét és más gyümölcsöt. A járványok nagyon gyakoriak, különösen a himlő. Az expedíció területét képező vidékek tele voltak e járványoknak áldozatul esett emberek hulláival. A Niam-Niam lakói a vasat bányászzák és jó késeket készítenek belőle; díszkardokat is készítenek rézmarkolattal. Férfiak és nők nyakukon és kézcsuklójukon vas- és réz gyűrűket hordanak, melyek különféle díszítményekkel vannak ellátva.

Long ezredes e vidékről két Niam-Niam embert hozott magával, továbbá egy 12 éves fiút ugyanonnan és egy ugyanazon korú Ugunda tartományból és Akkából vagy Jecke-Jeckéből egy törpe fajú asszonyt. Ez utóbbi, midőn az utazó felszólította, hogy vele utazzék, azt válaszolta: »Igen szívesen, csak meg ne egyél.« Mindezen négerfajok Kairóban vannak a kormány felügyelete alatt.

Az Akka tartományban a férfiak és nők egyaránt hatalmas és a szomszéd-törzsoktől rettegett harcosok. Elefántokra és bivalyokra vadásznak rövid lándsákkal, a mi bátorságukról tesz tanúságot; mert a néger egyáltalán félénk és gyáva levén, úgy vadászza az elefántokat, hogy meggyújtja a mezőt, mi által sokszor 40–50 elefántból álló csordát is hatalmába kerít.

Long ezredes egyszersmind jelentést tesz a farkas emberekkel rokonságban álló törpe néger fajtáról, mely azonban sokkal tovább nyugatra lakik, s oly hosszú füllel bírnak, hogy a keblükig ér le. Ő nem látta őket, de a kik ezt neki elmondották, annyira hitelt érdemlő egyének, hogy mint valóban létezőt állíthatja.

(Az Explorateur után E.)

Livingstone sírja Westminsterben következő sírirtalal bír:

»Tengeren túlról kegyeletes kezek által ide hozva nyugszik itt Livingstone Dávid, hittérítő, utazó és emberbarát.

»Születve 1813. márczius 19-én, meghalt Chilambo városában Ulalában 1873. máj. 1-én.

»Harmincz évig élete a legnagyobb veszélyek és fáradoalmak közepette a vad népek megtérítésének, az ismeretlen és rejtélyes vidékek kinyomozásának és a Közép-Afrikában üzött gyalázatos rabszolgakereskedés megszüntetésének volt szentelve. Utolsó szavai is, melyeket tevékenysége színhelyének kellő közepén írt, így hangoztak:

»Minden, mit még magányomban hozzáfűzhetek az, hogy szálljon az ég minden áldása minden emberre, legyen az amerikai, angol vagy török, ki képes leend ezen meggyalázó csapását a földnek tönkre tenni.«

A sírtábla egyik oldalán e szavak állanak:

Tantus amor ver', nihil est quod noscere malim,

Quam fluvii causas per saecula tanta latentes.

A másik oldalon a szentírás következő szavai állnak:

»Vannak más juhok is, melyek nem ezen nyájból valók; kell, hogy azokat is vezényeljem, fogják hallani szavam.«

(Boll. d. l. s. g. ital.)

Bi.

Francia-sinai gőzhajózási vállalat. Bizonyos Schoedelin tábornok és sinai mandarin, több sinai érdemrend tulajdonosa, a francia földrajzi társulat kereskedelmi osztályának javaslatot terjesztett elő, francia-sinai kereskedelmi gőzhajózási vállalat életbeléptetésére, melynek célja lenne Marseillet a sinai kereskedelmi telepekkel összekötni s e mellett Sina tengerpartjain és nagyobb folyamaiban parti hajózást léptetni életbe. A terv szerint a hajók francia parancsnokok alatt állának ugyan, de sinai lobogó alatt járnának, minek azon előnye volna, hogy az idegenek előtt elzárt kikötőkbe is bejuthatnának. Székhelye a társulatnak Canton volna s alaptőkéje 2 millió frankkal van előirányozva. A földrajzi társulat kereskedelmi szakosztálya az ügy tanulmányozására egyik kiválóbb tagját küldte ki, a ki legközelebb fogja jelentését benyújtani.

Bi.

— **Utazás a Szaharában.** Largeau V. a pár év előtt Párisban alakult Société de géographie commerciale-tól azt a feladatot nyerte, hogy az Algirtól délre fekvő vidékek és azok lakóinak kikutatására küldendő expediciónak élére álljon. A nevezett társaságnak főleg kereskedelmi célok lebegtek szemei előtt, midőn nevezett utazónak a megbizást adta. Largeau e megbizásnak derekasan megfelelt, s pár hét előtt már egy második kereskedői karavánnal indul a Szahara felé.

Largeau kirándulásáról az »Explorateur« után a következő részleteket közöljük. Largeau múlt évi novemberben indult el nagyon szerény eszközökkel ellátva utazására. Eleinte Biskrában és Tuggurtban sokáig kellett időznie, de időzése ez utóbbi városban nagy előnyére volt, mert megismerkedett Aga Szi-Muhammed ben Idriszszel, kit Chanzy tábornok, Algirnak kormányzója Wad, Rhiv és Szuf tartomány kormányzásával megbízott. Ő Largeaunak megbízható vezetőket szerzett és a Szaharában lakó sok ismerősének melegen ajánlotta. Largeau csak három benszülött társaságában, kiknek ketteje Saamba, egyike Szufi volt, indult utnak és pedig először Igharghar folyónak kiszáradt medrében, melynek kanyargó utja és hegyes szikláik miatt majdnem járhatlan medrét ő legelőször felvette. Largeau a benszülötteknél is körülményesen tudakozódott s ő maga is tüzetes megfigyelést tett az afrikai nagy folyók kiszáradásának okait illetőleg.

Azon vidékek, melyeket Largeau beutazott, az 1871-iki felkelés alatt nagyon feldulattak és a tuaregek, kiknek tartományához utazónk közeledett, maguk között nagy háboruba bonyolódtak; azért utazását ez irányban nem folytathatta annyira, mennyire neki szándéka volt, azért elhagyta Igharghar folyó medenczéjét s délkelet felé eltérve, irányát a Hasszi-Bottin sókutak felé vette, hol vezetőjének gyengélkedése miatt két napig tartózkodott. Ez időt arra használta fel, hogy a sóskutaknak befolyását a légmérsékletekre, továbbá a sziklák elporladását s ebből a homokképződését tanulmányozta. Mindig dél felé tartva, tíz napon át egy országban utazott, melyet a Saambak télen sem mernek meglátogatni; talaja pirosuló homokhegyek által van borítva, melyek a keleti sikságot elborító vastartalmu kősonak elmállásából származnak.

E homokhegyek közepette, hol az antilopék és zergék a nagyon sovány mohart lelegelik, érte utol Largeaut az a borzasztó vihar, mely két napon át dühöngött s mely idő alatt a menekülés reményéről teljesen lemondott. Végre Ghadameszbe ért, miután 20 napon át Tuggurttól napi 10 órát utazott. Itt egy felvilágosodott és becsületes emberrel találkozott. Szi-Muhammed-ben-Aisa a tripolisi bey által Ghamadesz kaimakamjává ki nevezetvén, Largeaut azzal a biztosítással fogadta, hogy ha a tuggurti aga ajánlatával jön, épen úgy fogadja, mint az agát magát. A derék kaimakam csakugyan megtett mindent, hogy az utazónak szolgálatára lehessen, összekötetésbe hozta őt a tartomány legnevezetesebb kereskedőivel, bemutatta őt a dsemaa és medselesz (Gyűlés) tagjainak s felvilágosítást adott neki Szu-

dan kereskedéséről és legfontosabb két kereskedelmi útról, melyeken közép Afrikával és a földközi parttal kereskedést üző karavánok közlekednek, valamint a terményekről is, melyekre e kereskedés különösen kiterjed.

Meglevén győződve, hogy Ghadamesz egyike a Szahara legfontosabb kereskedelmi pontjainak, Largeau a benszülötteknek kimutatni igyekezett, hogy az idegen árukat illetőleg legelőnyösebben fordulhatnak a francziákhoz, s ha déli Algirba jönnek, ott saját áruiknak is jövedelmező piacot szerezhetnek; hogy a francziáknak komoly kereskedelmi érintkezését nekik kimutassa, megígérte, hogy jövő évben tehát az idén, franczia kereskedőkkel és azok áruival fogná Ghadameszt meglátogatni; azon feltétellel, hogy a jövő évben, ők is felkeresik El-Wadot és Tuggurtot, hol Chanzy tábornok jelentékeny árucsarnokokat és bazárokat épített számukra. Nagyobb biztosításul szerződést kötött Largeau Ghadamesz előkelőivel, melynek értelmében ezek kötelezik magokat: 1. a Largeau kíséretében jövő tudósokat és kereskedőket testvérekül tekinteni, 2. őket városukban elszállásolni; 3. ők maguk is felkeresik a dél algiri kereskedelmi piacokat, ha az ő első expedíciója az ő kedvükre sikerül.

Largeau 20 napig időzött Ghadameszben, hol sok barátot szerzett magának. Meglevén elégedve a kivivott eredménnyel Szufon át visszatért, mely uton a karavánt is vezetni szándékozik. Ez az ut nem valami nagyon jó s mint a többiek ez is nagy homokhegyekkel van elborítva, de nagy völgymedenczék is terülnek el köztük, hol a népes karavánok is átvonulhatnak. Bir-esz-Szofot, melyet Henri-Duveyrier is meglátogatott, jobbról elhagyva, Bir-Dsedid felé vonult, hol édes víz foly s hol a karavánt a tiz napi utra való vízzel akarja ellátni, mert innen még annyira van Ghadamesz Bir-Dsedidtől El-Wadig, mely város a Szaharának éjszaki részén az első algiri város, 5 napi utazást vesz igénybe; El-Wadtól Tuggurtig 3 napi utat számítanak s hat napi ut van Biszkráig; egészben tehát Biszkrától Ghadameszig Tuggurton és El-Wadon át 24 napi utazást vesz igénybe; egy megrakott karavánnak azonban 30 napra is van szüksége.

Ez képezi Largeau utazásának kereskedelmi politikai szempontból fontos eredményét. Mint látható a kezdet megvan, csak folytatni kell s az eredmény elmaradhatlan.

Largeau a párisi földrajzi congressus alatt jelen volt s utazásáról jelentést tett. Pár héttel ezután egy nagy franczia karavánnal utnak indult Szaharába.

E.

A kataszteri felmérésről.

(Vége.)

Végre, hogy a kataszteri háromszegellési elemek segélyével légnyomati észleletekre alapított magasságmérések terén is létezzenek tapasztalatok, 1871-ik évben, a háromszegméreti pontok állandósítása alkalmával Tolna- és Somogy megyében, Aneroid mérésekkel tétettek nagyobb mérvű kísérletek, miután annak kezelése és alkalmazási módjzata iránt, Buda környékén már előleges tanulmányok ejtettek meg.

Az Aneroid könnyű kezelhetősége miatt, erősen átmetszett és egybefüggő erdőségek által fedett vagy hosszú szűk alkatu völgyek mentében kitűnő szolgálatot tehet, ha a horizontális távlatok meghatározására, illetőleg az észlelt pontok ugyanazonosítására megbízható térképekkel rendelkezünk.

Azonban tudjuk, hogy hol a számítási eredmény a légoszlop nyomásából meríttetik, azon felette érzékeny és már csekély területen is változó tényezők miatt, melyek a légoszlop ingására befolyást gyakorolnak, ilyen észleletek csakis rövid távolságra a kiindulási, és hasonlítási ponttól nyújthatnak nagyobb mérvű megbízható eredményeket.

De épen ezen előzmény volt az, mely az észleleteket a kataszter részéről, eleve is jó sikerrel biztathatá, a mennyiben a választott terepen a már meg volt háromszegméreti hálózatból kiindulva rövid idő alatt annyi új támaszpont volt meghatározható, hogy az Aneroiddal egyik vagy másikához ezen pontoknak minden $\frac{1}{2}$ legfeljebb háromnegyedóra alatt vissza lehetett térni.

Az észlelések ellenőrzése ily formán magok a műveletek által kielégítőleg biztosítva lévén, a mindig körülményességgel kapcsolt normális légmérő használata feleslegessé vált.

Ily módon két egyénnek aránylag rövid idő alatt sikerült Tolnamegyében $13\frac{1}{2}$, Somogyban 37, összesen tehát $50\frac{1}{2}$ □ mértföldnyi területen 5300 magassági meghatározást eszközölni, melynek segélyével 25 öles emelkedésű rétegvonalak alkotására nevezett területen feleslegig bő anyag szolgáltatott.

E rétegvonalak megelőzőleg a helyszínén a hasonló Aneroid

állások egybekötése által vonattak; később aztán a kiszámítási elemek nyomán módosítva, térképeztek.

A kataszteri felméréssel, a grafikai magassági mérések újabb időben rendszeresen egybe lévén köttetve, további Aneroid mérések szüksége fenn nem forgott.

Ezzel befejezván a háromszegellés és azzal kapcsolatos műtétről közölni szándékoltakat, átme gyünk a felmérés további alkatrészeire.

Ezek legközelebbikét az u. n. »határleírás« képezi. Ennek célja a községi határok vonala körül létező kételyek, bizonytalanságok vagy kölcsönös igények lehető kiegyenlítése által, a részletes felmérés elé e tekintetben már tiszta, és az azonnali munkálkodást megengedő állapotokat készíteni elé.

A határleíró egyén tehát, a községek határvonalait megjárja, a halmokat, jegyeket megujjítatja a fenforgó kétes vonalakra nézve, az illetők közt egyezményt kísért meg, végre pedig mindezekről nézve a szabályszerű határ leirási munkálatot szerkeszti.

Ezen munkálat tárgyát kizárólag a község határvonala képezi, melyet az illető egyénnek physikailag, a kiindulás pontjától, ugyanazon pontig meg kell járnia.

Tapasztalatait egy térkép vázba tünteti elé, mely már geografiailag tájékozva, a háromszegméreti hivatal részéről szolgáltat ki számára.

Ezen térképváz és az annak kiegészítő részét képező jegyzőkönyv, számszerint és sorról sorra érinti a határhalmokat vagy jeleket, jelöli valjon a köztük levő vonal egyenes-e vagy hajlott, kitérő, utóbbi esetben a kihajlás tájirányát jelezi, feljegyzi továbbá azon birtokot műveletágat és parcellát, melyen határjelek találtnak, valamint a szomszédhatárok eltérő vonalait, gondoskodik, hogy a netán benőtt vonalrészek kitisztíttassanak, végre pedig ha a kétes vonalakra nézve, az illetők között egyezményt létrehozni nem sikerült, ezen körülményt, a két pretensió vonalak jelölésével felemlíti.

Az ilyen előmunkálatok nyomán készült térképváz, mely mint említve lön, már szabatos éghajlati tájékozottsággal bir, a háromszegméreti pontokat és ezek nyomán a □ mértföld és a szelvénybeosztást is tartalmazván, az illető határoknak a föld adó ideiglenes munkálatokból átvett kiterjedési és parcella számadataival együtt, minden kívánatos támaszpontot szolgáltat a részletes felmérés tervezetének elkészítésére valamint az egyes felmérési terek csoportosítására, és kiszabására nézve.

Nem lesz fölösleges itten egy és mindenkorra kiemelnem, hogy minden a kataszteri munkálatok keretén belől szükséges birtokpuhatolási vagy bejegyzési intézkedések csakis tisztán közigazgatási jelleggel bírnak, tehát azok sem jogcímet nem nyújtanak, sem annak nem prejudikálnak. A kataszter, az adózási uti possidetis elvét követi, és mindenkor csak a tetteges birtokosra reflektál.

A nép azonban kevésbbé lévén hajlandó vagy képesített csak merőben közigazgatási és viszont hitel telekkönyvi és jogcímet kölcsönző lajstromozások és mérések közt fönnálló subtilis megkülönböztetések fölértésére, nem képzelheti, hogy egy ily, általán véve nagy apparátussal dolgozó intézmény, minő a kataszteri fölmérés, munkálataiban egyszersmind birtokjogi sanctióval ne bírjon, miből aztán gyakran nem csekély tévedések és utólagos meglepetések erednek azok részére, kik a bekebelezést évek hosszant elhanyagolva, viszont igenis körülte vannak, hogy a kataszteri fölmérés alkalmával az illető parcellák nevükre irassanak; ezzel érdekeiknek minden irányban eleget vélvén tenni.

És valóban nem lehet tagadni, hogy úgy a hitel, mint általában véve a birtokjogi viszonyok minél preczisebb állapotba hozatala érdekében fölötte kívánatos volna ama tágulást, mely a birtokjog és a merőben tetteges birtoklás fogalmai közt létezik, (és az által, hogy a merő fizikai birtoklás is elegendő a birtok majdnem minden iránybani haszonvételére, legközvetlenebb magyarázatát adja az átkebelezés körül uralkodó képzelhetlen passivitásnak) hogy ezen anomal fogalmi tágulás mondom, törvényhozás útján lehetőleg korlátoztatnék, és hogy azon becses anyag, melyet a kataszteri fölmérés, teljesen megbízható területi adatai és parcellázott fölvétele a hiteltelekkönyvezés céljainak is szolgálathat, a telekkönyv szorosabb kapcsolatbahozatala által a kataszterrel ezen fontos irányban is hasznosítható legyen.

Az idevonatkozó rendszabályok azonban, magától érthetőleg, csakis az igazságügy-intézmények keretébe tartozhatnak, és a katasztert a fölmérés végrehajtásán kívül több, e tekintetbe nem illetheti.

A határleirással végtérre minden megelőző munkálatok be lévén fejezve, azt közvetlenül a részletes fölmérés követi.

Legyen szabad annak sajátságait és rendszerét tüzetesen elősorolnom.

A munka, mint már említve lőn, minden lánczczal mérendő

alpvonal mellőztével, az asztallapra eső háromszegméreti pontokra támaszkodva veszi kezdetét.

A fölmérés határról-határra halad, minden határ vagy önálló község rendszerint egy külön kiegészített operátumot képez.

A határok körvonalait egy mérnöknek a másiktól átvenni semmi szín alatt sem szabad, minden határvonal egyszersmind külön fölvétel tárgyát képezi.

A fölmérés aránya a természethez képes $1/2880$, vagyis egy bécsi hüvelyre 40 ölnek felel meg, a térszámítási egység az $1600 \square$ öles hold.

A kataszteri fölmérés térszámításai, műveletei és alkatrészei, a méterrendszer behozatala által változást szenvedni nem fognak, azokra nézve ezentúl is a tizedes beosztású bécsi öl, a hold és $\square$ mértföld marad az irányadó, a mint az mérhetetlen zavarok elkerülése érdekében másként nem is lehet; — különben is a térmértékek nemzetközi forgalom tárgyait nem képezvén e tekintetben a közérdek, zavarok elkerülése végett csak azt követeli, hogy biztos és kellő részletességig terjedő terület átszámítási kulcsok létezzenek, mely irányban a magyarországi kataszteri felmérés részéről is — a kellő intézkedések megtéttettek.

A felmérés minden községi határt belevon az általános országos szelvény beosztásba, melynek metszői és rendezői, az illető térképlapokon a négyszegmértföldek sorszámaival együtt megjelennek, úgy, hogy az ország bármely távol zugában felmért kis helység vagy puszta függélyes távlatai, a budai délkörtől azonnal kivehetők, és viszont bármely szelvény saját földirati és teresztricus helyére, kapcsolatos tájékozottság mellett beigtatható.

Minden négyszegmértföld, mint már említve lőn, husz, 25" hosszú és 20" magas és így a felvett mérték szerint 500 holdas térfogatu asztallapra van felosztva, és minden $\square$ hüvelyk ez szerint épen egy $1600 \square$ öles hold területnek felel meg.

Az eredeti asztal felvételi lapok sértetlen tartására a legnagyobb gond fordítottatik, és ez okból, nehogy a művelet ágak festése, illetőleg az azzal járó nedvesítés, a papirnak egyetlen összevonását idézze elé, az eredeti szelvényeken csakis a határvonalak, a főutak, a patakok és folyók medrei és az épületek színeztetnek minden egyéb fehérén, színezetlenül marad, az egyes műveletágak pedig ritkán alkalmazott convencionális jelekkel, vagy megfelelő betűkkel jelöltetnek.

Hogy azonban a birtokosok kipuhatólása, a felmérés megjárása, a közigazgatási vizsgálat és hitelesítés céljához megkívántató

és bátrabban kezelhető térképi adat is létezzék, az eredeti lapokról átlátszó papirosan másolat vétetik, e másolat erős nemes papírra ragasztatik, kisebb négyszegosztályokba metszetik és ezen műveletágak szerint meg is színezett ugynevezett birtokjelölési vagy birtokvázlati lapok képezik aztán a kataszter fenjelzett, és általában véve minden további puhatolásoknál használt bátran kezelhető kézi Brouillonjait.

A magassági rétegek, az eredeti szelvényeken a mezei munka alkalmával közvetlenül csak könnyű rajzon vonallal jelöltenek, ellenben az imént említett vázakba állandóan vezetnek be, és miután ez megtörtént, az eredeti szelvényeken, a rajzon jegyzés is kitöröltetik.

Az ország térképészeti céljaira készülnek végre ugyancsak az illető fölmérési osztályok kebeleiben külön-külön egy $\square$ mért-földet tartalmazó erős nemez papíron a fölmérés átnézeti térképei 1"=500-as mértékben, melyek az ezen mértékarány keretén belől megengedhető minden részletességet, különösen pedig a községi határokat tartalmazván, megyék szerint kerekítettnek ki, és az ország speciális térképének oly irányban való kidolgozására volnának hivatva, minőt a katonai fölvételeknél gyakran fölötte háttérbe nyomott vagy fölszínesen kezelt róna-topografia nagyon is igényelne, és mely a rendelkezésre álló gazdag részletesség helyes tapintattali fölhasználása, különösen pedig a dűlözetek és helynevek korrekt bevezetése mellett történelmi, ethnografiai és nyelvészeti tekintetben is nagy beccsel bírna.

Az utolsó évi munkálatokra vonatkozó ezen kisebbített térképek, azonkívül már a magasság mérési adatokat, és az ezek alapján vont 20, 20 öles emelkedési távlat aequidistánsait is tartalmazzák. — Ily modorban készült p. o. a volt román-banáti határörvidék 1"=500-as térképe is, mely hirtelen emelkedő domszerű meredekjei, szaggatott vad téralkata, mélyen bemetszett hasadék völgyei és meredek vagy sziklás kúpokkal uralt fonsikképletei mellett, a lehető legérdekesebb plasticitással lép elibénk.

Ily jellegű hegyképletek, oly sűrű magassági pontokkal ellátva, mindazt a kataszter méreteiből levonható; 20, 20 öles emelkedési rétegvonalok mellett már a Schraffe hiányát majdnem egészen feledni engedik, sőt azt, a térjelleg átlátszó és következetesen indokolt visszaadása érdekében nem is kívántatják. Ugyanis a hasonképletek schraffjainál választható bármely színskala és bármely óvatos előadási modornak sem sikerülhetne helyenként a túlsötét, egymást

fedő vonalakat és azza! a térkép olvashatlanságát elkerülni, *) mel-
lőzve azt is, hogy ha a tiszta rétegvonalzat által lehetséges előadást,
vagy pedig azzal együtt a szokásos nyers convenzionális jelzéssel
ellátott térkép között választanom kellene, ama nehézkes, zavaró és
merev módozat irányában, melylyel p. o. a sziklaképletek jelöl-
tetni szoktak, inkább csakis az ilyes caracterek nélküli rétegraj-
zot választanám, miután a jól tartott rétegvonalvezetés és a sü-
rűen adott magassági pontok segélyével, a gyakorlott szem
a terep megtöréseit, mint az szakadásokban és sziklakép-
letekben nyilatkozik, ösztönszerűleg fölismeri. **)

Mindez azonban csak is hason képletek közepette bir érvény-
nyel minők az említett román banátiák; közép, hosszabb lejteken
fokonkint elsimuló hegyvidék vagy hullámzott alkatu területeken
a Schraffe- és a character-rajz a hűen jellemző kép érdekében
mellőzhetlen. A ritkábban és nagyobb hézagokban megjelenő
rétegvonalak ilyen esetekben a terep jellemét csak halaványan
adják vissza.

Nézetem szerint tehát a Schraffe- vagy a rétegvonalzat merev
egymás ellenében állítása értelemmel nem bir, egyik a másikat
esetleg kiegészíti, de egészbe véve feleslegessé nem teszi — sem
ki nem zárhatja — helyes izlés, figyelmes alkalmazás és megfelelő
műszaki tökély mellett, végre a maga helyén egyik oly remek
képet nyújthat, minő a másik, habár magyarázatot nem kíván,
hogy a hol nem annyira nyugodt tanulmányról, de közvetlen és

*) Tanulságos, de egyszersmind sajnos példát nyújtanak erre a
monarchia 1/75000-es mértékben megindított térképének eddigelé közzétett
tiroli, sőt némely erdélyi szelvényei is. Ugylátszik a katonai földirati intézet
kellőkép nem számolt sem a választott előadási modor, sem az alkalmazásba
hozott heliogravura műszaki előzményeivel, az eredmény szerint itélve pedig
most már méltán aggodhatni, hogy az intézet ezen, különben legszélesb tudomá-
nyos alapra fektetett művel nem csak a várt diadalt nem aratandja, de sőt
eddig jól kiérdemlett hírnevén ejtend csorbát, ha hogy az egész előadás mo-
dorán, most még — a nagy mű kezdetével — egy heroicus határozat utján ala-
pos változtatás nem jó létre

Ezen tényállás előidézéséhez azonban a rajz dicstelen homályán és a
magasb hegyképleteknél minden fokozatot kizáró egyhangúságán kívül még ki-
váló mérvben járult a megfoghatlan izléstelenséggel választott és a mérték és
általános harmonia egész figyelmen kívül hagyása mellett alkalmazott közleke-
dési jelzés és a hegy-, völgy- és folyamképleteknél látható túlmesterkéltség és
alig olvasható írási jelleg.

**) Igen jeles mű e tekintetben az olasz vezérkar által kiadott térképe
déli Olaszországnak (horgany-fotográfia) $\frac{1}{100,000}$ -es mértékben, különösen pe-
dig annak az Etna tömört tartalmazó lapjai.

élenk benyomásról, és a tér jelleg gyors megítéléséről van szó, a helyszínrajzi „Schraffe“ helyét a folytonos és beható comtinációt igénylő pusztá réteg térkép soha sem pótolhatja.

És mégis, ilyen helyszínrajz nélkli térképek mellett rajongani, utóbbi időkben mint egy divattá vált; így parancsolja ezt a már már túlerőre vergődött didacticus iskola, mely a, hogy úgy mondjam, nehéz felelősséggel járó „Schraffot“ agyonszínezett, krétázott „ad captum“ műveivel, vagy pedig domborzataival (!) (azaz helyesebben jellegezve dombormű játékaival) pótolhatni véli.

Széles, tág és könnyű ösvény ez a kezdőre, tanulóra, tetszetős népszerű és demonstratív a nagy közönségre nézve — megengedem — de tartok tőle nem az, melynek fonalán belterjes topografiai művelődés elérhető volna.

A felmért terület kiszámítása, valamint a felmérési munkálat egyéb alkatrészét képező jegyzőkönyvi és írásbeli kidolgozások, a téli idény feladatát képezik.

A térszámításra kitelhető legnagyobb figyelem fordítatik, és az három külön, egymást követő, de mindannyiszor különböző módokat utján nyert eredmények kielégítő egybevágásával tekintetik csak befejezettnek.

Az első számítási modor csak általjában a felvett terület összes Contourjainak térfogatát puhatólja.

A hüvelyről, hüvelyre legnagyobb figyelemmel beosztott asztallap ugyanis, ezen osztó pontok finom rajzon vonással történt egybekötöttése által 500 egy-egy kataszteri holdnak megfelelő egyenközü négy szögökre osztatik; ezen hálózat alapján először a felt négyyszögök adatnak egybe, aztán a részben teltek területe tetteleg kiszámítatik, és ezen eredmények egybeadásával, az első mód szerinti egyetememes terület nyeretik.

A 2-ik számítás egyes, jól zárkozott határrészeket, p. o. dűlőzeteket, vagy más fisicailag kikerekített alakzatokat vesz fel, és egy ily csoporttól a másikhöz haladva hozza ki a felmért területet ezen második módozat segélyével.

Végre a 3-ik számítás porcelláról, porcellára halad és eként meriti ki a határ területét.

Ezen utóbbi munka kétszer, és mindenkor különböző egyének által hajtatik végre, és csak ezen sorozatos munkák bevégzésével tekintetik a térszámítás befejezettnek, és elfogadhatónak, feltéve, hogy annak eredményei az engedélyezett maximális eltérést, mely 1800 □ ölnyi terimétől, kezdve felfelé, a terület $\frac{1}{200}$ -ad részét meg nem haladhatja, tul nem hágják.

A felmérési munkálat írásbeli alkatrészeit képezi:

- 1) a folytatólagos parcelláris területi lajstrom vagy is telekkönyv, művelet ágazati rovatokkal,
- 2) ugyan az minden birtokosra nézve egybealátva;
- 3) a lakóházak lajstroma;
- 4) a birtokosok névszerinti lajstroma;
- 5) a művelet ágazati főisméltés,

a munkálatok egyetemes alkatrészei, a községbeliek folytonos ingerenciája mellett elkészülvén, miután az illető felmérési előljáró közeg (felügyelő) részéről a tüzetes vizsgálat, és bírálat azok minden fázisaira, tehát ugy a mezőn és felmérés közben, mint a téli munka szak alatt az irodában, minden irányban lehető szigorral alkalmaztatott volna, végre befejeztetik, és állandó megőrzés végett, az országos kataszteri térképtárakba tétetik le.

Ilyes térképtár jelenleg 4 vagyon — Kassán, Pozsonyban, Temesvárt és Zágrábban.

Ezen térképtárhoz egyszersmind mérsékelt, és szabályszerűleg megállapított díj mellett másolatok bár mi kiterjedésben, és bárkinek részére kiszolgáltatnak; hasonló megrendelhetők a kataszteri három szegellési számító hivatalnál Budán, a háromszegellésekre vonatkozó becses adatok is, mely utóbbi intézkedés által, különösen nagy és zárt területű erdők részletes felmérése esetében megbecsülhetlen támpontot nyerhetnek.

Minden kataszteri mérnök, munkálataiért továbbra is felelős marad olyformán, hogy a térképtárakban a határvonalak kölcsönös egybehasonlítása alkalmával, valamint a térképek és jegyzőkönyvek között felfedezett érzékenyebb hibák, az okozó költségein jönnek kijavítás alá, és a mérnök ovadékát, csakis a hivatalos Reambulatio idején helyesnek talált munkálatok után kapja vissza.

Ezzel elmondám a felmérési műtételt első kezdeményétől, egész végleges befejezésig. — Hátra van még az intézmény hazánk keretében való történetéről, és az eddig elért összes munka eredményekről röviden emlékezni.

A kataszteri felmérés Magyarországon a dunántuli részeken 1856-ik évben vette kezdetét.

Az eredeti tervezet szerint annak ezen részekről délnek aztán folytatólag az alsó róna medenczén át éjszakkal kellett volna haladnia, és egy nagy körben az éjszaki és éjszaknyugati megyéken át térni vissza a kiindulás pontjához.

Ezen munka terv, úgy műszakilag, mint nemzetgazdasági szempontból a legokadatolt lett volna. Mert még műszakilag a szoros, és egybefüggő kapcsolatban való előhaladás, és tekintettel az illető vidékek fizikai alkatára, nyílt, szabályos és terjedt műveletágaira és mérsékelt parcellázottságára, a gyors és kiadó eredmény is biztosítva lett volna; — másrészt ez uton az ország ép azon részeiben eszközöltetik vala a földadó alapok területi, és műveletágazati kiigazítása hol ezen eljárások után közvetlenebb, sőt kézzel fogható előny háramlott volna a pénzügyi érdekekre nézve is. Azonban a selmeczi, és marmarosi-bánya uradalmaknak Schmerling korszakában szemügyre vett eladása, az eddig egy tömbben működött erők szétDarabolását, és az ország éjszaki részeibe áthelyezését vonta maga után, hol azok a provisorium megszűntéig működtek.

A magyar kancellária helyreállításakor 1861-ik évben ismét a kataszteri felmérés azon intézmények közé soroztatott, melyek ellenében alkotmányosság szempontjából merülhettek fel aggályok, és skrupulusok, — ez okból annak munkálkodása a magyar területen beszünttetett, és Horvát-Slavon ország kérelme nyomán ugyan oda lett áttéve, minek következtében az öszves provinciále 1864-ik év végéig felmérést.

Később a felmérés közigazgatási szükségessége méltányoltatván, a munkálatok újból a megkezdett éjszaki részeken vétettek fogantatba, és ama nagy félkör, mely Marmarostól, Bereg Ugocsa, Ung Zenplén Abauj, Sáros-megyéken Szepességen Liptón, és Árván át egész a morva-szileziai határig terjed, valamint a dél felé csatlakozó Hont, Nógrád, és Gömör-megyék csekély kivétellel — melyet a helyenként folyamatban levő tagosítási, és elkülönítési munkálatok idéztek elé — be lönek fejezve.

Már akkor szemmel tartatott azonban annak okadatoltsága, hogy a felmérési munkálatok lehetőleg, és ismét a nagy róna-felé közeledjenek, és így lett Szabolcs-megye, a Hajdu-kerület, és Debreczen-város határának felvétele a hetvenes években megindítva és 1873-ik évben teljesen befejezve, míg végre a magyar határörvidék polgárosításából fejlett fontos állami, és közigazgatási érdekek mindenekelett annak, már a katonai kataszter által szórványosan megkezdett felmérését tevéen szükségessé — ezen feladat, mult évben a román-banáti ezred, jelenleg Szörény-megye befejezett munkálatával végre is hajtattott; és az ezen emigy nyert felmérési adatok alapul vetésével van jelenleg folyamban a volt határörvidék területén létező erdők becslése, és elkülönítése, az illető községek és az állam között, mely műveletnek eminens fontosságát gazdasági tekin-

tetben, valamint társadalmi, sőt politikai horderejét is továbbá kiemelni nem szükséges.

Horvát-Slavon-Ország mint említve lön a magyarországi polgári kataszter által már teljesen felmértet, ellenben az ottani határörvidék felmérését, költség előirányzatára nézve szintén a magyar pénzügyi ministeriumnak alárendelt, de személyzetére, műszaki szervezetére, és munkálati terveire nézve a zágrábi főhadparancsnokságnak alávetett katonai kataszter eszközli — a felmérés jelenleg a délkeleti ezredek területén működik, és jövő 1876-ik évben teljesen be leend fejezve.

A magyarországi kataszter ez évben, zárkozva a román, szerb és német-banáti volt határörvidékek területeihez, Torontál- és Temes-megyékben működött, és remélhetőleg hézagtalanul és félben szakítás nélkül fog ezentul a magyar nagy rónán éjszoknak haladhatni.

A felmérés állama, a folyó évi külső munka indény bezártával következő :

A legutóbbi határörvidéki felmérések nyomán Magyarorszában nyert 12, 22 □ mértföldnyi valamint a Horvát-Slavon határörvidéknél valószínűleg 34,59 négyszög mértföldnyi területi többlet számbavételével, a magyar koronához tartozó országok összes térfogata 5688, 30 □ mértföldben vétetvén fel ebből folyó év végével 2601, 76. □ mértföld, vagyis a terület 45. 7⁰/₁₀-je van felmérve, hátra van tehát még 3086, 54. □ mértföld felméréendő, melyből egész Erdélyre 954, 85 a szorosán vett magyar területre, 2102, 69 végre a még hátralevő Horvát-Slavon határörvidékre 29. □ esik.

Erdélyben a kataszter munka-rendszerének megfelelő felmérések eddigelé nem történtek, gazdasági, és erdészeti czélokból, sok apró elszórt birtok részeken kívül azonban felmértet a topánfalvi uradalom Erdély délnyugati részeiben 18 □ mértföldnyi területtel, és felvétel alatt áll, az oláhországi határ, Szász-Sebes, és Piski-Petroszény között elterülő hegy, és erdővodon körülbelül 20—21 □ mértföldnyi terjedékben.

Mindkét munkát a kataszteri öszrendezők rámozgatába illesztetett, és az ad hoc létesített ritkább hálózat által van ugy a terep belsejére, mint a magyarországgali kapcsolatra nézve biztossá téve.

Geografiai szempontból mindketteje ezen terepeknek magas érdekű, elsőbb a Bihar-hegy és az aranyos forrás könnyékét utóbbi Erdélynek kétségen kívül legszövevényesb, és eddigelé legkevesebb ismert Subalpinus vadonait foglalja magában. A felmérés nagy mértéke mellett előfordult sok részletesség, különösen pedig mi-

vel minden csak némiképp fontosb hegy gerincz irányára nézve tettesleges észlelések nyomán lett térképezve, ezen két munkálatot igen becses adatá emeli Erdély ismeretére nézve, mihez a felette gazdag román helynevezet nem csekély mérvben járul.

Erdélynek térképészete átalában véve, rövid majdnem arasztnyi időköz alatt, a lehető legnagyobb változáson ment keresztül.

Hegyrendszere még csak Lipszky idejében is nagy részben a szószoros értelmében terra incognita volt, művelt, és lakott területe, valamint vízhalózata csak primitív itinerariumok nyomán nyert ábrázolást, csillagászi helyhatározásnak vagy geodetikai helyesbítéseknek nyoma sem létezett.

Az első alkalom mely ezen kezdetleges viszonyokra, de csakis sík modorban, és főleg a földművelésnek alávetett területekre szorítkozva tüzetesb világot vetett, az adó provizorium céljából végzett munkasorozat volt.

Hálózatot vont az egész tartomány-területén, rektifikálta annak földirati helyzetét, és végtére valahára szabatos alakra vonta az eddigelé hagyományos elferdüléseket annak konfigurációjában végre igen sok becses részleteket nyújtott habár csak compilativus munkálatai által a terület azon részeire nézve, melyek a rónát és völgyek mentét vagy a művelet alatt álló lejteket képezik; azonban a dolog természeténél fogva figyelmen kívül hagyott mindent, mi feladatát és közvetlen munkálatainak tárgyát nem képezte, tehát úgy a tér Reliefjét, mint a zárt, tagozott erdőségeken belül helyezett folyam, és patak vonalakat.

Erdély tulnyomólag hegyes, és helyenként felette érdekes téralakzata mellett tehát, ezen, a Provisorium útján nyert térképezés, az eddigelé fennállott absolut kutató hiánnyal szemben örvendetes haladást képviselt ugyan, de a mindinkább élénkülő tudományos érdeklődéshez képest, a fennlevő hézagokat még érezhetőbbé tevé, és hogy úgy mondjam az étvágyat étkezés közben mindegyre fokozta.

Igen szerencsés körülménynek volt tehát mondható, hogy a katonai felvételek egyrészt Erdélyt végre munkálkodásuk körébe vonták, de még nagyobb szerencse volt a szabatos térirati igényekre nézve, hogy ezen felvétel nem elébb, de épen utóbbi években hajtattott végre.

Ez által nyerénk azt, hogy egy lépéssel úgy szólván egyik tulságból — a másikba szemlélheténk magunkat helyezve.

Röviddel ez előtt csak vázszerű, felette hézagos, bár érdemtelenjes térképezéssel rendelkezheténk, jelenleg pedig oly felvétel művei

állanak előttünk mely úgy a methodus mint a technikai kivétel tekintetében a kor teljes megaslatán van; mert épen Erdély felvételénél lettek először is alkalmazásba véve, a térrajz, és jellemzés ama criteriumai, melyeket a jelenlegi tudomány és hadászat érdekei minden magasb irányu illyes vállalatnak előírnak és melyek a német tartományok térképezésénél, a kor akkoron visszamaradt nézeteinek megfelelőleg épen nem, a már sokkal fejlettebb, mert későbbi, magyarországiaknál és a jelenlegi igényekhez képest még távolról sem kielégítő mérvben érvényesítették; — ezen kriteriumok a lehető legszámosh magasság mérésekben, az azok alapján alkotott magassági egyenközü rétegekben, és végre »a Schrafte« ezen tényezőkre állapított előzetesen megvitatott és megalapított vonalzatában, és szinskálájában találják kifejezésüket. A katonai földirati intézet továbbá figyelmezve azon hézagra, mely Erdély térképészetét illetőleg általában véve létezett, a monarchia új, $1/75000$ méretű térképének közzétételét a legnyugatibb »Tirol,« és legkeletibb »Erdély« tartományokkal kezdi meg; és az alkalmazásba hozott Heliogravura módszernek köszönhető, hogy eddigelé már Erdélyből 31 szelvény lett kiadva, és remélhetőleg még az év végével az egész, 71 szelvényt igénybevevő terület meg fog jelenni.

Ezen műnek fenebb érintett hiányai közül, az előadás színének bágyadsága, és egyhanguságára nézve felhozottak, Erdély alakzata mellett szerencsére sokkal türhetőbb mérvben nyilatkoznak, mint az a magas alpesi képletek által feltételezett téralkatoknál, p. o. az eddig közzétett tiroli lapokon észlelhető, — és ez okból, valamint eltekintve az egyéb nyilvánuló gyengeségektől örömmel jelezük erdély eme szelvényeit, a hazai topografia legjelesb kutforrásának, mely teljes elismerésünkre annál inkább méltó, mivel nyelvészeti tekintetben is igen correct, továbbá pedig, mivel Erdélyre nézve a katonai felvétel, részletes felmérési alappal még nem rendelkezvén, a feladatnak, az előirt, és felette magas igényű program szerinti megoldása, hasonlítlanul nehezebb volt, mint hol a felvételt már az alaprajzban kimerítő részletességet szolgáltató illyes előmunkálatra lehet bázisozni. Kedvezőbb a helyzet a magyar területre nézve, hol a kataszteri felmérés munkálatainak e célból felhasználása a nevezett geográfiai intézetnek engedélyezettik.

A katonai földirati intézet, ezen térképeknek $1/25000$ aránybani kisebbitését, az évi munkaterv kívánalmaihoz képest, saját közegei által eszközölteti, mi által, az imigy nyert alaprajz hasonlításán kívül magasb szabatoságán kívül, még erősen átmetszett, és magas fekvéssel kapcsolt meteorológiai viszonyoknál

fogva folytonos működést meg nem engedő terepeken is, egy gyakorlott egyénnek munkaképessége 12—14 □ mértföldnek teljes befejezéseig fokozható egy nyári idény folytán.

És ezzel előadásom zárpontjához értem. Hézagossá volt az bár, mint másként nem is lehet, ha oly tág keretből, csak keveset, van megadva érintenünk és mégis úgy hiszem elégséges annak jelzésére, hogy az ecsetelt intézmény sikeres működéséhez annyi előzmény, a részletek keresztül vezetéséhez oly egyöntetűség és szabatos egybevágás kívántatik, minőt magában véve sem pénz, sem hatalom, sem végre bár mily szerencsés organizáció rövid uton elévárásolni nem képes; ahhoz mindenképpen felett idő és hosszabb tapasztalat szükségeltetett.

És valóban! a mely szervezést most, a kataszteri felmérés magáénak vall, és mely oly nesztelenül, simán, mintegy magától folyólag működik, abban évtizedeken át szerzett észleletek és tapasztalatok sommázata van letéve.

Ezt szeretném mindannyiszor latbavetnem, midőn e téren majdnem gyermekded naiv okoskodással találkozunk, jelezni, hogy ha léteznek intézmények, melyekre egy egészségesen fejlődő államéletnek szorgos szüksége van, úgy azok legkiválóbb egyikét az ország egyetemes felmérése képezi, az eredmények ama nagy sommázata miatt, mely abból úgy az anyagi érdekek, mint a szellemi kívánalmak terén levonható; — és ha van intézmény, melyet kivívott fokozatán fenntartani még aránylagos áldozatok mellett is parancsolja a fejlődő közigazgatás: úgy az ismét az egyetemes felmérés; mert ne feledjük, hogy azon fegyelmezett erő, minőt hason feladatok organicus megoldása mellőzhetlenül igényel, egyszer szélnek bocsájtva vagy épen nem, vagy csak elviselhetlen idő és pénz-áldozatok útján volna újból egybehozható, vagy is helyesebben kifejezve, újból nevelhető.

Ily merényletes experimentáció, pedig nézetem szerint körülményeink közepette, bennünket legkevesbé illethet, mert az, miután a catasztrális jellegű felmérésekhez, később, előbb, mégis vissza kellene térni pénz- és erőpazarlással ugyanazonos volna.

Hercegovina. *)

(Felolvasatott a „Földrajzi társulat“ nov. hó 11-ki ülésén.)

Európa pár hónap óta élénk érdeklődéssel és feszült figyelemmel néz Hercegovinára, melynek lakosai fegyvert fogtak, hogy a megunt török uralmat nyakukról lerázzák. Sok veszedelmes anyag van összehalmozva, a Balkan félszigeten melyet Európa löporraktárának neveznek. Ez a veszélyes anyag a legkisebb szikrától is lángot vet s a keleti kérdés légberöpitésével fenyeget. Ilyen robbanás verte fel pár hét előtt Európát, midőn a hercegovinai felkelés híre szétfutott. A harcz megindításának okai, — mint az Szerver pájának, a magas porta kiküldött biztosának vizsgálataiból kitűnik — a nevesinjei kerület néhány lakosának makacsságán kívül, kik az adófizetést megtagadták, még más tényezőkben is keresendők, melyek mindannyiszor felmerülnek, valahányszor a Balkan félszigeten zavarok uralkodnak. **) A makacs harcz folyamatáról a világ nagyon kevés megbízható adatot kapott s azért annak hű képét adni lehetetlen. Jelenleg teljesen elnyomottnak lehet tartani, mennyiben a felkelőknek még csak egy kicsiny töredéke tartja magát makacsul a Klek és Montenegro határa közötti hegységekben; de a tél fagya és az élelemhiány alkalmasint őket is megadásra fogja bírni. De a harcz folyamatáról nem levén szándékom szólni, átterek Hercegovinának földrajzi bemutatására, annak történeti, népmi és közigazgatási ismertetésére.

Hercegovina, mely egykor a Santo Saba hercegség volt, különböző időkben különböző terjedelemmel birt. 1520-ban Bosz-

*) Főbb forrásokul használtam: Schestak und Scherb. Militärische Beschreibung des Paschaliks Herzegovina. Thöemmel. Beschreibung des Vilajet Bosnien. Roskiewitz. Studien über Bosnie und der Herzegovina. Hammer. Geschichte des osmanischen Reichs. Ali Suavi. A propos de l'Herzegovine. A külügyi közös miniszterium kereskedelmi politikai levelezései és a török forrásokon kívül saját tapasztalataim 1869-iki évben a Balkan félszigeten tett utazásom alkalmával. Köszönettel tartozom a helybeli török konzulsági titkárnak, Ohan Effendinek, ki különösen a közigazgatást illetőleg több adatot volt szives rendelkezésemre bocsátani.

**) L. Ali Suavi idézett művének III. fejezetét „Panslavisme“ czim alatt 32-ik lap és 65—66-ik lap.

niával egyesítettvén, egy ideig annak kiegészítő részeként szerepelt, majd önálló területet képezett Herczeg vilajeti néven, míg 1865-ben újra a boszniai vilajetbe kebelezetett s ma is annak egyik szandsájkját képezi. Midőn önálló vilajeti minőségét a török beszüntette, annak egyszersmind egy igen jelentékeny részét a travnik szandsákhhoz kapcsolta. Ismertetésemben geographiai tekintetben azon terület nagyságra terjeszkedem, melyet Herczegovina vilajet korában birt. Más tekintetben azonban jelen politikai helyzetét tartom szem előtt. Herczegovina, — mint vilajet — a $42^{\circ}-20'$ és $44^{\circ}-5'$ északi szélesség és a $34^{\circ}-5'$ és $36^{\circ}-50'$ keleti hosszúság alatt fekszik.

Határai északon és északkeleten a dinarai alpok lánczolata, délnyugaton a Prolog lánczolata, délkeleten a montenegro — herczegovinai válaszhegység. Ez utóbbi hegyláncztól északnyugatra kerül el Herczegovina a Prolog és a dinarai alpok lánczolata között. A Dinara-hegy képezi Herczegovinának legészakibb pontját. A tartomány határa Montegrótól kezdve nyugaton egész a Dinara hegyig mindenütt a Prolog hegylánczolat gerinczén vonul el, csak két helyen lépi át agerinczet s ott Dalmáciát áthatítva egészen az adriai tengerig nyulik. E két hely egyike Castel nuovotól nyugatra fekszik s Sutorina név alatt lenyulik a Bocche di Cattaróba. A második hely, hol a határvonal a Prologot átlépi, Imotika és Dobranje dalmát falvak között van; itt 0.7585 myriam. (1 mértföld) széles földnyelv nyulik be a Narenta csatornába, mely a Klek nevű öblöt képezi. A herczegovinai terület tehát két helyen metszi át Dalmáciát s egész az adriai tengerig nyulik; ez által elválasztja azt a keskeny szalagot, melyen Raguza fekszik, a többi Dalmáciától. E sajátságos határ a raguzai köztársaság idejéből veszi eredetét, mely azon czélból, hogy magát a velencei köztársaság tulajkapásai ellen megvédje, e területe részeket 1699-ben a karloviczi békekötésben önkényt engedte át a portának. A dalmat katonai út, hol azt a nevezett két török rész átmetszi, semleges terület.

Herczegovinának politikai határai északon és északkeleten Bosznia, délkeleten és délen Montenegro, délnyugaton és nyugaton Dalmatia.

Területe önálló vilajet korában $263 \square$ mértföldet ($151,33 \square$ mm.) ma midőn Bosznia szandsájkját képezi csak $220 \square$ mértföldet ($1268'538 \square$ mm.) tesz. A $43 \square$ mértföldnyi ($24,74 \square$ mm.) terület 1865-ben a travniki szandsákságba olvasztatott.

E terület alakjának megjelölésére szolgáljanak a következő méretek. Herczegovina szélessége a Sutorina és a Montenegro ha-

tárán levő Vojnik hegy között 10 mértföld ($7\frac{1}{2}$ mm.) a kleki öböl és Bitovnja hegy között 15 mértföld (11 myriam.) és $36\frac{1}{4}$ mértföld ($27\frac{1}{2}$ myriam.) hosszúságban haladva a Dinara hegynél csúcsban végződik.

A lakosság számát illető adatok szintén nagyon változók. Ennek oka részint a különféle kormányformák alatt történt terület változásoktól függ, de léginkább abban keresendő, hogy Törökországban a népösszeírás csak nagyon hiányosan történik. Pár év előtti törökországi utazásomban statisztikai adatok gyűjtésénél sajnálattal kellett tapasztalnom ennek hiányát. A keresztény községek gyermekeit a hetedik évtől kezdve a kodsza basi tartja evidenciában egy nufusz nevezetű jegyzékben, melynek alapján történik az adókiivetés; e tisztet a mohammedan lakosságra a mukhtar aga végzi: a nőket összeírni nem szokás, utánok tudakozódni illetlenség és sértés is volna, de különben sem jönnek számításba. A nufuszok alapján felvett adatok tehát nagyon is hiányosak. 1850-ben Omer pasa más összeírást léptetett életbe, melynek végrehajtását Müfettis Ahmed Dsevdet pasa 1863-ban megkísérettette. Ez szinte nagyon hiányos és ingadozó, minthogy a házak összeírása után oly formán készül, hogy minden házra hét lelket vesznek számításba.

Ez az összeírási mód sem vezet célhoz, de a török hatóság azzal mit sem törődik. Rendszeresebb összeírást ajánlottam néhány török kaimmakamnak, mire ők vállvonítva mindnyájan a törökök indolentiáját hiven jellemző neme lazüm? (minek a?) kifejezéssel feleltek. A hiányos adatok alapján 180--250 ezerre teszük a lakosok számát, kik aránytalanul oszlanak meg a tartomány különböző területein. Legnagyobb részt a völgyekben és fensikokon laknak; a közép-hegység gyér lakossággal bír, míg a magas hegyek lakatlanok. A mohammedánok és zsidók a völgyekben és megerősített községekben, a katolikusok és görögkeletiek jobbára hegyekben és fensikokon laknak, mely lakhelyeknek megválasztásában politikai viszonyok voltak leginkább mérvadók.

A talajrajzot illetőleg tekintsük át legelőször Hercegovina hegyrendszerét s azután a folyam rendszert.

Hercegovina minden oldalról hegyek által van környezve s ezek természetes határokat képeznek a szomszéd tartományok között. A horvát-dalmát válaszhegység, a Velebics a dalmatai, hercegovinai és boszniai hármass határnál (triplex confinium) fekvő Dinarával, dinarai alpok láncolata elnevezést kap. E hegy láncolat kezdetét veszi a Dinara hegynek kopott, borzalmasan szét-

hasogatott és bámulatot ébresztő sziklatömegéből, mely 1896 méternél magasabb csucsokat küld az ég felé s az egész vidék felett uralkodik. E hegy a törzs, a gyökér, melyből a heglánczok egész hálózata tova huzódik s Dalmacziát, Boszniát és Herczegovinát számtalan kanyarulatokban és ágazatokban hegyekkel elborítja. E heglánczolat különféle hajlásokban északkeleti irányban elválasztja Boszniát Herczegovinától és Montenegro felé délkeleti irányba vonulva, ennek keleti határán a Sardaggal egyesül. E heglánczolat mintegy 70 óra járásnyi területen vonul végig s több nevezetes tagozatot képez.

A dinarai alpok lánczolata a montenegrói határon a Vojnikkal találkozik.

A Dinara-hegyből ágazik ki továbbá a Prolog lánczolata, mely Dalmácia és Herczegovina között képez határt, s csak egy helyen, a Narenta folyó által levén áttörve, az adriai tengerrel párhuzamosan halad a Sutorinán át, s dél-keleti irányban Montenegroban a Vuksi-Zub-bal találkozik. A Vojnik és a Vuksi-Zub két pontja között terül el a montenegro-herczegovinai választóhegység. A Herczegovina belsejében elterülő többi tagozatai a dinarai heglánczolatnak feltűnő párhuzamos vonalat képeznek a dinarai főgerincz, a partvidéki hegységgel és az adriai tengerrel.

A dinarai alpok a herczegovina-boszniai területen a Dinara-hegytől a montenegrói Vojnikig 42 mértföld (31,9 myriam.) hosszúságban vonulnak át. A heglánczolatnak Herczegovinában többféle elnevezése van.

A Dinarától északra fekvő Zlator és Sztaretina hegyek nevezete alatt a Vitorgo Planina (vagy Crnagora) hegygyel találkozáva tovább vonul e lánczolat s a Ráma folyónál, hol keskenyedik, Radusa Planina (1580 m.) nevet kap. A Vrba folyó forrásánál már Bitovnya-Planina (1580 m.) név alatt szerepel s vízválaszt képez a Narenta és a Boszna folyó területe között. Ivan-Planina (tör. Karindsa-dág 1264 m.) név alatt vízválaszt képes a Narenta és Drina folyó között. A lánczolat legmagasabb pontja, hol a Szucseza utat tör magának a Szutina hegy (1987 m.) és a Volovnjak (1896 m.). A Szucseza folyónál a heglánczolat elhagyja a bosznia-herczegovinai határhegységet és déli irányban befelé vonul a tartományba s Csemerno néven folytatja utját, míg végül Lebersnik-Planina név alatt a Vojnikkal egyesül. A Szucseza folyótól áthatított hegláncz két ágban folytatja utját. A Csemernoval párhuzamosan és egyenlő magasságban vonul a Szucsenszka-

Planina, mely a 2591 meter magas és meredek Drobnjakkal véget ér.

A határt körülzáró hegyláncznak egyes tagozatai után tekintsük át a Herczegovina belsejében párhuzamosan elterülő tagozatokat.

A Bitovnja Planinával párhuzamosan halad a (2086 mm.) Vranac-Planina, mely a nagy és kis Narenta mentén terül el. Ennek folytatásául tekinthető a Lipeta-Planina, mely 1264 m. magas és a szintén 1264 m. magas Karindsa-daggal halad párhuzamosan.

A két előbbtől délre eső és velök párhuzamosan haladó Bacsevisa-Planina az 1201 m. magas Porim-Planinával függ össze, melyet a Narenta áthatván, Zsupanjac felé halad.

A negyedik párhuzamos hegytagozat a Veles-Planina (1011 m.), melyet Mosztárnál ugyancsak a Narenta szel át s ezentul folytatólag a Plocsa hegygyel egyesülve a Ljubuska-Planinával találkozik és Zsupanjacznál a Zizer hegygyel egyesül.

E négy párhuzamos hegytagozat főcsoportját Nevesinjétől Mosztárig a Narenta folyó öntözi.

A Trusina-Planina (853 m.) az ötödik, a Vidusa-Planina (948 m.) a hatodik, a Gradina-Planina Ljubinje és Popovo sikja között a hetedik. Ez a Narenta alsó vidékéig lenyulik s elenyészik. A Gradina folytatását képezi a Narenta jobb partján levő Vran hegység, mely Imosinál a Prolog hegylánczczal egyesül.

A zárlánczolatot a Prolog képezi, mely a Dinarától délre vevén kezdetét 32 mértföld (24 myriam.) hosszúságban elválasztja Herczegovinát Dalmacziától, s azért közönségesen dalmat parthegységnek is nevezik. A Narenta által egy helyen áthatítva, folytatja utját délkeleti irányban s a Trebinjstica völgyét a tengertől elzárva s a Sutorinán áthaladva, a montenegrói Vuksi-Zub hegygyel egyesül.

A Prolognak nevezetesebb tagozatai az Osztje és Veper hegyek, a kleki öbölnél, a Monte Bergato, Raguzától keletre és az 1896 m. magas Orjen a montenegrói határon.

Az előbb elsorolt és feltüntetett hegytagozatok fensíkjai nem egyenlő esésű lejtőket képeznek. A hegyek között jelentékeny völgyeket találunk, melyek rendkívüli termékenységgel bírnak. E síkok közül megemlítendő a Glamocs, Livno, Popovo és Duvno-polje, mely utóbbi 10 mértföld (7 $\frac{1}{2}$ myriam.) körülettel bír.

Herczegovina hegyei a dinarai vízválasztékig karsztképződményűek s mint ilyenek kopasz, kiégett fehér mész sziklából ál-

lanak, melyek töméntelen hasadásokkal tölcserékkal, teknő- és kupalaku mélyedésekkel, barlangokkal, és kivájt üregekkel birnak. Rémes sziklák meredeznek ég felé kopasz csucaikkal s a sziklatömegből mesebeli óriások rettenetes karjaiként nyulnak ki egyes szátmállott szirtek. Semmi élet, egyetlen fűszál, moha vagy kövi moszat sem fedi a barátságatlan sziklákat. A mészkő sziklák elmállása által bizar alakok és csoportozatok képződtek a sziklatömegből. Élőlény fel nem juthat e sziklák hátára, anélkül, hogy biztos veszélynek ne tenné ki magát. A ki e rettenetes sziklák közé menekül, az lássa el magát minden szükséges élelemmel és itallal, mert egyetlen bogyótermő cserjét, vagy forrást sem talál rajtok.

A kopasz szirtek nemcsak a légköri levegőből vonják magukba a párákat, hanem egész patakokat és csermelyeket nyelnek el s azokat rejtett barlangjaikba és mélyedéseikbe gyűjtik össze, hogy aztán a felesleges vizet földalatti csatornáikon tovább bocsássák. Sok folyó vesztí el folyását a hegyek között s mértföldeken át folytatja földalatti pályafutását s a hegynek tulsó oldalán megint mint nagy folyó lép a világ elé. Némelyik folyó többszörös bujósdit játszik e hegyek között míg az őt végképen elnyelő Narentába vagy Drinába szakad. A Prolog hegyláncza mindenféle kup, süveg, sip, fűrészes és hullámos alaku gerinczczel vonulván végig a határon, lejtője mélyen benyulik a tartományba és terméketlenné teszi a talajt több óra járásnyira. Magaslatain csak itt-ott láthatni nagyon gyéren cserjéket (leginkább tülevelükből); völgyeiben csak ott lehet némi tenyészetet találni: hol az esővizek termő talajt hordtak össze.

A dinarai vízvászték azonban egészen más képet tüntet fel.

A mész helyét pala és átmeneti képződmény foglalja el; a vízvászték gerincze a legszebb és áthatolhatlan fenyő-, tölgy és bükkerdőkkel van fődve.

A Velezs, Trusina és a Bilek körüli hegyek többé-kevésbbé erdők; a többi hegytagozatok és fensíkok kopaszok, sziklásak és csak gyéren vannak bokrokkal benöve.

Hol a karsztképződményű hegyek elvonulnak, ott az egész vidék vízszükségben szenved, mert az összekötő úton alkalmazott czisztárnák (víztartók), melyek az esővizet magukba felveszik, nem képesek e vízszükséget pótolni.

Herczegovina folyóvizekben bővelkedik. Legnagyobb folyója a Narenta (Neretva, a rómaiaknál Orontes), és az egyedüli,

mely a tengerbe szakad; a többi folyót mind magába felveszi. A Narenta főforrásai Mosztartól délkeletre, Nevesinje felett a Trusina-Planinán és ettől keletre a Volovnjakon vannak, melyek egyesülvén egymással zárt mederben, egyrészlől a Bacevica, Lipeta és Vranac Planinák, másrészlől a Karindsa-dag és Bitovnja-Planina között Konjicán átfoly; itt nyugati irányt vesz a Vranac-hegy körül, a Porim-Planina lábánál déli irányban halad, s a Velezs-hegyet átszelve délnyugati irányban Mosztarig foly. Innen egyenlő irányban halad délfele, Gabellánál áthasítja a Prolog hegylánczot, Metkovicsnál osztrák-magyar határra lép, s két ágban kilencz kanyarulattal az adriai tengerbe ömlik.

A Narenta felső folyásánál sziklák közé van szorítva, melyek csak Mosztárnál tűnnek el, s itt gyors folyással bír; innen kezdve lomhább lesz; sok homokot visz magával, melyet pár órányira lerak, minek folytán kiárád s egy órányira vízzel borítja el a vidéket. Gyakori kiöntése által mocsárokat és posványokat képez, minő az Ulovo-Blato, mely Gabeliától a Zsaba-hegyig terjed. E mocsárok az egész vidéket egészségtelenné teszik és különösen nagy forróságban halálos lázakat okoznak.

A Narenta forrásától Mosztarig 21, (18·9 myriam.) innen a tengerig 9, (6·8 myriam.) összesen tehát 30 mtfld. (22·7 myriam.) hosszú folyással bír.

Gabellánál 40—60 öl (75—113 méter) széles és 15—20 láb (3—6 méter) mély.

Mosztárnál tutajok, Positeljnél kisebb hajók, Metkovicsnál már 150 tonnájú tengeri gőzösök közlekednek rajta. Számtalan ágai kényelmes és biztos kikötőkkel bírnak.

A Narentán Konjicánál és Mosztárnál kőhidak vezetnek át. Figyelmet érdemel a Narentának egy helye $\frac{1}{4}$ órányira Mosztár felett, hol a víz több 2—6 lábnyi (0·6—1·9 méter) széles sziklahasadékok alatt foly keresztül, miáltal természetes hidak képződnek, melyeken alacsony vízállásnál száraz lábbal lehet átjárni. E helyeket a benlakók skakati (átugorható) névvel nevezik.

A Narenta nevezetesebb mellékfolyói a jobb parton: Mala Narenta (kis Narenta), mely a Bitovnja-Planinában ered, s Narenta falunál a nagy Narentába szakad. A Rama ered a Radusa-Planinán, s 5 mértföldnyi (3·8 myriam.) rohamos folyás után Zovics falú alatt a Narentába szakad. Két fahid és a Narentába folyásánál kőhid vezet át rajta. A Drezsnica a Ljubuska-Planinában ered, s 6 órai folyás után Jablanica falú alatt a Narentába szakad. A Jaszenica a Duvno feletti hegyekből fakad, eleinte

két ágból, a Bruzovac és Licšicából áll, s a Duvno vagy Mosztarsko-Blato nevű posványon átfolyván, Mosztáron alul, 6 mértföldnyi pályafutás után a Narentába szakad. A Trebisat a Prologban éjszak-nyugatra Ljubuskától ered, s Gabella felett a Narentába ömlik. E folyó föld alatt a Vrlicával és az Imosi tóval van kapcsolatban.

A Narenta nevezetesebb mellékfolyói a bal parton: A Sztrana, mely a Jezero nevű kis tóból Konjicától délre veszi eredetét, s Jablonicával átellenben a Narentába szakad.

A Buna eredetét veszi a Trusina-Planinában, s $2\frac{1}{2}$ (19 myriam.) mtföldnyi folyás után, mint tetemesen növekedett folyó szakad a Narentába. A Brigava Sztolac felett ered a Trusina és Vidusa-Planinából, s délnyugati irányban az Ulovo-mocsáron átfoly és Gabella felett a Narentába szakad. Itt egy köhid vezet át rajta.

A Drina-folyóba Herczegovinából csak egy folyó, a Szucseza szakad, mely a Szucsenszka-Planinában veszi eredetét, s $3\frac{1}{2}$ mértföldnyi (26 myriam.) út után áttöri az Ivan-Planinát, s még $1\frac{1}{2}$ mtföldnyi (1 myriam.) folyás után eléri a Drina balpartját.

A karsztvizek közül nevezetesebbek a Zeta, mely Vojnik hegyben ered, s eleinte déli irányban a montenegrói hegyek felé tart, de itt hirtelen kelet felé halad s Kapa hegy alatt eltűnik, majd Montenegróban jön ismét felszínre. E folyó hóvíz idején a niksicsi hegykatlant egészen elárasztja, s minden közlekedést lehetlenné tesz. A Muzsica eredetét veszi a gacskói magaslaton, s Gacskótól egy mtföldnyire elenyészik a föld alatt, s valószínűleg itt folytatja útját a Narentáig. E víz a Gacskó, Focsa és Nevesinje közötti közlekedésnek nagy hátrányára van hóvíz idején..

A Bukosztak a Vidusa, Ljubomir és Gradina-Planina magaslatai között fakad, s több patakot vevén magába, Ljubinje vidékén eltűnik. Mikor e folyó kiáradt, előzőnli a Ljubinje-mezőt, miáltal a Trebinje, Zlano, Sztolac, Nevesinje, Gacskó és Ljubinje közötti közlekedés fennakad. A Trebinjsticza a Zsaba-hegyben egy kis tóban veszi eredetét s Trebinje mellett elhaladva, egy mocsárban végzi pályafutását. A Buzohoblat a Livno mezejét környező hegyekből fakad, s rövid futás után a föld alatt útját veszti. Vízáradás után a Livno mezejét sár és iszap fedi, s a Mosztar, Glamocs, Küprüs és Szinj között a közlekedés meg van nehezítve. A Miljarszka Zsupanjac mellett fakad, s Duvno vidékén a föld alatt enyészik el. A Crnilug a Glamocs melletti medenczében ered, főága a Dinara lábánál van, s rövid útját a mocsároknak veszti el.

E karsztvizek a hegyek üregeiből és barlangjaiból veszik eredetüket, s rendszeren csak akkor van vizük, mikor esőzések vannak. Ilyenkor mint tekintélyes folyók foglalják el különben egészen kiszáradt medrüket. A barlangok és üregek nem tudván a nyert vizet mind megtartani, kibocsátják azt; de a hirtelen megnőtt folyó rendszeren igen rövid pályafutás után más mészhegynek barlangjában vész el, honnan megint más név alatt folytatja útját. Némely folyók, ha egyszer a föld alatt eltűntek, nem jönnek többé felszínre, hanem a föld alatt folytatják útjokat valószínűleg a főfolyókig vagy a tengerig. Némelyeknek nem lévén lefolyása, állandó mocsárokat és posványokat képeznek, minő a Kasko Livno alatt s a Krupac Niksicstől délnyugatra.

Hercegovina éghajlati viszonyai nagyon változók és elütők. Az időjárás néha annyira szeszélyes, hogy a téli zord időt hirtelen nyári hőség váltja fel. A Narenta-folyónak alsó része, mely mocsárokkal van elborítva, továbbá az Ulovo és Duvno mocsarak annyira bűzhödtté és ártalmas kigőzölgésekkel rakodottá teszik a légkört, hogy különösen forró nyári évszakban halálos lázakat okoznak és a lakósokat megtizedelik.

Hercegovina éghajlata ilyen befolyások alatt nagyon egészségtelen, idegenekre pedig épen veszedelmes.

Az égő katlant és bűzhödt párákkal telített levegőt időről időre a Bora szokta megtisztítani és enyhíteni, minek következtében lehellete valódi jótékony hatással bír a tartományra és lakóira. A legnagyobb hőmérsék 25—28° R., a tél 12°. Az ősz lehet a legkellemesebb és legszebb évszaknak tartani. A Bora mellett a délnyugati Sirocco is meglátogatja a tartományt s rendszeren nyomasztó hőséget és esőt hoz.

A nemzetgazdászatot illetőleg a szegény tartomány még a legalsóbb fokon áll. A tartományt általában terméketlennék, szikár és sovány talajnak lehet mondani; a Prolog hegyláncz mentében a nyári nagy forróság, a hirtelen becsapó szélviharok és a sziklaüregekből véletlenül kiáramló vizek miatt nem lehet találni növényéletet; a dinarai hegyláncz mészsziklái csak itt-ott mutatnak fel némi sovány növényzetet. Termékeny talajt csak ott lehet találni, hol a karszt vizek némi iszapot hordtak össze. Ilyen helyek a Duvno, Popovo, Glamocs és Livnopolje. Az első 10 mtföld területtel bír s ha a mocsarakat kellőleg kiszáritanák, maga is elegendő gabonát volna képes adni Hercegovinának. A fák közül a bükk, fenyő, tölgy, cser, gyesztenye és szederfa található. A boróka és szederjecszerje nagyon el van terjedve.

A földművelés és baromtenyésztés főfoglatossága a föld népének, mindazonáltal a földművelés annyira kezdetleges és elhanyagolt, hogy Hercegovina nem képes részint talaja, részint rosz égalji viszonyai miatt magának a szükséges gabonát megtermeszteni. A gabona nemek közül kevés búzát, árpát, több tengerit és kevés zabot termesztenek. A rizs megteremne, de csak Ljubuska vidékén a Trebisavölgyben termeszti. A szőlő csak Mosztar és Koujicza körül, de ott is minden ápolás nélkül vadon terem. Gyümölcsből leginkább almát és kiválólág szilvát termesztenek, melyből a nép kedvencz itala a szilvapálinka készül. Az olajfát és dohányt is művelik némely vidéken. Legjobb a trebinjei dohány, különösen hires a Duzse kolostor vidékén termő, melyet épen jó hire miatt kihordanak. A dinye nagyban terem. Theodorovits főkonzul a tavalyi évről a következő adatokat tette közzé Hercegovina terményeiről: buza 1,646,369 oka, tengeri 3,751,525 oka, árpa 2,486,840 oka, rosz 1,292,184 oka, tatárka 119,387 oka, harmat kása vagy csenkesz 2,437,090 oka, köles 878,200 oka, zab 1,353,284 oka, len 3,933 oka, kender 2,799 oka, burgonya 807,380 oka, szilva 546,935 oka, paszuly 75,924 oka, dohány 161,618 oka.

Szép eredményt mutathat fel az állatország. A lótenyésztés el van ugyan hanyagolva s a juhok csak közönséges gyapjut adnak, de a sertések a nagy kiterjedésű gesztenye erdőkben bőséges táplálékot találva, kitünő minőségűek. A szarvasmarhatenyésztés nem csak szükségletüket fedezi, hanem kivitelve is sok jut belőle.

Az állatországot illetőleg Theodorovits szerajevoi cs. kir. főkonzulnak jelentéséből a lefolyt évben következő eredményt lehet felmutatni. Volt Hercegovinának az 1874-ik évben 203,458 juha, 86,844 báránya, 168,616 kecskéje, 69,224 kecske ollója, 2,398 sertése, 9,934 lova, 17,850 ökre, 18,163 tekene, 10,276 borja.

Az ipar a legalsóbb fokon áll s csak a házi szükséglet körére terjeszkedik ki. A benlakók a durva vászon, a vastag, úgy nevezett halinaposztó, és pokróczgyártásra, a marha-, juh-, róka-, farkas- és medvebőrök kikészítésére szoritkoznak. A városokban szücsök, timárok, és posztófestők, szijgyártók, nyergesek, kék- és kovácsok, puskaművesek, szabók és cipészek is vannak, kik az országban divatozó kezdetleges módon üzik mesterségüket. Készítenek továbbá durva szőnyeget és takarókat, sárgaréz-ből kávé darálókat, filigran ékszereket aranyból és különösen ezüstből. Az ezüst ékszerek készítését főleg az arnótoktól tanulták el, kik

különösen Prizrendben és Pristinában nagy tökélyre vitték művészetöket. Ezen ékszereket a nyugati utazók nagy mennyiségben vásárolják Konstantinápolyban, hova a mesteremberek áruikat küldik. Az asztalos, ács, üveges, kőműves és cserépfedő mesterség egy személyben van összpontosítva, kit törökül dülgernek neveznek.

Az ipar rendszeres üzéséről még annyiban sem lehet szó, mint a mennyiben azt a bolgárok közt találtam. E tekintetben a bolgár sokkal tevékenyebb és értelmesebb a herczegovinainál.

A bányászatot különben itt is épen azon kezdetleges módon művelik, mint Bolgárországban. A hegyekben, hol fenyő szálak vannak, fűrészmalmodat is lehet találni, melyekben deszkákat és zsindeyeket készítenek. Erre szoritkozik mindaz, mit Herczegovina iparáról írni lehet.

A kereskedésről nagyon könnyen szerezhetünk magunknak fogalmat, ha valamely népnek iparát ismerjük. Herczegovinában teljesen elhanyagolt és a lehető legalsóbb fokon áll, honnan fel sem fog emelkedni soha, mert nincs ki azzal foglalkozzék. Nincsenek iskoláik, váltó- és pénzintézeteik, a kivitel csekély s azért nagy a pénzsükség. A kereskedés különben sem tudna itt felemelkedni, mert nincsenek közlekedő utak. Utkészítésről szó sincs, van néhány főközlekedő ut, melyeket egyszer félig-meddig jó karba helyeztek, de azóta javításukról többé nem gondoskodtak. Trebinje és Raguzza között legélénkebb a közlekedés, mindannak daczára a Trebinjsticza nincs áthidalva, Mosztár és Metkovics között, mely a főközlekedő vonal Dalmacia és Herczegovina között, az út teljesen járhatatlan, részben a folyóvizek kiáradása, részben a magas kapaszkodók miatt. Kocsin utazni Herczegovinában nem lehet, a mezei és hegyi utakon csak lovakon és öszvéreken történik a közlekedés, miért is a kereskedők csak nagy áldozatok árán és hosszas várakozás után s akkor is részben megrongálva kapják áruikat. Ezért a kereskedés csak a legszükségesebb czikkekre szoritkozik. Theodorovits főkonzul jelentése szerint 1874-ben Osztrák-Magyarországból Boszniába szállított áruk értéke 3,816,700 frtot és 26 krt tett, a kivitel innen 3,800,000 frtra rugott, külföldről Osztrák-Magyarországon át a Herczegovinába szállított áruk értéke 8,680,758 frtot és 84 krt. tett, a kivitel Osztrák-Magyarországon át a külföldre 557,444 frt és 35 krt tett. Ebből alig esik $\frac{1}{7}$ e Herczegovinára. A beviteli czikkek leginkább kávé, rizs, szeszes italok Triesztből, olaj Dalmaciából, cukor, posztó, veres fez, veres sálók, aranypaszománt Ausztriából, kőso Magyarországból, gyapju szövetek és pamutfélék Angolországból. Kiviteli czikkek leginkább

szilva, gomborka, juhgyapju, nyers bőrök és kidolgozott kecskebőrök.

A postaközlekedés belföldön török kézben van, de leginkább csak hivatalos szolgálatra szorítkozik; itt magánosak nem igen leveleznek; a pénzküldemény nincs biztosítva s a mellett magas posta illetményt számitanak fel érte.

A külfölddel való közlekedést a konzulatusok végzik hetenként egyszer járó küldönczökkel, kik magánosak közleményeit is elfogadják. Ilyen konzuli postaközlekedés van Livno és Szinj, Mosztar és Metkovics, Trebinje és Raguza között.

A távirdai közlekedés a tartományon belül török kézben van és csak török nyelven foly, a külfölddel való közlekedésre nemzetközi távirdai közlekedés áll fenn Mosztárban.

II.

Herczegovina lakóinak száma 215,110-re megy. E számból 60 ezer mohammedan, 90,000 görög keleti vallású, 63,540 róm. kath., 1500 cigány és 70 zsidó.*) A nép a szerb-horvát népesaládkhoz tartozik, de a vallási különbség folytán annyira ellenséges lábon áll, hogy a keresztény felekezetűek egymást talán még jobban gyűlölik, mint együttesen a törököt. A katolikusokat krstyaninoknak, a görög-keletieket ristyaninoknak nevezik. A mohammedanok közt a törökök csak csekély számmal vannak s leginkább mint hivatalnokok laknak a tartományban. E kevés számú törököt kivéve, a többi mohammedánok szintén szlávok, a szerb nyelvet beszélik csakhogy ők annak a bosnyák nemességnek és patareni eretnekeknek (bogumilok) maradékai, kik az országnak 1463-ban vagy illetőleg 1527-ik évben török uralomra jutása alkalmával az iszlamra tértek át, hogy ez által birtokaik élvezetében meghagyassanak s újabb kiváltságokban részesüljenek.

A nemesség és földbirtokos osztály, mely előbbiek beg, az utóbbiak aga nevet viselnek az uralkodó elem és a kizárólagosan birtokos osztály; a városokban és mezővárosokban vannak mohammedan kereskedők és a községekben földművelők is.

Sokat és igen túlozva szoktak írni a bégek és ágák uralmáról, fényüzéséről és féktelenkedéséről. Herczegovina és illetve Bosznia szerencsétlen és nyomoruságos viszonyait kizárólagosan a

*) Ali Suavi épen pár nap előtt megjelent művében nagyon hibásan következő számokban adja Herczegovina lakosságát: 30 ezer mohammedan, 23 ezer görög, 18,300 katolikus.

féktelenkedő nemességnek bűnéül szokták felróni. Ezek a keresztényeket, kikkel különben egy fajból és egy nemzetből valók, örökös jobbágyságban tartják, dolgoztatnak velök mint a barommal, munkájok után szerzett vagyonukat mint sajátjukat elfoglalják s a szegény jobbágyot akkor és azon módon kergethetik ki földjéről és lakásáról, mikor épen kedvök tartja. Övék a vadászat, halászat és vámszedés joga; övék minden földbirtok és erdő; a mit a jobbágy művel, azt mind csak a nemesség kegyéből birja s azért neki tizedet tartozik fizetni. E leírást még tovább is folytathatnám s felsorolhatnék még sok mindent abból, mivel a bégeket és agákat vádolják; de nem teszem azért, mert a valósághoz minden körülmény között hű akarok maradni.

A hercegovinai nemesség — nem lehet tagadni — nagy előjoggal birt még évtizedek előtt is; de ma már a régi dicsőségnek csak romjai állanak. 1850 óta a szipahi nagysága és uri szerepe teljesen aláhanyatlott; kiváltságai beszünttetettek. Az egykor daczos és független úr, ki kuléjában (kastély) maga felett urat sem ismert, hanem önhatalmúlag és önkényűleg bánt el a birtokához tartozó jobbágyok százai felett, ma ép oly alárendelt és gyámoltalan alattvaló, mint a legszegényebb rajah; ő is viseli az állam terheit, sőt 1864 óta ujonczokat is ad a sorkatonaság részére.

Hatalmuknak forrása, a régi hűbéri katona rendszer megszűnt s ők mint basibozukok tartoznak szolgálni háboru idején. Az új kormányrendszer alapján a magasabb kormány hivatalokból is ki levén zárva s régi uraságuk tudatában kereskedéshez és iparhoz nem levén szokva, azt különben is szégyenelve csak is földbirtokuk után befolyó tizedre vannak szorítva. A fény, a pompa megszűnt, régi váraik és kastélyaik romlásnak indulnak s ők maguk mogorván visszavonulva a régi »szép idők« után sopánkodnak.

Hatalmuk és uraságuk illetén alászállása folytán alárendeltjeik iránt is türelmesebbek és békésebb természetűek. Ezért a keresztényeknek épen hét évtized óta nincs annyira alapos okuk a bégek és agák tulkapásai ellen panaszkodniok.

A hercegovinai mohammedanok, kik a kereszténység kebeléből tértek az iszlamra, csökönösen ragaszkodnak ahhoz, s fanatizmus tekintetében még a törököken is túl tesznek. Ezt utazásom alatt a Balkanfél-szigeten nemcsak a bosnyákok között, hanem egyáltalán a pomákoknál kitért bolgároknál és az árnotoknál is úgy találtam. Mindannak daczára — írja Thoemmel kapitány — a régi keresztény vallás babonáiból és szokásaiból igen sokat öntudat-

lanul is megőriztek. Ezt leginkább a családi életben tapasztalhatni. A nők a háremben élnek ugyan, hanem korántsem állanak oly szoros felügyelet alatt, mint a többi mohammedánoknál; a hajadonok fátyol nélkül járnak s majdnem nagyobb szabadalmat élveznek, mint a keresztényeknél. A házassági és más családi szokásokat még az ős szláv időkből fentartották és feltűnően sajátos, hogy szláv családi neveiket megőrizték s a mohammedan nevekkal hozták összeköttetésbe, így van Ahmed Szokolovics, Ibrahim Csengits, Haszan Babics, Juszuf Rajkovics stb. Babonás szokásokat igen gyakran a keresztényektől is kölcsönöznek, s nem ritkán fordul a hercegovinai mohammedan francziskanus baráthoz talizmánért, ha valami rossz ellen akarja magát megvédeni.

Az 1859-ik évi február 21-iki türelmi törvényben meg van engedve a porta minden alattvalójának, még a mohammedánnak is, hogy vallását változtathassa; de a hercegovinai mohammedánoknál ennek egyetlen esete sem fordult még elő.

A mohammedánok után bár a görög keletieknél sokkal csekélyebb számban vannak, még is több előnnyel vannak felruházva a róm. katolikusok. E felekezet papjai a török kormánytól már századok óta bizonyos szabadalmakat élveznek, melyek folytán hiveik javát is függetlenebbül és hatékonyabban munkálhatják, mint a görög-keletiek. A katolikusok papjai az Assisi Ferencz szerzetes rendéhez tartozó minoriták, kiknek egyedüli kiváltságuk Boszniában és Herczegovinában a katolika egyházat lekipásztorokkal ellátni. Öltözetük csak abban különbözik a görög papokétól, hogy a süveg helyett török fezt hordanak és szakált viselnek. E szerzet tagjai Boszniát nagy számmal előzőnlötték volt még a 14-ik században s »Bosnia argentina« név alatt külön vicariatust képeztek. Midőn szultán Mohammed khán a Herczegovinát meghódította, nem volt ki a hatalom ellen feltámadni merészelt volna, hanem a megfélemllett nép a hegyekbe és erdőkbe menekült. Ekkor Zvizdovics Angelus, a minorita rendi fojniczai kolostor főnöke a hódító elé ment s tőle hivei számára kegyelmet kért.

Szultán Mohammed egy atnámét adott át e szerzetesnek, melyben a katolikus papokat, illetőleg e rendet oltalmába veszi s azt neki örök időkre utódai nevében is megígéri. E szerzet szabadon építhet templomokat, harangozhat, és tetszése szerint szaporíthatja papjait s a mohammedán hatalomnak nem szabad e rendet és követőit vallásgyakorlatukban háborítani.

A minorita rend e szabadalmakon kívül még azon kedvez-

ményben is részesült és részesül mai napig is, hogy az adó minden nemeitől fel van mentve és a török kormánynak semminemű illetéket sem fizet. Ilyen szabadalmak mellett a katolika egyház nagyon gyarapodik; a szerzetnek több kolostora van Herczegovinában, legpompásabb a Siroki-brigi, 6 órányira Mosztártól. A herczegovinai minoriták idő jártával annyira szaporodtak, hogy 1846-ban elszakadtak a boszniai vicariatustól s azóta külön custodia alatt állanak. Ez önálló egyházi hatalom két püspökségből áll, melynek egyike Trebinjében van, de püspöke Raguzában lakik s innen kormányozza megyéjét.

A herczegovinai két püspökség alatt áll 25 plébániai 4 templom a klastromiakon kívül, van 23 szerzetes a kolostoromokban 47 a plébániákon, és van összesen 63,540 hive. A nevezett szerzetnek sok érdeme van a katolikusok vallási és nevelési ügyének emelésében és ezenkívül érdekeiket is nem egyszer megvédte a török hatalom ellen. A török kormánnyal különben barátságos és jó lábon állanak, helyzetök azért elviselhetőbb, mint a görög keletieké, kik iránt a török kormány bizalmatlansággal viseltetik. A mostani felkelésben is a katolikus felekezetbeliek közül csak igen kevesen vettek részt, kiket esetleg a tulnyomó görögkeletiek erre erőszakoltak, s már a harcz kezdetén a török kormánynak megadták magukat sőt vele együtt harczoltak a felkelők ellen.

A görög-keletiek száma 90 ezerre megy. Egyházi ügyök épen olyan lábon áll, mint a milyennek azt a bolgároknál találtam s több izben leirtam. Itt is egy teljesen tudatlan, haszonleső, önkénykedő és az ismeretek legcsekélyebb fokával sem bíró papság áll az egyház és a hívőközönség élén. A sülyedést csak az tudja elképzelni, ki saját szemével látta az egyháznak ezen képviselőit. Az ipeki szerb patriarchatus, mely alá a herczegovinai görög-keleti egyház tartozott Csarnojevics Arzennek 1690-ben hiveivel Magyarországra való telepedésekor eltöröltetvén, az egyház a konstantinápolyi patriarchatus alá került. A phanari patriarcha az ő székét a fényes portától vásárolván, az alája rendelt püspökségeket maga is pénzen adja el azoknak, kik azt legjobban megfizetik. Egyházi képzettség, erkölcsösség, tudomány nem jönnek tekintetbe, csak a pénz. Mi természetesebb, minthogy a megyéjét drágán megvásárolt püspök maga is pénzen adja el az egyes parochiákat. Arra hogy valaki pap lehessen elegendő, hogy a 20—200 drb. aranyig terjedő bért lefizesse a vladikának s az imádságokat el tudja mondani. Ha valamely pap szolgájának több éven át alkalma volt a szolgálat ideje alatt az egyházi teendőket gazdájá-

tól jól — rosszul eltanulni s ez idő alatt a megfelelő összeget össze tudta szerezni, elmegy a vladikához és nem ritkán volt gazdáját turja ki állásából. Pár év tized előtt (1814) az is megtörtént, hogy a konstantinápolyi patriarkba Redseb pasának egyik elcsapott káplárját nevezte ki metropolitának.*) Az ilyen papok legtöbb esetben irni olvasni sem tudnak s számtalan szláv popát találtam, kik rováson tartották evidentiában egyházuk ügyét. A hol ilyen rendszer befészkelte magát, ott azután a zsarolás és önhaszonlesés üti fel tanyáját. A popa tetszése és hiveink erszényéhez mérten szabja ki egyházi szolgálatának illetékeit. E pópák lelki ismeretlen eljárása a tudatlan és vakbuzgó hiveket teljesen tönkreteszi s nagyobb átka, mint a török kormány, melynek különben az ilyen popa is kezére játszik. A nép rendszerént jobban gyűlöli a popát, mint a török pasát. A hol ilyen az egyházi község feje, ott a hívők miveltségi állapotára nagyon könnyen vonhatunk következtetést. A hercegovinai görög keleti egyháznak hat kolostora, a kolostori templomokon kívül hat temploma, 72 plébániája, 82 popája, és 19 kalogere (szerzetese) van. A kolostorok között leghiresebb a duzsi-i, mely Trebinjétől délnyugatra esik és a felkelésben is nevezetes szerepet játszott; de Ljubobratics távolléte alatt a törökök kezére jutott s az által Trebinje is kiesett a felkelők hatalmából.

A tartomány lakói mint már említettem a horvát-szerb népcsaládhoz tartoznak s e nyelvnek déli nyelvjárásával élnek. Közönségesen stokavcziknak neveztetnek, mert a kérdő névmást stó alakban használják eltérőleg azoktól, kik azt kaj alakban használják s azért kajkavcziknak mondatnak. A hercegovinaiak azonban s egyáltalán a bosnyákok sok török szót és szólásmódot vegyitnek a szláv nyelvbe. A népnek legjobb része kétségkívül a mohammedan, ezt philoszláv írók, mint Thoemmel, Roskiewitz és mások is elismerik; mert bár nyers és tudatlan, mint az egész nép; de férfias, bátor, becsületérző, a nagylelkűség és vendégszeretet gyakorlására fogékony, bár daczos, de rosz helyzete daczára harcziás szellemű. A szipahik, bégek, agák, romlásnak induló kastélyaikban megvonulva bizalmatlan mogorva életet élnek s a szégyenséghez és pusztuláshoz mindinkább közelednek.

A keresztények, mint kmetek (jobbágyok) alárendelt és nyomoruságos életet élnek. A görög-keletiekre két oldalról nehezednek a terhek s azért sokkal elviselhetlenebb az ő állapotuk, mint

*) Lásd Kanitz Donau-Bulgarien. 142. lap.

a többi keresztényeké. A panszláv és függetlenségi vágyak azért nagyobb mérvben fészkeltek meg magokat nálok, különösen a zubcsi, korjenicsi, drobnjani és a Montenegro határához közelebb lakó többi vidékbelieknél.

A mohammedánok úgy viseletben, mint közéletben kiváltságokkal bírnak, melyekkel a raják nem élhetnek. A raják soha sem viselhettek ugyan fegyvert, mindazáltal e tilalmat 1850-ig sokan áthágták, s a török hatóság ezt hallgatagon tűrte. 1851-ben azonban Omer pasa — a felkelés elnyomása után — ezeknek viselését megtiltotta, s csak azoknak engedte meg, kik e jogot évi 7 piaszter (70 kr.) lefizetése mellett megváltották. E tilalmon kívül a rajáknak piros színű nadrágot viselni tiltva volt. A rajákra vonatkozó törvény, melyben azok alárendelt állapota és kötelességei 24 pontban vannak előírva, ma már egy pár pont kivételével érvényen kívül helyeztetett. A hercegovinai raját első tekintetre nehezen lehet a törököktől megkülönböztetni, mert ő is majdnem úgy öltözködik, mint emez. A rájah is borotválja fejét, s olyan szabású ruhát visel, mint a mohammedán. Fejét a vörös fez fedi, melyet sötétvörös kendővel köt át, ujjasa barna, nadrága vastag fehér vagy sötétkék aba-féle posztóból áll. Kék vagy sötétvörös övvel köti át derekát s lábán bocskort visel. A nők ruházata nagyon hasonlít a dalmáciai nők viseletéhez, melynek jellemző ruhadarabja a katrinca-féle kötő, mely elöl és hátul hosszú kötény-alakban övvel van testéhez övezve; a hajban gyöngyöket és pénzeket viselnek; minél gazdagabbak, annál nagyobb pénzfomadék lógg le fejükről. A hajadonok vörös fezt viselnek, mely a férfiakéhoz hasonlít, az asszonyok kendővel kötik be fejüket. A raják lakása Hercegovinában nagyon kezdetleges és szegényes. A viskók, melyek csak egy pár lábnyira emelkednek ki a földből, fa hiányában jobbára mészkövekből és agyagból készültek, s egy szűk és alacsony szobából állanak, melyben télen ember és állat együtt vonja meg magát. A házakat ott, hol a hegyekben fa található, zsindelyel, hol az nincs, pala-kövekkel és földdel fedik. A törökök emeletes házakat szeretnek építeni, melyek minthogy a tartomány kőben bővelkedik, abból készülnek és vályoggal behányatván, különféle, jobbára piros színre festetnek, s így elég csinos külsővel bírnak. A különféle vallásfelekezetűeknek csak a törvény által megszabott engedmények szerint szabad építkezniök. Ebben a szobák magassága és nagysága is pontos méret szerint van megállapítva. A mimarbasi (főépítőmester) e rendelet megtartását ellenőrzi. Ablakokul — ép úgy mint Bolgárör-

szágban — nyílt réseket hagynak a falakon, melyekre télen vagy kellemetlen időjárás esetén papírral vagy lantornával beragasztott fatáblát alkalmaznak; az üveget csak gazdagabb családok házaiban ismerik. A mohammedánok lakásai ép, úgy vannak berendezve, mint azt általában a törököknél találjuk.

A nép erkölcsére általában mérsékletesnek és józannak mondható. Legszokásosabb italok, mint általában egész keleten, a kávé. Nagy mértékben fogyasztják a szeszes italokat, különösen vasárnapokon és ünnepek alkalmával, mikor a verekedések is leginkább napirenden vannak. A hercegovinaiak vallásosak és nagy mértékben babonások, s itt legnagyobb mérvben megint a görög-keletieket kell azoknak mondanunk, kiknek majdnem minden cselekedetük babonához van kötve. A hercegovinaiak életében nagy szerepet játszanak a boszorkányok, kik jó és rossz természetűek, az elsőt babornicának, az utóbbit vjestica és csarovnicának hívják. Hatalma mind a két fajtabelinek igen nagy, s egymás ellen folytonos harcban állanak. A mi rosszat a csarovnica tesz, azt a bahornica jóvá tudja tenni. A gonosz szellemek, vampyrok szintén gyakran előfordulnak, s igen sok rosszat okoznak a hercegovinaiaknak; hogy miként lehet azokon diadalmat aratni, arra nekik különféle babonás szokásaik vannak.

Divatozik a hercegovinaiaknál a szentelt barátság és a vérboszu is ép úgy, mint a többi dél-szláv népeknél, de legnagyobb mértékben az arnótoknál. A vérboszu olyan kötelessége az illető családtagnak, kinek köréből valakit legyilkoltak, hogy az alól ki nem vonhatja magát.

Első sorban a fiút illeti a boszu atyjáért, ki, ha még nagyon gyenge hozzá, éveken át készíttetik elő anyjától a boszu véghezvitelére; a meggyilkoltnak véres ruháit az anya gyermekének ágya fölé akasztja, míg a gyermek abba a korba lép, hogy a gyilkoson boszút állhat. Azért gyakran megesik az, hogy valamely gyilkosságért csak évek múlva állnak boszút annak illetékes egyénei. A vérboszu joga nem hal ki az egyén halálával, hanem átszáll örökösről-örökösré, mindaddig, míg az végre nincs hajtva. E vad szokáson a nevelés és oktatás egyhamar nem fog változtatni, mert az olyan siralmas lábon áll Hercegovinában, mint talán majdnem sehol az egész Balkan-félszigeten.

A mohammedánoknak vannak elemi és úgynevezett rusdiemektebeik, sőt a kaimakamságok (járások) székhelyein medreszék is vannak, hol azonban csak tanítók, bírák és papokká képeztetnek. Majd minden mecsetnél van iskolájuk, melyeket 20--50

gyermek látogat. A tanítás azonban csak imádságok betanulására egy kevés olvasásra és holmi elemi tárgyakra szoritkozik.

A katolikusok iskolaügye türhető lábön áll, s ez a minoriták kolostorainak köszönhető, hol a gyermekeket elemi ismeretekben oktatják, s a középtanodai kiképztetést is hiányosan megkapják. A minoriták ezen működése nagyban kiemelkedik a görög-keletieké felett, mely majdnem semminek sem mondható. Papi seminarium a görög-keleti szertartású papok kiképzésére Herczegovinában nincs. A népoktatást Boszniában és Herczegovinában összesen 28 elemi iskolában kezelik, s azt is úgy, hogy tanításnak is alig nevezhető. Kivételt tesz a mosztari iskola, mely félig-meddig jó karban van, s négy elemi osztályból áll. Leányiskola egy van Mosztárban, melyet 60 leánynövendék látogat. A most nevezett iskolák csak az ötvenes években keletkeztek, s az orosz kormány subventiójából és egyesek adományából tartják fenn. Az osztrák-magyar kormány is támogatja ezen iskolákat pénz- és könyvadományokkal.

A népoktatás ennyire levén elhanyagolva, a nép a legnagyobb tudatlanságban és szellemi vakságban tengődik.

A nép maga ép oly vad és műveletlen, mint a föld, melyet lakhelyül bír, erkölcse oly zord és féktelen, mint a lakhelyét pusztítva duló Bóra és Sirocco, melynek lehellete alatt fogantattak és felnevelkedtek. Rablás, kalandvágy, tunya tétlen élet és közöny minden jobb iránt, ezek a herczegovinaiak jellemvonásai. A férfiak a házi élet körében minden terhet a nő vállára raknak, mint a hogy ezt általán a Balkan-félsziget más szláv népeinél is tapasztalni alkalmam volt. A nő végez minden munkát, mialatt a férfi kényelmesen csibukkolva semmittevésben heverész vagy a szomszéd-hegyekben kalandokra jár. Míg a herczegovinaiak csak arra az álláspontra is felemelkedhetnek, melyen Európának legkevésbbé művelt népei is állanak, jó sok ideig kellene a művelődés minden tényezőivel állapotuk javítására hatni. Még először fogékonyságot és vágyat kellene bennök ébreszteni a művelődés iránt, s csak azután lehetne a mű foganatosításához fogni, mert Herczegovinában a művelődésnek még talaja sincs elkészítve.

III.

Herczegovina történeti és politikai fejlődésére is szükséges rövid tekintetet vetnünk, hogy állapotát annál tüzetesebben megismerhessük. Ez szoros kapcsolatban áll Bosznia történetével, mennyiben e tartomány valamint ma, ugy századokon át kiegé-

szitő része volt Boszniának: de van Herczegovinának, ha bár rövid, önálló, független kora is. Az ó-korban Herczegovina, és a most belé olvasztott trebinjei zsupánság — az illyr királyság kiegészítő részét képezte, később a római hatalom uralma alatt 167-ben K. e. a római Dalmáciába kebeleztetett. A horvátok és szerbek bevándorlásakor a horvát királysághoz tartozott. Midőn a szerb uralom mindinkább kiterjeszkedett, Herczegovina Zahumszka (Hum hegyentuli tartomány) név alatt a szerb állam hűbéres zsupánsága volt. Később a magyar királyok Herczegovinát, mint a Boszniához tartozó részt, hűbéres tartománnyá tették. Bosznia Ráma név alatt fordult elő, így neveztetvén el a Herczegovinában levő Ráma folyócskától. Magyarország királyai Könyves Kálmánunk uralkodása óta a Ráma királya czimet is felvették és e tartomány felett főuri hatóságot gyakoroltak is. Bosznia bánjai magyar hűbéresek voltak, a mennyiben csak a magyar király beleegyezésével ülhetek Bosznia trónján; a boszniai bán »Fiduciarius regni hungariae« czimet használt aláírásában. IV. Stepan bán, a Nemanja családból származott utolsó zsupán halála után, Herczegovinát Boszniához csatolta s Erzsébet nevű leányával Nagy Lajosunknak adta nászhozományul.

E tartomány birtokáért folyt később harcz II. Tvrtko bosnyák bán és Nagy Lajos között. A tartományt Kozacska, más néven Kozarics Stepan 1440-ben függetlenné tette Boszniától s IV. Frigyes német császár hűbérsége alatt herczegséggé emelte. E büszke, uralkodni vágyó és önhaszonleső herczeg alatt Herczegovina legszebb napjait élte ugyan, de ő sietteté bukását is; mert alattomban a törökökkel szövetkezett s midőn azok Boszniát megszállották, nem adott segélyt a boszniai bánnak s Bosznia bukásával 1463-ban a maga uralmát is megrövidíté Legifjabb fia mohammedan lett s Ahmed Herszek pasa név alatt rumeliai beglerbeggé emeltetett. Halála után 17 évre 1483-ban Herczegovina, Trebinje fejedelemséggel együtt török kézre került s mint szandzsak Boszniába kebeleztetett. A nemesség, hogy az iga alól meneküljön és saját birtokait megtarthassa, áttért az iszlamra. A meghódított tartomány egy harmadát szpahilik név alatt birtokul kapta, a más két harmad a szultánnak és a vakufnak (ájtatos alapítványnak) esett osztályrészül. A vallásához hiven ragaszkodó keresztények rájah név alatt jobbágyi minőségben a szpahik alá rendeltettek, kiknek mindenféle termésükből tizedet tartoztak fizetni és azonkívül fejadót fizetnek. A mi Herczegovina sorsát a török uralom alatt illeti, azt röviden kifejezhetjük az által, hogy ebben

az állapotban tengődött napjainkig. Csak igen kevés feljegyzést érdemlő fordult elő évek hosszu során. 1830-ban Huszein kapitány Boszniában fellázadván s magát a portától függetlenné akarván tenni, Ali Aga Rízvanbegovics, sztolaczi kapitány a szultán mellett Huszein kapitány ellen harczolt s midőn ez leveretett, jutalmul Hercegovina vezirévé tétetett. Ekkor önkényüleg uralkodott; a porta rendeleteit számba sem vette, hanem a népet a sanyargatások egész sorával elárasztotta. Nehéz idők voltak ezek Hercegovinára, míg 1849-ben Omer pasának e féktelenkedő embert legyőznie sikerült. Hercegovina elvesztette önállóságát, egy helytartó (mutesszarif) alá rendeltetett s 1865-ben a tartomány újra Boszniába kebeleztetett s azóta ennek egyik szándsátságát (kerületet) képezi.

Ezen állapotok rajzolásából kitűnik, hogy Hercegovinában az állapotok elmérgesítésében főleg a klerust és a nemességet éri a vád súlya. A török kormányban nem hiányzott és most sem hiányzik a jó akarat és törekvés, hogy e tartomány helyzetén segítsen; hanem épen a bosnyák népnek egyik rendje, a nemesség hiúsítja meg a jó célzattal foganatba vett intézkedéseket. Valahányszor a török kormány e tartományok emelésére roformokat léptetett életbe, azoknak keresztülvitelét mindig a nemesség tette illusoriussá.

Ilyen reformokat léptetett életbe Szultán Abdul Medsid 1839-ben a Gül-hanéban kiadott Hatti serif nevű iratában, melynek szabadelvű és gyökeres reformszméit az 1856-iki Hatti humajum megerősítette és ujabbakkal kibővítette.

Nagyon messze vezetne, de szorosán értekezésem keretébe sem tartozik, hogy mindezen reformokat ismertessem és azoknak mennyiben és miként történt valósítását előadjam; azért csak az adózás rendszerét fogom röviden ismertetni.

Hercegovina lakói nagy adókkal vannak terhelve, de abból mit a szegény nép verejtekéből kisajtolnak a török kormány vajmi kereset lát, az mind a földbirtokosok és többi urak zsebeit tölti meg. Az adókivetés és adóbeszedés egyaránt igazságtalan módon történik.

Az adók egy részét bérbe adják a többet ígérőknek; a melyeket bérbe nem adnak, azokat a kormány közgei és a medliszek (tanácsgyűlések) szabják ki az egyes községekre. Az adózási képességet hozzávetőleg és részrehajlólag határozzák meg, mely eljárásnál sokszor épen a tehetős van kevésbé terhelve, a szegény föld népe ellenben olyan terhekkal van megrakva, melyeket

csak nehezen tud elviselni. A szokottabban előforduló a dónemek, melyek Herczegovinában ki vannak vetve, a következők:

A tized, (asar, deszetina) melyet a természetű minden termés után adni tartozik. Ezeu adót nem régiben 12°/_o-re emelték, de most megint visszaállították a tizedet. Ennek beszédésében az a méltánytalan eljárás uralkodik, hogy az esedékes tizedet nem természetben, hanem pénzürtékben kell leróni s az érette járó váltság összeget az aratás előtt, tehát akkor szabják meg, mikor a gabona legdrágább s az aratás után szedik be, mikor a termények legolcsóbbak. Ekkor az illető adózó, hogy a kivetett összeget kifizethesse, a tizednél jóval nagyobb részt kénytelen eladni. A telekadó a földbirtok értékének két ötöd százalékát képezi, ki van ebből véve minden épületnél 800 □ arsin (1 arsin = 2.02 bécsi láb) adómentes telekrész.

A keresztény alattvaló (rájah) csak ideiglenes gazdája levén annak a földnek, melyet művel, azért ettől adót fizet az urnak, a mi termésének egy harmadába (tretina) kerül. Ha a vetőmagot és a földművelő eszközöket földesurától kapja, akkor a termés felét fizeti. Ezt az adónemet 1850-ben megkönnyébbítették annyiban, hogy e részilletéket a tized levonása után a tiszta haszonból tartozik beszoigáltatni; ha a talaj rossz, a termésnek csak negyedét (csejrek) fizeti.

A házbéradó a házbér négy százalékát képezi.

Jövedelemadó fejében fizet mindenki két ötöd százalékot a jóhizsemüleg megbecsült jövedelem után. Legcsekélyebb jövedelmül 1500 piaszter (150 forint) van felvéve.

A keresztény lakosság katonamentessége fejében katona váltságot (bedel uszkerie) tartozik fizetni. Ezt az adót a 7 éves figyermektől kezdve a legmagasabb korig minden keresztényre kirójják s évenként 28 piaszternél (2 frt 80 krnál többre rug.)

Adót fizetnek juhoktól, kecskéktől és sertésektől, az előbbiektől évi 2 piasztert (20 krt), az utóbbiaktól, ha egyévesek 4 p. (40 krt.) Itt leginkább úgy járnak el, hogy ezt az adót a községekre hozzávetőleg vetik ki, mely eljárásnál nincsenek tekintettel a Herczegovinában minden időben nagyon pusztító járványokra, sőt a netán eltitkolt állatokra is felvesznek bizonyos összeget.

Terhes a közmunka teljesítése is, mely évenként csak 5 napi munkát tesz ugyan, de végrehajtására sokszor napi járó utakat tétnek meg a munkásokkal.

Ezen rendes adónemeken kívül vannak a rendkívüli adók

(ruszumat), minők a pióczákra, eladott marhákra, lovakra, dohánnyra, oklevelekre rótt adók.

A felsorolt adók, bár terheseknek látszanak, mindazonáltal rendes viszonyok közt nem válnának azokká. Ha nem vagyunk elfogultak, meg kell vallanunk, hogy a fennebb leirt adók nem épen a török kormány agyában szülemlettek. Ezeknél sokkal különösebb és terhesebb adókat találunk más államokban, még ha nem is akarjuk a mi viszonyainkat említeni. De azt már megszokták nyugaton, hogy a törökökkel szemben megrójják azt is, mit más államban jóváhagyólag fogadnak és természetesnek találnak.

De talán nem is magokban az adókban van a teher, hanem a tartomány lakói és a sajátságos viszonyok miatt válik az adózás terhessé. Ha a talaj termékenyebb, a lakók iparkodóbbak és műveltebbek lennének, ez az adó nem volna épen oly nagy teher, mint most, midőn épen az ellenkező viszonyok állanak.

A közigazgatás és törvénykezés ugyanaz, mely az egész török birodalomban érvényben van. Egyszerű és gyors, de épen azért nem teljesen biztos.

Hercegovina mint Bosznia szandsákja egy mütesszarif pasa igazgatása alatt áll s a következő 9 kazából (járásból) áll: Mosztár, Beleke, Fotcsa, Gacska, Ljubuska, 'Nakcsik (Niksics), Neve-sinje, Sztolacz és Trebinje.

A boszniai vilajet, mint egyáltalában minden vilajet főkormányzója Vali nevet visel. Alatta állanak a kerületek kormányzói (mütesszarif), kik a szandsak székhelyén laknak. A hercegovinai mütesszarif Mosztárban lakik. Minden szandsak alárendelt kazaknak (járásoknak) kormányzói kaimmakamok. Minden kazához bizonyos számú község (náhie) van beosztva, kiknek előljárói mohammedanok vagy keresztények. A községek ötven vagy kevesebb ház szerint negyedekbe vannak beosztva. A községekben medsliszek (gyűlések) viszik az igazgatást. E medsliszekben keresztény és mohammedan egyaránt képviselve van a lakosság számarányához képest. *)

Nem felel meg a valóságnak a török kormány ellenségeinek azon állítása, hogy a keresztények egyáltalán ki vannak zárva a medsliszekből s hogy kizárólagosan mohammedánok intézkednek minden ügyben. Ennek czáfolását több helyen volt alkalmunk tapasztalhatni. Így Szamakovban, Bazardsikban, Ikhtimanban, Szofiában, Philippopolban és más helyeken gyakran jelen voltunk

*) I. Annuaire diplomatique de l'Empire ottoman. 1289 (1873) Constantinople 1872.

a községi és kerületi gyűléseken, hol a mohammedánokkal vegyesen láttuk ülni és tanácskozni a keresztényeket. Ezen állítást apodictice rágolólnak merem nyilvánítani.

Végezetül tekintsük át Herczegovinának nevezetesebb helyeit kiváló tekintettel azokra, melyek a felkelésben vezetes szerepet játszottak.

A tartomány főhelye Mosztar, fekszik a Narenta mindkét partján, melyeket egy a Traján idejéből fenmaradt igen szép köhid köt össze. Mosztárban székelnek a görög-keleti és katolikus püspök és több konzul. Lakóinak száma 12 ezer, kiknek $\frac{4}{5}$ -e mohammedán. Mosztár a rómaiak idejébe Matrix vagy Mandertium név alatt szerepelt.

Konjicza a Narenta bal partján 1500 lakossal, a kaza (járás) székhelye; szomszédságában vannak vas- és kőszénbányák. Vele szemközt fekszik Narenta falú, melyet egy a 10-ik században épült pompás köhid köt össze.

Nevesinje, a hasonló nevű kaza főhelye 1200 lakossal; a fensikon elszórva mintegy 2500 görög keleti keresztény lakik.

Sztolacz, a kaza székhelye, 3500 lakóssal a Brigava folyó mellett. Az Ali pasa Rizvanbegovics által építtetett erőd még igen jó karban van.

Gacsko, 5 óra járásnyi hosszú és 1—2 óra járásnyi széles fensik, 3000 görög keresztény által lakott falvakkal. Metokhia a gacsói kaza székhelye, jobbra törökök lakják.

Focsa, a Drina jobb partján, a kaza székhelye, 10,000 lakost számlál.

Beleke (Bilek) katonailag nevezetes pont, 1200 lakóssal, kik szétszórva laknak a fensikon. Bileknek megerősített katonai lakatnyája van, mely központúl szolgál a katonai táborozásnak.

Niksics fekszik a hasonló nevű fensikon, főhelye a kazának és Herczegovinának védbástyája Montenegro ellen, van 3000 lakója, kik jobbra mohammedánok; a fensikon elszórva 6000 görög keleti keresztény lakik. Niksics falai már romlásnak indulnak, erődje (onogost) is igen gyenge, mindazonáltal nevezetes pont Montenegro ellen.

Trebinje, 2800 lakost számláló város a Trebinjsticza jobb partján, bástyái gyöngék, a várban belül rendtelenség és tisztátalanság fészkel. Montenegro ellen jelentékeny hadászati pont. Tőle észak nyugatra fekszik a felkelésben szerepet játszó Duzsi kolostor, délnyugatra Zubcsi, mely a montenegrói határhoz legközelebb fekvő falu s azért a felkelők főfészkrét képezi.

Ljubinje, a hasonló nevű kaza székhelye, a Bukosztak folyó jobb partján, a Gradina Planina aljában. A fensikon 2000 görög keresztény lakik.

Trebinjétől északnyugatra a Trebinjsticza mentén terül el a termékeny Popovopolje.

Pocsítelj, a Narenta mellett, a Ljubuskai kaza székhelye, 1050 lakossal, egy órányira tőle délre a Narenta hajózható lesz.

A Narenta jobb partján a Narenta mellett fekszik Gabella, tőle északra Ljubuska a Trebisat folyó mellett.

Midőn Herczegovina ismertetését e szűk kereten belül befejeztem, bátor vagyok kifejezést adni abbéli nézetemnek, hogy a felkelés, mely a szellemileg és anyagilag egyaránt szegény tartomány lakóit egymás ellen még inkább felingerelte, módot és alkalmat fog adni a török kormánynak, hogy annak állapotát tőle kitelhetőleg javítsa. A magas porta ettől nem is idegenkedik s remélhető, hogy az ügy a kedélyek lecsillapodása után békés uton el is intéztetik. A nyomorral és inséggel sujtolt és idegen földre mekekült lakók egymásután visszatérnek elhagyott és romban heverő tűzhelyeikhez. A szomorú állapot, melyet néhány makacs és rajongó pártvezér előidézett, a török kormány gondosságától várja orvoslását, mit ez — okulva saját veszedelmén — bizonyára meg is fog adni e sokat kiállott szegény tartománynak és félrevezetett népének.

DR. ERŐDI BÉLA.

Az orosz Amu-Derja kerület.

A mintegy 2—3000 □-mfdnyi területet elfoglaló kerület — a mint tudjuk — keleten Mesekli állomásnál kezdődik s nyugoton az Oxus torkolatágai és az Aral tó által határoltatik. Felosztása mostanáig egészen megfelel a helyi és a népi viszonyoknak, mert az egész terület két kerületre oszlik, u. m. a Surakhani és a Csimbáji kerületre. Előbbi a bokharai határról a Seikh-Dseli hegység északi kiágazásáig nyulik, utóbbi innét az Aral tóig. A Surachani kerület nagyjából sík föld s ennek folytán tulnyomó nagy számu megtelepedett népség él rajta, ellenben a Csimbáji kerületben többnyire félig vagy egészen nomád életet folytató nép

tartózkodik. A statisztikai kimutatás szerint az előbb említett kerületben van 1932 özbek ház, 131 szart, 11 bokharai, 18 irani, 47 arab és tatár, mindet összevéve 2241 állandó lak, míg a sátrak száma, melyeknek lakóit fél-nomádoknak lehet tekinteni, felmegy 1970-re, még pedig 1170 ata-turkoman és 800 karakalpak. Ha ehhez hozzá számítjuk a 2444 kirgiz sátort, akkor a házak és sátrak száma lesz összesen 6655 és így 5 lelket számítva egy-egy lakó helyiségre, a terület összes lakóinak számát 33,275-re lehet tenni. A Csimbáji kerületben pedig, a mi az előbbitől lényegesen különbözik, csak 675 özbek ház, 10,709 karakalpak és 3878 különböző nomád sátor találtatik; van tehát összesen 15,262 lakó helyiség s a fentebbi felvétel szerint 76,310 lakos, melyet ha a Surachani kerület népességéhez hozzáadunk, az összes népesség tesz 109,585 lelket.

Ennyit a legújabb hivatalos statisztikai adatokról. A talaj természete után ítélve ez az ujdonat új orosz szerzemény inkább politikai, mint nemzetgazdászati szempontból fontos. Mert először az Oxus jobb partja általában véve azon ponttól kezdve, a hol ez a folyó az északkeleti felföldtől a síkság felé fordul sok tekintetben utána áll a balparti résznek. A mi pedig szorosan az orosz Amu-Derja kerületet illeti, itt is csak két pont az, a mi jobb fővönek nézhet elibe, nevezetesen az Amu deltája, melynek partja sűrű növényzet által, és a déli rész, mely a Seikh-Dseli hegyhát által meg van óva a homok öntésektől. A többi részében, Surakhanban, Sahbaz Veli-ben csakugy, mint bárhol másutt a földművés minden léptennyomon a Kizil-kumról betörő homok fergetegekkel kénytelen küzködni. Az oldalcsatornák legkisebb elhanyagolása, vagy a szántóföld szegélyének elégtelen beültetése évek munkáját képes semmivé tenni, úgy hogy valóban csodálkozik az ember, hogy a középkorban miként létezhetek épen a jobb parton a mivelődésnek azon központjai, a miket a történelem említ. A mi a mostani telepeket illeti, ezek legfeljebb 70—80 évesek lehetnek. Emiékeznak ugyanis arra, hogy Surakhan és Sahbaz Veli körül a telepek Iltazár Ehán uralkodása alatt szaporodtak némileg. Ez mindannyiszor ismétlődött, valahányszor Khivában erős kormány volt, nevezetesen Mehemed Rehim és Mehemed Emin khának idejében, és ez a körülmény arra a feltevésre jogosít, hogy az orosz uralom alatt a jobb parti területnek egyes mivelhető pontjai abban a mértékben fognak emelkedni, a mint azok a rend és biztosság által a Közép-Ázsiában uralkodó vad természeti elemek kártételei ellen megóvhatók lesznek. Mai

napság a sikeres fejlődésnek még az a körülmény is utjában áll, hogy az Amu-Derja kerület a többi ez ideig meghódított résztől úgy szőlván egészen el van zárva. A vízi közlekedés az Aral tótól rendkívül nehéz s bizonyos időszakokban teljes lehetetlen. Északon és keleten az összeköttetést utnélküli homokpusztákon át kell fenntartani. Az oroszoknak az Oxus alsó folyásánál eddig történt térfoglalása tehát még ekkoráig csak hadászati és politikai jelentőségű, anyagi hasznossága pedig majd csak akkor fog kitünni, ha a többi khánságokkal együtt Khiva is teljesen be leend kebelezeve.

Visszatérve már most a szóban forgó kerület népi viszonyaira, a fentebb adott számokból láthatja az olvasó, hogy itt a tulnyomó többség nomád elemekből áll. A letelepedett népség úgy aránylik az előbbihez, mint 1 a 20-hoz, a mi a szóban forgó kerület mivelhetőségének már magában vdve is nagy akadályára szolgál. Az özbeg itt sohasem érezte magát otthon s az utolsó évszázad alatt az uralom a kirgizek és karakalpakok között oszlott meg. Az előbbieket, kik Khiva khánjainak több kárt csináltak, mint hasznot, többnyire olyanok, kik az orosz uralom elől menekültek ide s mihelyt a khivai fejedelem adószedője náluk megjelent, azonnal a pusztába tűntek el. Ezeket a többszöri leírásokból már jól ismerjük, azért ezek helyett a kevésbbé ismert karakalpakokra fordíthatjuk figyelmünket.

A karakalpakok arczkifejezésükre nézve az északi Zerefsán melléki torzsrókonaiktól — mert itt is lakik egy rész — nem igen különböznek. Öltözetük inkább a turkomanokéhoz hasonlít, csak-hogy a prémes süvegük, mely többnyire fekete, szürke vagy vörhenyes báránybőröből van készítve, nagyobb és idomtalanabb. Bár az ő nomád életük távolról sem oly változatos, mint a turkomanoké, de azért a sátort mindenütt jobban kedvelik, mint a házat s a vadászatot, halászatot meg a baromtenyésztést inkább, mint a földmivelést. Khivában ők még csak ujonczok mert csak 64 évvel ezelőtt telepedtek ide. Ezek közt a nomádok közt az a monda kering, hogy ők a 16. század kezdetéig Kazanban tartózkodtak és hogy ezt a várost a karakalpakok alapították. Ők tehát a nogaiaktól szakadhattak el, békés uton, vagy erőszakkal? azt nem tudja senki. Elég az hozzá, hogy a nogaiak együtt maradtak az oroszokkal, a karakalpakok pedig a pusztákba húzódtak vissza s vándoréletet kezdettek. Sokáig, nagyon sokáig bolyongtak ők az Emba vidékén az Irgis és Jurgan körül, mig végre azon vágy által vezéreltetve, hogy maguknak hazát alapítsanak, 130 év után Hazreti-Turkestanban telepedtek le. A háboru miatt kénytelenek

voltak lakhelyüket elhagyni. Ez ezelőtt 170 évvel történt. Ekkor ők 3 részre oszlottak, ezek közül egy a Jaxartes és Jeni-Derja lapályain, a másik a Zerefsan jobb partján, a harmadik az Oxus torkolat vidékén telepedett le. Ezelőtt 64 évvel történhetett a Jaxartes melléki karakalpakok egy nagy tömegének az Oxus torkolata nál lakó testvéreikkel való egyesülése. Abban az időben Khivaban Mehemed Rehim Khán uralkodott, a ki országát velük megosztotta s így történt, hogy az egész Amu delta birtokukba jutott. Ennek a mostani főhelye Csimbaj, aránylag vége újabb keletkezésű. Van benne 8 mecset, 3 közép- és — sit venia verba — 2 felsőiskola, vagy arab kifejezéssel élve »medresse«. Van a kezeili csatorna két partján egy olyan bazárja, melyben a legújabb utazók állítása szerint 380 bolt van. Van benne 89 mesterember, még pedig 51 mészáros és molnár, 36 festő, egy takács és egy fazékas. Leginkább gabnával és barmokkal kereskedik, de a hal is jelentékeny árucikket képez.

Külső megjelenésük után ítélve a nagy turkestani pusztában lakó valamennyi testvéreik között ezek a leggyomorultabbak és a leggyámoltalanabbak. A kirgiz ügyessége s élénksége mind nem található fel náluk s fizikai és szellemi tekintetben egyaránt ügyetlenek és esetlenek. Még jobban elüt az ő csendes, jámbor, lehetne mondani: buta nézésük a szikrázó szemü turkomanétól, mely utóbbi valódi rémalak a karakalpakra nézve, úgy hogy egyetlen egy jomute vagy csaudor képes egy egész csapat karakalpakot megriasztani. Ezekkel a természeti tulajdonokkal tökéletes összhangban áll az a vidék, a mit a karakalpak tartózkodási helyül választott magának. Az Amu delta mocsáros vidékein, az ottani nyári hőség öldöklő levegőjében, a sok milliárdnyi szunyog, légy és egyéb férgek csipéseit, meiyek sűrű fellegek módjára szállonganak a nagy számu csatornák és posványok felett, a karakalpakon kívül más alig bírná kiállani. Valóban úgy látszik, mintha az ő durva, vastag bőrük meg sem érezné ezeknek a férgeknek csipését, mert különben nem lehetne érteni, hogy ezek a karakalpakok miként képesek a forró évszak alatt hónapokon át halászzattal foglalkozni. A magas nádasok között, mely itt 13 lábnyira is megnő, vagy a tutaj módjára összeállított nádkévékre, mint rögtönzött vízi házban megtelepedve napokig vadásztat a karakalpak. Zsákmanya van is elég, de a munka díja rendkívül csekély, mert a hal a közel eső helységeken roppant potom áron kél, úgy hogy az eféle foglalkozás csakis a karakalpaknak való. Földmiveléssel csak annyiban foglalkozik, hogy a mindennapi életre szükséges

dolgokat előteremti. És az ezen nomádokkal velük született restségnél fogva még csak képzelni is nehéz, hogy ők a szorgalmas és földmiveléssel foglalkozó özbegtől e tekintetben példát vegyenek.

Sátra, vagy is lakása valamennyi nomád között nem csak a legszegényesebb, hanem a legpiszkosabb is, s valamennyi közép-ázsiai között egyedül csak ő foglalkozik némileg szarvasmarhatenyésztéssel, mondják is róla, hogy a szarvasmarha után való szüntelen járogatás folytán maga is szarvasmarhává lett. Meg kell jegyeznünk, hogy a turkestáni nagyon lealacsonyító foglalkozásnak tartja a szarvasmarhatenyésztést és az ottani szarvasmarha rosszabb fajtájú volta miatt nem is jár annyi haszonnal, mint a juh-, teve- vagy a lótenyésztés. A karakalpak sátrában tehát nincs meg az a csín és tisztasság, hiányzanak azok a díszitmények és ékességek, melyekkel a kirgizek és turkmanok lakait asszonyaik műértő kezei felékesítik. Szőnyegnek sehol semmi nyoma, nemez-készitményeik a legsilányabbak és a legkezdegesebbek. Házi butoraik idomtalanak és szegényesek s valamint ruhájuk többnyire sötét színű s a legdurvább szövetből van készítve, úgy evő és ivó eszközeik, talyigáik és hajóik is a legkezdetlegesebb szerkezetűek.

VÁMBÉRY ARMIN.

Kövárvidék.

I. AZ ÉGHAJLAT.

Kövárvidék területe 18·94 osztrák négyszegmértöldet tesz a háromszögelési és táborkari fölvételek szerint. Magyar- és Erdélyországnak 78 megyéje, vidéke és kerülete közt nagyságra nézve a hatvanhatodik. Bihar, mely a legnagyobb vármegye, több mint tizszer akkora (192, 56 [] mfl.); a legkisebb, Szerdahelyszék, egy ötödét teszi.

Kövárvidék a Páristól számított keleti hosszúság $20^{\circ} 57\frac{1}{2}'$ és $21^{\circ} 35'$; az éjszaki szélesség $47^{\circ} 15'$ és $47^{\circ} 44'$ közt fekszik.

Kövárvidék közepes hőmérséke hozzávetőleg 7° Reaumur. A hegyek és erdők, melyekkel borítva van, azt okozzák, hogy elégséges eső látogatja, kivált ősszel. Az eső mennyisége 20—30 párizsi hüvelyk közt keresendő, mint általában egész Erdélyben.

A tél rendszeren hosszú és zord, a nyár meleg. Erős szelek a határszéli nagy hegyek miatt nem igen fujnak. A mármarosai bérczek például, védvén a vidéket az éjszaki hideg szélről, szelidítőleg hatnak éghajlatára, mely legszelidebb a völgyekben; itt két héttel előbb kezdődik meg a tavasz, mint a vidék más részeiben; a monostori völgyben például, egy télen sem fagy be az ott folydogáló patak.

II. A TALAJ.

I. A talaj földtani alkotása.

Kövár vidékének legnagyobb része a kaenozóos vagy harmadkori (molasse) képződményhez tartozik. Ennek két fő osztálya közül a neogén (másképp miocén, újabb harmadkori képlet) a vidék éjszaki részét borítja; az eocén

(régibb harmadkori képlet) ettől délre terjed el. A neogén terület azon neogén szalaghoz tartozik, mely F. Szöcs, Tökés és Oláhlápos vidékéről kisebb-nagyobb szélességben nyugatra a Szamosig s azon túl terjed. Képletei közül a Kapnik völgyében található kongeria rétegzetet említhetjük fel.

Egy más kisebb neogén terület van a vidék délkeleti határánál, Torda-Vilma s a Szamos közt. Ez az erdélyi belföldi neogén területhez tartozik.

A neogéntől délre terjednek el, mint mondók, Kövárvidéken az eocén képletek. Ezenkívül egy kis eocén szalag vonul át, a vidék északkeleti részén, Kapnikbányától délre. Ezen várostól nyugatra is találunk kárpáti homokkövet. Erdélyben a neogén belföldi medenczét csaknem folytonos eocén öv környezi. A kövárvidéki eocén ezen nagy öv éjszaki részéhez tartozik.

A kövárvidéki eocén területben túlnyomó a bécsi vagy kárpáti homokkő (melyet az olaszok macigo-nak, a svajcziak flysch-nek neveznek.) Vannak azon kívül:

Cerithium márgák Kis-Nyires mellett s a Lápos mellékein;

Korbula-padok Rév-Körtvélyes mellett; gipszképlet Róna környékén; foraminifera és kláris mészkövek Kis-Nyires és Rév-Körtvélyes mellett; Kápolnok-Monostor mellett mészkő-szirtezetek, melyek csaknem merőben állati maradványokból állanak; porforata márgák és homokkövek a Lasztagu hegységben; édesvizi mészkövek Róna környékén; mészkövek a Lasztagu hegy gerinczén. Nummulit mészkő területek Kövárvidéken a következő helyeken fordulnak elő:

Az egyik terület Belső Szolnok vármegyéből nyulik be Magurka és Brebfalváig.

A másik hasonlóan a keleti határon jön be Drága-Vilmáig, s magába foglalja a Gyálu-Dsimi hegyet.

Egy kisebb a dées-nagy-bányai ut két oldalán, Gaura, Kis-Bun, Nagy-Bun, Nyires, Váralja és Durusa faluk közt van. Ezt kárpáti homokkő környezi.

Egy nagyobb Aranymező és Klicstől felfelé vonul keskeny szallagban a Szamos két oldalán egész a vidék határáig, s azontul.

Barnaszén nyomok és fészkek vannak Nagy-Somkut,

Kovács, Berkeszpataka, Csolt, Hovrilla, Körtvélyes és Szurduk környékén. Brébfalva mellett is tudnak egy szénteletet.

A neogén és eocén területek közt két kis jegőzős hegység van, az egyik a keleti, a másik a nyugati határnál. Az egyik Macskamező felől jut be a vidékbe, s a Lápos völgszorosát alkotja és környezi. A másik, kisebb, Náprád, Fericse és Kelence hegységek közt terjed el, és alig érinti Kövárvidékét. Az első csillámpala, agyagpala, és agyag csillámpala; a másik gnájsz, gránit kupokkal és mangános vaskövekkel.

Vulkáni kőzetek Kövárvidéke északkeleti részében található. A Gutin hegy, melynek egy része ide tartozik, szürke trachitból van alkotva, melyhez zöld kő-trachit csatlakozik. A szürke- és zöld kő-trachit Kapnikbánya környékén sokféle alakban mutatkozik. Ezen várostól keletre, például, zöld kő-trachit terület húzódik a határig, s azon túl, délkeleti irányban. Lejebb délre, egy más terjedelmes zöld kő-trachit tömeg vonul keresztül Kövárvidéke északkeleti részén, s innen is túl is kilép a határból, keletre Ünömező, Stojkafalva, Kosztafalva, Kupsafalva, nyugatra Szürgyefalva irányában. Ezen tömeghez tartozik a *Sátor*, zöld kő-trachit hegy épen a határon. Szürgyefalvától keletre a zöldkőben csekély szürke trachit sziget van.

Ezen zöld kő-trachit szalag és a délre eső neogén terület közé trachittuf pázma nyúlik Nagy-Bánya és Felső-Bánya felől, és Stojkafalva felé délkeletre húzódik.

Az Anthropolóziós képződményt Kövárvidékén csak néhány folyóvíz mentén találjuk. A Szaszar, Lápos, Berszó, de főleg a Szamos partjait áradmányi képletek alkotják, (alluvium). Negyedkori (özönvízi) képletek (diluvium) nagyobb kiterjedésben a Szamos jobb partján, Gyükerestől éjszakra mutatkoznak.

2. A talaj domborzata.

A kárpátok déli része négy fölánczolatra oszlik, melyek sajátágosan alkotott, majdnem szabályos négyszög felföldet öveznek.

E hegyekkel körülvelt *kárpáti felföld* képezi körülbelül Erdély területét.

Hegyövének északi része az *erdélyi északi határlánczolat*; nyugati része a *magyar-erdélyi határlánczolat*.

Az elsőnek iránya, a hozzá nem tartozó Gutin hegyig, párhuzamos az egyenlítővel.

A magyar-erdélyi határlánczolat, egészen addig, hol a Sebes Körös keresztül vágja, Csucsá és Bánffy-Hunyad közt, déltől éjszakra tart.

A Sebes Körös és Gutin közt e két hegyláncz alacsonyabb hegyek által van összekapcsolva, melyek a kárpáti feltöld hegykoszorujának *éjszaknyugati* részét képezik.

Nevezük ezen hegyeket: az *éjszaknyugati párkányhegységnek*.

Az éjszaknyugati párkányhegységeket a Szamos Ormező és Zsibó közt (aránylag legkevésbé széles helyökön) metszi át. A folyó partjai itt nevezetes sziklakupot alkotnak. Az éjszaknyugati párkányhegységek azon része, mely a Szamostól délre van, a *Meszes* hegység főtömegét képezi, s a magyar-erdélyi határlánczolathoz számítottatik. Alakja hosszukás, ÉKÉ.-ra nyuló négyszög melyet éjszaka felől a *nyírsídi* völgy, keletről az *Almás* határolnak.

A párkányhegységek Szamos és Gutin közti része az erdélyi északi határlánczolathoz tartozik, kivéve az éjszaknyugatra eső hegyeket, a Szaszar és kapniki völgy közt, melyek a *Gutin* hegy ágazatai. ¹⁾

A párkányhegységek Szamos és Gutin közti része kelet felé más hegyes vidékekkel csatlakozik; a válaszvonalat bajos meghatározni. Képezhetnék azt (délről éjszakra menve):

1. a Szamosba nyíló *ilondai* völgy;
2. a Gyálu Dsimi hegy, melynél a párkányhegységek az *ilosvai hegység* keleti részével találkoznak;
3. a *dánpataki* völgy;
4. a magyar-láposi völgy medencze;
5. végre a Lápos felső völgye, a *tulajdonképeni Czibleshegység* derekáig.

Az éjszaknyugati párkányhegységek Szamos és Gutin közti részét éjszaknyugatról a Szaszar forrásai s azon vonal határolják, melyet Felső-Bánya, Remete, Nagy-Som-

¹⁾ A Gutin hegy a szoros értelemben vett Gutin hegység utolsó, legkeletibb kúpja. Ezen hegység pedig a Gutin hegységhez tartozik.

kut, Kelenczén át a Szamosig húzhatunk, s melyen túl nyílt vidék kezdődik, mely már a magyar medenczéhez tartozik.

Az éjszaknyugati párkányhegységek, mint mondtuk, az erdélyi hegyöv közvetlenül hozzájuk kapcsolódó részeinél sokkal alacsonyabbak. A Bihar-Vlegyásza hegység, mely délről a Meszeshez ér, 4500—4800' közepes magassággal bír. A Czibles-hegység *dereka*, az éjszaknyugati párkányhegységek tulsó végénél, 3000' közepes magasságu, s mindjárt utánna a rodnai havasok közepes magassága 5000—6000 láb. Magok az éjszakeleti párkányhegységek ellenben átlag mintegy 2000 lábnyira emelkednek. Ugy tekinthetők azok, mint *a kárpáti felföld óriási küszöbe, mely az éjszaki és nyugati hegyfal közt nyílik.*

E jellegök még feltűnőbb lesz, ha számba vesszük, hogy két folyó tör rajtuk keresztül: 1) a Szamos, mint láttuk, Örmező és Zsibó közt; 2) a Lápos, Macskamező és Remete közt. Végre a Sebes Körös épen az éjszaknyugati párkányhegységek déli végénél ront keresztül a kárpáti felföld hegyövéen. Azonkívül több hosszabb völgy vonul át az éjszaknyugati párkányhegységeken, természetes utat képezvén a gerinczökön létező hágókig. Ilyenek a *Berszó* völgye, mely Somkutról a nyiresi hágóig vezet, csaknem egyenes vonalban; a *monostori völgy*, Szurduk kápolnoktól Brébfalváig; a *kapniki* és *blózsai* völgyek, melyek a monostori völgyből felvezetnek a Lápos forrásvidékéig. Az éjszaknyugati párkányhegységek legjárhatóbb része különben az, mely a Szamostól délre van, a Meszes tötömege. Itt vonul el utjaik közöl a leglátogatottabb, a Kolozsvártól Zátoron keresztül Zilahra menő országut.

Még négy más ut hágja át az éjszaknyugati párkányhegységet új bizonyosságául annak, hogy ezen hegyvidék természetes átjárót képez a magyar medencze s a kárpáti felföld közt.

Az egyik ut a Szamos szorosát követi Zsibótól Örmezőig; e két pontnál szétágazik, Zsibónál a magyar medenczében, Örmezőnél az erdélyi medenczében.

Másik közlekedési vonal a dées-nagy-bányai országút, mely Nagy-Somkut és Ilonda közt hágja át az éjszakeleti párkányhegységeket, a Berszó völgye és a nyiresi hágó segedelmével.

Egy út megy Kovástól Magyar Láposra, részben a monostori völgy hosszában.

Egy ut végre Felső-Bányától Strimbuljra vezet a kapniki völgyön fel.

Ott, hol a kárpáti felföld hegykoszorujának *éjszaknyugati* része annak *északi* részéhez kapcsolódik, ezen északi részhez még egy más hegyláncz is csatlakozik, mintegy nyugati folytatását képezvén. Ez a *Gutin-hegység*, a *Vihorlát-Gutin hegyláncz* legkeletibb tagja, mely magyar medenczéhez tartozik.

A Meszes hegység főtömegét is, éjszak felé, a magyar medenczéhez tartozó *dombvidék* folytatja, mely áll:

1. a szilágyi völgyet szegélyező dombsorokból:
2. az ezektől éjszakra eső Bükk hegységből. Ezen dombvidéket a Gutin hegységtől Erdőszáda és Borhid közt a Szamos széles völgye választja el.

E három hegytömeg: az éjszaknyugati párkányhegységek, a Gutin hegység s a Meszes és Szamos közti dombvidék, csaknem szabályos háromszeget alkotnak, melynek belseje széles fensikokból s éjszaknyugat felé térségből áll. Nevezzük ezen háromszögű területet két fő folyójáról, a *szamos-láposi nyílt vidéknek*.

A szamos-láposi nyílt vidék határai: éjszakra, a lapályból meredeken kiemelkedő Gutin hegység töve, melyet a Szinyér-Váraljáról Felső-Bányáig vezető országút szegélyez; délkeletre azon már említett vonal (Felső-Bányán, Remetén, N.-Somkuton, Kelenczén át), mely az éjszaknyugati párkányhegységektől választja el; nyugatra a Meszes és Szamos közti dombvidék széle, Czikó, Gardán, Szirb és Erdőszádánál.

A szamos-láposi nyílt vidék, mint mondók, hegyekkel van körülveve, csak egy ponton nem: Erdőszáda és Nagy-Sikárló közt. Ezen nyílás által össze van kötve a nagy magyar siksággal, s ezért úgy lehet tekinteni, mint ennek a hegyek közzé terjedő öbölszerű nyúlványát.

Ezen előzmények után tiszta fogalmat adhatunk Kövárvidékének általános orographiájáról: Kövár vidéke területének ugyanis két főalkatát képezik:

1. A párkányhegységek Szamos és Gutin közti szakaszának legnagyobb része ;

2. a szamos-láposi nyílt vidék nagy része.

Vizsgáljuk tehát meg részletesen az éjszaknyugati párkányhegységek Szamos és Gutin közti részét; így fogunk megismerkedni Kővárvidék hegyeivel.

A Szamos és Gutin közt fekvő párkányhegységeket a monostori völgy (Szurdukkápolnok és Brébfalva közt) s ettől délnyugatra a Felső-Berszó völgye (Nagy-Somkut és Nyires közt) három részre osztja. Tekintsük meg ezeket egyenként.

a) A Gutin és monostori völgy közti hegységek.

Ezeket a monostori völgybe nyíló kapniki és blózsai völgyek három, északkeletről délnyugatra vonuló hegy-csoportra osztják. Az, mely a kapniki völgytől nyugatra van, a Gutin hegy ága; csak alacsonyabb déli részei tartoznak Kővárvidékhez. A közbenső, a kapniki és blózsai völgyek közt, egészen Kővárvidékben van; északi része erdőkkel van borítva; hegyei közül említhetjük a *Piatra-Bulbuk* és *Plesu* nevűeket; ezen utolsó Szürgyefalvától keletre emelkedik. A blózsai völgy s a Felső-Lápos közt lévő hegyhát terjedelmesebb; azonban csak rövidebb nyugati lejtője tartozik Kővárvidékhez, amennyiben a vidék és Belső-Szolnok vármegyének közös határa a hegyhát élet követi, főbb hegyeit érintvén: a *Zdireza-Mikát*, a *Sátort*, a *Kornilort*. A *Pietris* (Fornác és Brebfalva közt) egészen Kővárvidéken van.

Ezen hegytömeg s a kapniki és blózsai völgyek közt fekvő hegyhát a *tulajdonképeni Czibles hegységhez* számítatik, mint derekának a déli lejtőn levő két legnyugatibb oldalága.¹⁾

A Gutin és monostori völgy közti hegyek dél felé tetemesen lelapulnak. A Sátor hegy különösen hirtelen leereszkedik délre, mintha le lenne vágva.

¹⁾ A Czibles hegység Láposon tuli része már az *éjszaki* s nem az *éjszaknyugati* párkányhegységekhez tartozik. Tudjuk, hogy a *tulajdonképeni Czibles hegység* az erdélyi éjszaki határlánczolat harmadik, legnyugatibb tagjának, a *Czibles hegyecsoportnak*, éjszaki része.

b) A monostori völgy s a Berszó közti hegyek.

Ezek a párkány hegységek Szamos-Gutin közti részének legérdekesebb tagját képezik. Brébfalva és Szurduk-Kápolnok közt a monostori völgy, s odább nyugatra a kovási völgy által, más szóval a *Kovástól Magyar-Láposra vezető ut által* vannak az előbbiektől elválasztva, s két helyt csatlakoznak ezekhez: egyszer a kovási patak forrásai s a berenczei völgy közt, aztán Brébfalva és Ünömező közt.

A monostori völgy s Berszó közti hegyek a Lápos által vannak átmetszve, keletről nyugatra, Macskamezőtől fogva Remetéig. E két helység közt a folyó tekervényes hasadék-völgyben foly, melynek talpa oly szűk, hogy a víz majd mindenütt a kétfelől meredeken tornyosuló csillámpala sziklafalakat mossa. Ezen sziklafalakat már félig kipusztított erdők borítják: tövüket ormaikról leszakadt roppant kődarabok halmaza szegélyezi s ezeken lákon kell átvergődnie az utasnak, ki a hasadék völgyet meg akarja járni. Helyenként megnyílik a függőleges hegyoldal, s egy-egy mellékpatakot bocsát a Láposba. E kitérüléseknél malmok vannak felállítva, s néha igen festői tájképek alakulnak, például a kővári rom és *Pojana Komili* hegy közt, hol a Csoltról Prelukára vezető ösvény a Láposhoz ereszkedik. Itt a hasadékvölgy köralakban szélesedik; lejtőit és talpát gyönyörű erdőségek árnyékolják; délre és éjszakra a sziklák megint közelednek egymáshoz, s a kanyargó víz szűk sziklaszorosban tűnik el. E kilátás különösen szép azon lapos ormu szikláról, mely a Lápos bal partján, a malom felett, közvetlenül a vízből emelkedik ki.

A Lápos és *Szurduk-Kápolnok* közt egy más hasadékvölgy vágja ketté ezen hegyeket; ezen fut át a monostori patak a Láposba.

A Lápostól éjszakra csak alacsony kúpokat találunk, minők keletről nyugatra menve, a *Vervu Hingavilor* és *Haragos* (Kőpatakától nyugatra), a *Szekaturano* (Prelukától éjszakra) és a *Vurvu Funtinelli*, Szurduk Kápolnától délre. A *Dombo* (a Lápos, kovási és monostori patakok közt) már csak dombvidék.

Azon rész, mely a Lápostól délre van, a Gyálu Dsimi hegnél kezdődik s főgerince elébb nyugatra a

Gyálu Runkuluj-ig, azután északra tart. Utolsó magasabb csúcsa a Gyálu Szerni. A szamos-láposi nyílt vidéknek Lápos és Berszó közt lévő fensíkjai ezen hegysor utolsó hullámaait képezik; Hagymás-Lápos és Hidegkút közt végződnek.

A Gyálu Dsimi az egész környék felett uralkodik; 2471 láb magas; tetejéről, mint mondják, egész Szathmárig el lehet látni.

A párkány hegységek ezen része, a monostori völgy és Berszó közt, a tulajdonképeni Czibles hegység második déli ágazatjához, az *Ilosvai hegység*hez tartozik, még pedig ennek *derekának* nyugati részét képezi. ¹⁾

A monostori völgy s Berszó közti hegyek majd mind Kövárvidék területén emelkednek; csak keleti szélők van Belső-Szolnok vármegyében. A Gyálu Dsimi a határon emelkedik.

c) A Berszó és Szamos közti rész.

Ezt az előbbitől a felső Berszó s a kis-nyiresi patak választják el; összeköti ellenben avval a Nyires-i hágó, mely e két völgy közt emelkedik. A választvonal tehát a Deés-Nagy-Bányai országot, N.-Somkut és Révkörtvélyes közt.

A terjedelmes, de nem magas hegysorok, melyek ezen vonal s a Szamos közt emelkednek, a *Domorin* hegynél, *Vericse*, *Váralja*, és *Dióspataka* közt jönnek össze s ezért nevezik őket a *Domorin hegyágnak*.

A Domorin hegyág főbb csúcsai a következők: A *Varasztine* és *Kornu-Sessu*, Kis-Nyirestől éjszaknyugat-éjszakra; a *Gyálu Mesztákenuluj*, Dióspatakától nyugatra; a *Piatra-Kozli*, Kozlától éjszakkeletre; a *Gyálu-Szterna*, Kis-Debreczentől délkeletre a *Korneko*, Pojeniczától nyugat-éjszak-nyugatra; a *Kotru*, Nagy-Körtvélyestől nyugatra; a *Gyálu-Fraszu-luj*, Hosszu-uj-falutól délkeletre.

A Domorin hegyág legdélnyugatibb csúcsa a *Rákóczy* hegy, mely kopasz gúla módjára emelkedik a Szamos kanyarulatánál. Szemben vele van a *Dumbráva*, a Me-

¹⁾ Az Ilosvai hegység keleti része, (az Ilondai és Dánpataki völgyökön és az ezek közt emelkedő Gyálu Dsimin túl), már a kárpáti felföld belsejéhez tartozik, s keletre, a Czibles hegy-nél, az éjszaki párkányhegysébe olvad.

szes hegység legéjszakkéletibb csúcsa. E két hegy közt metszi át a Szamos az éjszaknyugati párkány hegységeket. A bal parton, a Dumbráva alján, néhány száz lépésnyire a folyótól, függőleges, mészkő alkotású sziklafal fehérlik ki a hegyoldalt elborító bokrok közül. E sziklafalba tágas, fél kör alakú üreg van vésve, melyhez néhány lépcső vezet fel, s melynek belsejét köpad futja körül. Néhány durva faragás azt mutatja hogy e hajlék vallásos célból készítettett. Igen festői kilátás nyílik innen felfelé a Szamos völgyére. Félóránnyira innen van a szép fekvésű, sajátos alaku zsibói kastély, a Wesselényiek híres fészke.

Benedekfalva és Czikó közt, Zsibótól éjszakra, a Domorin hegyág második szorosát képez, de most már a szilágyi völgyel szegélyező dombsorokkal. Ezen szoros szűkebb, s még festőibb a zsidóinál; itt is a Szamos vágott magának utat. E két szoros közt a Szamos völgye körszínház alakba tágul ki; ez a zsidói völgy medenczéje, melynek kies, de fájdalom, részint már kopasz hegykoszoruja hihetőleg régebben tavat zárt magában.

A Domorin hegyág az *ilosvai hegység* utolsó oldalága nyugat felé, végnyulványai a szamos-láposi nyíltvidékben, a Szamos és Berszó közt, terjednek el. Keskeny szallag kivételével, nyugatra, egészen Kövárvidékéhez tartozik.

3. Folyó vizek.

A szamos-láposi nyílt vidéket övedző hegyekből öt nagyobb folyóvíz ereszkedik annak területére; mind az öt éjszaknyugati nyílásának tart, mely körül egyesülnek, hogy azon keresztül a magyar térségbe öniöljenek. A folyamrendszer, melyet alkotnak mellékvizeikkel együtt, kiterjesztett legyezőre emlékeztet. Ezen folyamrendszerhez tartozik Kövárvidéknek összes területe. Irjuk tehát azt le, tekintet nélkül azon részeire, melyek Kövárvidéken kívül esnek.

Az öt nagyobb folyóvíz, éjszokról nyugatra menve, a *Szaszar*, a *Lápos*, a *Berszó*, a *Szamos*, mely a négy másikat magába veszi és a *Szilágy*.

A Szaszar.

Ez a Gulin hegyből ered, ott, hol az éjszaknyugati párkányhegységek a Gutin *hegység* azoktól nyugatra eső részeivel egyesülnek. Keletről nyugatra foly, többnyire a Gutin hegység alján. Felső-Bányát, Nagy-Bányát öntözi s Ó-Bosinta felett a Láposba szakad. Csak alsó része öntözi Kövárvidéket, melynek határát Szaszar községe felett lépi át.

A Lápos.

A forrás-csermelyek, melyekből a Lápos alakul Sztrimbulynál egyesülnek. Forrásaik ott fakadnak, hol az éjszaknyugati párkány-hegységek a tulajdonképeni Czibles hegység derekához csatlakoznak. Sztrimbulytól Domokosig a Lápos e két hegycsoport közt foly, elébb dél felé, azután délnyugat felé. Domokostól Macskamezőig nyugatra foly, az éjszaknyugati párkányhegységek, s az ilosvai hegység (ezekhez nem tartozó) keleti része közt. Macskamezőnél beleütközik a párkányhegységekbe, s közéjük hat regényes hasadékvölgyen keresztül, melyet már leirtunk. A párkányhegységek belsejében, a Lápos elébb nyugatra, azután éjszakra foly. Remetével szemben kijut közülök, s kies völgybe ömlik, melyet körszínház módjára emelkedő hegyek és dombok koszorúja övedz. Ez szép tájkép, kivált a Berkesz és Remete közti hágóról nézve, a Deés-Nagy-Bányai uton.

Ezentúl a Lápos a szamos-láposi nyílt vidéket öntözi. Szakállas-Falvánál éjszaknyugatnak fordul, Katalinfalvát, Hagymás-Lápost érinti s Mező-Aranyos és Monostor közt a Szamosba ömlik.

A Lápos összes folyása 14 mértföld. Macskamező és Gropa közt Kövárvidék területére jut, s azt többé el nem hagyja. Két helyt keresztül hasítja, egyszer Macskamező és Szakállas-Falva közt, azután Hagymás-Lápos és Mező-Aranyos közt. Szakállasfalva és Hagymás-Lápos közt pedig határát képezi.

A Lápos mellékvizei közül már megemlítettük a Szaszart. A többiek, melyek Kövárvidéket öntözik, jobb felől:

1. A *Szaturano*; Prelukától éjszaknyugatra ered.
2. A *Komili*; a Funtinelli hegyen ered. E két patak a Lápos hasadékvölgye éjszaki lejtőjét szeldeli.

3. Azon patak, mely Brébfalvánál eredvén, Csernafalvát, Szurdukkápolnokot öntözi, s Berkeszpataka irányában a Láposba ömlik. A helybeli lakosok utasítása szerint *monostori* pataknak fogjuk hívni. A monostori patak jobb felől a *blozsaí* patakot veszi fel (mely a Polyána Rotundán ered, Kapnikbányától keletre, s Kötelesmező, Csokotes, Fonáczt mellett elfolyván, Csernafalva alatt végződik;) azután a *kapniki* patakot (mely a Gutin hegyen ered, Plopis, Kovács-Kápolnok és Laczkonya mellett elfoly és Kápolnok-Monostornál végződik); végre a *Berenczét* (mely Gyergyános felett ered, Berencze mellett foly el, s Szurdukkápolnoknál végződik.) A monostori patak, balfelől, a magurái csermelyvel növekedik.

4. A kovási patak; a Dombo éjszaki tövét öntözi.

5. A kis-körtvélyesi csermely.

6. A karujai csermely.

7. A *Miszt*. A Gutin hegységből foly le, s Kövárvidéke éjszaknyugati határát érinti.

A Lápos balfelöli mellékvizei, Kövárvidék területén: a *peterityei*, *drága vilmai*, *szelniczei*, *ponoritoki*, *k.-buni* és *butyászai* apró csemelyek. Ezen utolsó gyönyörű kis völgyben foly.

A Berszó.

A Szaszar és Lápos után következik a Berszó. Ez ott ered, hol a Domorin hegyág az Ilosvai hegységek derekához csatlakozik, a nyiresi hágó környékén; Gaurát, Törökfalvát, N.-Somkutot öntözi; ezen hegységig az említett két hegycsoport közt foly; N.-Somkutnál a szamosláposi nyílt vidékhez ér, Nagy-Fentöst, Kis-Fentöst, Hosszufalvát, Magosfalvát érinti; Tamánya alatt a Szamosba ömlik. Folytonosan délkeletről éjszaknyugatra foly; hossza $4\frac{1}{2}$ mértföld. A Berszó jobb felől a *hovrillai*, *csolti*, *berkeszi*, balfelől a *durussai*, *n.-körtvélyesi*, *somkutpataki* csermelyekkel egyesül. Egészen kövárvidékhez tartozik.

A Szamos.

Ez a kárpáti felföld belsejéből éjszaki irányában érkezik az éjszaknyugati párkányhegységhez. Rogna mellett ütközik beléjük; balra fordul, s Örmezőig tövüket

követi, nyugat-éjszak-nyugati irányban Restolczig, azontúl délnyugati irányban.

Rognától Örmezőig még a következő falvakat öntözi: Büdöspataka, Révkörtvélyes, Konkolyfalva, Ködmönös, Letka, Kucsuláta, Klics, Aranymező, Csokmány, Szurdok, Turbucza.

Örmezőn túl a Szamos éjszakra fordul, és keresztül tör a párkányhegységeken; azontúl a zibói völgytekenőbe ömlik. Itt Rónát, Hosszu-Ujfalut, Nagy-Goroszlót, Kis-Goroszlót, Szamos-Udvarhelyt, Naprádot, Ködöt, Széplakot öntözni. Benedekfalva és Czikó közt a zсібói völgyteknő éjszaki nyílásán foly ki. Czikónál eléri a Szamos a Szamos-Láposi nyílt vidéket, s a következő helységeket öntözi: Kelencze, Sülelmed, Gyökeres, Tohát, N.-Nyires, Szélszeg, Lukácsfalva, Gardán, Tamánya, Buzesti, Kolczér, Mező-Aranyos, Erdőszáda, Monostor, Bordó, Kis-Sikárló, Nagy-Sikárló. Ezen túl nyugatra fordul s a szamos-láposi nyíltvidék éjszaknyugati nyílásán a magyar térségbe ömlik, hova már nem fogjuk követni.

A Szamos nem foly Kövárvidéken keresztül, hanem Ronától fogva Mező-Aranyosig többnyire határát képezi, elébb dél, később nyugat felől.

Mellékvizei közül már megemlítettük a Lápост és Berszót. Soroljuk elő a többieket melyek Kövárvidéken vannak. Jegyezzük meg azokról hogy mind jobboldali mellékvizek, s csak apró csermelyek. Ilyenek a szekaturai, kis-nyiresi patak, a Rane, a solymosi patak, — ez a kozlai kövön ered, Kozlát, K.-Solymost öntözi, s a csulai patakot veszi fel; — a pirossai patak, mely a Sterna hegyen ered; a k.-debreczeni patak, a Gábor, a fericsei és a koktrui patak, a sztezséri patak; — ez kissé nagyobb a többinél, Sztezsér felett veszi eredetét, Jederig éjszakra foly, azután éjszaknyugatra, és Tölgyest, Nagy-Nyirest öntözi; Jedernél a Kiheczu patakot, Tölgyesnél a Jarie patakot veszi magába; ez a Koktru éjszaki oldalán ered. Végre a legnesi patak Tölgyestől keletre veszi eredetét s Fejérszék és Pribékfalvától keletre foly, éjszaknyugati irányban.

A szamos-láposi nyílt vidék ötödik nagyobb folyóvize a Szilágy, mely Szélszegnél a Szamosba ömlik, de mivel egészen Kövárvidéken kívül esik, bővebben nem fogjuk tárgyalni.

4. A határok.

Kővárvidék szabálytalan négyszeget képez, melynek szegleteit délkeletre *Büdöspataka*, északkeletre *Kapnikbánya*, északnyugatra *Kis-Bozinta*, délnyugatra *Róna* jelölik.

Szomszédok vele: kelet és dél felől *Belső-Szolnok* vármegye, nyugat felől *Közép-Szolnok* és *Szathmár*, észak felől *Szathmár* és *Mármaros* vármegyék.

a) A délkeleti határ.

Ott, hol a *Gutin hegység* a tulajdonképeni Czibles hegység derekához csatlakozik (a kapnikbányái vagy láposi hágónál), a határ átmetszi a kapnikbánya-szigeti utat, s a tulajdonképeni Czibles hegység derekának gerinczére emelkedik; azt kis ideig követi, azután ezen hegység egyik ágának élére száll, azon ágának, mely a blozsa patak és a Lápos közt terjed el. Ezt odáig követi, hol ezen hegyág az ilosvai hegységgel csatlakozik, Brébfalva és Kőpataka közt.

Most a határ keresztül hág az ilosvai hegység azon ágán, mely a Lápostól északra van; *Macskamező* és *Gropa* közt a Láposhoz ér. Ezután az ilosvai hegység derekát metszi keresztül, a Lápos és Szamos közt. Előbb északi lejtőjén felkanyarodván a Gyálu Dsimi-nél eléri gerinczét; azt darabig nyugat felé követi; Csugasztránál elhagyja, s egy mellékvölgyet keresztül vágva, az ilondai völgybe ereszkedik, annak déli oldalára felkapaszkodik, újra le száll, s a patak jobb partjára térve, Büdöspatakánál a Szamoshoz ér.

b) A déli határ.

Büdöspatakától Rónáig csaknem mindenütt a Szamos képezi a határt.

c) A nyugati határ.

Rónától Gyökeresig a határ elhagyja a Szamost, s a Domorin hegyág gerinczére kapaszkodik fel, majd nyugati lejtőjén leereszkedik, rézsút metszván át annak völgyeit Gyökerestől Mező-Aranyosig, ellenben, majd mindenütt a Szamost követi.

d) Az éjszaki határ.

A Lápos jobb partján a határ eleinte az ebbe folyó Miszt patakot követi, azután evvel párhuzamosan folyó, s a Szaszarba ömlő patakhoz érkezik; ezt a Szaszarig követi, déli irányban, azután visszatér a Láposhoz, Hagymás-Láposnál. E falutól Szakállasfalváig a Lápos képezi a határt. Innen a határ keletre fordul, egy domb élén megy el Karulyától éjszakra, átmetszi a garbonácsi völgyet, s egy tekervényes dombsor élén haladván a *Kékes* és *Berencze* völgyei közt, eléri a kapnik völgyét Plopis alatt. Ezután a kapniki patakot követi éjszaknyugat felé egész a Gutin hegy csucsáig, onnan pedig, a hegy keleti lejtőjén, a láposi hágóig ereszkedik le.

A délkeleti határt két út vágja keresztül, a blózsai patak és a Lápos közti hegyág két *végében*; az egyik Sztrimbuly és Kapnikbánya közt; a másik Magyar-Lápos és Brébfalva közt. Brébfalvától délre egész Gyökeresig (a nyugati határon), mi a vidék kerületének csaknem felét teszi, az ilosvai hegység miatt csak *egy* ut vezet Kövárvidékbe; Ilonda és Révkörtvélyes közt lépi át a határt, a Szamos mellett. Ellenben a nyugati és éjszaki határon hét út jön be; három a Szamoson át hidassal (1. Sülelmed és Gyökeres közt, 2. Szélszeg és Lukácsfalva közt. 3. Erdőszáda és Kolczér közt; ezen utat most. építik), kettő a Láposon keresztül, (Lénárdfalva és Hagymás-Lápos közt hidassal és Nagy-Bánya s Katalinfalva közt jó fahiddal.) Egy út végre Szürgyefalva és Kapnikbánya közt lépi át a határt, miután azt darabig követte volna a kapniki völgy hosszában. Egy más ut Akna-Suhatag felől érkezik Kapnikbányára.

Tehát tiz különböző ponton metszik át csinált utak Kövárvidék határát; ezek közül három országút, (Sztrimbuly és Kapnikbánya közt, Ilonda s Révkörtvélyes közt, Katalinfalva s Nagy-Bánya közt); hét megyei út. Négy hidassal, egy fahiddal van ellátva. Három Belső-Szolnok vármegyéből, kettő Közép-Szolnokból, négy Szathmárból, egy Máramarosból érkezik.

A várallya-nagy-bányai utról nem teszünk említést; ez csak épen érinti a vidék területét, Misz-Tótfalu s Nagy-Bánya közt.

A többi kövezetlen gyalog- vagy kocsiutak, melyek a vidékből kivezetnek, szót sem érdemelnek.

III. TÖRTÉNETI ADATOK.

Hajdan a mai Kövárvidék Közép-Szolnok vármegyébe volt foglalva; annyiban mégis különbözött a megye többi részétől, hogy *koronajószág* volt. Az ilyen területek (bona coronalia) az ország tulajdonát képezték; rendeltetésük az volt, hogy az uralkodó és az ország szükségait fedezzék.

Ezen koronajószág közepén emelkedett a *kövári* vagy *kávári* vár. Romjai még most is látszanak. Építésének ideje nincs tudva; már a XIV. században fenállott.

Ámbár a koronajószágokat sem elajándékozni sem zálogba adni nem volt szabad, ezen törvényt sokszor megszegték. Így történt, hogy Kövár, már a XIV. században, *zászlós uri szabad kerületté* vált volt.

Ezen kerületek vagy *baróniák* a magyar királyságban oly területek voltak, melyeket ugynevezett *liber bárók* vagy *zászlós urak* (domini vexillarii) roppant kiváltságokkal kapcsolatban birtak. Az egész barónia földje t. i. a báróé volt, ki a mellett törvény és fővesztői hatalommal volt felruházva, a barónia határai közt. Ítéleteit csak a királyhoz lehetett felebbezni, őt magát csak hazaárulás esetében lehetett felelősségre vonni. Háboru idején, meghatározott számú serget állított ki alattvalóiból s azt saját zászlaja alatt vezette a királyi táborba; ezért hívták *zászlós* urnak. Baróniáját vagy neki vagy őseinek (rendszen hadi szolgálatok jutalmául) tett ajándék utján bírta. Az adományozás, oklevélben feljegyezve, nagy ünnepélylyel ment végbe. A király összegyűjtötte az ország nagyjait, s kivont karddal kezében kijelentette, hogy az adományos valósággal a bárók sorába lépett.

A kövári zászlós urak közzé számíthatjuk már talán *Balkot* és *Draghot*, kiknek 1392-ben adta Zsigmond király ezen szabad kerületet. Azóta a barónia a Draghból eredt Dragfi családban maradt.

A XVI. század elején Kövár bárója Bélteki Dragfi János volt, az országbíró. Mohácsnál ő tartotta a király zászlóját, ezer vasba öltözött lovag élén, kik a király megett voltak felállítva. Sarkantyúját a csata előtt leoldták

volt, mivel azt akarták kifejezni, hogy a zászlónak nem szabad hátrálnia. A holtak közt maradt. Végrendelete szerint a kövári barónia fiára Gáspárra szállott.

Nemsokára (1538) szétszakadt a magyar birodalom. Zápolya Erdélyt kapta Magyarország egy részével, s ezen részbe volt foglalva a kövári barónia is. Ennek területe azontul a függetlenné vált Erdélyhez maradt csatolva s a *partes Transylvaniae adnexae* czímet viselő magyar területek közt szerepelt. Magyarországhoz a függetlenségi korszak után sem csatoltatott vissza, bár az 1741-ki magyar országgyűlés folyamodott ezért s az 1791-ki ígéreteket is kapott; sőt az 1832—6-ki épen törvénybe ígtatta a visszacsatolást. Azonban ezen törvény soha sem hajtatott végre.

Dragfi Gáspár 1545-ben utód nélkül halván el, családja kihalt, s a kövári baronatus alkalmasint üresedésbe jövéen, a német császár s az erdélyi fejedelem egymással folytatott harczai alatt, Kövár hol az egyik, hol a másik martaléka lett.

Igy az 1565-ki hadjárat kezdetekor a kövári várban János Zsigmond fejedelem tartott őrizetet. Azonban Miksa császár tábornoka Schwendi Lázár ezen őrizetet megadásra kényszeríté s helyébe német őrizetet tett, mely az erdélyi fejedelmet még azon az éven vissza is veré. Két év mulva János Zsigmond újra megtámadá a várt (1567). Emlékezzünk meg röviden ezen ostromról.

A kövári vár erdős hegyek közt emelkedett, a többinél alacsonyabb, gúla alakú hegy csúcsán, melynek alját egy szűk hasadék völgyben kanyargó folyó víz mosta. Alsó és felső várból állott; az uri lakás és börtönök ez utóbbiban voltak. ¹⁾ Még most is látszik a bokrok és vad növények közt egy-egy fal omladék s a vár piacának kövezete. Erős fészek volt az egész.

1567-ben őrizetét császári katonák és magyarok képezték, Viczmandi Tamás és Zólyomi Péter parancsnoksága alatt. Ezek épen távol voltak, mellékes hadjáratlalt elfoglalva, midőn a fejedelmi sereg megszállá a vár környékét. Mindazáltal sikerült nekik, ügyes vezetők segítségé-

¹⁾ Ezen börtönökben rendszeren politikai foglyok tartattak, mikép Magyarországon Munkács várában. Itt halt meg például 18 évi fogság után a híres Zólyomi Dávid, a XVII. században.

gével, átlopódní az ellenséges táboron, hogy katonáik élére álljanak.

Az ostromlók keményen kezdék ágyuzni a falakat; alig támadt rés az alsó vagy külső vár déli oldalán, a fejedelem rohamot parancsolt. Legelőbb a gyalog zsoldosok közelítének a réshez; csakhamar kemény csata fejlődék a falakon. Mindkét részen egyenlő vitézséggel küzdöttek, de az ostromlóknak, miután veszteségeik nagyobbak voltak s vezérok Sása is megsebesült, vissza kellett vonulniok.

E látvány lángra gyújtá a két tábor; a császáriakat lelkesítette a győzelem; az erdélyieket szégyen és harag fogta el. A vitéz János Zsigmond legjobb csapatjai élére vágat, s személyesen vezeti a támadást; új roham, új vérontás; de ő is, végre, kénytelen hátrálni.

Az ostromlók több napon át nem tettek kísérletet a vár megrohanására; de az ágyuzás fokozott erővel folyt. Bebek ugyanis, a fejedelmi had vezére, még több ágyuval lövetett a résre mint azelőtt, és más oldalról is kezdé lövetni a várt. A császáriak azalatt, Viczmándi buzdítására, szünet nélkül foldozták a falakat, s ha az ellenség közeledni próbált, kő és golyózáporral fogadták, nagy szikladarabokat gördítettek alá vagy égő hordócskákat röpitettek feléje, melyek ként, szurkot és száraz fenyő ágakat tartalmaztak.

Ezen gyúeszközők készítése, a falak javítása, a folytonos hadakozás igen sok dolgot adott az őrségnek. Ezenfelül nemsokára nagy csapás érte. Viczmándi, a fáradhatlan parancsnok, társával Zólyomival s egy tüzértiszttel épen valamely kénnel telt hordó készítésével foglalkozott, midőn a hordó meggyuladt s a szerencsétlent egészen összeégette, úgy hogy eszmélet nélkül kellett elvinni.

A katonák már huszonnégy óra óta voltak talpon, mikor ez történt. A kimerültség, a rémülés megtörte lelköket, s beállván az éj, a nélkül, hogy a falakra örök állítottak volna, mindenki pihenni ment. A fejedelmi táborból azonban két vitéz, Degh János és Somogyi Mihály, kémlelni jövének, észrevévék, hogy nincs senki a falakon. A hirt megvívék a fejedelemnek és Bebeknek. Nemsokára dob és trombita szó nélkül kivezetteték a sereg táborából, csendesen eljut a falakig, bevonul a réseken, s egy-

szerre előzőnk a várban. Szörnyü volt a mészárlás. Viczmandi az egész őrizettel együtt felkonczoltatott, csak Zólyomi Pétert tartották meg foglyul. Az ostrom tizenhárom napig tartott.

Bocskay támadásakor Kővár megint a császár birtokában volt. Azért az új erdélyi fejedelem, 1605-ki szerencsés hadjárata alatt, ostrom alá fogá e várt s azt a következő csellel keríté hatalmába. Hívei foglyul hoztak volt táborába, az ellenséges pártból, egy főurat és kíséretét. E kíséretben magyarok voltak, a szomszéd Nagy-Bánya városából való polgárok. Bocskay szabadságukat és ajándékot ígért nekik, ha a vár megadását kieszközlék. A foglyok tehát titkos alkuba ereszkednek a felső várban levő 150 főnyi magyar őrizettel. Ezek az alsó várban tanyázó 32 császári katonát körül fogták, lefegyverzették, s ezután Kővár kapuit is megnyitották.

Bocskay halála után, Rákóczy Zsigmond nevezetvének ki erdélyi fejedelemmé, veje és vetélytársa, Homonnai Bálint, elfoglalá a kővári várat (1607), melyet előtte kapitánya Pernyészi Gábor megnyitott; jutalmul meghagyatott állásában.

1607-ben országgyűlési végzés értelmében, a zászlósúri szabad kerületek megszűntek létezni Erdélyben az egy Fogarasin kívül, mely a függetlenség elvesztéig meghagyatott.

Tehát a kővári baronia is eltűnt. Politikai szempontból területe nem különbözék ezután Közép-Szolnok megye többi részétől; csakhogy korona jószág maradt, mely minőségét századokon át tartott elidegenítése daczára nem vesztette volt el.

1682 és 1691 közt a kővári terület kiszakított Közép-Szolnok vármegyéből, és külön megye lett, Kővárvidék név alatt. Ezen vidék legfőbb tisztviselőjét a főispáni czim helyett a főkapitányi illette, mivel eleinte ugyanő volt a kővári vár kapitánya is; ezen tisztsége 1703-ban a vár elenyésztevel megszűnt. Ez utóbbi eseménynek története ez.

Négy év óta volt Erdély az osztrák ház birtokában, midőn megkezdődött a Rákóczyféle szabadságharcz (1703.) A kurucz háboru csakhamar elboritá Magyarországot és Erdély nagy részét. Teleki Mihály gróf, a híres Teleki

Mihály fia, volt akkori időben kővárvidéki főkapitány, s a kővári vár parancsnoka. Ő feleségével, gyermekeivel és kincseivel együtt a várba vonult, hol a legénység német volt, német tisztek alatt. Nemsokára megjelentek a kuruczok, s elkezdődött az ostrom. Az ostromlottak már azon a ponton voltak, hogy három négy óránál tovább nem tarthatott az ellenállás; mindenki el volt készülve a halálra, midőn a császári tábornok Rabutin, ki Szebenből Kővár megmentésére indult volt két ezer lovas élén, reá tört az ostromlókra és őket szétverte. A győző ezután ellátá a várt eleséggel, katonával, meghagyá Teleki Mihályt a parancsnokságban, s ujra távozik. Teleki családját és kincseit magával vivén, állítólag hogy a Görgényi várban biztosságba helyezze.

Teleki azonban elhatározá, hogy Rákóczy pártjára áll. Titkos alkudozásai egyfelől a kuruczokkal, másfelől a császári őrizettel eredményre jutván, egyszerre elfogatja a német parancsnokot, s Kővár falaira kitűzi a forradalmi zászlót; kevéssel azután (1704 elején) Rákóczy táborába érkezik Miskolczra, hol több más erdélyi főúrra talál, és kitüntetéssel fogadtatik.

Rabutin, a béke beálltával, bosszút állt. Teleki törvénszék elébe idéztetett, Nagy-Bányán. »Quis es tu?« kérdé tőle dölyfösen a német tisztviselő. — »Ego sum Sacri Romani imperii comes Michael Teleki de Szék, teremtette! ergo tu quis es?« s e szavakat egy oly buzogány csapás kíséré, mely darabokra zúzá a teremben álló márványasztalt. A bírák ijedten szét futának, s a kuruczvezér többé nem vonatott kérdőre; különben is védve volt a Szathmári béke által. De a vár lakolt helyette. Rabutin parancsára, a százados kővári erősség irgalmatlanul légbe röpttetett (1713.)

IV. A BIRTOK VISZONYOK.

A régi törvények, melyek Magyarországon a korona jószágokat illették, s melyek, mint láttuk, oly rosszul tartattak meg, azokat a függetlenné vált Erdély saját korona-jószágaira nézve (pura fiscalitas, bonum fiscale) a XVII. század folyamában, némi módosításokkal feleleveníté.

Nem volt szabad most sem elajándékozni a korona jószágokat (irredemplibiliter conferálni) de szabad volt

elzálogosítani (bizonyos summában inscribálni), meghatározott időre átengedni (protempore conferálni). Ezen szabályoknál fogva, a kövári pura fiscalitas földjét két kategoriába lehetett osztani a XVII. század végén:

1. Oly földekre, melyek még az ország, a fiscus birtokában voltak.

2. Oly földekre, melyeket magánosok a fiscus után inscriptionaliter birtak, más szóval, ezen földek a fiscus által zálogba adattak volt (vagy nekik, vagy őseiknek, vagy azoknak kiktől megvették), és bizonyos idő elteltével vissza kellett hogy szálljanak a fiscusra.

Benkő felhoz egy okmányt¹⁾ melyben elő van sorolva egyfelől kik birtak Inscriptioaliter, és mit, másfelől mi volt még a fiscusé 1699-ben Kővár vidékén. A magánosok között legtöbbet birt Vér Judith, Teleki Mihály özvegye; azután jöttek:

Második Apaffi Mihály fejedelem (ki már akkor lemondott volt a kormányról),

b. Kornis Zsigmond és István,

gr. Mikes,

Bánffy Pál, Mihály és Péter,

Tholdy György,

Wass,

Collathovith örökösei,

Rhédei Ferencz örökösei,

Katona István, Mihály és Pál,

Sármásági Zsigmond,

Tholdalagi András,

Kapi Anna, Matskási Baltazár neje,

Mikó István örökösei,

Mosa László,

Bátsi István örökösei,

Pelei,

Rátz,

Nemes,

Pap,

Buda,

Lázár stb.

¹⁾ Specificatio donatariorum in bonis fiscalibus Transylvaneis, quam jussu excelsi gubernii confecit Stephanus Csatári, provisc. kövarensis, anno 1699.

Ezenkívül nyolczvannál több puskás (sclopetarii).

1848-ban az *inscriptionaliter* birt földek megint két osztályt képeztek.

1) A nagy birtokok (kevés számmal), ugynevezett *donatariusok* (adományosok), ideiglenes földesurak, (többnyire a gróf Teleki család) kezén.

2) A kis birtokok; ezek hajdan fiscusi jobbágyok telkei voltak. Idővel, kegyelemből, ugyanezen jobbágyoknak inscribáltattak, rendszerint csekély summában, miután ők magok a robota alól, s így a parasztok sorából, kivették. Az ilyen felszabadított jobbágyot úgy hívták *exemptionalista*. Rendesen (mig fenállott a kövári vár) ezen várban némi szolgálatra volt kötelezve, darabont, puskás, szabados czim alatt. Néha, amint a robota alól felmentetett, egyuttal nemes levelet is kapott (*armalis*): akkor *armalista* lett. A többi *exemptionalista*k, kik nem kaptak nemes levelet, megmaradtak, természetesen, az adózás terhe alatt, de idővel néhány nemesi kiváltságot, melyek tulajdonképen csak az *armalista*takat illették volna, elsajátítván¹⁾ ők is nemeseknek tarták magokat, s az *armalista*kkal együtt képezék a Kövár vidéki egyházhelyi nemességet (csak egy házhelyet bíró nemesek), mely tehát nem adózók és adózókra oszlott, a szerint, hogy *armalista*k, vagy egyszerű *exemptionalista*kából eredtek.

Ezen egyházhelyi nemesség sem anyagilag sem szellemileg nem állt magas polczon. »Nagyobb részint, írja 1845-ben gr. Teleki Imre, csak henyélés, ivás, verekedésben gyakorolja magát, olykor lopogat! (nézd meg a kövári tömlöczet) és rongyos!«

Eleinte kevés ily egyházhelyi nemesség volt Kövár vidékén. Az 1699-ki specificatióban, mint láttuk, nyolczvan s egy néhány puskás van említve; alkalmasint osztályuk egyedüli képviselői voltak akkor. Azon időben tehát kevés volt a kis birtok, s csupán a vár környékében találtatott, mivel mint mondók az *exemptionalista*k e várban szolgáltak.

1848-ban már minden faluban volt egyházhelyi ne-

¹⁾ Megjelentek a közgyűlésen, választottak, szavaztak.

mes. 1) Sok közülök, telke a fiscus által kiváltatván, birtok nélkül volt ugyan, mindazáltal kis birtokosok mindenütt találtattak Kővár vidékén.

Csak a fiscus s az adományosok birtokain voltak parasztok vagy pórok. Állapotjukat szomoruan festi le gr. Teleki Imre idézett kézírata: »Pór tulajdonkép a ki porban él (der niedrig in Staub geboren), ki nem úr, ki mindent porba tiporhat; a szegény parasztot Kőváron igazán lehet pornak nevezni! A sok teher porba görbeszti; olykor földes ura vagy ha ez ostoba, s nem lát, tisztje, árendás, zsidó, de főképp az említett zsarnokocskák, liber bárócskák²⁾, ezek által helotai módra nyuzatik . . . . elmondhatja tehát: »Én vagyok a sanyaruság látott ember a bot miatt.«

Mióta 1848-ban a parasztok felszabadítottatván, telkeiket tulajdonul nyerték, így osztályozható a föld Kővár vidékén.

1) Fiscusi jószágok³⁾.

2) Adományosok által inscriptionaliter birt jószágok. — Ennyi a nagy birtok.

3) Volt paraszt telkek, hol a föld tulajdona a birtokosé.

4) A volt egyházhelyi nemesség által inscriptionaliter birt földek, melyeknek tulajdonosa a fiscus. — Ennyi a kis birtok; de belőle már sok idegenek, főleg zsidók kezébe került.

A nagy birtokok, melyekből áll a vidék két harmada⁴⁾, egy-egy község határában: mivelet alatt levő földben 300-tól 700 holdat tesznek; erdőkben 600-tól 3000-et.

A kis birtokok háromtól negyven holdat tesznek. A mi ebből erdő, rendesen közösen használtatik, s a ros kezelés folytán majd egészen tönkre ment.

Ezen viszonyokat ki fogja tüntetni a következő példa.

A Hosszufalvi község területe⁴⁾ 4.212,448 □ ölet teszen. Ebből a volt ideiglenes földbirtokos 2.825,867 □

1) Kivált az adózók nagyon elszaporodtak volt. Az 1844-ki perceptori számítás 2410 külön lakó nemes adózó családot számlál. Armalisták is sokan voltak.

2) Megyei tisztviselők.

3) Ezek s néhány más, a szomszéd megyében levő kincstári birtokok egy külön igazgatóságot képeznek, melynek határában a fiscus 114000 hold erdő és 3000 hold mivelet alatt levő területet bir.

4) Hozzávetőleg.

ölet¹⁾ bir. Körülbelöl 100 parasztember bir 732,737 □ ölet. Oskola helynek és faoskolának van adva 6200 □ öl. A reformatus egyház bir 51.930 □ ölet; a görög katolikus 14.488-at. Temetők, téglavetőhely, pásztor-telek, patak, utak, tesznek 92.458 □ ölet. Községi erdő 482.196 □ öl.

Ime néhány paraszt birtok nagysága :

1-ső példa.

belsőség	1,400 □ öl
két darab rét	6,308
két darab szántó föld	18,817
összesen	<u>26,525 □ öl.</u>

2-ik példa.

belsőség	1,660 □ öl.
két darab rét.	1,536
két darab szántó föld	6,084
összesen	<u>9,280 □ öl.</u>

V. A BÉRLETRENDSZER.

Kövár vidékén a mivelet alatt levő föld nagy része érbe van adva. Így a kincstári birtokok, malom és korcsmajogok mind, stb.

Kövár vidékén ritkán adnak érbe pénzért; ezen érbeadási módra igen szegény a lakosság. A ki pénzért vett ki földet, rendszeren tönkre jut: eljön a fizetés ideje; pénze nincs; reszket, hogy termését lefoglalják, az uzsoráshoz fordul; akkor már veszve van. Példának lehetne felhozni a hosszufalvi s más községek sorsát. Legtöbbet az örmények és zsidók vesznek ki pénzért, egész száz és több holdakat. Megesik hogy paraszt is kiveszen pénzért egy nagy szántóföldet, ²⁾ vagy legelőt; azután részletekben kiadja vagy legeltetési díjat fizettet. ³⁾ Az ilyen mütétek rendszeren sikerülnek, de csak a kivételt képezik.

¹⁾ Hosszufalván térnek leginkább el a nagy birtok és kisbirtokok öszvegenek arányai. N.-Bun községben például a terület nagyobb részét a parasztok birják.

²⁾ Mint ez idén Tamányán, 1500 forintért.

³⁾ Hidegkuton egy ilyen bérlő két forintot vett egy-egy marháért.

Hagymás-Láposon, Koltón, Katalinfalván, Szakállasfalván, jó káposzta termő földek vannak, melyeket terményeik nagy keletje miatt, elég drágán adnak bérbe (60 forint egy hold.)

De a kövárvidéki térségen és fensíkokon leggyakrabban bérletrendszer a következő: a földet megszántja, beveti a birtokos máléval (tengerivel); a bérlő csak megkapálja, s ezért a termés harmada az övé. Így bérelnek azok, kiknek nincs marhájok; fájdalom, ez a nagyobb rész. A kinek marhája van, felibe veszen ki, s minden munkát ő végez. A hegyekben felibe veszik ki a szántóföldet, s a mindig avval járó rétet harmadába, marhatartás végett.

VI. A TERMŐFÖLD.

Láttuk, hogy Kövár vidéke részint az éjszaknyugati párkányhegységekhez, részint a szamos-láposi nyílt vidékhez tartozik. Ezen utolsó részében még két külön részt különböztetünk meg.

A Szamos, Lápos és Berszó azon szakasza, mely a szamos-láposi nyílt vidékben foly, térségeket öntöz, melyek a Lápos s kivált a Berszó mentén keskeny szallagot képeznek, de a Szamos jobb partján, Gyökeres, Fehérszék, Hidegkut, Hagymás-Lápos és a Lápos közt, szélesen kiterjednek. Ezen térségek, a mennyiben a vidék határain belől esnek, Kövár vidéke lapályos részeit képezik.

Ezen lapály, s a párkányhegységek közt, *hullámos fensíkok* terülnek el, egyszer a Szamos és Berszó közt, Gyökeres, Fehérszék és Hosszufalváig, másodszer a Berszó és a Lápos közt, Hidegkut és Hagymás-Láposig. Ezek a Kövár vidéki fensíkok.

A vidék lapályai, fensíkjai, és hegyes részei, mely utóbbiak a két elsőnél sokkal terjedelmesebbek, három külön osztályt képeznek földmivelés tekintetéből.

A lapály termőrétege mély homokos agyagból, iszapalásból áll.

A fensíkok termőrétege vízáthatlan, palás agyagon fekszik, és szívájkos szürke agyagból való. Ezen földvegyület többi közt Hosszufalva, Koltó stb. határában található.

A hegyi földek termőrétege kőágyon nyugszik; nagyobb részt kövecses agyag, hegyenként mészszel vegyülve.

A vidék legtermékenyebb része a lapály; annál termékenyebb, minél közelebb esik a vízhez. Termékenysége oka az, hogy a kiáradó folyóvizek minden évben elborítják és iszappal megrakják.

A fensíkok földje rosszabb, de kellő mivelet mellett mindent képes megteremni. Erre főleg a vízmentesítés és trágyázás szükségesek.

A lapály, kukoricza termelésre van utalva.

A fensíkok, búzatermelésre.

A hegyi vidék, zab és fatermelésre.

VII. A FÖLDMIVELÉS ÁLLAPOTA.

1848 előbb virágzóbb volt a földmivelés Kövárvidéken, mint most. Akkor ugyanis minden község mivelet alatt levő határa két részre oszlott, s minden éven hol az egyik, hol a másik rész volt mívelve, a többi pihent. Fele a határnak tehát mindig ugar volt vagy, hogy a szokott kitejéssel éljünk, nyomás. ¹⁾

Ezen rendszernek köszönhető, hogy Kövár vidéke bővelkedvén legelőben, marhatenyésztése virágzott; mindennütt voltak gulyák, csordák.

Ezen rendszer a szegényeknek kedvezett, mivel az, kinek egy holdja volt a nyomásban, s az kinek ezer holdja volt, egyformán legeltethette az egész nyomást marháival.

1848 után, az adózási teher általánossá válván, a vagyonosabbak, kik az által sujtva érezték magokat, szemügyre vevék a régi rendszer kedvezőtlen voltát reájok nézve, s számtalan panaszokkal járulának a kormány elébe. Ez egyenként felhatalmazá a panaszkodókat arra, hogy a régi szokás ellenére, a nyomásba eső földjeiket körülárkolják, szabad tetszésök szerint míveljék, a nélkül hogy szabad legyen bárkinek gyakorolni azokon legeltelési jogát.

A vagyonosok példájára, a szegények is ki kezdék venni földjeiket a nyomásból; nemsokára alig maradt nyomás a vidéken: ugyanazon föld minden évben kellett hogy teremjen, s minthogy nem kapott trágyát, minden

¹⁾ Mert oda mindenkinek joga volt bocsátani marháját, s a föld e miatt össze volt taposva, nyomva.

évben romlott. Másfelől a legelők megritkulván, a marhatenyésztés hanyatlásnak indult. Ezen átváltozás a Kővár vidéki földművelésben 1864-től mostanig tartott. Berkeszen például hat év óta nincs nyomás, s hajdan termékeny határa már csaknem tönkre jutott.

A régi rendszer jelenleg csak Remetén, Nagy-Szombaton s néhány más községben maradt fenn. Másutt sehol sem hagyják pihenni a földet, de folyton málét vetnek bele, a nélkül, hogy a trágyázásra gondot fordítanának. Ne keressünk itt mesterséges trágyát; a természetes istálló és legeltetési trágya is alig van használatban. Legfeljebb a Szamos, Lápos, és Berszó-menti földek nem szégyenednek el, mert ezeket majd minden éven a hóolvadáskor történő áradások termékeny iszappal borítják. (1. feljebb.)

Szerencsére érezni kezdik e rabló gazdaság veszélyét, s orvosságul a legelő arányosításhoz fordultak. Célja ennek a nyomások helyreállítása, de úgy, hogy mindenkinek marhái száma, melyeket a közös legelőre küldhet, attól függjön, mily nagy földet bír a nyomásban. Addig is, míg ezen kiszámítás megesik, más javításokat kísérenek meg; így a berkesziek megegyeztek egymás közt, hogy jövő évtől kezdve határukat négy felé osztják, s az egyik rész minden évben nyomásnak marad.

A nyomások helyreállítása helyett üdvösebb volna a tagosítás ¹⁾ és okszerű trágyázás behozatala; s talán az adott körülmények közt nem tehet jobbat a Kővár vidéki térségi paraszt, mint ha jól megtrágyázott földjén minden éven gabonát termeszt, legelőhöz mindig könnyen juthatván. A hegyi lakos ellenben a föld minősége által takarmány termesztésre van utalva.

A földművelés elmaradt állapotából lehet következtetni, hogy Kővár vidékén a folyóvizet gazdasági célokra még nem tudják felhasználni. Husz-harmincz évvel ezelőtt a térség folyóvizei még igen sok kárt tettek a földművelőknek.

Gr. Teleki Imre már többször idézett kéziratában erre vonatkozólag a következőket olvassuk :

---

¹⁾ Jelenleg csak egy község van tagosítva az egész vidéken, Hosszúfalva.

»Ezen térségre lapult vidéki rész, leszállva a hegyekről N.-Somkút felé, a hegyi részeknél sokkal termékenyebb, ha különben e mellett éhelhaló lakosai a Szamosba kiömlő patakok és vizek regulatójokra elegendő erővel bírának, az áradások terméseiket *majd minden esztendőben* el nem borítanak, és az iszappal megrakott földeket használhatnák. Csak akkor boldog ezen térség, a mikor a mezőséget a legnagyobb szárazság égeti; akkor itt a földre marad elégséges nedv, buja kukoriczát ad. »És lejjebb:« A majd *minden lépten* vízáradásnak kitett falukban, paraszt, nemes, igazi Velenczékben laknak, csakhogy nem igen pompásokban.«

1845 óta Magyarországon gyakoriabbak lettek a szárazságok, s a kövárvidéki áradások is csökkentek. Ezen áradások különben hóolvadáskor hasznosak (l. feljebb), csak késő tavasszal kártékonyak, a mikor hirtelen esőkből erednek. De ez utóbbiak ellen sem eszközöltetett semmiféle vízszabályozási munka a vidéken, kivéve az Alsó-Berszó medrében. Vizmentesítő árkok csak épen egy községben léteznek, Hosszúfalván.

Legkevésbé rosszul mivel határok Koltó, Nagy-Fentős, Pribékfalva, Buttyásza.

»A hegyeket, mondja gr. Teleki Imre kézírata, ropant erdők borították el hajdan, mind a fiscalis várhoz tartozandók, de az ideiglenes földesurak gondatlansága, az osztatlan erdők erdélyi módra kiméretlen használatok, a vár alján lakó egyházhelyi nemcsak prédáló és irtó kezei, a fiscus részéről a reá következő ebbeli kártétel gondatlan elnézése jó rendén már csak a járhatatlan helyeken szenved meg az erdőt.«

Hozzunk fel néhány példát.

A Lápos völgyoszorulata régebben erdőkkel volt fedve; most csak itt ott van egy-egy folt. A kopasszá vált hegyoldalok legelőkül szolgálnak, de a föld róluk lassanként a völgybe csúszik, s mind kopárabbak lesznek; a Lápos is hamarabb árad ki e miatt.

Van egy hegység (ezen folyó s a monostori völgy közt) hol három birtokosnak közösen körülbelül 2000 hold erdeje volt. Ebből jelenleg csak 150 van meg; a többit a parasztok elfoglalták, kiirtották, és felszántották, sokhelyt még kiáll a földből egy-egy fatörzs. Ezen foglalások

évek óta folyó pereknek adtak alkalmat; bármint döljenek el, az erdők örökre oda vannak.

A községi erdők majd mind kipusztítottak. 1871-ben egy megyei statutum javítani próbált a bajon, s a községi erdőket tilalom alá helyezte (nem volt szabad azokat többé legeltetni.) De ezen rendelet pusztaszó maradt, a kihágások nagy száma miatt. Most úgy látszik, hogy érvényesíteni kezdik; de nem lesz-e már késő?

A berkeszi közbirtokossági erdő dicséretes kivételt tesz a vidéken; igen jól van kezelve, 587 hold fiatal tölgyes, melyből 1820-tól fogva minden évben tiz hold esik vágás alá.

A nagy-bányai jószág igazgatóságához tartozó erdők rendszeren 120 éves fordára (turnus) vannak felosztva. Ezek szigorúan őriztetnek. Legtöbb kár a fejeárszéki kincstári erdőben történik.

VIII. TERMÉS-CZIKKEK.

Buza.

A *buzát* leginkább a Szamos és Lápos melletti fensíkokon termesztik, a nagyobb birtokokban. ¹⁾ — Általában kevés a buza föld, kevés a buza termés. — Itt ott a hegyeken is mivelik, például Butyászán majd minden gazdának van tavaszi és őszi buzája; Kis-Nyires táján bőven van tavaszi buza.

Rozs.

Rozsot az egész vidéken termesztnek; majd minden gazdának van abból. A rozs-termés tehát nagyobb a buza termésnél. A múlt évben a Szamos melletti lapályon (Tamányán, Pribékfalván) igen szép volt.

Árpa és zab.

Árpát, kisebb mennyiségben, *zabot* kissé nagyobb mennyiségben, a hegyi vidék termeszt. Nehány község kiválólággal csak zabot vet. Zab itt ott a Szamosláposi nyílt vidéken is van.

Málé.

A *málét* mindenütt termesztik, de leginkább a lapályon,

¹⁾ Némely községben, mint Pribékfalván a parasztok is kezdenek buzát termesztetni. — A buza és rozs termelés lassanként növekedik.

a Szamos, Lápos és Berszó mentén. Ez a fő terméscikk a vidéken; általában jó minőségű; ez idén igen szép volt a Szamos partján.

Alakor és hariska.

Egy kevés *alakort* is természetnek, nagyobb mennyiségben az árpánál.

Hariska a-hegyi vidéken terem.

Burgonya.

Az erdélyi kormány régóta pártolta a burgonya termesztést, miről tanuskodnak az 1795-ben, 1805-ben, 1815-ben, 1818-ban kelt decretumok. A burgonya szerepéről Kövárvidéken, 1845 felé, ez áll gr. Teleki Imre kéziratában: »Ezt lassanként kezdik vetni, minekutánna a nagy éhség után a királyi gubernium rendelkezésre falunként közösen külön tenyésztetni parancsoltatott. Volt földes úr ki erre allodiumából esztendőnkint földet szakasztott. Bevetették, a későbbi kapálás elkerülésére kilopták; a hol termett, a szolgabirói *gondviselés* alá vétetett, azóta inkább szereti vetni a köznép, látván, mily szépen hizott némely szolgabirói sertés a közmunkával tenyésztetten.«

Jelenleg még csak itt ott mivelik a burgonyát; a nép még nincs hozzá szokva, különben azt mondják, hogy a kövárvidéki föld nem annak való. Kevés burgonya terem tehát; a prelukait dicsérik.

Zöldség.

Koltó mindenféle *zöldséget* terem; Hagymás-Lápos, Katalinfalva, Szakállasfalva, káposztát; lencse és borsó itt-ott terem a vidéken.

Kender és len.

Kendert mindenütt láthatni.

A *lent* magjáért termesztik, főleg Kozlán.

Ezek a szántóföldek termékei. A szántóföldek a vidék legkisebb részét teszik; a legnagyobb rész rét, legelő és erdőből áll.

Rétek és legelők.

Természetes rétek vannak a hegyeken és a szamos-láposi nyílt vidéken. Általában jók, különösen a Lápos hasadék völgye körül, Csolt, Berkeszpataka, Butyásza, stb. határában.

Mesterséges rét alig van. Némely helyt, mint a kinyiresi tető mellett, rossz málét lát az ember, holott ugyanott kitünően diszlenék például a baltaczim; de a takarmány növényeket nem ismerik a kövárvidéki gazdák. Pedig némelyek szerint a legelők apadása által okozott takarmány hiányon, s a marhatenyésztésnek ebből bekövetkezett hanyatlásán legjobban segítene a mesterséges rétek behozatala. De szükséges volna előbb a birtokok tagosítása.

Legelők vannak a nyílt vidéken, azonban a hegyeken, aránylag nagyobb területet foglalnak el. Butyásza községe például legnagyobb részt legelő. A hegyi legelők az erdők-ből tett foglalások, mint azt a számos meghagyott fatörzsök bizonyítják. Legjobbak ezen hegyi legelők, ámbár ez idén a korai fagyok elrontották. Hosszúfalva határában, a fensíkon, a tavasszal jó a legelő, nyáron nagyon kiszárad.

Szőlő.

Legtöbb a *szőlő* Berkesz, N.-Somkut, Somkutpataka, Laczkonya, Remete, Szaszar és Nagyfalva területén.

Berkeszen a forradalom előtt, mint mondják, 15—20000 veder bor termett évenként; azóta sok szőlő elpusztult, és a jelenlegi bortertermés nem halad meg 3000 akót. Most azonban, néhány év óta, növekedésben van. Laczkonyán, a legjobb években, nem terem 5—600 veder-nél több. Kövár vidéke bortertermelése tehát jelentéktelen.

A berkeszi és laczkonyai borok fajborok; kiállják a tengeri utat. Azt állítják, hogy a berkeszi felér a kelen-czeivel, mely híres a vidéken; ¹⁾ de nem tudják kezelni.

Asztali szőlőt Somkutpataka termeszt, elég nagy mennyiségben, s elég jót.

Gyümölcs.

Gyümölcsöt általánosan termesztenek, kivéve a Szamos menti lapályon. Sok szilva van Csolton, Butyászán, Törökfalván, stb. Sok helyt kapni cseresznyét, almát, körtvét (p. Csolton, Berkeszen, Butyászán, stb.), vad almát, vad körtvét, miből eczetet csinálnak.

¹⁾ Kelencze a Szamos jobb partján van, közép Szolnok vármegyében.

Legnagyobb mennyiségben terem a szilva. Legjobb minőségű a berkeszi gyümölcs.

Az idei gyümölcstermés Kővár vidékén rendkívüli volt; sok helyt a fák kétszer virágoztak; öt év óta nem levén termés, a fák nagyon megerősödtek. Augusztusban a fák annyira túl voltak terhelve gyümölcsessel, hogy a szél sok ágat letört, sőt egész fákat kidöntött.

A tölgy erdőkben körülbelül minden három évben van egy jó *makk* termés; hajdan, több levén az erdő, több volt a makk is.

A *dió* termelési cikk kövecses, hegyi helyeken.

Mogyorót is természetnek a vidéken. *Gesztenye* van Berkeszen, de kis mennyiségben.

A fájokért nevelt *fák* leginkább tölgyek és bükkök. A tölgyek rendszeren a dombok déli lejtőjén vannak; a bükk-fák az északi oldalon; a tölgyek alatt, a bükkfák feljebb.

Erdők.

Kővár vidékét, mint mondók, roppant *erdőségek* borították hajdan. Most egyike a nagyobb erdőknek Kapnikbánya, Plopis és Blózsa közt terjed el. Leginkább bükkfákból áll; 6000 hold kiterjedésű; igen szép. Jelenleg zárgondnokság alatt van, mert birtokosai (a Pap és Teleki családok, meg a kincstár) perelnek egymással. — Gyönyörű bükkfák vannak a Gaurától keletre eső erdőben; tölgy itt is csak verőfényen fordul elő. A Lápos völgyhasadékának meredek oldalai csak foltonként vannak erdővel benöve. Igen szép például azon tölgy- és bükk-erdő (neve *Aczél*) melyen keresztül a Csoltról, Prelukára vivő ösvény a Láposhoz ereszkedik. A Láposon tul, Preluka felé, egy más szép bükk- és tölgy-erdőt láttunk, mely eléggé meg van óva. Fejérszék, Tölgyes, Jeder és N.-Somkut közt is nagy erdők vannak, valamint gyökerestől délkeletre, a Domorin hegyágon.

Az erdőknek, Kővárvidéken, kevés hasznát veszik még most. *Tűzifában* kevesebb a fogyasztás, mint a mennyi szükséges volna az okszerű erdőmivelés behozatalára. ¹⁾ A szebb tölgyfák *dongákra* használtatnak. Az

¹⁾ A fa tehát olcsó. A nyiresi erdőben ez idén egy szekér fa helyben ötven krajczárért adatott.

erdők azonkívül *zsendelyeket* szolgáltatnak, s a híres *híríbi gombát* adják, mely kereskedési cikk Kővárvidékén. *Faszemet* is csinálnak az erdőkben a kohók számára.

IX. ÁLLAT-TENYÉSZTÉS.

Ló.

Lovak dolgában Kővárvidék szegény. 1869 végén, hivatalos összeszámlálás szerint (mely különben hanyagul eszközöltetett) 2332 ló volt, miből 123 esik egy négyszegmértföldre. A faj nem rossz; 80—120 forinton, darabjáért, jó remunda lovakat szerez itt a kormány a huszárság számára. A tenyésztés azonban rosszul kezeltek. Ménesek útján nem sikerül; legelőnyösebb mód, hogy egy-egy gazda három, négy kanczát tartson, s azokat állami ménnek által fedeztesse. Ezen rendszer már eléggé el van terjedve, csak hogy igen kevés állami mén bocsáttatik a tenyésztők rendelkezésére, s ennek következtében a csikók gyengék; a kanczákat igen korán is hágatják (három éves korukban). Végre hátrányára van a kővárvidéki lovaknak az, hogy igen korán vétetnek használat alá; már két éves korukban kezdik befogni.

Szarvasmarha.

Szarvasmarhái számára nézve, Kővárvidék a magyar és erdélyi 78 megyék stb. közt a huszonkettedik sorban van. ¹⁾ 1869 végén 22,171 darab marhája volt, ebből 21,589 magyar vagy podoliai fajból való, 229 pedig svajczi. Van azonkívül 353 bivaly; legtöbb bivalyat bir Nagy-Somkut.

Már mondtuk hogy Kővárvidéken a marhatenyésztés hanyatlásban van. Csak gr. Teleki Sándor ezredesnek van gulyája, Koltón. A legszebb marhát Butyásza tenyésztí.

Juh.

A juhtenyésztést a hegyeken üzik, mint a Butyásza, Preluka, Blózsa vidékén. Butyászán öt-hat gazda rendesen együtt őrizteti nyáját; mindeniknek joga van az egész

¹⁾ Szerdahely-széken, mely aránylag leggazdagabb marhában 1733 darab esik egy mérföldre. Kővárvidékén 1151, ebből 421 esik minden 1000 lakosra.

nyáját megfejni, csak hogy több vagy kevesebb napig egymás után, a szerint, mennyi juha van a közös nyájban.

A juhok számára nézve, 73 megyének van aránylag több juha Kövárvidéknél. Fehérmegye, mely az első rangon van, 6992-öt bir, négyszeg mérföldenként: Kövárvidék csak 848-at (mindössze 16073-at, az 1869-ki számlálás szerint). 1000 lakosra 310 juh esik.

Sertés.

A *sertést* mindenütt tenyésztik; nagyobb csorda nincs, pedig Kövárvidék számos tölgyerdője miatt, sertéstenyésztésre van utalva. 64 megyében több sertés van aránylag mint itt, hol egy mérföldre csak 422 esik, s ezer lakosra 154. 1869 végén összesen 8002 darabot számláltak.

Kecske.

Kivált a szegény faluk körül látható. 1869-ben volt 4702. (248 négyszeg mérföldenként; 90 minden 1000 lakos után).

Méhkas.

1869 végén 1380 volt. (72 négyszegmérföldenként; 26 minden ezer lakos után).

Vad.

A kövárvidéki vadakról 1845-ben gr. Teleki Imre, elmondván, hogy pusztultak ki a vidéken az erdők, így szól:

»Igy a vad, melylyel hajdan a vár környéke bővelkedett, megritkult. Alig láthatni most a kövári erdőkben nemesebb vadat, vad sertést, stb., székely kedves taporján férgét pedig épen nem ¹⁾ noha beretváltat tánczolni minden faluban láthatsz. Nem kell tehát félni hogy az erdélyi régi mód szerént kan és medvét vitézül üldöző vadász a Cziblest oda hagyja, és Kövárvidékére jőjjön vadászni; de, folytatja elmés írónk, a kolosvári anglus kopós nyulkergető társaság se próbáljon szerencsét a kövári térségen! noha nyúl bőven van. Akár mely hosszú lába legyen az erdélyi gémyaku fél vérnek, a vizmosás és szakadásokon keresz-

¹⁾ Ily névvel tiszteli a székely a medvét.

tül nem ugrik, ha csak úgy nem tud mint Zug a Szent-László lova Kerlésen! Inkább jöjjenek ezen térre a Rákos dicső mezejét veres Jokey-reklis nyargalással undokító pesti urfiak; olcsóbban szerezhetnek itt őzet, mely jobban szalad mint a ketreczbe zárt s honi vadászatra a mezőre kivitt meredt szarvas: nagyobb dicsőség lenne sár és pocsolyákban nyargalni mint száraz homokon. Hogy pedig szokás szerént anglus módon leigyák magokat, drága magyar Champagnerrel, ezt oláhosan olcsóbban megtehetik a pálinkával.

»Fájdalom! már az őz is ritkul Kővárvidékén; a nemesek allodialis erdőkben is lesben pusztítják; a tekintetes nemes tisztség inkább csak bakkot szokott löni (melyért olykor orrat kap). De alig szerezhet nagy bajjal, és a szegény hajtó nép sok napi hurczoltatásával a k. Gubernium rendelkezésre kártékony vadállatokat üldöző vidéki tiszt egy vagy két, gubernális pártfogót szerző, Kolosvárra küldendő szerencsétlen őzecskét.«

Hat-hét évvel ezelőtt majd egészen kipusztult az őz a kővárvidéki erdőkben. Nagy hó esett tudni illik, s a parasztok mindenütt elállván az utakat, hajtani kezdték az őzeket. Ezek kénytelenek voltak az utakról a sűrűségbe ugrani, hol nem szaladhattak a hó miatt, s helyben agyonüttettek. Csak egy vásárra, Somkuton, tizennégy őzet hoztak.

X. AZ IPAR.

Mészégetés.

Kővárvidéke fő ipara a mészégetés. Hegyeiben számos helyt ¹⁾ ássák a mészkövet, mely, mint mondják, területének egy harmadát képezi. Ezen mészkő-bányákat mind napról mivelik, azaz szabad ég alatt ásnak bennök.

A meszet következő módon égetik: gödröt ásnak a földben; egy felől szélét mélyen bevágják, s a rést fával és földdel bedugják, alatt lyukat hagyván. A gödröt megtöltik mészkövekkel, a lyukon pedig tüzelnek, míg szükséges.

¹⁾ Remete, Berkeszpataka, Csolt vidékén (az országut és Lápos közt); — Lemhény, Letka, Toplicza, Purkerezcz, Restolcz mellett, — Durussán, Gaurán; — Csernafalva, Brebfalva, Magura körül, stb.

Az ilyen lyukakat rendszeren az utak szélén ássák, hogy könnyebb legyen oda hozni a köveket, s a meszet elszállítani.

A kővárvidéki mészről azt állítják, hogy jobb minőségű a nagy-váradinál.

Czementnek

való kő nagy mennyiségben találtatik a *kovási* határon. De a lakosok nem tudják azt égetni, Nagy-Bányára viszik, s ott a kincstár égetteti.

Malomkövet

a Plopis és Kötelesmező körül levő hegységekben ásnak. Ott négy év óta gyár áll fen, mely a legújabb francia modorban készít malomköveket. Az 1873-ki bécsi tárlaton aranyérmét kapott, s azóta a kecskeméti kiállításon is nyert jutalmat. Ugyanazon hegységekben

Fenköveket

is találnak.

Építeni való kövek

bőséggel vannak a hegyekben és fensíkokon, és kitűnő minőségűek. Kováson kőbányák vannak; az onnan kikerülő faragott kő száraz helyen erős, de az eső elporlasztja. Ezen követ használják N.-Bányán; a vidéken uri lakok, templomok építésénél. Lépcsőket raknak, folyosókat köveznek vele, stb.

Gránitot

sehol sem ásnak, ámbár létezik a hegyekben, például Kapnikbánya, Plopis, Kötelesmező környékein.

Homok,

üveg és porcellán készítésre alkalmas, a Csernafalva és Brébfalva melletti hegyekben találtatik; de nem használják.

Építéshez való porondot

ad bőven a Szamos.

Só-telep

nincs Kővárvidéken, de sós források vannak Kováskápolnok és Szurdukkápolnok határában. A marhák ittatására szolgálnak.

Fémek.

Arany, ezüst és ólom ásatik Kővárvidéken a kapnikbányai bányákban.

Tudni való hogy azon hegyvidék, melyet a Vihorlát-Gutin hegyláncz s az erdélyi éjszaki határlánczolat egyesülése alkot ¹⁾ gazdag aranyban és ezüstben, s kivált négy pontján található ezen fémek; ezen négy pont egyike Kapnikbánya ²⁾.

A kapnikbányai bányák közül leggazdagabb a *Róta*, melyet csak néhány év óta magán-társulat műveltet. Eddig berendezése sok pénzbe került; két kitűnő turbinával van ellátva, melyek sokszorozván valamely ott levő vízesés erejét, ezt képessé teszi a gépek hajtására. A Róta bánya néhány hónap óta igen jövedelmező kezd lenni.

Köszéntelepet

sehol sem mivelnek Kővárvidéken, bár találtatik határában. Valaki próbálni akart bányát nyitni a Brébfalva melletti köszéntelepetben, és megvette a jogot ahhoz. De nem volt képes a bányamivelést megkezdeni. Közelebről a kincstár meg akarta venni jogát; az alku azonban nem létesült.

Ásványvizek.

Gr. Teleki Imre kéziratában ezeket találjuk:

1. Garbonác a délnyugatnak nyíló szűk völgyben, egy patak mentében fekszik. Nemére nézt égvényes forrás. A forrás vízében kén (sulphur), — mely mészéleggel (calcium) van összeköttetésben, — szénsavas szikéleg (carbonas sodae), s igen nagy mennyiségű szén-savany foglaltatik, felette szállékony állapotban. Kénsavas szikéleg (sulphas sodae) és sósavas szikéleg (urias sodae), egyforma mennyiségben találtatik ezen gyógyvízben. Nevezetes al-

¹⁾ L. Hunfalvi I, 500.

²⁾ A három másik N.-Bánya, F.-Bánya, Oláhláposbánya.

kató része a kőolaj s az iblany (jod). A forrás nagy mennyiségű kőszenet mos ki, mely a vízben mechanice felelegyítve találtatik, s annak fekete színt kölcsönöz, de megülepedése után felülről a víz tiszta átlátszóvá lesz.

»Használható ezen fürdő köszvény (rheumatismus) ellen. Az altest dugulásainál különös hatással lévén a májrendszerre, az epeköveknél, sárgaságban, sikeres. Jótékonyan hat a tompa idegkörökben (nevrosacum torpore) úgy szinte a megidült bőrkiütéseknél, hol a kén bőv tartalma a bőrre elébb izgatólag, később javítva a működést erősítőleg hatván, a bőrkiütést elszélyesztí. Nem csekély hatással van a takony hártya (membrana mucosa) bajainál, névszerint ennek profluviumainál, hol az egész vérrendszer módosításával a megidült ernyedést megszünteti.

»A víz leginkább földésre használtatik, mert a rendes vízivás a konyhasó szerfelett nagy mennyisége miatt alkalmatlan.

»2. Szurdukkápolnok. Fekszik a forrás egy délnyugatnak néző helyen; víznemére nézt savany tartalmu, Acidula alcalina; fő alkatrészei szénsavas szikéleg, (Carbonas sodae) — de a szénsav igen lekötött állapotban van, azért nincs savanyhatása (reactio acida) — kénsavas szikéleg, és sósavas szikéleg (közönséges konyha só). Igen csekély mennyiségben van ezen vízben szénsavas vas éleg (carbonas ferri).

»Hatása az emésztő rendszer elgyengüléseiben igen jótékony; minthogy sok konyhasó vegyítéke van, nem igen kellemes, s csak bővebb merités után enyhül a só tartalma, akkor ihatóvá válik. . . Az altest dugulásainál, úgy szintén a vizellet rendetlenségeinél oszthatólag, hat.

»3. Büdöspatakán látható egy kén tartalmu forrás, mely a patak felszínétől nem messze lévén, ennek vizéhez elegyedik. El lehetne szorgalom által háritani a patak vizét, midőn mint kénforrás a szokott bajoknál czélszerűen használtatnék, de a szorgalom nem lakik a vidékben.

»Mint különös tünetény jön elé Kövárvidéken, Gaura határán, egy mész alkatu kőszirt alján, többnyire a fagyökök alatt kapható, vaj állományával és színével biró mineralis vegyíték. Színe feje, itt-ott apróbb homok szemecskékkel, és néhol veres színü alkalmasint haematit féle s ma kis részecskékkel vegyítve, tapintásra ezen mineralis

vegyíték oly érzést mutat mintha zsír vagy vaj dörzsöltetnék az ujjak közt; kevés idő alatt, dörzsöltetvén, mészalakuvá válik; szagatlan, ízét nem érezhetni, a levegőn megkeményedik. Analysist vár. Mindenesetre főbb alkatrésze a mész. — A szomszéd nép köszvényes insultusaiban szokta használni, ugy szinte köszvényes daganatok és fekélyekben. «

Savanyu víz forrás van azonkívül Remetén.

Pálinkafőzés.

Az életfentartási iparok közül a legfontosabb, Kővárvidéken, a pálinkafőzés. Ezt vagy magok a szilva termelők üzik, vagy külön vállalkozók, rendszeren zsidók. A nagyobb pálinkafőződéek Szakállasfalván, N.-Nyiresen, és Nagy-Somkuton vannak.

A pálinkát szilvából, cseresznyéből, rozsból és máléból készítik.

Olajgyártás.

Minden községben van egy-két olajütő gép; kiki oda viszi napraforgó vagy tökmagját; s maga készíti magának olaját.

Örlés.

Kővárvidéknek minden folyóvize mellett, s majd minden községének határában vannak malmok Gaurán és Kovás-Kápolnokon műmalmok vannak (szítás malmok.)

Ezen malmokhoz viszi a paraszt, többnyire hátán, zsákokban, örölni valóját. A haszonbérelő rendszeren zsidó.

A kenyérsütés mindenütt házilag üzetik.

Sajtkészítés.

A hegyi vidéken a juhok tejéből sok sajtot készítenek.

Szilva-aszalás.

A szilva-aszalás és szilvaiz-készítés nagy ipar Kővárvidéken.

A szilvát font vesszőkből készült ágyakra teszik, s ezeket egymás felibe helyezik az aszaló egy külön rekesz-

tékebe, melynek nyílását azután bedugják agyaggal; s fűtenek.

A szilva-aszalást vagy magok a szilva termesztők gyakorolják, vagy zsidó vállalkozók.

Eczet főzés.

Kővárvidéken eczetet főznek a vadalmából és vad körtéből. Mikor a gyömölc meg van érve, váluba teszik és fa kalapácsal megtörik; azután hordóba rakják. 48 óra mulva prés alá teszik; a mi kifoly, must. Ezt elteszik; a télen feltorr, s tavaszra igen jó eczetté válik; minél többet várnak, annál jobb lesz.

Ruha ipar.

A kővárvidéki asszonyok len, kender és gyapju szöveteket készítenek családjaik számára; különösen a hegyi vidéken, az öltözet minden darabját az asszony készíti.

Koltón bizonyos nemű szövetet gyártanak, mely szőnyegnek használható, és sajátos: mindenféle színű rongyokból áll, melyek vastag kenderszállal pázmákban vannak összevarva.

Építés.

Kővárvidéken könnyű építeni; kő, fa, mész, porond bőven van. Faházat minden paraszt tud építeni. A Törökfalviak különösen ügyes ácsok.

Kosarakat

Butyásán készítenek. Ugyanott husz vagy harmincz.

Kádár

van, kik a szomszéd erdők fájából igen jó hordókat készítenek; Nagy-Bányán tétetnek rájuk abroncsokat.

Fuvarozás.

Ez a hegyi nép egyik főmestersége. Fuvarozszenet a szénégető helyekről a kincstári kohókba; érczkövet a bányákból ugyanoda, meszet, fenkövet stb. a szomszéd vármegyékbe.

Az értelem-fejlesztő iparok közül egyikét sem gya-

korolják Kővárvidéken. Nincs sehol könyvnyomda ; csak a megyei hatóságnak van, Nagy-Somkuton, saját használatára, lithographiai műhelye.

Műkincsek, Kővárvidéken, csak gr. Teleki Sándor ezredes házában találtnak, Koltón, hol sok olasz és magyar eredetű becses tárgy van összegyűjtve. A képek közt előfordulnak egy Ribera, egy Murillo, stb.

Boldogult gr. Teleki Imre classicusokban gazdag könyvtárt hagyott Hosszúfalván.

A természet által arra van hivatva Kővárvidék, hogy az ipar egyik központja legyen, mert bőven rendelkezik vízzel, tüzelő és építő anyagokkal. Látjuk azonban, mennyire alant áll még az ipar e vidéken.

XI. A KERESKEDÉS.

Utak.

Harmincz évvel ezelőtt ezt írta gr. Teleki Imre a kővárvidéki utakról:

»Az utak két osztály alá valók. Járhatók, és járhatatlanok. Az első osztálybeli . . . . Erdélyből N.-Bánya felé vonul per N.-Somkut, M.-S.-Berkesz ; csinált ut, posta út, tisztí út . . . A járhatatlanok, a Szilágyi Szathmári commercialis utak, ugy faluról falura az egész vidékben, melyeken alig láthatni egy ép hidat.

» . . . . Ha kinyílnak az ég csatornái, a térségi sár és kiárkolt utak épen járhatatlanok ; az ingadozó, romlott hidak alatt feltolult vizek nem engedik a hidakat elkerülni. De ha kihaladhatnak az utazók Somkut felé a Nagy-Bányára vezető csinált és posta utra, Berkeszre, a vidéki tiszt fészekre, kényelmesen szekerezhetnek. Mennyi átkot nem szór az utat nem csináltatók fejére, az Erdélyből Szathmár felé igyeksző szerencsétlen utas, a midőn a lapály sárain, pocsolyáin, vízmosásain, omlott hidjain túl gázol. De a földi istenek, a kővári olympusi berkeszi tötökről, Epicur állítása szerint, gond nélkül pillantanak földi nyomoruság és utazói kinra.«

Azóta Kővárvidéke járható utjai csak nagyon kis mértékben szaporodtak. A fenemlített s Ilondáról Somkuton

keresztül Nagy-Bányára vezető államiut mindenütt a legjobban van. Csakhogy iránya nem a leghelyesebb. Magán érdekekből vezetett Berkeszen keresztül; sokkal előnyösebb lett volna, ha a Lápos és Berszó közti fensikot kikerülve, a térségen vezetett volna el.

Építettek, ezenkívül utakat:

1. N.-Somkuttól Nyiresig (a nyugati határig.)
2. N.-Somkuttól Kolczérig; ezen ut a Szathmár megyében levő váralja-erdőszádai uttal fog kapcsolatba hozatni; most dolgoznak rajta.
3. Kovástól Brébfalváig; ezen ut Kovásznál a Nagy-bánya-ilondai országúthoz csatlakozik, és a monostori völgyön fel kivezet a vidékről Magyar-Láposra.
4. Kápolnok-Monostortól Kapnikig, a kapniki völgyön fel.
5. Révkörtvélyestől Csokmányig, a Szamos mentén.
6. Somkuttól Butyászáig, a hegyeken. Ez csak félig van megcsinálva.
7. Végre a lukácsfalva-hagymás-láposi rossz utat is kezdik javítani. Ezen ut annyiban fontos, hogy a Szilágyságot egyenesen összeköti termékeinek egyik piaczával, N.-Bányával. Eddig is használták, ámbar esőzésekor járhatatlan, de mégis a szilágyi kereskedők Somkuton kerültek többnyire, egy nappal többet utazván. Épen ezért, az egyenes ut kiigazítása elleneztetik a Somkutiak részéről, tudván, hogy akkor a Szilágyiak kihagynák a somkuti vásárt utjokból, s csak Nagy-Bányát látnák el áruikkal.

Ezen ut egy más szempontból is fontos a megyére nézve; a somkut-kolczéri ut segítségével, mely keresztbe vágja, rövidebb és kényelmesebb összeköttetést nyújt Nagy-Bánya és Nagy-Somkut közt, mint a most létező állami út; tudniillik folyton lapályon megy, holott emez két meredek hegyen vonul át. Kiigazítása tehát e tekintetből is előnyös volna.

A vidék többi utjai fogalmat adnak arról, milyenek lehetnek régen mind. Néha, mikor porondra van szükség, kiássák az ut egy részét: menjen tovább a ki tud. Például adhatjuk a Magasfalva és Tamánya közti utat, melyen csoda, ha fel nem borul a szekér. Társa lehetne a N.-Károlyon végig menő országútnak, melyen egykor mint

mondják, egy érczcel megrakott kincstári szekér kora reggel indult ki a város egyik végében levő fogadóból, este csak a város tulsó végében levő vendéglőbe érkezett s ott is hált.

Folyók.

A kövárvidéki folyóvizek soha sem javítottak oly célból, hogy a kereskedésnek használhatóbbakká váljanak. A kereskedés épen csak a vidék határán folyó Szamosot használja fel, és azt is csak tavasszal, áradáskor; akkor is csak tutajozásra, és kis mértékben. A fő akadályt képezik a nagyszámu malomgátak. Különösen fenyőfa-deszkát szállítanak a Szamoson Beszterczéből Szathmármegyébe; ezen deszkák egy öllel hosszabbak azoknál, melyek tengelyen érkeznek Kövárvidékébe; de rosszabb minőségűek, mert a vízben homokkal megtelnek.

Szállításra használják a Lápost is, de csak kivételes alkalomkor: Télen, mikor meg van dagadva, s befagyott. Akkor szánon szállítják, a jegen, a völgy hasadék oldalain levő erdőkből lecsusztatott fákat.

Vasut.

Vasut nem hasítja Kövárvidéket. A legközelebbi vasuti állomás Szathmár. A kormány három évvel ezelőtt megígérte ugyan, hogy e pontról egy Erdélybe menő szárnyvonalat építet a vidéken át, s három consortium már tett is ajánlatokat; az egyik Besztercze-felé akarná vinni vasutját, a másik Kolozsvár-felé; mindkettő Déesen keresztül.

Az építés nehézsége abban van, hogy ezen szárnyvonal nem fizetné ki magát, a kövárvidéki kereskedés pangása miatt, s nagy teher volna az ország pénztárának; kiépítettése mellett mindazáltal a következő érvek szólnak: 1. Ezen vonal lenne, háboru idején, az éjszakkéleti erdélyi sereg összeköttetése Magyarországgal; mint a nagyváradi vasut a központi seregé, s a ~~Brassó~~ a délié. 2. Az Oderberg és fekete tenger közti transitó kereskedés, Gallicziát elhagyván, Magyarországba hozatnék át; mert ha a Szathmár és Kolozsvár közti hézag betöltetnék vasut hálózatunkban, ez szolgáltatná a legegyszerűbb és legolcsóbb utat Oderberg s a fekete tenger közt.

Posta.

A déés-n.-bányai országoton három posta állomás esik Kővárvidékébe; Kis-Nyiresen, Nagy-Somkuton, és Remetén. Van még posta állomás Kapnikbányán, és Monostoron, a monostori völgyben; ez utóbbi a Remeteinek fiókja.

Távirdai állomás csak egy van N.-Somkuton.

Vásárok.

Kővárvidéken, írja gr. Teleki Imre „keletinél több vásárok vannak, mert a nép inkább ivás végett járja.“

Heti vásárok vannak Somkuton és Kápolnok-Monostoron. Azonkívül vannak többször évenként országos vásárok Hosszufalván, Berkeszen és Somkuton. Mennek még a kővárvidékiek a szomszéd megyék vásárait is, p. N.-Bányára minden héten.

Ez idén ¹⁾ a vásárok rosszak voltak. Mindenkinek pénzre volt szüksége, mindenki el akarta adni; vevő kevés volt; kevés adatott el, és potomáron.

A somkuti vásárra nevezetesen a Szilágyiak szoktak eljönni, a sülelmed-nyiresi uton.

Az eladási cikkek közt van

Buza.

Ez általában kereskedés czéljából természetlik a vidéken. A hegyi lakók tavaszi búzát adnak el a n.-somkuti és kápolnok-monostori vásárokon.

A búzát különösen a Nagy-Bányaiak veszik, vagy vállalkozók, kik újra eladják a kincstárnak. Ezen búzával fizeti a kincstár részben bányamunkásait.

A Szamos-, Láposmenti búza Nagy-Bányán adatik el.

Rozs.

Veszik a zsidók, pálinka főzés végett, mi az inséges években sokszor megtiltatott kormányi és vidéki rendeletek által.

---

¹⁾ 1874.

Árpa.

A somkuti serfözöde veszi.

Zab.

Ez főleg kereskedelmi czikk. Piaczok: Monostor, hova mármarosai vevők is jönnek; Somkut, Nagy-Bánya, Zsibó, Dées.

Málé.

Málét a somkuti pálinkafözöde s a hegyi nép vásárol. Kivisznek belőle Kolozsvár felé a k.-nyiresi uton.

Vetemények.

Hagymás-Lápos, Koltó-Katalin, Szakállasfalva, káposztával kereskednek. Ezen káposzta vagy Erdélybe megy, vagy Szathmárra, az ottani termés szerint; a Bányavárosokra és Szigetre is. Különösen Koltó látja el N.-Bányát káposztával s egyéb zöldséggel.

Lenmag.

Ezt Déesen adják el az olajgyárnak.

Szőlő.

A somkut-pataki szőlőt, mint gyümölcsöt, mindenfelé elviszik. Némely gazda 400 forintért is elád szőlőt, egy ősz lefolyása alatt.

Gyümölcs.

Mindenütt, Berkeszen, Butyászán, stb. adnak el almát, körtét, cseresznyét, szilvát. Ezt leginkább zsidóknak, aszalás végett, vagy pálinkafőzésnek; ilyenkor többnyire az egész szilvatermést veszik meg a zsidók, a hegyi néptől, néha féláron, harmadáron, előre.

A szilva, mint nyers gyümölcs, nem megy ki a vidékből. Más gyümölcsből sok megy Erdélybe, Kolozsvárig, a N.-bánya-kolozsvári országuton.

Gesztenye.

Ezen kereskedés igen csekély; a berkeszi gesztenyét azonban Kolozsvárig is viszik, a bányai gesztenyével együtt.

A dió

is kiviteli cikk Kővárvidéken, valamint a mogyoró.

Gomba.

A somkuti és monostori vásárokon a szamosujvári őrmények sok hiribi gombát vesznek. Kővárvidék veszen

Fenyődeszkát,

melyet rendszeren Besztercze-vidékéről hoznak Somkutra és Bányára. Jön deszka a Szamoson is.

A kohók vesznek

faszenet ;

A lakók pedig

tüzelőfát

olcsó áron ; (jelenleg ¹⁾ egy szekér fa 50 krért kapható.) Idegen vállalkozók is vesznek fát a tölgyerdőkben, donga készítésre. 1873-ban, például, a jederi erdőben 5000 szál tölgyfa adatott el ily czélból 45000 forintért.

A nép elad

marhát

ha pénzre akar szert tenni ; mikor van pénze, veszen. Ez a fő kereskedési cikk. Főpiacok: a somkuti heti vásárok, és Hagymás-Lápos. Sok idegen vevő is jön ; évenként néhány száz darabot visznek ki a vidékből. A sülelmedi idei vásaron, augustusban, csak Butyászáról 20 darab marhát adtak el.

A vásárokon eladja a hegyi nép a juhok

Gyapját,

például a Butyásziak.

Mész.

Viszik Beszterczére ; Szathmármegye nagy része is meszet használ.

Fenkő.

Viszik Kolozsvárig.

Malomkö.

Főraktár Pesten : *Pannonia*.

¹⁾ 1874.

Pálinka.

Eladnak a parasztok és zsidók szilva és cseresznye pálinkát. A pálinka egyik fő kiviteli cikk. A pálinka eladás a korcsmákban üzetik főleg. A korcsmákat zsidók tartják árendában.

E kereskedés módja rendesen a következő: Ha az ivónak nincs pénze, hoz gabonát. A zsidó elfogadja pénzül, ha értéken alól is, majd semmiért. »Nem csak gabonáért ad a jó izraelita pálinkát; párnahéj, vászon, majorságért (azzal már az izsákos asszonyok kereskednek), vasért, patkóért, szegért, minden lopott felkelhetőért.«¹⁾ Még hitelbe is. — A pálinka eladás egyik fő eszköze a zsidóknak arra, hogy meggazdagodjanak; mert alkalmat nyújt nekik a népet adóságba verni; és akkor az uzsora útján kevés idő alatt elfoglalni egész vagyonát. A zsidók ellátják pálinkával a szomszéd magyar vármegyéket is.

A hegyi nép viszen

juh-sajtot és juh-túrót

a vásárookra.

Aszalt szilva.

A zsidók Pestig elküldik; egyik fő kiviteli cikk. A legtöbb kövárvidéki aszalt szilvát egy bányai kereskedő veszi meg, és Pestre szállítja.

Eczet.

Ez is kereskedési cikk a vidék belsejében.

A Butyászaiak

kosarakkal, hordókkal

kereskednek a n.-somkúti vásáron.

Kövárvidéknek Erdély felé alig van kereskedése. Példa: valaki Kövárvidéken, nagy szállitmányt várt Kolozsvárról. De egy egész hónapig nem akadt alkalom a küldemény elindítására, s végre vasutra kellett azt tenni, s Debreczen felé juttatni N.-Bányára.

¹⁾ Gr. Teleki Imre kézírata.

XII. A KÖZIGAZGATÁS.

A községek.

Kővárvidék 92 községre van felosztva.

Területre nézve legnagyobb községek:

Butyásza (6497 kat. hold).

Jeder (4703 hold)

N.-Bun (4567 hold)

N.-Somkut (4234 hold)

Berkeszpataka (3690 hold)

Hagymáslápos (3099 hold)

Remete (2957 hold)

Váralya (2781 hold)

Szelnyicze (2743 hold)

K.-Nyires (2713 hold)

Hosszufalva (2632 hold)

Drágavilma (2631 hold) stb.

legkisebbek:

Mályán (461 hold)

Dánfalva (355 hold)

Büdöspataka (7 hold).

A legterjedelmesebb területű községek az északnyugati részben vannak (N.-Nyiresi járás) hol sok az erdő.

Minden községnek van birója; főkötelessége elkészíteni a község évi budgetjét, melyet jóváhagyás végett a megye elébe terjeszt; azután a birtokosokra aránylag kivett adót felvenni.

A járások.

Ezen 92 község négy járásba van osztva. Az északi (nagy-somkuti) 22 községet számlál, 38,915 kat. holdat teszen, és 13,602 lakosa van.

A n.-nyiresi járás (nyugatra) 20 községet számlál, 11,647 lakost és 44,420 holdat.

A k.-nyiresi (déli) 40,968 holdat teszen, 29 községe van, és 12,807 lakosa. A monostori járás képezi a keletit, 55,723 holddal, 13,788 lakossal, 21 községgel.

A megye.

Kővárvidék a többi szomszéd megyékhez képest, elég jól van administrálva. Mindenki dicséri derék fő-

kapitányát; alkapitánya, nemzetiségre román, a pontos tisztviselők mintaképe.

Rendőri szempontból a vidék két kerületre oszlik; van két csendbiztos, egy mindenik kerület élén, 10 gyalog, 1 lovas pandurja; azonkívül, minden községnek van 1—2 pandurja.

A többi megyei hivatalnokok közt szerepel egy év óta Kővárvidéken egy megyei erdész, kinek rendeltetése volna a községi erdők okszerű művelésére felügyelni. De igen sok a teendője, és fizetése rossz.

A kincstári javak igazgatása.

A fiscus kővárvidéki birtokai egy nagy, más megyékre is kiterjeszkedő jószágigazgatóságot képeznek, melynek székhelye Nagy-Bánya, Szathmár megyében; a művelés alatt levő földek, malmok és királyi jogok haszonbérbe vannak adva. Az erdőket kincstári hivatalnokok kezelik; két *erdő-hivatalt* képeznek, mindenik élén egy erdőmesterrel. Az egyik a sztrimbulji (székhelye Sztrimbulj, Belső Szolnokban) a másik a nagy-bányai (székhelye N.-Bánya). Az első erdőhivatal három *pagonyra* oszlik, a másik négyre. Mindenik pagony élén van egy *erdész*.

Ezen jószágigazgatóság területén, az erdők jövedelme csak kezelésök költségeit képes fedezni.

A földművelés segélése.

A kormány csak a lótenyésztés előmozdításáért teszen valamit Kővárvidéken. Négy lóból álló állami méntelep van Somkuton; de minthogy a szükségletnek nem felel meg, hatása a faj nemesítésére igen csekély. — Lókiállítás is tartatott ez idén, N. Somkuton, díjosztogatás mellett.

Adó.

1873-ban az egyenes adó tett összesen 123,000 forintot. Ebből 28,900 a megyei szükségletek fedezésére fordított, a többi az államnak jutott. Ezen 28,900 forintból 16,000 a megyei igazgatás költségeit fedezte.

XIII. A LAKÓK.

Kővárvidéken volt, 1870 elején, 51,744 lélek, 12,225 külön háztartásra osztva.

Ezek közül 50,757 helybeli, és 987 idegen; 175 férfi és 47 asszony Németországból, 35 férfi és 3 nő Olaszországból, egy nő Franciaországból és egy Svajczból.

1969 kővárvidéki polgár távol volt a vidéktől; egy Európán kívül.

Ezen 51,744 lakos közül 25,924 volt férfi, 25,820 nő. Tehát több férfi volt mint nő. Minden 1000 férfira esett 992 nő.

A 25,924 férfi közül 11,272 volt nős, 766 özvegy, 28 elvált, 13,858 nőtlen.

A 25,924 nő közül férjnél volt 11,281, özvegy 2,150, elvált 44, hajadon 12,345.

Tehát 26% férfi és 23% házasságon kívül. — 21% nő és 21% férfi házas. — 1% férfi és 4% asszony özvegy.

5098 férfi és 4942 nő 21 éven alól — 10,732 férfi és 10,995 nő 21-től 50 évig.

A lakosságot nem mondhatni sűrűnek. Átlagban 3082 lélek esik egy-egy négyszegmértöldre. — Sehol sincs koncentrálva, mi az ipar és kereskedelem hiányát bizonyítja. 92 község közt nincs egy szabad királyi város, egy rendezett tanácsu városa sem. Csak két mezőváros és 90 falu van Kővárvidéken.

A legnépesebb helység (Kapnikbánya) 2464 lakost számlált 1869-ben. Utánna jönnek:

Nagy-Somkut 1650 lakos (most 2000 körül)

Nagy-Nyires 1315 »

Preluka 1182 »

Kovás 1144 »

Remete 1130 »

Aranymező 1068 »

Somkutpataka 1031 »

A legkevésbé népes faluk Málya (71 lélek) és Büdös-pataka (23 lélek).

Összesen 11,602 épület van a vidéken. (612 esik egy-egy négyszegmértöldre). 11,372 magánépület.

Foglalatosságra nézve, van bizonyos foglalkozás nélkül 34,842 lakos. (14 éven alól 16,779 — 8,257 férfi, és

8522 nő — és 14 éven felül 18,063 — 2362 férfi és 15,791 nő.) Tehát majd minden nő (csak 597-nek van bizonyos foglalkozása) és 10,619 férfi (kik közül 2362 14 éven felül).

Ezeket levonva, marad 16,902 lélek, majd mind 14 éven felül levő férfi.

Ezek közül 14,592 foglalkozik földmiveléssel (12,177 birtokos, 107 haszonbérlő, 10 gazdatiszt, 965 éves szolgál, 1333 napszámos)-

Iparral foglalkozik 1155, miből a bányászatra esik 591 (566 munkás, 25 hivatalnok).

Kereskedéssel foglalkozik 104 lélek.

Értelmiségi keresettel 411 lélek, legtöbb közhivatalnok (állami 21, vidéki 52, községi 70 — összesen 213), tanító (88) és pap (78). Van 6 ügyvéd, 2 orvos, 2 sebész, 4 bába, 2 gyógyszerész, stb.

Katonaság.

1870 elején 266 kövárvidéki volt távol a seregnél, 245 a rendes katonaságban, 21 a honvédségnél. A vidéken volt 510 szabadságos, 367 tartalékos, 287 honvéd, 706 kiszolgált közlegény, 65 kiszolgált altiszt, 2 kiszolgált tiszt.

Vallás.

Az uralkodó vallás a görög katolikus (37,915 lélek, a lakosság 73%). Csak két megyében van aránylag több görög katolikus, Erdély- és Magyarországon: Naszód és Máramaros megyékben. A többi népségből:

8,681 görög keleti (16%)

2,000 zsidó (majd 4%)

1,662 római katolikus (3%)

egyetlen egy katolikus parochiával Kapnikbányán,

1,456 helvét evangelista (2%) — kalvinista predicatorok vannak S.-M.-Berkeszen, Koltón, Hagymásláposon és Hosszufalván,

13 ágostai evangelista

11 unitarius.

A görög keleti és görög katolikusok számának arányáról, jegyezzük meg, mit gr. Teleki Imre mond: »A nép nagyobb számmal ezen vidékben nem egyesült görög vallásu volt. De mióta az adót írók, felrováskor, minden

nem egyesült faluban a popát mindenkor megkísértik az aerarialis 12 pfrt. fizetéssel, mind a Pápát, mind a forintot igen sokan felvették, régi szertartásokról lemondtak.«

A köznép, mely általában oláh, görög vallásu. Érdekesnek találjuk vallásosságáról a következő sorokat idézni:

„Buzgósága a köznépnek nagy! Szereti papját, ha csekélyen fizeti is. Hol előtalálja, mosdatlan kezeit nagy tisztelettel nyalja. Szereti templomát; mikor tömjént érez, feltátja száját, hogy annál több szent füstöt nyelhessen. Templomban eleitől elfoglalt álláshelyét világért se engedné által másnak, sokszor ököllel védi. Így a székelyek is hajdan nagyon vigyáztak, hogy templomjaikban az állásokat más el ne foglalja, sőt azokról az osztozó vagy csere levelekben is említést tettek. Itt is a nemes megkívánja a paraszt előtt elől állói jussát.

Bőjtje kemény, görög szertartás szerint; azt megszegni, száját bezsirozni, legnagyobb véteknek tartja. Innen, ha bőjtben magyar hússal kínálja, azt feleli: „Nem vagyok kutya, hogy hust egyem.“ Bőjteleségét bőven megolajozza, alma eczetje nagy szerepet játszik. A katolikus, bőjtre nézt, betegségkor dispensáltatja magát papja által, de az oláh azt hiszi, nincs a papnak feloldozó ereje az alól, mit az Isten rendelt. Igaz, ha a rendelés igaz. Nagy hatalmat tulajdonit füstölgető papjának az ördögüzésben; betegre ez által szent könyvből olvastat, mentől többet gyűjthet olvasni, annál jobb, fizeti, olvasnak, közbe pálinkát isznak; ah, mint isznak. Sőt marhadögben is hasznos beteg marhára olvasni, író tulajdon lakta helyen látta a popát czifra ruhába olvasni, a mezőn letelepedett csorda közt.

„Hisz az oláh fata paduranát, mindenféle ördögöt, kísértet járást. Dörgést, menkőhullást, jeget, untig félrevert haranggal üzi. Szárazságban leszedi harangját, felfordítva a patak szélére beássa, esni fog!

„Elapad tehenének teje? Véres a teje? boszorkány dolga! Ritka helység melybe egy kis ocsmány boszorkány ne lenne! De mért is ne hinne a tudatlan asszony boszorkányt, babonát; mikor Apafi Mihályné fejedelem asszonyról tudatik, hogy a legyektől félt, minden légyben boszorkányt képzelt; volt a legyezőknek dolguk. Már pedig az

oláhné most se miveltebb mint hajdan a fejedelem asszony lehetett. Még jobban mint a fejedelem asszony, reáismer a boszorkányra. Veres a szeme, csipás; száraz testben görbe, hátgerincze végén mutat egy kis farkinczát (nyilván a száraz agg testben az os sacrum kiállása). Ez csalhatatlan jel! Nincs 30 esztendeje hogy a falusbiró, Hosszulfalván, az akkor szolgált nagytudományu szolgabiró rendelkezésre panasz tétetvén boszorkányi tett iránt, eskütteivel sorba kezdte járni a házakat, minden vén bába vizitatójára, ha találhatna azon említett appendixre? Midőn egy tisztos vén pensionált papnén akarná elkövetni, nagy siránkozásaira, a földesur elszélesztette a farkat kereső commissiót. Ha meghal a boszorkány, kísértetül háborgatja a házat, ez elzáratik, minek előtte a házföldre hamu hintetik; reggelre ha valami tyúkláb nyom látszik, — boszorkány járása. Ekkor a halottat kiássák; ha piros szeme nyílt, és a hátolsó criterium mutatkozik, ábrázattal lefelé fordítva temetik el; többé nem járhat ki a sírból. Nincs husz esztendeje hogy ez, még pedig szolgabiró hírével, történt; mesének látszik, de való. A helység neve tudatik, de el kell felejteni! mert azon időbe az oláh pap alig tudott olvasni, most már, reményhetni, ötven esztendő mulva ide is elérkezik a balázstalvi mivelődés sugára, a babonaság kódén.“

Az ötven esztendőből 30 már eltelt. Mennyire lett az oláh felvilágosodottabb? Feleljenek a népoktatási adatok.

Népmiveltség.

Kövárvidék, a nép mivelődésére nézve, Magyar- és Erdélyország 79 megyéje közt a 75-ik rangot foglalja el. Csak három van rosszabb állapotban nála.

Nem számítva a 6 éven alól levőket 4,150 fiu és 4,396 leány, összesen 8,546 lélek) marad olvasni irni képes lakosság 43,198 lélek (21,774 férfi, 21,424 nő).

Ebből csak 2,343 tud irni és olvasni (1752 férfi; az olvasni irni képes, férfi lakosság 8%-je. — 591 nő; az olvasni irni képes nő lakosság 2%-je).

Csak olvasni tud 781 lélek. (513 férfi, 268 nő).

A hat éven felül levő lakosságból 39,829 lélek sem olvasni, sem irni nem tud.

Ezen adatokból világos, hogy a népoktatás rosszul

megy Kövárvidéken. Számos hiányai közül nevezzük meg a főbbeket.

Először, nem kellene hogy a nép éhen haljon. Csak akkor küldhetné a paraszt rendesen fiát az iskolába, ha nem volna mulhatatlan szüksége segítségére. Nyáron neki adja őrizni tehenét, disznóját, kecskéjét, azon kevés állatot, melyből egy kis pénzt remél, hogy az adót kifizesse. Ha elküldi a fiát az iskolába, pásztorra kell fogadnia, de miből? Minden krajczárra reá van szorulva. Ez lehetetlenné teszi nyáron a néptanítást, még ha ingyen is adatik. — Nem kell ebből azt következtetni hogy a kövárvidéki nép, ha szerit teheti, nem szereti taníttatni fiát. Hosszúfalván egy magán népiskola két év óta fenáll, s nem hogy erővel kellene oda vinni a gyermekeket, de annyian jönnek, hogy vissza kell utasítani néhányat közülök, helyszüke miatt.

Másodszor, minden faluban egy iskolára volna szükség, A közös iskolák, hová több község gyermekei tartoznak járni, egészen céltalanok. Kivihetetlen, hogy télen, járhatatlan utakon rendesen elmenjenek a gyermekek az ily közös iskolába. Pedig ily iskolák nagy számmal vannak Kövárvidéken.

Végre kellenének jó tanítók, következőleg jó fizetéssel ellátva. Akár hány tanítónak, Kövárvidéken, nincs több díja most évenként 50—70 forintnál. Az iskolák majd mind felekezeti, azaz a parochiák tartják fen, s fizetik az iskolamestert vagy kántort; de a parochiák oly szegények, hogy alig adnak fizetést, néha a kikötött fizetést sem adják meg, s az iskolamester egyházi előjárójához fordul, ki a szolgabíró megkéri, szorítaná a falut fizetésre. Ez ugyan nem kötelessége a szolgabírónak, mert a parochiák privát társaságok, s az általok kötött szerződések végrehajtása nem illeti a közigazgatást; de ez nem akadály; a szolgabíró, barátságból, reá megy a falusiakra, s mindeneket elveszi. Néha a tanító maga kéri, hogy ne hajtsák fel fizetését. »Mit érek velem, mondja, mit csináljak holmijokkal, párnáikkal, stb.?«

A tanfelügyelő kénytelen elnézni a felekezeti iskolák ezen nyomoruságos állapotát. A törvény azt parancsolná, igaz, hogy ha háromszori megintésre, a parochia nem javítja iskoláját, ez beszüntessék, és a község állítson egyet;

s hogy, a mennyiben a község nem bírná fentartani, a kormánytól kapjon segílyt. De Kővárvidéken, ezen törvény alkalmazása az összes népiskolák fentartását a kormányra ruházná, mit ez nem levén képes elvállalni, a felekezeti iskolákat nem lehet meginteni. Itt a kormány nem javíthat, csak a vidék értelmesebb osztálya jó akaratja tehetne valamit. Azonban ezen jóakarat a tanügy iránt teljesen hiányzik.

Vagyonosság.

A kővárvidéki nép igen szegény. Látszik abból, hogy még ön fogadta tanítóját és papját sem tudja sokszor fizetni. De főleg a térségi paraszt sülyed mind inkább a nyomorba. A hegyi nép még jobban bírja magát; Butyászán például tehetős gazdák vannak; de a térségi nép tönkre van már téve a zsidók által, kik még nem telepedtek le a hegyek közzé, de a hegyiek nem is eresztik magok közzé a zsidókat. Koltó, térségi falu, kivételt képez; itt tehetős gazdákra találunk, mert a volt földesúr, gr. Teleki Sándor, ezredes, nem engedi hogy a faluba zsidó telepedjék. Korcsmájában ugyanis, ha valamelyik zsidó le akar telepedni, mident olcsóbban adat nála, s ez nem levén képes kiállani a verseny, kénytelen távozni.

De főleg ezen az éven nagy volt Kővárvidéken a szegénység. Mutatják a vásárok, hova mindenki eladja marháját, mert mindenkinek kell pénz; de vevő alig van, ugyanazon oknál fogva. Azért is sok marhát látunk a vásárokon, kevés vásár köttetik meg, és rendkívül alacsony az árak.

Ezen pénzhiány már tavaly mutatkozott, mert néhány év óta rossz a termés. Ekkor vettetett meg alapja azon általános elszegényedésnek, melynek most kezdeténél vagyunk. A mely faluban zsidó volt, ugyanis, a szorongatott paraszt hozzá fordult, mert az volt a legkönnyebb mód pénzre tenni szert. A zsidó tehermentes jószág lekötése mellett, a legszivesebben ad kölcsön, sőt maga ajánl pénzt; így igen sok gazda eladósodott. De a zsidókkal kötött adósságok természete az, hogy tönkre teszik az adóst menthetetlenül; nincs eset, hogy paraszt tartozott volna zsidónak, s rövid idő alatt ne jutott volna koldus botra. A zsidó t. i. mester abban, hogy a legigénytelenebb

tartozást az uzoráskodás czélszerű alkalmazása által, épen akkorára nevelje, mennyit ér az adós egész vagyona. Mikor oda jutott, a birtokot elárverezteti, s az általános szegénységben csak neki levén pénze, megveszi. Szám-talan eset tehet erről tanuságot. Kis-Sikárlón például egy gazda ember 20 forintot kölcsön vett. Egy évvel később, a hitelező zsidó 450 forintnál többet érő birtokát árverezés útján 57 forinton megvette, s ezen összeg, az adósság törlesztése fejében, visszaadatott neki. Költött volt a perért körülbelül 100 forintot. $100 + 20 = 120$. Tehát a gazda 20 forint tartozásért egészen tönkre ment; a zsidó pedig 120 forint kiadása mellett 450 forint értékű birtokot szerzett magának. A legszebb, hogy a gazda még mindig adós maradt a zsidónak, mert birtoka árverezése kevesebb pénzt hozván be a lefizetendő összegnél, a zsidó nem lett kifizetve, s még fenmaradt követelése a hátralevő összeg iránt, mely folytonosan nő a kamatokkal.

Ebből érthető hogy a nép az utolsó esztendőekben eladósodván a zsidóknak, részint már tönkre ment, részint majdnem bizonyos bukás elébe néz. Kik még nem buktak meg, t. i., ha jó termésök lesz, törleszthetik talán adósaikat, de kivergődhetnek-e végkép azokból? Alig lehet reményleni.

A kővárvidéki nép két keresetforrása a marhatenyésztés, s a napszám. A napszám bére alacsony. Példa: Hagymás-Láposon, az ottani zsidó árendás 40 krajczárt ad asszony, férfi vagy gyermeknek, ha nem ad evést; 20-at évessel. Az ottani hidason szolgáló hajós dija 50 forint évenként. Kap azonkívül, megszántva és bevetve, egy hold földet, melyet csak meg kell kapálnia, s melyből nejjével élélhet.

A bányákba is járnak napszámban. A vágjaleriák 1 öl szélesek és 7 láb magasak. A munkásokat a szerént fizetik a hány lábnyira tovább viszik a galeriát. Ha a kő keményebb, drágábban fizetik; ha törni könnyebb, olcsóbban. Többen összeállanak; egy csapat, egy hónap alatt, 2—3 ölet haladhat.

Életmód és ruházat.

Mutatja a köznép szegénységét életmódja és ruházata.

„Élnek az oláhok polenta módjára készült mamali-

gával, kukoricza kenyérrel, ritkábban krumplival . . . Tejet is eszik az oláhság, a szegényebb olcsóbb kecske tejet; babot, zöld paszujt, nyárban, bőven. Szalonnát, hust enni, már boldogság! De minden részeiben az esztendőnek, mindennap, hagymát rág untalan! Innen kigőzőlgésök hasonlít a hottentotéhoz; ehez járul a pálinka szag. Ezért a nagy népes közgyűlések, kivált bõjtben, nem épen Eau-de-Cologne szaguak.

»Öltözetjök mai napiglan is hasonlít a Traján oszlopán Rómában látható Dakusokéhoz. A vidéki szegénység kedves gubája, minden rossz büzt, miazmát magába szíván ragadó nyavalya, sőt pestis terjesztésére, és marhadög elhordására igen alkalmas; olykor, eheu! apró kicsi bogárkakkal megnépesítve. Az erdélyi juhászgazda-bunda, fekete süveg, ködmeny, ritkaságok Kőváron! Még a harisnya se ép, rendszerént, a mint a markalisokon a tks. nemes rendeken nem egy kettõn láthatni, folttal rakva, szelelõket is mutat. Lábokon bocskor; innen készült az elnevezés: bocskoros nemes ember (helyesebben: nem is ember.) Meg kell tehát vallani, egy törvény sem tartatik meg Kőváron oly pontosan mint a régi aprobatális ed. XLVII.: posztó ruhát ne viseljen a köznép, mely még 1714. 14. megújított. Csak a honoratorok közül a tisztességesebbek mutatnak voxoláskor kék nadrágot.« ¹⁾ Ma kaputot és pantalonot.«

Egészségi állapot.

»Az egészség állapota a vidéken a legjobb, mert hivatalosan mindenkor csak ez jelentetik fel a K. Guberniumnak. Igaz pedig, a francz és rüh endemiává váltak Kőváron, mint a lepra nodosa Egyptom földjén, a Trichorna Lengyelországban; kiirtani sem lehet.« ²⁾

1869-ben volt 92 vak (55 férfi, 37 nõ,) 142 siket néma (94 férfi, 48 nõ,) 87 elmebeteg (52 férfi, 35 nõ,) 57 hülye (36 férfi, 21 nõ.) — Jegyezzük meg, hogy egész Kővárvidéken nincs ispotály. Azt mondják, hogy Somkuton foglalkoztatnak állítani egyet, mely két év múlva készen lesz.

¹⁾ gr. Teleki Imre 1845.

²⁾ gr. Teleki Imre.

Erkölcsök.

Az erkölcsiség, mint a tanultság és vallásbeli felvilágosodás, mint a jólét, meglehetősen alanti fokon van Kővárvidékén. Ezen állapot egyik jele a hamis eskütetelek gyakorisága.

Idézzünk néhány erre vonatkozó lapot, melyek bár régen irattak, változtatás nélkül alkalmazhatók a jelenre:

„Tudatik mi módon lehet Angliában pénzen mindenkor tanut szerezni, kivált mikor alibit kell bebizonyítani; ezen vidéken is tapasztalható, hogy az igen sokszor ismételt hitletétellel nem sokat gondol; pénz és páliánkéért hamisan hitelni kész. Van olyan is a ki nem mer. Ilyennek fizet a jó tanut szerezni kívánó (tiz vagy öt váltó forint is meg jár,) elhitetvén: ha meggyónik, papja abszolválja, kutya baja!! Közhir! Hihető!... Innen jöhet, hogy Kővárvidéken, mint az igen ügyes ügyészek tudják, mindenre lehet jó esketést csinálni. Az író levéltárába helyeztetett egy kérelem levél. Nemes . . . . y megeskettetik bizonyos peres tárgyra nézve; több versen tanuskodik, mindenkor igen jól, szokott bér mellett. Idő vártatva kérelmet nyujt be, melynek tartalma röviden: »Uram! már »több versen hiteltem részedre igen jól, és hasznosan; »pénzre volna szükségem, adj tehát... forintokat, kötelezem magamat, hogy ennek utána is akármikor szükségged kívánja, jó és hasznos tanuságot teszek részedre.«

»Ez Angliában is megjárna!! Nem igen hallatik mind e mellett nálunk, hogy hamisan hitet letevő büntetődnek.«

Egy más dolog jellemzi az erkölcsök állapotát: a feslettség elterjedése; halljuk erre nézve is írónkat.

»A vidéken az asszonyi nemben ritkán láthatni szépet; de a mellett a kozmetikában nem járatlanok; palinkából orcza pirosítókat vesznek, füvekből is tudnak készíteni, mert a fűvészetben igen jártasok; burjánokat főznek. Tudják, Plinius szavai szerint« abortivas esse malvas »épen oly jól, mint hajdan a Római dámák, tehát itt is, a vén bábák« abortionis pocolum dant.« Mint azok szoktak volt, használják erre a cseh paraszt menyecskék előtt is kedves Ruta gyökér decoctumát és más mérges főzeléket is.«

A térségi és hegyi népség közt erkölcsi különbség is létezik, a mint láttuk hogy jólétre nézve különböznek. A

térségi oláh paraszt alázatos. »Erdélyi szokás szerént hol minden spectabilis méltóságossá vált, nagyon módosan minden tisztjét Marjatózza, kézcsókolással tiszteli; ezeknek lakházukat, s talán ebeiket is már távolról süvegesi.«¹⁾

A hegyi nép büszkébb. Idegennek tett szolgálatért nem vár borraivalót, s csak sokszori kínálás után fogad el.

Nemzetiség.

Nemzetiségre nézve, Kövárvidéke lakossága oláh; nyelvéről megjegyzendő, hogy sok elfacsart magyar szót vegyít bele. A többi nemzetiségek mindössze nem teszik egy tizedét az összes lakosságnak. Ezek: magyarok, zsidók, cigányok, örmények. 1844-ben a perceptor tábellája szerént 88 cigány család volt.

A zsidók szerepét már jellemeztük. Általában gyűlöli őket a nép. Még a napszámos is csufolja a zsidó árendást, ki megfogadja; mikor róla szól, *földesuramnak* gunyolja; neveti kapsiságát; »ugy szereti a pénzt mint az édes tejet« jegyzi meg tréfásan, stb.

Koltó az egyetlen tisztán magyar falu; öt más helységben a románok és magyarok vegyesen laknak. Ezek: Hagymás-Lápos, Hosszufalva, Katalinfalva, Kolczér, Berkesz.

Ezen adatok helyben gyűjtettek, Kövár vidékén. A mit szerző nem látott saját szemével, azt tekintélyes emberektől, a legelső tisztviselőktől, a legjobb gazdáktól hallotta. Merített továbbá az 1870-ki népszámlálást kimutató nagy hivatalos munkából és Hunfalvi János könyvéből Magyarország természeti viszonyairól. Végre elég szerencsés volt egy még eddig ismeretlen kéziratot is használhatni: *Kövár-Utopia. Értekezés a Kövárvidéki pura fiscalitas és lakosairól. Irta Széki Teleki Imre. 1845.* Ajánljuk a hazai földrajz és történet kedvelőinek.

Az adatok csoportosításában Lefasseur E. *La France* című tankönyve szolgált részben utmutatásul.

Pest, 1874. Deczember hóban.

¹⁾ Gr. Teleki Imre.

Könyvészet.

(E. B.) A magyarországi kárpát egyesület működésének folytonosan növekedő örvendetes jeleit adja. Az idei közgyűlés, mely augusztus hóban Tatra-füreden tartatott, igen látogatott volt s ez az érdeklődésnek buzdító jeléül szolgál. De tanuskodik erről a tagoknak folyton szaporodó nagy száma. Május hóig bezárólag 27 alapító, 916 évdijas, összesen 942 tagja volt az egyesületnek. Ez a társulat anyagi gyarapodásának örvendetes jele. A szellemi működésről tanuskodik az egyesület évkönyvének II. folyamata, melyben szintén becses közlemények és érdekes munkálatok foglaltatnak. Testesebb is az előbbinél s a munkálatok becsre nézve méltó folytatásai az előzőeknek. Az évkönyv elején Döller Antal ideigl. egyesületi titkár az egyesület ügyeiről tesz jelentést. E jelentésből kiemeljük, hogy az egyesület 1875-ben május 6-ikig 120 taggal szaporodott. Az egyesület vagyona 1380 forint és 70 krral növekedett. Felemlítjük, hogy az egyesület ő felségének, a királynak egy küldöttség által a kárpáti képekből egy igen diszes fénykép albumot nyújtott át. A tevékenység második gyümölcse a szerkesztés alatt levő Tatra-térkép, melynek összeállítására: Kolbenheyer Károly, tanár, Hradzky József és Payer Hugó tagokból álló bizottság küldetett ki. Az egyesület tevékenységének harmadik gyümölcset képezik az építkezések. Az egyesület e téren is örvendetes haladást tud felmutatni. Az utazások iránt még nem nagy az érdekeltség, azért e tekintetben buzdítólag szólítja fel titkár a társulatot, hogy ez irányban is fejtsen ki tevékenységet.

Titkár közli továbbá a második közgyűlésnek jegyzőkönyvét; ezt követi az alelnöki jelentés, melyben a lefolyt év nevezetesebb ügyeiről nyerünk felvilágosítást.

A »magyarországi Kárpát-egyesület« ügykezelése és az egyesület vezetői ügyének alapszabályai, a Tatra-vezetők névsora, az egyesület könyveinek jegyzéke, a tagok névsora és végül a pénztárnak és

a II. évi forgalomnak kimutatása és vagyonmérlege van közölve.

Az egyesületnek tiszta vagyona 3163 frt. 91 krt. tesz.

Az évkönyv második részében értekezések foglaltatnak. P. Ambros némely ritkább növényfajok állását a magas Tátrán közli. Ezt követi Déchy Mór értekezése az új átmenetekről a Tátrában. E tanulmányával írt cikket szerző saját utazási tapasztalatai alapján teszi közzé és sok érdekes adat van benne. Geyer G. Gyula állatphaenologiai adatokat közöl, melyeket 1874. július 7-étől 27-ikéig Rokuszon (Szepes megyében, a keleti Tátra alján) és környékén gyűjtött. Egy földrajzi és történeti tekintetben egyaránt felette fontos közlemény »A mongolok betörései Magyarországra és a menedékkő (lapis refugii) a Szepességben« című Hradszky Józseftől. Hunfalvy János »Kirándulás Máramarosba« cím alatt az 1874-ik évben tett kirándulásáról közöl igen érdekes adatokat. Különösen orographiai szempontból van e közleményben sok új adat; ethnographiai része is sok új dologgal ismertet meg. Kalchbrenner Károly a királyhegyről értekezik. Ezután következik egy névtelen közlemény: Kirándulás a »Kupferschächtchen völgybe« cím alatt. Kolbenbeyer egy jegyzékben közli a magas Tátra és környéke pontjait, melyeket 1874-ben háromszögtanilag és légsúlyméretileg meghatározott. Ugyancsak Kolbenbeyertől következik ezután egy cikk »Zakopane és környéke« cím alatt. »Liptómegeye domborzati viszonyait« ismerteti Majláth Béla egy pontos adatokban gazdag és becses cikkben. Weber Samu »A zöld tóhoz« tett kirándulását írja le érdekesen. Becses cikk Wünschendorfer Károly közleménye, melyben »Tátrafüredet a múltban és jelenben ismerteti«. E közleményhez van mellékelve egy fényképészeti látkép és fekvési tervrajz. Az első fejezetben fekvése van leírva és elnevezésének eredetét adja elő szerző. Midőn 1846-ban a nemzeti lelkesedés hullámai a »Kárpátoktól Adriáig« hatottak, ugyanaz évi július 31-én az akkor ott mulató közönség ezen helyet a regényes Balatonfüred pendantjául Tátrafürednek nevezte el. A második fejezet előadja Füred megalapítását és fejlődését 1833-ig. 1797-ik évben Csáky István gr. vetette meg alapját két lakházzal, melyeknek egyike az 1797. évszámmal ellátva mai napig is fenn áll. A harmadik fejezetben ismerteti a fürdő állapotát Rainer János György vezetése alatt, mikor a fürdő virágzásnak indult. Az utolsó fejezetek Tátra-Füredet jelen állapotában ismertetik. Teljes tájékozást nyerünk a kiránduló helyekről, az árukról, az idény tartamáról és egyéb tudni valóról.

A kötetet befejezi egy gazdag és nagy gonddal összeállított könyvészeti rész »Bibliotheca carpatica« cím alatt, mely az I. évi folyamnak folytatását képezi.

Ebből látható, hogy az egyesület a szellemi munkásság terén is igen öröndetes eredményt tud felmutatni. Az egyesület azonban még nagyobb lendületet venne, ha országszerte több fiókegyesület alakulna melyek a nagy feladat megoldását könnyítenék. Sikert és kitartást kívánunk az egyesület további működésére.

Rövid közlemények.

— **Uj-Guineaba** két expedíciót indítottak meg magán emberek. Az egyik Melbourneból indult el az uj-guineai partokra gyarmatosítás céljából; a másik vállalat tudományos célú tűzött maga elé s az ország belsejébe akar hatolni. Ez utóbbi Macleay igazgatása alatt és költségén indult el Sidneyből. E.

— **A régi Trója helye.** Vivien de Saint-Martin egy művet adott ki, melynek címe Homer Iliuma és a rómaiak Iliuma. E műben a régi Trójának helyét minden kétséget kizáró bizonyossággal akarta a szerző meghatározni. Uj tanulmányt tett e téren és Schliemann kutatásait nem tartja elfogadhatóknak. A régi földíratban előforduló kételyek onnan merülnek fel rendszerént, hogy a szerzőket vagy hibásan magyarázzák, vagy néha ezeknek állításai is elűtők egymástól. F két körülmény azonban Iliont illetőleg nem forog fenn. Megkönnyíti ebbeli kutatását a tudós, hogy a körülmény, hogy Homer egyedül írt Trójáról s így a szerzők közötti eltérés fenn nem forog; de továbbá Homer maga oly körülményesen és tüzetesen írja le Trója fekvését, hogy e tekintetben sem lehet a kutatónak eltévednie. Trója az Ilias szerént, egy fensikon fekszik, mely egy oldalról meredek eséssel vegződik s melynek alját a Simois víze mossa. A fensik alatt levő két nevezetes forrásról tesz Homer említést, az egyik meleg, a másik hideg vízű; ezek pedig a Scamandert (tör. Mendere szujut) képező források. E két forrásról az Iliasban csak egy helyen történik említés. Hogy Demetrius és Strabo latin szerzők Trója elhelyezését illetőleg tévedésben voltak, onnan van, hogy e két forrás hollétéről nem bírtak tudomással; mert egészen más helyen keresvén azokat, azt hitték, hogy nem léteznek. Ma, hogy a Scaman-

dernek ezen forrásait és a helyet, hol a Simoisba ömlenek, megtalálták, Trója helye iránt többé kétség fenn nem foroghat. E.

— **Kokhinkhina.** A nyugati Tong-king öt év óta igen sokat szenved a rablók garázdálkodásától, kik a helységeket megtámadják es felgyújtják, a lakosokat megölik vagy az erdőkbe nyomják. A rablók a rendes katonságát megverik s már több hatóságot elfoglaltak.

Déli Tong-king két részre oszlik, az alsóra, mely gazdag rizstermelléssel bír, a felsőre, mely erdőkben bővelkedik. Ez volt Kokhinkhina számüzetési helye, mielőtt az Tong-kinggal egyesített s Annam poklának is nevezték. 101,000 lakója van, kik közül 21 ezer keresztény és egy annami előljáró által kormányoztatik.

Giang tartomány nevét kapta a hasonnevű folyótól, mely rajta átfolyik és mintegy 2000 bárkát szállít, melyek a halászattal és kereskedéssel foglalkozó keresztények tulajdonát képezik. Hogy a Francis Garnier által megkezdett keresztény expedíció megszüntetett, azt eredményezte, hogy ma 129 helység felégettett, 6—10,000 keresztény megöletett és 30,000 vagyontalanná és hajléktalanná lett.

A Tran-Ninh nevű nagy terjedelmű tartományt magas hegyek zárják el s az augusztus és szeptember hóban a hegyekből leszakadó vizek miatt e hónapokban járhatlanná van téve. E tartomány lakói budha felekezetűek, de vallásuk inkább közeledik a kereszténységhez, mint a többi népek budhismusához. E.

— **Mandsuria.** Kirin város székhelye e tartománynak melyet nagy mértékben megrongálnak a vakandokok. Felturják a földet, kivájják a fákat, felhányjak a házak falait és tetőit is. A város a Zongar bal partján fekszik s a folyó partjan sorban épült 7 méter magas faházakból áll. Lakói alacsonyok, tisztátalanok és egészségtelenek. A fal mellett egy sang nevű kályha vonul végig, erre egy gyékényt teritenek s ezt ágyul, asztalul, székül és dívánul használják. Kirinnek több utcája van, melyekben a khinaiak kereskedéssel foglalkoznak: mert a mandసు nem szereti a kereskedést, jobbára földművelő és katona s mint ilyen a császári tartalék zászlóalj valamelyikébe tartozik. A császári költségen tartott katonák rongyos és elhagyott szegényes állapotban vannak. Némelyiknek kova-puskája, másnak lándsája, kezdetleges szerkezetű iija és másnemű fegyvere van. Az asszonyok megtartják lábuknak eredeti formáját s nem fogadták el a khinainak szokását, hogy a lábat növéseben meggátolják; ez utóbbiakat a legkisebb

szellő is leüti lábokról, a mi a mandsu asszonyoknak nagyon kellemetlen volna, mert ott nagy szélviharok uralkodnak. Mand-suriában mindenki pipázik, a négy éves gyermekek és leányok is pipát hordanak övükben. A mandsuk honosították meg Khinában a dohányzást és a fejbortválást, minél csak egy kis hajtincset hagynak meg a fej tetején. E.

— **Madagaskar** fővárosa közelében egy gyógyhatással bíró meleg forrást fedeztek fel, melyből nemcsak a sziget minden részére, hanem Afrika sok vidékére is nagy szállítmányokkal küldenek szét. E.

— **A halál völgye.** San Bernardino vidékén, a Nevada határán a mormon kivándorlóknak régi utjától kevéssé északra Californiában fekszik a rettenetes völgy, melynek »a halál völgye« elnevezést adtak. E völgyet csak közelebből kutathatták ki a Coloradotól Californiáig vasutat építő mérnökök.

E völgy, melynek felszine közel 30 méterrel feszik alakntabban a tenger felszínénél, körülbelül tizenhat mértföld hosszú és mintegy 10—12 mértföld széles. Két pont kivételével minden oldalról áthághatlan hegyekkel van körülvéve. Teljesen víznélküli és ennek következtében növényzet sincs rajta; fehér fénylő homokja sohasem látta állatnyomát, s az ember, ki a vidékre lépni merészkedik, ott marad élettelenül.

A Kansas-Pacific-Railroad mérnökei papirokat fedeztek fel, melyek egy Montgomery nevű mormon által vezetett emigrans csoportnak, mely 1850-ben a sóstó déli vidékéről vonult itt át, szomorú sorsáról ad felvilágosítást.

A szomorú dráma, melynek e völgy színhelye volt, következő:

Midőn az emigransok nagy csapatja a Halál völgyét elválasztó magas hegyekre ért, hol az út zárva volt előttük, némely főnökök azt hitték, hogy a vezetők nem ismerik az utat, mint-hogy más irányra tértek. Más kalauzt választottak tehát maguk közül és elváltak társaiktól.

Nyolczvankét család volt kocsikkal, és nagy számu állatokkal.

Míg az emigransok legnagyobb része a sziklák nagy tömegén át dél felé tartott, a 3—400 kalandos nyugat felé tartott és három nap múlva a völgybe értek, hol egy csalfa tünemény nekik vizet és paradicsomi kerteket varázsolt szemük elé. Mentől tovább haladtak előre, annál többet veszített a tünemény kiterjedéséből míg végre egészen eltűnván nem mutatott egyebet mint minden oldalról láthatárt és száraz csillogó homokbuczkákat.

Körüljártak a völgyben anélkül hogy a völgyből kifelé utat találtak volna.

Emberök, állatok egymás után vesztek el a végtelen homokban, melyet a napnak egyenesen lelövelő sugarai teljesen kiégettek és felmelegítettek.

A gyermekek anyjuk ölén vesztek el a forróházban és a szomjúság által okozott nyelvdaganattól.

A legerősebb férfiak is szédülve tántorogtak s aztán össze-rogytak.

Mintegy tizenkét életben maradt férfi az áthághatlan bércek között egy hétig bolyongva egyik szikla oduban kevés vizet talált; de a viz nem sokáig tartott s a 12 emberből tiz elveszett, csak kettő maradt életben, kik végre megtalálták az utat, melyen bejöttek s folytathatták a többi emigránsok útját.

Huszonhárom év múlva megtalálták a kocsikat teljes épségben s mintegy 3—400 szerencsétlenül elpusztult embernek csontvázát családonként és egyes csoportokban ott heverve a homokban, melyet összevissza jártak a halál torkában. Az »Expl.« után E.

— **A Zirknitzki tó** Krajnában mintegy két mértföld hosszú és egy mértföld széles. Nyár felé tükre hirtelen alább száll s rövid időn teljesen kiszárad. Ekkor nagyon tisztán láthatók a nyílások, melyeken a viz a talajba szivárgott, néhol függőlegesek, máshol részutasan mennek a sziklabarlangok felé, melyekkel a szomszéd hegyek telve vannak.

A viz eltünése után azonnal művelés alá veszik az egész tó medrét s pár hó alatt a földművelők szénát kaszálnak vagy árpát aratnak ott, hol pár hó előtt a legpompásabb halakat fogdosták.

Ősz felé az esős idők után a vizek ugyanazon nyílásokon, melyeken eltűntek, megint előjönnek.

E nyílások között nagyon sok különös sajátságut találtak. Némelyeken csak viz jön elő; másokon a vizen kívül különböző nagyságu halak is jönnek a felszínre; vannak végül nyílások, melyeken át bizonyos földalatti tóból kacsák tűnnek elő.

E kacsák, midőn őket a viz árja mintegy elősodorja a föld alól, igen jól usznak, de teljesen vakok és majdnem egészen tolatlanok. Rövid időn megjön a látásuk, de fekete tolluk, kivéve a fejüket, csak 2-3 hét alatt nő meg annyira, hogy elrepülhetnek. A földművesek nagy mennyiségben fogdossák e ruczákat. A tóban fogott angolnák sulya 2 kilogram, a compó 3—4 kilogram nehezek, a csuka 19—20 kil. nyomnak. E.

— **Elefántcsont-kereskedés.** Angolországba évenként 650

tonna elefántcsontot szállítanak, miből 350 belső használatra fordítatik. A sheffieldi késgyárakban magában 200 tonnát fogyasztanak el.

Az agyarak sulya 1 és 165 font között váltakozik; a közép suly 38 font; az elefántcsont 100 kilója jelenleg minősége szerint 57—68 font sterling értékű.

Hogy Angolország a szükségelt mennyiséget megkaphassa 50,000 elefántot áldoznak fel évenként. Ha e számot tekintetbe vesszük s hozzá adjuk ezenkívül a világ más részeibe is szállított elefántcsontot, akkor fogalmat nyerhetünk az elefántok között elkövetett mézárásról.

Bombay és Zanzibár 160, Alexandria és Malta 180, Afrika nyugati része 20, a Cap 50, Mozambik 14 tonnát szállit évenként.

Az elefántcsontot Bombajba Azsia déli és Afrika nyugati partjairól szállítják; az ide szállított elefántcsont jelentékeny részét a khinai és indiai piac számára küldik, a többbit Európába szállítják. Alexandria és Malta az elefántcsontot északi és közép Afrikából, Egyiptomból és a Nilus vidékeiről kapja. A legnagyobb agyarakat az afrikai elefántok szolgáltatják és Zanzibárból kerülnek piacra. Ezen agyarak adják a legszebb minőségű, puha, könnyen dolgozható és nem szálkás elefántcsontot.

Az Ambrizből, a Gabon partjáról és az egyenlítő déli vidékeiről jövő elefántcsontot ezüstfehérnek hívják s fehérségét a levegőnek kitéve sem veszti el, a mi többi elefántcsontoknál ellenkezőleg van s idő jártával sem sárgul meg, mint az ázsiai és kelet-afrikai elefántcsontok. Ezt a fajtát leginkább keresik a piacokon.

A sziámi elefántcsontot nagyon keresik diszítésekre és simításra, mert puha, szép színű és áttetsző.

A Mozambikból a Jóreményfokáról jövő agyarak ritkán ütik meg a 70 fontot.

Időről időre néhány tonna ásatag elefántcsontot hoznak északi Sziberiából. Ezen agyarakat a jég alá temetett s ott ismeretlen időközön át heverő elefántoktól nyerik. Ezen agyarak között némelyek óriás nagyságúak és épen oly alkalmasak munkára, mint az ujkori elefántcsont. E.

— **Mekka.** Egy tekintélyes arab kereskedő Basszorából, Ali-el-Rasid, ki pár hó előtt Budapesten át utazott vissza hazájába, január havában a mekkai nagy serifnek vendége volt. Ez utazó elbeszélése után közöljük a következőket:

A nagy serif félig európaiasan él s igen jó konyhát tart.

Ali-el-Rasid, mialatt a nagy serif vendége volt, reggelire, tejet, kávé, mézet és három csésze cukros theát kapott. Ebédkor 25 tál étel került az asztalra, mely állott különféle módon elkészített husokból, cukros és vajas rizsuól, cukros becsináltakból, kolbász-ból és gyümölcsből. Vacsorára töltött galambot, sültet, főzeléket, cukros süteményeket, sült halat és végül kávé szolgáltak fel.

A legfinomabb porcellánból étkeztek, de sem kanalat, sem villát, sem kést nem tettek az asztalra, hanem az ujjak pótolták ezen eszközöket.

Mekkában nagyon drága az élet a zarándokolás alkalmával; akkor mintegy 100 ezer ember van a városban. 500 gram marhaus ára 70 centime, ugyanannyi kenyér 12 és fél c. Az utcák ez alkalommal amerikai petróleummal vannak világítva. A lámpákat hozzá Mekkában készítik; a világítást a háztulajdonosok eszközlik. Az utcák kövezve vannak és pedig magától a természettől, mert a talaj egészen sziklás; azért nagyon kevés a kut, a szűk-séges vizet vízvezetéken szállítják a városba.

A házak egész hét emeletesek. A városnak van postahivala, honnan a leveleket naponként egyszer szállítják Dsiddába. A városban már fényképészek is vannak; a könyvkereskedésekben európai uralkodók fényképeit is arulják; de keresztény könyveket nem lehet találni, mert azok az egész városból elvannak tiltva.

A zarándokolás 29 napja alatt a lakások nagyon drágák. Egy 10 szobából álló lakás bére ez időre 1500 frank.

Az iskolák el vannak hanyagolva; de annál nagyobb gondot fordítanak az igazhivők lelki üdvének munkálására. Minden este 500 mollah és dervis gyűl össze a kába előcsarnokában, hogy a népet oktassa vallási kötelességeiben. A papokat az ajtatos alapítványokból (vakuf) fizetik. Az angol és osztrák pénz Mekkában inkább el van terjedve, mint a török pénz; a német és orosz pénzt kevésbé ismerik.

E.

— **Kirándulás Közép-ázsiaiba.** Dr. Leitner hazánkfíról az »Explorateur« melegen emlékezik meg; közli életrajzát és Közép-ázsiaiban tett utazását részletesen ismerteti. E czikből rövid kivonatban adjuk a következőket: Leitner tudor született Magyarországon s ifjuságának egy részét Törökországban tölté nyelvtanulással. 1855-ben az angol hadseregben tolmács volt ezredesi fizetéssel. Ezután visszatért Törökországba és ott egy mohamedan theologiai iskolát látogatott; 1858-ban Londonban az arab nyelv rendes tanárává neveztetett ki, 1864-ben Lahoreba küldetett az ottani collegium első tanári székére. Itt megismerkedett az

ország nyelvével és szokásaival. 1866-ban Campbell György ajánlatára a Pendsab kormány egy küldetéssel bizta meg Leitnert, hogy a csila nyelvjárást tanulmányozza és ennek állítólagos azonosságát a hindu mythologia kailas vagy Olympusával mutassa ki.

Dr. Leitner 1866-ban utra is kelt Cowie társaságában s Rohtang, Shingung, Marang és Thunglungon át keltek s jövetelükről hirt küldöttek a pugdali, hanani és lamadsurrui budha kolostorokba. Pugdalban hazánkfia Körösi Csoma Sándor hét évet töltött a tibeti nyelv tanulmányozása céljából, hol budha remete módjára élt.

Körösi Csoma emlékét annyira tisztelik a budhisták, hogy a budha főpap Körösi egyik legkedvencebb eszméjének keresztülvitelére t. i. a Lhassába való zarándoklásra megkívántató minden támogatását felajánlotta utazónknak. De Leitner nem fogadta el az ajánlatot.

Utazóink és utitársa a hosszú ut alatt, különösen a lég befolyásától sokat szenvedtek. Taskban Leitner igen nevezetes szoborműveket talált, melyeken a keresztény befolyás volt felismerhető. Khargilban látták a kasmiri maharadsak által trónjától megfosztott és egy szűk kalitkába zárt uralkodót. Drasban Leitner utitársa egy folyóba esett és benne elpusztult s így Leitner magára maradva sokféle nyomort kellett kiállania. A téli hónapokban a befagyott Szind folyón és a jéggel és hóval borított hegyeken majdnem a fagynak esett áldozatul; míg végre Srinagarba és onnan Lahoreba érkezett vissza.

1866-ban Leitner a bengali ázsiai társaságtól egy második megbízatást kapott. A kasmiri maharadsak félvén, hogy Leitner sok oly dolgot fog találni tartományában, mit az angol kormány elől elrejtteni szeret, mindenféle akadályt gördített Leitner útja elé. Utazásának célja volt Bundsiba jutni; de mindenki lebeszélte őt ezen utjáról, mert e vidéknek lakói valóságos kannibálok; foglyaikat elevenen megégetik. Utitársai e miatti félelmökben egymásután el is hagyták őt, csak Mancsi és Csuprasszi maradt vele útja végeig. Leitner sok idő múlva csakugyan elért Bundszi erődbe, mely Dardisztan, vagy Ghilghit tartományát a kasmiri maharadsah birtokától elválasztó határvonalnak legszélsőbb pontja.

Itt a kormányzó előzékenységgel fogadta azon tudattal élvén, hogy a maharadsah pártfogása nélkül semmi esetre sem jöhetett volna e helyig; a maharadsahnak egyik levelét, melyben a kormányzót felhívja, hogy Leitnert titokban kivégezze, elsikkasztotta és csak így menekült meg a haláltól. A dárdok nyelvének tanul-

mányozása levén fővágya, ezt igyekezett lehetőleg elérni; e célból egy dardisztani embert vitt magával, ki mielőtt utra kelt volna édes anyját kivégezte, nehogy a szegény anya miatti bánatában sokáig epedjen. Sok küzdelem után Srinagarba, onnan pedig Lahoreba ért, hol az angolok melegen üdvözölték szerencsés megtéréseért. Visszatérvén a vidékről, egy dard nyelvtant és szótárt írt, mely művéből kitűnik, hogy a csilás nyelv csak nyelvjárása a szanszkritnál régibb vagy egykori dard nyelvnek, s nem lehet a hindu leszármazásának tartani. Dardisztan minden valószínűséggel az árja fajhoz tartozik és egészen elűt az őt környező többi népektől. Dr. Leitner egy Jamisede nevű embert hozott magával a Sziah-pus-kafir törzsből, kit két nevezetes orvostudor megvizsgált és a déli európai faj jellegével bírónak találták.

Dr. Leitner, e fáradhatlan utazó most tért vissza Grönlandból, hol a jegestenger vidék nyelvét és emlékét tanulmányozta.

E.

— **Chaillé-Long-bey ezredes**, a kinek a tudósvilág az afrikai nagy tavak körül tett kutatásaiért sokat köszönhet, egy még ismeretlen feladattal bíró egyiptomi expedíció élére áll. Augusztus 29-én utazott el Franciaországból és szeptember 15-én kellett Kairóból az expedícióval utra kelnie. Expl. után E.

— **Az Egyesült-államokba** kivándorlók száma mindig csökkenőben van. Tavaly július hóban 15,634 vándorolt New-Yorkba, az idén július hóban csak 9,262 telepedett meg e városban. E.

Nyílt tér.*)

A földrajzi közlemények ezidei IV-dik fizetében K. P. úr röviden ismerteti Reclus Onésime könyvét: *Geographie*, Paris, L. Mulo, 1873.

Ismertetése abból áll hogy a munka Magyarországra vonatkozó lapjait lefordítja és közli. Fordítására megjegyezzük, hogy mirage nem csoda, de azon tünemény, melyet az alföldön délibábnak neveznek. Galoper-száguldani, nem pedig lovacskazni; ez utóbbi nevetséges kitétel. Nagyon sajnós, hogy K. P. úr egy egész sort átugrott s így azt mondatja Reclus-vel Budáról a mit az Debreczenről mond; hogy t. i. lapályon fekszik, és porfészek.

Az idézések, a fordítási hibákon kívül, meg vannak cson-

*) E helyen közlöttekért, a szerkesztőség nem vállal felelősséget.

kitva. Két egész lapból (92 és 94) csak az egyiknek vége, a másiknak kezdete s egy távolabb eső kis mondat van felhozva. Mégis, úgy beszél K. P. ur, mintha mindent kiszedett volna a mi Reclus könyvében Magyarországra vonatkozik.

S ez után, jogosítva érzi magát K. P. úr arra, hogy kijelentse a világnak, miszerint ő, K. P. úr, Reclus-t igen gyarló geographusnak bélyegezi, sőt még a francziákat is megtámadja.

Erre ezt mondjuk. Ha német tudós, Németországon, a földrajz classicus földén német nyelven, a földrajz classicus nyelvén, csúfolja a franczla földrajz elmaradottságát, ebben lehet több vagy kevesebb tapintat és jó izlés; de érthető. De magyartól, magyarul hallani efféle frazisok utánzását, ez már kissé mulattató: a légy szemére hányja az oroszlanynak, hogy nem akkora mint az elefánt!

Még egy megjegyzés. Mint könyvbíráló, K. P. ur két dolgot volt volna kötelessé megemlíteni. Az egyik, hogy nem kell összevéteni Reclus Onésime-t Reclus Elyseussal, kinek most jelenik meg nagyszerű földrajzi munkája, s kinek, a nevek hasonlatossága miatt, K. P. úr czikke kétségtelenül árthat.

Más az, hogy ha van is, a K. P. ur által idézett lapokban, néhány részletekre vonatkozó hiba, ebből nem kell az egész könyvet megítélni. Magyarországon alig tettek meg valamint, hogy az országot megismertessék a mívelt Európával; s e keveset is leginkább idegenek. Nem csoda, ha nem csak a franczia, de még a tudós német földrajz is jobban ismeri Kaszmir-t vagy Bornu-t, mint Magyarországot.

Ne vesse tehát K. P. ur tulságosan szemére Reclus-nek, hogy a csárdát lakásul adja a csikósnak, vagy hogy Kolosvár megmagyarosodását kelletlenül későbbre teszi; örüljön inkább, hogy legelőször talál, egyszerű franczia tankönyvben, néhány megbocsátható tévedés mellett, ennyi helyes részletet hazája felől, s ennyi rokonszenvet a magyar iránt.

És tudja elmondani a jót nem csak a rosszat; emelje ki a kitünő módort, melyben szerkesztetett ezen tankönyv; az előadás elevenségét; a száraz, butító nomenklaturák szándékos kihagyását, s helyettök az érdekes, képzeletet megragadó, életet öntő tények mesteri kiválasztását.

DE GERANDO ATTILA.